SACRALIA ANTIQUA

Diccionari del catalogador del patrimoni cultural

Josep M. Martí i Bonet

J. M. Martí i Bonet
amb la col·laboració de Joana Alarcón, Gemma Pallàs i Francesc Tena

SACRALIA ANTIQUA

Diccionari del catalogador del patrimoni cultural de l'Església

Arxiu Diocesà de Barcelona, novembre de 2013

© dels textos: l'autor
© de les fotografies: Francesc Tena Juncosa i l'Arxiu Diocesà de Barcelona
© d'aquesta edició: Museu Diocesà de Barcelona

Disseny gràfic i maquetació: Francesc Tena i Joana Alarcón

Taula

INTRODUCCIÓ 7

DICCIONARI SACRALIA ANTIQUA 9

SÍNTESI CONCLUSIVA DE SACRALIA ANTIQUA 245

Introducció

Durant l'any 2010 la Delegació Diocesana del Patrimoni Cultural de l'Arquebisbat de Barcelona, aprofitant l'experiència del Museu Diocesà i de l'Arxiu Diocesà, així com de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, edità un diccionari denominat *Sacralia. Diccionari del catalogador del patrimoni cultural de l'església*. Actualment durant el mes de maig de 2013 s'intenta confeccionar una nova edició, molt més complerta que la del 2010, que denominem *Sacralia Antiqua*[1], en la que s'inclou una àmplia introducció o síntesi de tot el diccionari. Òbviament és un tema que alhora coincideix amb una ponència presentada a Tarragona i que fou objecte de publicació, car en tractar-se d'un recull de costumaris, ritus de sagraments, i de termes que procedeixen de les catalogacions i investigacions fetes en les esmentades institucions eclesiàstiques, incideix en la mateixa vida eclesiàstica i en llurs evolucions històriques. Aital objectiu coincideix també amb el context de la mateixa ponència presentada en les Jornades Internacionals d'Arqueologia Clàssica de Tarragona el 20 de maig de 2011.

Possiblement el diccionari serà una bona eina de treball i d'orientació per a possibles futurs historiadors, investigadors i catalogadors[2].

El perquè de Sacralia Antiqua

Un dia, mentre mirava un programa de televisió, vaig veure com el director del mateix feia preguntes a un grup de joves sobre unes "paraules en desús". Va aparèixer la paraula *missal*, i un dels nois va dir tot decidit: "Missal és un detergent!", però cap dels seus companys va riure. En aquell moment vaig veure la necessitat, i em vaig prometre que faria un diccionari que recollís el significat de centenars de paraules que corren el risc "d'esvair-se de la memòria col·lectiva", àdhuc la de les nostres esglésies i la de la societat del segle XXI.

Els termes elencats són termes fonamentalment emprats en el llenguatge de l'art, de la litúrgia, de la història de les nostres institucions eclesiàstiques, especialment utilitzats en un altre temps —abans del concili Vaticà II— pels historiadors de l'art sacre i del que en podríem dir patrimoni cultural de l'església; són termes que precisen aclarir molts dels historiadors que amb freqüència visiten els nostres arxius, museus i biblioteques eclesiàstiques. Per això no dubtem en qualificar-la com *Sacralia Antiqua*.

També cal observar que nosaltres -els que ens dediquem a fer llibres d'història de l'art, catàlegs, guies, diplomataris, inventaris i d'altres estudis d'història-, ens trobem amb un gran buit pel que fa a eines d'informació prèvia, és a dir de mancances de diccionaris específics en aquest camp dels denominats béns culturals de l'església. Porto més de quaranta anys atenent estudiosos i investigadors als nostres arxius, biblioteques i museus; també porto quasi cinquanta anys en la docència de la història eclesiàstica, i he pogut constatar que en tots aquests àmbits manquen

---

[1] J.M. Martí i Bonet, amb la col·laboració de Joana Alarcón, Gemma Pallàs i Francesc Tena: *Sacralia. Diccionari del catalogador del patrimoni cultural de l'Església* (Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona, 2010)

[2] La bibliografia essencial consultada és la següent: J. BRAUN: *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung Verwendung und Symbolik* (Friburg, 1907) i C.B. Von HACKE: *Die Palliumverleihungen bis 1143* (Marburg, 1898).

diccionaris per orientar tant a l'investigador ja fet com a l'estudiant iniciat. I això és el que m'ha mogut a publicar el present diccionari, i espero que aquest intent sigui de possible utilitat i que també serveixi de culminació de la tasca que tan apassionadament he realitzat durant tota la meva vida. Certament, que de moment estic ben satisfet, i més ho estaré si hi ha algú que arriba a tenir aquest estudi en les seves mans. I això s'ha fet realitat ja ara, car almenys tu, amable i pacient lector, fulleges aquest llibres. Et dono les gràcies pel teu atreviment. A part de l'obra Social d'Ibercaja, també haig de donar gràcies als meus infatigables col·laboradors que m'han acomboiat sempre a no desviar-me del camí que m'havia proposat. Heus ací els seus noms: Joana Alarcón, Pere Jordi Figuerola, Josep Ignasi Jordi, Blanca Montobbio, Gemma Pallàs i Francesc Tena. Llurs treballs i "bon fer" han estat per a mi i per al llibre molt fructífers, i jo els ho haig d'agrair sincerament.

Per últim, cal remarcar el per què del títol, que surt d'una paraula inventada: "sacralia". En tractar-se d'un diccionari de termes antics fonamentalment de litúrgia, història eclesiàstica i art sacre, m'he atrevit a emprar, o, millor dit, crear un nou adjectiu que abraci l'objecte del nostre intent. D'aquí ha sortit el terme —crec jo— ben bonic de "sacralia", que potser podria ser un nom extensible també a altres llibres que estem preparant: per exemple el catàleg del Museu Diocesà de Barcelona, el catàleg de peces d'art que elencà el Dr. Manuel Trens –antecessor nostre en la direcció del Museu Diocesà de Barcelona– abans de l'any 1921 referents a les parròquies del bisbat de Barcelona i el resum de totes les activitats, institucions i inventari de béns de la diòcesi de Barcelona en una voluminosa subsèrie anomenada "Elenchus" que els rectors de les parròquies durant la primera dècada del segle XX elaboraren en forma de respostes a uns qüestionaris que el Dr. Trens proposà, convidat a fer-ho pel bisbe Guillamet de Barcelona (1920-1926).

Òbviament que un diccionari no es fa sol ni per art de màgia, ni el confecciona un sol autor. El diccionari és com la preuada herència de molts estudiosos que ens han precedit i que s'han dedicat a aquesta feixuga tasca, no sols de recollir sinó també de definir conceptes d'una manera sistemàtica. Per això hem tingut molt presents els següents estudis. En primer lloc els del Dr. J. Braun *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung Verwendung und Symbdik* (Friburg, 1907) i *Liturgisches hand Lexikon* (Regensburg, 1922), amb la seva traducció realitzada pel Dr. A. Griera *Diccionari litúrgic de Josep Braun S.I. professor del col·legi de Sant Ignasi de Falsenburg* (Barcelona, 1925). També ens han estat molt útils les obres de Mn. J. Urdeix, diaca de la diòcesi de Barcelona *Signes cristians* (Barcelona, Centre de Pastoral litúrgica, 2004) i *Els objectes d'ús litúrgic* (Barcelona, Centre de Pastoral litúrgica, 2004). Vegi's també D. Iguacén *Diccionario del Patrimonio cultural* publicat per Encuentro Ediciones (Madrid, 1991).

Cal observar que en el nostre diccionari *Sacralia* molt sovint es podrà trobar una indicació amb un asterisc * o dos **. El primer * es refereix a l'obra del Dr. Braun i a què el text no ha tingut en compte tots els canvis produïts després del Concili Vaticà II. Això és molt important, car els investigadors normalment cerquen la història dels conceptes, ritus, construccions, costums... de temps passats. Per aquest motiu no s'ha insistit en molts casos en el canvi. Tampoc es pretén fer un tractat o elenc dels termes dels temps presents. Repetim, el diccionari *Sacralia* va dirigit fonamentalment a historiadors dels béns cultuals y culturals de l'Església. Ben diferent succeeix en els acurats i documentats llibres de Mn. Urdeix, que es refereixen al temps present i no tant a l'evolució històrica precedent. Aquests estudis de Mn. Urdeix són assenyalats amb dos asteriscs **.De vell antuvi, hem tingut molt presents tres elements que expliquen l'evolució dels termes: 1/ les arrels primitives cristianes, 2/ l'estructuració de la mateixa Església i 3/ l'evolució de cada terme. Tot això ho presentem especialment en la síntesi conclusiva del diccionari. Presentem les arrels històriques dels conceptes que el diccionari *Sacralia* explana, i per tant ens situem en el context històric dels anys 88-250. També exposarem l'expansió del cristianisme i la posterior evolució de la seva estructura jurídica, litúrgica, històrica i àdhuc artística.

A

Àbac: Element arquitectònic d'un capitell sobre el qual descansa l'arquitrau o l'arc. *Fig. 1*

Abacus: Nom que rep en el cerimonial romà la taula de la credença.

Abat comanditari: Individu de la clerecia secular al qual ha estat concedida d'una manera revocable l'administració d'una abadia en profit propi. Des de Carles Martell i fins al segle XI les abadies en comenda es concedien fins i tot a laics. Hi havien abats laics i abats comtes.

Abat nullius: Prelat amb un territori propi no subjecte a una diòcesi, el qual territori ha d'incloure almenys tres parròquies si l'abat vol gaudir dels drets assignats als *prelati nullius* a l'antic dret canònic (c. 220 ss).

Abbas regularis, regiminis: President d'una abadia erigida per l'Església, el qual té confiada la direcció exterior i interior de la mateixa, i que pertany a l'estat monacal, així com els que viuen en ella. Un cop rebia la benedicció tenia els mateixos privilegis que l'antic dret canònic atribueix als altres abats, però l'havia de rebre del bisbe de la diòcesi en la que l'abadia està enclavada, tres mesos després de la seva elecció (antic cànon 622). L'*abbas saecularis* i l'abat comanditari s'han de distingir de l'*abbas regiminis* (o sigui el comú).

Abbas saecularis: Prevere de la clerecia secular que pren aquest títol per posseir un benefici fundat en un lloc que antigament era de religiosos que tenien abat.

Abdies, profeta (On. 19 de novembre): Els seus atributs són pa i vas.

Abdó i Senén, màrtirs (On. 30 de juliol): Els seus atributs són ceptre, corona, espasa reial, ermini, espigues i lleó.

Abel, fill d'Adam i Eva (On. 28 de desembre): Els seus atributs són altar, anyell, ciri, túnica de pell i vel.

Abelles: Atribut de sant Ambròs, sant Bernat de Claravall, sant Isidor i sant Joan Crisòstom.

Abjuració (*abrenuntiatio*): És la deposició de la confessió de la fe catòlica prescrita en la readmissió d'un heretge en el si de l'Església; a través d'aquesta deposició s'abjuren i es reproven les doctrines heretiques professades. És una cerimònia que precedeix en tots els ritus l'acte d'administració del sagrament del baptisme, cerimònia que procedeix de la disciplina dels catecúmens de l'església primitiva; en ella el batejat o el seu padrí renuncia solemnement a Satanàs, a totes les seves pompes i a totes les seves obres. El símbol del domini de Satanàs i de les tenebres en el ritu oriental està dirigit a l'Occident; entre els russos s'ha conservat el costum, estès per molts indrets, pel qual el nou batejat o el seu padrí confirmen l'abjuració d'una manera molt expressiva alenant cap a l'Occident. El costum dels temps primitius del cristianisme, segons el qual el nou batejat en el moment de l'abjuració feia el gest d'empènyer amb la mà cap a Occident, no s'ha conservat enlloc.*

Ablució (*ablutio, perfusio*): Acte de purificar els dits i els objectes que han tocat el Santíssim; especialment la purificació dels dits i del calze després de la comunió. El calze es purificava dues vegades: primerament amb vi, i després amb vi i aigua; els dits es purificaven una sola vegada i es feia amb vi i aigua. A la primera ablució del calze el sacerdot diu l'oració de *post communio* que ja apareix al *Leonianum: Quod ore sumpsimus*; en la segona ablució a la purificació dels dits es suma l'oració: *Corpus tuum, Domine, quod sumpsi*, etc. L'ablució del calze i dels dits requerida per la reverència deguda al Santíssim Sagrament després de la comunió és certament molt antiga, emperò no formava una part especial del ritu de la missa. Va ésser fixada així durant la segona meitat de l'edat mitjana. Fins al segle XVI es practicava de diverses maneres. El calze es purificava una sola vegada i amb vi; els dits es rentaven unes vegades solament amb vi, d'altres solament amb aigua i darrerament amb vi i aigua; l'aigua de l'ablució no es sumia, sinó que era llançada en un lloc net i de vegades utilitzada pel poble fidel com a sagramental. L'ablució va ésser regulada i unificada amb el missal de sant Pius V. En el ritu mossaràbic encara avui l'ablució és desconeguda. Molts temes suara exposats després del concili Vaticà II no tenen vigència.

Abraham, patriarca (On. 9 d'octubre): El seu atribut és l'anyell.

Abrenuntiatio: V. *Abjuració*.

Absidiola: *Fig. 2*

Absis (*apsis, exedra, concha*): Construcció descoberta situada entorn de l'espai que ocupa l'altar i que en la part exterior de vegades té forma semi-circular, però que també pot ser rectangular o poligonal. Es troba en ús tant a l'Orient com a l'Occident des dels temps més antics del cristianisme ençà; des de la primeria de l'edat mitjana era el lloc de la càtedra del bisbe i la seu del prevere; dels temps romànics ençà és fonamentalment el lloc de l'altar major. En l'època de ple

domini gòtic quedà reduïda per la terminació poligonal del cor; torna, emperò, a dominar per complet en temps del Renaixement. Sovint trobem absidioles al costat de l'absis principal, que són o bé la fi de les naus laterals o bé cors petits adossats al cor principal. Si l'església té un petit cor als extrems de la nau estreta, cosa freqüent en el romànic, llavors tots dos cors tenen absis. *Fig. 2*

Absis lateral: *Fig. 137*

Absis principal: *Fig. 137*

Absolució (*absolutio, absoltes*): L'acte de remissió dels pecats i de les penes per ells degudes, fet pel sacerdot amb poders d'absoldre, quan en nom de Déu administra el sagrament de la penitència (o reconciliació). La remissió de censures i altres penes eclesiàstiques, feta pel sacerdot que té les degudes facultats, sigui al tribunal de la penitència o fora d'aquest. Si ha de tenir força pública s'ha de donar fora del tribunal de la penitència. La remissió dels pecats d'un excomunicat, feta segons el formulari del ritual romà a un excomunicat que, sense haver estat absolt, mor penedit. Aquesta absolució permetia abans del concili Vaticà II que el difunt fos enterrat en terra sagrada i se li poguessin celebrar les honres. L'absolució *ad feretrum* (*ad tumbam*) és una honra fúnebre lligada a la missa o enterrament dels morts, la qual té lloc a prop del fèretre dipositat davant del cor de l'església. Aquest ritu era integrat per una oració introductòria pel *Libera me Domine de morte aeterna*, d'una aspersió i encensament del fèretre o tomba, que tenia lloc durant les *preces* del *Paternoster*, i d'una oració final en sufragi de l'ànima del difunt. Aquesta absolució també pren el nom *Libera* del respons *Libera me, Domine*, etc., i es diu absolució perquè és una súplica dirigida a Déu pel sacerdot, en nom de l'Església, per tal que condoni al difunt les penes que havia de satisfer pels seus pecats. En les exèquies del Papa, dels cardenals, dels metropolitans, bisbes i prínceps, l'absolució es repetia cinc vegades, una rere l'altra. L'*absolutio ad feretrum* després de la missa ja era coneguda en temps dels carolingis, si bé amb algunes variacions en les oracions. En el rés dels divins oficis l'*absolutio* era una mena d'oració breu que concloïa la primera part del nocturn i, per tant, el rés d'uns salms, nomenada per això *absolutio*. L'*absolutio* en el ritu mossàrab és el comiat que es dóna als fidels quan acaba la missa, el qual correspon a l'*Ite missa est* del ritu romà de la missa.* *Fig. 171*

Absolució general (*Absolutio generalis*): L'absolució donada per un sacerdot (o bisbe) facultat de la Seu Apostòlica d'una indulgència plenària, és a dir de la remissió de la pena temporal deguda pels pecats. Es distingeix una absolució general pels vivents, concedida als membres i terciaris de diferents ordes que tenen el privilegi de guanyar una o diverses vegades l'any una indulgència plenària, i una absolució general dels moribunds concedida als malalts de gravetat i que té la seva eficàcia en el moment de la mort. Com va unida a una benedicció apostòlica, aquesta última benedicció es diu en el llenguatge curial *benedictio apostolica in articulo mortis*.*

Absolució de juraments: Sèrie arxivística que es troba a moltes cúries diocesanes en la qual es consignava que l'autoritat eclesiàstica absolia juraments de persones que es trobaven lligades a ells. Normalment intervenia el cap dels tribunals eclesiàstics, que s'anomenava provisor.

Abstersorium (*extersorium, tersorium*): **1.** Purificador del calze. **2.** Tovallola del lavabo.

Abstracte: Art que no busca representar la realitat visual. Les diverses manifestacions són: constructivisme, neoplasticisme, suprematisme, orfisme, informalisme, pop art...

Abusus: Costum litúrgic injustificat que contradiu les prescripcions litúrgiques que estan en ús.

Acant: Ornamentació emprada en diversos estils d'arquitectura que adopta la forma de les fulles de la planta amb el mateix nom. V. *Capitells de corinti*.

Accentus: Cant litúrgic de les oracions, de l'epístola, de l'evangeli, del prefaci, del *Paternoster* i de *l'Ite missa est*, entonat en una cantarella melodiosa pel sacerdot, el diaca o el sotsdiaca, els quals, en un començament, l'entonaven en una dicció alta, accentuada i ben entonada.*

Accesus: Preparació per a una celebració digna de la missa mitjançant l'oració oral corresponent, especialment pel rés de la *Praeparatio ad missam* del missal romà.*

Acció de gràcies: Acció de donar gràcies el sacerdot després de la missa, per a la qual el missal romà antic té formulari compost d'una antífona, del cant *Benedicite,* del salm 150, d'una sèrie de versets i de tres oracions; en les seves parts principals ja s'emprava al segle XI.*

Accions litúrgiques: Accions de caràcter religiós, mediador, que s'acompleixen en nom de Crist i en virtut de la plena potestat per ell atorgada o per comandament i prescripció de l'Església, seguint les regles per ella dictades. Són accions de la primera classe l'administració dels sagraments i l'oferiment de la santa missa; i són accions de les de segona classe l'acompliment dels sagramentals, les benediccions i consagracions, el rés dels divinals oficis fet per aquells que hi estan obligats per raó d'estat i pel seu deure, les processons fetes seguint el formulari del ritual, la benedicció amb el Santíssim Sagrament, les cerimònies d'enterrament, etc. La finalitat primera de les accions litúrgiques és tributar a Déu el degut honor i segonament impetrar per als fidels la salut temporal i la vida eterna.*

Acerra: Nom que rebia antigament l'encenser.

Acetre: Atribut de santa Marta i santa Ubaldesca. V. *Hisop*

Aciscle o **Iscle** (On. 17 de novembre): El seu atribut són les roses.

Aclamacions (*aclamationes*; grec, *polychrónion*): Invocacions litúrgiques desitjant salut i vida que del segle XIII ençà són usuals a la fi de la consagració d'un bisbe o de la benedicció d'un abat. Unes aclamacions solemnes i especials, acompanyades d'una mena de lletanies, eren usuals en l'elecció i coronació del Papa així com en la coronació de l'emperador. En l'elecció del Papa són comprovades pel *Liber pontificalis* al segle VII, i en la coronació de l'emperador ja s'empraven quan Carlemany va rebre la corona de mans del papa Lleó III. En aquesta ocasió l'aclamació o laudes fou: "*Carolo Magno a Deo coronato, pacifico imperatore romanorum. Vita et victoria*".

Acolitat (*acolythatus*): *Abans del concili Vaticà II*: Ordre desconegut en els ritus oriental, propi de l'Occident, on apareix a mitjan segle III i del qual en parlen sant Cebrià i el papa Corneli. Els acòlits (servidors) van ésser introduïts per tal d'ajudar i substituir el diaca i el sotsdiaca en les solemnitats litúrgiques. En els temps antics els corresponia la cura especial de la llum i del vi per al sacrifici. El servei dels acòlits estava estès especialment, segons *l'Ordo romanus*, a Roma, on tenien el càrrec de sostenir els petits sacs en els quals, en celebrar-se la *fracció*, es posaven les partícules del pa consagrat que s'havia de distribuir als fidels; i en la consagració del bisbe se li posava també un saquet als braços; costum que desaparegué quan els acòlits no hagueren de sostenir aquells saquets en la fracció de les espècies sagramentals. El ritu anterior al concili Vaticà II de l'ordenació dels acòlits consistia en una exhortació dirigida als que han d'ordenar-se, en el lliurament d'un canelobre amb el ciri apagat i d'una canadella buida, com a símbols del seu servei, i en una oració d'ordenació integrada per un invitatori i tres oracions. És una amplificació del ritu d'ordenació d'acòlits continguda en els *Statuta antiqua* (c. 500). El servei dels acòlits avui és prestat gairebé exclusivament pels laics.*

Acorador: Edifici destinat a matar i escorxar el bestiar.

Acromatisme: En pintura, decoloració que resulta de la barreja de colors primaris (vermell, blau, verd) i els seus complementaris (blau cyan, groc, magenta) en quantitats iguals.

Acroteri: Pedestal on acostumen a col·locar una estàtua. *Fig. 126*

Acta: En diplomàtica i paleografia, són els escrits que encara que no testifiquin directament una acció jurídica, la preparen confeccionant-se les "memòries", les súpliques, les relacions, les minutes...

Acta synodalia: Conjunt de textos dels sínodes (o concilis de les províncies eclesiàstiques) molt freqüents després del concili tridentí. A Barcelona aquesta sèrie comença el 1507 i s'acaba el 1755.

Acte de consagració de la missa: Acte que constitueix el punt central del cànon (anàfora) i que s'acompleix amb la repetició, feta pel sacerdot en nom de Crist, de les paraules narratives de l'últim sopar i de les pronunciades pel diví Mestre en instituir l'Eucaristia i en força de les quals els dons presentats i santificats a l'ofertori són convertits vertaderament, realment i substancialment en el cos i la sang de Crist. Aquest acte també és anomenat d'una manera breu "transsubstanciació". El relat de l'últim sopar i les paraules de la consagració presenten moltes variants, segons els evangelistes i sant Pau, totes emperò són d'un caràcter accidental. Les paraules essencials de la consagració són: *Hoc est corpus meum. Hic est calix sanguinis mei* (*o sanguis meus*). Des de molt antic i fins el concili Vaticà II que les paraules de la consagració es deien en veu baixa en tots els ritus occidentals, mentre en els ritus orientals es diuen en veu alta i el cor respon "Amén".* *Fig. 187*

Actes: Escriptures que exposen les accions jurídiques com poden ser les peticions, súpliques, memòries, relacions...

Actio: Nom antic del cànon de la missa, el qual del segle VI ençà ha estat substituït cada cop més pel nom "cànon"; tot i això el nom *actio* estava en ús ben avançada l'edat mitjana i encara s'ha conservat fins avui en el missal romà com a sobreescrit del *Communicantes*. Aquesta part de la missa (del cànon primer) es deia *actio* per ésser un escurçament de la *gratiarum actio*.

Action paintino: És una variant de l'art expressionista abstracte. L'obra es produeix a partir de l'inconscient de l'autor o artista. També anomenat *tachisme*.

Actum: En diplomàtica, la fórmula de l'escatocol (o part conclusiva d'un document) en la qual s'indica el lloc en el que l'acció jurídica exposada en el document –en part anomenada *dispositio*– es féu realitat. V. *Datació d'un document*

Ad complendum: Nom del *Postcommunio* que s'ha conservat fins ben entrada l'edat mitjana.

Ad majorem Dei gloriam: Frase d'Ignasi de Loiola

Adarb: Passadís cobert a la part superior d'una muralla.

Adjutori, màrtir (On. 18 de desembre): Els seus atributs són aus i cadena.

Adolí, monjo (On. 3 de febrer): El seu atribut és el brau.

Adoració de la creu: *Abans del concili Vaticà II*: Solemne descobriment i solemnial veneració de la vera-creu fets el Divendres Sant. Aquesta té lloc en tres etapes, després de cantar tres vegades en un to de veu cada cop més elevat: *Ecce lignum crucis*. Després d'haver descobert la creu, es col·loca davant l'altar damunt un tapís i s'adora el peu de la imatge del Crist, precedint l'adoració una triple genuflexió. Entretant el cor canta els improperis i el *Pange lingua gloriosi lauream certaminis*. La cerimònia de l'adoració de la creu ja és coneguda en el *Gelasianum*. Només vers l'any 1000 es comença a tenir notícia del solemne descobriment de la creu que precedeix l'adoració. Les tres etapes del descobriment entraren en ús a Roma, probablement al segle XIV. Fins temps moderns el ritu del descobriment i adoració de la creu era molt diferent segons el lloc. La unitat s'establí amb el missal de sant Pius V pel qual el ritu romano-cartaginès es generalitzà. V. *Bacallà**

Adoració perenne (*Quaranta hores*): Devoció pública, d'un ordre fixat, que dura tot l'any i que consisteix en tenir exposat el Santíssim Sagrament quaranta hores en una església, sigui durant els matins o durant tot el dia, a la qual exposició segueix una altra en una altra església de la ciutat o de la diòcesi; havent-hi, per tant, una continuada exposició del Santíssim Sagrament. El caputxí Josep Fermo l'introduí el 1537 en un temps de perill imminent de guerra. Per circumstàncies semblants el papa Climent VIII la deixà introduir a Roma el 1592. Es trobava generalitzada en la majoria de les diòcesis abans del concili Vaticà II.

Adrià, soldat i màrtir (On. 8 de setembre): Els seus atributs són claus, destral, enclusa i mà tallada.

Advent: Preparació eclesiàstica per a la festa de Nadal, en la qual es commemora el naixement en carn mortal del Fill de Déu i per ella la primera manifestació del Redemptor, la vinguda del qual era desitjada des de feia molt temps. Comprèn quatre setmanes, la darrera de les quals queda incompleta en la majoria d'ocasions. Originari de Roma on ja es celebrava al segle VI, s'estengué fins al segle VIII per tot

l'Occident. Fora de Roma fins al segle XI tenia generalment cinc setmanes en lloc de quatre. A imitació del temps de Quaresma, era habitual que anés acompanyat de dies de dejuni. El caràcter de l'Advent com a temps de preparació per a la naixença del Salvador és expressat especialment en els formularis de les misses i en l'estructura de l'ofici d'aquest temps, en la supressió del *Te Deum*, en la falta del *Gloria* en les misses dels diumenges i festives, i en el color morat dels ornaments sagrats. L'Advent simbolitza el temps de la llei antiga en el qual els patriarques i profetes esperaven amb ànsia la vinguda del Messies.

Aedicula: Denominació que es donava als oratoris a principis de l'edat mitjana.

Aedituus: El sagristà, el campaner, l'escolà. V. *Custos*.

Aegidii merito Caroli peccata dimito: Frase de sant Gil

Aër (aire): Drap gran de seda, sovint brodat, que en el ritu grec de la missa es posa sobre el calze i la patena, aquests coberts per dos petits vels. Ha d'ésser suficientment gran per cobrir els dos abastament. També és un símbol de la mortalla amb la qual fou embolcallat el cos de Crist en el sepulcre (*Epitaphion)*.

Afra, màrtir (On. 24 de maig): Els seus atributs són arbre, arqueta petita, atxa, columna, corda, flames, flascó i tronc d'arbre.

Afrontació: V. *Fita*.

Afuat: Acabat en punta.

Àgapes: **1.** Àpats acompanyats d'oració que els primers cristians tenien costum de celebrar. Eren un senyal de la mútua convivència i de l'amor fraternal. Seguint el concepte de l'últim sopar, tenien lloc a la vesprada i seguia la celebració de l'eucaristia, de la qual eren la preparació (V. *Carta de Plini el Jove a l'emperador Trajà)*. No sabem exactament com es celebraven ni l'extensió que tenien. Al segle III ja no estaven en ús; **2.** Els àpats que en els antics temps del cristianisme es celebraven pels natalicis dels màrtirs, per llurs aniversaris i per altres circumstàncies especials; **3.** Els menjars que es preparaven per als àpats d'almoina pels pobres i les vídues.

Agapit, Papa (On. 22 d'abril): Els seus atributs són flames i lleó.

Agenda: Denominació molt acceptada antigament per designar el llibre litúrgic anomenat *Ritual*.

Agiasmatarion: Denominació grega: **1.** Del llibre que conté els formularis de les benediccions; **2.** De la pica de l'aigua beneita.

Agiasmós: Denominació grega de la benedicció de l'aigua. La benedicció privada es pot fer a tots els temps, mentre que la benedicció solemne té lloc el dia de l'Epifania.

Agiaster: Denominació grega del salpasser que serveix per aspergir aigua beneita.

Agnès, verge i màrtir (On. 21 de gener): Els seus atributs són anell, anyell, colom, flames i llibre.

Agnus Dei: **1.** Medallons fets amb la cera sobrera dels ciris pasquals, barrejada amb aigua beneita, bàlsam i crisma. En una cara tenen la figura de l'Anyell de Déu. El Papa acostuma a beneir l'any primer i cada any setè del seu pontificat. Al segle IX ja es parlava a Roma dels *Agnus Dei*. Llur confecció i benedicció sembla que en aquella època ja era d'antiga procedència, substituïa la benedicció dels ciris pasquals que es feia a Roma i a les diòcesis suburbicàries. La cera que servia per a la confecció dels *Agnus Dei* es mesclava amb oli, que era probablement oli dels catecúmens, del segle XII ençà, fins ben avançada l'edat mitjana; aquesta mescla es feia amb el sant Crisma sobrer de l'any anterior. El 1471 Sixt IV va reservar llur benedicció al Papa. **2.** La triple invocació dirigida a l'Anyell de Déu, segons sant Joan, feta abans de la comunió de la missa i a la fi de les lletanies. Aquesta triple invocació va seguida d'una triple súplica: de perdó (*parce nobis Domine*), d'exaudició (*exaudi nos Domine*) i de misericòrdia (*miserere nobis*). A l'edat mitjana les dues primeres súpliques eren de misericòrdia (*miserere nobis*) i en la tercera es demanava la pau, la triple súplica després de *l'Agnus Dei* a la missa de difunts és pels morts. Originàriament el cor i el poble eren els únics que cantaven aquesta triple súplica; el prevere ni la resava. Ja al segle XII era costum resar tres cops *l'Agnus Dei* a la missa; també era costum dir la súplica *dona nobis pacem* després del tercer *Agnus Dei*. *Fig. 212*

Àgora: Centre de cultes religiosos i d'activitat política que es disposava a la plaça principal de les ciutats gregues.

Agripina: V. *Pannychis*

Àgueda, verge i màrtir (On. 5 de febrer): Els seus atributs són atxa, brases (o flames), tisores, plat amb pits, pits i tenalles.

Àguila amb dos caps: Atribut de sant Antoní i sant Eliseu.

Àguila dins l'escut: Atribut de sant Joan Evangelista i sant Vicenç.

Agulla: Coronament en punta al cap damunt d'una torre. V. *Pinacle*

Agustí, bisbe (On. 28 d'agost): Els seus atributs són calze, capella petita a les mans, cor, nen Jesús, nens, petxina a les mans d'un nen i la riba del mar.

Agustins, canonges: V. *Canonge de Sant Ruf*

Aigua: Se'n fa ús litúrgic en la preparació de l'aigua de batejar, de l'aigua beneita i l'aigua gregoriana; en la missa, a l'hora de l'ofertori barrejant-la amb el vi; en molts casos de lavatge (abans del concili Vaticà II), com és la purificació del calze, en les ablucions de les mans i dels dits abans de la missa, després de distribuir la Sagrada Comunió, després d'extremunciar o de confirmar. L'aigua que serveix per a fins litúrgics ha de ser aigua natural.*

Aigua baptismal: És l'aigua natural i neta que omplia la pica baptismal. Per la pregària que l'Església fa sobre aquesta aigua, el que és batejat esdevé fill de Déu per adopció. L'Esperit Sant plana sobre les aigües baptismals i hi davalla perquè esdevinguin el si matern i fecund de l'Església on els homes neixen a la vida dels fills de Déu, la dels qui formen la nova creació, la dels que han renascut de l'aigua i de l'Esperit Sant.

Aigua beneïda: És aquella sobre la qual s'ha invocat la benedicció de Déu per alhora beneir el fidels. L'aigua beneïda recorda a l'aigua baptismal i pot purificar els pecats. Per això l'aigua beneïda pot ésser aspergida sobre els fidels en el moment de l'acte penitencial de la missa del diumenge, especialment per Quaresma i Advent. És habitual que quan un grup entra a l'església, el primer ofereixi aigua beneïda als altres dient: "Aquí tens aigua beneïda". I els qui la reben responen: "Que sigui per a nosaltres salvació i vida".

Aigua de l'ablució: *Abans del concili Vaticà II*: L'aigua que serveix per a la purificació del calze, després de sumir el *sanguis* per rentar els dits del sacerdot que han tocat el Santíssim, i que són el dit gros i el polze de les dues mans del sacerdot. V. *Ablució*.*

Aigua per batejar: Aigua beneïda especialment per administrar el sagrament del Baptisme. Tertul·lià i sant Cebrià ja parlen de l'aigua de batejar; un formulari per preparar-la ja és conegut al segle IV. Des d'època immemorial, el temps apte per beneir-la era el Dissabte Sant i el Dissabte de Pentecosta, dates en les quals s'administrava el baptisme. La seva benedicció, abans del concili Vaticà II, seguia la lectura de les profecies del Dissabte Sant i del de Pentecosta; anava precedida d'un *tractus* seguit d'una oració, i d'altra oració de benedicció revestida de la forma d'un prefaci, durant el qual el sacerdot dividia l'aigua amb la mà, en forma de creu, la tocava i feia creus damunt la mateixa, la tirava en les quatre direccions, li tirava l'alè tres vegades, altres tantes hi ficava el ciri pasqual cada vegada més endins fent la figura de "psi"; hi barrejava l'oli dels catecúmens i el crisma i després els infonia tots dos a la vegada. S'acabava amb el cant de les lletanies de tots els sants. El formulari d'aquesta benedicció ja apareix idènticament en el *Gelasianum* i en el *Gregorianum*; per tant, ha estat usat des de molt antic; però no es troba res de la barreja dels sants olis amb l'aigua de batejar; costum que al segle IX devia venir per influència del ritu gal·licà al ritu romà. Les cerimònies que acompanyen el solemne prefaci de benedicció apareixen al *Gelasianum* i al *Gregorianum* als seus inicis. La rica elaboració que ens ofereixen avui la tenen a la darreria de l'edat mitjana. Després del concili Vaticà II hom simplificà el ritus i normalment es beneeix en el mateix baptisme.*

Aigua exorcistada: Aigua beneïda en nom de l'Església i després de barrejar-hi sal exorcitzada i beneïda. És un sagramental i serveix per a certs actes del culte com són: l'*asperges* dels diumenges, les benediccions, les consagracions i els exorcismes, en *l'absolutio solemnis ad tumbam*, en la conducció i sepultura dels difunts; servia per a les aspersions litúrgiques i per a les de la vida religiosa; en tots els casos té un caràcter marcadament lustral, és ha dir que "ha de lliurar les persones, els llocs i les coses on és aspergida de totes les influències de l'esperit maligne, allunyar totes les maquinacions infernals i protegir de tots els mals que l'enemic maligne podria voler causar; té, a més, un caràcter santificant i una influència santificadora". L'existència de la benedicció de l'aigua ja es pot constatar a l'Orient al segle IV; i a l'Occident ja es practicava al segle V. Els formularis més antics que coneixem per a la seva preparació es troben a l'*Euchologion* del bisbe Serapió de Thumis (+362); i a l'Occident al tercer llibre del *Gelasianum*. L'apèndix del *Gregorianum* fet d'Alcuí ja conté la fórmula que ens serveix avui per fer aigua beneita; per tant, ja era coneguda al segle VIII. Solament a l'edat mitjana és conegut en els llibres litúrgics amb el nom de *benedictio minor salis et aquae*, per tal de fer la distinció d'una *benedictio maior salis et aquae*, coneguda a molts indrets d'Alemanya fins el segle XVIII, i que era una benedicció, que trobem ja al segle VIII, que començava amb el cant de les lletanies de tots els sants, anava caracteritzada d'un prefaci i de l'alenar al seu damunt. Des del segle XI aquesta benedicció es feia durant la missa i en diversos llocs es transformà en una benedicció del bestiar. El ritu romà mai va conèixer aquesta *benedictio maior*.*

Aigua gregoriana: *Abans del concili Vaticà II:* Aigua beneïda solemnement en la consagració de l'església i de l'altar, en la qual, a més de la sal com en l'aigua beneita usual, s'hi barreja cendra i vi. La seva benedicció ja apareix al *Gelasianum*; al *Sacramentarium* (segona meitat del segle VIII) està ja molt desenvolupada; al pontifical del segle IX està ja formada en les seves parts més importants.*

Aiguabatre: Ruixar una paret amb aigua abans d'arrebossar o enguixar.

Aiguada: Pintura feta amb colors preparats amb aigua.

Aiguafons: *Fig. 4*

Aiguamanil (Manile): La griala que serveix per recollir l'aigua procedent dels rentats litúrgics; ja apareix als *Statuta antiqua* (c. 500). Significa també la griala que serveix per rentar-se les mans, cosa freqüent en la segona meitat de l'edat mitjana, i l'atuell que s'usava per posar l'aigua per rentar les mans abans de la missa; aquest era sovint de bronze, i en els segles XII i XIII tenia preferentment la forma d'un drac, d'un lleó o d'un altre animal, o fins i tot podia ser figura d'un cap d'home.*

Aigües: Atribut de sant Climent i sant Cristòfol.

Aigües (mar), navegant sobre: Atribut de sant Ramon de Penyafort.

Aigües, caminant sobre: Atribut de sant Pere d'Alcàntara i sant Marc.

Aigües, de genolls en el mar: Atribut de sant Francesc de Paula.

Aius: Forma corrompuda de l'*agios* grec usada en el cant del triple trisagi en grec i davant del càntic de Zacaries cantat a l'inici de la missa de ritu gal·licà, i del càntic del mateix trisagi davant del cant de l'evangeli i del càntic del trisagi llatí, després del cant del mateix evangeli.

Aixa: Eina de fuster que consisteix en un full d'acer tallant adaptat a un mànec.

Aixada i neu: Atribut de sant Sixt III.

Aixada: Atribut de sant Fiacre, sant Galderic, sant Isidre i sant Medir.

Akáthistos hymnos: Himne del ritu grec durant el cant del qual està prohibit seure.

Akoluthia: Segons el nom grec significa **1.** Ritu prescrit per les coses que s'han de fer litúrgicament. **2.** Rés de les hores canòniques.

Akoluthia nekrosimos: Denominació grega de les exèquies.

Akroteleytation: Designació del refrany d'un himne en el ritu grec.

Al·legoria (emblema): Quelcom que representa una cosa o una idea.

Al·legoria litúrgica: En sentit ampli significa tot simbolisme de les persones, dels objectes i cerimònies del culte. En sentit estricte significa aquell simbolisme en el qual el sacerdot i altres persones que intervenen en els actes del culte representen els combatents contra l'esperit

maligne; la missa i les cerimònies representen la lluita espiritual i les vestidures litúrgiques són interpretades per les armes espirituals d'aquest combat. En els temps carolingis comença a despuntar aquesta interpretació al·legòrica (a *Amalari de Metz*, per exemple); apareix estructurada en els liturgistes del segle XII; mai va aconseguir una divulgació general.

Al·leluia (lloeu *Jahvè*): Exclamació d'alegria presa dels salms, que es dóna a tots els ritus i cerimònies litúrgiques, i d'una manera especial a partir dels primers temps del cristianisme. Es troba en la missa i en l'ofici, on es repeteix amb freqüència, sobretot en temps pasqual, que caracteritza d'una manera especial. Abans del concili Vaticà II, en el ritu llatí, des de molt antic que no es pronunciava en el temps que anava de Septuagèsima al Dissabte Sant, que es considerava com un temps de preparació per la festa pasqual, que va acompanyat de penitència. Per aquest motiu el dissabte de Septuagèsima s'afegia dues vegades l'*alleluia* al *Benedicamus Domino*.*

Al·leluiatica (*officia*): Oficis especials de l'edat mitjana pel dissabte de Septuagèsima o pel primer dia de Quaresma en els quals s'acabava l'ús de l'*alleluia* i en els himnes, antífones i responsoris del dia s'acomiadava solemnement *l'alleluia*.*

Al·leluiatici (*psalmi*): Els salms 104-106, 110-118, 134, 135, 145-150, així nomenats per portar en la *Vulgata* i els *Setanta* el títol d'*alleluia*.

Ala: En un edifici, part que es diferencia del cos principal.

Alabarda: Atribut de sant Hipòlit, sant Jaume el Menor, sant Jordi, sant Judes Tadeu, sant Mateu, sant Maties, sant Maurici, sants cavallers, sants soldats i sant Tomàs apòstol.

Alabastre: Guix d'estructura cristal·lina molt fina, compacte i translúcid.

Alabastrí: Planxa fina d'alabastre que es troba als vitralls romànics.

Alae: Nom que es donava a Flandes i al Rin durant l'edat mitjana als cortinatges de l'altar.

Alapa: *Abans del concili Vaticà II:* Bufetada que donava el senyor bisbe al que confirmava. Mai era forta.*

Alba: La *camissia* que vesteix el sacerdot quan celebra el sant sacrifici. En temps primitius del cristianisme i a inicis de l'edat mitjana significava la túnica blanca que vestien els batejats de nou; més tard va significar la vestidura sacerdotal de tot ús, la tunicel·la del sotsdiaca i del bisbe, la túnica de l'acòlit, una vestidura de l'acòlit, una vestidura de l'acòlit usada en molts llocs, semblant a la tunicel·la del sotsdiaca. En el ritu mossaràbic i gal·licà designava la túnica superior del diaca.*

Alba: Vestidura litúrgica interior feta de tela, de cànem o de lli (*tunica linea, linea*) de braços estrets, llarga fins els peus (*tunica talaris o poderes*) la qual es cenyeix al cos mitjançant un cíngol. Avui té forma de túnica, amb amples tavelles; a l'edat mitjana tenia una forma estreta a la part superior; llisa al voltant del coll, eixamplada dels costats amb gires o tavelles. La seva ornamentació a l'edat mitjana era d'afegiments quadriculats o allargats pel davant i darrera dels dobles de la part baixa o als braços. Del segle XVI ençà els dobles dels braços i els baixos de l'alba s'adornen amb puntes o brodats. L'alba deriva de la *tunica talaris* de les vestidures profanes antigues, d'aquí el nom de *camissia*. També significa la vestidura o túnica talar de cànem o de lli que vestien els clergues i que formava part de les vestidures quotidianes del sacerdot.* *Fig. 283*

Alba de gires: Tipologia d'alba medieval oberta en la seva part inferior amb talls cuneïformes.

Alba romana: Nom del roquet.

Albert de Sicília o de Tràpani, prevere i carmelita (On. 7 d'agost): El seu atribut és la llàntia.

Albert el Gran, bisbe i doctor de l'Església (On. 15 de novembre): Els seus atributs són els instruments d'escriure.

Albert, monjo (On. 7 d'abril): El seu atribut és el lliri.

Alcassaba: Ciutadella musulmana a l'interior del recinte d'una població murallada.

Aleipron: Bastonet amb la punta embolicada amb cotó fluix que serveix al sacerdot en el ritu grec per prendre l'oli de fer uncions de les llànties que cremen davant les *icones* dels sants.

Aleix, laic (On. 17 de juliol): Els seus atributs són bordó de pelegrí, vestit de pelegrí, carabassa de pelegrí, carta, escala, petxina, rotllo de pergamí i sarró.

Alenar: Cerimònia practicada en la benedicció de les fonts baptismals, en el baptisme dels adults i en la consagració del sant crisma i del sant oli dels catecúmens, que consisteix en alenar sobre la persona o cosa consagrada, símbol de la santificació dels mateixos per virtut de l'Esperit Sant.*

Ales: Atribut d'àngels, arcàngels, sant Gonçal d'Amarant, sant Joan Baptista, sant Tomàs d'Aquino i sant Vicenç Ferrer.

Ales (*alae*): **1.** Els cortinatges penjats en dues barres movibles o braços sostinguts per columnes, col·locats davant l'altar. **2.** Peces triangulars, ricament ornamentades, denominades de vegades *scapularia*, que es col·locaven a l'esquena de les dalmàtiques o tunicel·les com a ornamentació; anaven penjades amb bagues i substituïen les borles.

Alexandre I, Papa (On. 3 de maig): El seu atribut és la clau.

Alexandre, soldat i bisbe (On. 6 de juny): El seu atribut és l'ídol.

Alfabet: L'escriptura dels alfabets grec i llatí al paviment, damunt la cendra, quan es consagra una església.*

Alfange (peix espasa): Atribut de santa Flora, sant Gumersind, màrtirs espanyols perseguits pels musulmans, i sant Valentí.

Alfange: Atribut de santa Àurea, santa Coloma i santa Engràcia.

Alfiz: En art islàmic, requadre que emmarca l'arc.

Alfons Maria de Liguori, bisbe i doctor de l'Església (On. 1 d'agost): Els seus atributs són la creu a la mà, ostensori (custòdia) i rosari.

Alforja: Atribut de sant Fèlix de Cantalici.

Alicatat: Mosaic de rajoles de ceràmica esmaltades amb forma geomètrica.

Alitúrgics (*dies*): Dies en els quals no es celebra el sacrifici de la missa. En el ritu llatí l'únic dia alitúrgic que hi ha és el Divendres Sant; tot i que en realitat també ho és el Dissabte Sant, tota vegada que la missa que es celebra pertany a la festa de Pasqua, com ho era també en el seu origen. El Dissabte Sant al matí només tenia lloc el darrer escrutini. En el ritu oriental els dies alitúrgics són encara molt nombrosos.* Abans del concili Vaticà II la cerimònia

de la vigília pasqual s'anticipava al matí del Dissabte Sant.

Almoina: Allò que hom dóna per socórrer una necessitat. L'almoina té una dimensió molt específica de caritat fraterna i és una pràctica quaresmal ja des d'estadis primitius de l'Església.

Almoina de la missa: Gratificació que es dóna a un sacerdot per celebrar l'eucaristia a intenció de donant. Actualment (2012) a Barcelona és de 10 euros per cada missa.

Almorratxa: Recipient decorat de vidre o de terrissa amb diferents brocs.

Alou: Domini ple, absolut i lliure, franc de serveis i de tota prestació real o personal sobre béns immobles. Diferent de la possessió en feu o emfiteusi.

Alt relleu: Treball d'escultura o ornamental en el qual les figures o motius destaquen del pla de fons més de la meitat del gruix real.

Altar: Atribut de sant Abel, sant Andreu, sant Avel·lí, sant Esteve Papa, sant Felip Neri, sant Gregori el Gran, sant Joaquim, sant Malaquies, sant Pere d'Arbuès, sant Pere Pasqual, sant Narcís de Girona i sant Tomàs d'Aquino.

Altar (*altare, ara, mensa*; grec*, thusiasterion, trapetza, hagia trapetza*): En el culte cristià l'altar és la taula damunt la qual s'ofereix el sacrifici eucarístic. Altar i sacrifici són dos conceptes que es corresponen i es complementen mútuament. Sempre que un culte ha tingut un sacrifici ha tingut necessàriament un altar, i un culte que no té sacrifici necessita també d'un altar. Per tant l'altar es troba present en el ritu llatí, en el ritu grec i en els altres ritus orientals, però no el trobem en les diferents branques del protestantisme, les quals perquè neguen el caràcter de sacrifici de l'Eucaristia, solament reconeixen una taula per al sopar, una mena d'altar en el sentit més ampli de la paraula. En el ritu llatí es coneixen tres classes d'altars: l'altar fix (*fixum*), l'altar mòbil o portàtil *(mobile, portatile*) i l'altar *quasi-fixum* (del qual parlarem extensament en els corresponents articles). L'altar fix està integrat per l'ara i un sustentacle (v. *Mensa i stipes*) que en la consagració esdevenen inseparables. L'altar portàtil consta solament d'una ara, i l'altar quasi *fixum* està format per una taula no consagrada damunt la qual es col·locava l'ara consagrada i esdevenia utilitzable per a la celebració del sant sacrifici. Tant la taula de l'altar fix com l'ara de l'altar portàtil havien de ser de pedra; l'ara havia d'ésser sempre de pedra, mentre que la taula de l'altar fix havia de tenir les columnes dels corns de pedra (cànon 1198). El bisbe (o delegat seu) havia de consagrar l'ara de l'altar fix i l'ara de l'altar portàtil; en elles s'havien de col·locar relíquies. Si una ara d'altar fix o portàtil es feia malbé considerablement, si s'arrencava el segell o s'obria el reconditori de les relíquies, perdia la consagració (v. *Execració de l'altar*). Tots els altars que hi ha a l'església, fins i tot els altars quasi fixes, havien de tenir un títol, tal com prescriu el cànon antic 1201 (v. *Títol d'altar*). Els altars fixes o quasi fixes tenien la forma de taula, d'armari, d'un gran bloc o de sarcòfag. Segons llur categoria els altars eren majors (*maius, authenticum, capitaneum, dominicale, magistrum, princeps, principale, senius, titulatorium*), secundaris o laterals (*minus, laterale*), parroquials (*parochiale*). Altar del poble (*altare laicorum, plebania*) era l'altar en el qual celebrava el rector de la parròquia; a les esglésies parroquials és l'altar major. En els ritus orientals solament els grecs i els armenis tenen l'*altare fixum*, que és generalment de fusta entre els grecs i de pedra entre els armenis; uns i altres tenen gairebé sempre forma de taula. Els altres ritus tenen un altar *quasi-fixum* format per una construcció de pedres semblant a l'altar, i en la seva part superior hi ha una espècie d'ara consagrada, de fusta o de pedra. En el ritu grec s'usa, com a altar portàtil, una mena de drap (*antiminsion*) amb relíquies cosides; en els altres ritus s'usa com a altar portàtil una ara consagrada de pedra o fusta. El costum de posar relíquies en les ares consagrades dels altars, a l'Orient, solament es coneix en el ritu grec. Els altars laterals i les misses privades no són coneguts en els ritus orientals. Si és cert que hi havia dos altars en una mateixa església, s'ha de tenir en compte que el segon altar no era més que un altar que suplia l'altar major si algun dia s'havia de celebrar una segona missa. Segons les prescripcions canòniques orientals, en un mateix altar no es pot celebrar més d'una missa en un mateix dia. En tots els ritus orientals i occidentals (abans del concili Vaticà II) és cosa prohibida celebrar la missa sense l'ara consagrada o cosa que la supleixi (*altare portatile, antiminsion,* etc.). En tots els temps el culte cristià ha tingut un altar; aquest, però, no sempre ha tingut un altar fix. Un altar així solament es pogué construir quan les circumstàncies ho van permetre; que fou després de l'edicte de tolerància de Constantí. Fins aquest temps no es van poder construir altars de pedra per substituir els de fusta o metall existents fins aquella època. La seva forma originària era la d'una taula (*mensa Domini*; grec, *trapeza*). En el ritu grec i en el ritu armeni la taula s'ha conservat fins avui. A l'Occident, ja en el temps primitius del cristianisme, es dóna la forma d'altar d'armari o de bloc; amb tot, la forma de taula era la predominar fins època carolíngia. En aquest moment comença a estendre's la forma de bloc, sempre, però, sense allunyar del tot la forma de taula. En el Renaixement es desenvolupa l'altar en forma de sarcòfag derivada de l'altar en forma de bloc. La consagració d'altar, tal com l'entenem avui, no era coneguda originàriament; amb tot, els seus inicis, a l'Orient, es poden constatar la segona meitat del segle IV. La consagració de l'altar, tal com la tenim avui al Pontifical, va formar-se de la barreja dels ritus romà i gal·licà usats en la consagració dels altars des del segle VI fins època carolíngia. El seu complement és cosa de les darreries de l'edat mitjana. El costum de posar relíquies damunt o sota l'altar ja es pot comprovar al segle IV. Aquest costum ja havia arrelat per tot Occident en època carolíngia, però encara no formava, a la fi de l'edat mitjana, una condició essencial per a la consagració de l'altar, sobretot en els altars portàtils que a la fi de l'edat mitjana encara estaven desproveïts de relíquies.* *Fig. 206*

Altar arca: Altar que té la forma d'arca i que comprèn tota l'estipes de l'ara, espai buit on es pot entrar mitjançant una porta amb forma d'arca. Dels primers temps del cristianisme fins al segle XIX hi ha hagut altars d'aquesta mena a Occident, si bé mai han estat molt nombrosos. El seu espai buit era, en els seus orígens, antecambra, anomenada també confessió del sepulcre de relíquies que hi havia al sòcol de

l'altar, o a terra, a sota d'aquest.

Altar de la creu: Altar de les esglésies de comunitats o de religiosos col·locat a l'entrada del cor, sota el Sant Crist triomfant, o edificat al mig de l'església en un lloc elevat. En aquest altar el rector de la parròquia celebrava amb preferència la missa amb els seus parroquians, d'aquí que prengui també el nom d'altar dels seglars o de la parròquia.*

Altar de mesa: Altar amb forma de mesa amb una, dues o més grades. L'altar en forma de mesa és la forma originària de l'altar. És gairebé l'única predominant fins avui en el ritu grec i l'armeni. A partir de l'època carolíngia, l'altar amb forma de bloc aniria arraconant aquest tipus d'altar a Occident, cada dia més, sense quedar en desús l'altar de mesa. Amb tot, a Itàlia a l'època romànica encara s'estilava ben sovint. Els sustentacles que formaven la stipes de l'altar eren amb predilecció petites columnes, també pilars o pilarets; poques vegades estaven formats per peces quadrangulars col·locades de caire. Els altars de mesa, molt grans de vegades, tenien cinc d'aquestes columnes. Si l'altar estava adossat a una paret, moltes vegades s'hi encastava la mesa deixant-lo lliure pel davant. Foren creació del barroc els altars amb mesa sostinguda per consoles.*

Altar del poble: Es diu de l'altar de les esglésies de comunitats, de beneficiats o de convents on es celebren els actes de culte per als feligresos del convent o comunitat; equival a l'altar parroquial d'aquella església.*

Altar en forma de sarcòfag: Mena d'altar de bloc, la base del qual té la forma de sarcòfag; és una creació del Renaixement; el Barroc tardà va tenir una predilecció per aquest tipus d'altar, molt adaptat a les línies preferides d'aquest estil.

Altar major: L'altar principal d'una església o d'un convent. L'altar major de les esglésies de comunitats o de convents és aquell en el qual s'hi celebren els oficis divinals i la missa conventual i, a les esglésies parroquials, l'altar on es celebren els actes del culte per la comunitat de fidels.

Altar massís: Altar format per un bloc de pedra o que té la seva amplada i la seva fondària tota massissa. A Occident, des dels temps primitius del cristianisme i primeries de l'edat mitjana ja era conegut; esdevé freqüent en època carolíngia fins arribar a ésser el tipus més general en l'actualitat. Des de l'edat mitjana s'hi van obrir petites capelles per a la conservació i guarda dels objectes sagrats, així com la credença, petita capelleta oberta en la part prima i a la dreta de l'altar per guardar les canadelles.

Altar parroquial (*altare parochiale*): Altar on el rector celebra la missa i altres funcions parroquials a les esglésies de comunitats.

Altar portàtil (*Altare portatile, mobile, petra sacra, altare gestatorium, altare itinerarium, altare viaticum, ara portatilis, superaltare, tabula sacrata, lapis sacratus, lapis itinerarius*): *Abans del concili Vaticà II:* **1.** Llosa grossa o petita consagrada com a altar per celebrar-hi, sense stipes. **2.** Segons l'antic cànon 1197, o sigui en la disciplina anterior al concili Vaticà II, la mesa d'un altar format de *stipes* i *mensa,* consagrada com els altars portàtils i segons el ritu observat en la consagració dels mateixos. A occident els altars portàtils s'esmenten per primer cop al segle VI; són, però, sens dubte més antics, tota vegada que es citen com una cosa coneguda, necessària en aquells temps per celebrar la missa en els viatges La seva forma originària era la d'una planxa de fusta o d'una llosa que, vers l'any 1000, passà a ésser, gairebé sempre, una llosa amb un suport de fusta que havia de substituir la stipes de l'altar fix. Fins al segle XIII sovint era una peça igual a l'ara; era habitual, però, que tingués la figura d'una petita capsa o d'un altar. Des de l'edat mitjana va prendre de nou la forma, cada dia més general, d'una llosa, que era resguardada per una capsa de fusta que no tenia la forma de la *stipes*. Una decisió de la Congregació de Ritus i el dret canònic d'aquell temps ordena que l'altar portàtil sigui permès solament en aquesta forma. L'altar portàtil (sempre abans del concili Vaticà II), per poder celebrar, ha d'ésser consagrat igualment que l'*altare fixum*. L'altar portàtil podia servir pel sant sacrifici a les esglésies i a capelles públiques i semipúbliques; a més de poder-se utilitzar a l'aire lliure, a cases particulars i a capelles privades, amb permís del bisbe, per *modum actus*; la forma de privilegi per aquests casos, del segle XIII ençà solament la concedeix el Papa. A l'edat mitjana, al damunt d'aquest altar solament hi cabia una part del calze i de l'hòstia; la resta reposava damunt el suport de fusta sobre el qual es col·locava. Segons el dret canònic antic anterior al concili Vaticà II, ha de ser tan gran que al damunt seu hi càpiguen l'hòstia i una part del calze: per això, com la mesa de l'altar fix, havia de ser d'una sola peça. L'*antimensium* del ritu grec correspon a l'*altare portatile* del ritu llatí, si bé no en el nom però sí en la cosa. El trobem citat per primera vegada al segle IX. En els ritus copte, armeni, siríac oriental i siríac occidental són paral·leles als altars portàtils les taules beneïdes de fusta o de pedra.*

Altar sepultura: L'altar sepulcre. Sepulcre de relíquies.

Altare: Altar. A la Sagrada Escriptura significa solament l'altar del Déu vertader. Els Sants Pares usaven el nom d'altar per contraposar-lo al d'ara amb el qual designaven els altars pagans; igualment aquest nom s'empra, des de temps primitius del cristianisme, per designar l'altar cristià. En sentit translatici *altare* significa, de l'edat mitjana ençà, el lloc de l'església on es col·loca l'altar, l'espai darrera l'altar, el cor, nomenat més freqüentment *altarium*.

Altare authenticum: Nom que a l'edat mitjana es donava a l'altar major de l'església més important que els altres altars. El nom *Altare authenticum* deriva del grec *authenta* (Senyor).

Altare capitaneum: Nom que a l'edat mitjana es donava a l'altar major de l'església: *capitaneus*, *praecipuus*, *principalis*.

Altare cardinale: Nom que a l'edat mitjana es donava a l'altar major, no per raó de les persones que hi celebraven sinó per la seva primacia, en comparació amb els altres altars. També era anomenat *capitaneum, praecipuum, principale*.

Altare dominicale (*altare dominicum*): Antiga denominació de l'altar major dit *dominicale* perquè era el primer entre els altars de l'església i també per estar dedicat amb preferència a la Santíssima Trinitat o al Sant Salvador; no perquè hi ha generalment la reserva del Santíssim, com equivocadament s'ha dit alguna vegada.

Altare fixum, altare immobile: El dret canònic (can. 1197) anterior al concili Vaticà II diu que aquest altar s'ha de

compondre de mesa, base, ara i bastiment o cosa semblant per sostenir-la. És l'altar que es consagrava segons el ritu del *Pontificale romanum*. Les prescripcions detallades per l'altar *fixum* o *immobile* es refereixen a la manera com estan units a la mesa i la base, no a la fixació de l'altar al sòl de l'església. Litúrgicament no té importància que l'altar es pugui traslladar d'un lloc a l'altre si es pot fer sense malmetre la base o sense separar aquesta de la mesa. El concepte *altare fixum* en els ritus grec i armeni comprèn no solament la unió ferma de la base amb la mesa, l'altar i el paviment també han d'estar units fermament. Els altres ritus orientals no coneixen avui l'altar *fixum*; coneixen solament el *quasi-fixum*.

Altare gestatorium: Denominació medieval de l'altar portàtil.

Altare itinerarium: Denominació medieval de l'altar portàtil que servia pels viatges.

Altare laicorum: Denominació medieval de l'altar que hi havia davant del cor de les esglésies dels convents o monestirs on es celebraven la missa parroquial i altres funcions per al poble. Aquest altar estava en contraposició amb l'altar major en el qual els canonges o religiosos hi celebraven les misses i altres funcions conventuals.

Altare magistrum: Denominació medieval de l'altar major com a primer i superior dels altres altars. Aquesta denominació ha sobreviscut fins avui en francès: *maître-autel*.

Altare maius: Nom molt en ús en l'edat mitjana per designar l'altar principal en contraposició als *altaria minora*. És nomenat *maius*, tant per les seves dimensions, com per ésser l'altar en el qual es celebren les funcions del culte públic.

Altare mobile: L'altar portàtil segons el Dret Canònic antic (cànon 1197), o sigui anterior al concili Vaticà II.

Altare papale: L'altar en el qual només celebrava el Papa. Un altre sacerdot només hi podia celebrar amb indult. Eren altars papals l'altar major de Sant Pere, el de Sant Pau i de les altres esglésies patriarcals de Roma; l'altar de la Capella Sixtina, l'altar de la cripta de Santa Maria la Major, etc.*

Altare portatile: Nom que rebia l'altar portàtil ja a l'edat mitjana.

Altare princeps: Denominació de l'altar major (*principale*).

Altare privilegium: *Abans del concili Vaticà II:* Altar en el qual es guanya, per indult del Papa, una indulgència plenària aplicable a l'ànima del difunt en sufragi del qual s'hi celebra la santa missa. La missa s'havia de celebrar, si ho permetia la rúbrica, amb ornaments de color negre, per tant ha d'ésser de difunts i s'havia de dir en sufragi del difunt al qual s'aplica la indulgència. L'altar ha de ser *fixum* o *quasi-fixum*.*

Altare quasi-fixum, *altare ad modum fixi*: *Abans del concili Vaticà II:* **1.** Altar compost de *mensa* i de base, no consagrat ni, probablement, consagrable, en el qual es podia celebrar la santa missa posant damunt seu una ara consagrada. **2.** Altar format per la mesa i la base, que per la seva condició es pot consagrar com altar fix, però que és consagrat, segons el formulari del ritu occidental, com a altar portàtil. L'altar *quasi fixum* o *ad modum fixi*, considerat litúrgicament, no és cap altar fix; tot i que tingui la forma exterior, és un altar portàtil. Segons el dret canònic antic d'abans del concili Vaticà II, es diferencia del darrer i s'apropa més a *l'altare fixum* en el sentit que solament el bisbe pot donar permís per a l'erecció d'un altar *quasi-fixum*. Aquest altar, de la mateixa manera que el fix, ha de tenir un títol que només es pot canviar amb el permís del bisbe. En un altar *quasi-fixum* s'hi poden fer fundacions.*

Altare senius: Denominació medieval de l'altar major per raó de la seva dignitat i preeminència davant els altres altars; no té aquest nom per raó de la seva antiguitat.

Altare titulatorium: Denominació que apareix en comptades ocasions a l'edat mitjana per anomenar l'altar major, que és el que dóna el nom de l'església per raó del sant al qual està dedicat.

Altare viaticum: Denominació molt estesa a l'edat mitjana per denominar l'altar portàtil del qual es feia ús *in via*, en anar de viatge, per tal de celebrar la santa missa. Durandus l'anomena *altare quod per viam portatur*.

Altarium: Nom que en la litúrgia gal·licana i en el llatí eclesiàstic de la Gàl·lia es donava a l'altar i a l'espai o lloc que l'altar ocupa.

Alveolat: S'aplica a la tècnica d'esmalt que consisteix en produir alvèols o compartiments en una planxa metàl·lica mitjançant la soldadura de làmines fines de metall de mínim relleu, delimitant els contorns d'un dibuix que s'omple d'esmalt en pols i es posa al forn o mufla.

Ama, Amula (*Lamula, amula offertoria*): El cantiret amb el qual els fidels oferien el vi mentre va ésser costum a l'església de fer l'ofertori en espècies. A la *Charta Cornutiana* (segle V) és anomenada *amula oblatoria*.

Amat de Grenoble, bisbe (On. 13 de setembre): Els seus atributs són dolls d'aigua i el corb.

Amat de Sens, arquebisbe (On. 13 de setembre): Els seus atributs són cadena i cérvol.

Ambitus: El claustre, els voltants del cor.

Ambó: (*ambon* [del grec *anabaínein*, pujar a dalt], *lectrum [lectricum], lectrinum, pulpitum, analogium*): *Abans del concili Vaticà II:* Trona (púlpit) elevada construïda generalment en pedra, que servia per cantar les epístoles i els evangelis, els graduals i predicar. De vegades es construïa prop les reixes del cor; a les darreries de l'edat mitjana era adossada a l'escala, o en un lloc lliure, sempre, emperò, poc allunyada del cor i poques vegades construïda nau avall. Es situava longitudinalment a l'església i tenia dues escales, una per cada banda; a l'ampit de la part longitudinal, orientada cap a la nau central, tenia un faristol per col·locar el llibre dels Evangelis i sovint en aquesta mateixa banda tenia una construcció semiesfèrica o poligonal. Moltes esglésies tenien dos ambons, un de gran per cantar l'Evangeli i predicar, i l'altre de petit per al cant de l'epístola. L'ambó és el precursor de la trona medieval i moderna. El nom alemany Kanzel recorda encara la seva unió amb els reixats del cor.* *Fig. 204*

Ambosta: Quantitat del guix, per exemple, o el ciment, que es pot sostenir entre dues mans juntes.

Ambre: Resina utilitzada per la fabricació d'objectes d'ornamentació.

Ambròs, bisbe i doctor de l'Església (On. 7 de desembre): Els seus atributs són abelles, capella petita a les mans, disciplines de penitència, estrella a la mà, bressol, fuet i rusc.

Amèlia, verge (On. 31 de maig): Els seus atributs són ànec,

Carles Martell als seus peus, peix i pou.

Amen: **1.** En diplomàtica, el final del "context" d'un privilegi. V. *Privilegis papals solemnes*. **2.** Traduït: "així sigui".

Ametlla mística: Ornament de forma el·líptica que encercla una figura sagrada (Pantocràtor, *Ocothokos*, àngels...).

Àmfora: Atribut de sant Cosme i sant Damià, santa Praxedis, sant Remigi i santa Sabina.

Amit (*amictus*): **1.** Nom del drap del coll o de les espatlles d'ús quotidià en les vestidures antigues. **2.** L'amit, ornament, que es posa el sacerdot per celebrar el sant sacrifici.*

Amit (*humerale, superhumerale, amictus, fano, anabolagium, anagolaium, humeral, umbral*): Drap quadrangular que es porta sota l'alba, que abriga coll i espatlles i es lliga amb cintes fixades en els seus extrems al pit un cop passades de davant a darrera i d'aquí al davant. Ha d'ésser de tela i s'ha de beneir. Al mig de l'amit, que es besa abans de posar-se'l, hi ha d'haver una creu. Només en el ritu ambrosià es posa damunt l'alba. L'amit és d'origen romà, deriva de l'antic drap del coll, o de les espatlles (*amictus, focale, palliolum, orarium*) que la gent de tota classe vestia sota la indumentària exterior, fos la dalmàtica o fos la *penula*. És citat per primer cop al segle VIII com a part integrant de la vestidura romana, però el seu ús data de molt abans. Des de Roma es va estendre en època carolíngia per tot Occident i al segle XI ja s'havia generalitzat, però no es portava damunt l'alba, com a Roma, sinó a sota, usança que més enllà de l'any 1000 també va ésser acceptada a Roma. Solament el Papa guardà el costum de portar-lo damunt l'alba i esdevingué el *fanone*, mentre es posà també l'amit sota l'alba. El costum de deixar-lo anar esquena avall i d'adaptar-lo al coll no es practicava al segle XI com fem avui; es deixava a sobre i s'arreglava després de posar-se la casulla, la dalmàtica, o en arribar a l'altar. Aquest costum va durar a Roma fins el segle XV, i fora de Roma fins el segle XVI, i en moltes catedrals franceses fins el XVIII. Avui es practica solament en els antics ordes: benedictins, dominics i franciscans, etc. Com a ornament de l'amit a molts indrets es col·locà a la vora superior una punta de 40-50 cms. d'ample, anomenada *parura, collare, plaga, plica, gemina, praetexta, truncus, aurifrisium, frisium*, la qual envoltava el coll; un cop posada la casulla, es feia baixar l'amit. Sovint es guarnia amb les més riques broderies que es van desusar a poc a poc al segle XVI. Avui s'usen solament a Milà, Lió i Espanya, però no com un afegit de l'amit, sinó com a collet independent.*

Amnós (anyell): En el ritu grec és el nom de la part interior de l'oferta del pa tallada amb la santa llança en la *proscomide*.

Amonestacions (*banna, proclamatio, publicatio matrimonialis*): *Abans del concili Vaticà II:* La pública proclama feta per l'Església d'un matrimoni contractat (o a punt de contractar), per tal de constatar si hi ha algun impediment legítim per a la seva celebració. El concili Laterà IV (1215) les va prescriure per l'Església universal. El concili Tridentí restringí encara més i ordenà que les amonestacions es fessin tres vegades, en tres diumenges seguits a l'hora de la missa major, pel rector corresponent, indicant exactament el nom d'aquells que volen prendre l'estat del sant matrimoni. El dret canònic antic (can. 1204-1205) permetia que les amonestacions es fessin a qualsevol missa amb prou concurs de fidels i que la proclama oral es pogués substituir amb permís del bisbe per la fixació durant vuit dies a la porta de l'església de les amonestacions escrites. Solament el bisbe podia dispensar de les tres amonestacions.*

Amós, profeta (On. 31 de març): Els seus atributs són bastó de pastor, cistell amb fruita, fruita i llorer.

Amphibalus: Embolcall, abric; nom de la casulla de procedència gàl·lica, pres de les vestidures quotidianes.

Amphithyra (cortina de la porta): Nom grec que antigament es donava al cortinatge que tapava l'altar i el sacerdot en certes parts de la missa per tal de privar-lo de les mirades dels fidels.

Ampit: Barana que s'acostuma de posar als terrats i llocs alts.

Amplexus: L'abraçada litúrgica en donar el bes de pau. El que la dóna posa els braços per sobre del que la rep i aquest els passa per sota les aixelles del que la dóna; l'un i l'altre acosten la galta esquerra sense tocar-se.*

Amplius Domine amplius: Frase de sant Francesc Xavier

Ampullae: Nom (de procedència antiga) que es donava: **1.** A les canadelles de servir la missa. **2.** Al pitxer que pel Dijous Sant serveix per contenir els olis que s'han de consagrar.

Anabaptista: Cristià que no accepta l'eficàcia del baptisme dels infants i exigeix rebatejar-los a l'edat adulta.

Anabathmoi: Nom que els grecs donaven als salms graduals.

Anabolagium (*anagolagium*): Formes que suposen un *anabolaium* (grec *anabólaion*): Embolcall; nom que fins al segle XI es va donar a l'humeral que cobreix les espatlles.

Anacon: Denominació medieval del retaule de l'altar a Itàlia; aquest mot deriva del grec *eikon*.

Anadochos: Nom que els grecs donen a la patena.

Anágnosma, anágnosis: Nom que els grecs donen a les lectures de la missa.

Analógeion: El faristol que usen els grecs en el seu ritu quan llegeixen durant la missa o en l'ofici.

Analogium: **1.** Nom que rebia l'ambó durant l'edat mitjana; ja apareix a les fonts al segle VI. **2.** Nom que rebia el faristol portàtil a l'edat mitjana.

Anamnese (*anàmnesis*): L'oració que segueix les paraules de la consagració en el cànon de la missa dels ritus romà i ambrosià, igual que l'anàfora de les misses de ritu oriental. En ella es fa memòria de la passió resurrecció i ascensió de Crist. Pertany a les parts més antigues del cànon o de l'anàfora. El ritu moçaràbic no coneix l'*anamnese*.*

Anapaysimos (*kanón*): Nom que es dóna en el ritu grec a un càntic suplicatori en sufragi dels difunts.

Anaphora (*anaphorà*): Oferta. **1.** La segona part principal de la missa en el ritu oriental; això és, tota la part compresa entre la consagració i la comunió. Comença amb un solemne prefaci introductori que acaba amb el *Sanctus*, igualment que la segona part principal de la missa del ritu romà. Molts formularis litúrgics orientals contenen solament l'*anaphora*. Pel que fa al ritu de la primera part de la missa, en cas que hom es serveixi d'aquests formularis, hom ha de prendre un altre formulari que contingui les dues parts de la missa. L'*anaphora* i el cànon estan emparentats, emperò no són la mateixa cosa, tota vegada que el cànon comprèn solament

la consagració i les següents oracions, exclosa el *communio*; en canvi l'*anaphora* comprèn també el *communio*, per tant representa un concepte més ampli. **2.** Entre els siríacs significa el vel amb el qual es cobreix l'oblata fins l'hora de la consagració, i és equivalent al grec *aer*.

Anastasi, màrtir, soldat i patró de Badalona i Lleida (On. 11 de maig): El seu atribut és la creu vermella amb el fons blanc.

Anastásimon: Estrofa en la qual es glorifiquen els ressuscitats en l'ofici de *laudes* del ritu grec. Es igual a l'*odai* del *Kanon* del *ordos*.

Ancó: Cadascuna de les dues mènsules que es col·loquen a cada costat d'una obertura per sostenir una cornisa.

Àncora: Atribut de sant Climent Romà, santa Filomena, sant Nicolau de Bari, sant Plàcid i santa Rosa de Lima.

Àncora: Símbol de la fe emprat en moltes ocasions en el cristianisme primitiu per indicar la salvació de Jesucrist.

Andreu, apòstol (On. 30 de novembre): Els seus atributs són altar, àngel, bordó, creu en aspa, crucificat, llop, peix, vestit de peregrí, petxina, xarxa i Tarasca (patum) que és símbol d'idolatria al diable.

Andreu (Sant): Una de les festivitats més antigues; apareix al *Gregorianum*, al *Gelasianum* i fins i tot al *Leonianum*. Des de molt antic, es celebra el 30 de novembre, dia en què probablement el sant apòstol va ésser martiritzat.

Andreu Avel·lí, prevere (On. 10 de novembre): El seu atribut són les roses i el text llatí *Introibo ad altare Dei*.

Andreu Corsini, bisbe (On. 6 de gener i 4 de febrer): Els seus atributs són l'anyell i l'aparició de la mare de Déu.

Ànec: Atribut de santa Amèlia, sant Ferriol i sant Martí de Tours.

Anell (*annulus*): **1.** Anell pontifical, l'anell del bisbe, anell d'or ornat amb una pedra preciosa que tenen dret de portar al dit quart de la mà dreta els cardenals, els bisbes, els abats i els protonotaris apostòlics. Els bisbes d'Espanya ja al segle VII el portaven *propter signum pontificalis honoris vel signaculum secretorum*; a França almenys ja era usat al segle IV. Al segle XII els abats encara necessitaven d'un privilegi papal per poder fer ús de l'anell; només a les darreries de l'edat mitjana apareix com a ornament de dret. Apareix al segle XII com a part integrant de la vestidura episcopal; mentre que en els sacramentaris ja és citat al segle X. L'anell episcopal, com diu sant Isidor de Sevilla, a l'inici era un ornament diferenciador i distintiu, alhora que era un anell que servia per segellar. Des que tingué caràcter litúrgic se'l considera símbol de la unió del bisbe amb la seva Església i com a segell de la fe que ha de conservar pura i intacta. **2.** Anell d'aliança, l'anell del casament. En el seu origen era només símbol del prometatge *(annulus sponsalitius, annulus pronubus*) com era l'antic costum romà, una continuació del qual fou l'ús de l'anell en els primers segles del cristianisme. Esdevingué aliança (*arrha*) des del segle XI a conseqüència del canvi de forma de contraure matrimoni. L'aliança és coneguda també en els ritus orientals. L'anell de les religioses que el bisbe els posa a l'anular de la mà dreta en el dia de la seva vestició és símbol dels seus esposoris sobrenaturals i espirituals amb Crist. **3.** Alguns cristians primitius es posaven un anell amb el signe de Crist, és a dir el peix *Ixθus* (Jesus Christus), *Θeos* (Déu), *sator* (Salvador).

Anell: Atribut de santa Agnès, sant Celoni, santa Caterina de Ricci, santa Caterina de Siena, sant Damàs, sant Eduard, sant Ferran, santa Magdalena de Pazzi, santa Martina, sant Robert i santa Rosa.

Anell de cúpula: *Fig. 5*

Anell de la cúpula: *Fig. 67*

Anell de prometatge: V. *Anell*.

Anell pontifical: V. *Anell. Fig. 222*

Anells de ceràmica: Atribut de santa Justa i santa Rufina.

Angariae: Denominació medieval dels dejunis de les témpores.

Àngela de Mèrici, verge (On. 27 de gener): Els seus atributs són escala, lliri i rosari.

Angelets (o ànimes): Atribut de sant Domènec de Sils i de sant Gabriel.

Àngels (On. es celebra una festa dedicada als Àngels Custodis o de la Guarda el 2 d'octubre): Els seus atributs són ales, àngel en la glorificació d'un sant, àngel col·locant la corona o la palma, punyal i sabre.

Àngels (o angelets): Atribut de sant Andreu, àngels en la glorificació d'un sant, sant Avel·lí, sant Bonaventura, santa Clotilde, sant Domènec, santa Dorotea, sant Emilià, sant Erasme, sant Estanislau de Kostka, sant Felip de Valoix, santa Francesca romana, sant Gregori el Gran, sant Habacuc, sant Hug de Lincoln, sant Jeroni, sant Joaquim, sant Joan de Mata, sant Malaquies, sant Marçal, santa Maria Magdalena, sant Martí Monjo, sant Mateu (home alat), santa Odília, sant Onofre, sant Peregrí, sant Pere, sant Quintí, sant Roc, sant Romuald, santa Rosa de Lima, santa Teresa de Jesús (angelets, ànimes), sant Tomàs d'Aquino, sant Vicenç i sant Zacaries.

Àngels en el martiri: Atribut de sants màrtirs.

Angiasma: Denominació que donen els grecs a l'aigua beneita i, en general, a tota cosa beneïda.

Angularia: Afegiments ornamentals de les tovalles de l'altar que tenen la forma estriada.

Anicet, màrtir i Papa (On. 17 d'abril): El seu atribut és la roda amb ungles afilades.

Animals: En art, la representació de la figura de certs animals és coneguda des del paleolític i subsisteix en moltes arts primitives assimilada a efectes màgics i religiosos. L'Església representa els quatre evangelistes mitjançant figures d'animals: lleó (Marc), àngel, home (Mateu), àliga (Joan) i brau (Lluc).

Animer: Persona a l'Església que capta per les ànimes del purgatori.

Ànimes (o angelets): Atribut de sant Miquel, sant Nicolau de Tolentino, santa Odília i sant Rafael.

Animeta: Pàl·lia que cobria el calze des de l'hora de l'ofertori fins després del *communio*.*

Aniversari: En sentit estricte (*anniversaria stricte dicta)* significa la missa que s'encomana o s'ha fundat per al dia mateix que fa l'any de la mort o de l'enterrament d'un difunt; en sentit ampli significa una missa fundada per a un dia diferent del de la mort o l'enterrament.

Aniversari (*anniversarium*): Commemoració anual; festa litúrgica del cap de l'any. Es celebren els aniversaris litúrgics

de l'elecció i coronació del Papa, de l'elecció i consagració del bisbe, de la consagració d'una església i de l'aniversari de la mort d'un cristià. L'aniversari de la consagració d'una església es celebra amb ofici i missa, l'aniversari de l'elecció i coronació del Papa i de l'elecció i consagració del bisbe, amb una missa votiva, i si aquesta no entra, amb una commemoració en la missa del dia. L'aniversari d'un difunt es commemora amb ofici i missa de difunts o solament amb una missa de difunts. L'aniversari de la consagració de l'església, de molt aviat —a Alemanya del segle IX ençà— fou festa de precepte.

Ankh: Paraula que significa "vida" entre els egipcis. Es representa amb una creu nansada i sovint és representada a les mans dels déus.

Anna (santa): Festa que anualment celebra l'Església en honor a la mare de Maria Santíssima la gloriosa santa Anna (26 de juliol). A l'Orient ja es celebrava aquesta festa al segle IX; en canvi a Occident es propaga a la fi de l'edat mitjana. El 1584 Gregori XIII va estendre la festa de santa Anna a l'Església universal.

Annià, diaca i màrtir (On. 10 de novembre): El seus atributs són eines, ganivet i sabates.

Annulus pontificalis: L'anell pontifical; l'anell del bisbe.

Annulus pronubus, annulus sponsalitius: L'anell de prometatge; l'anell que es beneeix el dia de les noces.

Annuntiatio Domini: Solemnitat dita també *Conceptio Domini*, que es celebra el 25 de març en commemoració de l'ambaixada de l'arcàngel sant Gabriel a Maria Santíssima, anunciant-li l'encarnació del Fill de Déu. A Roma ja apareix en temps de sant Gregori el Gran, i a la Gàl·lia és citada en els *canones* de *Sonnatius*, bisbe de Reims (631) i a Espanya en el 10è concili de Toledo (656). Al segle VIII ja estava estesa arreu d'Occident; a Espanya, però, per ésser el 25 de març dia de dejuni, s'havia traslladat al 18 de desembre; durant un temps es va celebrar a les dues diades.* Durant molts segles el 25 de març era el primer dia de l'any.

Anoígnysis: Denominació grega de la consagració de l'església.

Anoixis: En el ritu grec significa obrir i prendre possessió de l'església que es consagra.

Anónymoi: Els innominats; aquells sants que en la missa i ofici del ritu grec no tenen ni *coniaticon* ni *apolitikion*, sinó que s'han de prendre del *Commune Sanctorum*, ordenat per classes.

Ansa-paner: Arc anomenat també carpanell.

Anselm, bisbe i Dr. de l'Església (On. 21 d'abril): El seu atribut és la llebre i el text llatí *Non puto esse verum amatorem virginis qui* ...

Anta: Pilar sortint en la superfície d'un mur que el reforça o el decora. *Fig. 7*

Ante et retro: Inclinació profunda en la qual hom es dirigia primer cap a l'Orient i després cap a Occident (*quae incipit contra orientem et finit contra occidentem*) i que trobem anunciada a les *Constitutiones Hirsaugienses* i d'altres regles benedictines.

Antealtare (*pallium*, *antipendiu* i *frontale*): Revestiment col·locat davant el basament de l'altar.

Antefixa: *Fig. 8*

Antependium (*antependile*, antipendi): Revestiment que només cobreix el basament de l'altar.

Antic Testament: Es diu de la col·lecció o conjunt de llibres de la Bíblia escrits abans de Jesucrist.

Anticipació: *Abans del concili Vaticà II*: Rés de les matines i laudes del dia següent a la tarda del dia abans. Segons una decisió de la Congregació de Ritus del 1905, aquest rés podia començar a les dues de la tarda del dia abans, quan es resava privadament; per a una anticipació era necessari un privilegi especial. Actualment s'ha suprimit.

Antidoron: El pa no consagrat que el sacerdot distribueix davant l'altar als fidels. Originàriament es distribuïa només a aquells fidels que no havien pogut combregar a la missa com a substitució de l'Eucaristia, d'aquí ve el seu nom *antidoron* (suplement); més tard, a la darreria de l'edat mitjana, es distribuïa a tots els assistents a la missa.*

Antifonari (*liber antiphonarius*, *antiphonarium*): Llibre litúrgic del ritu romà que conté alhora els cants antifonals i responsorials de l'ofici i de la missa; es dividia en tres parts: el *graduale* o *cantatorium*, en el qual hi ha els graduals, els al·leluies i els *tractus*: el *responsoriale*, en el qual estan continguts els responsos; i l'antifonari en sentit estricte, en el qual estaven registrades les antífones. Més tard es va introduir la distinció entre l'antifonari, que contenia els cants antifonals i responsorials de l'ofici, i l'antifonari de la missa o gradual (*gradale*, *liber gaadalis*), que contenia els cants antifonals i responsorials de la missa, distinció que es conserva fins avui.*

Antífones marianes (*antiphonae finales B. M. V.*): Quatre himnes cantats o resats a manera d'antífona, que varien segons els temps de l'any eclesiàstic, dedicats a la santa Verge Maria, amb els quals acabava abans del concili Vaticà II l'ofici de *laudes* i de vespres. Són l'*Alma Redemptoris Mater* per al temps que va del primer diumenge d'Advent a la Candelera; l'*Ave Regina caelorum* per al temps que va de la Candelera a Pasqua, el *Regina coeli laetare* pel temps pasqual i la *Salve Regina* per a la resta de l'any eclesiàstic. Les antífones marianes ja apareixen a l'ofici als segles X i XI, i en part les mateixes que tenim avui. Falta, però, conèixer l'ús que antigament tenien en l'ofici. Com a *antiphonae* finals s'introduïren a principis del segle XIII; primera de totes la *Salve Regina*; les altres entraren més tard. En un principi, i fins el segle XV, només es resaven després de completes. Durant l'edat mitjana mai foren usades generalment com a antífones finals de l'ofici; la seva generalització fou deguda a la reforma del breviari feta per sant Pius V, que les va prescriure com a obligatòries.*

Antífones de la O: Antífones de les vespres dels set dies que precedeixen la vigília de Nadal i que es resen o canten abans i després del *Magnificat* íntegrament. En elles s'expressa el viu desig que es té de veure el Salvador que vindrà. Tenen aquest nom perquè totes comencen amb la lletra "O" (*o sapientia, o Adonai, o radix Jesse, o clavis David, o Oriens, o rex regum, o Emmanuel*).

Antifònic (*cantus antiphonus*): Cant alternat entre dos cors; a l'Orient es practicava al segle IV, i a Roma l'introduí el papa Celestí I (+432), segons una notícia del *Liber Pontificalis*.

Antiminsion (*antimínsion*): Drap de lli o de cànem ornat amb la figura del sant enterrament brodat, que en el ritu grec és beneït en la circumstància de posar les relíquies a l'ara de

l'altar que es consagra. Aquest drap substituïa antigament l'altar portàtil; avui, però, ve a representar una espècie de corporal. A l'edat mitjana els fidels l'estenien damunt l'*Iliton* en recollir les ofertes pel sant sacrifici i després del *communio* era plegat dins d'aquest. Aquests draps ja apareixen al segle IX. A la primeria de l'edat mitjana, a més de les antiminsia de teixit-roba, n'hi havia de fusta. Etimològicament *antiminsions* és una denominació grecollatina formada d'*anti* i *mensa* "substituïble", suplement d'altar.*

Antípascha: Denominació grega de la dominica *in albis*.

Antipendi: V. *Antealtare*; *Frontale* i *Vestiment de l'altar*. *Fig. 286*

Antiphona: És un fragment de cant que precedeix el salm i el segueix, el qual dóna el to en què s'ha de cantar el salm. El seu contingut, però, dóna unes vegades idea del context del salm corresponent, fet que s'esdevé en els salms de festa i de dominica així com en els oficis de festivitats les antífones les quals són tretes del salteri; en altres ocasions fan referència al misteri de la festa (o a l'objecte de la festa) que es celebra, com passa a les festes amb ofici propi o de comú. Les antífones apareixen a la regla de sant Benet com una cosa per tots coneguda; devien, per tant, ser d'ús general en aquella època. És possible que prenguessin nom del contra cant que representen enfront del salm i per cantar-se a la fi i al començament del mateix.*

Antiphona: Tres salms —91, 92 i 94— són cantats per dos cors a l'església grega i que es repeteixen alternant per les festivitats del Senyor, de la Mare de Déu i festivitats menors durant l'enarxis de la missa (v. *enarxis*). S'hi intercala un versicle que té el caràcter d'antífona; es canten en comptes dels dos *tipika* o *makarismoi*. Les festes del Senyor i de la Mare de Déu tenen antífona pròpia.

Antiphona ad accedentes: Nom que en el ritu mossàrab es donava durant l'edat mitjana al cant de salms i altres peces de la Sagrada Escriptura durant el *Communio*.

Antiphona ad offertorium: Antífona pròpia del ritu de la missa ambrosià, en què el sacerdot resa després d'acabar l'ofertori i abans del rés del símbol que segueix.

Antiphona finalis B. Mariae Virginis: V. *Antífones marianes*.

Antiphona post evangelium: Verset que es diu després de la lectura de l'evangeli en el ritu ambrosià, el qual varia segons els dies i les festivitats; aquest acostuma a ser un desig de pau (*V. Pacem habete*) (V. *Ad te domine*).

Antoní, màrtir (On. 2 de setembre): Els seus atributs són àguila amb dos caps, doll d'aigua, maça i barca petita.

Antoni Abat (On. 17 de gener): Els seus atributs són atxa, bastó que acaba en *-tau*, campana, crossa, flames, llibre obert, porc, senglar, Tau grega i el text llatí *Quis evadet i Humilitas.*

Antoni de Pàdua, prevere i doctor de l'Església (On. 13 de juny): Els seus atributs són ase, cor, cep, hisop, lliri, nen Jesús, ostensori (custòdia), pa, peix, plat amb raïm, torreta amb un cep plantat i el text en llatí *Si queris miracula...*

Anunciació de les festes movibles: (*Calenda*): *Abans del concili Vaticà II:* Cerimònia prescrita pel *Caeremoniale Episcoporum* per a totes les catedrals, que consisteix a cantar amb una melodia semblant a l'*Exultet*, totes les festes movibles des de la Septuagèsima fins a l'Epifania. El que canta la calenda ho fa des de l'ambó o trona on s'ha cantat l'evangeli i immediatament després d'aquest, i el cantor sol ser l'ardiaca, un canonge o un altre sacerdot. Es realitza tots els anys a la catedral de Barcelona.

Anvers: Cara frontal o davantera d'un full imprès. En una medalla o moneda, el costat on hi ha la figura i la inscripció o el text principal. El contrari és el *revers*.

Any del consolat: Any oficial dels romans. Als documents es diu de l'any en què el cònsol començava la seva missió. Normalment eren dos cònsols, i l'any començava l'1 de gener.

Any eclesiàstic: *Abans del concili Vaticà II:* L'any solar dividit en 52 setmanes, de set dies cada una, amb les misses i els oficis que se celebren a cada una d'elles i amb les festes movibles i immòbils, això és, els temps i les festes litúrgiques que s'escauen en dates fixes dels mesos. Comença amb la primera dominica d'Advent i acaba amb la dominica 24 després de Pentecosta. Després del concili Vaticà II, l'any acaba el diumenge 31 de temps ordinari i dedicat a Jesucrist Rei. Després del concili Vaticà II, hi ha tres cicles: A, B i C. Els orígens de l'any eclesiàstic arriben a l'església primitiva. La seva divisió per setmanes de set dies deriva de l'ús de l'Antic Testament. Tertul·lià i Orígenes ja parlen de la festa de Pasqua; altres festes ja són citades a la primeria del segle IV. D'aquesta època endavant el seu nombre anava en augment, creixent d'una manera extraordinària a les darreries de l'edat mitjana. La distinció entre l'any civil i l'any eclesiàstic, si bé de fet feia temps que s'observava, es va fer a finals de l'edat mitjana. L'any litúrgic es divideix en tres cicles: cicle de Nadal, cicle de Pasqua i, abans del concili Vaticà II, el cicle de Pentecosta. Mirat d'una manera més justa i tinguda en compte la seva evolució històrica, en l'any eclesiàstic només es distingeixen dos cicles litúrgics: el cicle de Nadal i el cicle de Pasqua amb la festa de Pentecosta a la fi. El temps que anava de l'octava de l'Epifania fins a Septuagèsima i el de Pentecosta fins l'Advent mai havien estat sota la idea d'un temps litúrgic determinat.*

Any de l'Ègira: Comença a comptabilitzar a partir de l'any 622 de l'era cristiana, quan Mahoma fugí de la Meca el 16 de juliol. L'any 2011 és per als musulmans l'any 1389 de l'Ègira.

Anyell: Atribut de sant Abel, sant Abraham, santa Agnès, sant Andreu Corsino, sant Climent, santa Coleta, sant Conrad, sant Francesc d'Assís, sant Joaquim, sant Joan Baptista i sant Serafí.

Apagallums: Objecte de llauna o d'un altre metall, de forma cònica, fixat a l'extrem d'una canya que serveix per apagar ciris. També es diu del sagristà. *Fig. 221*

Aparell anglès: *Fig. 10*

Aparell belga (o de creu): Element arquitectònic. *Fig. 10*

Aparell ciclopi: *Fig. 11*

Aparell diatònic: *Fig. 10*

Aparell emplecton: *Fig. 11*

Aparell encoixinat de diamant: Element arquitectònic. *Fig. 9*

Aparell d'espiga: *Fig. 11*

Aparell gòtic (o flamenc): *Fig. 10*

Aparell holandès: *Fig. 10*

Aparell isòdom: *Fig. 11*

Aparell poligonal: *Fig. 11*

Aparell pseudo-isòdom: *Fig. 11*
Aparell romà: *Fig. 11*
Aparell de través: *Fig. 10*
Aparició del Senyor. Festa de l'Epifania (*Epifania Domini, Theofania)*: Solemnitat del 6 de gener en la qual l'Occident, de temps molt antic ençà, celebra una triple manifestació del Senyor: 1. L'aparició del Fill de Déu nat al món gentil per medi de l'estrella; 2. La manifestació de la divinitat del Fill de Déu als jueus en el baptisme del Jordà per medi de la veu del Pare etern i de l'Esperit Sant; 3. La manifestació miraculosa obrada pel mateix Jesús a les noces de Canaan de Galilea, operant la meravellosa conversió de l'aigua en vi.*
Apertio aurium: *Abans del concili Vaticà II:* **1.** Cerimònia del ritu del baptisme desconeguda a Orient, en la qual el sacerdot mullava amb una mica de saliva les orelles del que es batejava, dient les paraules *Ephatha, quod est aperire in odorem suavitatis*. És una espècie d'exorcisme, com ho proven aquestes paraules: *Tu autem effugare, diabole, appropinquabit enim judicium Dei*. Aquesta cerimònia és citada per sant Ambròs a *De misteriis* i pel pseudo Ambròs en *De sacramentis*. Com era una preparació immediata al sant baptisme, aquesta cerimònia tenia lloc immediatament abans de l'administració del sagrament, com es dedueix del *Gelasianum*i del *Gregorianum* i formava part del darrer *Scrutinium* que tenia lloc el Dissabte Sant o la vigília del Pentecosta. **2.** El ritu de la *traditio Symboli*, anomenat *apertio aurium* perquè les orelles del catecumen sentien per primera vegada el text del símbol de la fe i les seves orelles de l'esperit entenien per primer cop el contingut d'aquest símbol.*
Aplicació, aplicar: Acte de la voluntat del sacerdot que ofereix els fruits expiatoris i propiciatoris de la missa per determinades persones o especials circumstàncies.
Aploma: En el ritu grec significa la tovalla mitjana de l'altar.
Apòcrifs: Escrits de font jueva o cristiana que tenen una semblança amb els llibres canònics (oficials) pel seu tema o la seva atribució (falsa) o autor inspirat.
Apocrisiarius (*sacristà*): **1.** Nom que es donava entre els benedictins de Cluny al càrrec del *custos principalis,* això és, al monjo que tenia la custòdia del tresor de l'església, la reglamentació del servei de la sagristia, i la direcció dels monjos que havien de prestar-hi servei. Havia de ser sacerdot. **2.** Ambaixador eclesiàstic llatí en una regió oriental. Així ho foren sant Gregori el Gran i sant Leandre de Sevilla.
Apódeipton: L'hora canònica grega que correspon a les completes del ritu llatí.
Apòfige: Lleugera expansió que es dóna a la zona d'unió del fust d'una columna d'estil clàssic per tal d'enllaçar amb la subsegüent motllura de la base o del capitell. *Fig. 118-121*
Apol·lònia, verge i màrtir (On. 9 de febrer): Els seus atributs són barrina, burí, cisell, flames, plat amb queixals, queixal i tenalles.
Apologia: Denominació antiga de la confessió general dels pecats (v. *Confiteor*) que caigué en desús vers el segle XI.
Apólusis: Lavatori; cerimònia que en el ritu grec té lloc a l'església després de vuit dies d'haver estat batejat un catecumen. En aquesta cerimònia el sacerdot renta amb una esponja aquelles parts del cos de l'infant ungides amb *myron* que fins llavors no es podien rentar i, després de resada una oració, talla alguns cabells de l'infant en forma de creu.
Apólysis: Oració final que en el ritu grec resa el sacerdot després de la *proskomide* de la missa i de l'ofici.
Apolytíkion: El *troparion* que es canta a les vespres del ritu grec (*espérinos*) després del *Nunc dimitis* i abans de la benedicció del pa, de l'oli i del vi.
Apòstata: Personal que abandona la religió que professa.
Apóstolos: Epistolari o llibre litúrgic del ritu grec que conté totes les epístoles que es llegeixen durant les misses de l'any.
Apòstols (*biga dels*): Biga col·locada a les voltes del cor que anava de banda a banda de la paret i que servia per sostenir la creu triomfant. Era deia "biga dels apòstols" perquè s'hi acostumava a representar els apòstols.
Apòstols (*festa dels*): Festes que cada any celebra l'Església en honor als apòstols i als evangelistes. La festa de pocs, com la de sant Pere, sant Pau, sant Andreu i pot ser sant Lluc i sant Marc, coincideix amb el dia del martiri (*dies natalis*) del corresponent apòstol. La solemnitat de sant Pere i de sant Pau es celebra al mateix dia (29 de juny), igual que la de sant Felip i sant Jaume (1 de maig) i la de sant Simó i sant Judes (28 d'octubre). El nombre de festes dels apòstols era, fins al segle VIII, molt limitat. Segons el *Gregorianum* a Roma s'hi celebraven les festes dels prínceps dels apòstols sant Pere i sant Pau, la de sant Andreu, sant Joan, sant Felip i sant Jaume; a altres indrets només es celebrava la festa de sant Pere, sant Pau i sant Andreu. Però al segle IX les festes dels apòstols es van estendre per tot arreu. Enric I, el 932, al sínode celebrat a Erfurt, ordenava que totes les festes dels apòstols fossin festes de precepte a tot l'imperi. Bonifaci VIII va donar a totes les festes dels apòstols el caràcter d'una "festa doble". Encara van quedar festes de precepte quan Urbà VIII va reduir el 1642 el nombre de festes que havien de celebrar-se *in foro*; van perdre aquest caràcter quan, en el decurs del segle XVIII, van suprimir-se moltes de les festes de precepte. Una vigília que antigament anava acompanyada d'abstinència, precedia totes les festes principals (*festa primaria*) dels apòstols.*
Apostolus: Nom que es va donar a l'epístola i a l'epistolari fins època carolíngia.
Apotagé: Nom grec de l'abjuració que es fa abans de rebre el sagrament del baptisme.
Appenditiae: Dos afegitons d'ornamentació, amb forma lineal, que s'introduïren durant el segle XIV a les tovalles de l'altar i que a la fi de l'edat mitjana es passaren a l'antipendi.
Apprecatio: En diplomàtica, fórmula conclusiva d'un document mitjançant la qual s'invoca la protecció divina. Per exemple *amen*, *feliciter*.
Apunt: Dibuix, pintura o altra matèria artística feta amb pocs traços.
Aquarel·la: Varietat de pintura artística, el suport de la qual és el paper blanc, o també el vori, i a l'Orient la seda.
Ara: Altar; es dóna amb preferència aquesta denominació entre els Sants Pares, seguint la tradició de la Sagrada Escriptura, a l'altar pagà; rarament es dóna aquest nom a l'altar cristià fins a època tardana i encara només s'usa entre els poetes i en

llengua elevada. A l'edat mitjana també significava la mesa de l'altar en contraposició al sustentacle del mateix, la *stipes*. A Espanya va prendre el significat d'altar portàtil.*

Arabesc: Ornamentació superficial formada per motius vegetals entrellaçats (fulles, flors...) i figures geomètriques, emprada en l'art islàmic.

Arada: Atribut de sant Isidre.

Aranya: Atribut de sant Conrad, sant Fèlix de Nola i sant Norbert.

Arbre: Atribut de santa Afra.

Arbre: Columna al voltant de la qual gira l'escala de cargol.

Arbre amb fletxes: Atribut de sant Julià Hospitalari, sant Humbert, sant Sebastià i santa Úrsula.

Arbre amb forma de tronc: Atribut de sant Gal.

Arbre de Jesse: Arbre genealògic de Jesús a partir de Jesse, pare de David (ja al segle XI).

Arbre en el qual el sant és lligat: Atribut de sant Bernat d'Alzira.

Arbre florit: Atribut de sant Fermí.

Arbre, alzina: Atribut de sant Bonifaci.

Arbre, llorer: Atribut de sant Amós i sant Bandolí.

Arc: *Fig. 12* i *13*

Arc agut: *Fig. 14*

Arc apuntat: *Fig. 13*

Arc boterell: *Fig. 42*

Arc carpanell rebaixat: *Fig. 14*

Arc carpanell: *Fig. 14*

Arc catenari: *Fig. 15*

Arc conopial: *Fig. 17*

Arc de ferradura (o àrab): *Fig. 21*

Arc de ferradura apuntat: *Fig. 22*

Arc de frontó: *Fig. 14*

Arc de gola (o escocès): *Fig. 18*

Arc de mig punt: *Fig. 16*

Arc deprimit còncau: *Fig. 23*

Arc deprimit convex: *Fig. 14*

Arc diafragma: *Fig. 13*

Arc flamíger: *Fig. 19*

Arc lobulat: *Fig. 25*

Arc peraltat: *Fig. 13*

Arc pla: *Fig. 14*

Arc rebaixat: *Fig. 13*

Arc toral: Arcs que sostenen els trams d'una nau amb voltes per arestes o voltes de creueria, que es disposen perpendicularment a l'eix de dita nau i separen cadascun dels trams de la volta. V. *Toral*

Arc trevolat: *Fig. 13*

Arc tudor: *Fig. 27*

Arcada: Sèrie d'arcs disposats amb finalitat decorativa. Ornamentació utilitzada en l'arquitectura romànica i gòtica.

Arcada cega: *Fig. 29*

Arcada exempta: *Fig. 30*

Arcada ornamental: *Fig. 31*

Arcada volada: *Fig. 32*

Arcadi, bisbe i màrtir (On. 4 de març): El seu atribut són les disciplines de penitència.

Arcàngel: El seu atribut són les ales.

Arcbotant: *Fig. 42*

Archicantor: V. *Schola cantorum*.

Archierátikon: Llibre litúrgic del ritu grec en el qual estan reunides les rúbriques del pontifical i que, per tant, és un llibre bessó del *Pontificale* occidental, distingint-se d'aquest per manca de caràcter oficial.

Archimandrites: Denominació que es donava originàriament a l'abat i que avui es concedeix com a títol honorari a un sacerdot eminent.

Archiparaphonista: Denominació de procedència grega que a l'antiga escola *cantorum* romana es donava al quart sotsdiaca que tenia el càrrec de director del cor i que entonava els càntics.

Arcosoli: Nínxol amb cobertura plana o de volta que hom utilitza normalment per posar-hi un sarcòfag.

Arcs entrellaçats: *Fig. 28*

Arcuació: Conjunt decoratiu d'arcs iguals disposats en un mateix pla.

Ardiaca: Títol que ja es pot constatar al segle IV; la seva categoria és la del primer diaca assistent del bisbe en la celebració dels pontificals i de l'administració de la diòcesi. Des dels temps carolingis l'ardiaca té a Alemanya la representació i la jurisdicció quasi episcopal en els deganats. Del concili Tridentí fins al concili Vaticà II l'ardiaca era una dignitat dins els capítols amb facultats i honors molt restringits.

Arenga: En diplomàtica, part del document a l'inici del context que pretén justificar la conveniència, oportunitat o exigència de la concessió o de la negació de la petició dels documents. Normalment són fragments de la Sagrada Escriptura. L'arenga dóna un caràcter solemne o molt digne al mateix document. En definitiva, l'arenga és com si fos la part ideològica que fonamenta el document.

Aresta: Qualsevol dels caires d'una peça de construcció.

Argamassa: Varietat de morter que es compon de calç, sorra i aigua. S'anomena també morter de calç i ciment pòrtland.

Argenter: Persona que treballa l'argent i d'altres metalls preciosos. A les darreries de l'època medieval eren conegudes les confraries de Barcelona, de Mallorca, València, Perpinyà, Girona... Els centres d'argenteria més freqüents en els nostres catàlegs i obres conservades que tenen punxó local, són, ultra les anteriors, Vic, Lleida, Tortosa i Sant Mateu... *Fig. 220*

Argenteria: Art i ofici de treballar l'argent, l'or (orfebreria), el platí i d'altres metalls fins. La tècnica comprèn: burinar, embotir, cisellar, encunyar, esmaltar, filigranar, fondre, gravar, incrustar, martellejar i niellar.

Aríbal: Vas grec amb forma de petita ampolla panxuda.

Armadura: Atribut dels sants cavallers de l'època medieval, sant Guillem, sant Hipòlit, santa Joana d'Arc, sant Jordi, sant Julià Hospitalari, sant Martí de Tours, sant Maurici, sant Miquel, sant Sebastià, sants soldats i sant Teodor.

Armarium (*armariolum*, *scrinium*): Denominació medieval: **1.** Del moble que servia per a la custòdia dels atuells i ornaments litúrgics. **2.** Moble que servia per a la reserva del Santíssim Sagrament per a la custòdia dels Sants Olis i les relíquies dels sants; generalment era construït al mur de l'església.

Armes, escut d': V. *Heràldica*

Armuça (*almutia, armutia*): Originàriament un capell dels sacerdots amb forma de collet tirat avall. Els sacerdots la portaven quan resaven al cor. Després es donà aquest nom a una mena de mantell per cobrir les espatlles amb un caputxó. Darrerament ha pres aquest nom l'*insigniae canonicorum* que duen al braç o posen a la cadira del cor. L'armuça era confeccionada amb teixits de llana, amb sedes o amb pells. En aquest cas la part inferior estava ornamentada amb borles fetes de cues de mosteles o d'altres animals. Es pot comprovar que formava part de les vestidures canonicals a partir del segle XII. Avui està poc en ús. L'origen de nom *almutia* no és clar.

Arpa: Atribut de santa Cecília, sant David i sant Ignasi d'Antioquia.

Arquebisbe: V. *Metropolita* i Síntesi conclusiva

Arqueta petita: Atribut de santa Afra, sant Cosme i sant Damià, sant Eloi, santa Elvira, sant Fabià, sant Gregori de Tours, santa Magdalena, sant Pelagià i els Reis d'Orient.

Arquitrau: Element de pedra llisa de la part inferior de l'entaulament que descansa sobre les columnes. *Fig. 80*

Arquivolta: *Fig. 33*

Arrambador: Barana d'una escala fixada a un costat.

Arrencament de la cúpula: *Fig. 67*

Arrha (arres): La penyora de fidelitat ofrenada pel promès a la promesa el dia de les esposalles; pren especialment aquest nom l'anell de prometatge que es lliura en senyal de contractació matrimonial.

Arrimador: Element de fusta, marbre, pintura o un altre material per a la protecció o decoració de la part baixa d'una paret.

Ars notarial: En diplomàtica, conjunt de llibres usats pels notaris (segles XII-XIII) que els servien per trobar exemples de textos per a documents. En la cúria pontifícia romana, el conjunt de formularis dels documents estava reunit en un famós registre anomenat *liber diurnus*. Eren fórmules estereotipades.

Artophorion: En el ritu grec pren aquest nom el receptacle per contenir el pa consagrat que, de vegades, té la forma d'un colom o d'un petit sac.

Artos o agios: Nom que es dóna entre els grecs al pa convertit en el cos de Crist.

Arundo: *Abans del concili Vaticà II:* **1.** Canya amb tres candeles a l'extrem, semblant a una forca, que servia per portar solemnement la llum nova a l'església el dia del Dissabte Sant, candeles que s'encenien una rere l'altra amb llum presa amb una candela del foc nou. **2.** El canó (o canonet) per sumir el *sanguis*; V. *Fístula*.

Arxiconfraria (*Archiconfraternitas, archisodalitium, primaria, unio primaria*). Germandat, solidaritat o pia unió que ha rebut de la Santa Seu Apostòlica d'una manera general o per un territori, la facultat d'assimilar-se (agermanar-se) les altres germandats, solidaritats o unions piadoses del mateix títol i que tenen la mateixa finalitat, després de l'erecció canònica de les mateixes i de l'observança de les prescripcions eclesiàstiques i, per tant, fer-les participants de les indulgències pròpies i altres privilegis especials.

Arxiprest: Antigament aquest era el prevere que seguia el bisbe en categoria i en dignitat, al qual substituïa en les funcions del culte quan aquest estava impedit. Des de molt aviat tingué jurisdicció sobre els clergues de la campanya, vetllant per la seva disciplina per comandament del bisbe. Abans del concili Vaticà II, era una dignitat de les catedrals i el cap de cada arxiprestat o deganat en què es troba dividida la diòcesi.

Arxiu eclesiàstic: És el conjunt de documents que s'agrupen en un mateix lloc o a càrrec d'una mateixa institució, en aquest cas una institució eclesiàstica que pot ser major (catedrals, bisbats, grans monestirs, convents..) o menor (parròquies, confraries, associacions...).

Ascensa: Denominació de la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu (en lloc d'*ascensio*) que apareix al *Leonianum*, *Gelasianum, Gregorianum* i *Missale Gallicanum*.

Ascensió (*Ascensio D. N. J. Christi*): Solemnitat que es celebra el dia 40 després de Pasqua, en la seva sisena setmana, en honor a la gloriosa Ascensió. La festa de l'Ascensió era ja una festa antiga i molt estesa en temps de sant Agustí; a Orient Eusebi en parla com un dia de gran festivitat. En època carolíngia rebia una vigília, i al segle X, aquí i allà, (com al monestir Farfa) ja tenia octava. En l'edat mitjana estava molt estesa una mena de processó simbolitzant l'anada a la muntanya de les Oliveres, practicada abans de l'ofici de missa major. A aquesta processó s'hi unia sovint una representació simbòlica de l'Ascensió.

Ase: Atribut de sant Antoni de Pàdua, sant Fèlix de Cantalici, santa Francesca romana i sant Marcel, papa.

Aspasmós: Denominació grega del bes litúrgic.

Asperges: *Abans del concili Vaticà II:* Aspersió del poble amb aigua beneita, feta pel celebrant tots els diumenges abans de la missa major. Primerament el celebrant aspergia tres cops l'altar, després els ministres i els clergues, i per últim els fidels. Pren aquest nom de la primera paraula de l'antífona que entonava el sacerdot *Asperges me hyssopo et mundabor*; en temps pasqual es canta l'antífona *Vidi aquam egredientem de templo*, etc. Durant l'aspersió el celebrant resava en el temps pasqual el salm 157 *Confitemini*; en un altre temps el *Miserere*. La cerimònia es cloïa amb un verset i l'*oremus*. El costum d'aspergir el poble entrà en ús a França al segle IX; i d'aquí s'estengué a poc a poc per tot Occident. Els liturgistes medievals l'explicaven com una mena de supervivència del sant baptisme. En els seus inicis l'aspersió es feia amb una branca manual d'arbre o manat d'herba, com el que s'emprava en la consagració d'una església; més tard, i encara avui, es fa amb el salpasser.* *Fig. 219*

Aspersió i encensació apotropèica: Aspersió amb aigua beneita i fumigació amb encens beneït o un altre perfum que tenen per objecte allunyar les temptacions de l'esperit maligne i guardar dels mals que pugui causar.

Aspersori: Instrument emprat per aspergir. Es tracta d'una bola buida amb forats fixada a l'extrem d'un mànec. També anomenat *hisop*.

Aspersorium: Perolet o galleda portable que conté l'aigua beneita de les aspersions litúrgiques. Generalment és de metall; Se n'han conservat de marfil dels temps dels Otons.

Assemblea litúrgica: És la reunió formada per una comunitat visible i vivent de fidels convocats i reunits en nom del Senyor per escoltar la seva paraula, per acollir la gràcia dels sagraments, i per unir-se a la pregària de l'Església. A aquestes assemblees són convocats tots els fidels sense distinció. En ella, però, hi ha una estructura orgànica: cadascun dels seus membres, bé sigui pastor o fidel, fa tot i només allò que ha de fer segons la seva condició en el si del poble de Déu.**

Assistentes: *Abans del concili Vaticà II:* Clergues d'orde major que prenien part en les funcions litúrgiques com a assistents del celebrant o per donar major solemnitat a la festa sense arraconar els ministres. Eren assistents els preveres que assistien al bisbe o abat que celebrava de pontifical o que celebrava la missa privada, els prelats que per privilegi del dret canònic tenien dret a celebrar de pontifical, els preveres que assistien al prevere que deia missa nova, els diaques i *assistentes parati* dels pontificals, els que acompanyaven el bisbe quan es cantaven vespres pontificals, així com també ho eren el prevere o diaca que acompanyaven el sacerdot que feia l'exposició o donava la benedicció amb el Santíssim Sagrament.

Assistentes parati: Canonges i clergues que van amb capa pluvial, casulla, tunicel·la, dalmàtica o tots amb capa pluvial, i del cor estant, assisteixen al pontifical o a les vespres pontificals.*

Assumpció de la Mare de Déu (*Assumptio B. M. Virginis*): Solemnitat en la qual es commemora l'assumpció en cos i ànima al cel de la Verge Maria. Es troba al *Gelasianum* i al *Gregorianum*, però no al text primitiu sinó en una interpolació. A França i a Roma ja es celebrava al segle VII, i al IX ja s'havia generalitzat. Aquesta festa vingué d'Orient a Occident. L'any 847 Lleó IV ordenà que tingués vigília i octava a Roma. Antigament en lloc d'*Assumptio* es deia *Dormitio* i *Pausatio,* traduccions del grec *Koimésis*.* És dogma de fe per als catòlics.

Asterískos (*astér*): Estrella. Atuell format per dues tires de metall, amb forma semicircular que s'entrecreuen i, en el ritu grec, es col·loca damunt el *Diskos* (la patena o plata) abans d'estendre-hi el *Diskosvelum* (*Diskokálymna*) per tal que aquest vel no toqui ni porti desordre a les partícules destinades a ser consagrades.

Atanasi, bisbe i doctor de l'Església (On. 2 de maig): Els seus atributs són barca petita i triangle.

Atauric: En l'art musulmà, és una decoració a base d'elements vegetals més o menys estilitzats.

Atauxia: Ornamentació que introdueix esmalts dins unes entalladures fetes sobre un metall.

Àtic de la cúpula: *Fig. 67*

Àtica, Base: *Fig. 38*

Atilà, bisbe (On. 5 d'octubre): El seu atribut és el peix.

Atlant: Estàtua d'home que serveix com a element arquitectònic, sobre el qual descansa una cornisa o tot un entaulat.

Atovó: Peça d'argila sense coure, assecada al sol. Més sovint s'anomena tova.

Atri: Pati interior envoltat, generalment, de pòrtics. En arquitectura romana era el pati central de la casa on es rebien les visites i es practicava el culte dels avantpassats. Al sostre hi havia una obertura quadrangular anomenada *impluvium*.

Atrompetat: Arc que té una obertura per un dels seus paraments amb més amplària i alçada que per l'altre. Es pot dir *arc atrompetat* o *finestra atrompetada*.

Atxa: Atribut de santa Àgueda, santa Afra, sant Antoni abat, santa Bàrbara, sant Crisant, santa Daria, sant Domènec, sant Ireneu, santa Margarida, santa Maria de la Cabeza i sant Teodor.

Atzur: Color heràldic. Color blau representat gràficament per un ratllat horitzontal.

Au de rapinya: Atribut de sant Vicenç i santa Flora.

Aula (d'una basílica): *Fig. 40*

Àurea, verge i màrtir (On. 24 d'agost): Els seus atributs són alfange, cadàver, clau, corda, forn de pa, ganivet, mola de molí i sabre.

Aureola: Emmarcament que es disposa per fer ressaltar una figura o un tema. Adopta formes diverses: el·líptica, oval, circular, de punta d'ametlla. També s'anomena *nimbe*. A partir del segle III els artistes cristians usaren el nimbe en les imatges religioses. Primitivament es representava el cos de Crist envoltat d'una aureola o "glòria", i quan es disposava al cap de Crist generalment era cruciforme. Els àngels i sants tenien nimbe, però no cruciforme.

Aurifrisium (auriphrygium, phrygium, frisium): Ornamentació brodada amb seda, or, i fins i tot amb perles, que serveix pels amits, les albes, les mitres dels bisbes, les dalmàtiques, les tovalles de l'altar i per d'altres peces de roba destinades al culte.

Aurifrisium in circulo: Ornamentació de la vora inferior de la mateixa mitra.

Aurifrisium in titulo: Ornamentació de la mitra que baixa perpendicularment del mig de les puntes de la mitra.

Aurora: **1.** Hora menor del ritu mossàrab que precedeix la prima. **2.** El trencar del dia es pren com a norma per començar a celebrar la missa.

Aus: Atribut de sant Adjutori, sant Baldomer, sant Fruitós i sant Pere Cassià.

Ave Maria (*toc de l'*): V. *Toc de l'Àngelus*.

Ave Maria gratia plena, Dominus tecum: Frase d'Eufèmia

Ave Maria gratia plena: Frase de Gabriel

Ave Maria: Salutació angèlica que en els seus inicis constava tan sols de les paraules de l'arcàngel Gabriel i de santa Elisabet, la qual al segle XIV va rebre l'afegiment "Jesús" i al segle XVI va ser augmentada amb les paraules "Santa Maria", etc... En aquesta darrera forma la va publicar el breviari de sant Pius V el 1560, i amb aquesta publicació va prendre caràcter oficial. L'Ave Maria ja es resava a la fi del segle XII. Sant Pius V va prescriure que es resés en l'ofici diví després del *Pater Noster* en començar les matines, les hores i les vespres, i també a la fi de les completes. A més, és prescrit en el ritual el seu ús litúrgic en alguns actes de poca importància; al contrari, el seu ús en les devocions privades i populars és molt estès des de finals de l'edat mitjana.

Avel·lí, prevere (On. 6 de novembre): Els seus atributs són altar i àngel.

Axonometria: Mètode geomètric de representació de les figures de l'espai. S'usa en la gràfica d'edificis. L'element referencial per situar cada punt de l'espai és un tríedre trirectangle sobre els plans del qual es projecta octogonalment el punt. La projecció s'anomena isomètrica si el pla del dibuix segueix igualment la direcció dels tres eixos.

Àzim (*pa),* **pa alís**: Pa que no ha llevat. Utilitzar pa sense llevar en la consagració, és general en tots els ritus occidentals del segle VIII ençà. A l'Orient només en fan ús els armenis i els maronites. Els altres ritus, des de temps antics, es serveixen per a la consagració de pa llevat. Entre els grecs fins i tot és considerada invàlida la consagració en la qual es fes ús de pa alís o sense llevar.

B

Baca: Atribut de santa Perpètua.

Bacallà: Drap gran —que recordava una llenca de bacallà— que, abans del concili Vaticà II, en temps de Quaresma es penjava davant l'altar (presbiteri) i es treia el Dimecres Sant, quan a la lectura (o cant) de la Passió es cantaven les paraules *Velum templi scissum est*, també anomenat per això *velum templi*. S'alçava només el diumenge i els dies de festa que s'esqueien per la Quaresma, durant els dies de les ordenacions (en els dies de témpores), pels enterraments i solemnitats semblants, i del segle XIII, tots els dies a l'hora de l'elevació, a l'hora de l'Evangeli i de l'*Orate fratres*. Cada cas variava segons les localitats. El bacallà ja era conegut l'any 1000. Era molt estès, sobretot a Itàlia. Sovint era format per dos draps que es podien estirar cada un cap al seu costat. El bacallà era, generalment, de tela blanca. Després d'època medieval anà caient en desús, i allà on es conservà, ja no cobria l'altar sinó que estava penjat de la volta del presbiteri davant del mateix, com a senyal del temps de Quaresma. Un cop penjat tenia forma de llenca de bacallà. En algunes catedrals i esglésies de Catalunya i d'Espanya, fins no fa gaire era costum amagar l'altar amb el bacallà en temps de Quaresma, segons l'antic costum. Serví per salvar l'Arxiu Capitular de Barcelona l'any 1936, ja que fou emprat com un tobogan des del trifori (on estava l'arxiu) fins els camions instal·lats al carrer dels Comtes. *Fig. 287*

Bacile: Denominació de la griala que serveix per a recollir l'aigua en la qual el sacerdot s'ha rentat les mans.

Bacina (captiri): Plata o safata de metall emprada per demanar l'almoina.

Bàcul: Atribut de sant Macari, sant Millà, santa Clara, santa Escolàstica, santa Odília, sants Bisbes, sants Abats, sants Fundadors i santes Abadesses. *Fig. 297*

Bàcul episcopal, crossa *(baculus pastoralis, baculus*, a l'edat mitjana, *cambuta, crocia, ferula, pastorale, pedum, virga*): Bastó llarg, ricament obrat, de l'alçada d'una persona, de metall, amb una crossa (curvatura) a la part superior i que acaba en punta a l'extrem inferior. El bisbe el porta a la mà esquerra, amb la crossa dirigida al poble en els pontificals, llevat de la missa de difunts i de les cerimònies del Divendres Sant. I el bisbe no podia fer ús del bàcul en una altra diòcesi sense el permís del bisbe diocesà. A més dels bisbes, poden fer ús del bàcul els abats a l'església sota llur jurisdicció; per tal de distingir aquest bàcul del dels bisbes, havia de tenir un petit *panniselus* fermat sota la curvatura. A França els bisbes ja feien ús del bàcul al segle VI, a Irlanda al segle V i a Espanya almenys al segle VII. El bàcul, com a peça litúrgica del bisbe, no és conegut per liturgistes ni als llibres litúrgics fins al segle XII. El bàcul no va prendre un caràcter litúrgic fins el segle XI, probablement en temps de la guerra de les investidures (Reforma Gregoriana) i, potser, en relació a les mateixes. On tardà més a introduir-se el bàcul fou a Roma. Els cardenals-bisbes, segons l'*ordo Gaietanus* del 1300, en la celebració de pontificals encara no feien ús del bàcul. La fèrula que juntament amb les claus de Sant Joan de Letran es remetien al Papa després de l'elecció com a *signum regiminis et coercitionis*, ja és citada a finals del segle X i és el mateix que els *sceptra imperialia* de la donació constantiniana, els quals no eren bàculs litúrgics, sinó bàculs extralitúrgics, una mena de ceptres que simbolitzaven la potestat temporal i la potestat espiritual. El bàcul episcopal, fins després de l'any 1000, tenia formes múltiples; tan aviat acabava en forma de bola, com de "T", com en una curvatura, com en forma de crossa... Aquesta forma que ja havia esdevingut general al segle XI passà a ser l'única del segle XI endavant. Per tal de poder ornamentar la crossa del bàcul, dels segles XI al XII se li va donar sovint la figura de serpent; al segle XII s'hi afegia sovint a la forma de serpent de la crossa la figura d'un anyell o d'una altra representació. Al segle XIII el gòtic va intervenir amb la seva arquitectura en els bàculs episcopals ornant-los amb formes diverses, amb els seus crancs, fullatges i figures. El renaixement i sobretot el barroc van donar a la crossa del bàcul una voluta sovint una mica lletja, que no tenia cap relació amb la canya del bàcul. El material emprat en el bàcul era fins al segle XIII la fusta o el marfil, i més endavant el material més usual va ésser el metall. Els ritus d'Orient també tenen el bàcul episcopal (*grec paterissa rábdos*), però és més petit que el del ritu llatí i acaba sempre en forma de "T" creuera, que acostuma a estar formada per dues serpents encarades. El bàcul dels bisbes de ritu oriental és de procedència llatina. En el ritu armeni el bàcul té una mena de tovallola lligada semblant al *panisselus*. *Fig. 297*

Baculus pastoralis: V. *Crossa del bisbe Fig. 297*

Baculus praecentoris: Nom que rebia a l'edat mitjana la batuta del mestre dels cantors.

Badador: Mirador.

Badadura: Escletxa o clivella.

Badalot: Obertura elevada que dóna pas a la llum dins l'habitació.

Baiard (*feretrum)*: Civera per portar el cos del difunt, o el petit túmul amb el cos del difunt al damunt. En la llengua litúrgica es distingeix perfectament del cadafal dels morts o de la tomba.

Baix relleu: Es diu de l'escultura en relleu les figures de la qual sobresurten molt poc del pla general.

Balança: Atribut de sant Antoni, sant Maür i sant Miquel.

Balbina, verge (On. 30 de març): Els seus atributs són cadena i lliri.

Baldaquí de l'altar: Coberta introduïda damunt l'altar al segle XII per substituir el cimbori i per protegir-lo, donar-li una distinció (*caelum, umbrella, papilio, conopeum, supertentorium, divum;* italià, *capocielo*). A l'edat mitjana de vegades estava format per un drap estès damunt l'altar (*pallium, pannus, velum, cortina*), i d'altres era una construcció de fusta fixada a la paret que s'estenia damunt l'altar, o bé clavada al retaule; en altre casos era una mena de teulada de fusta amb forma de bola (arrodonida) o quadrangular que anava lligada amb una cadena o amb una corda i es movia lliurement en l'aire damunt l'altar. A les darreries de l'edat mitjana el baldaquí va prendre aquesta darrera forma. Segons prescripció del *Caeremoniale romanum*, tot altar major que no té cimbori havia de tenir un baldaquí; aquesta prescripció, però, enlloc, fora d'Itàlia, és observada. El nom de baldaquí deriva de les teles de seda oriental molt estimades en època medieval, nomenades *baldaquini*, provinents de la ciutat de Bagdad; els seus orígens segurament els hem de buscar a les darreries de l'edat mitjana.* *Fig. 207*

Baldaquí portàtil: Pavelló portàtil (*pallium, caelum, mapula, pannus*) format o bé per un sol drap, estirat per quatre o sis barres que el sostenen, o bé per una espècie de cobricel tibant o fluix, ornamentat pels cantons i portat per barres. Ja apareix al segle XII, però el seu ús data de la darreria de l'edat mitjana. Fins al segle XVII tenia generalment la primera forma. S'ha de fer de seda blanca. Es duu en les processons damunt la custòdia; en les processons amb relíquies, al seu damunt; quan es du la Vera Creu, és portada sota tàlem, igual que quan es va a rebre el bisbe per fer la visita pastoral. A Espanya, després de la guerra civil, recordant els monarques, el general Franco l'emprà abusivament.

Baldiri o Baudili, màrtir (On. 20 de maig): Els seus atributs són llorer, disciplines de penitència i destral.

Baldomer, sotsdiaca (On. 27 de febrer): Els seus atributs són aus, eines,enclusa, forja i taller de ferrer.

Balena: Atribut de sant Jonàs.

Ball dels seises: Ball religiós dansat per deu escolans (abans sis) davant l'altar major de la catedral de Sevilla amb motiu de la diada de Corpus i de la seva octava, en honor del Santíssim Sagrament, i per la Puríssima en honor a la Immaculada. Aquest ball va acompanyat de cant i de música. Quan el papa Joan Pau II visità Sevilla abans de la missa, van ballar els "seises", que en realitat foren deu.

Balteus: Antiga denominació del *subcinctorium*.

Balustrada: *Fig. 34*

Balustres: *Fig. 35*

Bancale: V. *Coixí*.

Bancs pels cirials: Bancs per a sostenir els canelobres, col·locats en forma de graderia en una construcció sobre la mesa de l'altar, darrera d'aquest, o a la base on s'apunta el Sant Crist, al peu del sagrari. Van entrar en ús després de l'edat mitjana, i fins ara el seu ús encara no s'ha generalitzat, especialment a Espanya. En temps del barroc van decorar-se excessivament.*

Banda: Motllura plana horitzontal i sobresortint d'un parament.

Banda de l'epístola: Banda de l'altar on es llegia l'epístola abans del concili Vaticà II; és la dreta del celebrant i l'esquerra del Sant Crist. A les esglésies orientades a Orient, és la part estreta de l'altar dirigida al sud. La banda de l'epístola és considerada la banda menys digna de les dues que té l'altar.*

Bandera o estendard: Atribut de sant Esteve rei, sant Jaume, sant Jordi, sant Joan de Capistrà, sant Maurici, sant Miquel, santa Úrsula i els sants croats (que van anar a les croades).

Bandes llombardes: Feixes verticals llises i sobresortint del mur de dalt a baix d'arcuacions. Element ornamental originari de Llombardia, característic de l'arquitectura romànica. *Fig. 37*

Banna: V. *Amonestacions*.

Banqueta: Base d'un fonament amb major amplada que la paret que hi recolza, o també el replà que es forma per diferència a gruixos d'una paret.

Bany: Atribut de santa Susanna.

Banya: Atribut de sant Blai, sant Corneli, sant Eustaqui i sant Hubert.

Baptisme (*baptismus*): Sagrament instituït per Nostre Senyor Jesucrist que purifica de tots els pecats i totes les culpes, especialment la culpa original, a aquell que el rep si abans no havia estat batejat, i, per mediació de la gràcia santificant que rep, esdevé membre de l'Església fundada per Jesucrist. És administrat tirant l'aigua al cap de la criatura batejada o de la persona més gran no batejada i dient aquestes paraules: *Ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*. Després del concili Vaticà II: la fórmula es diu en les diverses llengües. Els ritus orientals, en administrar el baptisme, tenen una altra forma igual en el seu contingut a la del ritu llatí: «Sigui batejat el servent de Déu N. En nom del Pare...». Pel que fa a la validesa del baptisme, tota aigua natural és bona; per la lícita administració, fora el cas de necessitat, calia abans del concili Vaticà II fer ús d'aigua baptismal, beneïda el Dissabte Sant o el dissabte de Pentecosta; després del concili Vaticà II l'aigua es beneeix abans de la part central del sagrament. El baptisme es pot administrar per submersió, per immersió, per infusió i per aspersió. Pot rebre el baptisme tota persona no batejada (inclòs "nounats") que està *in situ vitae*, per tant, cap mort. El ministre ordinari era en el seu origen el bisbe; amb la propagació del cristianisme per la campanya també els preveres obtingueren el dret de batejar. Des del segle XI són els preveres els ministres ordinaris del sagrament. El diaca també. En cas de necessitat pot batejar qualsevol

home o dona, fins i tot si no és cristià, amb la condició que usi bé la matèria i la forma i posi la intenció de l'Església en administrar aquest sagrament per prescripció de Crist. El baptisme és absolutament indispensable per aconseguir la vida eterna, però és substituït, en cas de no poder-se administrar, pel baptisme de foc (*flaminis*) i pel baptisme de sang (*sanguinis*), o sigui en el martiri. *Fig. 191*

Baptisme: Atribut de sant Felip, sant Francesc Xavier, sant Joan Baptista, sant Silvestre Papa i sant Urbà.

Baptisme d'aspersió: Sagrament del baptisme administrat a través de l'aspersió d'aigua de les fonts baptismals. Només s'acostumava quan s'havia de batejar una gran multitud. Per tal que sigui vàlid aquest baptisme, es fa necessària una aspersió tan intensa que es pugui parlar d'una ablució; per tant, no és suficient que el que ha d'ésser batejat sigui tocat per unes gotes d'aigua.

Baptisme d'immersió: Classe de baptisme que consistia en submergir una part del cos del batejat en l'aigua i a l'altra se li tirava al damunt. Aquest costum s'introduí en el baptisme dels adults per no ésser la pila baptismal suficient per immergir-los, cosa que no passava en el baptisme dels infants.

Baptisme d'infusió: Baptisme administrat tirant tres vegades aigua al cap de la criatura que es bateja. És la forma més usual en el ritu occidental, exceptuat el ritu ambrosià, que com els ritus orientals té la triple immersió; va començar al segle XIII si bé no es generalitzà fins els segles XV i XVI. Abans aquest baptisme era una excepció a Occident i s'aplicava només quan els baptismes d'immersió o de submersió eren inaplicables o eren summament dificultosos. Les causes que van condicionar la desaparició del baptisme d'immersió i la propagació del baptisme tirant l'aigua al cap tenien diferents aspectes pràctics, sobretot el de la salut dels tendres infants. Molts morien –no pas per causa del baptisme– en els primers dies de la seva existència, i per això, per exemple, en les catacumbes es troben moltes sepultures d'infants.

Baptisme de foc (*baptismus flaminis*): És un acte d'amor perfecte unit amb el *votum sacramenti* i el desig del baptisme que no necessita ésser expressat, perquè ja va comprès en aquell acte. És un suplement del baptisme d'aigua quan és impossible rebre'l, i aconsegueix la gràcia santificant, però no imprimeix en l'ànima el caràcter sagramental ni relleva l'obligació de rebre el baptisme d'aigua quan es presenti l'avinentesa.

Baptisme de necessitat: Baptisme administrat quan el que ha d'ésser batejat està en perill de mort, o per altra circumstància, sense les cerimònies de què l'Església el fa precedir i el fa seguir i que, més tard, s'han de suplir.

Baptisme de sang (*baptismus sanguinis*): Mort del màrtir per amor a Crist, en la qual la renúncia a la vida pot anar acompanyada del vessament de sang o no, com a acte perfecte d'amor i confessió explícita de la fe en Crist i en l'obra de la redempció; és un suplement del baptisme d'aigua.

Baptisme de submersió (infusió): Baptisme que consisteix en submergir a l'aigua el batejat. Era una forma usual tant a Occident com a Orient fins a finals de l'època medieval. El baptisme d'infusió es va arraconar a Occident; mentre que a Milà i a l'Orient encara es troba en ús.

Baptisme dels infants (*baptismus parvulorum, paedobaptismus*): Baptisme dels infants que encara no han arribat a l'ús de raó. La seva necessitat i la seva justificació no estan expressades taxativament en la Sagrada Escriptura, però sí assegurades certament per la tradició. Ja es pot comprovar als segles II i III com a general; per això el concili Tridentí el prengué sota la seva protecció considerant-lo com a justificat i necessari, amenaçant amb l'excomunió els qui neguen la seva necessitat.

Baptisme solemne a casa: *Abans del concili Vaticà II:* Baptisme administrat al domicili privat, observades totes les cerimònies prescrites. Segons l'antic cànon 766 del dret canònic, és permès solament: 1. Quan es bategen els fills o els néts d'un regnant (o bé d'un príncep que té dret a la successió al tron); 2. Quan el bisbe ho permet per una causa justificada, en un cas especial.

Baptismus (*grec, bátisma, baptismos; baptízein*, de submergir): **1.** Sagrament del baptisme; **2.** Acte de batejar.

Baptismus campanae: Denominació figurada de la benedicció de la campana per raó de la semblança que té amb la cerimònia del baptisme (purificació amb aigua beneïda expressament, ungiment i primer de tot la imposició de nom).

Baptismus clinicorum: Abús en la recepció del sant baptisme retardat fins la mort i administrat en el mateix llit de la mort.

Baptismus flaminis: V. *Baptisme de foc*.

Baptismus parvulorum: V. *Baptisme dels infants*.

Baptismus sanguinis: V. *Baptisme de sang*.

Baptisteri: **1.** En sentit ampli, tota església amb dret a batejar (*ecclesia baptismalis, titulus baptismalis*). Originàriament ho eren tan sols les esglésies episcopals; en créixer considerablement el nombre d'esglésies, també ho foren les esglésies parroquials (V. *Lloc del baptisme*). Segons l'antic cànon 776, totes les esglésies parroquials són esglésies baptismals; les altres esglésies i oratoris públics solament ho són si el bisbe els concedeix el dret de batejar; **2.** En sentit estricte, una construcció expressa per administrar el sagrament del baptisme, feta prop d'una església, independent amb pila baptismal (*baptisterium*; grec, *baptisterium photisterium*, això és, lloc de l'aclariment o il·luminació). Edificis en aquest segon sentit ja se'n construïren poc després de l'edicte de tolerància de Constantí. Vers el 400 ja sant Paulí de Nola parla d'un baptisteri en una església que no era episcopal. El seu caràcter arquitectònic era adaptat a la seva fi. En lloc de la llargada de la basílica destinada al culte, el baptisteri generalment tenia la forma quadrangular, rodona, poligonal o de creuer de basílica. A més de les fonts que solien ésser al mig, hi havia també un altar al baptisteri. La festa de la seva consagració, segons Sidoni Apol·linar (+489), era la mateixa de la consagració de l'església i eren dedicats amb preferència a sant Joan Baptista. Durant la segona meitat de l'edat mitjana es construïren pocs baptisteris; on se'n van fer més fou a Itàlia.

Baptisterium: A les esglésies de Sant Pere de Terrassa, s'han descobert dues piscines baptismals: la primera dins Santa

Maria d'inicis del segle V, i la segona dins l'antiga rectoria, també del segle V. En tots temps *baptisteri* ha significat especialment l'església on es bateja; a l'edat mitjana també es designaven així les fonts baptismals, el ritu de l'administració del baptisme, el llibre en el qual estava contingut l'*ordo baptismatis* i fins i tot el mateix acte del baptisme.

Baranes de la comunió: *Abans del concili Vaticà II:* Barana que hi ha entre el presbiteri i la nau tancant el primer. Servia (o serveix) per a distribuir la Sagrada Comunió als fidels.

Barba: Atribut de santa Lliberata i sant Pere (aquest últim amb barba més petita que la de sant Pau).

Barbacana: *Fig. 36*

Bàrbara, verge i màrtir (On. 4 de desembre): Els seus atributs són atxa, calze, canó, ostensori (custòdia) i raigs.

Barca amb flames: Atribut de santa Restituta.

Barca petita: Atribut de sant Antoní, sant Atanasi, sant Erasme, sant Telm, sant Llàtzer, sant Pere, sant Pere Gonzàlez, sant Pere Nolasc, sant Vicenç diaca, santa Madrona, santa Magdalena, santa Maria de Cervelló, santa Marta, sants màrtirs que els seus cossos van ser tirats al mar, sants màrtirs que les seves relíquies foren traslladades amb barca (com en el cas de sant Jaume el Major) i santa Úrsula.

Barilla: *Abans del concili Vaticà II:* Dos barralons de vi que el bisbe havia d'oferir a l'hora de l'ofertori de la santa missa de la seva consagració juntament amb dos pans. Són una antiga supervivència de les ofertes naturals. Un dels barrilets ha d'ésser daurat i l'altre platejat, ambdós decorats amb les armes (l'escut) del bisbe.

Barra: V. *Lleuda*

Barramina: V. *Manuella*.

Barrina: Atribut de santa Apol·lònia i sant Lleí.

Barroc: Estil arquitectònic que iniciaren a Itàlia els arquitectes i escultors Bernini i Borromini al segle XVII, i que es va generalitzar fins al segle XVIII. Es caracteritza per formes molt més esveltes i no tan acadèmiques com el renaixement. Les columnes es fan panxudes, dominen els motius ornamentals en pilastres i diverses motllures. Tot és vida, moviment i color.

Bartomeu, apòstol: La festa anual de l'apòstol sant Bartomeu es celebra el 24 d'agost. Es va introduir en els temps carolingis. Els seus atributs són ganivet, cadena amb dimoni i peu.

Basament: **1.** Conjunt de la base i el pedestal d'una columna. **2.** Repeu continu o part inferior d'una construcció a la qual serveix de base. **3.** Qualsevol cos sobre el qual descansa una columna o una estàtua. **4.** Part inferior de la façana d'un edifici.

Base àtica: *Fig. 38*

Base gòtica: *Fig. 39*

Basili el Gran, bisbe i doctor de l'Església (On. 2 de gener): El seu atribut és el plat amb menjar d'un pobre.

Basílica llatina: *Fig. 40*

Basílica: **1.** Construcció de les esglésies primitives tinguin una o tinguin vàries naus i aquestes siguin iguals o tinguin la nau central més alta, amb cúpula o sense, amb construcció de llarg o al centre; **2.** En sentit arquitectònic és l'església amb tres o més naus, la central de les quals és tant més alta que les laterals en tant en quant pot tenir finestrals als dos costats i per tant introduir directament la llum a l'interior; **3.** En sentit litúrgic designa l'església que té certs privilegis honorífics concedits per la Santa Seu. Segons l'extensió i la significació d'aquests privilegis les basíliques es distingeixen entre *basilicae maiores* i *basilicae minores*. Tenen la dignitat de *basilicae maiores* Sant Joan del Laterà, Sant Pere, Sant Pau i Santa Maria la Major, de Roma; llur altar major és un altar papal. Han rebut el títol honorífic de *basilicae minores* totes les esglésies notables de fora Roma, que són declarades pel dicasteri romà corresponent. Algunes basíliques trobem a Barcelona, ultra la catedral, Santa Maria del Pi, Santa Maria del Mar, la Mare de Déu de la Mercè, Tibidabo, la Sagrada Família (des del 2010), la Concepció (des del 2010), Sants Just i Pastor i Sant Josep Oriol, entre d'altres com Santa Maria de Vilafranca del Penedès i Santa Maria de Mataró.

Basilissa, verge i màrtir (On. 9 de gener): Els seus atributs són corb i lleó.

Basis altaris: La base de l'altar fix o quasi fix.

Bastida: Plataforma auxiliar i provisional per a la construcció d'una obra.

Bastiment: Marc de fusta, de ferro, d'alumini o de plàstic fixat a l'obra i que serveix per adaptar-hi portes i finestres.

Bastó: Atribut de sant Benigne, sant Daniel, sant Fruitós, sant Francesc de Paula, sant Joaquim, sant Gabriel, sant Gregori Taumaturg, sant Magí, sant Onofre, santa Rosalia i sant Serafí.

Bastó amb forma de creu: Atribut de sant Felip i santa Margarida.

Bastó de pastor: Atribut de sant Amós i sant Pasqual Bailón.

Bastó florit: Atribut de sant Josep.

Bastó o tall de palmera: Atribut de sant Cristòfol.

Bastó que acaba en "Tau": Atribut de Sant Antoni abat.

Batall: Element de ferro suspès dins la campana per fer-la sonar.

Bathra, Bathmídes: Els bancs que serveixen als sacerdots per asseure's situats darrera l'absis de l'altar.

Batik: Teixit d'Indonèsia.

Beatificació: Acció de declarar beat un servent o una serventa de Déu. Podem citar com a exemple les recents del beat Samsó i del beat Josep Tous, celebrades i presidides pel cardenal Martínez Sistach a Mataró i pel cardenal Bertone a Santa Maria del Mar (2010) i l'última d'Anna Maria Janer (octubre de 2011).

Beatificació: Declaració feta del Papa o en nom del Papa per la qual un servent (o serventa) de Déu pot rebre culte local, públic i limitat, després que han estat provades les seves virtuts heroiques i després que per la seva intercessió, després de mort, ha obrat miracles; aquests miracles, com les seves virtuts heroiques s'han d'examinar en un procés rigorós abans que sigui inscrit per l'Església en el catàleg dels *beati*. Pels màrtirs és suficient la prova de la seva mort (o victimació) violenta a causa de la fe professada. La beatificació és, segons els preceptes actuals de l'Església, un grau anterior a la canonització, però es distingeix d'aquesta essencialment i profundament en dos punts: 1. Perquè encara no té caràcter infal·lible, i per això encara no és invariable;

2. Que encara no es pot donar als beats un culte general, públic i il·limitat. El ritu litúrgic de la beatificació abans del segle XXI que es celebrava a l'aula de beatificacions de l'església de Sant Pere i consistia en la lectura del *breu* de beatificació, en el destapament de la imatge del beat, en el cant del *Te Deum*, de l'oració del beat, del triple encensament de la imatge i de la missa solemne. *Fig. 190*

Beatriu (On. 29 de juliol): Els seus atributs són la corda i el coure.

Beatus (beat): **1.** Tots els servents i les serventes de Déu i també els sants que són al cel reconeguts com a tals autoritativament, d'una manera o altra, per l'Església i exposats per ella al culte públic; **2.** El servent o la serventa de Déu que frueix de la celestial beatitud i de la visió de Déu del qual, emperò, el Papa no ho ha declarat d'una manera definitiva i infal·lible, per medi de la canonització que és al cel i que s'ha de comptar entre els *beati*, reconeguts per l'Església; **3.** En sentit estricte significa el servent o serventa de Déu, el culte del qual és limitat pel Papa a un lloc determinat, sigui per raó d'una beatificació, sigui per l'aprovació d'un culte tributat des de temps antic. La diferència entre el beat i el sant està en què aquest té el culte il·limitat, mentre que el beat el té limitat. Així sense el permís de la Santa Seu no es pot donar culte públic en una església o capella a la imatge d'un beat ni es pot portar aquesta a un altar, o prendre'l per patró d'una església o d'un altar. L'esmentat culte i ofici en els llocs concrets ja ve especificat en la butlla pontifícia. **4.** Nom que es dóna al comentari a l'Apocalipsi i llibre de Daniel, escrit pel beat (sant) de Liébana i a les nombroses còpies fetes entre els segles X i XIII, molt il·lustrades, que manifesten influències paleocristianes, visigòtiques i marcadament mossàrabs en l'ornamentació. Destaquen el de Távara, de Girona i d'Urgell.

Bec de falcó: Motllura horitzontal el perfil de la qual recorda el bec d'un ocell de presa. En castellà *pico de cuervo*.

Beda el Venerable, prevere i doctor de l'Església (On. 25 de maig): El seu atribut és el vas de ceràmica.

Beguda matrimonial: Cerimònia conservada en els ritus nestorià, grec, armeni i en alguns rituals alemanys que consisteix en donar a beure als nuvis en el moment de contraure matrimoni vi beneït en senyal de comunitat matrimonial.

Beguda de sant Joan: Beguda que es pren com a sagramental en honor de sant Joan. Està relacionada amb les begudes que prenien els germànics en honor de la falsa divinitat anomenada Wotan i altres divinitats. Quan aquests es van cristianitzar, van substituir les divinitats pels sants, i com abans es bevia en honor d'aquelles, ara es beu en honor dels sants, especialment en honor de sant Joan evangelista. Primerament el vi que es bevia en honor de sant Joan no era pas vi beneït; era una pràctica de devoció particular; esdevingué sagramental quan al segle XII s'introduí la benedicció del vi. En tots temps ha estat una devoció exclusivament germànica. Si aquesta beguda es practicava a l'església, el sacerdot en distribuir el vi beneït en honor de sant Joan, deia aquestes paraules: *Bibe amorem sancti Johannis*.*

Bellarmino, Robert, bisbe, cardenal i doctor de l'Església (On.17 de desembre). El seu atribut és el capell de cardenal.

Bellumat vidre: Es diu del vidre a través del qual passa la llum, però no deixa veure clar el que hi ha rere d'ell. En castellà *vidrio translúcido*.

Belothera (*velothera*): Corrupció del grecollatí *velothyra* (cortina de la porta), nom que es dóna en el *Liber Pontificalis* al vel de l'altar.

Bema: **1.** Espai de l'altar aixecat sobre la nau de l'església tancat amb armaris; **2.** En sentit translatici significa el mateix altar. **3.** Santuari de les esglésies gregues.

Bene scripsisti de me: Frase de sant Tomàs d'Aquino.

Bene valete: En diplomàtica. V. *Privilegis papals solemnes*

Benedicamus Domino: Fórmula que serveix en el ritu romà de la missa sense *Gloria* i en l'ofici resat per indicar que s'ha arribat a la fi. Vers l'any 1000 va entrar en ús en el ritu romà de la missa, com a substitut de l'*Ite missa est* (V. *Ite missa est*). En el rés de l'Ofici és molt més antic. En el ritu ambrosià, juntament amb el *Procedamus in pace*, constitueix la fórmula de comiat de la missa.

Benedicció, clàusula de: En diplomàtica, fórmula que manifesta la voluntat del que dóna el document de què se li concedeixi una benedicció divinal al que el rep. Així ens els document pontificis (papals) s'acostuma a afegir al context del document aquesta fórmula: *Qui vero custos et observator huius nostri privilegii existerit benedictionem gratiam et vitam aeternam a Domino consequatur*.

Benedicció d'abadesses: Sagramental emprat en la benedicció de les abadesses. És una forma simplificada de la benedicció d'un abat: en aquest cas no hi ha examen —però sí el jurament de fidelitat— ni salms penitencials, ni lliurament del bàcul, ni imposició de l'anell, cosa que es féu, abans, en la vestició de l'abadessa que es beneeix. Tampoc es fa l'oferiment dels dos pans i dos barrilets de vi a l'hora de l'ofertori, però sí s'ha de fer l'ofrena de dos ciris. Tampoc se li imposa la mitra ni se li donen els guants, ni es fa l'aclamació de la fi de la festa. En les altres parts la benedicció de l'abadessa coincideix amb la benedicció de l'abat. Per les cartes de sant Gregori el Gran i pel *Gregorianum* podem deduir que aquesta benedicció, tal com teníem abans del concili Vaticà II, ja l'utilitzaven al segle VI. La seva evolució és paral·lela a la benedicció dels abats. A diferència del ritu actual, a l'edat mitjana, en beneir una abadessa se li lliurava un bàcul.*

Benedicció de l'abat: Sagramental solemne —no és cap sagrament— l'administració del qual estava reservada al seu bisbe i que, en son conferiment als abats exempts, solament podia tenir força en virtut d'una autorització especial de la Seu Apostòlica. Aquesta benedicció es feia en diumenge o en dia de festa abans de l'al·leluia del gradual o abans del darrer vers del *Tractus* o de la seqüència. Estava integrada pels salms penitencials, per les lletanies de tots els sants, durant el cant de les quals l'abat que es beneïa estava ajagut de cara a terra; estava revestida d'una oració de benedicció que tenia la forma d'un prefaci cantat, durant la qual, el bisbe posava les mans damunt la corona (el cap) de l'elegit; seguia una altra oració de benedicció i després venia la remesa de la regla, del bàcul i de l'anell. En començar la missa de benedicció, l'abat electe havia de prestar el jurament de fidelitat, havia

de sotmetre's a l'examen i havia de respondre a una sèrie de preguntes per les quals el bisbe havia de comprovar que era persona digna per a aquell càrrec. A l'ofertori de la missa que celebraven juntament el bisbe i l'abat —llevat de les paraules de la consagració— l'abat oferia dos ciris, dos pans i dos petits barrilets de vi, una supervivència de les ofrenes en espècie que originàriament es feien en la missa. Després de la benedicció final el bisbe posava la mitra al cap del nou abat beneït i els guants a les seves mans, si tenia el dret o privilegi de portar-los, el guiava al seu seient del cor en el qual l'entronitzava i entonava el *Te Deum*, després del qual, l'abat beneït, si tenia dret de portar mitra, donava la benedicció solemne i després, agenollant-se als peus del bisbe, aquest li dirigia la salutació *ad multos annos* (aclamació, *polychronion*). Després del concili Vaticà II el ritual s'ha modificat en alguns aspectes. La benedicció dels abats es pot constatar en els seus inicis, al segle VI. El *Gregorianum* conté una oració de la benedicció de l'abat; el *Sacramentarium* de Gellona (segona meitat del segle VIII) en conté tres que són a l'actual pontifical. El ric cerimonial de la benedicció de l'abat es va formar ben entrada l'època medieval, paral·lelament al cerimonial de la consagració de bisbes. El lliurament del bàcul a l'abat beneït de nou és conegut en el *Poenitentiale* del Pseudo-Theodor de Canterbury (segle VII).*

Benedicció d'un cavaller (*benedictio novi militis*): *Abans del concili Vaticà II:* Era el ritu solemne pres d'un pontifical romà, procedent del segle XIII i que consisteix en la benedicció de l'espasa, cenyiment de la mateixa, armament del cavaller, confirmació a les galtes, calçament dels esperons i benedicció donada al nou cavaller. Fora d'aquest context, aquesta benedicció només té un caràcter històric. Acompanya la bufetada donada a la galta aquesta sentència: *Exciteris a somno malitiae et vigila in fide Christi et fama laudabili*; és un exhort simbòlic a vetllar per la fe i a portar una vida que vagi d'acord amb aquesta fe.

Benedicció d'herbes: Costum d'Alemanya de beneir herbes el dia de la Mare de Déu d'Agost. Aquestes s'acostumen a reunir en un manat. Ja és coneguda al segle X. El formulari primitiu era molt senzill, i a finals de l'edat mitjana ja es trobava molt desenvolupat. El formulari usat es trobava a l'apèndix final del ritual romà anterior al concili Vaticà II.

Benedicció de l'encens: **1.** Benedicció d'encens, or i mirra, i en alguns llocs de pedres precioses, com a medis de preservar de mals del cos i de l'ànima, aprovada per la Santa Seu, feta la vigília de l'Epifania o en el mateix dia, en record dels dons que els sants reis oferiren a l'infant Jesús. Aquesta benedicció era practicada especialment a Alemanya; **2.** Benedicció d'encens, una mica més antiga que l'anterior, ja constatada al segle XIV, feta per la festivitat de Sant Miquel. Aquesta benedicció segurament s'originà per relació amb l'oració que diu el celebrant (o deia abans del concili Vaticà II) quan, en la missa solemne, encensa l'oblata i l'altar.

Benedicció de la casa: *Abans del concili Vaticà II:* Sagramental per a l'acompliment del qual el ritual romà tenia tres formularis: un servia per al sacerdot en totes les ocasions, un altre per al Dissabte Sant, quan es feia el salpàs beneint les cases, i un tercer servia per la benedicció de les cases el dia de l'Epifania. La primera i la segona benedicció es practicaven amb l'aspersió usual de l'aigua beneita, mentre que en la tercera, a més, hi havia un encensament de la casa. La segona es practicava amb aigua procedent de la pila baptismal abans de la infusió del crisma. La benedicció de les cases el dia de Dissabte Sant i de l'Epifania, segons l'antic cànon 462, estava reservada al rector abans del concili Vaticà II.*

Benedicció del cementiri: Acte litúrgic per mitjà del qual un lloc en el qual s'han d'enterrar els cossos dels membres de l'Església difunts i predestinats per a la resurrecció eterna, és separat dels usos profans, i mitjançant la benedicció, és dedicat i posat sota els auspicis divinals d'una manera especial. Abans del concili Vaticà II, era una benedicció reservada al bisbe; un sacerdot només podia fer-la amb permís exprés del bisbe. Quan el bisbe el beneeix es comença amb una oració introductòria, segueixen les lletanies de tots els sants, benedicció de l'aigua beneita, volta pel cementiri i aspersió amb aigua beneita, benedicció de cinc creus de l'alçada d'un home, erigides en el mateix i al damunt de cada una de les quals s'han de col·locar tres ciris encesos; segueix el cant d'un prefaci solemne i s'acaba amb la benedicció del bisbe. Si era un sacerdot el qui el beneïa, la benedicció era molt senzilla: hi ha d'especial que solament s'erigeix una creu i falta el cant del prefaci. Si no es pot beneir tot el cementiri, com succeeix sovint, s'ha de beneir cada sepultura al moment de l'enterrament. La benedicció dels cementiris apareix als llibres litúrgics vers l'any 1000; i esdevé freqüent en els mateixos al voltant del segle XII. El ritu amb el qual s'acomplia originàriament era molt senzill, però aviat s'enriquí, i cap al segle XIII adoptà a molts indrets la forma pròpia que tenia abans del concili Vaticà II.*

Benedicció de la cendra: Cerimònia que es practica en la missa major del dimecres de cendra; va enllaçada amb la imposició de la mateixa als fidels. La cendra es prepara amb palmes, llorer o altres rams beneïts pel diumenge del ram de l'any anterior. La distribució de la cendra la fa el sacerdot celebrant posant-la damunt del cap o fent amb la mateixa una creu al front dels fidels dient: *Memento homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris*. La cerimònia de la imposició de la cendra deriva del ritu de l'expulsió dels penitents (*expulsio poenitentium*) que aquest dia es feia a l'església. És un exhort a la humiliació i a la penitència; més tard, va entrar en pràctica a la fi del segle X, tota vegada que trobem aquesta cerimònia a les *Consuetudines* de Farfa (Itàlia). El sínode celebrat a Benavento el 1091, sota la presidència d'Urbà II, la va generalitzar, prescrivint-la per a tots els clergues i laics. Al segle XII ja estava bastant generalitzada, tal i com els *Ordines romani* testifiquen. Des de bon començament hi havia hagut una benedicció de la cendra que es distribuïa als fidels. A l'inici era summament simple. Al segle XII la benedicció ja tenia l'estructura actual. Sembla que data de les darreries de l'edat mitjana el costum de preparar la cendra amb palmes, llorer, romaní, etc., beneïts el diumenge de rams de l'any anterior.*

Benedicció d'una església o d'un oratori: *Abans del concili Vaticà II:* Benedicció d'una església o un oratori feta

solemnement per un sacerdot delegat del bisbe, la qual substitueix la consagració feta pel bisbe. Aquesta benedicció es feia segons el formulari prescrit pel ritual romà, i consistia en voltar la part exterior del temple aspergint-lo amb aigua beneita, mentre es cantava el *Miserere*; en resar una oració davant del portal principal, en cantar les lletanies mentre s'entrava al temple, en aspergir les parets interiors del temple tot cantant els salms 119-121; s'acabava amb una oració final. L'església o l'oratori, com en la consagració, rebia un titular, la festa del qual celebrava la clerecia adscrita a ella. La benedicció d'una església feta per un sacerdot en lloc de la consagració, sembla que no estava en ús a l'edat mitjana sinó que començà a ser freqüent molt més tard.

Benedicció final: *Abans del concili Vaticà II:* La benedicció que es donava als fidels a la fi de la missa, després de l'*Ite missa est* o del *Benedicamus Domino*, però no després del *Requiescant in pace*. El sacerdot la donava fent el senyal de la creu damunt els fidels en pronunciar les paraules: *Benedicat vos omnipotens Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Amen*. La benedicció del bisbe i altres que tenen dret a l'*usus pontificalium* es diferencia de la benedicció sacerdotal per tal com es fan tres creus amb la mà, i es fa anar precedida del verset *Sit nomen Domini benedictum* i l'*Adjutorium nostrum in nomine Domini*. Els *ordines romani* dels segles VIII i IX coneixien una benedicció que el bisbe acostumava a donar. Sembla que al segle X es desenvolupa aquesta benedicció. Aquesta benedicció era tan estesa al segle XI que els fidels no podien sofrir que es deixés en molts llocs; al segle XIII, però, encara no era del tot generalitzada. Durandus ja fa esment del verset que precedeix la benedicció episcopal; en canvi el fer les tres creus amb la mà encara no era cap privilegi dels bisbes al segle XVI, ni a la mateixa Roma, segons es pot deduir de l'*Ordo* de Burkard d'Estrasburg (1502). Esdevingueren característiques amb el missal de sant Pius V. *

Benedicció del foc: *Abans del concili Vaticà II:* Cerimònia amb la qual es començava el ritu del Dissabte Sant i que es celebrava de bon matí a la porta de l'església (abans del concili Vaticà II). El foc que es beneïa era foc nou, això és, foc encès amb espurnes de pedra foguera; després de beneït servia (actualment també) per encendre el llum nou. A mitjan segle VIII era coneguda a França; però encara no es practicava a Roma, com es pot deduir d'una carta del papa Zacaries a sant Bonifaci. Al segle IX ja es practicava, però no el Dissabte Sant, com era costum en altres llocs en aquella època, sinó la tarda del Dijous Sant, quan s'encenia el foc amb una llàntia que es guardava fins al Dissabte Sant. Només al segle XI s'establí a Roma el costum d'encendre'l el Dissabte Sant. A molts convents benedictins encara a finals de l'edat mitjana, era costum beneir foc nou el Dijous, Divendres i Dissabte Sant.*

Benedicció de les fonts per l'Epifania: Benedicció de l'aigua, acostumada en tots els ritus orientals des del segle IV, el dia de l'Epifania. Sembla que deriva d'una benedicció del riu Jordà que tenia lloc a Jerusalem el dia de l'Epifania, la qual ha de ser un record del baptisme de Jesús en el riu Jordà. A Occident, durant l'edat mitjana, només era coneguda allà on s'havia deixat sentir la influència grega, com a Itàlia meridional; a partir del segle XVI es generalitza a molts indrets, sobretot en algunes diòcesis d'Alemanya on s'ha conservat fins els nostres dies. En el ritu grec, quan es beneeix l'aigua en aquesta diada, s'hi fa una creu amb la mà. La cerimònia que ha de representar sensiblement el baptisme de Crist, que es va conservar a Occident fins l'any 1890, ha desaparegut en virtut d'un nou formulari prescrit de la Congregació de Ritus que en prescindeix completament. En el ritu grec, a més de la benedicció de l'aigua que es fa a l'església, es va en processó a beneir solemnement l'aigua d'un riu.*

Benedicció del ministre: *Abans del concili Vaticà II:* Benedicció donada pel celebrant en ocasió de cantar-se l'epístola o l'evangeli. La benedicció del sotsdiaca tenia lloc un cop cantada l'epístola, la del diaca abans d'anar a cantar l'evangeli (com es continua fent avui, després del concili Vaticà II). La primera precedia el bes a la mà; la segona el seguia. El primer *Ordo romanus* ja coneixia la benedicció del diaca; la del sotsdiaca, en canvi, és de data més recent, però ja la trobem citada per Innocenci III. La benedicció del diaca abans de cantar l'evangeli també és coneguda en el ritu grec.

Benedicció de miralls: Sagramental constatat esporàdicament al segle XVI. Es practicava el dimecres de Cendra i tenia per finalitat guarir del *mal d'ull* aquells que s'emmirallessin al mirall beneït, i alhora havia d'aconseguir gràcies per vèncer les temptacions del dimoni. La superstició de servir-se de miralls per tal de descobrir els lladres estava rigorosament prohibida.

Benedicció de la mirra: V. *Benedicció de l'encens*.

Benedicció d'ornaments litúrgics: Segons l'ús abans del concili Vaticà II, s'havia de beneir l'amit, l'alba, el maniple, l'estola, la casulla, probablement el cíngol, els corporals, el pal·li i les tovalles de l'altar. Aquesta benedicció estava reservada al bisbe o al sacerdot delegat per ell. Actualment, per l'ús corrent, els ornaments no es beneeixen. Perden el caràcter d'ornaments beneïts si perden la forma en què se'ls va beneir, si han estat renovats en gran part, o estan tan perduts que no es poden usar més (V. *Execració dels ornaments*). Es parla per primer cop de la benedicció dels ornaments vers mitjan segle IX; els primers formularis apareixen a finals del mateix, però el *Gelasianum* ja té un formulari per beneir tot això que és del servei de l'església. La benedicció de tovalles i corporals ja tenia un formulari especial. Sembla ser que la benedicció dels ornaments estava reservada al bisbe. En els ritus d'Orient també es beneeixen els ornaments; llur benedicció, però, no és un privilegi del bisbe, com a Occident; en cas de necessitat tot prevere els pot beneir.

Benedicció de les palmes: *Abans del concili Vaticà II:* Era la benedicció de palmes, de branques de llorer i d'olivera, romaní, etc., que es feia i es fa actualment el diumenge del ram abans de la missa major. Es practicava per relació amb la processó que la seguia i la segueix, i també, com diu l'oració, per obtenir la benedicció divinal sobre les branques que esdevenien un sagramental per als fidels. El ritu de la benedicció de les palmes era molt solemne; estava format a

imitació del de la missa, i constava d'*Introit*, *Oració*, *Epístola*, *Gradual*, *Evangeli*, de les set oracions de benedicció, d'un prefaci de les palmes, de la triple aspersió i encensament de les mateixes. Sembla que la benedicció de les palmes deriva del ritu gal·licà. El *Gregorianum* encara no la coneix, mentre els sacramentaris gal·licans de vers el 700 ja tenen un formulari per a la benedicció de les palmes. Durant els segles IX i X es va introduir en el ritu romà. Durant la segona meitat de l'edat mitjana estava estesa per tot arreu, però el seu ritu es limitava, fins molt endavant, a una oració de benedicció. Amb tot, al segle XI veiem aparèixer fórmules de benedicció que gairebé ofereixen la riquesa actual.*

Benedicció dels raïms: Benedicció dels primers raïms madurs que es feia abans per la festa de sant Sixt (6 d'agost), després del *Nobis quoque peccatoribus* de la missa (cànon primer). Coneguda a Roma al segle VI, va tenir una gran difusió a l'edat mitjana, fins que sant Pius V la va suprimir del missal amb la seva reforma. En algunes diòcesis on era permès l'ús d'antics missals, es va conservar fins ben entrat el segle XVIII. A Roma, antigament, a més dels raïms, es beneïen fesols.

Benedicció de la sal: Benedicció que es fa el dia de Reis, especialment al sud d'Alemanya. Es fa ús de la sal beneïda i amb ella s'escriuen les inicials dels noms dels tres Reis a les portes de les cases, per tal que per intercessió i mèrits d'aquests tres sants, Déu doni la salut de l'ànima i la del cos als que viuen en elles. Sembla que la benedicció de la sal començà a ser habitual a les darreries de l'edat mitjana.*

Benedicció de sant Blai: Benedicció del coll que es fa el dia 3 de febrer, festa d'aquest sant. Aquesta benedicció es basa en la narració segons la qual aquest sant bisbe de Sebaste va lliurar un infant que tenia una espina de peix entravessada al coll del perill imminent d'escanyar-se. Sembla que no era coneguda en època medieval, però en aquesta època sant Blai ja era invocat pel mal de coll.

Benedicció de la taula: (*benedictio mensae*): Oració que es diu en beneir la taula, abans de dinar (*prandium*) i abans de sopar (*coena*) en els convents i altres comunitats religioses. És un afegit al breviari romà i encara el trobem a l'edat mitjana. Comença amb un verset que en les festes cabdals de l'any eclesiàstic és substituït per un verset d'aquesta festa i està formada per unes pregàries curtes, una oració i una benedicció, i després de menjar es resa un salm, una oració pels benefactors, una súplica per als difunts i el *pater noster*.*

Benedicció nupcial (*benectio nuptialis*): Especialment abans del concili Vaticà II, aquesta benedicció era la donada pel sacerdot en la missa d'esposos en dues parts: això és, després del *Pater noster* i després del *Benedicamus Domino*. Aquesta benedicció —sempre abans del concili Vaticà II—, com la missa, era invàlida si es donava sense permís del bisbe en temps de velacions tancades. Tampoc es donava a una vídua que ja l'havia rebut en l'anterior matrimoni, perquè no va dirigida principalment al nuvi, sinó a la núvia. Els nuvis no tenen un deure estricte de rebre la benedicció nupcial, però és un desig viu de l'Església que la rebin. Tertul·lià ja parla de la benedicció dels esposos. Els formularis per la benedicció dels esposos ja es troben al *Leonianum* i al *Gelasianum*. La primera part de la benedicció, tal com la teníem al missal romà abans del concili Vaticà II, ja apareixia amb les mateixes paraules al *Gregorianum*; la segona part fou introduïda durant l'edat mitjana; procedeix, segons sembla, del costum gal·licà.

Benedicció papal (*benedictio apostolica*): *Abans del concili Vaticà II:* Benedicció solemne donada pel Papa que anava acompanyada d'indulgència plenària. Segons l'antic Dret Canònic (càn. 914) els bisbes podien donar-la dos cops l'any: per Pasqua i una altra diada; els abats, vicaris apostòlics i els prefectes apostòlics la podien donar un cop l'any en una gran solemnitat; a la clerecia secular i regular li era permès donar la benedicció apostòlica solament en virtut d'un privilegi i solament en l'ocasió per a la qual els havia estat concedit el privilegi, observant sempre les prescripcions i limitacions assenyalades.* Després del concili Vaticà II roman aquesta pràctica, tot i que amb algunes variacions.

Benedicció pasqual dels menjars: Benedicció de menjars acostumada per Pasqua. Durant la segona meitat de l'edat mitjana estava molt generalitzada. Es beneïa un anyell o la seva carn (era l'anyell pasqual), pernil, ous, làctics, dolços preparats amb llet i greix, és a dir menjars dels quals hom s'havia d'abstenir en temps de Quaresma i, per tant, un s'havia hagut de privar d'aquests un temps, i en tornar a menjar-los creia que els havia de beneir abans. Des de molt antic, la carn d'anyell era certament una al·lusió a Crist, el vertader anyell pasqual, i la seva representació a l'Antic Testament és l'anyell de la Pasqua jueva. La benedicció de l'anyell pasqual ja era coneguda en el ritu gal·licà (el *Sacramentari* de Bobbio). La benedicció de pernils apareix en la biografia de sant Ulric (segle X) i la d'ous és citada al segle XII. El fet de fer venir aquesta benedicció de les fetilleries del poble està indocumentat. La benedicció pasqual dels menjars perdé molta importància en temps moderns amb la disminució dels dies d'abstinència, tant que a molts llocs es va perdre totalment.*

Benedicció pontifical: **1.** Benedicció que dóna el bisbe en celebrar de pontifical a la fi de la missa i en altres circumstàncies, en lloc de la benedicció sacerdotal simple. Diversament d'aquesta la precedeixen dos versets, en dir el segon dels quals el bisbe mateix es persigna i la benedicció es dóna fent no una, sinó tres creus en dir les paraules *Pater*, *Filius et Spiritus Sanctus*. Durandus a l'*Ordo* ja coneix la benedicció pontifical tal com es dóna avui i que recula, almenys, fins el segle XIII; els senzills preveres, però, també es servien d'aquesta benedicció a la fi de la missa; **2.** Benedicció solemne integrada per tres o quatre parts (*benedictio episcopalis*) que el bisbe tenia costum de donar després de la fracció de l'hòstia, abans del *Pax Domini* i del *Commixtio* (cànon primer), deixant caure la partícula al calze. El ritu gal·licà ja la practicava al segle VI; el quart concili de Toledo (633) la confirma per Espanya. Aquesta benedicció mai va ser popular a Roma; en canvi va arribar a estar molt estesa per Alemanya. La reforma del missal de sant Pius V va preparar la seva fi. Els formularis per a la benedicció variaven segons els dies i les festes.*

Benedicció sagramental: Benedicció donada amb el

Santíssim Sagrament que es troba d'una manera visible en la custòdia o invisible en el copó. Té lloc especialment en l'exposició del Santíssim i en les processons eucarístiques. Segons el ritual romà, han de precedir la benedicció el cant de les dues darreres estrofes del *Pange lingua: Tantum ergo* i *Genitori genitoque*, l'encensació, el verset *Panem de coelo* i l'oració del Santíssim. El color litúrgic dels ornaments que s'usen ha d'ésser blanc. Segons el ritual romà, el celebrant en donar la benedicció ha de cobrir les dues mans amb els extrems del vel o de l'humeral. La benedicció amb el Santíssim era habitual a finals de l'edat mitjana pel gran increment que va prendre la devoció pel Santíssim Sagrament ja al segle XIII.

Benediccions (*benedictiones*): En sentit ampli, tots els sagramentals units a una benedicció; per tant, també les consagracions per les quals una persona, un lloc o un objecte reben permanentment un caràcter santificat (*benedictiones constitutivae*); en sentit estricte, són aquells sagramentals pels quals s'invoca la protecció divinal i la benedicció per una persona, per un lloc o per una cosa sense concedir-los d'una manera duradora una certa santedat externa (*benedictiones invocativae*), com són la benedicció dels esposos, les benediccions i encensaments en les exèquies, les benediccions d'una casa, d'una font, de la taula, etc. Són, per tant, sagramentals mitjançant els quals i en virtut de l'oració i de la benedicció de l'Església, les persones, els llocs i els objectes prenen d'una manera duradora un caràcter sagrat o, almenys, aconsegueixen una dignitat religiosa. Aquestes últimes són les benediccions dites *constitutivae*, com abans del concili Vaticà II: la tonsura, els ordes menors, el sotsdiaconat. També la benedicció de l'abat i l'abadessa, el ritu de la vestició de verges, la consagració dels vasos sagrats, la benedicció de paraments, la de les palmes i la de les candeles. Si en elles hi entra una unció amb el Sant Crisma, com són la consagració de l'església, de l'altar, del calze, de la patena, etc., llavors prenen el nom de consagració.* Àdhuc després del concili Vaticà II, en les benediccions es demana o concedeix la benedicció de Déu sobre els fidels. Les benediccions es demanen sempre en un context de pregària tot beneint Déu per la seva bondat. Sovint s'acompanyen amb l'aspersió amb aigua beneïda, signe de purificació o amb el senyal de la creu, font de totes les benediccions.**

Benedictinale: Llibre litúrgic medieval que conté els formularis de la benedicció pontifical (papal) que el bisbe donava al poble els dies de festa a la missa major, abans del *Pax Domini*. Aquest costum s'estilava a França, Anglaterra i Alemanya.

Benedictí: Monjo que segueix la regla de sant Benet (segle VI...)

Benedictio: V. *Benedicció i consagració*.

Benedictio apostolica in articulo mortis: V. *Absolució general*.

Benedictio constitutiva: V. *Consagració*.

Benedictio epicopalis: V. *Benedicció pontifical*.

Benedictio invocativa: V. *Benedicció*.

Benedictio mensae: V. *Benedicció de la taula*.

Benedictio novi militis: V. *Benedicció d'un cavaller*.

Benedictio nuptialis: V. *Benedicció nupcial*.

Benedictio regis (reginae): V. *Consagració del rei*.

Benedictio signi: V. *Benedicció de la campana*.

Benedictio thalami: Benedicció de l'aixovar (roba) dels nuvis feta després d'haver contret el sagrament del matrimoni. És un sagramental que ja apareix al segle XI, un formulari del qual s'ha conservat fins avui el ritual.

Benedictio vel consecratio virginum: *Abans del concili Vaticà II*: Sagramental l'administració del qual, segons costum d'Occident, estava reservada al bisbe i pel qual les verges que havien entrat en el convent fent vot de puresa perpètuament eren constituïdes religioses d'una manera solemne. Originàriament els dies ordinaris per la seva concessió eren el dia de l'Epifania, el dissabte *in albis*, la festa de sant Pere, als quals es van afegir més tard els diumenges. Tenia lloc a la missa després de l'al·leluia del Gradual, del verset del *Tractus* o després de la seqüència, i es dividia en tres parts: 1. Pronunciació del vot de perpètua virginitat a la qual seguia la lletania de tots els sants; 2. Vestició solemne que acabava amb una llarga oració de consagració acabada en forma de prefaci; 3. Cerimònia d'imposició del vel, d'esposori espiritual amb el posar l'anell i la coronació, a la qual seguia una llarga oració de benedicció. A l'ofertori les verges consagrades oferien un ciri. Abans de l'últim evangeli el bisbe els feia tramesa d'un breviari en senyal de què tenen la facultat i deure de resar l'ofici diví i, després, entonava el *Te Deum*. Els principals elements de la consagració de les verges ja estaven en pràctica al segle IV segons el testimoni de sant Ambròs. La forma més perllongada que té aquest ritu avui, prové de la segona meitat de l'edat mitjana. La cerimònia de l'esposori espiritual amb el posar l'anell prové del costum romà. La cerimònia de la consagració de verges avui es conserva especialment als monestirs de benedictines, però és el fonament del cerimonial emprat en la vestició actual de totes les congregacions de religioses modernes i en la solemnitat de fer els primers vots. Després del concili Vaticà II s'establiren unes noves normatives.*

Benefici: *Abans del concili Vaticà II:* Fundació eclesiàstica adjudicada a un clergue que podia gaudir per sempre els seus fruits, la qual fundació no era revocable. En sentit translatici significava el càrrec que va annex a la possessió del benefici. El benefici era *duplex* si anava acompanyat de la cura d'ànimes i amb jurisdicció, i es diu *simplex* si té annex solament el rés del cor i la celebració de la missa. El benefici secular és una fundació per la clerecia secular, i el benefici regular és una fundació pel religiós. *Beneficia maiora* són els que tenen jurisdicció episcopal o una jurisdicció equivalent, tots els altres són *beneficia minora*. Els beneficis s'adjudiquen lliurement pels superiors eclesiàstics: *beneficia collativa*, o per elecció: *beneficia electiva*, o per presentació dels patrons: *beneficia patronata*.

Beneficiat: Qui frueix d'un bé o benefici de l'Església (abans del concili Vaticà II).

Beneficis consistorials: Beneficis que es conferien en consistori.

Beneficis curats o no curats: Si el benefici tenia o no tenia annexa la *cura animarum*.

Beneficis dobles o residencials, simples o no residencials:

Si, a més de l'ofici beneficial, tenien annexa o no l'obligació de residir.

Beneficis manuals, temporals o perpetus o inamovibles: Si es conferien amb caràcter revocable o a perpetuïtat.

Beneficis seglars: Si pertanyien a clergues no regulars (religiosos), és a dir a clergues seculars.

Benet, abat i patró principal d'Europa (On. 11 de juliol): Els seus atributs són calze, corb, copa amb serp alada, globus de la terra, esbarzer amb calze, escala, pa al bec d'un corb, sedàs, serp alada sobre una copa i el text llatí *Pax* i *Crux sacra sit mihi lux · vox Draco sit · mihi dux,* CSPB amb una creu.

Benet de Palerm o de San Filadelfo, el Moro, religiós (On. 4 d'abril): El seus atributs són pans i cor.

Benigne, sacerdot d'Esmirna (On. 1 de novembre): Els seus atributs són bastó, llança i maça.

Bernabé, apòstol (On. 11 de juny): Els seus atributs són corda, flames, dalmàtica, llança, pedres i soga.

Bernadette Soubirous o de Lourdes (On. 18 de febrer): El seu atribut és l'aparició de la Mare de Déu.

Bernardí de Siena, prevere (On. 20 de maig): Els seus atributs són mitra a terra, monograma de Crist, nom de Jesús, rosari i els textos en llatí: *Manifestavi nomen tuum hominibus*; *Pater manifestavi nomen tuum omnibus homniubus* i les sigles *I. H. S*.

Bernat d'Alzina, màrtir (On. 23 de juliol): Els seus atributs són clau i lligat en un arbre.

Bernat de Claravall, abat i doctor de l'Església (On. 20 d'agost): Els seus atributs són abelles, aparició de la Mare de Déu, Crist, gos, llet de Maria Santíssima, mitra a terra i rusc.

Bernat de Menton o Aosta (On. 15 de juny): Els seus atributs són dit davant els llavis indicant silenci i els esquís.

Bes litúrgic (*osculum*): Cerimònia especialment freqüent en el ritu de la missa. Alguns besos litúrgics, com el bes de pau (*pax*), el bes de l'altar, de l'evangeliari, de la patena, de les relíquies i alguns altres, arriben a nosaltres des dels temps primitius del cristianisme. Segons ens diu el missal anterior al concili Vaticà II ja els trobem a les darreries de l'edat mitjana. Era molt abundant en òsculs (*oscula*) la missa papal de l'edat mitjana, segons veiem a l'escrit d'Innocenci III (*De mysterio altaris*). La significació del bes litúrgic és diversa. El bes que segueix a l'oració demanant la pau, després de l'*Agnus Dei* és una expressió externa de l'amor de confraternitat santa. Són de devoció i veneració els besos de l'altar, de l'evangeliari, de la patena, de les relíquies, de l'àmit, del maniple, de l'estola, de l'oli sant dels catecúmens i sant Crisma consagrats de nou, el bes de la creu el dia del Divendres Sant, quan es fa l'*Adoratio crucis*, etc. És senyal de reverència (*osculum reverentiale*) el besar la mà del bisbe o del prevere abans de llegir l'evangeli, quan es demanava (abans del concili Vaticà II) la benedicció al celebrant, o el bes que el sotsdiaca donava a la mà del mateix celebrant, després de cantar l'epístola; el del donar l'encenser al celebrant o en rebre'l de les seves mans, igual que altres objectes; en distribuir les palmes, les candeles beneïdes i en altres circumstàncies.*

Bes de pau: En determinats moments de la celebració litúrgica, s'expressa la comunió fraterna o la comunió amb el ministre que ens acaba de donar la gràcia d'un sagrament mitjançant el bes, que rep el nom ritual de bes de pau. Abans de la comunió es diu "la pau sigui amb tu", i es contesta "Amén".**

Bes litúrgic del peu: **1.** *Abans del concili Vaticà II*: Cerimònia del ritu solemne de la missa papal. En la missa solemne el sotsdiaca, després de cantar l'epístola besava la mà del celebrant i el diaca la besava abans de cantar l'evangeli; en la missa papal solemne, els dos diaques que cantaven l'epístola en grec i en llatí i un dels diaques que cantava l'evangeli en grec, besaven el peu del Papa, en comptes de la mà. La cerimònia de besar el peu del Papa ja la trobem citada a l'*Ordo romanus* 1, 2 i 3, per tant ja era usual en la missa papal de l'època carolíngia; **2.** Manera d'adorar la Vera Creu en el ritu romà, el dia del Divendres Sant després del seu descobriment. V. *Adoratio Crucis*.*

Besar les coses santes: En litúrgia és un gest molt quotidià. És habitual per manifestar el nostre afecte o la nostra familiaritat vers algú. En ocasions expressa, igualment, el respecte que tributem a una persona o a una cosa. El mateix gest el trobem també a l'àmbit religiós o en el context litúrgic, com quan fem un petó a les relíquies...**

Bescuit: Ceràmica cuita sense envernissar. En general la matèria primària és el caolí, amb el qual es fa una pasta fina que rep una cocció.

Beurada (abeurada): Pasta fina líquida de ciment, aigua i sorra que s'aplica entre les juntes de carreus i dovelles de pedra, de peces per a paviments i enrajolats, a fi de millorar la seva adherència.

Bibiana, verge i màrtir (On. 2 de desembre): Els seus atributs són columna, disciplines de penitència i punyal.

Bicchieri (On. 19 d'agost): El seu atribut és l'àngel.

Bicromàtic: Gravat realitzat mecànicament, en el qual s'usen dues tintes complementàries que permeten obtenir una àmplia gamma cromàtica.

Biduana: Antiga denominació del Divendres Sant en el ritu gal·licà.

Biga mestra: Jàssera o biga principal d'un edifici, la qual es recolza sobre els pilars o columnes de la planta baixa.

Biga solera: Biga que es troba assentada horitzontalment sobre una paret perquè hi descansin altres en posició vertical o inclinada.

Bilicus (*umbilicus*): El petit corredor que uneix la confessió amb el vas que conté relíquies al terra. V. *Església de Sant Miquel de Terrassa* (Ègara).

Binació: La celebració de dues misses per un sacerdot en un mateix dia. Abans del concili Vaticà II, la binació, segons el cànon 806, era permesa només quan la Seu Apostòlica concedia un indult o quan el bisbe diocesà concedia un permís exprés que podia atorgar dins la disciplina anterior al concili Vaticà II: 1. Per un dia de festa de precepte; 2. Quan un gran nombre de fidels no podria oir la missa. A l'edat mitjana les prescripcions per concedir la binació no eren tan estrictes, i per això mateix els abusos eren freqüents, ja que els estipendis (part econòmica) podien ser motiu de cobdícia entre els clergues.*

Birret (*birretum, bonet, pileus, infula*): Capell clerical que s'usa en

les funcions religioses. La seva forma varia segons els països; el birret és quadrangular amb una borla al cim. Segons l'estil romà té tres pics (o puntes) en la part superior, mentre que segons l'estil francès, anglès i alemany en té quatre. El birret espanyol no té aquests pics en la part superior. El color varia: els cardenals el duen de color vermell, mentre que els bisbes i sacerdots, que en tenen privilegi, porten bonet morat i els altres sacerdots el duen de color negre. Vers l'any 1000 ja es fa referència a bonets; però no se'ls cita amb freqüència fins a al fi del segle XIII. L'any 1300 ja trobem la tramesa del bonet com a símbol de possessió d'un benefici eclesiàstic. Originàriament era una mena de barretina de forma semiesfèrica o cilíndrica. Les primeres puntes del bonet apareixen al segle XV i esdevenen més agudes durant el segle XVI. El costum de donar una forma rígida al bonet data dels vols del 1600. El bonet vermell dels cardenals data del 1446.* *Fig. 282*

Birret de doctor: Atribut de santa Teresa de Jesús i sant Tomàs d'Aquino. Ambdós són doctors de l'Església.

Bisbe: V. *Episcopat* i la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua*.

Bisbetó (*episcopus puerorum*): Escolà elegit pels altres escolans de les catedrals pel dia dels Sants Innocents o de sant Nicolau (6 desembre), que anava vestit de bisbe, acompanyat d'altres escolans vestits de capellà (o de canonge). El bisbetó, en cantar-se les vespres s'assentava juntament amb els altres escolans a les cadires altes del cor mentre els canonges i beneficiats seien a les cadires de baix, i en celebrar-se la missa entonava el *Gloria* i el *Credo*. L'*episcopus puerorum* ja apareix al segle XII. Per raó dels molts abusos comesos, diverses sinodals i diferents papes des del segle XIII als segles XVII i XVIII prohibeixen aquests costums. El bisbetó de Montserrat encara és elegit avui. A darreries de l'edat mitjana a molts indrets al costat de l'*episcopus puerorum* hi havia l'*episcopus diaconorum*, que entrava en funcions el dia de sant Esteve (*tripodium levitarum*), l'*episcopus sacerdotum (tripodium sacerdotum)* el dia de sant Joan i l'*episcopus subdiaconorum* que celebrava la festa el dia de Reis o de la seva octava (*festum hypodiaconorum, festum fartorum*), apareixent al cor amb vestidures pontificals. A França és on era més conegut. *Fig. 188*

Bisell: Cantell escapçat en biaix. Quan aquest treball de xamfranar s'aplica al vidre o cristall, s'anomena *bisellar*.

Bisellar: V. *Bisell*

Bitlles esquecats: *Fig. 41*

Bitllets: Ornament usat en el romànic. Sanefa que porta en relleu daus i altres elements geomètrics alternativament entre buits i plens.

Bitlo: Piló de pedra de forma cònica o piramidal, més alt que ample, que es posa dret per servir de fita o de guarda-rodes.

Bizantí: Art desenvolupat entre els segles IV i XIV en els territoris de l'imperi bizantí (per exemple, Santa Sofia de Constantinoble i Ràvena). Té caràcters teocràtics, dogmàtics i cortesans, amb influència romànica i a l'ensems de Rússia i dels Balcans.

Blai, bisbe i màrtir (On. 3 de febrer): Els seus atributs són banya, cap de porc, cistell amb fruites, feres, nens i tenalles.

Blasó: Estudi de l'escut. Aquest es divideix en tres parts: cap, centre i extrem o punta. L'escut dividit en tres parts és tercejat, i el dividit en quatre parts o quarters es diu quartejat. V. *Heràldica*

Bòbila: És on es couen peces de ceràmica per a l'edificació. En el procés cal distingir tres períodes: 1/ preparació de la pasta després de la mòlta de la terra argilosa, 2/ cinta transportadora de la pasta i conformació automàtica de la mateixa, 3/ assecat i cocció de les peces en forn de foc mòbil o en foc fix.

Bocell, motllura de: *Fig. 114*

Bocellet, motllura de: *Fig. 114*

Boix: Fusta de l'arbust del mateix nom emprada en treballs de torneria i en la tipografia (dibuixos a boix). Són cèlebres a Catalunya els boixos de goigs de l'artista Marlet de Matadepera (finals segle XX).

Boles o taronges d'or (tres): Atribut de sant Nicolau de Bari.

Bollandistes: Grup catòlic d'historiadors que han editat l'*Acta Sanctorum*. Són jesuïtes que reben el nom de Jean Bolland S.I. (1596-1665).

Bomos: Altar; a la Sagrada Escriptura designava igualment l'altar del Déu vertader que l'altar dels déus del paganisme. Entre els Sants Pares significa solament l'altar pagà i entre els grecs la base de l'altar.

Bonaventura, bisbe i doctor de l'Església (On. 15 de juliol): Els seus atributs són àngel, amb una creu, instruments d'escriure, capella petita a les mans, capell de cardenal i ostensori (custòdia).

Bonet: V. *Birret*.

Bonifaci, bisbe i màrtir (On. 5 de juny): Els seus atributs són alzina, corb i guineu.

Bordó (*Baculus praecentoris*): Bastó llarg que acaba amb una bola, torreta o figura de sant, portat pel *praecentor* o l'*episcopus chori*, al qual correspon dirigir el cor dels cantors de les catedrals o comunitats de beneficiats o col·legiates. *Figs. 217 i 230*

Bordó: Atribut de sant Andreu, santa Brígida, sant Estanislau de Kostka, sant Felip, sant Gonçal d'Amarante, sant Rafael, sant Ricard, sant Roc, sant Jaume el Major.

Bordó de pelegrí: Atribut de sant Aleix.

Borles dels capells eclesiàstics: V. *Capellus*.

Bossa amb claus: Atribut de santa Isabel i santa Marta.

Bossa amb diners: Atribut de sant Llorenç, sant Mateu, santa Matilde, santa Miquela, sant Nicolau, sant Sixt II i sant Tomàs de Vilanova.

Bossa amb llibres: Atribut de sants literats.

Bossa amb medicines: Atribut de sant Cosme i sant Damià.

Bossa de pallofes: V. *Borsa de pallofes*

Boterell: *Fig. 42*

Boterell, arc: *Fig. 42*

Botonador: Atribut de sant Crispià i sant Crispí.

Bou (o animal amb banyes): Atribut de santa Brígida, sant Corneli, sant Isidre, sant Marcel, sant Martí de Tours i sant Silvestre.

Braç: Atribut de santa Tecla.

Bracer: Atribut de santa Ubaldesca.

Braços estesos en la litúrgia i mans plegades: *Abans del concili Vaticà II:* Expressió sensible de l'elevació de l'esperit

a Déu, manifestació humil i reverencial completa envers el Creador Suprem, petició insistent i plena de confiança, demanant misericòrdia i auxili del cel, acció de gràcies alegre i jubilant pels beneficis naturals i sobrenaturals rebuts en abundància de Déu Nostre Senyor. Els dos gestos estan acompanyats de l'elevació de les mans. Apareixen dades exactes a la darreria de l'edat mitjana. El gest més antic és el d'estendre els braços, però es va anar arraconant pel de plegar les mans, fins al punt que solament ha quedat al *Dominus vobiscum,* a l'*oremus* i *Orate fratres*, en els ritus del prefaci i cànon de la missa o en el prefaci dels ritus de consagracions elevades, com són consagracions d'esglésies i d'altars i en algunes altres funcions pontificals, en els ritus de l'administració de sagraments i sacramentals, així com en l'ofici havia de dominar el plegar les mans. A finals de l'edat mitjana es va estendre molt la pràctica de què el prevere estengués els dos braços en l'*Unde et memores* (cànon primer) horitzontalment a les dues bandes, per tal que ell, que mitjançant la transsubstanciació, com a representant i en nom de Crist, havia renovat d'una manera incruent el sacrifici del calvari, representés per la seva compostura una imatge del crucificat. Aquest costum es va arrelar tan fondament, que en molts llocs es conserva molt més enllà de l'edat mitjana. Avui només es troba entre els dominics. Litúrgicament el plegar les mans consisteix en què les dues parts interiors s'uneixin. El costum de plegar les mans en la qual un dit es posa sobre l'altre, practicada en les oracions privades, no estava en ús en les funcions litúrgiques.*

Bradella: Significa el dosser de la part alta de l'altar (V. *Graons de l'altar*).

Branca: Atribut de sant Bru, santa Clara i santa Dorotea.

Branca d'olivera: Atribut de santa Oliva i sant Pere Nolasc.

Brancal: Cadascun dels costats laterals d'un buit (finestra, porta) existent en un mur. Damunt d'ells s'aguanta la llinda. *Fig. 139*

Brandeum: Petit mocador que en l'antiguitat cristiana, a Roma, s'acostumava a col·locar a la tomba dels sants, s'hi deixava uns moments i després es considerava com una relíquia del sant corresponent, i que en la consagració de les esglésies es col·locava sota o al mateix altar en substitució de relíquies corporals.

Brases (o flames): Atribut de santa Àgueda, sant Isaïes, sant Salvador d'Horta i sant Toribi.

Brau: Atribut de sant Adolí, sant Francesc Solano, sant Sadurní, sant Silvestre i santa Tecla.

Bressol: Atribut de sant Ambròs, sant Hilari i sant Mamés.

Breus: També anomenats *litterae latinae*. Documents papals específics anomenats breus que han estat confeccionats per la secretaria privada del Papa i aquest els ha signat personalment.

Breus oberts: També anomenats *breve apertum*. En diplomàtica, els documents dels denominats breus que tenen com a objecte la concessió d'una indulgència. El destinatari va en datiu i amb la fórmula de perpetuïtat *ad perpetuam et futuram rei memoriam*; a la dreta i sota el text es troba la fórmula *gratis pro Deo etiam scriptura*. Té el segell del "Pescador" del Papa.

Breus papals sota plom: V. *Cartes tancades*

Breus pontificis: Breus papals. Document papal, possiblement el més emprat —molt més que els privilegis papals o les cartes apostòliques— mitjançant el qual el Papa concedeix un favor o una gràcia. El primer breu pontifici data del 1390. Les característiques són: 1/ En el centre, a la primera línia, es troba la *intitulatio* amb el nom del Papa seguit, però abreviat (pp), amb el seu número ordinal; 2/ El text comença amb *Dilecte fili*, seguit de *Salutem et apostolicam benedictionem*; 3/ en la datació, després del lloc, segueix l'anunci del segell (*sub annullo piscatoris*); 4/ El dia del mes indicat segons el sistema modern; 5/ L'any de l'encarnació que des d'Eugeni IV (1431-1447) que inicialment s'expressava segons l'estil de la nativitat i que després passà a l'estil de la circumcisió; 6/ A la dreta i sota el text es troba la signatura d'un dels secretaris.

Breus sota plom: També anomenat *Breve sub plumbo*. Són documents pontificis del gènere dels breus però d'època contemporània. Prenen les mateixes característiques que les *litterae clausae*.

Brevia sub plumbo: V. *Cartes tancades*

Breviari (*Breviarium, liber breviarius, portiforium*): Llibre litúrgic que conté tots els salms, himnes, lliçons, responsoris, versets i oracions referents als oficis de l'any eclesiàstic, les festes, així com l'*ordo* regulador del rés del mateix. Comença l'Advent i es divideix en quatre: *pars hiemalis*, que arriba fins a la primera dominica de Quaresma, *pars verna*, que arriba fins a la dominica de la Trinitat, *pars aestiva* que arriba fins a la primera dominica de setembre, i la *pars autumnalis* que arriba fins a la primera dominica d'Advent. Abans del concili Vaticà II cada part contenia un calendari, l'ordinari de l'ofici, el salteri, el propi de temps, el propi de sants, el comú de sants, els salms graduals i els salms penitencials, la lletania de tots els sants, la recomanació de l'ànima, la fórmula d'absolució general, la benedicció de la taula, l'itinerari i a la fi un apèndix amb els sants propis de la diòcesi o de l'orde. La *pars hiemalis* va precedida de les rúbriques del rés de l'ofici. El breviari es va formar quan, al segle XI, per tal de facilitar el rés privat de l'ofici a casa o de viatge, es reunien en un sol llibre d'una manera manual, fragmentària i escurçada (d'aquí el nom *breviarium*) diferents fragments dels llibres necessaris per al rés, com eren el *psalterium*, l'*hymnarium*, el *lectionarium*, el *passionarium*, l'*homiliarium* i l'*antiphonarium*. Al segle XIII aquests breviaris ja estaven molt estesos, fins i tot prescrits per viatges. L'actual breviari deu la seva formació i la seva estructura a la reforma del mateix, de molt temps demanada, i ordenada del papa sant Pius V (1568). Aquest s'havia d'introduir allà on no n'hi havia en ús un altre que tingués més de 200 anys. Els papes Climent VII (1602), Urbà VIII (1631), Lleó XIII (1882), sant Pius X (1911) i els papes després del concili Vaticà II han fet noves reformes, la més important de les quals és la darrera, per la nova ordenació del salteri, per la limitació del comú de sants, per la preferència donada a l'ofici de diumenge, per la reglamentació dels oficis de fèria i de sants.*

Breviarium sanctae Barbarae: Breviari que féu redactar el duc Guillem de Gonçaga de Màntua per la capella de la seva cort, diferent del breviari de sant Pius V. Després de molts exàmens va ésser aprovat per Gregori XIII el 1583.

Breviarium sanctae Crucis: Breviari ordenat pel cardenal Quiñones per voluntat del papa Climent VII, el qual tenia alguns avantatges al costat de grans inconvenients, sobretot perquè s'allunyava molt de l'original. Ben aviat es va estendre, però mai va tenir caràcter oficial; per fer-ne ús es requeria un permís especial. El papa sant Pius V, en publicar el breviari reformat el 1568, va prohibir continuar usant-lo després que el papa Pau IV el 1558 ja s'havia negat a donar més permisos per a l'ús del dit breviari. Es deia *Breviarium sanctae Crucis* perquè Quiñones tenia per església titular la de S. Croce.

Breviarium secundum consuetudinem curiae romanae: Breviari curt que al segle XII s'establí per la cúria romana i que es va generalitzar per influència dels franciscans que l'havien adoptat.

Brígida (On. 1 de febrer): Els seus atributs són bordó, bou o un animal amb banyes, colom, cor i nafra.

Brisures: V. *Heràldica*

Brollador: Construcció feta de pedra en forma de pica o de petit safareig, de vegades amb pilar central, d'on surt un o més brolls d'aigua. Es troben situats a patis, places i jardins com a element decoratiu. V. *Brollador de la Catedral de Barcelona* en el llibre de J. M. Martí i Bonet *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2009), pàg. 180-181.

Bru, abat (On. 21 de desembre): Els seus atributs són branca, calze, crani, disciplines de penitència, dit davant els llavis simbolitzant silenci, globus de la terra, esfera sota els seus peus, nen Jesús, set estrelles i els textos en llatí *Ecce elongavi fugiens et mansi in solitudine; Oh Bonitas...*

Bruixeria: Segons l'antiga definició de l'autoritat eclesiàstica, és el poder malèfic exercit per qui hom suposa —ingènuament o malèvolament— té un pacte amb el diable. Als arxius eclesiàstics medievals es poden trobar processos contra casos de bruixeria. L'origen de la bruixeria pot ser la supervivència dels cultes pagans i l'extensió de les teories dualistes amb la creença del déu del mal com, per exemple, hom suposa que els càtars creien.

Brunyir: **1.** Abrillantar pedres, metalls i altres materials fregant-los. **2.** Martell especial, àgata, acer i raspalls de duresa superior a la superfície que es brunyeix.

Bucrani: Escultura o motiu decoratiu que representa un cap de bou, descarnat o no, adornat amb garlandes de fullatge i fruites que antigament s'usaven en l'ornamentació de frisos.

Bugia: *Abans del concili Vaticà II:* Palmatòria que es tenia encesa quan el bisbe celebrava la missa pontifical, no perquè s'hi veiés millor, sinó en senyal de dignitat. El bisbe la podia usar per dret propi; i els altres prelats sempre que tinguessin un privilegi especial de la Santa Seu. A l'edat mitjana no estava en ús. Els canonges de Barcelona tenien aquest privilegi.

Bugiarius (*minister candelae*): Clergue vestit amb sobrepellís o amb capa pluvial i sobrepellís que en els pontificals fa llum amb la palmatòria al bisbe quan llegeix.

Buixarda: Eina del picapedrer. Massa de ferro amb les seves dues cares o testes amb relleus en forma de puntes de diversa graduació o finura, segons el tipus de granulat o rugositat a obtenir gràcies a ella, de vegades es pot datar una peça.

Burg: En època medieval, agrupació urbana disposada al voltant d'un castell o d'una població emmurallada. L'habitant del burg rebia el nom de *burgès*.

Burí: Atribut de santa Apol·lònia i santa Rosalia.

Burí: Eina d'acer usada pels gravadors de metalls, pedra o fusta. El treball fet amb burí s'anomena *burinar*. *Fig. 263*

Burlàtica: En diplomàtica, tipus d'escriptura. V. *Litterae clausae*

Bursa (*bursa*): Bossa amb forma de carpeta amb tapes rígides de cartró que serveix per guardar els corporals. A l'edat mitjana era habitual una capsa plana rectangular amb tapa movible (*capsa, capsella, cassus, domus corporalium*) que tenia la tapa ornada per dins i per fora amb brodats. La forma de capseta va caure en desús amb la introducció del missal romà i amb el costum de portar la bossa dels corporals sobre del calze. La bossa avui ha de ser del color dels ornaments; a les benediccions i a l'exposició del Santíssim és blanca.*

Bursa de pallofes o ploms: Bossa que el distribuïdor de diners en el culte tenia per guardar els diners interns de cada església, que en el seu temps era canviat pel diner normal o comú. Se'n troben algunes a l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

Bursula: Petit sac de cànem que sovint tenia la forma de coixinera o saquet cosit i beneït; es posava com a coixí del cibori (*pixis*) davall de les hòsties consagrades perquè no toquessin immediatament el sòl del cibori i perquè es pogués recollir amb la major facilitat les partícules que caiguessin. El sínode de Liège de l'any 1287 ja el cita; als segles XVI i XVII va ser prescrit en diverses ocasions; en alguns llocs es va conservar fins el segle XIX; avui, però, ha desaparegut totalment.

Bust: Obra escultòrica que només representa la part superior i el cap d'una persona.

Butlla: Butlla ve de "bullir el plom". La butlla, també anomenada *carta solemne*, és el document papal entre el privilegi papal i la carta apostòlica. Normalment es diu simplement "butlla". Té el seu origen en el pontificat del papa Innocenci IV i es generalitzà sobretot a partir del segle XV, en particular com a document expedit per la Cambra apostòlica; així es diuen "consistorials". Les característiques de la butlla o carta solemne papal són: 1/ L'aspecte gros i singular de la primera línia; 2/ El títol del pontífex (*episcopus servus servorum Dei*) amb lletres allargades; 3/ La fórmula de perpetuïtat (*ad perpetuam, aeternam, futuram rei memoriam*) ocupa l'espai que queda de la línia. El "context" comença a la segona línia directament amb "l'arenga". Falta, per tant, el destinatari i la fórmula de salutació. 4/ Els fils que sostenen el segell són de seda. Els que feien les butlles no sabien escriure ni llegir per no caure en la temptació de falsificar-les; aquests eren els *frates illiterati vel barbuti* per les llargues barbes. V. *Cartes apostòliques* i *Privilegis papals solemnes*. *Fig. 266*

Butlla amb fils de seda: Cartes apostòliques anomenades *litterae gratiae* o documents mitjançant els quals el Papa concedeix alguna gràcia.

Butlla dimidia: En diplomàtica. V. *Litterae clausae*

Butllofa: En pintura, és el resultat de forma que apareix en la crosta de dilatacions.

Byssus: Material per a ornaments sagrats, de bona tela de cotó, poques vegades de seda, que surt citat als escriptors i inventaris d'època medieval.

C

Cabells molt llargs: Atribut de santa Magdalena, santa Maria Egipcíaca, sant Onofre i sants anacoretes.

Cabestany: Poble del Rosselló a l'est de Perinyà que en la seva església romànica conserva el timpà esculpit en marbre que ha donat fama al Mestre de Cabestany. Cal destacar el seu treball amb el trepà, dels ulls. *Fig. 168*

Cabiró: Tauló o bigueta de fusta per sostenir un sostre.

Cabiscol: Cantor primer entre els segles X i XIII a les catedrals. V. *Xantre*

Cadafal: *Abans del concili Vaticà II*: *Tumba (catafalcus, castrum doloris, lectus mortuorius*): Túmul aixecat al mig de l'església i no al cor, envoltat de ciris, on després de la missa de difunts es fa l'absolució quan no hi ha el cos del difunt.*

Cadàvers: Atribut de santa Àurea, sant Epifani, sant Estanislau i sant Jacint.

Cadena: Atribut de sant Adjutori, santa Balbina, sant Amat de Sens, sant Emeteri, sant Germà, sant Ferriol, sant Gervasi i sant Protasi, santa Leocàdia, sant Martí papa, sant Sebastià i sant Servand.

Cadena: El mot es refereix a diverses modalitats tècniques en el ram de la construcció. Per exemple, les *voltes estrellades de creueria* són una cadena estructural.

Cadena captius, redempció: Atribut de sant Fèlix de Valois, sant Germà de París, sant Joan de Mata, sant Lleonard, sant Paulí de Nola i sant Pere Nolasc.

Cadena al coll d'un dimoni: Atribut de sant Bartomeu, santa Margarida, santa Marta i santa Quitèria.

Cadena encintada o d'empedrat: Filera de peces de pedra picada en forma de paral·lelepípedes que va col·locada davant l'empedrat d'una voravia com a reforç i per formar la vorada. Cada una de les fileres o faixes de pedra que tanquen o divideixen en parts l'empedrat d'un paviment per decorar-lo.

Cadena d'or al voltant del coll: Atribut de sant Celedoni i sant Tomàs d'Aquino.

Cadenal a la boca: Atribut de Ramon Nonat.

Cadirat (cadiram): Conjunt de seients o cadires disposades en filera o semicercle, per exemple en el cor d'una catedral.

Caduf: Canonada feta de peces o tubs de terra cuita que va per sota terra i condueix aigües brutes i no potables.

Caeremoniale episcoporum: Llibre litúrgic del ritual romà que conté les prescripcions i indicacions oficials i litúrgiques per celebrar solemnement i digna els actes del culte en els quals intervé el bisbe (missa, oficis, benedicció de la cendra, benedicció de les palmes i de les candeles, cerimònies de la Setmana Santa, etc.). És una refundició de cerimonials de bisbes de l'edat mitjana i especialment de les ordinacions dels oficis divinals de la cúria romana de les darreries de l'edat mitjana. El 1600 Climent VIII el va publicar per primer cop, Innocenci X el va tornar a publicar el 1650, Benet XIII el va reimprimir molt millorat el 1722, i Benet XV el 1752 perquè servís de norma als governadors del Papa, als vicelegats. Era obligatòria abans del concili Vaticà II per a tots els dominis del ritu romà. El primer dels tres llibres de què es compon conté prescripcions de caràcter general; el segon tracta de cada una de les funcions del bisbe, i el tercer del governador i vicelegat.

Caeremoniale Romanum: Ordinació del cerimonial dels oficis divinals de la cúria papal establerta per manament de Gregori X el 1275 i publicada per Mabillon, en la qual es regula el ritu de la investidura del Papa elegit de nou, les consagracions que havia de rebre i la seva coronació solemne; nomenat també *caeremoniale capellae pontificiae*, és un *Ordo* dels oficis divinals en la cúria papal, basat en l'*ordo romanus* de finals de l'edat mitjana de Patrici Picolomini, bisbe de Piacenza, elaborat amb la cooperació del mestre de cerimònies del papa Joan Burchard, i publicat per Cristòfor Marzellus, arquebisbe de Corcyra el 1516.

Caietà de Thiene, prevere (On. 7 d'agost): Els seus atributs són cor, lliri i nen Jesús.

Cairat: Cabiró o biga petita d'una teulada.

Cairó: Rajola quadrada de terra cuita. El cairó de mosaic és la peça quadrada premsada, composta de ciment pòrtland, grava i colorants.

Caironat, escut: V. *Escuts*

Cairotonia: Nom que els grecs donaven al sagrament de l'orde. Té aquest nom perquè el bisbe el confereix amb la imposició de les mans.

Calaibre: És l'arbre de roda hidràulica de la farga catalana.

Càlam: La ploma de canya amb un acabament en punxa o una mica romat. La ploma d'oca va substituir-la a partir del segle IV. *Fig. 7*

Calamanda, verge i màrtir, patrona de Calaf (On. 5 de febrer): El seu atribut és escut amb gos.

Calamus: V. *Fistula.*

Calat: Motiu decoratiu que hom troba a rosetons, balustrades, gelosies... En castellà *calco*. També es fa en un teixit o roba, traient-ne els fils o en paper, cartró... fent-hi forats a mode de randa.

Calatós: Recipient troncocònic de ceràmica o de metall. S'anomena també barret de copa.

Calç amarada o **apagada**: Calç hidratada que ha perdut la seva causticitat en contacte amb l'aigua.

Calç bullida: Nom que es dóna a la calç que s'ha amarat posant les pedres de calç viva en remull dins l'aigua i deixant-la bullir fins que es converteix en pasta per emblanquinar.

Calç espoltrida: Calç viva que s'ha tornat pols en contacte amb l'aire. En castellà *cal hecha polvo*.

Calçat litúrgic: *Abans del concili Vaticà II:* Segons el missal, el sacerdot s'ha d'atansar a l'altar calçat (*calceatus*), però el calçat del sacerdot no té caràcter litúrgic. Tanmateix el bisbe i aquells que tenen dret a celebrar misses o oficis pontificals han de posar-se un calçat litúrgic. Aquest només és conegut en el ritu llatí. Aquest consisteix en un calçat semblant a unes sabatilles o plantofes, generalment de seda (*sandaliae*) amb unes mitges, per norma general també de seda, que arriben fins el genoll (*caligae*). Predomina la regla dels colors litúrgics, llevat de les sabates i mitges negres que en les misses pontificals de difunts i el dia del Divendres Sant no es porten. Un calçat litúrgic format de *campagi* (sandàlia) i *udones* o *odhones (caligae)* ja es troba al segle V. En feien ús el Papa, els bisbes i els diaques. Al segle IX, i a Roma, els preveres i els acòlits utilitzaven calçat litúrgic format per *subtalares* i *udones*, però aquest costum no s'allargà molt en el temps. Al segle XI, el calçat litúrgic era propi del Papa, els cardenals romans, els bisbes i d'aquells que havien rebut aquesta distinció de la Santa Seu, com abats i dignitats de grans catedrals; la segona meitat del segle XIII ja no s'usava a Roma, ni tan sols els cardenals diaques. El calçat litúrgic deriva dels noms grecs *campagi* i *udones*, que al segle IV s'estilaven com a calçat de les eminències. Al segle V l'església adopta aquest calçat i l'adapta. Si el famós *Constitutum Constantini* fa derivar l'ús que d'aquest calçat fa la clerecia romana d'una concessió de l'emperador Constantí, es relaciona equivocadament el resultat d'una evolució històrica amb una determinada personalitat.* *Fig. 310*

Calç de llenya: Calç considerada la millor i que s'obté calcinant les pedres en forns on el foc s'ha fet amb llenya.

Calçat: Atribut de sant Marc.

Caldarium: Sala de les termes romanes en la qual, per sistema d'una cambra inferior on circulava l'aire calent i que escalfava dita sala, hom podia prendre banys calents o de vapor.

Caldereta-aspersor: Caldereta que conté l'aigua per a l'aspersió. Habitualment aquesta té una nansa a la manera de les galledes. Són de plata o metall.** *Fig. 229*

Calderó d'oli: Atribut de santa Crescència, sant Joan Evangelista, santa Juliana, santa Julita i sant Quirze, sant Modest, sant Salvador d'Horta, sants màrtirs que moriren amb oli bullent i sant Vitó.

Calendari: Calendari en sentit litúrgic significa un catàleg de les festes no movibles que es celebren durant l'any eclesiàstic, ordenat per mesos i per dies. A l'edat mitjana eren diferents segons les diòcesis, esglésies i ordes; els calendaris tenen una gran importància per conèixer la propagació del culte dels sants i per fixar l'origen de certs manuscrits. Avui per tot arreu on regeixen el missal i el breviari romans, dóna la regla el calendari romà imprès a l'avançada amb el qual es combinen les fetes pròpies de cada diòcesi, de cada orde i de cada comunitat permeses per l'adequada Congregació Romana.* Per diferenciar el calendari de la gallofa o dietari, aquell és un registre de tots els diumenges i dies de treball i de les festes movibles que s'escauen. Es tenen en compte els diumenges i les festes movibles comptant el dia de Pasqua i la lletra dominical.

Calendari romà: *1: Kalendis Januarii, 2: IV Nonas Januarii,3: III Nonas Januarii, 4: Pridie Nonas Januarii, 5: Nonis Januarii, 6: VIII Idus Januarii, 7: VII Idus Januarii, 8: VI Idus Januarii, 9: V Idus Januarii, 10: IV Idus Januarii, 11: III Idus Januarii, 12: Pridie Idus Januarii, 13: Idibus Januarii, 14: XIX Kalendas Februarii, 15: XVIII Kalendas Februarii, 16: XVII Kalendas Februarii, 17: XVI Kalendas Februarii, 18: XV Kalendas Februarii, 19: XIV Kalendas Februarii, 20: XIII Kalendas Februarii, 21: XII Kalendas Februarii, 22: XI Kalendas Februarii, 23: X Kalendas Februarii, 24: IX Kalendas Februarii, 25: VIII Kalendas Februarii, 26: VII Kalendas Februarii, 27: VI Kalendas Februarii, 28: V Kalendas Februarii, 29: IV Kalendas Februarii, 30: III Kalendas Februarii, 31: Pridie Kalendas Februarii* **FEBRUARIUS (II):** *1: Kalendis Februarii, 2: IV Nonas Februarii, 3: III Nonas Februarii, 4: Pridie Nonas Februarii, 5: Nonis Februarii, 6: VIII Idus Februarii, 7: VII Idus Februarii, 8: VI Idus Februarii, 9: V Idus Februarii, 10: IV Idus Februarii, 11: III Idus Februarii, 12: Pridie Idus Februarii, 13: Idibus Februarii, 14: XVI Kalendas Martii, 15: XV Kalendas Martii, 16: XIV Kalendas Martii, 17: XIII Kalendas Martii, 18: XII Kalendas Martii, 19: XI Kalendas Martii, 20: X Kalendas Martii, 21: IX Kalendas Martii, 22: VIII Kalendas Martii, 23: VII Kalendas Martii, 24: VI Kalendas Martii, 25: V Kalendas Martii, 26: IV Kalendas Martii, 27: III Kalendas Martii, 28: Pridie Kalendas Martii* ANY BIXEST: *24 Bissextus VI Kalendas Martiis,* 25*: VI Kalendas Martiis, 26: V Kalendas Martiis, 27: IV Kalendas Martiis, 28: III Kalendas Martiis, 29: Pridie Kalendas Martii* **MARTIUS (III):** *1: Kalendis Martii, 2: VI Nonas Martii, 3: V Nonas Martii, 4: IV Nonas Martii, 5: III Nonas Martii, 6: Pridie Nonas Martii, 7: Nonis Martii, 8: VIII Idus Martii, 9: VII Idus Martii, 10: VI Idus Martii, 11: V Idus Martii, 12: IV Idus Martii, 13: III Idus Martii, 14: Pridie Idus Martii, 15: Idibus Martii, 16: XVII Kalendas Aprilis, 17: XVI Kalendas Aprilis, 18: XV Kalendas Aprilis, 19: XIV Kalendas Aprilis, 20: XIII Kalendas Aprilis, 21: XII Kalendas Aprilis, 22: XI Kalendas Aprilis, 23: X Kalendas Aprilis, 24: IX Kalendas Aprilis, 25: VIII Kalendas Aprilis, 26: VII Kalendas Aprilis, 27: VI Kalendas Aprilis, 28: V Kalendas Aprilis, 29: IV Kalendas Aprilis, 30: III Kalendas Aprilis, 31: Pridie Kalendas Aprilis* **APRILIS (IV):** *1: Kalendis Aprilis, 2: IV Nonas Aprilis, 3: III Nonas Aprilis, 4: Pridie Nonas Aprilis, 5: Nonis Aprilis, 6: VIII Idus Aprilis, 7: VII Idus Aprilis, 8: VI Idus Aprilis, 9: V Idus Aprilis, 10: IV Idus Aprilis, 11: III Idus Aprilis, 12: Pridie Idus Aprilis, 13: Idibus Aprilis, 14: XVIII Kalendas Maii, 15: XVII Kalendas Maii, 16: XVI Kalendas Maii, 17: XV Kalendas Maii,*

18: XIV Kalendas Maii, 19: XIII Kalendas Maii, 20: XII Kalendas Maii, 21: XI Kalendas Maii, 22: X Kalendas Maii, 23: IX Kalendas Maii, 24: VIII Kalendas Mai, 25: VII Kalendas Maii, 26: VI Kalendas Maii, 27: V Kalendas Maii, 28: IV Kalendas Maii, 29: III Kalendas Maii, 30: Pridie Kalendas Maii **MAIUS (V):** *1: Kalendis Maii, 2: VI Nonas Maii, 3: V Nonas Maii, 4: IV Nonas Maii, 5: III Nonas Maii, 6: Pridie Nonas Maii, 7: Ninis Maii, 8: VIII Idus Maii, 9: VII Idus Maii, 10: VI Idus Maii, 11: V Idus Maii, 12: IV Idus Maii, 13: III Idus Maii, 14: Pridie Idus Maii, 15: Idibus Maii, 16: XVII Kalendas Junii, 17: XVI Kalendas Junii, 18: XV Kalendas Junii, 19: XIV Kalendas Junii, 20: XIII Kalendas Junii, 21: XII Kalendas Junii, 22: XI Kalendas Junii, 23: X Kalendas Junii, 24: IX Kalendas Junii, 25: VIII Kalendas Junii, 26: VII Kalendas Junii, 27: VI Kalendas Junii, 28: V Kalendas Junii, 29: IV Kalendas Junii, 30: III Kalendas Junii, 31: Pridie Kalendas Junii* **JUNIUS (VI):** *1: Kalendis Junii, 2: IV Nonas Junii, 3: III Nonas Junii, 4: Pridie Nonas Junii, 5: Nonis Junii, 6: VIII Idus Junii, 7: VII Idus Junii, 8: VI Idus Junii, 9: V Idus Junii, 10: IV Idus Junii, 11: III Idus Junii, 12: Pridie Idus Junii, 13: Idibus Junii, 14: XVIII Kalendas Julii, 15: XVII Kalendas Julii, 16: XVI Kalendas Julii, 17: XV Kalendas Julii, 18: XIV Kalendas Julii, 19: XIII Kalendas Julii, 20: XII Kalendas Julii, 21: XI Kalendas Julii, 22: X Kalendas Julii, 23: IX Kalendas Julii, 24: VIII Kalendas Julii, 25: VII Kalendas Julii, 26: VI Kalendas Julii, 27: V Kalendas Julii, 28: IV Kalendas Julii, 29: III Kalendas Julii, 30: Pridie Kalendas Julii* **JULIUS-Quintilis (VII):** 1*: Kalendis Julii, 2: VI Nonas Julii, 3: V Nonas Julii, 4: IV Nonas Julii, 5: III Nonas Julii, 6: Pridie Nonas Julii, 7: Nonis Julii, 8: VIII Idus Julii, 9: VII Idus Julii, 10: VI Idus Julii, 11: V Idus Julii, 12: IV Idus Julii, 13: III Idus Julii, 14: Pridie Idus Julii, 15: Idibus Julii, 16: XVII Kalendas Augusti, 17: XVI Kalendas Augusti, 18: XV Kalendas Augusti, 19: XIV Kalendas Augusti, 20: XIII Kalendas Augusti, 21: XII Kalendas Augusti, 22: XI Kalendas Augusti, 23: X Kalendas Augusti, 24: IX Kalendas Augusti, 25: VIII Kalendas Augusti, 26: VII Kalendas Augusti, 27: VI Kalendas Augusti, 28: V Kalendas Augusti, 29: IV Kalendas Augusti, 30: III Kalendas Augusti, 31: Pridie Kalendas Augusti* **AUGUSTUS- Sextilis (VIII):** *1: Kalendis Augusti, 2: IV Nonas Augusti, 3: III Nonas Augusti, 4: Pridie Nonas Augusti, 5: Nonis Augusti, 6: VIII Idus Augusti, 7: VII Idus August, 8: VI Idus Augusti, 9: V Idus Augusti, 10: IV Idus Augusti, 11: III Idus Augusti, 12: Pridie Idus Augusti, 13: Idibus Augusti, 14: XIX Kalendas Septembris, 15: XVIII Kalendas Septembris,16: XVII Kalendas Septembris, 17: XVI Kalendas Septembris, 18: XV Kalendas Septembris, 19: XIV Kalendas Septembris, 20: XIII Kalendas Septembris, 21: XII Kalendas Septembris, 22: XI Kalendas Septembris, 23: X Kalendas Septembris, 24: IX Kalendas Septembris, 25: VIII Kalendas Septembris, 26: VII Kalendas Septembris, 27: VI Kalendas Septembris, 28: V Kalendas Septembris, 29: IV Kalendas Septembris, 30: III Kalendas Septembris, 31: Pridie Kalendas Septembris* **SEPTEMBRIS (IX):** 1*: Kalendis Septembris, 2: IV Nonas Septembris, 3: III Nonas Septembris, 4: Pridie Nonas Septembris, 5: Nonis Septembris, 6: VIII Idus Septembris, 7: VII Idus Septembris, 8: VI Idus Septembris, 9: V Idus Septembris, 10: IV Idus Septembris, 11: III Idus Septembris, 12: Pridie Idus Septembris, 13: Idibus Septembris, 14: XVIII Kalendas Octobris, 15: XVII Kalendas Octobris, 16: XVI Kalendas Octobris, 17: XV Kalendas Octobris, 18: XIV Kalendas Octobris, 19: XIII Kalendas Octobris, 20: XII Kalendas Octobris, 21: XI Kalendas Octobris, 22: X Kalendas Octobris, 23: IX Kalendas Octobris, 24: VIII Kalendas Octobris, 25: VII Kalendas Octobris, 26: VI Kalendas Octobris, 27: V Kalendas Octobris, 28: IV Kalendas Octobris, 29: III Kalendas Octobris, 30: Pridie Kalendas Octobris* **OCTOBRIS (X):** *1: Kalendis Octobris, 2: VI Nonas Octobris, 3: V Nonas Octobris, 4: IV Nonas Octobris, 5: III Nonas Octobris, 6: Pridie Nonas octobris, 7: Nonis Octobris, 8: VIII Idus Octobris, 9: VII idus Octobris, 10: VI Idus Octobris, 11: V Idus Octobris, 12: IV Idus Octobris, 13: III Idus Octobris, 14: Pridie Idus Octobris , 15: Idibus Octobris, 16: XVII Kalendas Novembris, 17: XVI Kalendas Novembris, 18: XV Kalendas Novembris, 19: XIV Kalendas Novembris, 20: XIII Kalendas Novembris, 21: XII Kalendas Novembris, 22: XI Kalendas Novembris, 23: X Kalendas Novembris, 24: IX Kalendas Novembris, 25: VIII Kalendas Novembris, 26: VII Kalendas Novembris, 27: VI Kalendas Novembris, 28: V Kalendas Novembris, 29: IV Kalendas Novembris, 30: III Kalendas Novembris, 31: Pridie Kalendas Novembris* **NOVEMBRIS (XI):** *1: Kalendis Novembris, 2: IV Kalendis Novembris, 3: III Kalendis Novembris, 4: Pridie Nonas Novembris, 5: Nonis Novembris, 6: VIII Idus Novembris, 7: VII Idus Novembris, 8: VI Idus Novembris, 9: V Idus Novembris, 10: IV Idus Novembris, 11: III Idus Novembris, 12: Pridie Idus Novembris, 13: Idibus Novembris, 14: XVIII Kalendas Novembris, 15: XVII Kalendas Novembris, 16: XVI Kalendas Novembris, 17: XV Kalendas Novembris, 18: XIV Kalendas Novembris, 19: XIII Kalendas Novembris, 20: XII Kalendas Novembris, 21: XI Kalendas Novembris, 22: X Kalendas Novembris, 23: IX Kalendas Novembris, 24: VIII Kalendas Novembris, 25: VII Kalendas Novembris, 26: VI Kalendas Novembris, 27: V Kalendas Novembris, 28: IV Kalendas Novembris, 29: III Kalendas Novembris, 30: Pridie Kalendas Novembris* **DECEMBRIS (XII):** *1: Kalendis Decembris, 2: IV Nonas Decembris, 3: III Nonas Decembris, 4: Pridie Nonas Decembris, 5: Nonis Decembris, 6: VIII Idus Decembris, 7: VII Idus Decembris, 8: VI Idus Decembris, 9: V Idus Decembris, 10: IV Idus Decembris, 11: III Idus Decembris, 12: Pridie Idus Decembris, 13: Idibus Decembris, 14: XIX Kalendas Januarii, 15: XVIII Kalendas Januarii, 16: XVII Kalendas Januarii, 17: XVI Kalendas Januarii, 18: XV Kalendas Januarii, 19: XIV Kalendas Januarii, 20: XIII Kalendas Januarii, 21: XII Kalendas Januarii, 22: XI Kalendas Januarii, 23: X Kalendas Januarii, 24: IX Kalendas Januarii, 25: VIII Kalendas Januarii, 26: VII Kalendas Januarii, 27: VI Kalendas Januarii, 28: V Kalendas Januarii, 29: IV Kalendas Januarii, 30: III Kalendas Januarii, 31: Pridie Kalendas Januarii*

Calent: En pintura, dins la gamma dels colors domina el groc, marró, vermell...

Califal: Referent a l'art califal, és el període que correspon al califat de Còrdova (912-1012). Es caracteritza (l'arquitectura) per arcs lobulats i arcs encreuats, l'ús de les voltes de nervis no encreuats al centre, columnes sense base, arcs de ferradura amb alçada peraltada al semiradi, llinda adovellada, extradós descentrat... ornamentació luxosa amb gres, marbre, escaiola amb relleus epigràfics i vegetals, sempre sense la figura humana.

Caligae: Mitges pontificals. La paraula *caliga* servia entre els romans per designar les sabates dels soldats. A la regla de Sant Benet es designen amb aquest nom unes feixugues sabates d'hivern. El significat de mitges el va prendre en temps moderns.

Calix ansatus: Tipus de calze amb dues anses, molt usual en els primers temps cristians i en les primeries de l'edat mitjana, cada cop més en desús vers l'any mil, i desaparegut cap al segle XII. Els calzes amb anses no servien només per recollir les ofrenes de vi, sinó per a la distribució del *sanguis*; però, com ho proven els *Ordines romani*, s'usaven algun cop per a la consagració. Hi havia calzes amb anses grans i calzes amb anses petites. A la catedral de Cividades es guarda un calze amb anses en miniatura, que servia per als viatges; va ser realitzat vers l'any 1200. És famós el calze grial custodiat a la catedral del Vaticà.

Calix ministerialis: Calze per recollir les ofrenes del vi i per distribuir el *sanguis* als sacerdots i fidels que combregaven.

Calix sanctus: Nom que rebia antigament el calze de la missa. *Fig. 214 i 215*

Calix stationarius: Calze de la missa anomenat "el gran calze en l'*Ordo* de Sant Amand" que servia a l'hora de l'ofertori per recollir el vi que els fidels oferien i que després servia per a la consagració; és el calze propi de la missa, per això en el mateix *Ordo* se l'anomena *Calix sanctus*.

Calixte I, Papa i màrtir (On. 14 d'octubre): Els seus atributs són la mola de molí i el pou.

Call: Barri o sector d'una vila o ciutat medieval catalana ocupada pels jueus. El terme hebreu *qahal*, que vol dir *congregació*, apareix documentat l'any 1241 i fa referència al call de Barcelona. Aquests barris es deien també *juderies* o *jueries*. Els calls tenien una sinagoga, punt de reunió de l'aljama o comunitat jueva.

Calze: Copa destinada a la celebració de l'Eucaristia per contenir el vi (barrejat amb una mica d'aigua) que serà transformat en la Sang de Crist. És possible que el calze sigui l'element litúrgic més antic. En el decurs del temps el calze ha adoptat diverses formes; possiblement els primers calzes eren de vidre o fins i tot de fusta. Al segle IV ja existien calzes de metalls preciosos. Tenien dues nanses. A inicis del segle XIII la copa es torna cònica i el peu es fa més alt i lobulat. *Fig. 76* **

Calze (*calix*; grec, *potérion*): Vas que serveix per a la consagració del vi. En un inici els calzes possiblement eren d'or o de plata, n'hi havia, però, de metalls menys preciosos, fins i tot de vidre i de fusta. Les prescripcions més antigues que conegudes sobre els calzes daten del segle IX; ordenen que siguin d'or o de plata i en cas d'extremada pobresa de zenc, però no de vidre, fusta, coure o bronze. Aquestes prescripcions en el seu origen eren de dret privat, i anaren passant a poc a poc a la pràctica general. El missal romà prescriu que almenys la copa sigui d'or, de plata o de zenc, i mai pot ser feta de bronze o de vidre. El calze, per la seva forma, es compon de tres parts, que són el peu, la copa i el nus (*nodus*, *pomellum*) que les uneix i que, en temps antic, era un hàstil mitjà que servia per agafar-lo. Mentre el calze va tenir anses aquesta peça intermèdia era innecessària o no tenia cap utilitat, però des de temps carolingis mai hi falta, fins i tot en els calzes amb anses que perduren aïlladament fins el segle XIII. Les modificacions introduïdes en el calze del segle IV ençà no afecten la seva forma fonamental sinó l'estil de construcció del peu, del nus i sobretot de la copa que, en els períodes romànic i gòtic primitiu, tenia la forma de mitja taronja, en el gòtic tardà la d'una bola capgirada amb les parets verticals, en el Renaixement la forma de mig ou i en el domini del barroc una forma allargada. Mentre es feren les oblacions en espècie i es combregà sota les dues espècies es distingien dos calzes; un calze per consagrar (*calix sanctus*, *calix stationarius*) i un calze per a l'oblació del vi i per distribuir la sang preciosíssima als sacerdots i als fidels que combregaven a la missa, anomenat per la seva grandària *calix maior* (*calix ministerialis, scyphus*). Pel seu alt destí i per la seva santedat, els calzes foren des d'un començament ricament ornats i consagrats pels bisbes. Sembla que la consagració dels calzes comença a la Gàl·lia, alhora que al *Gelasianum* ja trobem un formulari per a aquesta consagració, desconeguda encara al *Gregorianum*.

Calze: Atribut de sant Agustí, santa Bàrbara, sant Benet, sant Bru, santa Clara, sant Conrad, sant Eloi, sant Hug de Lincoln, sant Jacint, sant Joan de Sahagun, sant Malaquies, sant Marcel, sant Marcel·lí, sant Norbert, santa Odília, sant Pasqual Bailón i sant Pius I.

Calze de les ablucions: Calze diferent del calze de celebrar. És conegut ja al segle XIII i servia per donar vi als fidels que havien combregat amb el fi d'esclarir-se la boca. Avui ha desaparegut.

Calze ministerial: Calze d'una certa grandària destinat a la comunió dels fidels amb l'espècie del vi. Era el calze de l'oblació destinat a contenir el vi que els fidels oferien.**

Calze de la salvació: Juntament amb l'aliment del Cos de Jesús mitjançant el pa de l'Eucaristia, el Redemptor donà la seva sang com a beguda espiritual. La seva presència eucarística a través del pa de vida i el calze de salvació, manifesta la dimensió sacrificial del Sagrament eucarístic i el calze en fa viure amb comunió amb l'aliança perpètua de Déu amb els homes.**

Camafeu: Pecha noble (àgata, ònix...) gravada en relleu que s'usava com a penjoll o medalló. En època medieval apareixen en l'ornamentació de reliquiaris, vasos sagrats o enquadernacions.

Camail: Abrigall de les espatlles, sense caputxa emprat a França; és vestidura clerical.

Camarlenc: Cap de serveis amb funcions importants en algunes corts europees. A Roma és el cardenal que custodia les claus del conclave.

Camauro: Espècie de solideu del Papa que arriba fins a les orelles; el d'hivern és de vellut vermell i el d'estiu és de seda vermella amb les vores de pell d'ermini. El papa Joan XXIII el va tornar a utilitzar, i també l'actual Benet XVI. *Fig. 308*

Cambril: Petita cambra elevada darrera un altar on hi ha una imatge. En castellà *camarín*.

Cambuta: Denominació predilecta a l'edat mitjana del bàcul episcopal.

Camelaucum: Cobertura del cap que duia el Papa i de la qual

deriven la tiara, la corona papal i la mitra litúrgica. Al segle IX i al *Liber pontificalis* ja és citat com a ornament del cap dels papes. *Fig. 309*

Camells i Reis Mags: Atribut de sant Menas.

Camí ral: Carretera ampla, la construcció i conservació de la qual corre a càrrec de l'Estat. En castellà *camino real*.

Camil de Lelis, prevere (On. 14 de juliol): Els seus atributs són Crist i malalt.

Camissia: En el llenguatge medieval significava: **1.** L'alba; **2.** Les tovalles de l'altar; **3.** La bossa dels evangeliaris i dels missals; **4.** El roquet. Els significats 1 i 4 encara avui són vàlids.

Camp: Retorn nostàlgic a formes que anteriorment es consideraven passades de moda (Susanna Sontag l'any 1964 ho proposà a la *Review*, especialitzada en art).

Campana *(campanum*): Nom que rebia aquest instrument ja al segle VI. També s'anomenava *signum, nola, clocca* (d'aquí que "cloquer" sigui el campanar). A Occident ja és conegut aquest atuell de culte al segle VI, i no només com a campana de mà, sinó també com a campana suspesa. Vers l'any 800 eren esteses arreu les campanes pel servei del culte diví, fins i tot a les petites esglésies. A l'Orient hi entraren al segle IX, essent limitat el seu ús litúrgic i no podent arribar a substituir, ni fins avui, l'antic *semantron*. En els seus inicis les campanes no tenien cap forma i eren petites; sovint tenien quatre o vuit cares. En temps més antics estaven formades per làmines de ferro o de coure tallades; al segle IX n'hi havia de fosa (*vasa fusilia*) i de preparades a la farga (*vasa productilia*). Més tard totes les campanes eren de fosa. Al segle XI ja eren nombroses a moltes esglésies, entrant el costum de donar-los un nom per tal de distingir-les. Els noms de les campanes es prenien del sant a qui eren dedicades, del nom del que les pagava, del fi especial al qual se les destinava o d'alguna especialitat de la campana (*pretiosa, gloriosa, cantabona*, etc.). Hi ha la cèlebre "gloriosa" de la catedral catòlica d'Erfurt que pesa 7 tones; a la "Tomasa" de la catedral de Barcelona que té un so molt majestuós i pesa tres tones. El ritu de la benedicció de les campanes es pot seguir fins al segle VIII; aquest ritu, però, era molt senzill en els seus inicis i el seu ús es generalitzà a poc a poc. La significació litúrgica de la campana està compresa sovint en la inscripció que porta: *Vivos voco* (els convida a l'oració en tocar, per exemple, lloar Déu, l'*Angelus* o la queda) *mortuos plango* (tocar a morts i a enterrament), *festa decoro* (tritllejar en la vigília de les festivitats i en el mateix dia, repicar per les processons i en els bateigs), *fulgura frango* (tocar a bon temps). Les campanes, que per raó de la benedicció han esdevingut objectes sagrats (*res sacra*), no poden servir a finalitats profanes sense el consentiment exprés o tàcit del bisbe. S'han fet concerts de campanes entre els campanars d'una mateixa ciutat, com a Barcelona l'any 2002.

Campana: Atribut de Sant Antoni abat, sant Paulí de Nola, sant Pere Nolasc i la Mare de Déu de Núria.

Campanar: Torre, cloquer. Torre amb obertures en forma de finestres on es pengen les campanes per ésser tocades i voltejades a fi que siguin oïdes al voltant de l'església on està el campanar. Poden ésser torres —normalment quadrades— de varis cossos. Són famoses les torres-campanars del romànic com les de Taüll, Bohí i el de la catedral de Vic. Normalment el campanar esdevé el símbol d'un poble.

Campanar d'espadanya o **de paret**: El que no forma torre sinó que té una sola paret en la qual estan oberts l'arc o arcs on es troben suspeses les campanes. *Fig. 43*

Campaner: Sagristà que a l'edat mitjana ostentava el càrrec especial de tocar les campanes. Fins el segle XX hi havia associacions de campaners a Catalunya dels campanars principals dels pobles (Cervera, Esparreguera...).

Campanes *benedicció* (*benedictio signi vel campanae*): *Abans del concili Vaticà II:* Aquesta cerimònia és anomenada també bateig de campana, per raó de la purificació de la mateixa feta amb aigua beneita. És un sagramental amb el qual "es santifiquen les campanes" que han de servir per al culte; era reservat al bisbe. Consisteix en resar els set salms penitencials, aspergir-la amb l'aigua beneita i purificar la campana amb la mateixa, ungir amb l'*oleum infirmorum* i amb el sant Crisma, perfumar amb l'encens que es crema dessota —a la concavitat— la campana i per últim cantar l'evangeli que fa referència a la visita de Jesús a Marta i Maria: una referència a la finalitat de la campana, que és cridar els fidels a cercar l'*unicum necessarium*. Els trets fonamentals de la benedicció de la campana ja apareixen al sacramentari de Gellone (segle VIII). Al segle XII la cerimònia (ritus) apareix completa al *Pontifical*, llevat de l'evangeli de la fi, que s'introduí al segle XIII.*

Campanes (*Inscripcions de*): Inscripcions que s'acostumaven a posar a les campanes del segle XIII ençà, tretes de passatges de la Sagrada Escriptura, de jaculatòries, d'invocacions, d'indicacions al significat i finalitat de la campana, de dades del seu fundador, fonedor, de la data de la seva construcció, etc. Primerament aquestes inscripcions eren incises, després eren generalment repujades. Sovint estan redactades de manera que la campana parla en primera persona: *Vivos voco, mortuos plango, festa decoro*. En la campana de la catedral de Barcelona anomenada "Montserrat" hi diu: *cantate Domino canticum novum*.

Campanes (*Tocar les*): *Abans del concili Vaticà II:* Servei litúrgic que, el dia de l'ordenació, era confiat a l'ostiari, posant-li a la mà la corda de tocar les campanes o tocant una petita campaneta. És una cerimònia que al segle XIII es va introduir en el ritu del conferiment de l'orde de l'ostiariat.*

Campanes de l'altar (*campanula, skilla, cymbalum, tintinnabulum*): Campaneta que serveix per assenyalar el començament d'una cerimònia o la celebració de la mateixa. Es tocava normalment: 1. Al *Sanctus* i a l'elevació en el sant sacrifici de la missa; 2. En els viàtics. Era costum molt primitiu tocar la campaneta al començament d'una funció o cerimònia; tocar-la a l'hora de l'elevació i en els viàtics era costum al segle XII. Al segle XIII ho prescriuen diferents sínodes. Durandus (finals del segle XIII) dóna el toc de la campaneta com una cosa d'ús general.*

Campaneta: S'usava especialment dins l'església durant la missa en la consagració o elevació. Tanmateix, després del concili Vaticà II en molts llocs ha entrat en desús.**

Campaniana: Ceràmica llisa, amb vernís negre i decoració de palmetes, estries, cercles i flors de pintura blanca produïda originàriament a la regió italiana de la Campània, en època romana republicana. A Catalunya fou molt freqüent.

Campanula: V. *Campaneta*.

Camper: V. *Heràldica*

Canadelles (*urceoli, ampullae*): Petites ampolles panxudes, de vidre o de metall (or, plata, zenc) amb un bec corb per ferles rajar (a Itàlia i Espanya), que serveixen per contenir el vi que s'ofereix en el sant sacrifici i l'aigua que es barreja amb el vi i que serveix per rentar-se les mans, L'ús de les canadelles per al vi i per l'aigua del sacrifici és antiquíssim. Llur forma i ornamentació es regeixen per les diverses èpoques i pels estils que en elles han estat predominants. És un complement de les canadelles el platet o safata (*pelvis, pelvicula, bacile, aqua manile, manile*) que recull l'aigua que s'ha tirat a les mans del sacerdot en el lavabo. Igual que les canadelles és antiquíssim; com l'*urceolus* ja apareix citat als *Statuta ecclesiae antiquae* (segle V). Pel lavabo de les mans del bisbe s'usa un gran gerro (*buccale*) i una gran palangana normalment de plata. *Fig. 228*

Canadelles (després del concili Vaticà II): Petites ampolles que contenen el vi i l'aigua destinats a la celebració eucarística. Tal com les tenim avui dia, és a dir dues ampolletes de vidre de mateixes dimensions posades sobre una base que les uneix, ja eren conegudes al segle XIII. En començar el segle XVI es van emprar generalment de plata. Després del concili Vaticà II els recipients de vi per les concelebracions han variat de dimensions. És un mal costum preparar abans de la missa el vi dins el calze.**

Canal: Conducte que serveix per donar pas a algun líquid en les teulades, etc...

Canalera: Filera de teules col·locades amb la concavitat cap amunt, que recull l'aigua de la pluja i la llença fora.

Canaleta: Canal o estria que apareix en vertical o tronc de les columnes. *Fig. 118-121*

Cancell: Tancament interior de planta rectangular format per envans laterals i frontals que poden ser de vidre resistent. Emprat en les esglésies.

Canceller: Superior curial de les cúries diocesanes. És també secretari general del bisbat.

Cancelleria: Secretaria d'un ofici o d'un personatge important: reis, papes, emperadors, comtes, bisbes, abats... La dels papes es diu *cancelleria apostòlica*.

Cancelli: **1.** Els reixats de tota mena que s'usen a l'església; **2.** Del segle IV ençà es dóna aquest nom als reixats dels altars. En sentit translatici és anomenat *cancellus* el cor de l'església, en oposició a la nau, per raó de les reixes que el separen de la mateixa.

Candelabrum: V. *Canelobre*.

Candelers: Estris consistents en un peu dret més o menys llarg, una dolla a l'extrem superior que serveix perquè s'hi aguantin drets una candela o un ciri.

Càndida, verge i màrtir (On. 10 de setembre): El seu atribut és la copa.

Canèfora: Estàtua de noia amb una canastra de flors sobre el cap a la manera de cariàtide.

Canelobre (*cereostatum, cereostatarium, ceroferarium, ceroferale, cerogerulum* i més tard *candelabrum*): Atuell per aguantar els ciris, emprat des de molt antic per al servei del culte al costat de les llànties. Segons la seva finalitat, els canelobres varien, essent fixos, portables, fixats a la paret, penjats, llànties o rengles de ciris. La forma i ornamentació dels cirials destinats al culte varia segons l'estil predominant en l'art. El material emprat per la seva construcció és el bronze, el coure, el ferro i, per canelobres de millor qualitat, la plata. El romànic i el gòtic crearen canelobres admirables en gran abundància. Es poden veure, per exemple, al Museu Diocesà de Barcelona. *Fig. 227*

Canelobre de set braços (*eptá photos lygnia*): Canelobre de set braços que en el ritu grec es troba darrera l'altar.

Canelobre de set braços: Atribut de sant Zacaries, pare de Joan Baptista.

Canelobre del ciri pasqual: Canelobre de fusta, de ferro o de pedra per sostenir el ciri pasqual. Els més bells canelobres de pedra treballada són els de Sant Pau i altres esglésies de Roma, belles creacions dels segles XII i XIII. A la Sagrada Família (Barcelona) hi ha un canelobre pasqual de l'arquitecte Gaudí.

Canelobres: Candelers que tenen diferents braços o branques. Després del concili Vaticà II, la quantitat de què s'ha de disposar d'ells per a la missa no està determinat. Es posaran —diu el missal— sobre l'altar o a prop seu.

Canelobres de paret: Canelobre en forma de braç en una paret.

Canelobres dels apòstols: Canelobres pels ciris que s'han d'encendre el dia de la consagració de l'església i el dia del seu aniversari davant les creus dels murs interiors del temple, les quals assenyalen els llocs ungits amb el sant Crisma. Són anomenats canelobres dels apòstols perquè els ciris que sostenen simbolitzen els dotze apòstols; és per això que aquests ciris sovint es troben decorats amb la imatge dels apòstols.*

Canna: **1.** Nom del vas de contenir el vi que serveix per a l'ofertori de la missa, anomenat també *canadella*, **2.** La *fistula* per sumir el *sanguis* del calze a l'hora de la comunió.

Canó, volta de: Nom que es dóna a una volta de secció semicircular, la forma bàsica de la qual és un cilindre (canó) xapat per la meitat. *Fig. 158* i *159*.

Canó: Atribut de santa Bàrbara i sant Estanislau de Kostka.

Cànon: Himne cantat per dos cors en l'*ordos* (*laudes*) de l'ofici grec. Aquest himne es divideix en nou parts o cançons i cada cançó d'aquestes està formada per una estrofa d'introducció (*eirmós*) que dóna les melodies per les altres. El seu pensament fonamental està tret d'algun càntic bíblic; segueixen algunes estrofes (*troparion*), de les quals una és dedicada regularment a la Mare de Déu (*theotókion*), altres a la Resurrecció (*anastásimos*), a la Santa Creu i a la Resurrecció (*stauroanastásimon*), a la Santíssima Trinitat (*triádikon*), o al sant del qual és la festa. S'acaba amb una estrofa cantada pels dos cors al mig de la nau (*katabasía*), que generalment és una repetició de l'*eirmós*. Les estrofes van separades les unes de les altres per rimes que es repeteixen en forma d'invocacions o lloances o amb versets de la Sagrada Escriptura.

Cànon episcopal (*canon espicopalis*): *Abans del concili Vaticà II:* Llibre que podia emprar només el bisbe; té format *in folio* i conté la *Praeparatio ad missam, l'Ordo missae*, els prefacis i el cànon i, a la fi, l'acció de gràcies. Quan el bisbe celebrava, tant a la missa privada com a la pontifical, el tenia darrera els corporals, al lloc de la sacra. Pren el nom de cànon de la seva part més principal i més important.*

Cànon major: Part de la missa del ritu romà que comença en el *Sanctus* i acaba en el *Pater noster* i que conté l'acte de la consagració i amb aquest l'essència del sacrifici; és anomenat simplement cànon. L'anàfora dels ritus orientals correspon al cànon del ritu llatí, però comprèn també, a més del ritu de la consagració, el ritu de la comunió, que en el ritu llatí forma una peça a part. El cànon es deia en veu baixa des dels temps més antics, mentre que l'anàfora es diu en veu alta en tots els ritus orientals. Després del concili Vaticà II es diu en veu alta. El nom cànon (o regla, norma fixa), *cànon actionis*, és d'origen romà. El mateix nom apareix al *Gelasianum* i en una carta de sant Gregori el Gran, on es diu que la part de la missa anomenada cànon és la regla i la norma fixa i invariable per l'acte del sacrifici eucarístic; per aquest motiu també és conegut com *regula*. Els materials dels quals es disposa no són suficients per refer l'antiga història del cànon, i una reconstrucció del mateix, tal com era al segle IV, no és possible. La teoria que suposa que el cànon era igual que l'anàfora dels ritus orientals, que part de les oracions d'abans de la consagració foren transportades al darrera, no és prou fonamentada. Poques modificacions ha sofert el cànon d'ençà del papa Gelasi; cap d'important de sant Gregori ençà, el qual va introduir la frase *diesque nostros in tua pace disponas*. Després del concili Vaticà II es poden emprar altres formularis tot i que la part principal és inamovible. Es diuen els cànons. Segons la seva estructura, el cànon 1r. està format per l'oració introductòria *Te igitur*, el *Memento vivorum*, el *Communicantes*, l'*Hanc igitur* i el *Quam oblationem*, la relació del Sant Sopar amb les paraules de la consagració que constitueixen la fórmula de la consagració i que van acompanyades de l'elevació major, l'*Unde et memores*, les oracions *Supra quae propitius* i *Supplices te rogamus*, el *Memento defunctorum*, el *Nobis quoque peccatoribus* amb el *Per quem omnia* i la petita elevació a la fi. Antigament, com es dedueix del *Gelasianum* i és així en realitat, el prefaci era comptat amb el cànon. Parlem sempre del cànon primer segons el concili Vaticà II. Més tard el cànon va començar —i això ja ho trobem al segle IX— amb el *Te igitur* com comença avui. El cànon (el primer) és invariable durant tot l'any litúrgic. Solament el *Communicantes* i l'*Hanc igitur oblationem* experimenten algunes petites modificacions en algunes festivitats de l'any: el *Communicantes* per Nadal, Epifania, dijous sant, pasqua i Pentecosta; l'*Hanc igitur* en les dues darreres festivitats. El cànon de la missa ambrosiana, de l'edat mitjana ençà que és igual al romà (primer cànon); en canvi el cànon mossàrab que és molt curt, llevades les paraules de la consagració, i abans la relació de l'últim sopar, és totalment diferent. Consta d'una oració per a la transsubstanciació, la consagració, una oració diversa segons la festa o el dia, dita oració *post pridie* i una oració final. Devia representar una forma del cànon tal com era també en ús en el ritu gal·licà.*

Cànon menor (*Canon minor*): Conjunt d'oracions que acompanyen l'oferiment del pa i del vi que s'han de consagrar; són el *Suscipe*, *sancte Pater*, en l'oferiment de l'hòstia, l'*Offerimus tibi* en l'oferiment del calze, les dues oracions *In spiritu humilitatis* i el *Veni sanctificator* que les segueixen, el salm *Lavabo* en rentar-se les mans. Pren els noms de cànon, norma o regla perquè constitueix la norma de l'ofertori que mai canvia, així com són sempre immutables les oracions que es diuen a l'hora de la consagració, norma i regla de transsubstanciació; es diu cànon menor per tal de distingir-lo del cànon major (o primer cànon). El cànon menor es va formar al segle XI, si bé algunes parts d'ell són molt anteriors. L'ús i la consuetud l'havien introduït, mostrant per tant una gran diversitat, fins que la reforma de sant Pius V, prenent la forma que ja era general al segle XIII a Roma, l'estenia i la feia obligatòria per tot arreu.*

Canonge: Clergue secular que en un principi vivia o podia viure en comunitat prop les catedrals o grans esglésies i seguien unes regles o cànons, d'aquí el nom de "canonge" (*canonicus*); prenia aquest nom en contraposició als altres clergues i als religiosos. El canonge és avui el membre d'un capítol catedral o d'una col·legiata amb plenitud de drets. Anteriorment al concili Vaticà II hi havia entre ells les dignitats o càrrecs següents: ardiaca, degà, arxiprest, preceptor, mestrescola, lector, fabriquer, arxiver, xantre... Alguns continuen avui.

Canonge de Sant Ruf (Avinyó): Pertanyent a la Congregació reglada a la col·legiata de Sant Ruf d'Avinyó, on en fou abat el que seria bisbe de Barcelona sant Oleguer (segle XII). Es va estendre molt per Catalunya, Provença i nord d'Espanya.

Canonització: Definició infal·lible del Papa com a Pastor Suprem i Mestre de l'Església, per la qual, segons la doctrina dels teòlegs, un servent o una serventa de Déu que va esdevenir beat és reconegut entre els sants mitjançant l'acte de la canonització basada en dos miracles nous, obrats per la seva intercessió, miracles que han d'haver estat constatats i provats a consciència i amb rigor, com a autèntics i indubtables, de la mateixa manera que en la beatificació. Per aquest acte de canonització és acceptat en el catàleg (cànon) dels sants reconeguts per l'Església d'una manera definitiva, inapel·lable i invariable. Les festes litúrgiques de les canonitzacions es realitzen a l'església de Sant Pere d'una manera semblant, però més solemne que les festes de la beatificació. La canonització té per efecte que el sant canonitzat, sense necessitat d'un permís especial, deixades totes les limitacions que existeixen pel culte dels beats, pot ser venerat públicament per tota l'Església, celebrar-se la seva festa, la seva missa i ofici, erigir-se-li esglésies, oratoris públics i altars, col·locar-se la seva imatge, exposar-se les seves relíquies, amb tal que s'observin les prescripcions litúrgiques. Fins el segle XII els bisbes podien canonitzar en les seves diòcesis; el papa Alexandre III (1181) els va privar d'aquest dret. El procés que s'instrueix avui, extraordinàriament rigorós, regulat fins els més petits detalls, prové d'Urbà VIII (1625) i Benet XIV (1745), i

darrerament del papa Pau VI, així com del papa Joan Pau II, que canonitzà i beatificà centenars de cristians i cristianes.* Amb el mateix tarannà continua Benet XVI.

Canopi: Element funerari usat en la civilització egípcia des de l'Imperi Antic (2000 aC.) per contenir les restes viscerals momificades del difunt.

Cant de respons (*cantus responsorius*): Cant litúrgic executat per uns *primicers* que alternen amb el cor (poble), no com en les antífones on un cor està enfront de l'altre amb igual significació, sinó que els *primicers* dominen el cor i tenen la direcció. El *cantus responsorius* està documentat ja al segle IV.

Cant del poble: El cant en la llengua del poble. És permès sense restriccions en les devocions privades, en les misses privades, en les devocions del poble, etc.; en els actes litúrgics del culte és permès només quan hi ha un costum que ha establert un dret i mentre el cant popular no perjudiqui el cant litúrgic o el substitueixi d'alguna manera. Després del concili Vaticà II és acceptat i promogut abastament.

Cant figurat: V. *Cant polifònic*.

Cant gregorià (*cantus gregorianus*): Nom del cant litúrgic de coral reformat per sant Gregori el Gran. La influència d'aquest sant el féu créixer, expandir i li va donar nom.

Cant homofònic: Classe de cant en el qual la melodia de la veu és l'element principal sense anar junt amb altres veus, essent la cosa principal en ella la impressió harmònica del període. L'harmonització homofònica entra al segle XVII, substituint la polifònica, que havia predominat fins aquella època.

Cant polifònic (*contrapuntat*): Cant de moltes veus en el qual les veus acompanyants estan combinades harmònicament amb la veu fonamental (*cantus firmus*), formant, però, melodies independents i mostrant una direcció de la veu independent. El cant polifònic és essencialment un cant compassat, pressuposa que cada nota té una determinada duració. Es diu cant figurat per raó de les moltes figures que hi intervenen en les diverses veus. Procedeix del *discantus* i va adquirir el màxim esplendor amb les grans composicions eclesiàstiques dels segles XV i XVI.

Càntar: Peça de ceràmica grega amb forma de copa i dues nanses llargues, muntada damunt un peu alt. Va produir-se també en metall i fou imitat a Etrúria i Roma.

Cantaries: Els beneficis fundats a Anglaterra a l'edat mitjana per cantar misses (*ad missas cantandas*).

Cantata: Composició musical per a una o més veus amb acompanyament de baix continu (sons instrumentals greus persistents al llarg de la peça musical). S'anomena també *oratori* a Itàlia, i *motet* a França (són importantíssimes les cantates de J.S. Bach).

Cantatorium: **1.** El tros de l'antic antifonari romà que conté el gradual, l'al·leluia i el *Tractus*, això és, els fragments que el cantor canta a l'ambó, després de l'epístola; **2.** El llibre que conté extrets aquests cants per raó de la comoditat del cantor, per tal de portar-los a l'ambó en lloc de l'antifonari.*

Càntic d'al·leluia: El cant format usualment per un doble al·leluia, un verset de la Sagrada Escriptura i un altre al·leluia (petit càntic d'al·leluia). En temps pasqual aquest càntic és ampliat amb un altre verset i un altre al·leluia (càntic major d'al·leluia) i s'uneix immediatament al cant de l'epístola o sinó s'uneix al gradual. El cant d'al·leluia ja té la forma actual en l'*Antifonari* de sant Gregori el Gran.*

Canticum: Cant de lloances a l'hora de l'oració de l'església, tret d'algun llibre canònic i no del llibre dels salms. L'ofici diví, des de molt aviat, admeté els càntics al costat dels salms. El Nou Testament ha proporcionat tres càntics: el càntic de Zacaries (Lluc 1, 68, ss), el *Magnificat* (Lluc 1, 46 ss) i el càntic de Simeó (Lluc 2, 28 ss); els dos primers eren també nomenats evangelis i es resen a la fi de les *laudes* i de les *vespres*, i el tercer darrera les *completes*. Molts són els càntics trets de l'Antic Testament, però mai van adquirir una posició tan preeminent com els càntics del Nou Testament; foren equiparats als salms. Apareixen en el breviari romà i ocupen el lloc del salm quart de les *laudes*; en el breviari monàstic varien segons les festes i segons els temps litúrgics, i els trobem espargits arreu.

Càntirs: Atribut de santa Justa i santa Rufina.

Cantor: **1.** En l'antiga llengua litúrgica significa el salmista; **2.** El precentor. V. *Schola cantorum*

Cantoral: Llibre de cants religiosos en format molt gros pel cor o en petit manual.

Cantories: Llocs dins les esglésies per als cantors com el de Santa Maria del Mar de Barcelona i de la mateixa catedral d'aquesta ciutat. Cèlebres són les cantories de Florència pel seu treball escultòric de Lucca della Robbia i de Donatello. *Fig. 177*

Cantus directaneus (*cantus in directum*): Manera semitonada de cantar els salms sense antífones, sense modulació i a l'uníson (*in tono recto*), sense interrupció i per tot el cor (*synphonice*). És citat per primer cop per la regla de sant Benet i a les regles dels monjos de sant Cesari i sant Aurelià (primera meitat del segle VI). Segons la regla de Guillem de Hirschau (I, 86), el sacerdot en les misses privades ha de fer ús del cant *in directum*, pronunciar en un mateix to, però no ha d'atrevir-se a cantar.*

Cantus firmus: V. *Tenor*.

Cantus hypophoricus: V. *Cantus tractus*.

Cantus planus: V. *Tenor*.

Cantus tractus: Cant dels salms d'una tirada per un sol cantor, sense antífones i sense interrupció per a un responsori, mentre la resta del cor escolta. Aquest cant era usual als monestirs d'Egipte, segons Cassià, sant Jeroni i les regles de Serapió Macari i Paphunius. El *cantus hipophoricus* era una variant del *cantus tractus* en la qual el poble afegia a la fi dels salms cantats amb *cantus tractus* en un petit verset en forma de responsori.

Canya: Tronc o fust de la columna; part compresa entre la base i el capitell. En castellà *caña*, *fuste* i *escapo*.

Canyissada: Peça formada per un teixit de canyes que, unit a les bigues d'un sostre, serveix com a suport de l'enguixat que constitueix el cel ras.

Caoba: Fusta noble usada en ebenisteria per les seves qualitats de color, homogeneïtat, duresa, resistència, fàcil de treballar i polir.

Caolí: Argila blanca, refractària, formada per descomposició de feldespat. En ceràmica s'usa per obtenir porcellana.

Cap de cavall, escut: V. *Escuts*

Cap de cérvol: Atribut de sant Joan Baptista i sant Fèlix de Valois.

Cap de Goliat: Atribut de sant David.

Cap d'Holofernes: Atribut de santa Judit.

Cap de Majenci emperador: Atribut de santa Caterina.

Cap de porc: Atribut de sant Blai.

Cap propi entre les mans: Atribut de sant Dionís, sant Fermí, sant Laureà i sant Nicasi.

Cap de Valeri emperador: Atribut de sant Llorenç.

Capa de l'encens: Nom que es dóna a la capa pluvial emprada en l'encensació, quan es canten vespres.*

Capa de vespres: Nom de la capa pluvial, així nomenada per l'ús que es fa d'ella en les vespres solemnes.*

Capalçat: Esplandit de l'intradós d'una volta.

Capçal: **1**. Peça de fusta que serveix de suport d'una biga. **2**. Guarniment de fusta que serveix per assegurar les campanes.

Capçalera: Part principal d'una església que s'estén des de l'enfront posterior fins el creuer. En castellà *cabecera*.

Capcer: Part superior de la façana o de la paret lateral d'un edifici, limitada per les dues vessants de la teulada.

Capel: Capell eclesiàstic. Part de la indumentària de dignitats eclesiàstiques. Els cardenals tenen un capel vermell amb 15 borles vermelles disposades en 5 nivells formant triangle. En el cas dels primats i patriarques el capel és verd amb 15 borles verdes, i en els arquebisbes el mateix capel verd amb 10 borles verdes ordenades triangularment en 4 nivells. També és de color verd el capel dels bisbes i abats amb jurisdicció, porten 6 borles verdes en 3 nivells formant triangle. Capel violeta amb borles vermelles és propi de l'administrador apostòlic.

Capell amb les ales que volen: Atribut de sants pelegrins.

Capell de cardenal: Atribut de sant Bonaventura, sant Jeroni, sant Pere Damià i sant Robert Belarmí.

Capell de cardenal a terra: Atribut de sant Francesc de Borja i sant Vicenç Ferrer.

Capella (*Capella*): **1.** Nom de tot departament o habitació que serveix per al culte i no té el caràcter d'església (*ecclesia*) sinó que és un oratori públic, semipúblic o privat. Al segle IX, en el sínode de París de 829, ja apareix la paraula en aquest sentit, per tant és un mot molt antic a França per designar aquests tipus d'oratoris en distinció a l'església parroquial; **2.** Construcció adossada o edificada en una església, que serveix per celebrar-hi la missa i altres actes del culte diví; **3.** Conjunt de casulles i altres ornaments per celebrar la missa solemne; aquest significat de la paraula capella apareix a finals de l'edat mitjana; **4.** Conjunt d'ornaments i altres utensilis i relíquies pertanyents a una capella; la paraula capella ja tenia aquest significat en temps carolingis, però el va perdre a darreries de l'edat mitjana; **5.** Cor que canta els oficis divinals en les esglésies.

Capella del Santíssim: Capella adequada en harmonia amb el conjunt de l'església, de manera que estigui ben a la vista dels fidels, i possibiliti que el Sagrament de l'Eucaristia rebi adoració i esdevingui un lloc molt adient per a la pregària privada.**

Capella envoltada d'aigua: Atribut de sant Climent papa.

Capella petita (maqueta) a les mans: Atribut de sant Ambròs, sant Agustí, sant Bonaventura, sant Gregori el Gran, sant Jeroni, sant Tomàs d'Aquino, sants benefactors d'esglésies, sants doctors els quatre principals, sants fundadors i sants restauradors d'esglésies.

Capellania, dret de: En època medieval, especialment abans del Tractat de Worms (1122), el *capellanus* era l'amo d'una església pròpia. Normalment era laic. Els drets derivats del títol de propietari es deien drets de capellania.

Capellanus: En la segona part de l'edat mitjana es donava aquest nom als clergues que tenien cura de la capella del palau dels reis de França; **1.** Clergue que té un benefici en una capella o altar pel culte del qual ha de vetllar per càrrega annexa al benefici que posseeix; **2.** Clergue destinat a l'ajut d'altre en l'exercici dels actes del culte i dels ministeris sacerdotals; **3.** Clergue auxiliar dels dignataris de l'Església: del Papa, dels cardenals, dels bisbes, dels abats i dels altres prelats. La seva missió és de representar-los en les funcions del culte i la d'assistir-los en els pontificals, sigui com a assistent, sigui com a mestre de cerimònies; **4.** Clergue que tenia confiada la celebració dels actes del culte en les capelles dels palaus dels nobles dels castells; **5.** Capellà castrense que exerceix el seu ministeri entre soldats en el quarter o en campanya; **6.** Abans del Tractat de Worms, es deia *capellanus* l'amo d'una església pròpia; després del tractat s'anomenarà *patronus* amb menys drets que el *capellanus* de l'església pròpia; **7.** De vegades es dóna el nom de capellà al rector d'una parròquia. L'antic Dret Canònic (càn 479) dóna el nom de capellà al clergue que té cura d'esglésies de religioses, que fa les funcions en les associacions religioses i de les germandats i en altres entitats aprovades per l'Església.

Capellet: Barret de xemeneia que és la peça disposada al capdamunt d'una sortida de fums per protegir-la de l'entrada d'aigua de la puja, i de vegades també per afavorir el tiratge.

Capellus: El capell dels cardenals, dels bisbes, dels abats i prelats, així com el que es posen amb llargues borles damunt l'escut. Exactament, com abans hem dit, les borles del cardenal són cinc (les últimes a cada costat de l'escut) i les de l'arquebisbe quatre, els bisbes tres i els prelats i abats dues. V. *Capel*

Caper: Sacerdot que assisteix a l'altar o al cor amb la capa pluvial.

Capida: Caputxeta de vel blanc que es posa a l'infant al final del baptisme.

Capitale: V. *Coixí*.

Capitell: Element arquitectònic que corona la part superior de la columna, el qual generalment es composa de tres parts: l'astràgal o collarí que uneix al fust; la part d'enmig, que pot ser llisa o decorada i que s'anomena tambor o fris; i l'àbac: sobre el qual descansa directament un arquitrau o arc. El capitell és l'element més característic de la columna, i pren el nom de l'ordre arquitectònic o estil al qual pertany: jònic, dòric, corinti, acampanat, angular, continu, de balustre, de motllura, de doblat...

Capitell àrab: *Fig. 49*

Capitell bizantí: *Fig. 50*

Capitell corinti: *Fig. 48*

Capitell dòric: *Fig. 46*
Capitell egipci campaniforme: *Fig. 45*
Capitell egipci: *Fig. 44*
Capitell jònic: *Fig. 47*
Capitell romànic i gòtic: *Fig. 51*
Capitularia: És un registre de les lectures de l'evangeli de la missa. Equival al *comes*.
Capitulars: Els membres del capítol d'una catedral o col·legiata amb plenitud de drets.
Capitulum (*lectiuncula*): **1.** Lectura breu d'algunes línies de la Sagrada Escriptura en les vespres i completes, *laudes* i hores menors de l'ofici romà, sense indici de procedència i sense que la benedicció les precedeixi. Procedirà de l'ofici prescrit per la regla de sant Benet, en el qual totes aquelles hores tenen el petit capítol; **2.** La clerecia d'una catedral o d'una col·legiata que forma una corporació amb administració pròpia. La seva missió, com a corporació, és la de celebrar el rés de les hores canòniques en comunitat, la missa conventual, dir els aniversaris i fer les altres funcions religioses que li corresponen. Si el capítol té una parròquia annexa, ell és el *parochus principalis*, però no és el capítol el que exerceix les del ministeri parroquial i celebra les funcions parroquials, sinó que és el rector escollit entre els membres del capítol. Els individus d'un capítol que tenen la plenitud de drets s'anomenen canonges o capitulars que presideix el degà. Els càrrecs honorífics o de jurisdicció del capítol, com el degà, arxiprest, ardiaca, xantre, per exemple, s'anomenaven abans del concili Vaticà II dignitats. El nom *capitulum* data del segle XIII, i abans d'aquesta data era anomenat *conventus*. Aquest nom ve del fragment de la regla que es llegia a la clerecia secular que vivia en comunitat sota una regla canònica quan es reunia a la catedral o una església gran.*
Capocielo: Antiga denominació milanesa del baldaquí de l'altar.
Cappa: **1.** *Cappa choralis*; **2.** Capa pluvial; **3.** Vestit de batejar que s'usava en època medieval; **4.** El baldaquí en l'edat mitjana.
Cappa magna: *Abans del concili Vaticà II:* Gran mantell amb llarg ròssec sostingut per un clergue (*caudatarius*), més gros que la capa coral de la qual deriva; envolta tot el cos i a l'hivern té caputxa de pell. L'ús d'aquesta capa és un privilegi dels cardenals, dels patriarques, dels bisbes i d'alguns prelats. Si els que tenen privilegi de capa magna pertanyen a algun orde, el seu color és el del vestit de l'orde, si no és el cas, és vermella per als cardenals, llevat en temps de Quaresma i de dol que és morada; els altres la tenen morada. Si és concedida a canonges, només la poden dur al cor, i si no tenen un permís especial l'han de dur amb el ròssec plegat sota el braç i fora del cor només la poden dur allà on van en corporació. La capa magna data de finals de l'edat mitjana.*
Cappa rubea: **1.** Mantell papal de primeries de l'edat mitjana; **2.** Mantell que duia el Papa el dia de les vespres de difunts, per les matines de Nadal i en solemnitats semblants. Des de Tots Sants fins Pasqua, era de color vermell, de llana o de vellut, obert de davant fins al pit, folrat d'erminis i amb una gran caputxa. En temps del papa Pius VI va caure en desús.
Cappella cardinalicia: El llenguatge romà entén per aquesta capella les misses solemnes i les vespres a Roma en les quals està present el col·legi de cardenals o els cardenals d'una congregació, per raó de celebrar-se una festa o una solemnitat especial.
Cappella Pontifícia o Papale: El llenguatge romà entén per aquesta capella: **1.** Les funcions litúrgiques solemníssimes (vespres, maitines, missa pontifical, etc.) en les quals assisteix el Papa envoltat dels cardenals assistents del tron i altres dignataris, celebrades en certs dies i festes de l'any litúrgic, en determinades ocasions, sigui el mateix Papa el celebrant o senzillament assistent. Avui només es celebren a la capella del palau del Vaticà (capella sixtina) o a l'església de Sant Pere (i àdhuc a la plaça de Sant Pere); abans de l'ocupació de Roma (o de la unificació italiana, 1868) també es celebraven a certes esglésies de la ciutat; **2.** El conjunt de persones que poden prendre part en aquestes funcions com a assistents del Papa, com a cantors (capella sixtina), o com a ministres.
Caps de moros: Atribut de sant Jaume el Major.
Caps de set fills: Atribut de santa Felicitat.
Caps amb turbants: Atribut de sant Joan de Capistrano.
Capsa: Denominació medieval: **1.** Dels reliquiaris; **2.** De la bossa per contenir els evangeliaris; **3.** Del *pixis* per contenir la sagrada Eucaristia; **4.** Del baldaquí; *5*. De la bossa dels corporals. V. *Bossa*.
Capsa pel Viàtic: Receptacles en forma de creu que contenen un *pixis* petit per portar el Viàtic als malalts. Només poden servir per a aquest fi, i no es poden destinar a contenir els petits vasos que contenen els sants olis.
Captaires, amb: Atribut de sant Antoni, sant Dídac d'Alcalà, sant Eduvigis, sant Epifani, santa Isabel d'Aragó, santa Isabel d'Hongria, sant Iu, sant Josep Oriol, sant Martí de Tours, santa Matilde, sant Pere Regalat, sant Robert, sant Salvador d'Horta, sant Serafí, santa Susanna, sant Tomàs de Vilanova i santa Zita.
Captaires amb crossa: Atribut de sant Josep Oriol.
Captius, amb: Atribut de sant Fèlix de Valoix, sant Joan de Mata, sant Lleonard, sant Paulí de Nola i sant Pere Nolasc.
Caput jejunii: El dimecres de cendra; aquest nom ja data del 700, i se l'anomenava així perquè aquest dia, segons el ritu romà, començava la Quaresma, i encara ho fa avui. V. *Dimecres de cendra*.
Carassa: Mascaró; escultura en forma de cara humana o d'animal que s'utilitza com a ornament a les fonts i a les claus de certs portals o finestres cantonades, etc. En castellà *carátula*, *mascarón*. Sota l'orgue es posava una escultura que representava el cap d'un moro. Per exemple a la catedral de Barcelona. *Fig. 52*
Caravel·la: Atribut de la Mare de Déu del Carme, santa Madrona i santa Maria de Cervelló (santa Maria dels Socors).
Carbassa del pelegrí: Atribut de sant Aleix, sant Jaume el Major i sant Roc.
Carbassera: Atribut de sant Jonàs.
Carcanyol: *Fig. 53, 157* i *180*
Carcanyols d'extradós: *Fig. 54*
Cardenals bisbes (subscripció): *V. Privilegis papals solemnes*
Cardenals diaques (subscripció): *V. Privilegis papals solemnes*
Cardenals preveres (subscripció): *V. Privilegis papals solemnes*
Cariàtide: *Fig. 56*

Carilló: Joc de campanetes afinades amb diverses notes i col·locades en un cèrcol que, en fer-se girar, produeix un sobtat i harmoniós toc de campanes. A la catedral de Barcelona s'empra a l'inici de la conventual i durant l'elevació dins aquesta missa solemne. El gran arquitecte Gaudí dissenyà un carilló per l'església de la Colònia Güell.** *Fig. 18* i *260*

Carina (carena): La penitència pública eclesiàstica que durava des de dimecres de cendra (*expulsio poenitentium*) fins dijous sant (*reconciliatio poenitentium*).

Carles Borromeo, bisbe i cardenal (On. 4 de novembre): Els seus atributs són corda, crani i fuet.

Carnarium: Antiga denominació del fossar; que de vegades també s'usa per referir-se a una sèquia o fossa comuna.

Carner (*carnarium, charnerium*): Capella dels fossars amb volta subterrània, semblant als cellers, per sepultar i guardar els ossos trets de les tombes.

Carpanell, arc: *Fig. 14*

Càrregues: V. *Heràldica*

Carreu: Bloc de pedra, picat i escairat, en forma de paral·lelepípede emprat en la construcció de parets i pilars. En un carreu es distingeixen dues cares anomenades llits, dos extrems o capcers, i el fil o cantell que és el gruix de la peça. En castellà *sillar*.

Carta: Atribut de sant Aleix.

Carta cognationis: V. *Charistia*.

Carta de Germandat (*Fraternitates, confraternitates, consortium, societates fraternae*): Unió de convents o d'unes esglésies amb altres o d'esglésies catedrals i convents i persones particulars, especialment prínceps, personalitats nobles i benefactors dels dos sexes, per tal d'ajudar-se mútuament amb les oracions en vida i en la participació dels sufragis i de les bones obres després de la mort. Van començar al segle VII i al XII assoliren un gran desenvolupament. Del segle XIII ençà que han anat perdent importància; es van conservar, però, durant tota l'edat mitjana, arribant alguna d'elles fins als darrers temps.

Cartera: Atribut de sant Cosme i sant Damià i de sant Iu.

Cartes apostòliques (butlla): En diplomàtica el segell o butlla de les cartes apostòliques (papals) està subjecte per un conjunt de fils de seda, vermells o blancs, o de cànem. V. *Butlla* i *Littera apostolica*

Cartes apostòliques (datació): En diplomàtica, dins les cartes apostòliques (papals) hi ha la datació que consta dels següents elements: 1/ Datació (*Datum* o *Data*); 2/ Lloc (locatiu, algunes vegades amb indicació de l'Església, per exemple *apud Sanctum Petrum*); 3/ Any de l'encarnació (sols des d'Eugeni IV, 1431) que ve escrit en lletra, en una sola paraula i utilitza el còmput florentí, amb inici el 25 de març; 4/ El dia del mes segons el calendari romà (és a dir, *Kalendae*, *Nonae* i *Idus*), i sempre en majúscula la primera lletra; 5/ L'any del pontificat des del dia de la coronació.

Cartes apostòliques (escatocol o part inferior dels documents): En diplomàtica, l'escatocol de les cartes apostòliques consta de: 1/ Datació (breu); 2/ La clàusula derogativa en ablatiu absolut, que comença amb la fórmula *Non obstantibus*..., i poden seguir dues fórmules característiques (la *comminatio*) que és *Nulli ergo*... i el *Si quis autem*.

Cartes apostòliques (*litterae apostolicae*): Són documents papals que presenten una forma molt més simple i els hi manca, òbviament, les característiques dels privilegis papals solemnes. El text sencer, des del nom del Papa fins la datació, ve redactat en un únic bloc d'escriptura. Sols el segell és el que testifica l'autenticitat del document papal.

Cartes apostòliques (protocol): En diplomàtica, el protocol de les cartes apostòliques consta de: 1/ Intitulació (*N. episcopus servus servorum Dei*, o sigui el Papa); 2/ Destinatari (en datiu); 3/ La fórmula de la salutació (abreujada *Salt et aplicam: Bene valete*, *salutem et apostolicam benedictionem*).

Cartes consistorials: V. *Butlla* (o *Carta solemne* i *consistorial*).

Cartes papals de justícia: En diplomàtica. V. *Litterae iustitiae*

Cartes secretes papals: En diplomàtica pontifícia, es designen amb aquest nom el document papal sobre paper equivalent a un "breu" emès en el període d'Avinyó, època del gran cisma. Comprèn els pontificats de Climent VII (1378-1394) i Benet XIII (1394-1423). No sembla que Gregori XI (1370-1378) ja començés a escriure les "cartes secretes". Les característiques de les cartes secretes papals són les següents: 1/ Comencen en la primera línea amb el nom del Papa, sense cap títol, en la forma "*Clemens, etc*...", anàlogament a com es troba en els registres o en les minutes; 2/ El segueix una frase en vocatiu (sense indicació del destinatari), emprant la fórmula "*Dilecte fili*"; 3/ El text s'inicia immediatament sense cap salutació; 4/ La datació sols indica el lloc, l'anunci del segell, el mes i el dia (falta, doncs, l'any del pontificat); 5/ El secretari posa la seva signatura; 6/ El format és rectangular, en foli; 7/ S'envia tancat amb el "segell del pescador"; 8/ El destinatari es troba a la part exterior (primer) del document plegat.

Cartes tancades papals: V. *Litterae clausae*

Carthosa non reformata quia nunquam deformat: Frase de sant Bru.

Cartulari: En diplomàtica, és el llibre en el que alguna persona física o moral rep i transcriu els documents per a la millor conservació dels mateixos. Pot tenir un valor probatori jurídic. Es denominen també *liber instrumentorum, regestum, liber memoriale, codex traditionum, liber privilegiorum, Diplomatari, Speculum, Liber antiquitatum*...

Casa del Senyor: Construccions especialment destinades a la celebració de la santa missa, erigides canònicament i que poden ésser una església, un oratori públic, un oratori semipúblic o un oratori privat.

Casament: V. *Matrimoni*.

Caseta envoltada d'arbres: Atribut de sant Romuald.

Casilda, verge (On. 9 de maig): El seu atribut són flors a la mà.

Casimir, laic (On. 4 de març): El seu atribut és el lliri i el text llatí *Omni die Mariae*.

Cassià, bisbe (On. 5 d'agost): El seu atribut és estilet per escriure.

Cassus: Nom que rebia a l'edat mitjana la bossa dels corporals.

Castrum doloris: V. *Cadafal*.

Casula (*caseta*): Nom antic de la casulla, no romànic segons el seu origen, que s'ha de derivar de casa o barraca.

Casulla (*casula, planeta*) En ritu gal·licà *anphibalus*, nomenada també a la segona meitat de l'edat mitjana *infula*. És el vestit superior que del segle XI ençà porta el celebrant només per celebrar el sant sacrifici. La seva forma abans del concili Vaticà II era semblant a la d'un escapulari amb un forat per passar-hi el cap; té 1 metre o 1,15 de llarg, l'esquena té una amplada d'entre 60 i 70 centímetres, bastant retallada de la part dels braços; la seva forma recordava la figura d'una guitarra. La casulla espanyola —sempre abans del concili Vaticà II— té la particularitat que l'espatlla és d'uns 45 centímetres d'ample, eixamplant-se cap avall, a poc a poc, fins assolir els 60 ó 65 cm. La casulla francesa i la casulla romana tenen el forat de posar-se-la que arriba fins més avall del pit. L'ornamentació de la casulla alemanya consisteix en una creu rectangular a l'esquena i una tira al davant; la casulla romana té una mena de tira a l'esquena i una creu *commissa* al davant i al vol del forat del cap, una espècie de guarnició ampla. Fins al segle XIII la casulla era ampla i igualment llarga de tots cantons, molt sovint arribava fins als peus; era una espècie de capa que abrigava tot el cos, una caseta, casulla o una espècie de campana, casulla de campana que s'havia de plegar i rutllar damunt els braços quan s'havia de dir missa. Després, per raons de comoditat, es començà a tallar la casulla més i més dels braços i al mateix temps es retallava proporcionalment. A la darreria de l'edat mitjana arribava més avall de colze, i del davant i del darrera fins els genolls. L'escapulari diminut de la casulla actual es va estendre als segles XVII i XVIII; un escurçament posterior es feia impossible. Les casulles, fins al segle XIII no tenien ornamentació o la tenien molt moderada. Sovint es reduïa a una ornamentació al forat del cap amb una tira recta a la part davantera que tapava una costura que hi havia en aquesta; una ornamentació en forma de forca de la part del davant i la del darrera de la casulla sense tenir la forma de creu, apareix molt aviat. Als segles XIII i XIV predomina a Alemanya la forma d'ornamentació que representa una creu; al segle XV aquesta forma és substituïda progressivament per una ornamentació en forma de creu de braços horitzontals; aquesta creu per norma general es posava només a l'esquena, mentre que al davant no s'hi posava cap ornamentació excepte una tira; aquest sistema va ésser el més estès a Alemanya i a França després de l'edat mitjana. A Itàlia predominava un altre tipus d'ornamentació; s'introduïa entre l'ornamentació vertical de la part anterior una ornamentació transversal, de galó ample, que envoltava tot el forat del cap i arribava fins al pit, d'on en sortia una mena de creu. A l'esquena s'hi posava una senzilla tira vertical. Ja a l'Espanya de la darreria de l'edat mitjana era costum d'adornar les casulles amb un galó vertical molt senzill tant del davant com del darrera, de tal manera que l'ornamentació actual de les casulles és heretada de la darreria de l'edat mitjana. Abans del segle XIII, els ornaments eren per regla general galons brodats. Als segles XIII-XVI les casulles eren adornades amb preferència amb brodats de figures. Als segles XVII i XVIII les figures es fan escasses, però hi predominen els brodats de caràcter ornamental del gust i de l'estil d'aquella època. El material de les casulles ha de ser la seda, segons les prescripcions de l'Església, i no poden ser la llana ni el cotó. Ja en època carolíngia la seda era emprada amb preferència per a la confecció de les casulles. Els inventaris de la segona meitat de l'edat mitjana estan plens de notícies sobre casulles confeccionades amb sedes precioses. Però no només llavors, sinó després de l'edat mitjana, fins i tot al segle XIX, s'han confeccionat casulles de cànem, de cotó i de llana. Al segle XVIII es portaven casulles de palla o de guadamassil en gran nombre. Això prové del fet que encara no s'havia donat cap precepte sobre la matèria de les casulles. Antigament sembla que les casulles eren d'un sol color; només després del segle XII s'empren materials de dos o tres colors per a la confecció de les casulles, els quals amb preferència s'han usat fins a l'actualitat. Les casulles amb figures brodades eren una especialitat de l'edat mitjana, com es troben encara avui en algunes esglésies i se'n poden veure en els nostres museus. Al segle IX duia la casulla el prevere, així com també els altres clergues fins els d'ordes menors, però havien de llevar-se-la el sotsdiaca abans de llegir l'epístola i el lector abans de les lliçons. El diaca, els dies de penitència, en lloc de dalmàtica portava una casulla plegada del davant (*planeta plicata*): des de l'Evangeli fins al *communio*, segurament per raons de comoditat, la portava cargolada transversalment a l'espatlla dreta, com una eixarpa. El sotsdiaca deixa d'usar la casulla de Roma al segle IX, quan va generalitzar-se la *tunicella*. Llavors només en dies de penitència portaven la casulla rutllada en forma de *planeta plicata*. Sembla que l'ús de la casulla entre els altres clergues va conservar-se a Roma fins al segle X. Així com encara no hi havia cap vestidura exclusivament eclesiàstica, així tampoc la casulla era un vestit exclusiu de la missa. Esdevingué un tal vestit exclusiu quan, vers l'any mil, començà a substituir-se per la capa pluvial en altres funcions litúrgiques que no eren la missa. Les ordenacions sacerdotals en les quals l'ordenant ha de portar la casulla, segons prescripció del pontifical, ja apareixen a Espanya al segle VII; a Roma al segle VIII, fins i tot els acòlits duien casulla el dia de la seva ordenació. Una oració dita a la cerimònia de vestir-se-la ja apareix al pontifical del segle XI. El costum de dur la casulla rutllada a l'esquena fins a la fi de la cerimònia de l'ordenació ja era conegut a Roma al segle XIII però no era practicat fora d'aquí ni fins a darreries de l'edat mitjana. El *Felónion* del ritu grec correspon a la casulla; és un mantell que té la forma de casulla de campana, fet de seda, tancat de tots voltants, el qual ha conservat la forma primitiva de la casulla. Durant la missa no es rutlla sobre els braços sinó sobre el pit, per això algunes vegades és més curt de davant. Els altres ritus tenen per casulla una mena de mantell en forma de capa pluvial, però li falta l'escut d'aquesta. Originàriament, com es pot veure en les representacions, aquest mantell era igual al *felónion* grec, i, segons sembla, guarda aquesta forma fins a les darreries de l'edat mitjana. L'ús del *felónion* entre els grecs és més general que entre els llatins; no solament està en ús en la missa, sinó també en les altres cerimònies litúrgiques, igualment que l'ús de la casulla a l'Occident fins al segle XI. Els lectors també porten el *felónion*, que és més curt que

el dels preveres. Tant a Orient com a Occident l'origen de la casulla és el d'haver pres pels usos litúrgics un abric en forma de capa que entre els antics era d'ús quotidià (llatí, *paenula*; grec, *felónes*).*

Casulla (*de campana*): Tipus de casulla amb forma de campana que tapava de davant fins als braços i de darrera per tot el voltant; es va conservar a l'Occident fins al segle XIII i en el ritu grec encara avui està en ús.

Casulla: Atribut de sant Joan i sant Pere.

Casulla que rep de Maria Santíssima: Atribut de sant Ildefons.

Casulles dobles (*vels de calze dobles, estoles dobles*): Peces d'indumentària litúrgica que es poden fer servir per les dues cares.

Càtar: Relatiu a una secta religiosa medieval que pretenia assolir una puresa absoluta de costums. Eren dualistes, és a dir que tenien dos déus (del bé i del mal). El papa Innocenci III promulgà una croada contra ells i es creà la Inquisició (1209-1229).

Catarata: Pou que uneix la "confessió" amb la tomba de relíquies que hi ha al sòl de la mateixa; més exactament, una espècie de tancat amb reixa d'aquest pou.

Catechisatio: *Abans del concili Vaticà II:* Ritu que tenia lloc el Dissabte sant, abans del darrer escrutini dels que s'han de batejar, el qual consisteix en un senyament del que ha de ser batejat, la imposició de mans, l'*epheta*, l'exorcització, la unció amb l'oli dels catecúmens i la *redditio symboli*. Segurament prenia aquest nom perquè donava fi i complement al catecumenat, i feia que l'aspirant al baptisme (el *competens*) esdevingués un catecumen completament preparat.

Catecumen (*Catechumenus,* grec *katechumenos*, derivat de *katéchein*, instruir): Aquell que no és batejat, admès, però, a la preparació per rebre el baptisme; pren aquest nom perquè comprenia totes les instruccions ètiques i religioses. Prenien els noms de *competentes, electi;* grec, *fotisómenoi*, aquells catecúmens que, després de rebre la deguda instrucció i després d'haver aspirat al baptisme, havent estat considerats dignes, després d'exorcitzats i d'altres oracions i cerimònies, abjuraven els errors del paganisme, i feien confessió de fe. El catecumenat no tenia una durada de temps fixada. El catecumen podia assistir a la missa només fins que les lectures de la Sagrada Escriptura eren finides i la prèdica que les seguia era acabada; després de la qual eren acomiadats amb l'exclamació *Catechumenus exat si quis est recedat*o o amb una altra recomanació semblant. *V. Traditio symboli*

Catedral (*ecclesia cathedralis, ecclesia maior, summa*): Església principal del bisbe i, per tant, l'església de tota la diòcesi, que pren aquest nom per haver-hi en ella el tron episcopal (*cathedra*), la seu magistral, judicial i de regiment de tota la diòcesi. A Itàlia pren el nom de *Duomo* i a Alemanya el de *Dom*, i més rarament el de *Munster*. Originàriament significava la casa del bisbe i de la clerecia agregada a la seva església. Després el nom passà de la casa del bisbe a la catedral. Primitivament es deia *Ecclesia Mater*.

Catenari, arc: *Fig. 15*

Caterina d'Alexandria, verge i màrtir (On. 25 d'octubre): Els seus atributs són cap de l'emperador Majenci, espasa, colom, crani, nen Jesús, roda amb ungles afilades i als seus peus Majenci.

Caterina de Gènova (On. 15 de setembre): El seu atribut és el cor.

Caterina de Ricci (On. 4 de febrer): Els seus atributs són anell i nafra.

Caterina de Siena, verge i doctora (On. 20 d'abril): Els seus atributs són anell, aparició Mare de Déu, cor, corona de roses, Crist, estrella amb cinc nafres, llibre, lliri, instrument de passió, nafra, nen Jesús i sant Crist.

Caterina de Suècia (On. 29 de març): El seu atribut és l'aparició de la Mare de Déu.

Caterina Thomas, verge (On. 5 d'abril): El seu atribut és el lliri.

Cathedra: La denominació més distingida que, des de temps molt antic, es dóna al seient del bisbe; per això l'església on hi ha la seu del bisbe és anomenada *ecclesia cathedralis*, o senzillament, catedral.

Cathedra Petri (*festes de la*): Dues festes de l'any litúrgic per commemorar el primat de l'Església a Sant Pere: la càtedra de Sant Pere a Roma (18 de gener) i la càtedra de Sant Pere a Antioquia (22 de febrer). Aquestes dues festes eren originàriament una sola festa que se celebrava el dia 22 de febrer, però aviat, del segle VII ençà es dividí en les dues festes actuals de les quals una quedava en el mateix dia i l'altra se celebrava el dia 18 de gener. El papa Pau IV va estendre les dues festes a tota l'Església, mentre que fins llavors no es celebraven pas per tot arreu. La pàtria de la festa de la càtedra de Sant Pere és Roma. Per introduir aquesta festa, es va prendre peu de la festa pagana *Charistia o cara cognatio* que es volgué desterrar o cristianitzar.

Catxapit: Ampit de la finestra.

Cauda: El rossegall de la capa *magna*.

Caudatarius: El clergue que va darrera del prelat vestit amb la capa *magna* sostenint el rossegall de la mateixa. V. Llibre de J. M. Martí i Bonet *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2009), pàg. 147.

Causes pies: Són les últimes voluntats dels difunts manifestades normalment en llurs testaments. Fins el segle XX, hi havia el tribunal de Testaments i Causes pies que s'ocupava de les causes referents a la part espiritual (misses, aniversaris, obres benèfiques...) i designava els marmessors substituts per als afers de caràcter pietós. A Barcelona es creà aital tribunal amb motiu de la concòrdia entre Jaume II de Catalunya-Aragó i el bisbe Ponç de Gualba el 1315.

Cavall: Atribut de santa Engràcia, sant Jaume el Major, sant Jordi, sant Julià Hospitalari, sant Marcel, sant Marcel papa, sant Martí de Tours, sant Maurici, sant Millà, sant Lleonard, Reis Mags i sant Teodor.

Cavet, motllura de: *Fig. 114*

Cebrià, bisbe i màrtir (On 12 d'octubre): El seu atribut és la moneda.

Cecília, verge i màrtir (On. 22 de novembre): Els seus atributs són l'arpa, corona de roses i lliris, instruments musicals, orgue i tallabas.

Cecs: Atribut de sant Florenci, santa Llúcia, santa Lutgarda, santa Matilde i santa Odília.

Cedulae interclusae: En diplomàtica. V. *Litterae clausae*

Cega, arqueria: *Fig. 29*

Cel ras: V. *Canyissada*

Cel·la: Habitació destinada a una religiosa en un convent o a un pres. En castellà *celda*.

Celebratio: Nom que actualment es dóna a la celebració del sant sacrifici de la missa o eucaristia; a l'edat mitjana també servia per designar altres cerimònies litúrgiques.

Celedoni, soldat i màrtir (On. 3 març): Els seus atributs són anell, collar de perles i cadena d'or al voltant del coll.

Celestí V, Papa (On. 19 de maig): Els seus atributs són dit davant la boca i colom.

Cella coementerialis. V. *Església del cementiri*.

Cella trichoria: Capelles petites, quadrangulars, obertes d'una banda, i en forma d'absis de les altres tres, bastides en els cementiris i que en els primers temps del cristianisme servien de mausoleus, per celebrar els aniversaris dels difunts, i en temps de les persecucions també servien per celebrar en ells els cultes de la comunitat cristiana.

Cementiri (*fossar, coementerium, polyandrium*): Lloc d'enterrament beneït, destinat als fidels que han mort com a membres de l'Església i no han perdut el dret a una sepultura eclesiàstica. Originàriament era situat fora de les poblacions, ja que el dret romà prohibia els enterraments dins les mateixes; des de l'edat mitjana trobem preferentment el cementiri al costat o al pati que hi ha entorn de les esglésies; però en temps moderns, per raons de salut pública, ha estat traslladat novament fora de les poblacions.

Cena, sopar: En sentit litúrgic prendre la sagrada eucaristia com a commemoració i renovació de la darrera cena del Salvador. Segons Zwingli i Calví consisteix en el pietós tast del pa i del vi, purs símbols del Cos i de la Sang de Crist, del preu de la redempció dels homes, amb la diferència que segons Zwingli és una cena commemorativa i de reconeixement, i segons Calví és alhora una penyora de la gràcia amb la qual Crist embolcalla i abeura aquells que creuen en aquell símbol, d'una manera espiritual, donant-los la vitalitat del seu Cos glorificat. D'aquesta manera Crist s'uneix en cos i ànima amb els creients. Segons la concepció luterana la cena és el menjar del Cos i de la Sang de Crist que en el moment de rebre'l es troba realment i vertaderament al costat de les substàncies del pa i del vi (Consubstanciació) i que esdevé aliment i beguda i que serveix per redimir de les culpes als pecadors creients i per la seva salvació, passant a ésser el judici pels incrèduls. Segons les ensenyances de l'Església Catòlica i de tots els ritus orientals és la unió sagramental amb el Déu home, mitjançant les espècies consagrades del pa i del vi, que està vertaderament realment i essencialment sota les espècies del pa i del vi en virtut de la transsubstanciació o canvi de la substància de les mateixes, operada per virtut de les paraules de la consagració, que, segons les doctrines de l'Església Catòlica i de tots els ritus orientals, té el caràcter de renovació del sacrifici del Calvari i, per tant, el caràcter de sacrifici i de cena. Entre els catòlics és poc freqüent el nom *cena*, ja que des de molt antic és coneguda com *comunio*. En canvi, entre els protestants, el nom de *cena* s'adiu bé al concepte que tenen d'ella.

Cendra: Símbol litúrgic de penitència i de sentida contrició; s'usava en l'expulsió dels penitents i s'imposa al cap dels fidels el dimecres de cendra. V. *Benedicció de la cendra*. La imposició de la cendra es realitza el dimecres de cendra (de Quaresma), i aquest element ens recorda el nostre origen. Ens cobrim el cos de cendra per tornar a l'origen de la nostra història en senyal del penediment per allò que ha allunyat el cristià de l'origen, que és Déu. **

Censura de llibres: És una sèrie arxivística de l'Arxiu Diocesà de Barcelona que s'inicia el 1820, i en ella hi ha notícies dels dictàmens emesos per la Junta de Censura Religiosa sobre publicacions o llibres.

Centuriatores de Magdeburg: Grup protestant del segle XVI dedicat als estudis dels documents. Publicaren 13 volums sobre diplomàtica (diplomes) a Basilea (1559-1574).

Ceps: Atribut de sant Antoni de Pàdua, sant Noè, sant Urbà i sant Vicenç.

Ceptre: Atribut de sant Abdó i sant Senén, sant Ferran, sant Gabriel, sant Lluís rei, sant Maurici, sant Moisés, sant Onofre, sant Ricard, sants reis, santes reines i sant Segismund.

Ceràmica: V. *Bòbila i procés de ceràmica*

Cereostatum (*cereostatarium*): V. *Canelobre*.

Cerimònia (*caeremonia, caerimonia, ceremonia*): **1.** En sentit ampli significa el conjunt del ritu extern d'una funció litúrgica (celebració de la missa, administració de sagraments i sagramentals, rés de l'ofici canònic, processons...), sempre que es celebri amb solemnitat; **2.** En sentit estricte i més vulgar significa l'acció i moviments que acompanyen un acte del culte diví i s'unifiquen amb ell formant un ritu. La cerimònia enriqueix i embelleix els actes del culte, els dóna diversitat i significació, fa tangibles les idees, les sensacions i les veritats en ell contingudes i dóna una expressió externa al simbolisme de la posició, de les accions i dels moviments. Les cerimònies són el complement de la paraula pronunciada. Són d'una gran importància per a una execució digna, corprenedora i edificant dels actes litúrgics; els treuen la monotonia; la paraula i l'oració es fan comprensibles fins i tot a aquells que són menys il·lustrats. Les cerimònies fan intel·ligible el text litúrgic en els seus diversos aspectes, exciten en les ànimes la pietat i la devoció recollides, provoquen els actes d'oració i condueixen a una participació interior de les accions sagrades. Al llarg dels temps l'Església ha considerat les cerimònies com a dignificadores i saludables protegint-les d'una manera diversa segons els temps, els llocs i les persones. Els actes del seu culte sempre han estat envoltats d'una abundància i riquesa extraordinària de cerimònies, declarant-les justificades i concordants amb el dogma en el concili Tridentí (sess. 22, c. 5 i càn. 7) i reivindicant-les contra els protestants que les consideraven en gran part inútils, supersticioses i contràries als bons costums.

Ceroferale: V. *Canelobre*.

Ceroferaris: Ministres (escolans) que porten cirials, és a dir portadors de cera (o ciris).**

Cerogerulum: V. *Canelobre*.

Cervell de gat: Terra margosa que cenyeix un element per augmentar la seva resistència.

Cervicale: V. *Coixí*.

Cérvol: Atribut de sant Amat de Sens, sant Conrad, sant Eustaqui, sant Felip de Valoix, sant Fructuós de Braga, sant Humbert, sant Joan de Mata, sant Julià Hospitalari, sant Mamés, santa Maria de Cervelló i sant Pacià.

Cesari, bisbe d'Arles (On. 27 d'agost): El seu atribut és el guant.

Charistia (*cara cognatio*): Festa dels *chari*, és a dir, dels parents. Era una festa pagana que se celebrava el 22 de febrer i s'unia a la festa dels *parentalia*, la festa dels morts que durava vuit dies a tots els estaments del poble amb l'oferiment de sacrificis, banquets i altres solemnitats. La festa de la càtedra de Sant Pere va ser instituïda per fer-la desaparèixer o transformar-la.

Charitas: Francesc de Paula

Charta cum secretis: Nom de la taula que contenia el cànon.

Cheirethesia: Nom que el ritu grec dóna a tota mena d'acció litúrgica.

Cherubshymnus: Himne del ritu grec que, el cor, com a representant dels querubins, canta durant l'ofertori en portar les ofertes des de la credença (*prothesis*) a l'altar.

Chirothecae: Nom que es dóna oficialment als guants.

Choneuterion: La piscina (*sacrarium*) a les esglésies de ritu grec.

Chor (cadirat) (*stalla, stalli*): Les cadires dels cors dels convents, col·legiates, catedrals, esglésies de comunitats, etc., que serveixen per asseure's els comunitaris, durant la celebració dels oficis divinals, de la missa conventual i les altres funcions del cor. Aquest cadirat està format per un reclinatori (*forma*) i un banc per asseure's (*sedile, scamnum*) amb una cònsola per recolzar-se en estar dret que està fixada en la part de sota del banc (*misericordia*). Els cors de les esglésies petites tenen un sol rengle de bancs, mentre que els de les esglésies grans tenen diverses sèries de bancs (*formae altae, formae superioris ordinis, formae bassae, formae inferioris ordinis*). Els bancs per seure a l'hora de les lectures ja eren coneguts al segle V, els reclinatoris (*formulae*) per agenollar-se es citen diverses vegades al segle VI. El tipus del cor actual es remunta al segle XI, i la seva disposició definitiva amb respatller data del segle XIII. Vers les darreries de l'edat mitjana es va decorar amb tota classe d'elements gòtics i més tard amb tota mena d'ornamentació del renaixement i del barroc. Les dignitats (canonges superiors de la catedral), el prebost, el degà, xantre, arxiprest, l'abat i el prior tenen sempre cadires reservades. V. *Catedral d'Erfurt*

Chor (*chorus*): **1.** En els divins oficis els cantors que executen el cant litúrgic dels salms, himnes, antífones i responsoris. Originàriament eren clergues, actualment són laics gairebé sempre. Fins les darreries de l'edat mitjana era anomenat *schola cantorum* o simplement *schola*; avui aquest nom es conserva només al *Pontifical romà*; **2.** El conjunt de sacerdots d'una comunitat o convent que canten la "conventual"; **3.** El lloc de l'església on es reuneixen els comunitaris o pares del convent. A Itàlia el cor es troba rere l'altar major, a França i a Alemanya al presbiteri o immediatament davant de l'altar major, i a Espanya al mig de la nau central de l'església; **4.** Funcions de les esglésies de comunitaris o de convents; **5.** El presbiteri, l'espai de l'altar de cada església, significat que està molt estès.

Chor (*oració del*): Ofici resat per obligació en comunitat i en el cor de les esglésies de convents i de beneficiats pels religiosos i comunitaris.

Chor (*passadís*) (*ambitus*): Passadís format al voltant del cor, continuació de les naus laterals, amb arcuacions que s'obren cap endins a les quals hi ha capelles o nínxols per altars. Es va introduir al segle X; en temps del romànic només era conegut a França; però en temps del gòtic es va estendre per totes les grans esglésies.

Chor (*reixes del*): Reixes que hi havia davant l'altar en els primers temps del cristianisme i a l'edat mitjana, les quals separaven els cantors (la *schola cantorum*) de l'altar i més tard les reixes que separaven l'espai de l'altar de la nau (*cancelli*).

Chor (*servei del*): Les funcions que s'han de celebrar per obligació al cor de les esglésies dels monestirs i de comunitats de beneficiats o de canonges. Aquestes funcions són el rés de les hores canòniques, la missa conventual, les processons que a ella van unides (*litaniae maiores, litaniae minores*, processó del Corpus, etc.) i diverses benediccions (la de les candeles, la de la cendra, la de les palmes, la de les fonts baptismals).

Chor: (*bisbe de*): V. *Praecentor*.

Chor dels homes: Tribunes que només els homes poden ocupar.

Choral (*notació escrita*): Signes que servien per anotar les melodies dels chorals. Originàriament es feia ús dels neumes (neuma, en grec senyal) units uns amb altres, escrits damunt el text amb ratlles i punts, ganxos que representaven els tons, no en la llur alçada absoluta, ni en la llur separació exacta, sinó les figures dels tons i els seus moviments cap amunt i cap avall. Entre les temptatives de reproduir els intervals, el sistema de reproduir els neumes que apareix al segle X nomenat diastèmic (*diastema*, en grec interval, distància) és el més ric en conseqüències. Aquest sistema col·loca els neumes en el text, no en línia recta, sinó a sobre i a sota del mateix text. Aquest sistema millorà amb la introducció d'una línia a sobre i a sota de la qual es posaven els neumes, i millor amb la introducció d'una línia vermella per assenyalar el to f i una de groga per al to C. Guido d'Arezzo va introduir aquestes dues línies, a les quals afegia altres dues, de tal manera que, mitjançant les lletres-claus, va donar l'alçada absoluta dels tons per cada peça de cant. Va ser l'introductor del sistema de quatre línies que, a poc a poc, va arrelar i que encara es conserva avui en el choral. El canvi dels neumes en les notes actuals va tenir lloc als segles XIII i XIV. A Alemanya, per influència de la lletra gòtica minúscula es va desenvolupar un sistema de notes compactes en forma de guió o de clau, les quals estigueren en ús fins al segle XIX; a Itàlia es van desenvolupar les notes quadrades, dites llatines, que avui han estat acceptades per tot arreu.

Choral: **1.** Cant litúrgic llatí que remunta a la més antiga cristiandat, reformat per sant Gregori el gran, de qui prengué el nom del choral gregorià o *cantus gregorianus*. Es compon dels vuit (o dotze) *modi* eclesiàstics i està format per tons sols (choral sil·làbic) o per grups de tons més o

menys melòdics (choral melismàtic). Sempre és a una veu i diatònic, això és, admet semitons a més de la seva escala de tons (*diesi*), exceptuant quan s'ha de canviar el *tritonus* f-h en b per sonar durament. Hi ha opinions diverses sobre el caràcter del ritme del choral, si ha d'ésser lliure (oratori) o lligat (mesurat); **2**. Cançó protestant, cantada a una veu per tots els assistents a l'església, a l'aire de choral, és a dir, emprant el mateix temps en les síl·labes, i amb pausa i intermedi a la fi de cada verset.

Chorales: Seglars vestits amb sotana i sobrepellís que assisteixen al cor de les comunitats per resar o cantar els oficis divinals.

Choros (grec): **1.** Conjunt de cantors dividit en dues seccions que alternen i que executen el cant litúrgic en els oficis divinals; **2.** L'espai entre l'altar i la nau on tenen el seu lloc els cantors que assisteixen a les funcions litúrgiques, però no els clergues que les executen.

Chrisma (grec): Segons la significació grega, en sentit ampli tota la unció feta amb els sants olis; especialment significa la unció feta pel sacerdot al nou batejat amb el *miron* (grec); és el sagrament de la Confirmació.

Chrisma: V. *Sants olis* i *Consagració dels sants olis*.

Chrismale: En època medieval significava: **1.** El vas del sant crisma; **2.** El *pixis* per guardar el Santíssim Sagrament; **3.** Els corporals; **4.** La coberta posada sobre els reliquiaris com a ornament i protecció; **5.** El vestit de batejar. El pontifical romà actual dóna el nom de *chrismale* al drap impregnat de cera que es posava (abans del concili Vaticà II) damunt l'altar després de la seva consagració, abans de posar-hi les tovalles. Aquest *pannus*, *lineus ceratus (tela cerata)* va entrar en ús a les darreries de l'edat mitjana. Va estar poc en ús abans de la generalització del pontifical romà. **6.** La vena de tela que, segons el pontifical romà ha de lligar el cap del confirmat després d'haver-lo ungit amb el sant crisma (abans del concili Vaticà II).

Chrismarium: En llenguatge medieval designa: **1.** El lloc on s'administrava el sagrament de la Confirmació (V. *Consignatorium*); **2**. El vas amb el sant Crisma; **3.** Un reliquiari portàtil penjat al coll (*philacterium*).

Chrismatio: Unció del que es bateja, feta pel sacerdot que bateja. És l'única unció feta amb Crisma permesa al sacerdot; ja apareix en temps d'Innocenci I (417) al costat de la confirmació i significa la gràcia que s'ha rebut de Crist a través del baptisme; és simplement un sagramental, no un sagrament com la confirmació, i només es troba en el ritu llatí, mai en els ritus orientals. El *miron* (*myron*) que administren els sacerdots grecs al que acaba d'ésser batejat és el vertader sagrament de la confirmació que en els ritus orientals els sacerdots també poden administrar.

Chrysoclavus: En el *Liber Pontificalis*, les randes i puntes teixides d'or dels vels, dels cortinatges i de les tovalles de l'altar.

Cibori: (copó o *pixis*): Receptacle per guardar i distribuir la Sagrada eucaristia, format a imitació del calze, amb tapa, i que té, igual que aquest, peu, nus i copa. Aquests receptacles començaren a emprar-se amb aquesta finalitat vers el segle XIII. Abans d'aquesta època, i també molt després, es tenien per a aquests usos capses petites (*pyxis*) de forma arrodonida amb tapa de bola o plana; eren de metall, marfil o fusta. Els ciboris dels segles XIV i XV ofereixen preferentment una forma poligonal amb una tapa alta en forma de torre; tenien a dins un receptacle especial per contenir la Sagrada eucaristia. Després de l'edat mitjana la copa del cibori va ésser rodona, la tapa era unes vegades còncava, i d'altres allargada. Segons el ritual romà el cibori ha de ser fet *ex materia solida decentique*; no precisa si de plata o daurat de l'interior; una cosa i altra, però, són molt de desitjar si es té en compte el fi al qual va destinat. Abans d'usar-lo calia que fos beneït pel bisbe o per un sacerdot facultat per ell, segons prescripció de la Congregació de Ritus.

Cibori de l'altar (*ciborium, tegurium, umbraculum, tegmen;* grec, *kibórion*): Construcció de sobre l'altar que forma una espècie de baldaquí sostinguda per quatre columnes o per columnes i cònsoles. Només els sustentacles dels ciboris més oberts estan formats per columnes. Si el cibori està adossat a una o dues parets, les columnes que reposen sota les cantonades de la paret poden ésser substituïdes per cònsoles. El cobricel (o teulada) del cibori pot acabar en línies rectes, o en forma de cúpula, tenint la forma d'una piràmide quadrangular o octogonal, tenint la forma esglaonada, tenint la forma de teulada, de dues o de quatre vessants, etc. Els sustentacles de la teulada poden estar units a través de bigues o d'arcuacions. Els ciboris que s'han conservat dels temps de l'edat mitjana i dels temps posteriors ens ofereixen alguns exemplars ben adequats i models força instructius. En època del barroc el cibori esdevenia una baluerna en la qual la coberta s'inclinava als quatre cantons de les volutes que tendien al mig; en el període tardà del barroc va desaparèixer parcialment l'embigat que unia les columnes. Es pot constatar l'existència del cibori tant a Orient com a Occident al segle IV, però en cap cas va ser d'ús general ni hi eren tots els altars cobricelats amb ciboris. L'opinió contrària exposada sovint en obres arqueològiques i litúrgiques no és encertada. A Occident i en tots temps l'altar amb cibori va ésser generalment una cosa rara. Hi ha una variant del cibori, que és el mig cibori, el qual cobricela l'altar però no el sacerdot. Sempre es troba aferrat a una paret. Molts d'aquests ciboris vingueren a Itàlia en el període comprès entre la fi del segle XIV i el segle XVII; en altres països se'n construïren molt pocs. Una altra variant del cibori és el cibori en miniatura que en les esglésies de ritu grec es construeix als costats de l'altar i, com el mig cibori, també cobricela solament sobre l'altar.

Cibum eucarístic: Aliment almoina. Aliment del Cos de Crist.**

Cicle litúrgic: Temps que precedeixen la festa de Nadal o la de Pasqua, amb la preparació per a la celebració de les mateixes i les festes que les segueixen relacionades amb elles.

Cicle lunar: Sèrie de 19 anys que comprèn 235 mesos lunars després de passats els quals es repeteixen en el cicle lunar següent de 19 anys les llunes noves i les fases de la lluna que cauen els mateixos dies del mes de l'any del cicle precedent. El número assenyala en quin any del cicle lunar es diu número auri (*numerus aureus*); es troba afegint un a l'any en

què estem i partint la suma per 19. La quantitat que queda és el número auri; si no en queda cap és el 19. El cicle lunar i el número auri serveixen per fixar el calendari eclesiàstic.

Cicle de Nadal: El primer dels dos grans cicles de l'any litúrgic. Comença amb les quatre setmanes d'Advent que és el temps de preparació. El seu punt central el constitueix la festa de Nadal, a la qual segueix la festa de la Circumcisió que es celebra el dia 1 de gener, (abans del concili Vaticà II) la festa del Nom de Jesús del següent diumenge, la festa de l'Epifania del 6 de gener. La darrera festa és després de 40 dies, la solemnitat de la Presentació del Fill de Déu al temple el dia 2 de febrer. Acaba amb les completes d'aquesta festa. Si la Pasqua cau el 6 d'abril, o abans, el cicle de Nadal i el cicle de Pasqua entren més o menys en contacte.*

Cicle pasqual: El segon dels grans cicles litúrgics de l'any eclesiàstic; és el més distingit de tots. Comprèn la festa de Pasqua amb els tres dies de Setmana Santa que la precedeixen i l'octava que la segueix com a punt central; abans del concili Vaticà II comprenia el temps de Septuagèsima com a preparació remota i el temps de Quaresma i de Passió com a preparació pròxima a la festa de Pasqua i el temps pasqual amb l'Ascensió, Pentecosta i octava que li seguien.

Ciclopi: Es diu del mur construït amb grans blocs de pedra.

Cigne: Atribut de sant Hug de Grenoble, sant Hug de Lincoln i sant Martí de Tours.

Cilici: El vestit de penitència que en l'edat mitjana es posava als moribunds dels convents mentres es resava l'*obsequium circa morientes*. *Petit cilici* és com un braçalet amb punxes emprat pels seguidors d'una espiritualitat especial. *Fig. 265*

Cimaci: Motllura sinuosa en forma de "S", que corona o remata un membre (element) arquitectònic; també s'anomena "coronell". El cimaci es composa de dues porcions de cercle, una còncava i l'altra convexa (gola i taló).

Cimbori: **1.** Cos cilíndric que serveix de base a una cúpula i descansa immediatament damunt els arcs torals i les petxines; **2.** Petita cúpula de forma cilíndrica o prismàtica que sobresurt per damunt la teulada d'un edifici per donar claror a l'interior. V. el cimbori de la catedral de Barcelona.

Cingulum (*zona*): Cordó per lligar i cordar l'alba; el seu ús és tan antic com el de l'alba. Avui apareix en tres formes: com a cordó, com a cinta i com una cinta amb dos lligams més prims en la part inferior per fixar-la. Totes tres formes eren conegudes a l'edat mitjana, especialment la darrera. Estem molt mal informats sobre els cíngols en els primers temps del cristianisme i a l'edat mitjana. Mai hi ha hagut prescripcions especials sobre la seva forma ni sobre la seva matèria. Encara avui el cíngol pot ser igualment de seda que de llana, de cànem que de cotó; blanc o de color. Ja a l'edat mitjana era costum de posar borles al capdavall dels cíngols; també s'hi posaven franges; els cíngols de la tercera classe amb riques puntes als extrems eren prou coneguts a l'edat mitjana. Els ritus d'Orient també tenen un cíngol que solament serveix per lligar, no però per torçar; en fan ús el bisbe i el sacerdot. La forma del cíngol del bisbe i del sacerdot és la d'un cinyell ample, de seda, que, al davant i al mig, té un fermall o bé una baga al darrera que serveix per estrènyer-lo. El cíngol del sotsdiaca grec i copte ve a ser una mena d'estola ampla, els dos extrems de la qual es col·loquen a darrera en forma de creu, passen al davant per les espatlles, cordant-se la part que penja dessota del pit.

Cinquagesma (*Pentecosta*): L'aniversari de la vinguda de l'Esperit Sant i de la definitiva fundació de l'Església i de l'entrada de la mateixa en la vida pública. S'escau sempre el setè diumenge després de Pasqua, per tant, igual que la Pentecosta de l'Antic Testament, s'escau el cinquantè dia després de Pasqua; és per això que els cristians han guardat el mateix nom jueu de la Pentecosta per assenyalar aquesta festa. Ja en els primers temps del cristianisme es celebrava aquesta festa: en el *Gelasianum* apareix amb octava; amb tot, només el dimecres, divendres i dissabte d'aquesta tenen missa pròpia per tal com en ells s'esqueien les témpores d'estiu. En el *Gregorianum* hi tenen missa pròpia també el dilluns i el dimarts, però no el dijous. Si el diumenge després de Pentecosta figura també en el *Gelasianum* com a dia de l'octava abans del concili Vaticà II, s'ha de tenir en compte que això és un additament gal·licà; en el *Gregorianum* i en el ritu romà de tots els temps, mai figura com a dia de l'octava. Abans del concili Vaticà II, l'ofici de Quinquagèsima i de tota l'octava tenia tres salms i tres lliçons en les matines, pel que feia a la resta no es distingia de l'ofici ordinari. Una característica de la missa de Cinquagesma i de la seva octava és la seqüència *Veni Sancte Spiritus*.

Cintra: Bastiment provisional que serveix per sostenir les peces d'un arc o d'una volta en construcció fins que estigui posada la clau. En la reconstrucció del cimbori de la catedral de Barcelona s'ha emprat un xindri o una cintra; tots els carreus de pedra s'han sanejat posant-hi titani i no pas ferro. La seva restauració acabarà el 2012.

Cinturó (militar): Atribut de sant Marcel, santa Mònica, sant Nicolau de Tolentino, sant Tomàs apòstol i sant Tomàs d'Aquino.

Cinyell litúrgic: V. *Cíngol*.

Ciprià (*Oració de sant*): Oració que circula en nom de sant "Ciprià", però de data posterior, potser deguda a un tal "Ciprià", poeta de la Gàl·lia (segle V), la qual té cert parentesc amb l'oració d'intercessió de la recomanació de l'ànima. Comença amb *Suscipe*.

Circata: Naus laterals del temple. *Processio per circatam* es diu en contraposició a la *processio in medio ecclesiae*.

Circulus: **1.** *Abans del concili Vaticà II*: La cort que els canonges havien de fer al bisbe, segons prescripció del cerimonial, quan assisteix solemnement a un ofici, deixant les cadires del cor i formant entorn d'ell un semicercle i resant amb ell, després de fetes les degudes reverències i inclinacions, els *kyrie*, el *Gloria*, el *Credo*, el *Sanctus* i l'*Agnus Dei*. A més d'aquest cas, els canonges formen *circulus* quan el bisbe es revesteix fora del cor a la sagristia o en una capella privada; **2.** L'ornamentació que envolta la vora inferior de la mitra.

Circumcisió del Senyor (*Circumcisio Domini*): Festa que es celebra per l'octava de Nadal en memòria de la circumcisió del nen Jesús. A la Gàl·lia ja es celebrava al segle VII. D'aquí sembla que passà al ritu romà, on ja havia esdevingut usual al segle IX. Fins aquesta època el dia primer de gener era una senzilla octava de Nadal.*

Ciri (*candela, cereus*): **1.** Els ciris de l'altar, així com tots els ciris que serveixen per a fins litúrgics; han de ser de cera d'abelles o almenys, segons prescripció de la Congregació de Ritus, en la seva part principal. Per fer només llum poden ser d'esternia, parafina, etc.; **2.** Ciri que s'oferia en l'ordenació sacerdotal: Cerimònia del ritu d'ordenació sacerdotal que consisteix a oferir el que s'ordena, al bisbe, a l'hora de l'ofertori, un ciri encès; els abats i les abadesses n'ofereixen dos. Sembla, segons totes les probabilitats, que aquesta ofrena s'originà a Roma, al segle XII; en les consagracions de bisbes, de cardenals preveres i cardenals diaques.

Ciri: Atribut de sant Abel.

Ciri beneït: Candela o ciri beneïts per la Candelera, que els fidels, confiats en les oracions que l'Església diu en la seva benedicció, encenen en les tempestats per allunyar els danys i dels perills del mal temps. Aquest costum ens ha arribat de l'edat mitjana.

Ciri del baptisme: Ciri encès (normalment del Ciri pasqual) que el sacerdot, després de batejar, posa a la mà del batejat o del seu padrí. Les paraules: *Accipe lampadem ardentem et irreprehensibilem custodi baptismum tuum*, etc. (abans del concili Vaticà II), ens diuen que és un advertiment al batejat perquè guardi la llum de la gràcia baptismal sempre encesa fins a la vinguda del Senyor, és a dir, fins a la mort sense pecat. Després del concili Vaticà II es diu *accipe lumen*. La tramesa del ciri encès al nou batejat ja apareix a la fi del segle XI. Es generalitzà molt a la darreria de l'edat mitjana. Segurament aquesta pràctica estarà relacionada amb el costum, citat de sant Ambròs al segle IV i per Amalari de Metz i Alcuí al segle IX, que consistia en portar als neòfits llums encesos durant l'acte solemne del culte de després del baptisme; aquest costum no el coneixen els *Ordines romani baptismi* més antics. Els ritus orientals no coneixen el costum de trametre el ciri encès al nou batejat.

Ciri del Sanctus: *Abans del concili Vaticà II:* Ciri que segons el missal romà hi havia al costat de l'epístola de l'altar, que s'havia d'encendre després de cantar el *Sanctus* i que havia de cremar fins al *Communio*. Actualment aquest costum ja ha caigut gairebé completament en desús. El costum d'encendre un ciri en començar el cànon ja apareix a les darreries de l'edat mitjana. Generalment es feia ús d'una torxa que era una mena d'atxa formada amb una sèrie de ciris prims entortolligats que formaven un ciri gruixut.*

Ciri dels moribunds: Ciri que s'encén quan es fa la *commendatio animae* als moribunds.

Ciri ofert: Atribut dels Reis Mags.

Ciri pasqual: *Abans del concili Vaticà II*: Ciri que es beneïa el Dissabte sant, i actualment (des del concili Vaticà II) s'introdueix tot cantant *Lumen Christi* a l'església, que està fosca abans de començar pròpiament la vigília de Pasqua. El diaca canta el *Praeconium pascale* –fins i tot avui dia– i es claven cinc grans d'encens; l'encén amb el foc nou i crema durant la missa fins el dia de Pentecosta. Especialment els tres dies de Pasqua, el dissabte abans de la dominica *in albis* i els diumenges a l'hora de la missa i de les vespres estava encès. Actualment, durant tots els dies després de Pasqua (Pentecosta) està encès en les cerimònies. Sant Jeroni ja coneixia el ciri pasqual i la seva benedicció. Es practicava a Pavia vers l'any 500, a Ràvena vers el 600. El quart concili de Toledo de 633 ja parla del ciri pasqual i de la seva benedicció. Vers la segona meitat del segle V havien d'haver entrat en ús a Roma, però en el decurs del segle VI devien caure en desús, alhora que no el coneixen ni el *Gregorianum* ni els *Ordines romani* del segle IX. Més tard el ciri pasqual i la seva benedicció degueren reintroduir-se a Roma en la litúrgia del Dissabte sant, alhora que l'any 1000 arreu d'Occident és una part integrant de la mateixa.** *Fig. 210*

Cirials: Candelers llargs, de manera que puguin ser portats en processó al costat de la creu processional.

Ciril d'Alexandria, bisbe i màrtir (On. 27 de juny): El seu atribut són referències a la Mare de Déu i el text llatí *Mater Dei*.

Ciril i Metodi, monjo i bisbe respectivament (On. 14 de febrer): El seu atribut és el quadre.

Ciril III, prior general dels carmelites (On. 6 de març): El seu atribut és quadre de la Mare de Déu i text llatí *Revelatio futuri ecclesiae*.

Ciris de l'altar (*Altarkerzen*): Ciris (*candelae, cerei*) que han de cremar a l'altar, segons prescripció, quan se celebra la missa o quan es fa una altra cerimònia litúrgica. Originàriament els ciris mai estaven damunt l'altar, sinó que es col·locaven o al costat, al darrera, o en l'aire. El costum de col·locar-los al damunt data del segle XI. Al segle XIII ja s'acostumava a molts llocs; esdevenint un costum general als segles XIV i XV. Al segle XVII encara hi havia esglésies de França que conservaven el costum primitiu. A l'edat mitjana no hi havia cap prescripció sobre el nombre de ciris que havien de cremar a l'altar quan es celebrava la missa. A les misses *privades* sovint se'n cremava només un. Els bisbes en les misses privades han de tenir quatre ciris encesos sobre l'altar, i en les solemnes sis més un altre que porta el seu escut episcopal. *Fig. 211*

Ciris de l'Evangeli: Els dos cirials amb ciris encesos que dos acòlits sostenen al costat del diaca que en els oficis solemnes canta l'Evangeli. En els ritus orientals també és costum cantar l'Evangeli amb ciris encesos. Sant Jeroni el coneix en les esglésies d'Orient *ad signum laetitiae demonstrandum*; a l'Occident també és conegut. L'explicació del ritu gal·licà de la missa (segle VI) també el coneix; en ell es fa esment de set cirials que acompanyen el diaca a l'ambó per cantar l'Evangeli; i poc després també en parla sant Isidor de Sevilla. Als segles VIII i IX es troba citat aquest costum a l'*Ordo* romà i a Amalari de Metz.

Cirus (On. 31 de gener): El seu atribut és un manat d'herbes.

Cisell: Atribut de santa Apol·lònia i santa Rosalia.

Cistell: Atribut de santa Francesca romana i de la dita Mare de Déu dels ous o de la cistella.

Cistell amb dos coloms: Atribut de sant Josep.

Cistell amb faves: Atribut de sant Medir

Cistell amb fruita: Atribut de sant Amós, sant Antoni, sant Blai, santa Dorotea i sant Ponç.

Cistell amb pans: Atribut de sant Julià de Conca i sant Nicolau de Tolentino.

Cistell amb rates: Atribut de sant Martí de Porres.

Cistercenc: Pertanyent a l'orde benedictí que tingué com a gran protagonista sant Bernat.

Cítara: Atribut de sant David.

Ciutadella: Fortalesa amb baluards situada en un lloc estratègic per defensar una ciutat.

Clàmide: Atribut de sant Gervasi i sant Protasi, sant Jaume el Major, sant Just soldat, sant Lluís rei, sant Martí de Tours i sant Pau.

Clara, verge (On. 11 d'agost): Els seus atributs són bàcul, branca, calze, ostensori (custòdia) i palma.

Classicum (*classis*): Denominació medieval del tocar totes les campanes.

Clau com insígnia en el capell: Atribut de sant Roc.

Clau d'arc: *Fig. 12*

Clau d'or: Atribut de sant Ramon de Penyafort.

Clau de volta: *Fig. 58*

Claus: Atribut de sant Adrià, sant Alexandre I, santa Àurea, sant Bernard d'Alzira, santa Elena, santa Engràcia, santa Felicitat, santa Genoveva, sant Germà de París, santa Isabel mare de sant Joan, sant Joan de Capistrano, sant Lluís rei, sant Marçal, santa Marta, sant Maties, sant Ot, sant Pantaleó, sant Pere apòstol, santa Peronella, sant Prim, sant Quintí, sant Sever de Barcelona (en el cap) i santa Zita.

Claustrada: *Fig. 59*

Claustre (*ambitus, galilea*): Pati quadrangular, obert amb corredors laterals, tancats per arcades, en una part del qual era costum de construir l'església i en l'altra els edificis del convent o comunitat. Servia tant per a l'estudi i el repòs com per a actes litúrgics, processons, el *mandatum* del Dijous Sant, etc. Acostumava a ésser construït a la banda sud de l'església. A la fi del romànic i en època del gòtic assoliren una gran perfecció artística, tant per l'arquitectura com per l'ornamentació. El nom alemany *Kreuzgang* donat al claustre segurament deriva de la processó que s'hi acostumava a fer en ell.

Clavari: 1. Persona que té al seu càrrec les claus d'un lloc de confiança en una corporació, i especialment de la caixa on hom guarda els diners comunals. **2.** Tresorer funcionari de l'administració municipal, gremial i baronial catalana responsable de les finances. A Barcelona era un càrrec d'elecció bianual. Fou suprimit pel Decret de Nova Planta. Eren controlats pels oïdors de comptes.

Clavi: Les dues franges que baixant de dalt a baix per la part anterior i posterior de la dalmàtica litúrgica li servien d'ornament fins al segle XII. Procedien de l'antiga vestidura profana.

Clàusules de sacció o corroboració: En diplomàtica, són les fórmules que tornen a donar força a la disposició (o voluntat ferma) del document. Aquestes fórmules o clàusules poden ser preceptives, prohibitives, derogatives, reservatives, obligatives o renunciatives.

Clergue (*Clericus*): *Abans del concili Vaticà II:* Persona masculina que rebia la clerical tonsura (almenys 7 cm. de diàmetre) i que per ella esdevenia eclesiàstic. Segons l'antic dret canònic, als set anys ja es podia rebre la clerical tonsura, mentre el candidat fos confirmat, sabés llegir i escriure, tingués els rudiments de la fe i donés l'esperança de romandre en l'estament eclesiàstic. Tanmateix, segons el codi de dret canònic —anterior, però, al concili Vaticà II— ningú no pot ser tonsurat sense haver començat els estudis de teologia.

Clerici uxorati: Clergues que, tot i haver rebut la tonsura, podien casar-se previ consentiment del bisbe.

Clericus non tonsuratus: El *Memoriale rituum* dóna aquest nom al ministre que no ha rebut cap ordre i que substitueix el ministre pròpiament dit en els serveis del culte, especialment de la missa.

Climent I romà, Papa i màrtir (23 de novembre): Els seus atributs són aigües, ancora,anyell i capella rodejada d'aigua.

Clipeus: Ornament en forma d'escut de la part posterior de la capa pluvial. És una reminiscència de l'antiga caputxa. V. *Pluviale* i *Scutum*

Clocca: Denominació de la campana que ja apareix a la *Vita S. Columbae* (fi del segle VII). Probablement és un mot d'origen celta.

Cloquer: V. *Campanar*

Clotilde, reina, esposa del rei franc Clodoveu i vídua (On. 4 de juny): El seu atribut és l'àngel.

Cluniacenc: Pertany a la congregació benedictina que destacà en la reforma gregoriana (segle XI). Gregori VII era monjo de Cluny.

Coberta: Part exterior del sostre que cobreix un edifici. Hi ha cobertes de quatre vents: la disposada per cobrir els capcers laterals en un edifici de quatre fatxades i coberta de dues vessants si cobreix la teulada en una aresta.

Coberta de l'ambó, Coberta de l'analogi: Drap de teixit de bona qualitat, amb el qual s'ornava en les festivitats grosses l'ambó, des d'on s'havia de cantar l'Evangeli. A partir del XI es troba citat amb freqüència i ha sobreviscut en el domàs amb el qual s'adorna la trona per les festes solemnes.

Coberta del lectorium: Coberta del faristol de l'ambó que es col·loca en les festivitats quan s'hi canta solemnement l'Evangeli allà on se'n fa ús. A l'edat mitjana de vegades tenia forma allargada, i d'altres tapava el faristol per tots els seus costats.

Coberta de la trona: Domàs o cortinatge que s'usava abans del concili Vaticà II per cobrir la barana de la trona. Actualment hi ha algunes esglésies que el fan servir. V. *Coberta de l'ambó*

Cobrealtar (*tapet*): Drap per protegir les tovalles de l'altar, que serveix d'ornament del mateix sempre estès, llevat en la missa. Sovint és conegut per drap de vespres, alhora que es podia deixar sobre la mesa durant el cant de les mateixes, retirant-se només quan es canta el *magnificat*. Es pot seguir la seva pista a partir de la fi de l'edat mitjana. Sant Carles va ordenar el seu ús i després d'ell molts estatuts diocesans. Mai no ha estat obligatori. No s'ha determinat quina mena de drap ha de ser ni tampoc de quin color.

Cobrecalze: Drap que, segons les prescripcions anteriors al concili Vaticà II, ha de cobrir el calze des del començament de la missa fins a l'ofertori i des del *communio* fins a la fi de la missa. Ha de ser de seda i del color de la casulla amb la qual es diu missa. El cobrecalze a la fi del segle XV encara no estava en ús a Roma. El calze i la patena es duien a l'altar o bé descoberts o lligats dins una petita coixinera de tela.

La seva introducció va tenir lloc en els tres primers quarts del segle XVI, quan el missal romà de sant Pius V i de sant Carles el prescrivien. Sembla que fou un predecessor del cobrecalze, el drap (*mappula, sindon, sudariumn, mantile, offertorium*) amb el qual era costum ja al segle XIII en la missa solemne de cobrir el calze i la patena fins l'hora de l'ofertori damunt la credença, on eren col·locats a l'hora de l'epístola o fins i tot abans.

Codex traditionum: V. *Cartulari*

Coelum: En llengua litúrgica significa: **1.** El baldaquí de l'altar; **2.** Un baldaquí portàtil.

Coementerium (grec *koimetérion*, lloc de repòs, de dormir): Lloc de descans o de repòs dels cossos dels difunts, el cementiri. Fins al segle V era subterrani (*hypogeum*). La denominació catacumba apareix més tard; o a l'aire lliure (*coementerium sub divo*; en el nord d'Àfrica, *area*); ben aviat, però, es va construir només en la segona forma. En els cementiris subterranis els cossos, o estan col·locats en tombes a terra (*forma*) o en el mur de manera longitudinal (*loculi*) o en forma longitudinal arcada (*arcosolia*) o en forma de nínxols amb tapa horitzontal (*sepulcra, mensa*); la forma de sarcòfag és rara. Els cementiris a l'aire lliure tenien les tombes al sòl i també en sarcòfags aixecats damunt la terra.

Coena Domini: El Dijous Sant o el dijous de la Setmana Santa en el qual va celebrar el Senyor l'última cena amb els seus deixebles (*coena Domini*), va instituir l'august Sagrament de l'altar i va començar la dolorosa passió (oració a l'hort, traïció de Judes i empresonament del diví Mestre). Es pot comprovar que ja es celebrava al segle IV. A França era conegut per *Natalis calicis* en els antics temps del cristianisme i a l'edat mitjana, per la manera com es celebrava la institució de l'Eucaristia. Es celebra una sola missa (actualment a l'inici de la tarda), en la qual en el *Gloria* es toquen les campanes, que emmudeixen fins el *Gloria* del Dissabte Sant (vigília pasqual), es consagra unes altres hòsties per a les cerimònies del Divendres Sant. Segueix a la missa la processó per portar l'hòstia consagrada al monument. Es celebrava la cerimònia de rentar els peus, el nomenat *mandatum*. La cerimònia de la reconciliació dels penitents conservada en alguns llocs fins a les darreries de l'edat mitjana avui ja no es troba en ús; en ella eren admesos solemnement a l'església els penitents que havien estat expulsats el dimecres de cendra.*

Cofre: Atribut de santa Beatriu, santa Elvira, sant Fortià i sant Llorenç.

Coixí (*cussinus*): *Abans del concili Vaticà II:* Peça prescrita per sostenir el missal de dir missa i que avui es sol substituir per un faristol o sense res, ordenat a col·locar aquest faristol, segons el cerimonial d'abans del concili Vaticà II, damunt del reclinatori dels cardenals i bisbes en senyal de dignitat. A l'edat mitjana tenia usos múltiples: era usat com a seient del tron de les cadires corals, per sostenir els braços en agenollar-se, per sustentacle de reliquiaris i evangeliaris; per això en els inventaris medievals apareix amb múltiples noms, com *bancale, capitale, cervicale, plumacium, pulvinar, scamnale*.*

Coixí: Atribut de sant Lluís rei.

Coixí d'un arc: *Fig. 12*

Coixí del missal (*cussinus, pulvinum*): *Abans del concili Vaticà II:* Coixí que servia per sostenir el missal mentre es celebra la santa missa. Es va introduir per preservar les riques cobertes dels sacramentaris i dels missals amb les quals eren enquadernats des d'època carolíngia; però més tard entrà també en ús per altres missals. A la fi del segle XIII tenia un ús molt més general. El missal i el cerimonial romà el prescrivien; segons el cerimonial pot ésser substituït per un petit faristol, cosa avui molt generalitzada. Sabem per Durandus que en molts llocs, al segle XIII, el coixí era usat per sostenir l'evangeliari que el sotsdiaca havia d'aguantar quan el diaca cantava l'Evangeli en la missa solemne.*

Col·lacions: Són els nomenaments fets pel bisbe, o el vicari general o el vicari capitular (seu vacant), o bé el governador eclesiàstic a un clergue donant-li possessió d'una peça eclesiàstica (parròquia, beneficiat, vicaria perpètua...).

Col·lectar (*collectarium, collecta arius liber*): Llibre que a l'edat mitjana contenia les oracions de l'ofici; era per a aquest quelcom semblant al sacramentari per a la missa.

Col·legiata (*Ecclesia collegialis, collegiata*): Església d'una comunitat de la clerecia secular. A Alemanya i altres nacions prenen també aquest nom les esglésies d'algunes comunitats de benedictins, i especialment les dels agustins, canonges regulars, premostratencs, cistercencs i cluniacencs. Famoses són algunes col·legiates com, per exemple, la de Sant Ruf d'Avinyó, en la qual a Terrassa i a Sant Adrià del Besòs, i a Avinyó, hi hagué sant Oleguer. Ell fou prior de Sant Adrià i abat de Sant Ruf. També fundà la col·legiata de Terrassa.

Col·locació de la primera pedra: Ritu solemne que es practica en començar els fonaments d'una església. El practica el bisbe o un sacerdot delegat seu, i consisteix en la benedicció del lloc on hi ha d'haver l'altar major i on hi ha d'haver una creu, de la benedicció i col·locació de la primera pedra, de la triple benedicció dels fonaments i de la invocació final de l'Esperit Sant. Aquest ritu de beneir els fonaments ja apareix a l'*Ordo romanus vulgatus* (segles X-XI); la benedicció i la col·locació de la primera pedra i la benedicció dels fonaments ja són coneguts per Sicard de Cremona (1215). A l'edat mitjana en el ritu grec també trobem una cerimònia altament impressionant, emparentada amb la del ritu llatí practicada en la col·locació de la primera pedra.*

Colador (*colum, colatorium syon*): Vas de metall amb un forat més gran i amb altres forats finíssims, amb el qual es tirava al calze el vi que havia de servir per a la consagració. Ja és citat entre els objectes de la missa al segle V; usat especialment a Roma, com dels *Ordines romani* es dedueix, va ser també conegut fora d'aquesta ciutat. En cessar les ofrenes naturals va perdre la seva finalitat i deixà d'usar-se fora d'allà on la rutina el conservà. Al segle XIII era usat sols aïlladament fora de Roma; al segle XII a Roma ja no s'utilitzava.*

Colecta (*collecta*): La primera de les tres oracions que, des dels temps més remots en el ritu romà, es diu durant la missa. No va lligada a cap acte que s'acompleix, com la *secreta* i el *postcommunio*, sinó que és de caràcter independent i per tant l'oració principal. Segons els liturgistes medievals, aquest nom significa quelcom com oració que replega, alhora que recull les súpliques de tots els fidels; en realitat és una col·lecta, és a dir, una oració en la reunió dels fidels.

A Roma fins la segona meitat de l'edat mitjana es coneixia solament una col·lecta, més endavant se n'introduïren tres, arribant, com era costum de temps en altres llocs, fins a cinc. Avui el nombre de col·lectes és una, i pertany a la missa, que està perfectament regulada per cada festa, per cada dia, pels temps litúrgics i altres circumstàncies segons la seva categoria litúrgica i el seu caràcter. La col·lecta es diu després del *Gloria,* i en les misses que no en tenen, després dels *kyries*. Va iniciada pel *Dominus vobiscum o Pax vobis*. Si és en missa cantada, o té el ric to festiu o el senzill to ferial que es mou en un sol to sense cadència final.*

Coleta, verge (On. 7 de febrer): El seu atribut és l'anyell.

Coll: Nom de l'ornamentació de l'humeral.

Collar d'or: Atribut de santa Emetèria.

Collar de perles: Atribut de sant Celedoni, santa Pelàgia, sant Sebastià, sant Tomàs d'Aquino i santa Teodora.

Collare: Ornamentació en forma de coll de l'humeral litúrgic.

Collarí: *Abans del concili Vaticà II:* Peça semblant a un coll, que el diaca i el sotsdiaca duien damunt la dalmàtica. Era característic d'Espanya. És una derivació de la *parura* de l'àmit que es conservava a Espanya en forma de coll.*

Collatio: Lectura de les *Collationes Patrum* de Cassià o d'altres fragments de sants Pares que en els convents i esglésies de comunitats seguia al res de les vespres, lectura que més tard precedia o seguia immediatament el *Confiteor* de les completes i fou la predecessora de l'*oficium capituli* actual que les precedeix.

Collecta: Corresponent al primitiu significat grec de *sinaxis* designa: **1.** El nom antic cristià i primitiu medieval de la reunió dels fidels per celebrar els actes del culte, especialment la missa; per això a Roma significava especialment la reunió del clergat i del poble per cantar les lletanies i fer la processó estacional; **2.** En sentit derivat, i ja des dels primers temps del cristianisme i de l'edat mitjana, l'*oratio ad collectam* que deia el sacerdot en nom de tota aquesta reunió; per això encara perdura avui el nom d'*oratio ad collectam* en l'oració de la missa que el sacerdot resa abans de l'epístola; **3.** Nom de l'oració que resava el sacerdot a la fi de l'ofici en nom de tots els reunits o a la fi de l'ofici d'hores i amb la qual encara avui es clouen les hores canòniques; aquesta oració ja apareix a Amalari. És, per tant, d'època carolíngia.*

Collectio: Nom que es donava en l'antic ritu gal·licà a les oracions de la missa.

Collectio post communionem: Oració que es resava en la missa de ritu gal·licà després de la comunió. Equivalia al nostre *postcommunio*.

Collectio post sanctum: Oració que en el ritu de la missa gal·licana es deia després del Sanctus.

Collectio post secreta: Oració del ritu de la missa gal·licana que s'enganxa al cànon; d'aquí ve que sigui coneguda per *oratio post mysterium*.

Collectio super munera: (*collectio secreta*): Oració d'ofrena que en el ritu gal·licà segueix el cant de l'al·leluia equivalent a la secreta del ritu romà.

Collet (*colletin*): Coll que es duu a Lió (França o Provença) damunt la dalmàtica i la tunicella; és un coll d'ornament que deriva de la *parura* de l'àmit.

Colobium: Túnica sense mànigues amb obertures laterals per fer-hi passar els braços.

Colom: Atribut de santa Agnès, sant Antoni, santa Brígida, santa Caterina d'Alexandria, sant Celestí, santa Coloma, sant Eliseu, santa Escolàstica, santa Eulàlia de Barcelona, santa Eulàlia de Mèrida, sant Eulogi, santa Júlia, sant Gabriel, sant Gregori el Gran, sant Heribert, sant Ignasi de Loiola, sant Iu, sant Joan Crisòstom, sant Pelai, sant Pere d'Alcàntara, sant Remigi, sants eclesiàstics, sants inspirats per l'Esperit Sant, sant Sever de Barcelona, sant Sever de Ràvena, santa Teresa de Jesús, sant Tomàs d'Aquino i santa Úrsula.

Coloma, monja (santa) del monestir de Tàbanos, Córdova (On. 31 de desembre): Els seus atributs són alfange, colom i senalla.

Coloma eucarística (*columba*): Coloma de metall per la reserva del Santíssim Sagrament que tenia a l'esquena un vas rodó que es podia tancar i en el qual es podien guardar de 3 a 5 hòsties. Tenia un sustentacle que servia per penjar-la amb cadenes i deixar-la suspesa davant l'altar de la mateixa manera que els tabernacles suspesos. Sembla que al segle V ja hi havia colomes-sagraris; amb tot, el testament de Perpetuus de Tours (490) adduït per provar-ne l'existència és una falsificació de les darreries de l'edat mitjana. Un receptacle d'aquest estil per la reserva del Santíssim apareix citat per primer cop al segle IX en la vida del *Pseudo-Amphilochius* de sant Basili. Aquestes colomes es propagaren un xic més quan el 1200 esdevingueren una fabricació especial de la indústria de Limoges. Mai, però, aconseguiren generalitzar-se; cap liturgista medieval en parla, ni Durandus; gairebé enlloc se les troba citades. On més aconseguiren estendre's fou a França, on en alguns llocs estigueren en ús fins al segle XVIII, de la mateixa manera que encara es troba una en ús a la catedral d'Amiens. Es troben també en alguns museus catalans, i d'ells n'hi ha de freqüents esments en els arxius eclesiàstics de Catalunya *Fig. 79* i *250* **

Colors heràldics: (o esmalts heràldics) Colors emprats en heràldica. La representació gràfica fou establerta pel jesuïta Silvestre Petra Sancta (1638). N'hi ha de tres classes: metalls (or i argent), colors (gules, atzur, sable i sinople) i folres (ermini, vair i llurs variants). Hom considera esmalts neutres, o sigui que tant poden anar amb un metall com amb un color, els folres i també la porpra, la carnació i el sable.

Colors litúrgics: Els colors prescrits per a la casulla, estola, maniple, cobrecalze, bossa dels corporals i altres ornaments del ritu llatí que corresponen al caràcter del dia o del culte que se celebra. Els colors són: blanc, vermell, verd i morat. L'or pot servir per als quatre primers; la plata només per al blanc; el color rosa s'utilitza en les dominiques *Gaudete* i *Laetare*. Els colors blau, groc, bru, etc., no són litúrgics. Les primeres pistes de colors litúrgics apareixen en època carolíngia; però no els trobem fixats expressament fins al segle XII. Vers l'any 1200 els colors principals eren a Roma el vermell, verd i negre i els suplementaris escarlata, groc i violeta; al segle XIV el color groc ja havia estat completament exclòs. La regla dels colors donada pel papa sant Pius V en la reforma del missal, coneix solament els colors principals, i

a més, el morat. Fora de Roma, gairebé fins temps moderns, en molts llocs es coneixen els colors blau, bru i burell (*color cinericius*) així com una barreja de colors nomenada *color varius*. L'origen dels colors no es deu a les prescripcions de Moisès sobre el color de les vestidures sagrades en la Llei antiga, sinó que respon a la finalitat de donar més expressió al caràcter i al sentiment del culte diví de les festivitats i de cada dia, mitjançant el color dels ornaments; en altres paraules, a la finalitat d'associar el simbolisme amb la sensació i eficàcia que produeixen a l'esperit de l'home. És per això que en un inici el color propi es donava solament a les festes i als dies d'una assenyalada significació o caràcter i el color era solament blanc o vermell; per als altres dies deixava indecís. A poc a poc, quan es va creure que era cosa més assenyada fixar un color fins i tot per a aquests dies, es van prendre aquells que es cregueren menys expressius, el verd, el groc i el blau; el negre era reservat per als dies de penitència mitigada. Aquest últim color, després del concili Vaticà II fou estingit. Vegi's *Regles dels colors*.

Colradura: Pintura (o vernís) que els pintors i escultors donen a una peça platejada.

Colum (*colatorium*): Colador.

Columna: Element arquitectònic generalment de forma cilíndrica, de molta més alçada que diàmetre i que serveix de suport a les parts superiors d'una construcció (arcs, jàsseres...).

Columna: Atribut de santa Afra, santa Bibiana, sant Llucià, sant Marcià, sant Simó Estilista i santa Tecla.

Columna barroca: *Fig. 61*

Columna composta: *Fig. 60*

Columna corínthia: *Fig. 60*

Columna dòrica: *Fig. 60*

Columna jònica: *Fig. 60*

Columna toscana: *Fig. 60*

Comes (*Liber comitis, liber comicus*): Col·lecció de les lectures de la Sagrada Escriptura, sigui de les epístoles soles, sigui dels evangelis sols o dels dos junts, feta en un sol llibre i ordenada segons les diades i festivitats de l'any. Primerament contenia només el començament de les lectures per tal de facilitar la seva recerca en la Sagrada Escriptura; més tard, a Espanya i França al segle VII, transcrivien tot el text, esdevenint un leccionari que a Espanya prenia el nom de *Liber comicus*. Si, alhora, contenia les epístoles i els evangelis, formava un "plenar" (*lectionarium plenarium*).

Comma: V. *Privilegis papals solemnes*

Commater: V. *Padrí*.

Commemoració (*Commemoratio*): *Abans del concili Vaticà II:* Memòria i referència que es feia en el rés de l'ofici d'un altre ofici concurrent o ocurrent que era impossible de resar per complet. Quan hi havia concurrència aquesta memòria només tenia lloc a les vespres de l'ofici dominant dient solament l'antífona i el verset del *Magnificat*. En cas d'ocurrència la commemoració es feia, o solament en les *laudes* i en les vespres, o bé en les *laudes*, vespres i matines de l'ofici dominant. En les *laudes* i en les vespres resant l'antífona, el verset i l'*oremus* d'aquestes hores respectivament; i en les matines amb la lectura d'un fragment evangèlic o narració històrica de l'ofici arraconat. Les regles, per cert bastant complicades, per l'establiment de les commemoracions es troben a les rúbriques generals del *Breviari*, sempre abans del concili Vaticà II.

Commemoratio de cruce: V. *Sufragium de omnibus sanctis*.

Commenda: *Abans del concili Vaticà II:* Benefici que era donat a un clergue d'una manera revocable amb l'obligació de complir a través d'un substitut les càrregues i les obligacions que eren annexes al benefici si calia.*

Commendatio animae: *Abans del concili Vaticà II:* Sèrie d'oracions commovedores del ritual romà que el sacerdot resava al moribund amb el ciri encès (beneït per la Candelera) com a símbol de la llum de gràcia i de la llum eterna per acompanyar l'ànima del moribund, en nom de l'Església i amb l'auxili de l'oració, fins a la porta de l'eternitat per tal d'obtenir la misericòrdia del Jutge just. Algunes d'aquestes oracions es remunten a l'edat mitjana, o fins i tot encara més enrere. A l'edat mitjana s'entenia per *commendatio animae* les oracions que es resaven pel que acabava de morir, especialment l'*absolutio supra tumbam*. Les oracions pels moribunds es remunten als llibres litúrgics del segle XV i sota la signatura *obsequium circa morientes, modus juvandi morientes*, etc.

Commixtio: El ritu de la mescla de les espècies consagrades. És una cerimònia que segueix la fracció de l'hòstia en tres parts, la més petita de les quals es deixa caure en el *sanguis* dient: *haec commixtio*... L'*ordo romanus* coneix la fracció i l'oració que encara avui l'acompanya. A l'edat mitjana en les misses pontificals en les quals es donava la benedicció pontifical després de la fracció, la mescla es feia després de la benedicció. Del segle IX ençà la cerimònia s'interpreta simbòlicament com la resurrecció del Senyor en la qual la sang de Crist vessada en la creu s'uneix de nou al cos.*

Commune Sanctorum: Aquella part del missal i del breviari que conté els formularis de misses i resos de sants pels quals el *proprium sanctorum* no conté formularis o els té incomplets. El *commune sanctorum* és un complement del *proprium sanctorum*. Els formularis estan ordenats per les diverses classes de sants: apòstols, màrtirs, confessors, etc. El missal conté a més els formularis de les misses votives i de difunts.

Communicantes: Oració d'abans de la consagració i després del *memento* de vius en el cànon primer, en la qual es venera i s'invoca la memòria de la Verge Maria, dels apòstols, i dels dotze màrtirs romans; a l'edat mitjana, i als països del nord, es fa memòria dels sants especialment venerats, com sant Agustí, sant Gregori, sant Martí, sant Benet, sant Bonifaci i els sants diocesans més eminents. En els prefacis de certes diades solemnes i festivitats especials (Nadal, Epifania, Dijous Sant, Pasqua, Ascensió i Quinquagèsima) es fa memòria del misteri de la festa.

Communio: Text semblant a una antífona dels ritus de la missa, que el cor canta d'una manera melismàtica després de la sumpció del *sanguis* i que el celebrant resa en la missa després de la purificació del calze; originàriament estava format per un salm precedit i acabat d'una antífona que el cor cantava mentre es distribuïa la comunió als fidels. Com aquestes disminuïen, també s'escurçaven els versets del

salm, arribant a quedar l'antífona sola tal com la tenim en l'actual *communio*. El sacerdot ja la resava en alguns llocs al segle XIII; i devingué general a la fi de l'edat mitjana. En aquesta època se li dóna el nom de *postcommunio* per resar-la el sacerdot immediatament després de la comunió. El ritu ambrosià la nomena *transitorium*. La *communio*, com les altres parts variables de la missa, expressa la idea fonamental del dia o de la festa.

Compagi (grec, *kampagoi*): Calçat dels laics i calçat d'honor, que després del temps constantinià, al segle V, va assenyalar el calçat dels diaques i dels bisbes, prenent un significat eclesiàstic, i reservant-se a significar el calçat bisbal, anomenat sandàlia en comptes de *compagi*. Els *compagi* eren una mena de calçat baix, semblant a plantofes, amb corretges per lligar i amb tapa de cuiro negra. Eren una cosa a mig camí entre les sandàlies pròpiament dites i les sabates altes.

Compater: V. *Padrí*.

Competens: Nom que en els primers temps del cristianisme i a l'edat mitjana es donava a l'aspirant o candidat al baptisme, és a dir, el catecumen que podia rebre el sagrament del baptisme.

Completes (*Completorium*): L'oració final de les hores canòniques; és com el "Déu m'encoman" de la nit. Apareix a la regla de sant Benet amb el mateix nom d'avui i en els escrits de sant Aurelià d'Arles amb el nom de *completa*. A partir de la reforma del breviari feta per sant Pius V fins el concili Vaticà II aquesta oració constava de dues parts: la primera està formada per l'*officium collationum* no litúrgic, prescrit de sant Benet, el qual està format per una breu lectura de la Sagrada Escriptura, benedicció introductòria, *Pater noster* i *Confiteor*. La segona part, el *completorium* originari, estava integrat d'un verset introductori: el *converte nos* i el *Deus in adjutorium meum*, de tres salms (quatre abans de la reforma de Pius V), normalment d'un salm després del concili Vaticà II, d'un himne, d'una curta lliçó de la Sagrada Escriptura amb el responsori, d'un verset, del càntic de Simeó *Nunc dimitis*; de l'oració final; de l'antífona de la Mare de Déu, variable segons els temps (*antiphona finalis*); d'un *Pater noster*, *Credo* i verset final *Divinum auxilium maneat semper nobiscum*. Sempre abans del concili Vaticà II, després s'han abreujat molt i consta, com hem dit, d'un sol salm.

Compluvi: Pati o celobert de planta quadrada o rectangular que hi havia al centre de les cases romanes per donar llum a l'interior i recollir les aigües pluvials.

Compte de la Pasqua: La fixació anual de la celebració de la Pasqua que sempre s'escau després del pleniluni que segueix l'equinocci de primavera. Aquesta fixació es fa amb l'ajut del número *auri*, de l'*epacta* i de la lletra *dominical*.

Computus: La distribució de les festes de l'any eclesiàstic comptada a base del dia en el qual s'escau la festa de Pasqua (*computus pascalis*). La dificultat està en què en el calendari eclesiàstic, l'any solar i l'any lunar estan barrejats; l'any solar és el regulador de l'ordre dels mesos, de les setmanes i de les festes immòbils, mentre que l'any lunar, 11 dies més curt, assenyala la Pasqua i les festes movibles que d'ell depenen.

Comunidor: Torre des de la qual es comunia. V. *Comunir* o *Tocar a bon temps*

Comunió: La unió sagramental amb Crist per medi d'una rebuda digna de la Sagrada Eucaristia. No pertany a l'essència del sant sacrifici, però com a participació del sacrifici és una part integrant del mateix. En els ritus orientals encara avui en dia es combrega durant la missa sota les dues espècies, amb la diferència que els preveres les sumeixen separadament mentre els fidels les reben en conjunt, és a dir, el pa consagrat és rebut juntament amb el vi consagrat o, almenys, mullat en la majoria de casos amb aquest. En el ritu occidental, tal com es practica avui, normalment només el prevere celebrant combrega amb les dues espècies. Després del concili Vaticà II és molt més freqüent —especialment en comunitats religioses— que es combregui amb les dues espècies, tot i que pot resultar incòmode. La pràctica actual de rebre la comunió sota una única espècie es va generalitzar en el ritu llatí al segle XII per raons de sentit pràctic; fins aquell temps els fidels rebien durant la missa la sagrada comunió sota les dues espècies. Al segle V Lleó I i Gelasi I van prescriure expressament en contra dels maniqueus que durant la missa es combregués sota les dues espècies. Fins al segle IX el pa consagrat es posava a la mà dels fidels, i d'aquest temps ençà es seguia (fins el concili Vaticà II) la pràctica de posar-lo a la boca. Tanmateix en l'actualitat són més els fidels que combreguen presentant llurs mans, més que no pas a la boca directament. Primerament es bevia la sang preciosa del mateix calze, després mitjançant canonets (*fistula, canna pipa, pugularis, calamus*) juntament amb el pa consagrat que s'hi havia tirat i, per tant, amarat amb el vi consagrat. La comunió sota una sola espècie al segle XIII ja s'havia generalitzat en tots els ritus occidentals; el concili de Constança de 1415 la va prescriure contra els hussites. El sínode Basilea permetia als hussites l'ús del calze sota certes condicions, però el Papa va treure aquest permís perquè no va donar els resultats esperats. Les preocupacions de l'emperador Ferran i del gran duc Albert de Baviera van ser la causa que el papa Pius IV (1564) al segle XVI concedís d'una manera transitòria l'ús del calze als laics. Tant en els ritus orientals com en els ritus occidentals, gairebé sempre, es donà la comunió als malalts només sota les espècies de pa; als infants, després del baptisme, se'ls administrava en rars casos sota les espècies de vi (només unes petites gotes). El lloc de la comunió ha estat segons costum molt antic l'altar o el presbiteri per als clergues, i l'espai dels *cancelli* (taula de la comunió o barandat de la comunió) de l'extrem de la nau per als laics; aquesta regla és encara observada avui amb tot rigor pels ritus orientals; en canvi, entre els occidentals, des dels inicis de l'edat mitjana ençà ha tingut moltes excepcions. La sagrada comunió pròpiament s'hauria de distribuir als fidels només després de la comunió del celebrant segons prescripció del missal romà i així ho recomana el concili Vaticà II; els ritus orientals encara avui observen escrupolosament aquesta regla; a Occident ja al segle XIII s'introduí el costum de distribuir la sagrada comunió als fidels fora de la missa quan existia causa raonable. Després del concili Vaticà II no és gaire habitual que es distribueixi la comunió fora de la missa.

Comunió dels difunts: Abús estès a Orient i Occident a les

primeries de l'edat mitjana, prohibit pel concili Trullà II o quinisexte (692) i pels *Statuta antiqua* que consistia en donar la comunió als difunts venint a ésser una espècie de viàtic.

Comunió dels infants: El costum observat encara avui en els ritus orientals de donar la sagrada comunió sota les espècies de vi al batejat; aquest costum es va conservar en els ritus occidentals fins al segle XII en què va anar decreixent fins arribar a desaparèixer totalment al segle XVI. La decisió del concili Tridentí (sessió 21, cap. 4, càn. 4) de no ésser de cap manera necessari donar la comunió al nou batejat va acabar amb aquest costum, allunyant tot fonament que pogués haver. Segons la disciplina que regeix actualment a Occident, els infants poden rebre la sagrada comunió quan són suficientment capaços de distingir el Sant Sagrament del menjar natural i estan preparats en la doctrina cristiana.

Comunió dels malalts: La comunió donada als malalts pel sacerdot fora de l'església, sigui per devoció, sigui per viàtic. El seu ritu segons el ritual romà consta d'una lustració (purificació) de l'habitació del malalt a través de l'aspersió d'aigua beneita, de la distribució de la comunió que es fa igualment que a l'església, només que en el viàtic en l'acte de donar la comunió el sacerdot diu *Accipe frater (soror) corpus D.N.J. Ch. Qui te custodiat ab hoste maligno et perducat in vitam aeternam. Amen*, i una oració final. A l'edat mitjana, abans de donar la comunió, es resaven els salms penitencials, la professió de fe i el parenostre; però al segle XI el ritu ja era igual que avui. L'*Ecce agnus Dei* i el *Domine non sum dignus* que resa el sacerdot abans de donar la comunió, mentre mostra la sagrada hòstia a adorar, no van entrar al ritual fins al segle XVI.*

Comunió pasqual: L'obligació de rebre la sagrada Eucaristia en temps pasqual prescrita pel concili Laterà IV a tots els fidels que han arribat a l'ús de raó competent. Segons l'antic cànon 859, 2, abans del concili Vaticà II era considerat per temps pasqual el que va del diumenge de Rams al diumenge de Pasqüetes (de l'octava de Pasqua), però el bisbe, si les circumstàncies ho requerien, podia allargar-lo fins el quart diumenge de quaresma com a *terminus a quo*, i fins la festa de la Trinitat com a *terminus ad quem*.*

Comunir: Devoció pública que va unida a una benedicció per tal d'allunyar el mal temps i les males conseqüències que d'ell es deriven per als fruits de la terra. Segons el ritual romà únicament s'ha de practicar quan amenaça mal temps; en canvi, a les diòcesis del sud d'Alemanya, tenint en compte que gairebé cada dia fa mal temps, es practicava cada dia immediatament després de la missa, des de la Invenció de la Santa Creu (3 de maig), fins l'Exaltació de la Santa Creu (14 de setembre). Segons el ritual romà consta de les lletanies de tots els sants, repetint la invocació *A fulgure et tempestate*, del salm *Lauda Jerusalem Dominum*, d'una llarga sèrie de versets, de cinc oracions que ja apareixen en part al *Gelasianum*, la quarta de les quals va acompanyada d'una benedicció del temps; i acaba el ritu amb una aspersió amb aigua beneita. Segons el ritual del sud d'Alemanya està formada per una antífona, verset i oració i la benedicció amb el Santíssim, o amb el *lignum Crucis*. El *Gelasianum* ja conté oracions contra el mal temps. Des del segle IX ja es poden veure afegides altres oracions, les lletanies de tots els sants, salms, els inicis dels quatre Evangelis i altres oracions; amb la introducció de la benedicció del temps fent el senyal de la creu amb la creu o amb el Santíssim, així com les conjuracions dels mals esperits, als quals s'atribueix una certa influència sobre els núvols, transformades en vertaderes benediccions del temps. Els segles XIV i XV van ésser fecunds en la creació d'aquestes fórmules que no sempre van estar lliures de supersticions. Les benediccions del temps que tenim en el ritual actual són abreviacions de formularis de finals de l'edat mitjana. V. el nostre estudi *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2009) pàg. 118. *Fig. 312*

Comuns (registre de notes comuns): És una de les sèries més importants dins la tipologia de l'arxivística eclesiàstica, per la qual es consignen tots els documents que tenien (fins el segle XIX) relació directa o indirecta amb el govern d'una diòcesi, o directa amb l'eclesiàstic o feudal. Pràcticament és tota la documentació de la denominada cúria episcopal.

Concelebració: *Abans del concili Vaticà II*: La celebració d'una mateixa missa per dos, tres o més preveres que diuen les mateixes oracions de la missa, que pronuncien conjuntament les paraules de la consagració sobre el mateix pa i sobre el mateix vi, mentre les cerimònies són executades per un de sol que és el principal celebrant. En els ritus occidentals només tenia lloc abans del concili Vaticà II en la missa d'ordenació sacerdotal i en la missa de consagració de bisbes (cànon 803); a l'edat mitjana era més freqüent, si bé mai va ser d'ús general. A Roma, al segle IX, concelebraven amb el Papa els cardenals preveres per la missa de les festes de Pasqua, de Nadal, de Pentecosta i per sant Pere. La concelebració encara es practica avui amb certa freqüència en els ritus orientals, si bé en cada ritu té lloc en determinats dies i en ocasions especials.* Tanmateix, després del concili Vaticà II la concelebració s'ha fet una pràctica diària i general especialment en comunitats i col·legiates, així com a la catedral i en moltes parròquies, convents i monestirs.

Concentus: El cant litúrgic executat pel cor dels cantors, a diferència del cant aïllat del prevere, diaca i sotsdiaca, anomenat *accentus*.

Concepció Immaculada de Maria *(Conceptionis immaculatae S. Mariae virginis)*: Es celebra el 8 de desembre en commemoració de la Concepció Immaculada de la Santíssima Verge Maria. Apareix en el ritu llatí vers l'any 1100 a Anglaterra amb el nom *Conceptio b. Mariae Virignis*, condicionada probablement per la festa que apareix a Orient de la *Conceptio s. Annae*. Entre els segles XII i XV molts ordes, especialment el franciscà, i moltes diòcesis la van introduir sota aquest nom. Sixt IV (1447) la va introduir en el calendari romà amb el títol *Conceptio Immaculatae virginis Marie*. Amb la reforma del breviari de sant Pius V va estendre's més i amb la de Ciment XI (+1721) va generalitzar-se després que Climent VIII (+1592) l'havia elevat a la categoria de doble major i Climent IX (+1670) li havia cedit una octava. El beat Pius IX el 1854 la feia festa de precepte per tota l'Església en ocasió de la solemne definició dogmàtica de la Concepció Immaculada, després que s'havia donat d'una manera definitiva la claredat i la seguretat de l'objecte de la festa,

donant-li el nom corresponent al dogma, *festum Immaculatae Conceptionis B.M.V.*, i Lleó XIII l'elevà a festa doble de primera classe. L'objecte de la festa és glorificar el bon Déu pel privilegi atorgat únicament a Maria en virtut dels mèrits de la redempció de Crist, d'ésser resguardada de tota màcula original des del primer instant de la seva existència.

Conceptio Christi: Festa de la Mare de Déu de Març.

Concha: L'absis de l'església; pren aquest nom per la seva forma molt semblant a la copinya.

Concòrdia, matrona romana i dida de sant Hipòlit i màrtir (On. 13 d'agost): Els seus atributs són disciplines de penitència.

Concurrència: *Abans del concili Vaticà II:* L'escaure's les segones vespres d'un ofici amb les primeres d'un altre. Si les vespres eren d'un ritu de diversa categoria, el de la major era preferit, fent-se només commemoració de l'altre o deixant-lo del tot. Les regles exactes per regular les vespres en la concurrència d'oficis es trobaven en les rúbriques del breviari anterior al concili Vaticà II.*

Conductus (*condictus*): Nom que en els segles XII i XIII es donava al cant polifònic a manera d'orgue o de discantus, el text del qual coincidia síl·laba per síl·laba en les veus del tenor i dels altres cantors.

Confessió (*confessio*): **1.** Originàriament significava l'avantcambra de davall de l'altar o del sòcol del mateix, on es trobava la tomba amb relíquies. Unes vegades era al davant d'aquestes, i d'altres a sobre, i s'hi comunicava mitjançant un pou, crivella o finestra (*fenestrella*). La confessió més coneguda és la *confessio Petri* de Sant Pere del Vaticà a Roma; **2.** En sentit translatici, des del segle XIII la mateixa tomba de relíquies, equivalent al lloc on aquesta tomba estava col·locada; **3.** A la segona meitat de l'edat mitjana significava també en sentit ampli la cripta com a avantcambra de la tomba d'un sant.

Confessió (en grec, exomologesis, exagóreysis): El reconeixement de les faltes comeses després del baptisme, que es fa al sacerdot per tal de rebre l'absolució que fa en representació de Déu. Forma una part essencial del sagrament de la Penitència (o Reconciliació); per aquesta raó aquest sagrament és anomenat també Confessió. No hi ha un ritu especial per a la confessió, però el penitent ha de donar manifestació externa del seu penediment i del seu convenciment i sentiment d'haver pecat, agenollant-se als peus del confessor. Vegi's la normativa de les tres possibles absolucions en la confessió després del concili Vaticà II. La tercera (sense la manifestació individual dels pecats mortals) es voldria imposar en molts sectors. Tanmateix l'Església insisteix que sols es pot aplicar en casos molt excepcionals. Si no és així, alguns teòlegs arriben a afirmar que aquest sagrament és invàlid. Afirmació possiblement exagerada.

Confessió: **1.** El reconeixement dels pecats en el sagrament de la penitència; **2.** Aquest mateix sagrament; **3.** El *Confiteor*; **4.** L'avantcambra dels sepulcres de relíquies; **5.** La mateixa tomba; **6.** La cripta. V. *Confessio, Confiteor.*

Confessió de fe. *Símbol*: Fórmules en les quals estan contingudes en una redacció breu les principals veritats de la fe. Es diuen símbols perquè són els senyals, els signes distintius de les creences religioses d'aquells que les professen. En les funcions litúrgiques hi ha tres confessions de fe: la de sant Atanasi, nomenada també *Quicumque* per la seva primera paraula; la nicenoconstantinopolitana i l'apostòlica.

Confessió de fe tridentina (*professio fidei tridentina*): Confessió de fe redactada pel papa Pius IV i promulgada en la butlla *Iniunctum Nobis* del 13 de novembre de 1563, basada en la definició dogmàtica del concili Tridentí. Està integrat pel símbol de fe nicenoconstantinopolità i de les veritats de fe definides pel concili Tridentí contra els reformadors del segle XVI. El beat Pius IX hi va posar un afegitó el 20 de gener de 1877 sobre les definicions dogmàtiques del concili Vaticà, especialment els dogmes del primat i de la infal·libilitat. Sant Pius X pel 1r. de setembre de 1910 hi va afegir un llarg apèndix contra els errors del modernisme. En un principi havien de fer aquesta professió de fe només els bisbes, les dignitats, els canonges d'un capítol, els rectors de parròquies i els superiors de cases religioses en prendre possessió de llurs càrrecs. Les moltes vegades en les quals calia fer aquesta professió de fe estaven assenyalades al Dret Canònic, càn. 1406 anterior al concili Vaticà II.*

Confessió dels laics: L'ús, que perdura fins al segle XVI, de confessar en cas de necessitat les culpes a un que no fos sacerdot, fins a una persona laica. No anava acompanyada de cap absolució ni era cap sagrament, sinó més aviat una substitució de sagrament, de la mateixa manera que el *baptismum flaminis* és una mena de substitució del baptisme d'aigua. Els teòlegs medievals estaven dividits en les seves opinions sobre la necessitat i l'eficàcia d'aquesta confessió laica; el teòleg Scott n'era un enemic decidit.

Confessionari: Seient del sacerdot que confessa i que el separa del penitent mitjançant dues parets laterals que tenen a certa altura un finestró reixat. Del concili Tridentí fins el concili Vaticà II tenia aquesta forma. Abans estava format per un banc sense parets laterals que tenia un petit reclinatori on s'agenollava el penitent. No tenia un lloc fix a l'església. A les darreries de l'edat mitjana es trobava sovint darrera l'altar major; o sigui darrera la part posterior del retaule on acostumava a haver-hi pintat el judici final, o la Verònica o un altre quadre de temàtica similar; però més tard es va prohibir tenir-lo més en aquest lloc, especialment si era ocult.

Confirmació (*confirmatio, consignatio*): grec, sagrament de la unció amb *myron*, oli sant. És el sagrament instituït per Nostre Senyor Jesucrist per mediació del qual el que el rep, per la imposició de les mans, l'unció que la segueix i l'oració del bisbe que l'acompanya, és ungit atleta de Crist i l'Esperit Sant li dóna una gràcia i força especial per confessar amb fermesa la fe durant el camí de la vida. Vàlidament el pot rebre tot batejat, una sola vegada, ja que imprimeix un caràcter indeleble en l'ànima del que l'ha rebut. El ministre ordinari d'aquest sagrament és el bisbe; els sacerdots el poden administrar solament allà on hi ha la consuetud reconeguda jurídicament per la Seu apostòlica com són els sacerdots del ritu oriental; per concessió especial del dret canònic, com són els cardenals, els abats i prelats *nullius*, els

prefectes i vicaris apostòlics. El concili Vaticà II ha canviat algunes de les seves normatives. Per rebre el sagrament de la Confirmació no precisa una edat determinada. Originàriament s'administrava immediatament després del baptisme, cosa que encara avui es practica en els ritus orientals en els quals el prevere el pot administrar. En els ritus occidentals on el ministre del sagrament és el bisbe, ja en l'edat mitjana s'havia d'administrar separadament, i des del segle XIII apareix el costum de no administrar-lo fins els set anys, excepte en alguns casos especials. Igualment que pel baptisme, per la confirmació també s'escull un padrí. Antigament era el mateix del baptisme; en el segle IX ja es citen padrins de confirmació. Ja en aquell temps, com ho prescribia l'antic Dret Canònic (càn 794, 2), es requeria un padrí per cada confirmat. La matèria remota del sagrament és el crisma o *miron* (*myron*) consagrat del bisbe, la matèria pròxima és la imposició de les mans, acompanyada de la unció (*signatio*). La confirmació s'administra a l'església, però la pot administrar en una altra habitació. En l'alta edat mitjana les catedrals tenien el *consignatorium* com a lloc per a l'administració de la confirmació. La confirmació ha esdevingut entre els protestants una pura cerimònia (*confirmation*). V. *Ritu de confirmació*

Confirmand: El que rep el sagrament de la Confirmació.

Confirmare: Antigament, segons els *ordines romani* significava l'administració de la sagrada comunió baix les espècies de vi.

Confiteor: Confessió de les faltes comeses, diferent de la confessió sagramental en la qual es confessen les culpes una per una; representa una general acusació dels pecats comesos feta no secretament davant el sacerdot, sinó públicament, dita, per això "general" o penitència pública. Apareix també, abans de la distribució de la comunió i extremunció, en l'*officium capituli* introductori de les completes i en donar l'absolució general als moribunds. Pren el nom de les seves primeres paraules. És una confessió general de les culpes, dita també antigament apologia. El seu ús al començament de la missa es pot comprovar al segle IX. El seu text era múltiple fins al segle XI. Alguns formularis del *Confiteor* solament en les idees fonamentals eren emparentats amb l'actual; amb tot, al segle VIII n'apareixen alguns que tenen el text i l'estructura molt semblants a l'actual; d'aquests es desenrotllà als segles XII-XIV l'actual fórmula del *Confiteor*, que va rebre del papa sant Pius V la forma definitiva.*

Confractorium: L'antífona que en el ritu ambrosià es canta després de la fracció de la sagrada hòstia immediatament abans del *Pater noster*.

Confraternitas: V. *Germandat* i *Confraria*

Congregació de Ritus (*Congregatio rituum*): *Abans del concili Vaticà II:* Congregació de cardenals fundada per Sixt V el 1588 i ordenada novament per sant Pius X el 1908 que segons les ordenacions de sant Pius X havia de tenir cura: 1. Dels usos i cerimònies del culte del ritu romà; 2. De les relíquies; 3. De seguir els processos de beatificació i canonització. Els decrets que donava sobre qüestions litúrgiques s'ocupaven unes vegades de noves ordenacions i canvis del ritu de les funcions del culte, del ritu de les festes, dels llibres litúrgics, etc.; altres vegades s'ocupaven de declaracions autèntiques de preceptes litúrgics i de rúbriques, altres vegades declaracions sobre la tolerància o no tolerància d'usos litúrgics de caràcter local, altres eran sobre privilegis litúrgics i dispenses. La Congregació de Ritus donava les seves decisions en nom del Papa i en força de la seva autoritat, de tal manera que la validesa i el caràcter dels decrets d'aquesta eren els mateixos; encara que no fossin signats pel mateix Papa.*

Congregació mariana: Sodalitat erigida sota el títol i en honor de la Immaculada, sobretot per donar i estendre el culte a la Mare de Déu, per fomentar la vida religiosa i els bons costums, així com també la caritat. La primera congregació mariana es va fundar a Roma el 1564 pel jesuïta Joan Leunis, en el Col·legi Romà. El papa Gregori XIII, el 1577 amb la Butlla *Omnipotentis Dei* la va erigir en congregació mare i primària de totes les congregacions de la mateixa classe, conferint als jesuïtes la suprema direcció de la mateixa i el dret a associar-se les noves congregacions marianes que es fundessin com fou el cas de les congregacions marianes fundades a Barcelona l'any 1599 a l'església de Betlem dels Jesuïtes a la Rambla.

Conjur: Acció consistent en un signe o ritu, sovint acompanyat d'una fórmula parlada, amb què hom pretén congraciar-se amb una potència invisible. Normalment qui practica aquest conjur es troba en estat de màxima excitació vital. De vegades el conjur esdevé exorcisme. En el conjur en algun cop s'interpel·la a Déu, perquè allunyi dels mals esperits o qualsevol perill.

Conjuració: V. *Exorcisme*.

Conopeu (*Konopéion*): **1.** El baldaquí de l'altar; **2.** Pavelló prescrit pel ritu romà, que ha de cobrir el sagrari i gairebé, solament està en ús a Itàlia. No hi ha prescripció sobre la classe de roba de què ha de ser, de manera que fins pot ser de cotó. No és possible de comprovar de quin temps ençà el conopeu està en ús. Semblança tenen al conopeu els cortinatges o el baldaquí que en l'edat mitjana s'acostumaven a posar en forma de tenda al damunt del reconditori de l'Eucaristia suspès damunt l'altar. El conopeu és prescrit d'una manera taxativa per primera vegada en les *Instructiones* de sant Carles, però no com a cosa nova. Pot ser de diversos colors segons el temps litúrgic.** *Fig. 307*

Conrad, bisbe de Constança (On. 26 de novembre): Els seus atributs són l'aranya, el calze i la xarxa.

Conrad, caçador i franciscà (On. 19 de febrer): Els seus atributs són cérvol, fletxes i xarxes.

Conrad, monjo anacoreta (On. 14 de febrer): El seus atributs són anyell i corona ducal a terra.

Consagració: En sentit litúrgic catòlic significa: **1.** L'acte de la transsubstanciació del pa i del vi en el cànon de la missa en pronunciar sobre els mateixos les paraules amb les quals el Senyor instituí la Sagrada Eucaristia; **2.** Les uncions que fa el bisbe amb el sant crisma, com són les de l'ordenació sacerdotal, les consagracions d'esglésies, d'altars, de campanes, calzes i patenes; **3.** La vestició de verges (monges) consagrades al Senyor, feta pel bisbe.

Consagració de l'altar (*consecratio altaris*): El ritu solemne amb el qual un altar fix o portàtil és consagrat per ésser

utilitzat per l'oferiment del sacrifici eucarístic. És un sagramental reservat al bisbe; s'acompleix o bé en la consagració de l'església, que ha d'anar acompanyada de la consagració d'un altar de la mateixa, o es fa tota sola. En els dos casos el ritu és el mateix. Fins i tot en el segon es canten les lletanies de tots els sants. En el ritual anterior al concili Vaticà II es beneeix l'aigua gregoriana, es fa la lustració de l'altar senyant la mesa amb aquesta aigua, es donen set voltes a l'altar aspergint-lo altres tantes vegades, es prepara el morter beneït, es dipositen les relíquies en el sepulcre de l'altar, s'ungeix dues vegades amb el sant oli dels catecúmens, una vegada amb el sant Crisma i després altra vegada amb els dos sants olis juntament; es cremen cinc grans d'encens en els cinc punts de l'ara que s'han untat amb oli; es diu l'oració de consagració, s'ungeix la base de l'altar i els angles del mateix, es vesteix l'ara o altar i es diu la missa de consagració. Solament l'oració de consagració revestida del tot d'un prefaci cantat tenia una altra estructura quan la consagració de l'altar anava acompanyada de la consagració de l'església. Segons el costum del ritu romà la consagració de l'altar consistia senzillament en fer ús per primera vegada de l'altar i en col·locar-hi les relíquies si n'hi havia. L'ungiment de l'altar ja apareix a l'Orient en el segle IV i en el segle VI a les Gàl·lies. La lustració de l'altar es comprova certament en el segle VII a França, i era habitual a Roma en el segle VIII. El ritu roma de la consagració de l'altar és el resultat d'una barreja de les cerimònies romanes i gal·licanes que començà en el segle IX i acabà en el segle XII. L'ungiment de l'ara amb els sants olis dels catecúmens i Crisma, el cremar els cinc grans d'encens als corns de l'ara de la mesa ungits, així com l'ungiment de la base de l'altar i de les cinc teles o candeles dels cantons de la mateixa daten de les darreries de l'edat mitjana.* Cal insistir que tot el que s'ha dit correspon a abans del concili Vaticà II, tanmateix molts ritus continuen en la disciplina actual. *Fig. 175*

Consagració de l'altar en els ritus orientals: La consagració de l'altar en els ritus orientals és més senzilla que en els ritus occidentals i va sempre acompanyada de la consagració de l'església. La més rica de cerimònies és la grega que encara, però, no té la importància de la dels ritus occidentals en els temps carolingis. Comença amb la lectura de l'erecció de l'altar feta pel bisbe, segueix una oració solemne, una triple purificació de l'altar, amb aigua beneïda calenta, efusió de vi vermell amb aigua de roses en forma de creu damunt l'altar, i finalment l'ungiment de la mesa i de l'estipes amb el sant *miron* (*myron*). Acabava la cerimònia amb el vestiment de l'altar amb el *katasárka, l'endyuté i l'eiletón* i amb un encensament. La recondició de les relíquies al darrera de l'estipes o de sota de l'altar, quan aquest és de moltes columnes, té lloc després de la consagració de l'església. La consagració de l'altar en el ritu armeni és igual a la del ritu grec amb la diferència que no es posen relíquies a l'altar. Els ritus siríac, nestorià i copte, que tampoc tenen la recondició de relíquies, coneixen solament la cerimònia de fer la creu i ungir l'altar.

Consagració d'ares: *Abans del concili Vaticà II:* El ritu solemne pel qual el bisbe consagrava una ara o altar per tal de poder-hi celebrar la missa. Oferia petites variants de la consagració de l'*altare fixum*. El bisbe voltava i aspergia tres vegades l'ara amb aigua gregoriana en compte de fer-ho set com en l'altar fix. La recondició de relíquies no es feia immediatament després de la lustració, sinó una vegada havia estat ungida amb el sant Crisma. En ella no hi havia l'ungiment del mig, del front i dels quatre caires de la *stipes*, tota vegada que tenint la forma de llosa plana no la precisaven. Les oracions de consagració tenien text diferent de les de l'*ordo* de consagració de l'altar fix. Antigament la consagració d'ares era molt senzilla. Als segles IX i X constava d'una sola oració de benedicció, després, però, va introduir-se la lustració, l'ungiment, la recondició de relíquies —abans les ares no en tenien— i altres cerimònies cada dia més semblants a la consagració de l'altar fix. Aquest procés va durar fins a la fi de l'edat mitjana i més endavant encara en alguns llocs; abans no es va arribar a identificar el ritu de la consagració d'ares amb el de la consagració de l'altar fix.

Consagració del bisbe: V. *Episcopat*

Consagració de l'església (*dedicatio, consecatio ecclesiae*; grec, *kathiérosis, enthronismmós, anoignusis*): *Abans del concili Vaticà II*: Ritu reservat al bisbe, en força del qual una església és destinada únicament al servei del culte i és, al mateix temps, destinada d'una manera perdurable al mateix. La consagració de l'església anava sempre acompanyada de la consagració de l'altar, de tal manera que la consagració d'un altar es pot fer separadament de la consagració de l'església, però l'església no es pot consagrar sense consagrar, al mateix temps, un altar. Tots aquests ritus corresponen a abans del concili Vaticà II, encara que molts d'ells coincideixen amb els ritus actuals. Són els següents: 1. De la presa de possessió de l'església que consisteix en donar-li tres vegades la volta aspergint-la amb aigua beneita i trucant cada vegada a la porta de l'església, l'entrada a l'església, el cant de les lletanies de tots els sants, l'escriptura de l'alfabet grec i llatí damunt d'una gran creu en forma d'X feta al paviment de l'església, la qual representa el monograma del nom de Crist; 2. De la lustració, això és, la purificació i santificació de l'església i de l'altar amb l'aigua gregoriana, que consisteix en la benedicció de l'aigua, el senyament de la mesa de l'altar i la seva aspersió per set vegades, voltant-la; el fet d'aspergir tres vegades els murs interiors del temple, donant-hi la volta i arruixar en forma de creu per dues vegades el paviment de la mateixa; 3. De la consagració del temple per medi d'una oració de consagració revestida en la forma de prefaci cantat; 4. De la *reconditio* de relíquies, consistent en la preparació de la malta, això és, morter beneït, el recondiment de les relíquies, l'ungiment del reliquiari dit *sepulcrum* la col·locació i tancament de les relíquies; 5. De l'ungiment de l'altar i de l'església, que consisteix en una doble unció dels extrems (*cornua*) de l'altar i del mig de la mesa de l'altar amb l'*oleum Catachumenorum*i també d'una vegada amb el Sant Crisma; l'ungiment de tota la superfície de l'altar amb els dos sants olis; l'ungiment de dotze llocs de les parets del temple assenyalats amb una creu i un ciri que hi crema; finalment, la cremació d'encens en els cinc punts ungits de l'ara; 6. De la solemne oració de consagració de l'ara; 7. De l'ungiment

de la part davantera de l'ara, de la columna que el sosté i de les juntures de la columna amb la mesa; 8. De la benedicció de les tovalles i altres utensilis de l'altar; 9. Del revestiment de l'altar; 10. De la missa de consagració. En son origen el ritu de la consagració de l'església, segons el costum romà, era molt senzill: consistia en la presa de possessió de la nova església entrant-hi solemnement, la deposició de les relíquies en cas que se n'hi haguessin de col·locar i en la missa de consagració; en canvi, a França, ja en el segle VI, era costum d'ungir l'altar. El ritu de la consagració de l'església es deu a una compenetració del ritu gal·licà molt desenrotllat, amb el ritu romà molt arcaic, tal com eren en aquella època, començada al segle IX. Aquest ritu barrejat, al segle XII era gairebé general a l'Occident; la seva forma definitiva l'adquirí a la darreria de l'edat mitjana. Especialment daten d'aquest temps l'ungiment de la mesa de l'altar amb els dos sants olis Crisma i dels catecúmens, el cremar grans d'encens als cinc llocs ungits de l'ara, l'ungiment de la part davantera de la mesa, de la juntura de la mesa amb la columna, de la columna i dels cantons de l'altar. Si el reliquiari és damunt de la columna sota la mesa, la deposició de les relíquies es fa —com ja es feia a l'edat mitjana— abans de la lustració de l'altar, immediatament després de la benedicció de l'aigua gregoriana, i no després de la lustració de l'altar i de l'església. La consagració de l'església en els ritus orientals és molt més senzilla que en el ritu llatí; consisteix en la fixació de la mesa de l'altar a la columna, el rentament de l'ara de l'altar amb la columna que la sosté, la infusió triple de vi i d'aigua de roses sobre la mesa, l'ungiment de la mateixa amb les columnes que la sostenen, revestiment de l'altar, encensació de l'altar, del presbiteri i de les naus de l'església, aspersió i ungiment de les parets de l'església, oració de consagració, anar a buscar les relíquies, la col·locació de les mateixes a la mesa i la missa de consagració.* Després del concili Vaticà II ha canviat molt el ritu.

Consagració de l'església: *Armeni*: La consagració de l'església en el ritu armeni es practica, poca diferència, com en el ritu grec del qual és treta. En els altres ritus orientals està integrada d'oracions, de la consagració de l'altar (V. *Consagració de l'altar* en els ritus orientals), de l'ungiment de l'església i de la missa de consagració. Ni el ritu armeni, ni el siríac, ni el nestorià ni el copte, tenen la recondició de relíquies.

Consagració del rei (*Benedictio regis, reginae, ordo conronationis regis et reginae*): Sempre *abans del concili Vaticà II*: El ritu prescrit en el Pontifical romà que es devia observar per la coronació i ungiment d'un rei, d'una reina, d'un emperador o d'una emperadriu, estava format (abans del concili Vaticà II) segons el ritu de la consagració de bisbes, era, però, solament un sagramental i no un sagrament; la feia el metropolità corresponent assistit dels bisbes de la nació, en un diumenge; anava lligada amb la missa. Constava de dues parts: l'una abans de la missa i l'altra abans de l'al·leluia del gradual, l'últim verset del *tractus* o la darrera estrofa de la seqüència. La primera part estava integrada per un breu examen, una exhortació dirigida al rei, la prestació del jurament, l'oració de benedicció dirigida al consagrat pel metropolità i per tots els bisbes assistents, les lletanies de tots els sants i finalment dues oracions de consagració del nou consagrat. La segona part comprenia l'ungiment del rei, que es feia amb l'oli dels catecúmens, a l'avantbraç i al clatell, entre les espatlles; la remesa i el cenyiment de l'espasa, que el rei treia de la beina, la branda amb la mà dreta i la recolzava al braç esquerre; la imposició de la corona, la tramesa del ceptre i l'entronització; i finalment acabava amb el *Te Deum* i oració final. A l'hora de l'ofertori el rei pujava a l'altar i oferia al metropolità una quantitat en diners que era una reminiscència de l'ofrena en pa, vi i diner que, a la fi de l'edat mitjana, el rei encara oferia en la missa de consagració. Després de rebuda la comunió el metropolità li oferia vi de les ablucions, una reminiscència del costum observat fins molt enllà de l'edat mitjana de combregar sota les dues espècies en la missa de coronació. En la coronació d'una reina que era regent faltava solament la tramesa de l'espasa; si era una reina que no regia, sinó que solament era reina per ésser esposa del rei, no hi havia ni examen, ni exhortació, ni jurament de fidelitat, ni entronització. El lloc on primerament apareix la consagració del rei és a Espanya, on ja es pot comprovar al segle VII. Entre els francs s'usa per primera vegada amb Pipí. En el segle X ja apareix formada en totes les seves parts principals. En l'edat mitjana les seves oracions eren molt diverses. A més de l'ungiment del clatell i del braç dret s'hi afegí el del braç esquerre, el del pit, de les mans i del cap; en diferents llocs l'ungiment no es feia solament amb l'oli dels catecúmens; es feia també amb el Sant Crisma o amb una barreja dels dos. El rei era revestit amb l'elm, les *armillae* i el mantell i se li posava el mantell. El ritu prescrit en el Pontifical romà reprodueix el cerimonial senzill que es practicava a Roma a les darreries de l'edat mitjana en la coronació dels reis. El rei i la reina rebien la comunió sota les dues espècies —a Roma només el rei— fins molt endavant de l'edat mitjana el dia de la missa de coronació, a la qual cosa fa referència la prescripció que fa el pontifical romà al metropolità consagrant de donar vi de les ablucions al rei i a la reina després que han rebut la comunió.*

Consagració dels sants olis: Consagració que feia el bisbe assistit (abans del concili Vaticà II) de dotze preveres, set diaques i set subdiaques. Aquesta era practica des del més antics temps del cristianisme a la missa del Dijous Sant. *L'oleum infirmorum* es consagrava cap a la fi del cànon, després de les paraules *Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas*, etc. El Crisma i l'*oleum catechumenorum* es consagraven després de la comunió. Les oracions de la llur consagració es troben ja gairebé totes en el *Gelasianum*, són, per tant, molt antigues. La consagració es fa en una taula col·locada davant de l'altar. L'oració de consagració del Crisma està revestida de la forma d'un prefaci solemne. En la consagració del Crisma i de l'*oleum catechumenorum* tenia lloc una triple alenada i una triple veneració dels mateixos fetes pel bisbe i pels dotze preveres mentre es consagren. Aquestes cerimònies en el començament ja apareixen al segle IX. Després del concili Vaticà II s'ha donat molta importància a la missa crismal en la qual es demana que hi concelebrin tots els preveres

de la diòcesi i en la qual aquests renoven les promeses d'obediència, respecte al bisbe i de celibat.

Consecratio altaris: V. *Consagració de l'altar*.

Consecratio ecclesiae: V. *Consagració de l'església*.

Consignatio: Denominació medieval de la confirmació.

Consignatorium (*chrismarium, locus chrismarius*): L'espai on el bisbe el Dissabte Sant, després de l'administració del baptisme administrava el sagrament de la Confirmació als nou batejats; solia ser una construcció veïna al baptisteri.*

Consubstanciació: La doctrina luterana, segons la qual el Crist revelat està en l'eucaristia juntament amb la substància de pa i de vi coexistents, i no per medi de la transsubstanciació, és a dir, pel canvi de la substància del pa i del vi en el cos i sang de Crist. Pels luterans Crist està sagramentalment present al costat del pa i del vi que no s'han canviat per res en llurs substàncies.

Consueta: Llibre parroquial en el qual hi consten els costums, festivitats, tradicions litúrgiques, aniversaris de defuncions, etc... d'una parròquia. A la diòcesi de Barcelona era obligat des del segle XIV.

Consuetudinarius liber: Consuetudinarium, consuetudines: V. *Liber ordinarius*.

Consuetudo: Consuetud litúrgica que prescriu, prohibeix o tolera, no emanada de l'autoritat que pot legislar en coses de litúrgia. Introduïda per un costum arrelat de molts anys, tolerat sense contradicció per les autoritats eclesiàstiques és considerada la font de drets i deures. Aquesta consuetud pot ser contrària a les lleis litúrgiques existents *consuetudo contra legem*, o és una consuetud introduïda al marge de les lleis litúrgiques existents, *consuetudo praeter legem*. És cosa fora de dubte que les consuetuds de la segona classe són tolerades; és però discutible si les consuetuds de la primera classe són vàlides i fins a quin punt, tota vegada que difícilment arriben a reunir les condicions que són necessàries per llur validesa.

Consuetudo: V. *Costum*.

Contestatio: Nom que es donava al prefaci en el ritu gal·licà; prenia aquest nom perquè el seu contingut és un testimoni de lloança i de gratitud.

Context: En diplomàtica, és la part central del document, és a dir el que no és protocol ni escatocol. Té les següents parts: arenga (o exordi), promulgació (notificació), narració (petició o causa de la intervenció), disposició (part constitutiva del document) i diverses clàusules.

Contraclau d'un arc: *Fig. 12*

Contrafort: Massís de pedra adossat als murs exteriors al qual serveix de reforç contra la pressió lateral d'una volta o d'un arc. Acostuma a ser un element típic de l'estil gòtic. *Fig. 62*

Contrasegell (segell secret): En diplomàtica, dóna autenticitat als anteriors segells. V. *Butlla dimidia* i *Segell*

Conversió i commemoració de Sant Pau: Dues festes en honor de sant Pau. La festa de la conversió (25 de gener) és d'origen gal·licà; en canvi la festa de la commemoració (30 de juny) és d'origen romà. Aquesta és una extensió de la festa principal dels prínceps dels apòstols. Es deu el seu origen a la circumstància de trobar-se a grossa distància les basíliques de Sant Pere i de Sant Pau per tal de celebrar el Papa la festa en un mateix dia a les dues i també perquè era molt difícil a la clerecia i al poble de Roma d'assistir-hi; per això el dia 29 de juny es celebrava solament la festa a la basílica de Sant Pere i el dia següent a la tomba de Sant Pau.*

Coopertorium: **1.** Denominació litúrgica del drap que servei per cobrir les ofertes que, a l'hora de l'ofertori, es duen solemnement a l'altar; és un pendant del grec *aer*; **2.** Denominació medieval de les tovalles de l'altar; **3.** A les darreries de l'edat mitjana es donava aquest nom a la caixa o bossa que servia per guardar els corporals.

Copa amb serps alades (verí): Atribut de sant Benet, sant Eduard, sant Joan Evangelista, sant Lluís Bertran.

Copa: Atribut de santa Càndida, sant Eloi, santa Praxedis i Reis Mags.

Copinya de cúpula: *Fig. 6*

Copó: Vas destinat a la reserva de l'Eucaristia. L'origen del copó ve de la necessitat de conservar la reserva del Santíssim Sagrament per si calia portar la comunió als malalts o als presoners. La paraula copó prové del terme llatí *cuppa*, que vol dir copa. V. *Cibori Fig. 256, 257, 258, 259*

Copó de viaticar: Copó petit que sols pot contenir poques hòsties i que serveix per dur el viàtic als malalts.

Cops al pit: En termes litúrgics és el gest amb el qual el pecador manifesta la seva actitud de reconeixement del seu pecat, l'acceptació de la seva culpa, així com al voluntat de conversió i penediment. Així es fa, per exemple, en recitar el "Jo confesso" o acte penitencial... **

Copte: V. *Llengües litúrgiques*. *Litúrgia de la missa*. *Ritu*.

Cor: Atribut de sant Agustí, sant Antoni de Pàdua, sant Benet de Palermo, santa Brígida, sant Caietà, santa Caterina de Gènova, santa Caterina de Siena, sant Felip Neri, sant Francesc Xavier, sant Francesc de Sales, santa Gertrudis, sant Ignasi d'Antioquia, santa Joana de Xantal, sant Leandre, santa Magdalena de Pazzi, santa Margarida Maria d'Alacoque, sant Pau de la Creu, sant Policarp, sant Tomàs apòstol i santa Teresa de Jesús.

Cor: **1.** Part o lloc d'una església en el qual hi ha els cantors. **2.** Part destinada dins la nau o el presbiteri d'una església a l'ofici litúrgic dels canonges, o del clergat o religiosos obligats a resar el breviari. V. *Chor Fig. 176*

Cor d'una basílica llatina: *Fig. 40*

Corb: Atribut de sant Amat de Grenoble, santa Basilissa, sant Benet, sant Bonifaci, sant Elies, sant Julià, sant Pau ermità i sant Vicenç.

Corda: Atribut de santa Afra, santa Àurea, santa Beatriu, sant Bernabé, sant Maties i sant Romà.

Cordó franciscà: Atribut de santa Isabel d'Hongria, sant Lluís rei, sant Lluís de Tolosa i santa Margarida.

Corneli, Papa i màrtir (On. 16 de setembre): Els seus atributs són banya i bou (animal amb banyes).

Cornisa: Cos volat, generalment horitzontal, amb motllures que serveix per ornamentar o simplement per protegir una paret. *Fig. 63-80*

Cornua: **1.** Els quatre angles del 'altar; **2.** Les dues puntes de la mitra; **3.** Les puntes arcades del birret.

Corona: La llengua medieval designa amb aquest nom: **1.** La tiara papal, la corona del Papa tal com la descriuen els *ordines*

romans del segle XII; **2.** L'aranya rodona per fer cremar ciris; **3.** Objecte format per petites cadenes, col·locat damunt de l'altar o davant de l'espai del mateix que té la forma de corona, nomenat corona penjada; **4.** Nimbe al voltant del cap; **5.** Indicador d'orar, semblant als rosaris de la Mare de Déu (rosari dominicà) format amb una cadena de grans, dit també per això, rosari, amb un afegiment especial que el caracteritza per tal de distingir-lo del rosari usual. Hi pertanyen la corona de les cinc nafres, la corona de santa Brígida, els rosaris crucífers, la corona dels dolors de la Mare de Déu, la corona dels àngels en honor de l'arcàngel sant Miquel i tots els cors angelicals. La corona de les cinc nafres té cinc parts, en cada una de les quals es diuen cinc *Gloria Patri* i una Avemaria, la de santa Brígida té sis parts en cada una de les quals es diuen un Parenostre, deu Avemaries, un *Credo* i un Parenostre i tres Avemaries a la fi. Els set Parenostres han de recordar els set dolors i goigs de la Mare de Déu i les 63 Avemaries els 63 anys de la vida mortal de la Mare de Déu. Els rosaris crucífers tenen la forma del rosari usual amb les cinc denes, però no tenen la contemplació de cap misteri. Es resen en honor de la Mare de Déu. La corona dels set dolors de la Mare de Déu estesa pels servites es composa de set denes amb un Parenostre i set Avemaries i acaba amb tres Avemaries a la Mare de Déu en honor de les llàgrimes que vessà en els seus dolors; en ell s'han de resar de paraula i meditar els dolors principals de la Mare de Déu. La corona angèlica té nou denes en honor dels nou cors angelicals amb un Parenostre i tres Avemaries en cada dena; acaba amb quatre Parenostres, tres als arcàngels i un a l'Àngel de la Guarda. El papa Joan Pau II afegí els misteris de la vida pública de Jesús a les tres parts anteriors (és a dir, goig, passió i glòria). Ara així són quatre.

Corona: Atribut de sant Abdó i Senén, sant Francesc Borja, sant Maurici, sant Onofre, Reis Mags, sants reis i santes reines. Sant Ramon Nonat té tres corones. També tenien tres corones santa Rita de Cassia i sant Pere Màrtir.

Corona a terra: Atribut de sant Lluís de Tolosa.

Corona de roses (o lliris): Atribut de santa Caterina de Siena, santa Cecilia, santa Dorotea, santa Rosa de Lima, santa Rosalia i santa Serafina.

Coronació de l'Emperador: El solemne ritu litúrgic que es practicava a Roma durant l'edat mitjana en coronar l'emperador germànic. No se sap exactament com era fet en els primers temps; més tard es pot deduir dels *ordines* de la coronació de l'emperador que van del segle XI al segle XIV. Segons aquests *ordines* el ritu consistia: 1. En rebre el Papa l'emperador a l'atri de Sant Pere; 2. En el jurament que l'emperador prestava a *Sancta Maria in turribus*, juntament que era rebut pels canonges de Sant Pere; 3. Després el bisbe d'Albano donava la primera benedicció a l'emperador a la porta de plata de la basílica; 4. El bisbe de Porto donava la segona benedicció a l'emperador al mig de la nau allà on hi havia la *rota maior* o el disc d'ivori; 5. Es cantaven les lletanies de tots els sants a la confessió dels prínceps dels apòstols; 6. Acabat s'ungia el braç esquerre i el clatell de l'emperador; aquesta cerimònia la practicava el bisbe d'Òstia davant de l'altar de la Confessió i més tard a l'altar de sant Maurici; 7. Seguia la coronació de l'emperador que, en un començament tenia lloc abans de la missa papal i més tard després del gradual de la mateixa, i consistia en posar la corona o la mitra i la corona a l'emperador, en practicar les cerimònies que en part la precedien en part la seguien —totes més recents— de trametre l'anell, de trametre i de cenyir l'espasa, de trametre el ceptre i la bola. Totes aquestes cerimònies eren privatives del Papa; 8. Es cantaven solemnes laudes; 9. Es celebrava la missa de coronació en l'ofertori de la qual l'emperador oferia or, aigua, vi i cera i a la comunió combregava amb el Papa. En els primers *ordines* aquest ritu apareix més senzill; al segle XII ja el trobem totalment format. El ritu de la coronació de l'emperadriu està integrat: 1. D'una benedicció de l'emperadriu a la porta de plata; aquesta benedicció la dóna el bisbe d'Òstia; 2. De l'ungiment de l'emperadriu després de l'emperador, fet pel mateix bisbe d'Òstia; 3. De la coronació de l'emperadriu després de l'emperador; en els darrers temps també se li posava una mitra amb els becs cap els polsos; 4. En la missa de coronació oferia aigua i en la comunió combregava després de l'emperador.

Coronatio regis (*reginae*): V. *Consagració del rei*.

Corones (*coronae, regna*): **1.** Corones ornamentals construïdes artísticament, de rics metalls, sovint ricament ornades de pedres precioses i perles amb cercles en forma de corones per tal de poder penjar-les. Fins al segle XII però sobretot en els primers temps del cristianisme i en la primera edat mitjana eren ornaments que se solien penjar en l'altar, en el baldaquí o en una barra transversal davant del mateix altar. **2.** Nimbes dels sants al voltant de llurs caps.

Corones, tres: Atribut de sant Pere màrtir, sant Ramon Nonat, santa Rita de Càsia.

Corporal (*palla corporalis, corporale*): Sempre segons la disciplina anterior al concili Vaticà II, és el drap beneït que, tant dintre la missa com fora d'ella, serveix de tovalla per col·locar el Santíssim; ha de ser de tela, quadrat, d'uns 50 cm. I després de servir, s'ha de plegar en tres plecs de fons i també doblat de través en tres altres dobles. Pren el nom de la finalitat per la qual se'l destina (al cos de Jesucrist). És sens dubte la més antiga de totes les peces d'indumentària litúrgica, és més antic que les tovalles i tot. Per similitud a la mortalla amb la qual es va embolcallar el cos de Crist en la sepultura, ha de ser de tela. En un començament les seves dimensions eren bastant grans. Cap al segle IX encara dos diaques l'havien d'estendre damunt l'altar i cap a l'any 1000 tapava encara tota la mesa de l'altar. A les darreries de l'edat mitjana ja tenia un format aproximat a l'actual; era encara simplement rectangular. Segons conta el *Pseudo Alcuí* de la fi del segle IX es plegava de tal manera que ni es veia el començament ni la fi; s'hi feien quatre plecs de l'amplada i tres de la llargada, costum que en molts llocs estava encara en usança a la fi del segle XV. La grandària considerable que tenia antigament s'explica per la raó que no servia solament per tovalla del calze i de la patena, sinó que un dels seus caps servia per cobrir el calze, costum que encara estava en ús a França, vers l'any 1400 i que encara avui està en pràctica entre els cartoixans. El corporal es guardava en una

bossa, una capseta (V. *Bursa*) o una coixinera. La prescripció ordenant que els corporals siguin purificats per un prevere o diaca abans de ser rentats ja data del segle IX –disciplina anterior al concili Vaticà II–. Els corporals inservibles, segons les prescripcions de molts sínodes medievals, s'han de cremar o dipositar en reliquiaris. En l'edat mitjana els corporals tampoc s'adornaven de broderies; amb tot i això, des del segle XV era costum a Alemanya de posar davall dels corporals una peça ricament brodada, dita peça del mig o *substratorium* perquè es col·locava al mig de l'altar.

Corporal: *segons el concepte post-Vaticà II*: És una peça de roba blanca, habitualment quadrada, que s'estén sobre les tovalles de l'altar en el moment de la preparació de les ofrenes eucarístiques. Damunt del corporal s'hi posen la patena amb el pa i el calze amb el vi preparats per al sacrifici de l'Eucaristia. Aquesta peça rep el nom de corporal ja que en determinades èpoques s'hi posava directament a sobre del pa eucarístic, el cos del Senyor. Antigament el corporal era prou llarg com perquè amb ell es pogués cobrir també el calze a fi que en el seu interior no hi poguessin caure la pols ni altres volves.**

Corpus (*festum corporis Christi*): Festivitat instituïda per commemorar la institució de l'august sagrament de l'altar i per tributar un especial culte al mateix. En fou la iniciadora la monja agustina Juliana Mont-Cornillon de Lieja (+1258). Es va celebrar per primera vegada a Lieja el 1247; el 1264 el papa Urbà IV, que havia estat ardiaca de Lieja, la va prescriure a tota l'Església i el 1311 ho féu el concili de Vienne. És característic d'aquesta festivitat l'exposició del Santíssim feta en aquesta diada i especialment per la processó en la qual el Santíssim és portat públicament pels carrers amb una custòdia. En un començament no anava acompanyada de festa ja que, solament, de poc en poc devingué d'ús general; aquí i allà, però, ja és comprovable pel darrer quart del segle XIII. *Fig. 247 i 290*

Corpus, processó del: V. *Custòdia*. **

Corroboració: En diplomàtica és la fórmula en la que l'autor anuncia la seva decisiva voluntat de reafirmar el que s'ha dit en la *disposició* del document en duració temporal i en eficàcia real. Per exemple: *quod ut ratum et stabile permanent*.

Cortina: Denominació medieval: 1. Del baldaquí de l'altar; 2. Dels cortinatges de l'altar; 3. De les robes de l'altar.

Cortinatges de l'altar, vels de l'altar: Els draps o tapissos penjats al vol o davant de l'altar per ornamentació, per fins pràctics o per raons litúrgiques, nomenats *vela, tetravela, velothera, panni, cortinae, custodes, ridellae, alae* i en grec *katapetásmata* (*paratetásmata*), *amphicira*. En els ritus orientals ja apareixen al segle IV i encara avui estan en ús. Van penjats en una barra o en una corda que va de banda a banda de l'altar i, en els llocs on l'altar i la nau estan separats per un envà o paret, com succeeix en els ritus grec i nestorià, van penjats davant o darrera de la porta que hi ha a la paret. En el ritu grec fins a la fi de l'edat mitjana anaven penjats a les columnes d'un embigat que hi havia damunt la reixa de l'altar; en grec aquest embigat es nomenava *kosmétas*. La finalitat d'aquests vels en el ritu oriental era la de separar el poble dels sacerdots que celebraven el sacrifici, el presbiteri del lloc destinat al poble i per amagar el celebrant a l'hora de la consagració i en altres cerimònies litúrgiques. En l'Occident solament es coneixen els vels a la primeria de l'edat mitjana i mai hi ha tingut un ús general. Al segle XVI els van prescriure diferents sínodes, però van caure en desús; avui a Occident tenen un ús molt limitat. Antigament anaven penjats a les quatre cares del cimbori, d'aquí el seu nom de *tetravela* i des del segle XIII van penjats als dos costats de l'altar, sigui en braços movibles, sigui en un penjarobes que va de columna a columna. A l'Occident mai han tingut un ús determinat. Aquí servien tan sols d'ornament; al més llarg, però, havia de guardar el celebrant que res no el destorbés.

Cosme i Damià, màrtirs (On. 26 de setembre): Els seus atributs són àmfora, arqueta petita, bossa amb medicines, cartera, espàtula de farmacèutic, farmaciola, flascó amb tapa, instruments de medicina i cirurgià, pinces, pinta, pot, tisores, vas i vas de ceràmica.

Costum litúrgic (*consuetudo*): Ús litúrgic obligatori, permissiu o prohibitiu, format no per un acte de legislació, sinó per una consuetud de molts anys, permesa sense contradicció, per les autoritats eclesiàstiques. Aquest costum litúrgic o va contra la llei establerta (*consuetudo contra legem*), o va paral·lel a la llei litúrgica establerta (*consuetudo praeter* legem). No hi ha cap dubte que són tolerades consuetuds de la segona classe. És discutible si té valor la *consuetudo contra legem* i fins a quin punt; en principi no es poden refusar, solament que poques vegades tenen les condicions que són necessàries per a la seva justificació.

Cotta: Nom del sobrepellís a Itàlia des de l'edat mitjana.

Courtibal: Denominació medieval francesa de la dalmàtica.

Cova: Atribut de sant Millà, sant Onofre i santa Rosalina, sant Jeroni, santa Maria Magdalena, sant Pere Morrone (Celestí V).

Crani: Atribut de sant Bru, sant Carles Borromeo, santa Caterina, sant Dalmaci Moner, sant Francesc d'Assís, sant Francesc Borja, sant Fruitós, sant Guillem, sant Josep Oriol, sant Lleonard de Porto, sant Lluís Gonzaga, santa Margarida de Cotona, santa Maria Magdalena, sant Maurici, sant Pau d'Alcàntara, sant Pau ermità, sant Pere Camisi, sant Pere Damià, santa Rosalina, sants de vida austera o penitent, santa Sara, santa Serafina i sant Tomàs

Credença (*credentia, abacus*): Taula petita col·locada al costat de l'altar major on es col·loca en les misses solemnes els dos cirials, el llibre dels evangelis, les canadelles i altres objectes necessaris per la missa solemne, així com també el calze i la patena fins a l'hora de l'ofertori. Mai serà un altar.

Credo: V. *Símbol apostòlic i nicenoconstantinopolità*; La confessió de fe apostòlica, nicenoconstantinopolitana; pren aquest nom de les primeres paraules. Veieu J. M. Martí i Bonet: *Història de l'Església* (Barcelona 2011)

Credo: Pere Màrtir

Crescència, màrtir (On. 15 de juny): Els seus atributs són calderó d'oli i feres.

Cresteria: *Fig. 64*

Creu (signe): La creu és el signe cristià primordial i que més identifica la realitat i l'existència cristianes. Amb la passió

i la mort de Crist la creu va esdevenir el signe de la nostra redempció. És així com la creu ha esdevingut signe de victòria sobre la mort i el pecat, al mateix temps que s'ha convertit en font de vida. La creu esdevé signe de benedicció per a tots els qui s'acullen als seus braços.**

Creu: Atribut de sant Dídac d'Alcalà, santa Helena, sant Felip rei, santa Gertrudis, santa Lutgarda, santa Magdalena Pazzi, santa Magdalena, santa Margarida, santa Paula, santa Rosa d'Urbieto, santa Rosalina, santa Tecla i sant Simeó.

Creu: L'ús que d'ella es feia (i fa) en els actes litúrgics més o menys és el següent: quan es posava la primera pedra d'un temple es col·locava una creu al lloc on s'ha d'erigir l'altar major. En beneir un cementiri, si és un bisbe el qui feia la benedicció, es col·loquen en ell cinc creus; però en canvi si era un sacerdot qui beneïa per delegació del bisbe, solament s'hi posava una creu. Quan s'administrava l'extremunció a un malalt després se li feia besar un Sant Crist i es col·locava un Sant Crist a les mans que el difunt tenia plegades damunt del pit. La creu arquebisbal ha de precedir a l'arquebisbe en les seves funcions pontificals fins en els enterraments i la creu processional ha de precedir totes les processons de capítols, comunitats, ordres, congregacions i germandats. El dia del Divendres Sant la Santa Creu és solemnement descoberta i venerada.* *Fig. 252, 253, 254* i *255*

Creu de l'altar: Creu amb la imatge del Crist crucificat que, segons les prescripcions de l'antic missal romà, ha d'estar exposada al mig de l'altar; ha de tenir els canelobres al costat i ha d'alçar més que ells. "Aquesta prescripció no obligava *sub gravi*". El costum de posar la creu sobre la mesa de l'altar en comptes de darrera o en l'aire alhora que es posaren els canelobres damunt la mesa data de l'any 1000. En el segle XIII segons manifesten Innocenci III i Durandus, aquest costum deuria ser força estès; en l'edat mitjana encara no hi havia cap prescripció sobre el particular; és per això que a la fi de la mateixa en els altars laterals falta la creu sobre la mesa. El costum de tenir constantment la creu sobre l'altar fins i tot fora de la missa data d'època recent, encara no hi ha prescripció sobre el particular.*

Creu ancorada: *Fig. 203*

Creu arquebisbal: Creu que els patriarques, els primats i els arquebisbes poden fer portar al seu davant dins les seves esglésies i també en el territori de la llur jurisdicció així com el Papa la pot fer portar per tot arreu. Els bisbes la podien fer portar quan tenien per això un privilegi especial. Es porta de tal manera que la imatge del Sant Crist miri enrere. El dret de fer-se portar la creu al davant era originàriament exclusiu del Papa, però al segle XI era concedit a alguns arquebisbes i també a alguns bisbes (com s'exposa en el nostre estudi sobre el pal·li, publicat a Madrid el 2008). Solament al segle XII la creu esdevingué un senyal distintiu dels arquebisbes. En el concili de Vienne (1311) era general aquesta concessió. És aquesta creu senyal de jurisdicció metropolitana en els arquebisbes i de distinció honorífica pels bisbes que la tenien concedida, com ho era el mateix pal·li.

Creu canonical: Petita creu o pectoral que alguns canonges podien portar-la penjada al coll amb una cinta o amb una baga, de braços iguals i contenint relíquies; era senyal de distinció; la poden (o podien) portar sobre els vestits canonicals però no sobre les vestidures litúrgiques.

Creu celta: *Fig. 203*

Creu de cendra: *Abans del concili Vaticà II:* La creu que es feia amb cendra al mig de la nau de l'església en forma d'una gran X el dia que es consagrava el temple; representa el monograma de Crist. En els seus travessers –ens diu en ritual– que han de tenir l'amplada d'una mà el bisbe, després del cant de les lletanies, hi escriu amb la punta de la crossa l'alfabet grec i llatí; mentrestant el cor canta el *Benedictus*. Aquesta cerimònia significa que es pren possessió de l'església en nom de Crist i per Crist. El ritu gal·licà ja feia ús de les consagracions d'esglésies al segle VIII; d'ell va passar al ritu romà. La creu de cendra té solament per finalitat el facilitar l'escriptura de l'alfabet en forma d'X. Sembla que va entrar en ús al segle XIII. Abans d'aquesta data el bisbe procurava d'escriure l'alfabet a terra sense la cendra.*

Creu copta: *Fig. 203*

Creu esvàstica: *Fig. 203*

Creu forcada: Ornamentació medieval de les casulles i de les sabates pontificals que tenia la forma de creu forcada.

Creu greco-russa: *Fig. 203*

Creu grega: *Fig. 203*

Creu il·luminada: Atribut de santa Engràcia.

Creu llatina: *Fig. 203*

Creu amb la mà: Creu petita que fan amb la mà el prevere i el bisbe quan beneeixen l'oblata del sant sacrifici i també els fidels.

Creu de malta: *Fig. 203*

Creu del Papa: *Fig. 203*

Creu patriarcal: *Fig. 203*

Creu pectoral: Creu que porten sobre el seu pit els bisbes i alguns alts dignataris eclesiàstics. *Fig. 84* **

Creu de sant Pere: *Fig. 203*

Creu petita: Atribut de sant Alfons Maria de Ligori, sant Bonaventura, sant Eustaqui, sant Felip de Valois, sant Francesc Xavier, sant Joan de Déu i sant Mir Bertran.

Creu portàtil: Creu muntada en una *asta* llarga o curta que es porta per presidir les processons. A les primeries de l'edat mitjana ja estava en ús, especialment en les processons; d'aquí el seu nom de creu processional (*crux processionalis*).

Creu processional (*crux processionalis*): Creu portàtil que és duta al davant de les processons. V. *Creu portàtil.*

Creu processional d'albats: Creu més petita que la processional comuna que s'emprava en els enterraments dels infants de menys de 6 anys. En aquestes processons no s'utilitzaven ornaments de color negre, sinó blanc.

Creu de sant Andreu: *Fig. 203*

Creu de sant Anton: *Fig. 203*

Creu de sant Felip: *Fig. 203*

Creu triomfal (*crux triumphalis, majestat*): Sant Crist gran que sol haver-hi sota l'arcada d'entrar al cor nomenada arcada triomfal, que, unes vegades, anava penjada a l'arc amb cadenes, altres anava col·locada sobre una biga travessera de l'arcada, altres anava col·locada a l'altar que s'alçava al sobre o al dessota de l'arcada o anava col·locada damunt la reixa

quan es va estilar aquesta. Era dita creu triomfal perquè recordava, segons Sicard de Cremona el triomf de Crist sobre les potestats infernals. El Senyor no hi era representat patint i morint sinó més bé triomfant i coronat. Aquest tipus de creus triomfants es poden seguir fins a l'època carolíngia. El temps de llur esplendor fou en els segles XIII i XIV. El Dr. Manuel Trens (antecessor nostre al Museu Diocesà de Barcelona) en té una monografia: *Les majestats a Catalunya*.

Creuer: Nau transversal d'una església que forma una creu amb la nau principal.

Creueria: *Fig. 65*

Creus en aspa: Atribut de sant Andreu, santa Eulàlia de Barcelona, sant Fèlix africà i sant Vicenç.

Cripta: Espai subterrani que correspon gairebé sempre al presbiteri alt de les grans esglésies, nascut del culte de les relíquies, que serveix pel culte diví i que sol tenir un altar. Originàriament era un corredor (cripta circular, cripta de corredor) que tenia una sola cambra o una unió de cambra i corredor o una unió de passadissos i cambra de la qual, al segle IX es va desenvolupar una mena d'església subterrània amb un o diversos altars, allargada sovint fins al creuer. Aquesta església prengué el tipus de cripta amb *halls* de dues, tres i més naus. Es generalitzà en gran manera als segles XI i XII; cap al XIV caigué en desús; per influència del gòtic perdé la seva popularitat, venint a ser emprada només en casos especials. Durant el barroc torna a tenir vigència, especialment sota l'alta major.

Cripta circular: Tipus antic de cripta de forma semicircular en forma de corredor que va als fonaments de l'absis de l'església amb una mina que va del vèrtex de la mateixa a la tomba de les relíquies que hi ha davall de l'altar major com a avantcambra o confessió. Al seu extrem, davant la paret que tanca la tomba sovint hi ha un altar. S'originà de la imitació de les catacumbes al segle VII, quan es traslladaren les relíquies dels màrtirs des de les catacumbes a les esglésies de Roma. V. *Santa Perpètua de Mogoda* (bisbat de Terrassa), *Sant Miquel d'Ègara* (Terrassa) i *Santa Maria d'Ègara* (Terrassa).

Cripta de corredor: Tipus de cripta de l'època precarolíngia i carolíngia, formada per llargs corredors drets que s'entrecreuen i que servia per guardar les relíquies d'algun sant i que, igual que la cripta circular, era una imitació de les catacumbes.

Cripta amb halls: La cripta en forma de *hall* de dues, tres o més naus; és el tipus predominant del període romànic.

Crisant, màrtir (On. 25 d'octubre): Els atributs són atxa i lliri.

Crismera: Ampolleta destinada a guardar l'oli del Sant Crisma, aquell oli al qual se li ha barrejat bàlsam o perfum, i que ha estat consagrat pel bisbe en aquella celebració que prepara per a les festes de Pasqua en la "Missa del crisma". *Fig. 83* **

Crismeres: Atribut de sant Remigi.

Crismó: En diplomàtica, és el signe que significa "Crist" i pot ser una "C". També es diu així el monograma de la paraula grega de Crist format per les dues primeres lletres una sobre l'altra.

Crispí, màrtir i sabater de Soissons (On. 25 d'octubre): Els seus atributs són botonador, eines de sabater, ganivet, sabata i xaira de sabater.

Crispinià, màrtir, sabater de Soissons i germà de Crispí (On. 25 d'octubre): Els seus atributs són botonador, eines de sabater, ganivet, sabater i xaira de sabater.

Crist clavat a la creu: Atribut de sant Francesc d'Assís i sant Miquel dels sants (Vic).

Crist entre les banyes del cérvol: Atribut de sant Joan de Mata i sant Pacià.

Crist, escultura o sant crist: Atribut de sant Lluís Gonzaga, santa Caterina de Siena, santa Gemma Galgani i sant Tomàs d'Aquino.

Crist, figura: Atribut de sant Bernat de Claravall, sant Caietà, sant Camil de Lelis, santa Caterina de Siena, sant Joan de la Creu, sant Joan de Déu, santa Maria Magdalena, sant Pelegrí i sant Vicenç Ferrer.

Crist, rostre: Atribut de sant Roc i santa Verònica (Santa Faç).

Cristeta, màrtir d'Àvila, germana dels també màrtirs Vicenç i Sabina, s.IV (On. 27 d'agost): El seu atribut són les serps.

Cristina, nena d'11 anys que va trencar els ídols del seu pare (On. 24 de juliol): Els seus atributs són flames, forn, mola de molí i tenalles.

Cristòfol, màrtir (On. 27 de juliol): Els seus atributs són aigua, bastó o tall de palmera, nen Jesús, nens, palmera, riu i tronc d'arbre.

Cristograma: En diplomàtica, és el signe que representa l'abreviatura de *Jesus Christus Xo̧istos (XPS)*. Es posava al principi d'un document, especialment entre els segles X i XII.

Crocia: Denominació medieval del bàcul pastoral.

Crossa: Atribut de sant Antoni Abat, sant Joaquim, sant Josep i sant Onofre.

Crucificat/-ada: Atribut de sant Andreu, sant Dimas, santa Eulàlia de Barcelona, santa Júlia, santa Lliberata, sant Néstor, sant Pere i sant Simeó.

Crustaci: Atribut de sant Francesc Xavier.

Crux commissa: La creu que té els braços travessers col·locats a la part superior en forma de T, a diferència de la *crux immissa K que els té al mig*.

Crux immissa: V. *Crux commissa*.

Crux processionalis: La creu portàtil que muntada a l'extrem d'una barra precedeix les processons. Pot ser d'albats quan és més petita i s'utilitza en els enterraments d'infants.

Crux stationalis: La creu que en les processons estacionals era portada per un sotsdiaca. És citada en l'*Ordo romanus* de Benet (1140).*

Cucurri cum dilatasti cor meum: Felip Neri

Cugat, màrtir (On. 27 de juliol): Els seus atributs són destral, disciplines de penitència i vaixell.

Cuina: Atribut de santa Marta.

Cuiro com a matèria dels paraments: El seu ús fou una equivocació del temps del rococó. Els tapets de cuiro que en aquella època s'utilitzaven, igual que altres paraments, tenien pintades flors de mal gust, ornamentació repujada en la qual l'or hi abundava; fins es feien casulles i vestits de cuiro per a sacerdots. No tenia cap dignitat artística.

Cullera (santa): Cullera de mànec llarg, de plata daurada amb la qual el celebrant, després de la comunió davant de

la iconostasi, distribueix als fidels la Sagrada Eucaristia baix les dues espècies. Emprada en algunes concelebracions de la catedral de Barcelona.

Cullereta (*cochlear parvum*): **1.** Petita cullera emprada en el ritu romà per prendre l'encens de la naveta; **2.** La petita cullera per posar unes gotes d'aigua al vi abans de l'ofertori del calze, de manera que el vi fos l'element primordial en magnitud; aquest costum no és general i és posterior a l'edat mitjana. La cullereta de l'encens ja era emprada en l'edat mitjana i el missal —anterior al concili Vaticà II— la prescriu taxativament.**

Culte: En sentit ampli significa tota mena de manifestació externa del culte intern tributat a Déu; els actes que exterioritzen la religiositat comprensible pels sentits. En sentit estricte significa el servei de Déu públic fet en comú, segons les prescripcions de l'Església, establert per l'autoritat competent o per un costum antic que té força de llei. El concepte expressat pel mot *cultus* en el seu sentit més ample s'identifica amb el segon sentit.

Culte de les relíquies: La veneració religiosa tributada a les relíquies. Aquest culte, tributat per persones privades i de forma privada o pública, és a dir, aprovat per l'Església (concili de Nicea II, any 787), és admès en el seu culte i és dirigit per l'Església en les seves manifestacions externes. El culte de les relíquies prové de la primitiva cristiandat; en un començament es referia tan sols a les relíquies dels màrtirs, però cap al 400 ja s'estengué el culte als sants confessors. Adquirí el seu màxim esplendor entre els segles IX i XIII temps en el qual es construïren els altars per relíquies i els magnífics reliquiaris que encara admirem avui. Des de les darreries de l'edat mitjana que va prendre el primer lloc del culte al Santíssim Sagrament, minvant, per això, el culte dels sants. Una novetat d'aquesta època fou el fet de deixar veure les relíquies per medi d'un vidre col·locat al davant, deixant el costum de no mostrar-les sinó de beats beatificats; embolicades. Solament es pot tributar culte a les relíquies de sants canonitzats; el culte als altres sants és permès de tributar solament per raó de tradició immemorial (*veneratio longeva*); als beats és tolerat solament si és dit d'una manera taxativa en el document pontifici anomenat *breu*. Abans de poder donar culte públic a les relíquies precisa que s'hagi demostrat que són autèntiques, sigui pel dicasteri apropiat romà, sigui pel bisbe diocesà, sigui per raó del culte immemorial. Aquest culte està actualment regulat per nombroses decisions i prescripcions amb les quals s'allunyen els abusos i és ben regulada la diversitat entre el culte al Santíssim i a les relíquies dels sants. El culte actual —fins i tot després del concili Vaticà II— de les relíquies, format per una tradició de segles, consisteix en la col·locació de les relíquies damunt l'altar entre dos ciris encesos per ser venerades, són donades a besar als fidels normalment per un sacerdot, són portades pels clergues amb vestidures litúrgiques en les processons, encensades amb *duplici ductu* en l'encensament de l'altar, es dóna amb elles la benedicció, el dia de l'aniversari de la consagració de l'altar se'ls fan vetlles i sobretot (abans del concili Vaticà II) solament al seu damunt es podia oferir el sant sacrifici i per això en la consagració de l'altar el bisbe, hi posava relíquies amb gran solemnitat.*

Cultus: V. *Culte*.

Cultus duliae (grec, *doyleia*): El culte tributat als àngels i als sants per raó de la seva santedat i de les seves relacions indissolubles amb Déu Nostre Senyor (segons el concili de Nicea II, a. 787). Es diferencia del culte de "latria" per oferir-se en el de *duliae* solament actes de veneració i invocació, mai actes d'adoració, ni se'ls pot oferir el Sant Sacrifici. Aquest culte (secundari) als sants es pot tributar també a les seves imatges i relíquies. Una categoria especial del *cultus duliae* és el *cultus hiperduliae* que es tributa a la Mare de Déu per raó de la dignitat de Mare de Déu i per raó de les gràcies que a aquesta dignitat van unides. Aquest culte s'exterioritza amb les nombroses festes de la Mare de Déu, en l'alta categoria de les mateixes, en l'ofici de la Mare de Déu i en la inclinació del cap prescrita per la litúrgia en pronunciar el nom de Maria.*

Cultus hyperduliae: V. *Cultus duliae*.

Cultus latriae (grec, *latreía*): Segons el concili de Nicea II (a. 787), el culte religiós tributat solament a Déu Nostre Senyor i manifestat externament sobretot per medi de l'adoració i dels sacrificis amb els quals manifestem que el reconeixem com a suprem creador, suprem i il·limitat senyor i últim fi, i, a la vegada, expressem humilment i sense limitacions la nostra absoluta dependència i subjecció. Aquest culte es tributa a totes les tres divines Persones i a la humanitat de Crist unida hipostàticament a la persona del Fill de Déu, com en totes les seves parts; al Sacratíssim Cor de Jesús i al Santíssim Sagrament de l'altar, en el qual està vertaderament, realment i substancialment present. El Sant Crist, les relíquies de la creu i els instruments de la passió no tenen un culte de latria pròpiament dit, mereixen un culte de latria relatiu, és a dir, un culte que fa especial referència a la persona de Crist que amb ells va unida, més bé que no pas a ells mateixos. Encara és més diferent del *cultus latriae* i el *cultus duliae* (*hyperduliae*) com hem vist.*

Cuppa: El vas o la part superior del calze.

Cupulí: Petit cimbori cobert per una mitja taronja que es construeix al cim d'una cúpula com a coronament d'aquesta.

Cupulí o llanternó: *Fig. 67*

Cura animarum: Llicència que concedeix el bisbe al rector per exercir el ministeri pastoral a la parròquia. Normalment el rector rebia un document signat pel bisbe en què constava que era gestor de la feligresia i la parròquia.

Cúria episcopal: És l'organisme eclesiàstic que té cura de totes les activitats de la diòcesi i altres entitats eclesiàstiques del clergat diocesà o de les associacions eclesiàstiques dependents del bisbat.**

Curio: El rector d'una parròquia.

Cursus: **1.** Denominació medieval de l'ofici; pren aquest nom per ser una oració que es repeteix any per any i dia per dia. Es distingeix el *cursus nocturnus* que és la part del rés que es fa a la nit i el *cursus diurnus* que és la part del rés que es fa durant el dia; **2.** La quantitat de les síl·labes regulada per la cadència harmònica del to a la fi de les frases i de les parts de les frases en la prosa litúrgica, com en els oratoris,

en els responsoris, versets, etc. Aquest *cursus* era regulat per l'accent; era general en els segles XII i XIII i prenia el nom de *cursus metricus, cursus rhythmicus*.

Curvatura: La crossa del bàcul episcopal.

Cussinus: V. *Coixí*.

Custodes: Nom que en l'edat mitjana es donava a Hispània als cortinatges de l'altar.

Custòdia: (*monstrantia, tabernacullum, ostensorium*): "Vas sagrat" per l'exposició del Santíssim a l'adoració dels fidels. Té un viril (*lunula*) semicircular o circular (*melchisedech*) descobert, visible i transportable. Està format per un peu i per una asta semblant a la del calze i al damunt l'ostensori per contenir el Santíssim que per la part davantera almenys, sol tenir un vidre. La forma de l'ostensori és quadrangular, rodona o cilíndrica. No hi ha cap prescripció sobre el material de la custòdia, el viril, però almenys ha de ser de plata daurada. La benedicció amb el Santíssim, sigui pel Sr. bisbe o per sacerdot, s'ha de donar almenys amb el viril. La causa de la introducció de les custòdies va ésser la processó del Corpus que en el segle XIV s'estenia més i més i el costum d'exposar el Santíssim a l'adoració dels fidels que en el segle XV es generalitzava. Amb tot hi hagué moltes parròquies que fins al segle XVII no van tenir custòdia. En lloc d'aquesta s'emprava un copó. La forma de l'ostensori de les custòdies dels segles XIV i XV era la d'una torre gòtica ricament exornada i desenrotllada, molt semblant als reliquiaris de l'època. El Renaixement va donar a la custòdia forma arquitectònica aportant les formes ornamentals de l'arquitectura antiga. El barroc creà un nou tipus de custòdia, la custòdia en forma de sol que va tenir gran èxit i que s'ha conservat fins als temps actuals.* Podem, doncs, resumir que la custòdia és un vas eucarístic que té el seu origen en el copó. La finalitat és que els fidels adorin Jesús-Eucaristia contemplant la Sagrada Forma. Una altra manera de fer va ser practicar diverses obertures al lloc on guardava el Santíssim. D'aquí es passà a disposar d'un utensili fet de dues làmines de vidre proveïdes d'un cèrcol metàl·lic anomenat lluneta que feia possible que entre les dues làmines de vidre s'hi pogués posar una forma consagrada relativament gran com perquè pogués ser vista pels fidels. Aquest estri és el que rep finalment el nom de viril. Més tard prengué forma d'ostensori (del llatí *ostendere*, que vol dir "mostrar") de notables dimensions, car s'establí la processó del Corpus. La primera fou la Lieja l'any 1246. Al seu interior, a la part central d'aquest ostensori, es posava el viril amb funcions de custòdia (més fàcilment transportable que el mateix ostensori). Són molt freqüents ja als segles XIV i XV i recorden en la seva forma un templet o torre gòtica. És a partir del barroc que les custòdies prenen la forma d'un sol (que constitueix la part central on es col·loca el viril amb l'Eucaristia envoltat de raigs. Aquesta és la tipologia més comuna. *Fig. 81* i *245***

Custòdia en forma de sol: Custòdia en forma de disc, creació del barroc, el viril de la qual que sosté el Santíssim està rodejat de raigs, semblant un sol. Havia de representar sensiblement les paraules del salm (18, 6) *in sole posuit tabernaculum suum*; com també recorda que Crist és el sol de justícia. *Fig. 30*

Custòdia templet: V. *Custòdia* **

Custos: El sagristà. **1.** En l'edat mitjana hi havien *custodes laici* per fer les feines més ordinàries de l'església, com la neteja, el tocar les campanes, etc, i *custodes clerici* per a les feines més "dignes", com la preparació i l'ornamentació de l'altar, custòdia dels ornaments, preparació dels divinals oficis, etc. En les catedrals es designava amb el nom de *sacrista* o *custos* aquell canonge que tenia la missió de vetllar per la custòdia del tresor de l'església, la direcció de la sagristia i de les persones en ella ocupades, l'adquisició d'objectes sacres i conservació del servei de l'altar i dels ornaments i altres dependències de l'església, vetllar pel vi, per les hòsties, per la cera, pels tocs de les campanes, per les processons, etc. El *custos* pertanyia a les dignitats de l'església catedral i en les grans esglésies tenia un *subcustos*, com auxiliar i representant seu. Els *custodes inferiores* eren nomenats en l'edat mitjana *secretarius, aedituus, sacristanus, matricularius, campanarius, mansionarius*, però el *custos o sacristà* de les catedrals i col·legiates que tenia la missió especial de guardar el tresor de l'església era nomenat *thesaurarius*, i el que tenia la cura de la sagristia i la direcció dels sagristans en ella ocupats era nomenat *custos summus o maior*. De vegades es deia *monachus*. **2.** La nota primera de la pàgina següent escrita a l'extrem de la línia darrera de la pàgina anterior dels llibres de música gregoriana. Era per donar seguretat en el seguiment de la lectura o el cant.

Cymbalum: Nom que en l'edat mitjana es donava a la campana de l'altar.

Ç

Çafar: Mes segon. V. *Musulmans*, *mesos*

D

Dalmàtica (*wardecor, courtibal* segons el vell francès,): Vestidura superior que el diaca porta en els oficis solemnes; és coneguda en el ritu llatí dels temps més antics del cristianisme ençà; en canvi és desconeguda dels ritus orientals. Procedeix de la dalmàtica profana dels temps dels emperadors, espècie de túnica superior, llarga del davant i del darrera, amb braços amples, amb escapulari de davant i de darrera nomenats *clavi*; estava en ús a Roma en temps de l'emperador Antoní (segle II) i igualment era portada dels homes que de les dones i no era signe de cap estament social. En el segle IV a Roma ja era un vestit característic del Papa i del diaca. La dalmàtica en el seu començament sembla que era un privilegi privatiu del Papa i del seu diaca, però ben aviat fora de Roma es feia extensiva als bisbes i als diaques. Al segle IX a l'occident per tot allà on dominava el ritu romà la dalmàtica pertanyia a les vestidures litúrgiques. El sacerdot no en podia fer ús sense una especial permissió; els abats, del segle X ençà la poden usar dessota la casulla igual que els bisbes. Mai va ser un senyal exclusiva de l'orde del diaconat, amb tot i revestir-se amb ella el diaca ja en el segle VIII a Roma; aquesta cerimònia en l'ordenació del diaca es va introduir fora de Roma molt poc a poc a les darreries de l'edat mitjana. La dalmàtica del diaca era considerada a Roma com a vestit solemne i era, per tant, substituïda per la planeta de color fosc en els temps de penitència, com són la Quaresma i l'Advent. L'ús de la dalmàtica es va introduir fora de Roma en el segle XIII després de moltes vacil·lacions no esdevenint general el seu ús fins a la fi d'aquest segle (XIII). Segons costum romà els bisbes portaven la dalmàtica solament sota la casulla en les funcions de pontifical, mai dessota la capa pluvial; fora de Roma es portava també en altres funcions davall de la capa pluvial. La dalmàtica era en els seus orígens per la seva forma, igual a la dalmàtica profana, una túnica descenyida, ampla de braços, llarga fins als peus, blanca, de lli o de llana, amb un escapulari vermell al davant i al darrera (*clavi*), amb igual ornamentació als braços, oberta dels costats per tal de facilitar el posar-se-la i el llevar-se-la, ornada amb flocadures (*fimbriae*) en la seva part inferior i a l'extrem dels braços. La tendència d'escurçar la dalmàtica es manifesta fora d'Itàlia al segle IX i X fins al segle XIII, però no es generalitza. Fins al segle XIV no va tenir un escurçament considerable. Més tard aquest vestit solament va arribar fins als genolls. Les dalmàtiques de color no apareixen fins l'any 1000 , i quan s'estableix un cànon per als colors es fa extensiu a les dalmàtiques. Les obertures laterals ja apareixen a l'edat mitjana, i van creixent fins que al segle XV arriben a les mànegues. En l'època del barroc, fora d'Itàlia, les mànegues són obertes del dessota, quedant solament les gires que cobreixen la part superior del braç. Per a l'ornamentació de l'escapulari i de les mànegues s'utilitzava sovint, ja en el segle IX, la flocadura vermella (*fimbriae*) ús descrit extensament per Amalar de Metz, conservat fins al segle XII, segons el testimoni de nombroses figures, fins que van desaparèixer els *clavi*. Cap a les darreries de l'edat mitjana hi ha una gran diversitat en l'ornamentació de les dalmàtiques. Fins al segle XV s'adornen amb escapularis de rics brodats anomenats *aurifrisia*. A partir d'aquesta època es desenvolupen quatre tipus de dalmàtica diferents segons la seva ornamentació: ornamentació de tires verticals amb tires transversals a prop del forat del cap (tipus francès), tires verticals amb tires transversals al pit i a l'esquena (tipus alemany), tires verticals amb tires transversals a la part inferior (tipus italià), tires verticals que acaben davant del pit i, independentment d'aquestes, un quadrat ornamental en la part interior (tipus espanyol). El costum de penjar borles a la part posterior de la dalmàtica data del segle XV ençà. *Fig. 306*

Dalmàtica: Atribut de sant Bernabé, sant Fèlix Africà, sant Gabriel, sant Miquel, sants diaques i sant Rafael.

Dalmàtica linea, minor, subdiaconalis: Denominació medieval de la tunicel·la; aquesta era nomenada dalmàtica minor; *linea* per les afegidures de lli, *minor* per ésser més petita, més estreta, i *subdiaconalis* perquè era la vestidura del sotsdiaca.*

Dalmau, prevere (On. 25 de setembre): Els seus atributs són crani i lliri.

Damas, Papa (On. 11 de desembre): Els seus atributs són anell, lira, ovella, rotllo de pergamí i el text llatí *Gloria Patri et Filio et Spiritu Sancto*.

Daniel, anacoreta i estilita (On. 11 de desembre): El seu atribut és el lleó.

Daniel, disfressat de dona (On. 11 de desembre): El seu atribut és el dit davant la boca.

Daniel, profeta (On. 21 de juliol): Els seus atributs són bastó, lleó i xai.

Dard encès: Atribut de santa Teresa de Jesús.

Daria, màrtir (On. 25 d'octubre): Els seus atributs són atxa i lliri.

Datació d'un document: En diplomàtica, és la fórmula per la qual s'indica el lloc i el temps en què es fa real el document. Comença amb la paraula *Datum*, *Data*, *Actum*, *Factum*, *Scriptum*, *Notum*. *Datum* indica el temps de la confecció del document, i *Actum* indica en quin lloc es féu realitat l'acció jurídica.

Datum: En diplomàtica, és la fórmula de l'escatocol (o part conclusiva d'un document) en la qual s'indica el temps en què es va confeccionar el document. V. *Datació d'un document*; *V. Privilegis papals solemnes*

Datum per manum: V. *Privilegis papals solemnes*

David, rei i profeta (On. 29 de desembre): Els seus atributs són arpa, cap de Goliat, cítara, instruments musicals, lira i fona.

Deambulatori: Nau que envolta el presbiteri pel darrere provinent de la prolongació de les naus laterals i que dóna accés a les capelles absidals (girola). És un espai transitable darrere l'altar major.

Dedicatio Beatae Mariae Virginis ad Nives, Archibasilicae SS. Salvatoris, Basilicarum SS. Petri et Pauli apostolorum: L'aniversari de la consagració de Santa Maria la Major (5 d'agost), de Sant Joan de Laterà (9 de novembre), de la basílica dels prínceps dels apòstols (18 de novembre) que està prescrit a tots els dominis del ritu romà. Tenen la referència a Barcelona amb la festivitat de la dedicació de la catedral de Barcelona. V. J. M. Martí i Bonet: *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2009), pàg. 211

Dedicatio ecclesiae Cathedralis: L'aniversari de la consagració de l'església catedral d'una diòcesi. En la ciutat on es troba l'església, es celebra com a *festum primarium* per tota la diòcesi. Amb motiu d'aquest fet de la consagració es feia un document anomenat *acta de consagració* o *dotalia*. Important és el de la catedral d'Urgell (segle X).

Dedicatio ecclesiae: V. *Consagració de l'església*.

Defectus in celebratione Missae: Relació que es dóna en les rúbriques de la missa de les faltes que lamentablement pot cometre el celebrant i la manera com aquestes han de ser corregides. Es distingeixen faltes referents a la matèria (pa i vi), faltes referents a la persona del celebrant (intenció, disposició espiritual i corporal), i defectes originats per la celebració de la missa. En els missals de la fi de l'edat mitjana s'hi troben aquests registres de faltes; la del missal de sant Pius V és una amplificació de les mateixes.*

Dejuni: Pràctica penitencial i quaresmal per la qual ens privem de menjar. També és un signe de què volem estimar el pròxim practicant la caritat fraterna per la qual donem als pobres el que estalviem en el dejuni: "És compartir el pa amb els qui passen fam" (Is 58,7).**

Delfina de Glandire, verge (On. 27 de novembre): El seu atribut és el lliri.

Delme: L'impost del deu per cent sobre els productes de la terra, destinat a assegurar el manteniment dels clergues, els pobres, i la conservació i embelliment dels edificis religiosos. L'impuls definitiu de la imposició del delme a les esglésies d'Occident es deu a Pipí el Breu (segle VIII) i a Carlemany (779-794). Aquests reis establiren que el delma servís per sustentar les esglésies i la *cura animarum*.

Delmes mixts: Abraçaven els delmes de producció agrícola i els de la ramaderia. V. *Delme*

Delmes predials: Quan es tractava sols de delmes de la producció agrícola. V. *Delme*

Delphini: Nom que en els primers temps del cristianisme rebia el braç del qual penjaven diferents llànties amb més d'un llum. Tenia aquest nom perquè sovint tenien la forma d'un delfí.

Demetri (On. 8 d'octubre): Els seus atributs són escut amb tres creus, espasa i llança.

Dents de serra: Motiu decoratiu format per una successió regular de prismes triangulars. *Fig. 69*

Deo Gratias: Frase de sant Fèlix de Cantalici i de sant Antoni.

Depositio: La sepultura, l'enterrament; *dies depossitionis*, el dia de l'enterrament.

Derogativa, clàusula: En diplomàtica, és la fórmula en la que es corrobora la voluntat de l'autor del document de derogar algun dret, possessió o acció jurídica. Normalment comença amb l'expressió *Non obstantibus*.

Desamortitzacions: Actes jurídics pels quals els béns de "mans mortes" —normalment provinents de l'Església— tornen a la condició de lliures. Durant tot el segle XIX a Espanya es succeïren lleis de desamortització. Concretament, les desamortitzacions eclesiàstiques es poden definir com el conjunt de mesures dictades pel poder polític amb objecte d'alliberar la propietat acumulada en determinades "mans" (mortes) i lliurades a una explotació sense traves ni limitacions respecta al "dret comú". Al segle XIX els efectes de la desamortització afectaren a centenars de milers de finques rústiques i àdhuc urbanes amb rendes procedents d'institucions eclesiàstiques. La finalitat aparent d'aquestes lleis semblava bona, car es volia que les terres produïssin molt més, tanmateix moltes accions desamortitzadores foren injustes i especialment desfavorables per a la conservació del patrimoni artístic que l'Església acumulava. La llei més important desamortitzadora fou la de Mendizábal (1835).

Descobriment del cap en les accions litúrgiques: L'expressió externa de reverència vers les coses sagrades. Es funda en la primera carta als de Cor. XI, 4, i va ésser prescrita rigorosament pel papa Zacaries (+752) però va experimentar algunes excepcions des del segle XI a favor de la mitra; des del segle XIII a favor de la birreta, i des del segle XVI a favor del solideu. La regla general que encara regeix avui és aquesta: tots els actes que són exclusivament oracions o actes d'oració s'han de practicar amb el cap descobert, aitals són l'oració, la benedicció i el Prefaci; en els Pontificals, el Glòria, l'*oremus*, el *Credo*, les Secretes, el Prefaci, el Cànon (primer) fins al *Post Communio*, fins i tot les oracions; en l'Ofici, el *Pater noster*, les absolucions, les benediccions que les segueixen, el *Quicumque*, els càntics, *Magnificat, Benedictus* i *Nunc dimitis*, els versets i himnes, *Oremus*, etc. També és prescrit el descobriment del cap en totes les funcions eucarístiques; per exemple: exposició amb el Santíssim, la benedicció amb el Santíssim, les processons

i el Viàtic. El que té indult de portar el solideu se l'ha de treure a l'hora del cànon. En els ritus orientals hi ha una més gran llibertat i laxitud que en el ritu llatí en allò que al descobriment del cap fa referència. El ritu grec, per altra banda, té el cobriment del cap de les darreries de l'edat mitjana. Els ritus armeni, jacobita, nestorià i copte tenen aquest ús alguns segles abans que el ritu grec.*

Desponsatio (*Sponsatio*): Significa la promesa de matrimoni (*sponsatio de futuro*): La promesa formal de contraure matrimoni dues persones lliures (home i dona) de prendre aquest estat. En l'edat mitjana significava també l'acte de contraure el sagrament del matrimoni. Pel prometatge mai ha existit en l'occident un ritu litúrgic, com es dóna entre els grecs, els siris, els coptes i els nestorians. Segons el dret canònic anterior al concili Vaticà II els esponsals són vàlids quan són fets davant del rector d'un dels dos promesos, per escrit, i signats per dos testimonis. La violació injustificada dels esponsals porta l'obligació de reparar els danys causats a l'altra part (antic càn. 1017, 3), emperò no reporta altres conseqüències ni és impediment diriment per contreure matrimoni públic.

Despotikon (*Parathronion*): Tron alçat a la nau de les esglésies del ritu grec on el bisbe s'asseu, quan pren part en els divinals oficis.

Despullament dels altars: *Abans del concili Vaticà II:* Cerimònia del Dijous Sant que consistia en llevar les tovalles i altra ornamentació dels altars, després de la missa o de les vespres. L'executaven el celebrant i els seus ministres que en tant anaven dient el salm 21, *Deus meus* en memòria de l'abandonament del Senyor a la Creu i del despullament de les seves vestidures. El primer *Ordo romanus* ja en parlen. A les darreries de l'edat mitjana ja era general.*

Destral: Atribut de sant Adrià, sant Anastasi, sant Baudili, sant Cugat, sant Hermenegild, sant Mateu i sant Maties.

Deus meus et omnia: Frase de Francesc d'Assís.

Devoció: Subjectivament considerada significa l'estat de l'esperit piadós entregat a les consideracions de les coses divinals; objectivament significa els exercicis de pietat practicats públicament o privada informats d'aquest esperit.

Devocions del poble: **1.** En sentit estricte, les devocions en llengua del poble formades segons les oracions litúrgiques, usades pels sacerdots i pel poble amb consentiment de l'autoritat eclesiàstica; **2.** En sentit ampli significa tots els exercicis de pietat practicats en els cercles cristians del poble, sigui pública sigui privadament, aprovats taxativament o consentits per l'autoritat eclesiàstica.

Devotio: Tot acte de lloança, d'acció de gràcies i de súplica i d'expiació; es diu especialment de les funcions eucarístiques; es diuen *devotio* per tal com expressen el sentiment de pietat i d'entrega a Déu.

Devotionale: Denominació medieval d'una col·lecció d'oracions, oficis, salms i altres devocions per a l'ús privat.

Dhul-hiddsche: Dotzè mes del calendari musulmà. V. *Musulmans, mesos*

Dhul-kade: Onzè mes del calendari musulmà. V. *Musulmans, mesos*

Dia d'estació: V. *Statio*.

Dia dels morts: El dia que segueix la festa de Tots Sants dedicat a la commemoració i pregària per les ànimes dels difunts que sofreixen en el purgatori. Aquesta festa s'escau el dia 2 de novembre. L'abat Odiló de Cluny el 998 la va introduir per la seva comunitat i pels monestirs de l'orde de Cluny; a poc a poc es va propagar pels altres ordes, per la clerecia secular i a la fi de l'edat mitjana devenia general a tota l'Església.

Dia setè (*dies septimus*): Litúrgicament és el dia setè després de la mort o sepultura d'algú, comptat o descomptat el dia de la mort i el dia de la sepultura.

Diaconat (*Diaconatus*): El tercer dels ordes majors, pel qual es rep la dignitat i les atribucions del diaca, és a dir, ésser l'immediat servidor del bisbe i del sacerdot celebrant en els pontificals i misses solemnes i en altres cerimònies litúrgiques. Cal tenir present la doctrina catòlica actual que exposem a la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua* en l'apartat que tracta sobre orde sagrat. Les atribucions del diaca es concreten històricament al servei de l'altar; el seu origen remunta als temps apostòlics. El diaconat, segons l'opinió de tots els teòlegs, és un sagrament, al revés del sotsdiaconat que es considerava un sagramental. El ritu de l'ordenació del diaca, segons els pontificals d'abans del concili Vaticà II, que majoritàriament coincideix amb l'actual disciplina, consta d'un examen, una constatació de què el que va a ésser ordenat n'és digne, d'una llarga instrucció del mateix, del cant de les lletanies de tots els sants, amb tres peticions especials per aquells que han de rebre l'orde del diaconat, d'una exhortació al clergat i al poble, de l'oració d'ordenació que té la forma d'un prefaci precedit d'un invitatori, de la imposició de les mans que es fa al mig d'aquesta oració, de la imposició de l'estola i de la dalmàtica, de la tramesa de l'evangeliari i de les oracions finals. La imposició de les mans ja és citada en la Sagrada Escriptura. La imposició de l'estola i la tramesa de l'evangeliari remunten al segle X. La vestició de la dalmàtica era acostumada a Roma abans dels temps carolingis, fora de Roma apareix a la baixa edat mitjana. Exceptuada la exhortació dirigida als ordenands, que és de temps recent, totes les altres del ritual són molt antigues tota vegada que apareixen al *Gelasianum*, i en part, en el *Leonianum*.* V. Síntesi conclusiva de Sacralia Antiqua.

Diaconessa: En l'Església primitiva, catequitzava i ajudava en el baptisme de les dones. Tenien un gran paper dins l'església primitiva segons podem deduir de testimonis molt antics, com la carta de Plini el Jove a l'emperador Trajà (any 110).

Diaconi assistentes: *Abans del concili Vaticà II*: Dos sacerdots o dos diaques que en les misses i oficis pontificals de vespres havien de servir al celebrant. En les catedrals solien ser dos canonges. Si el celebrant es servia del reclinatori no calien els assistents. Els assistents estaven asseguts als costats del tron, per això eren anomenats *assistentes a lateribus*. En la missa i vespres pontificals solemnes vestien la dalmàtica, i quan eren menys solemnes anaven amb els hàbits corals. L'ofici dels assistents consistia en llevar i posar la mitra al celebrant, posar i treure-li el gremial de la falda, arreglar-li els vestits, ajudar-lo a llegir i acompanyar-lo a l'altar. Els *Ordines* medievals no coneixen encara els *diaconi assitentes*;

van entrar per substituir els *capellani assistentes*.*

Diaconicum *(diakonikon)*: Espai de la part dreta del presbiteri, paral·lel a la *prothesis* de la part esquerra, sovint amb absis, que serveix per guardar els ornaments, els vasos sagrats i altres objectes del culte. També és nomenat *skeyophylákion*.

Diaconus et subdiaconus ministrantes: *Abans del concili Vaticà II:* El diaca i el sotsdiaca que, en la missa pontifical, cantaven l'evangeli i l'epístola i servien el bisbe quan estava a l'altar. Si el bisbe es servia del reclinatori en lloc del tron, llavors substituien els *diaconi assistentes*.*

Diadema: Atribut de santes verges (algunes) i sants arcàngels.

Diamant: *Fig. 9*

Diàstila: Antiga denominació de les reixes que separen l'espai de l'altar del de la nau i del cor.

Diataxis: Denominació grega de les prescripcions litúrgiques per celebrar determinades cerimònies, és l'*ordo*.

Diatonik: Les classes de tons eclesiàstics.

Dídac d'Alcalà, religiós (On. 13 de novembre): Els seus atributs són captaires, creu, flors a la mà, nens, olla, rosari i roses.

Dies irae: Himne compost per Tomàs de Celano (mort vers el 1255), semblant a una seqüència que s'unia al *tractus* de la missa de difunts, el qual conté una descripció corprenedora del judici final; constitueix, juntament amb l'*Stabat*, una de les creacions més meravelloses de la poesia religiosa cristiana.

Dies tertius: El dia tercer després de la mort o de l'enterrament d'algú, comptats o descomptats els dies de la mort o de l'enterrament. Els dies tercer, setè i tretzè es comptaven abans del concili Vaticà II entre els dies litúrgicament privilegiats perquè en ells es podia dir una missa especial per al difunt, mentre no caiguessin en diumenge, en "festa de primera" o "segona classe", el dia dels morts, en una fèria o vigília privilegiada o en octava també privilegiada. El *Gelasianum* ja conté un formulari de missa especial pels *dies tertius, septimus i trigesimus*. A l'Orient el dia setè és substituït pel novè i el trentè pel quarantè. Els liturgistes de l'edat mitjana addueixen tota classe de símbols místics per explicar els dies tercer, setè i trentè. En realitat es van introduir perquè els dies tercer, setè i trentè són considerats com a termini de períodes de dol.*

Dies trigesimus: El dia trentè després de la mort o de l'enterrament d'un difunt, comptats o exclosos els dies de la mort o de l'enterrament. Les misses gregorianes es celebren en trenta dies.

Diesi: Segons els teoritzadors de la baixa edat mitjana significa un interval que no representa cap semitò, ni tampoc cap diferència entre un semitò alt i baix. Del segle XVIençà representa l'elevació en l'escala diatònica d'un to a un semitò col·locant al dessota aquest senyal.

Dignitats: *Abans del concili Vaticà II*: Càrrecs dels capítols catedrals i de les comunitats que no sols tenien un caràcter honorífic, com les personals, sinó que tenien també jurisdicció en el fur extern, com són els càrrecs de prebost, de degà, arxiprest, sagristà, tresorer, xantre, ardiaca...*

Dikérion: Canelobre de dos braços usat en la litúrgia grega amb el qual el bisbe en les solemnitats litúrgiques dóna la benedicció; altres vegades la dóna amb el *trikérion*, canelobre de tres braços.

Dimas (On. 10 d'abril): Els seus atributs són crucificat, el text llatí *Memento mei Domine* i les paraules *Recorda't de mi*...

Dimecres de cendra (*feria IV cinerum*): *Abans del concili Vaticà II*: Dimecres anterior al diumenge primer de Quaresma; era una fèria major privilegiada la qual no podia ésser substituïda per cap altre ofici; segons el costum romà és el començament del temps de dejuni, nomenat per això *feria IV in capite jejunii*. És nomenat dimecres de cendra per beneir-se i distribuir-se als fidels en aquest dia la cendra. Originàriament el temps de dejuni no començava pel dimecres de cendra, sinó pel primer diumenge de Quaresma tal com ho fa avui encara el ritu ambrosià. Perquè no es dejunava pels diumenges de Quaresma quedaven solament trenta-sis dies de dejuni; per això s'avançà la Quaresma prenent els quatre dies de la setmana abans anomenada *Quinquagesima* per tal d'arribar als quaranta dies de dejuni. Així ens ho mostren el *Gelasianum* i el *Gregorianum*. De bon començament aquests dies no es comptaven com a part formal de la Quaresma; més aviat es comptaven separadament com dies anteriors al primer diumenge de Quaresma, així ho veiem en el *Gelasianum* i *Gregorianum* i per l'homilia 16 de sant Gregori el Gran, pronunciada l'any 592 sobre l'evangeli i *secreta* de la missa del primer diumenge de Quaresma. Solament al segle VII com ho prova la interpolació al *Gelasianum* que data d'aquest segle, es va començar de nomenar el dimecres de cendra *caput jejunii*, costum que es generalitzà en el segle IX per tot el ritu romà.*

Dimissories (*Litterae dimissoriae, comendatitiae*): Escrit del bisbe pel qual un ordenand queda facultat del seu ordinari per fer-se ordenar per un altre bisbe.

Diners: V. *Moneda*

Diòcesi: V. la Síntesi conclusiva de Sacralia Antiqua

Dionís, primer bisbe de París (On. 9 d'octubre): El seu atribut és cap entre les seves mans.

Diplomatari: V. *Cartulari*

Diplomàtica: És la ciència auxiliar de la història que presenta els documents (*mandata*, *cartes* i *actes*) per ésser estudiats en llur autenticitat, origen i evolució i història, i d'ells en dedueix els usos de la cancelleria, criticant i interpretant el seu contingut històric i jurídic.

Díptics (*Diptycha*): Dues petites taules de fusta, marfil o altre material, de forma rectangular, unides amb juntures, plegables, les quals en la seva part interior contenien els noms dels vius i dels difunts dels quals s'havia de fer memòria durant la missa; per això eren nomenats també *liber vitae*. Els noms eren escrits en la part interior de les taules o en fulles col·locades al mig de les mateixes. Primerament es llegien públicament, després solament eren intel·ligibles per al celebrant. Posteriorment, els díptics es posaven damunt l'altar al moment que s'havia de fer memòria dels vius i difunts recomanats. En el ritu romà això es feia en el cànon, en el *memento* de vius i en el *memento* de difunts. L'ús dels díptics remunta al segle IV; a l'occident es conservaren fins després de l'any 1000. Dels díptics es desenrotllaren els necrologis.

Direcció del diaca en cantar l'evangeli: *Abans del concili Vaticà II*: Fins passat l'any 1000 el diaca en cantar l'evangeli estava de cara al sud, és a dir, el diaca estava de cara a la banda dels homes; en canvi, a la Gàl·lia ja en els segles VIII i IX com es pot comprovar pel segon *Ordo* de Mabillon, estava girat de cara al nord. A la fi del segle XI com es pot comprovar, el diaca en les terres de ritu romà ja cantava usualment l'evangeli de cara al nord. Segons Sicard de Cremona i Innocenci III aquest costum ja s'havia generalitzat a la fi del segle XII. Els liturgistes dels segles XII i XIII expliquen la direcció del diaca cap al nord pel simbolisme. Significa que els diaques han de lluitar-diuen els liturgistes, contra el regne del dimoni, de la incredulitat i del pecat.*

Direcció cap a llevant en fer les promeses del baptisme: Disposició en fer les promeses del baptisme observada del segle IV fins ara a l'Orient i comprovable a l'occident en els primers temps del cristianisme. La direcció cap a llevant en fer les promeses correspon a la direcció cap a ponent en fer l'abjuració. L'Orient representava la terra de la llum, Crist, la vertadera llum, el sol de justícia i el paradís novament obert al batejat per medi del baptisme; l'occident, en canvi, representava la regió de les tenebres, de la nit, el dimoni i el seu regne del pecat.

Directorium: Calendari establert per les autoritats de l'Església amb totes les dades per a la celebració de la missa, rés dels oficis i altres prescripcions per celebrar les festes de l'any eclesiàstic. Com els dies de les festes movibles varien tots els anys, el *directorium* cada any ha d'establir-se.

Discantus: La veu acompanyant del cant a dues veus del segle XII, que no solament està fixada en el heptagrama o pentagrama, com en l'orgue, sinó fins està fixada en direcció contrària traspassant la veu fonamental. En el segle XIII va prendre una nova veu. El *discantus* és d'origen francès; quan és més desenrotllat que la veu fonamental és anomenat *discantus floridus*. Més tard es donà el nom de *discantus* a la veu dels infants i de les noies (soprano).

Disciplines (penitència): Atribut de sant Ambròs, sant Arcadi, sant Baudili, santa Bibiana, sant Bru, santa Concòrdia, sant Cugat, sant Eulogi, santa Filomena, sant Francesc de Paula, sant Gervasi i sant Protasi, sant Joan de la Creu, sant Joan i sant Pau, sant Josep Oriol, santa Leocàdia, sant Lluís Gonzaga, sant Pasqual Bailón, santa Paula, sant Pere d'Alcàntara, santa Perpètua, santa Rosalina, sants anacoretes, sants de grans penitències, sant Teodor i sant Zoel.

Discus: A Orient la concavitat on es col·loquen les partícules del pa que s'ha de consagrar el mig, o sigui la partícula anomenada segell i les altres. Aquestes partícules seguint un ordre determinat, es col·loquen al mig i als costats de la mateixa. És el paral·lel de la patena del ritu llatí però molt més gran; l'interior té la forma de plat i té un peu molt baix per sostenir-la.*

Diskokalymma: Tapís per amagar el sant *Diskos* (discurs); el ritu grec ja el coneixia al segle VIII.

Diskopoterion: El ritu grec dóna aquest nom al calze amb la patena que l'acompanya.

Disposició de l'hòstia i del calze: *Abans del concili Vaticà II*: L'hòstia, segons el ritu romà, es col·loca damunt del calze. Aquest costum data de les darreries de l'edat mitjana. Fins aquesta data era costum antic a Roma, d'ordenar damunt els corporals el calze i l'hòstia a la dreta en línia recta, amb la qual cosa es volia significar que la sang del sacrifici de Jesús brollà dalt del Calvari del seu costat dret. Fora de Roma, al segle XII ja era corrent el costum de col·locar l'hòstia i el calze damunt el corporal com avui es fa. A la fi del segle XIII Durandus dóna això com la cosa més corrent.*

Dispositio: En diplomàtica, és la part essencial del document en la qual es manifesta la voluntat de l'autor de l'acció jurídica. Pot tenir les següents expressions: *concedimus*, *iubemus*, *statuimus*, *mandamus*, *sancimus*, *prohibemus*... I posteriorment s'indica l'objecte de la disposició, com per exemple: *domos cellas*, *ecclesias*, *villas*, *curtes*, *parroechias*, *terras, prata silvas*...

Dissabte Sant: La vigília del dia de Pasqua. La rica litúrgia d'aquesta diada consisteix en la benedicció del foc nou, dels cinc grans d'encens que serveixen per la benedicció del ciri pasqual, dues cerimònies que es fan a la porta de l'església, en l'entrada a l'església que té totes les llànties, ciris i llums apagades, en la benedicció del ciri pasqual amb el cant de l'*Exultet Praeconium*, en les dotze lectures del Vell Testament dites profecies, en la benedicció de les fonts baptismals, en el cant de les lletanies i en la missa, en el *Gloria* de la qual es tornen a tocar les campanes. Una característica molt antiga de la missa del Dissabte Sant és que no solament no té introit ni *Kyries* per raó de les lletanies precedents, sinó que tampoc té ofertori, *Agnus Dei*, ni *Communio*. El ritu del Dissabte Sant abans del concili Vaticà II era una combinació de la festa de la vigília de Pasqua amb el ritu de l'administració del baptisme. Llevat de la benedicció del foc i dels grans d'encens i de petits additaments que són afegidures posteriors, aquest ritu ja apareix al *Gelasianum*. Originàriament començava al vespre del Dissabte Sant i durava fins nit enllà, però cap al segle IV i als començaments de l'edat mitjana començava a les 2 o a les 3 de la tarda i durava fins a l'entrada de fosc. Cap al segle XII s'avençà cap a les 6 o les 7 i a la fi de l'edat mitjana es va transportar al matí de la diada.* Després del concili Vaticà II, la solemne cerimònia té lloc en la vigília pasqual, o sigui al vespre, ja entrada la nit, tanmateix hi han hagut diversos canvis del ritus antic.

Dissabte de témpores: Era el dia oficial (normalment) per conferir el presbiterat i el diaconat abans del concili Vaticà II. Ja era conegut en temps del papa Gelasi (496). Abans que el sotsdiaconat es comptés amb els ordes majors, es podien conferir en qualsevol diada. V. *Témpores*.* Actualment el sotsdiaconat ja no existeix.

Dit tocant la boca (silenci): Atribut de sant Bernat de Mentón, sant Bru, sant Celestí, sant Daniel (disfressat de dona), sant Domènec, sant Guillem, sant Joan de Sahagun, sant Macari, sant Romuald, santa Teodora i sant Zenó.

Diumenge: Primer dia de la setmana; dia del Senyor. V. *Dominica*.

Diumenge de Passió: El cinquè diumenge de Quaresma, el primer del temps de passió. En el *Gelasianum* no té nom especial, en canvi apareix al *Gregorianum* sota el títol de *Dominica de Passione*.*

Diurnale: Llibre en el qual s'han reunit, per raó de la comoditat, les hores diàries dels oficis divinals: *Laudes, Tertia*, Sexta, Nona, Vespres i Completes.

Divendres Sant (*feria sexta in parasceve*): El divendres dedicat a commemorar la mort i passió de Nostre Senyor Jesucrist; entre els grecs és dit també gran Divendres. En aquesta diada no es deia la missa ni era permès abans del concili Vaticà II distribuir la comunió als fidels, cosa permesa i acostumada en molts llocs fins a la darreria de l'edat mitjana. La litúrgia del Divendres Sant comença amb la *postratio* del celebrant i dels ministres davant de l'altar, segueix la lectura de dues lliçons de l'Antic Testament amb els *tractus* corresponents de la primera lectura; segueix l'oració, el *Passio*, les oracions solemnes, el descobriment i l'adoració de la Santa Creu, el retorn a l'altar de les hòsties consagrades al dia abans i guardades al monument. Ja apareix al *Gelasianum* amb totes les seves característiques principals.*

Divinum: Denominació del baldaquí de l'altar.

Document: En diplomàtica, és el testimoni escrit d'una forma determinada d'una acció o d'un fet jurídic. Per tant, en ell hi ha tres elements: 1/ Escrit; 2/ Forma determinada; i 3/ Relació jurídica. Històricament ha rebut diverses denominacions: *preceptum*, *privilegium*, *auctoritas*, *instrumentum*, *charta*, *pagina*, *litterarum series*, etc. En diplomàtica el document té dues seccions: 1/ Acció jurídica (actuacions prèvies, acció jurídica i manament de confeccionar el document); 2/ Confecció del document (elaboració del text *ingrossatio*, perfeccionant-lo i revisant-lo), convalidació del text, taxació, enregistrament, lliurament del text o document al destinatari.

Document copiat o **duplicat**: V. *Document original*

Document original: En diplomàtica, s'anomena autograf, original o arquetip, i presenta el primer testimoni de l'acció jurídica que motiva el document. S'oposa al *Document copiat* o *duplicat*.

Document privat: Document medieval que sols té repercussió en una persona o un grup de privats. Té els següents apartats: 1/ Invocació simbòlica i verbal; 2/ Datació. Abans del segle XII es trobava al principi del document, i després de l'esmentat segle es posà al final del document; 3/ Hi ha un simple esment dels autors de l'acció jurídica; 4/ No hi ha *intitulatio* ni *arenga*, sinó que es passa tot seguit a la *dispositio* o part central del document que manifesta la voluntat de l'autor jurídic del document; 5/ Hi ha clàusules de jurament de possible renúncia, de sanció, de penes espirituals; 6/ Molt sovint hi ha la corroboració de la voluntat concreta jurídica; 7/ Les subscripcions pels que saben signar. Pels que no en saben hi ha la indicació que ho fa un altre en nom del que no sap escriure.

Document públic: En diplomàtica, és aquell que testifica una acció del dret públic. És un document que tenia (i té) una repercussió civil i eclesiàstica durant l'època medieval, i s'estenia a tota la societat. Té tres grans parts: 1/ Protocol; 2/ Context; 3/ Escatocol (o part final). El protocol té quatre parts: a/ Invocació (simbòlica o verbal); b/ *Intitulatio* amb fórmules de devoció; c/ La inscripció; d/ La salutació amb fórmules de perpetuïtat. El context té cinc parts: a/ *Arenga* (o exordi o proemi); b/ Promulgació (notificació); c/ *Narratio* (amb fórmules de petició o intervenció); d/ La *Dispositio* (amb fórmules de pertinència); e/ Les Clàusules finals (preceptives, prohibitives, derogatives, reservatives, obligatòries, renunciatives...). També dins les clàusules, hi ha la *sanctio* (amb la comunició i la benedicció, i per últim la corroboració). L'*escatocolum* té: a/ Les subscripcions de l'autor, dels testimonis que intervenen o que donen el seu consentiment; b/ Les subscripcions dels oficials de la cancelleria o notaria. La datació i l'aprecació són les últimes parts del document.

Dolls d'aigua: Atribut de sant Amat de Grenoble, sant Antoní, sant Humbert, sant Isidre, sant Lleonard i sant Magí.

Dolls d'aigua, tres: Atribut de santa Marina.

Domènec, prevere fundador (On. 8 d'agost): Els seus atributs són àngel, atxa, dit davant la boca, globus de la terra, gos i estrella damunt del cap, fuet, lliri, palma amb lliri i rosari.

Domènec de la Calzada (On. 12 de maig): Els seus atributs són falç, gall, vestit de pelegrí i soga.

Domènec de Sils, abat (On. 11 de setembre): Els seus atributs són ànimes i angelets.

Domine patiet comtemni patiet contemmi potest*:* Frase de sant Joan de la Creu.

Domine, non sum dignus: Passatge tret de l'evangeli de sant Mateu, cap. 8, v. 8, que juntament amb el *Panem coelestem accipiam* que el precedeix, del segle XIII ençà s'ha introduït en el ritu romà de la missa com a preparació de la comunió. Sicardus de Cremona i Innocenci III encara no el citen, sí, emperò, Durandus. Al segle XVI el *Domine, non sum dignus* passà al ritu de la comunió dels fidels i dels malalts.

Dominica: El dia del Senyor, el diumenge, el primer dia de la setmana cristiana en el qual l'Església commemora la Resurrecció del Senyor, la vinguda de l'Esperit Sant i el primer dia de la creació. Per això aquest dia és especialment consagrat a la Santíssima Trinitat. Ja en l'Apocalipsi el primer dia de la setmana és nomenat *dies dominica*. En els primers temps del cristianisme era el dia en el qual la comunitat dels fidels celebrava la festa de l'Eucaristia. Fins al segle IV, el diumenge era precedit d'una oració nocturna que després es transformà en les vigílies. El diumenge passà a ésser dia de repòs, abstenint-se de tota feina "servil" ja en el segle IV, quan es van donar les lleis eclesiàstiques i civils referents a la santificació del diumenge. D'abans del temps constantinià que és considerat com a precepte l'obligació d'assistir als oficis divinals els diumenges (Conc. Elvira, 306). El nom alemany *Sontag* com a denominació del dia primera de la setmana, deriva de l'antic *dies solis* dels romans, bo i prenent un altre significat més enlairat, tota vegada que el sol al qual era dedicat, és substituït i posat en relació amb el sol sobrenatural de justícia Crist, Senyor Nostre. Els diumenges, segons la llur categoria, eren *dominicae maiores o dominicae minores*. Sempre abans del concili Vaticà II. Les *dominicae maiores* eren el primer diumenge d'Advent, els diumenges de Quaresma i de Passió, el diumenge de Pasqua, el diumenge de l'àngel (*dominica in albis*) i el diumenge de Cinquagesma (Pentecosta). Les *dominicae minores* eren els diumenges segon, tercer i quart d'Advent. Aquestes dominiques *secundae classis*

encloïen tots els altres diumenges de l'any. Les d*ominicae maiors primae classis* no cedien mai a cap festa que en elles s'escaigués; les *dominicae maiores secundae classis* cedien el lloc a les festes dobles de primera classe, i les *dominicae minores* cedien el lloc a les festes dobles de primera o de segona classe, o a les festes del Senyor, baldament. El ritu de totes les dominiques era abans del concili Vaticà II el semidoble, llevat el de les de Pasqua, *in Albis* i Pentecosta que tenen el caràcter de festa. Després del concili Vaticà II es van esvair en gran part totes aquestes distincions.*

Dominica in Albis: Dominica *in albis (deponendis)*: El diumenge després de Pasqua en el qual els que havien rebut el baptisme es llevaven les vestidures blanques i es posaven altra vegada les vestidures usuals.

Dominica mediana: La dominica que segueix la setmana de mitja quaresma. És el diumenge que segueix la dominica *Laetare*, nomenada també *dominica passionis*. El nom de *dominica mediana* data dels primers temps del cristianisme i de l'edat mitjana ençà.*

Dominica resurrectionis: Denominació litúrgica de la festa de Pasqua que ben aviat fou substituïda pel nom de Pasqua amb tot i no arribar a fer-la desaparèixer. Encara en el missal romà la festa de Pasqua és nomenada *Dominica resurrectionis*.

Dominica sancta: Denominació que el *Gregorianum* dóna a la festa de Pasqua; com encara litúrgicament la seva vigília és nomenada *sabbatum sanctum*.

Dominica vacans (*vacat*): *Abans del concili Vaticà II*: Antigament era el diumenge que no tenia ofici o formulari de la missa propis; era el primer diumenge després de la Pentecosta.

Dominicae vagantes (*mobiles*): Els diumenges 3, 4, 5 i 6 després de l'Epifania. Prenien aquest nom per no tenir lloc fixat, sigui immediatament després de l'Epifania, sigui després del diumenge 23 després de la Pentecosta. La Pasqua alta o baixa regulava el lloc d'aquestes dominiques.*

Dominicale: Significa probablement el drap amb el qual les dones ja en els temps primers del cristianisme havien de cobrir el cap per anar a rebre la comunió: aquest drap no s'ha de confondre amb aquell que les dones havien de dur la mà embolicada; cada dona en la comunió ha de tenir son dominical diu el cànon 42 del sínode d'Auxerre de l'any 585, a diferència del càn. 36, del mateix sínode, del qual es dedueix que cap dona pot anar a rebre l'eucaristia amb la mà descoberta. Pels dos cànons de l'anomenat sínode es dedueix que el *dominicale* prescrit a les dones per cobrir les mans que havien de rebre el cos preciosíssim de Crist i l'altre que havien de portar eren dues coses diferents; d'altra manera la prescripció d'un dels dos cànons seria supèrflua.*

Dominicum: En els primers temps del cristianisme significa: **1.** La casa del Senyor (grec, *kyriakós*), bastiment que serveix per celebrar les funcions del culte de la comunitat cristiana; l'edifici del culte cristià; **2.** La cena del Senyor *dominicum convivium* que correspon al grec *kyriakón deipnon*, celebració de l'Eucaristia; és nomenat *dominicum* per ésser una commemoració de l'última cena i per sumir-se en el mateix el preciós cos i sang de Nostre Senyor Jesucrist.

Domus corporalium: Petita caixa per guardar els corporals. V. *Bursa*.

Dona et munera: Les ofrenes de pa i de vi, citades en la *secreta* i en el *Te igitur* de la missa (cànon primer), presentades a l'hora de l'ofertori a Nostre Senyor per al sant sacrifici i santificades en oferir-les per aquest alt destí.

Donar cops al pit: Senyal extern de contrició que es manifesta donant cops al pit amb la mà closa. Ja estava en ús en l'edat mitjana i en tenim supervivències en el *confiteor* de la missa, en l'*Agnus Dei* i en el *Domine, non sum dignus*; en la lletania de tots els sants, en les invocacions *Peccatores*, *Propitius esto* i en l'*Agnus Dei*; en el ritu de la distribució de la sagrada comunió, en el ritu de la extremunció i en el *confiteor* de l'anomenada absolució general.*

Dones i homes: V. *Separació homes* i *Dones en l'Església*

Dormitio: Antiga denominació de la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu. És una traducció del nom grec de la festa *Koímesis*.

Dorotea (On. 6 de febrer): Els seus atributs són àngel, branca, cistell amb fruita, corona de roses, flors, fruita, roses i taronges.

Dorsale *(dossale)*: En la llengua litúrgica medieval designa: **1.** Els draps que vesteixen l'altar; **2.** Cortinatge col·locat damunt la mesa de l'altar que substitueix el retaule (*retrofrontale*).

Dosier: Denominació que el francès medieval donava al *retrofrontale*.

Dosseret: Motiu ornamental arquitectònic construït en voladís i generalment col·locat damunt les estàtues o escuts com els dossers del cor de la catedral de Barcelona. *Fig. 70*

Dotalies (registre i *acta dotaliarum*): A les actes de consagració de les esglésies sempre consten les donacions, possessions, vendes, ofrenes, terres, capitals... que es concedeixen a la parròquia fundada i creada pel bisbe. Aquestes són, doncs, les dotalies. Serà el *modus vivendi* de les mateixes parròquies amb obligacions de mantenir la fàbrica i àdhuc de practicar la beneficència vers els pobres de la parròquia, per exemple a través dels hospitals. Tots aquests drets o possessions vénen consignats en el denominat *Registra dotalarium*.

Dovelles: Qualsevol dels blocs de pedra amb els quals es construeixen els arcs i les voltes. *Fig. 71* i *157*

Dovelles amb poc regràs: *Fig. 73*

Dovelles amb reclau: *Fig. 72*

Dovelles amb regràs normal: *Fig. 74*

Dovelles d'un arc: *Fig. 12*

Dovelles o saltacavall: *Fig. 75*

Doxale (*dossale*): Denominació medieval de la barana *doxale*, derivat de *dossale*, cortinatge posterior: paret de darrera; era el nom de la paret posterior del cor que tancava la nau de l'església per la part posterior; 2. De l'edat mitjana ençà les tribunes de les esglésies de damunt les naus laterals (*empore*) que serveixen per als cantors i per l'orgue (*odeum*).

Doxologia: (*Doxologia*; grec, *doxología*: lloança): Formes litúrgiques per donar lloances a l'augusta Trinitat; 1. El *Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto* (doxologia menor); 2. El *Gloria in excelsis* de la missa (doxologia major); 3. L'estrofa final dels himnes litúrgics que acaben regularment amb una lloança a la Santíssima Trinitat.

Dragó: Atribut de sant Jordi, sant Llop, santa Perpètua, sant Silvestre i sant Teodor.

Dragó amb set caps: Atribut de sant Joan Evangelista.

Drap mortuori (*pannus mortuarius, pallium mortuorum*): El sudari; el drap amb el qual es cobreix el túmul de morts quan es celebren les honres exequials. És blanc pels albats; en els altres casos és sempre negre. A l'edat mitjana en els enterraments de prínceps i persones reials era també de color verd, morat o vermell. Aquest drap es deixava al túmul com a donatiu en sufragi de l'ànima del difunt; amb ell s'hi obraven ornaments del culte. *Fig. 305*

Dret de legislar en coses litúrgiques: Dret que es posseeix per autoritat pròpia de donar preceptes i prescripcions litúrgiques, introduir i derogar ritus, cerimònies, formularis, oracions, càntics, festes, així com de donar interpretacions oficials i autèntiques de les prescripcions litúrgiques existents. El Papa, com suprem jerarca de l'Església, té aquesta facultat sense cap limitació local. Fa ús d'aquesta facultat o d'una manera immediata per medi de breus, butlles, o lletres apostòliques, o d'una manera mediata per medi de la Congregació adequada (culte diví), però per les terres de missions i pels ritus orientals es serveix de la *Congregatio de propaganda fide*. El bisbe, fins al segle XVI tenia dret de legislar àmpliament sobre coses litúrgiques per la diòcesi pròpia. Avui aquest dret, per raó de les múltiples males intel·ligències que en sorgien i per la tendència a la unitat i a l'unitarisme de l'Església tota activitat legal en coses litúrgiques està subjecta i limitada per l'alta inspecció que hi exerceix la Santa Seu (antic càn. 1257).

Druphacta: Denominació grega de les reixes que separen l'espai de l'altar del cor o de la nau de l'església.

Dschumàda el-âkhira (Dschumada 2): Mes sisè. V. *Musulmans mesos*

Dschumàda el-ula (Dschumada 1): Mes cinquè. V. *Musulmans mesos*

Dulia: V. *Culte de dulia*.

Duodecima: Nom que es donava a la Gàl·lia en els primers temps del cristianisme a les vespres dels oficis divinals, com es dedueix de la regla monacal de sant Aurelià d'Arles.

E

Ecce Agnus dei: Frase de Joan Baptista.

"Ecce homo" en la missa: Atribut de sant Gregori el Gran.

Ecce llongavi fugiens et mausi in solitudine: Frase de Bru

Ecclesia (església, basílica, temple; grec, *ekklesía eyktérion*): Originàriament significava la reunió dels fidels; del segle IV ençà també el lloc d'aquesta reunió i després el nom especial d'aquest lloc. Avui s'entén amb el nom d'església (*ecclesia*) una construcció o edifici públic diferent de l'oratori públic, de l'oratori semipúblic i de l'oratori privat, que serveix principalment i única per practicar-hi els actes del culte públic. L'església és consagrada, o almenys beneïda solemnement per a aquella finalitat, o sigui beneïda per a la celebració del culte diví, essent lliure i pública a tots els fidels cristians que volen prendre part al culte diví.

Ecclesia mater: Denominació primitiva de la catedral.

Ecclesiarxes: Nom que es dóna en grec al sagristà.

Echkaínia: Tota consagració en el ritu grec; però es diu especialment de la consagració de l'església.

Echos: Les vuit classes de tons de l'església grega que corresponen als vuit *toni* (*modi*) occidentals més antics.

Edáphion: Fragment de la Sagrada Escriptura, de poques ratlles.

Eduard, rei (On. 13 d'octubre): Els seus atributs són anell, copa amb serp alada i malalt.

Eduvigis, religiosa (On. 16 d'octubre): Els seus atributs són captaires, malalt i sabatilla.

Efrèn, diaca i doctor de l'Església (On. 9 de juny): El seu atribut és una columna de foc.

Ègira: V. *Any de l'Ègira*

Eiletón: Tercera tovalla que en el ritu grec es posa damunt l'altar; abans era de cànem; i després de seda. Originàriament era una peça semblant als corporals del ritu llatí; i després l'antiménsion l'ha substituït; abans era una mena d'altar portàtil que es col·locava sota l'*eiletón*; avui es col·loca damunt el mateix altar, i després de la missa s'hi guarda plegat. Reposant damunt l'altar representa el sudari amb el qual el cap de Crist va ser lligat al sepulcre. Es diu *eiletón* (*involucrum*) perquè després del seu ús es torna a embolicar.

Eina de ferrer: Atribut de sant Eloi.

Eines: Atribut de sant Anià, sant Baldomer, sant Crispí, sant Crispià i sant Paulí de Nola.

Eines de floricultor: Atribut de sant Fiacre.

Eines de fuster: Atribut de sant Josep.

Eirmologion: Llibre litúrgic del ritu grec que no té caràcter oficial en el qual estan reunits els càntics i les melodies que es canten en la celebració dels oficis divinals.

Eirmós: Estrofa primera de l'*odai*, himne del cànon anomenat de l'*ordros* (*laudes*) de l'ofici grec, perquè és el model, tant per l'estructura com per la melodia, de les altres estrofes de la mateixa oda.

Eísodos: V. *Entrada*.

Eísodos tés estéras: Processó que té lloc en el ritu grec de les vespres.

Ekphónesis: En el ritu grec significa la conclusió en veu alta de l'oració que el sacerdot ha fet en veu baixa.

Ektanie (*ekténeia o ektenès i kesía*): Oració de cor i persistent que apareix en el ritu grec i altres ritus orientals des dels temps més antics ençà, semblant a una lletania en la qual es prega per tots els estaments i per totes les necessitats i que té la forma d'invocacions en sèrie llarga o curta. Apareix en la litúrgia de la missa i també en altres actes del culte diví; és executada pel diaca que pronuncia en veu alta les invocacions i és contestada pel cor que respon breument. En la litúrgia de la missa del ritu grec apareix cinc vegades: al començament (gran *Ektanie*), abans de la petita entrada (*Ektanie* petita), després de l'Evangeli (petició apremiant), després de la consagració i després del *Communio*.

Elaion: En el ritu grec significa: **1.** L'oli d'olives que, beneït pel sacerdot, serveix per ungir el catecumen abans del baptisme; **2.** L'oli d'olives beneït pel sacerdot, que serveix per l'extremunció del malalt; **3.** L'oli sant, *miron* (*myron*), corresponent al crisma del ritu llatí, consagrat, no sols amb bàlsam sinó amb molts altres ingredients perfumats, pels patriarques i metropolitans de la manera més solemne; escasses vegades pel bisbe. S'utilitza en l'administració del sagrament de la confirmació i en la unció de les ares dels altars.

Electus: **1.** Nom que en l'antiga cristiandat i a les primeries de l'edat mitjana es donava al catecumen que podia rebre el sagrament del baptisme; **2.** Nom que s'ha donat des de l'edat mitjana fins als temps actuals al bisbe elegit, però no consagrat.

Elena (Helena), mare de l'emperador Constatí (On. 18 d'agost): Els seus atributs són clau, creu i instruments de

passió. V. J. M. Martí i Bonet: *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2009), pàg. 35

Elevació (*elevatio*): Exhumació de les despulles mortals d'algun sant de la seva sepultura i la seva translació a una altra més digna o a algun reliquiari. En els primers temps de l'edat mitjana era el mot que servia per designar la canonització d'algun sant; és per això que *elevatio* significava canonització. No hi ha cap ritu prescrit per l'*elevatio*, o sigui l'acte d'alçar l'hòstia consagrada i el calze per exposar-los a la veneració dels fidels que assisteixen a la missa. En els ritus romà, mossàrab i ambrosià hi ha una doble elevació. L'elevació major té lloc immediatament després de la consagració del pa i del vi, i és la més recent; va introduir-se la seva pràctica en l'època en què Berengar (heretge) negava la presència real i vertadera de Crist en el Santíssim Sagrament. En els seus inicis a molts indrets només era elevada l'hòstia consagrada, costum que encara practiquen avui els cartoixans. La segona elevació, la menor, té lloc a la fi del cànon. Aquesta és la més primitiva; es remunta als primers temps del cristianisme; amb la introducció de l'elevació major va perdre importància. En l'elevació major l'hòstia i el calze s'aixequen separadament, mentre que en l'elevació menor s'eleven plegats. Els ritus orientals només coneixen la segona elevació.

Elevació de la vista: Cerimònia que solament es practica en la missa, que té per objecte aixecar els ulls enlaire per tal d'expressar amb aquest gest l'elevació de l'ànima a Déu (abans del concili Vaticà II). Generalment es practicava a l'inici d'un acte: al *Munda cor meum* abans de l'evangeli, en l'oferiment de l'oblata, en el *Suscipe, sancta Trinitas*, en el *Te igitur*, en el *Veni Sanctificator*, en l'oferiment del calze, etc. Dura tota l'estona en l'oferiment del calze. L'elevació de la vista sembla que començà a practicar-se a finals de l'edat mitjana. L'*Ordo* de Burkard d'Estrasburg (1502) hi fa referència. El missal de sant Pius V porta prescripcions exactes i detallades sobre l'elevació de la vista.*

Elies, profeta (On. 20 de juliol): Els seus atributs són corb, manat de pèls i el text llatí *Zelo, zelatus sum*.

Eliseu, profeta (On. 14 de juny): Els seus atributs són àguila amb dos caps, colom i os.

Eloi, abat (On. 1 de desembre): Els seus atributs són arqueta, calze, copa, eina de ferrer, enclusa, ferradura, forja, mantell, taller de ferrer, peça d'orfebreria i porta de cavall.

Elvira, verge (On. 25 de gener): Els seus atributs són arqueta, arqueta petita i cofre.

Embolisme: Oració afegida a la setena petició del *Pater noster* en el ritu de la missa que comença amb el *Libera nos quaesumus, Domine* i en la qual, després d'invocar l'auxili de la gloriosa Verge Maria, dels apòstols sant Pere, sant Pau i sant Andreu, als quals s'afegien a l'edat mitjana altres sants, s'implorava l'auxili de tots els sants. Es demana a Déu Nostre Senyor el deslliurament de tot mal de l'ànima i del cos: el sacerdot feia (abans del concili Vaticà II) la creu amb la patena que besava abans de prendre amb ella l'hòstia consagrada mentre la partia bo i dient la fórmula final de l'oració: *Per eundem Dominum N. J. Chr.* Apareix ben format al *Gregorianum* i al *Gelasianum*, tot i que en el darrer és una interpolació posterior a la formació del *Gregorianum*. Probablement aquesta oració és, segons el seu origen, anterior al ritu de la missa de sant Gregori el Gran, amb tot i haver aquest sant introduït el *Pater noster* immediatament després del cànon, fent que a aquest s'unís continuadament en aquesta nova forma el *libera nos, quaesumus*.*

Emeteri i Celedoni, soldats de Calahorra i màrtirs (On. 3 de març): Els seus atributs són cadena, collar d'or i anell, mocador o vel.

Emili, jove màrtir de Càpua (On. 6 d'octubre): El seu atribut és l'àngel.

Emília Biccheri, monja dominica (On. 5 d'abril): El seu atribut és el lliri.

Emmetxada: Unió o encaix de dues fustes a base de trau o metxa o cap d'una peça de fusta.

Empore: Denominació medieval del pòrtic del temple.

Enarxis: Primer fragment de la primera part principal de la litúrgia de la missa. Comprèn la *ekténie* major que segueix a la *proskomidi*, el cant dels salms que segueix a l'*ektenie* major, la petita entrada i el *trisagion*.

Encadenat, mur: *Fig. 78*

Encamonat: Arc o volta fingides.

Encarnació, estil de l': Inici de l'any el 25 de març, quan Jesucrist s'encarna.

Encastat: Quan un element es fixa en un mur o en un suport vertical fent-lo entrar en part en una cavitat o un buit d'aquest.

Encens (*incensum, thus, [tus];* grec, *tymiama, líbanon*): Perfum balsàmic i olorós que forma una espècie de grans vermellencs o rossos procedents de la resina d'una mena de pi que ja s'utilitzava en l'Antic Testament pel culte i que entrà en el culte cristià quan els encensaments no van oferir cap perill a males interpretacions. Les boires de l'encens cremat que s'alcen en l'aire expressen l'adoració o senzillament l'homenatge. Avui sovint es barregen altres ingredients a l'encens. Quan es canta el *praeconium pascha*, del segle II ençà, es col·loquen cinc grans d'encens beneïts pel sacerdot, al ciri pasqual (és l'acte de la benedicció del ciri pasqual). En la consagració de l'altar, des de l'edat mitjana, després que s'han fet les uncions de la mesa, es cremen cinc grans d'encens en cada lloc ungit, així com és un costum romà que ja data del segle VIII de posar tres grans d'encens dins el reliquiari quan es fa la "recondició" de les relíquies.*

Encensament (*incensatio*): Cerimònia que es practica a tots els ritus en la missa solemne i també en altres funcions, que consisteix en perfumar amb encens certes coses i també persones. La seva introducció en el culte cristià va ser possible quan no pogué entrar el temor de cap mala intel·ligència o interpretació de la idolatria als deus pagans, per tant, entrà el més aviat al segle IV; però molt prest pogué estendre's ràpidament. Segons el ritu romà s'encensa després d'haver posat encens damunt les brases enceses que hi ha a l'encenser i després d'haver-lo beneït, exceptuant quan s'encensa el Santíssim exposat; i es donen un, dos o tres encensaments (*ductus*) segons la classe de funció, o s'encensa aixecant diverses vegades l'encenser vers l'objecte que es vol encensar. Es fa ús de l'encens en la missa solemne, en les vespres i *laudes* solemnes, en la consagració

de l'església o d'un altar, en la benedicció d'un cementiri, en les benediccions de la cendra, de les candeles i de les palmes, en l'exposició del Santíssim, en les benediccions amb el Santíssim i en les processons del mateix, en les exèquies, en l'administració solemne del baptisme, etc. L'encensament de *laudes* es fa durant el cant del *Benedictus*, a les vespres durant el cant del *Magnificat*, en la missa solemne després de pujar a l'altar, en el cant de l'evangeli, a l'ofertori i a l'elevació que segueix la Consagració. La significació de l'encensament és diversa segons l'acte en el qual s'acompleix. Significa el culte de latria absolut a l'hora de l'elevació, en la benedicció, exposició i processó amb el Santíssim; significa el culte de latria relatiu a l'encensament de l'evangeli, de l'altar del sant Crist, de la creu, de les relíquies de la creu; significa el culte de dulia i l'encensament de les relíquies i imatges dels sants; significa veneració religiosa l'encensament del celebrant, dels ministres i del poble en la missa solemne, en la rebuda solemne feta al bisbe, en el *Libera me, Domine* (emprada en les exèquies) i en la sepultura dels difunts; és un sagramental en les benediccions i consagracions. L'encensament que en la missa solemne segueix a l'ofertori, és una presentació de l'ofrena del pa i del vi que completa l'oblació, com es dedueix de les paraules que acompanyen l'encensament: *Incensum istud a te benedictum*... El ritu grec sempre té l'encensament en forma de creu.

Encensers (*thuribulum, incensorium, fumigatorium, sulfitorium, thymiamatorium*; grec, *thimiatésion*): Petit vas o recipient que es troba a tots els ritus que serveix per als encensaments litúrgics; va lligat amb tres cadenes —rarament amb quatre— amb una anella a l'extrem que a Occident té un petit peu a la base i una tapa foradada a la part superior i que a l'Orient és gairebé sempre destapat. L'ornamentació de l'encenser segueix l'estil dominat de l'època. A les darreries del romànic i durant el gòtic prenia sovint una forma arquitectònica. Té sempre com a complement un vas o recipient per contenir l'encens anomenat naveta (*acerra, incensorium, navicula*) i des de la segona meitat de l'edat mitjana una cullereta per prendre i tirar l'encens a l'encenser. L'Església fa ús de l'encens com a signe d'adoració i de pregària; també per expressar veneració envers tot el que es refereix a Déu: la creu, l'altar, el llibre dels Evangelis, les ofrenes posades sobre l'altar, el sacerdot que presideix la celebració, els difunts pel respecte que es mereix el cos que ha estat batejat. *Fig. 84* i *244*.

Encensers: Atribut de santa Lutgarda, santa Maria de Salomé, santa Pelàgia i sant Zacaries.

Enchirion: V. *Epigonation*.

Encintat: Vorada o filera de pedres picades en forma de paral·lelepípedes i col·locades horitzontalment limitant i fent escaló.

Enclusa: Atribut de sant Adrià, sant Baldomer i sant Eloi.

Encoixinada, obra: *Fig. 79*

Endit: Tovalla del mig de les tres que cobreixen l'altar en el ritu grec.

Endothis: Derivat del grec *encite*. Indumentària de l'altar.

Endytion: Tovalla del mig de les tres tovalles que cobreixen l'altar en el ritu grec. Generalment és la de millor tela.

Engràcia, verge i màrtir (On. 16 d'abril): Els seus atributs són alfange (peix espasa), cavall, clau, creu lluminosa, espasa i tenalles.

Eniaysia: El ritu grec dóna aquest nom a l'aniversari d'un difunt.

Enkolpium: **1.** Capsa de forma rodona, quadrangular o de creu que contenia relíquies o algun verset de la Sagrada Escriptura, la qual era costum de portar penjada al pit amb una cadena o cordill per tal d'evitar les temptacions dels mals esperits, en els primers temps del cristianisme i en l'edat mitjana; **2.** El pectoral que els bisbes del ritu grec duen penjat, en el qual hi ha una representació de la Mare de Déu, anomenat, per això, *panagía*, en lloc d'*enkolpium*. És cèlebre l'enkolpium de Sant Cugat del Vallès. *Fig. 243*

Ennata: Els oficis divinals celebrats, segons el ritu grec, en sufragi d'un difunt el dia novè després de la seva mort.

Enosis. Nom que es dóna en el ritu grec a la mescla de l'hòstia consagrada amb el vi consagrat després de la fracció del pa consagrat.

Enric, rei-emperador alemany (On. 13 de juliol): Els seus atributs són ceptre i esfera reial.

Entaulament: Cornisament. Part superior d'un ordre arquitectònic clàssic que es compon d'arquitrau, fris i cornisa. *Fig. 80*

Enteixinat: Conjunt de bigues entrecreuades formant cassetons quadrats o poligonals guarnits amb motllures que ornamenta un sostre o teginat.

Entonació: Cant de les primeres paraules donant el to al cor en el cant de la missa i altres funcions (*initium*). El prevere entona en el *Gloria, Credo, Te Deum, Asperges*, etc.; en els altres cants del cor com l'introit, gradual, ofertori, antífones, salms, etc., són un, dos o quatre cantors segons el dia, la festa o la funció que celebren.

Entorxa: Prenen aquest nom les atxes formades per una sèrie de ciris o candeles unides.

Entrada (*Gran*): L'*ektenie* (conjunt d'oracions) de les súpliques insistents dels ritus grec i armeni que segueix la lectura de l'evangeli i a la qual va unit el comiat dels catecúmens i que consisteix en anar a buscar solemnement de la *prothesis* cap a l'altar les ofertes preparades en la *proskomidi* a l'inici de la litúrgia de la missa. El diaca duu el *discos* amb les partícules del pa i el sacerdot el calze amb el vi. La processó entra per la porta lateral de l'*ikonostasi* venint del *prothesis*, passa per tota l'església mentre el cor canta l'himne dels querubins i entra per la porta central de l'altar col·locant-les damunt l'ara, i llevant el petit vel que les cobria, són tapades amb l'aer, acabant amb una encensació triple. Aquesta *gran entrada* ja és citada com de consuetud al segle V pel Pseudo-Areopagita. L'autor de l'himne dels querubins que s'hi canta sembla que és l'emperador Justí II (any 578). A Occident apareix un ritu de la missa emparentat amb la gran entrada, usat en la litúrgia gal·licana. En aquesta, després de les oracions de l'evangeli i comiat dels catecúmens, les ofertes es portaven en processó solemne cap a l'altar.

Entramat: Conjunt de bigues de fusta i de ferro que serveix per construir un sostre de pis o de coberta, una paret o una mitjanada omplint els buits entre dites bigues.

Entronismos: Nom que es dóna en el ritu grec: **1.** A la consagració de l'església; **2.** A la presa de possessió de la seu episcopal per un nou patriarca o per un nou bisbe.

Entronització: Cerimònia que té lloc a la fi de la consagració del bisbe, de l'abat o de l'abadessa, en la qual el bisbe consagrant condueix el bisbe consagrat al seu tron, i l'abat i l'abadessa, beneïts al seu seient honorífic del cor i s'asseuen en ell mentre es diu un verset acompanyant. Aquesta cerimònia, en tots tres casos, certament ja apareix al segle XI, no introduïda, però, en aquesta època sinó d'origen molt més antic.

Eorté: Denominació grega d'una festa eclesiàstica. Si és una festa immòbil es diu *akínetos eorté*; si és una festa movible *kinetè eorté*; si és una festa del Senyor *despotikè eorté*; si és una festa de la Mare de Déu, *deometrikè eorté*; si és una festa de sant, *eorté agíoy*, i una festa de sant sense ofici complet, *agiós mé eortichámenos*.

Eortrodómion: Denominació grega d'un cicle de festes eclesiàstiques.

Epacta (grec *epaktai emerai*, dies afegits, dies complementaris): Còmput que ens diu la diferència de dies que hi ha entre l'any solar de 365 i l'any lunar de 354 el primer de gener, des de l'última lluna nova. En cicles lunars de 19 anys del calendari julià, l'epacta del primer any és XI, la del segon XII, la del tercer XXXIII, és a dir, descomptant un mes lunar de 30 dies, en el quart XIV, 5. En el calendari reformat de Gregori XIII, l'epacta del primer any fins el 1700, per raó d'haver tret deu dies de l'octubre de 1582, és la del segon any XII, la del tercer XXIII, la del quart IX, etc. Per raó de les correccions introduïdes en equiparar l'any solar amb l'any lunar, l'epacta del primer any entre 1700 i 1900 és 0, la de 1900-2200 és XI relativament X, la tercera XXII relativament XXI, la quarta III relativament II, etc. L'epacta serveix per fixar la lluna nova d'un any i amb ella assenyalar la festa de Pasqua. Es troba l'epacta del calendari julià multiplicant el número auri de l'any corresponent per 11 i partint-lo per 30; la resta és l'epacta buscada; si el resultat no és divisible per 30, l'epacta és el mateix resultat. Per obtenir l'epacta del calendari gregorià es resta de l'epacta del calendari julià el número 1 pels anys 1582-1700, pels anys 1700-1900 es resta el número 11, i pels anys 1900-2200 el número 12.

Epanokalimaychion (*epikalymaychion*), el mateix que *exokamelaykion*: Vel que penja enrera del capell de forma cilíndrica dels monjos i dels alts dignataris eclesiàstics del ritu grec.

Epheta: *Abans del concili Vaticà II*: Exorcisme del ritu del baptisme, tret del ritu preparatori dels catecúmens en els primers temps de l'Església, pel qual el sacerdot en pronunciar la paraula *Epheta quod est aperire*, mulla amb saliva les orelles i el nas del que està a punt d'ésser batejat. V. *Baptisme* (*Escrutini*).

Epifani, bisbe i doctor de l'Església (On. 12 de maig): Els seus atributs són cadàver i captaires.

Epifania (*Epiphania Domini, Theophania*): Festa que es celebra a Occident el 6 de gener, en la qual es commemoren tres manifestacions del Senyor: 1. L'aparició de l'infant Jesús nounat al món pagà a través de l'estrella; 2. La manifestació de la divinitat de Jesús als jueus a través del seu baptisme al Jordà i mitjançant la veu del Pare celestial i l'Esperit Sant; 3. La manifestació del Senyor feta per ell mateix en les bodes de Canà de Gal·lilea operant la miraculosa conversió de l'aigua en vi. Els tres misteris que constitueixen l'objecte d'aquesta festa ja apareixen citats en sant Paulí de Nola (431), en Polemius Silvius (c. 450) i en Màximus de Torí (c. 460); el predominant dels tres sempre ha estat la vocació (o adoració) dels Reis d'Orient. A Orient es celebrava originàriament la festa del naixement del Fill de Déu, però d'ençà que, a imitació d'Occident, es traslladà al 25 de desembre, es celebra la manifestació de la divinitat de Jesús, feta pel Pare celestial, en rebre el baptisme al Jordà. En tots temps, a l'Orient i a Occident el dia 6 de gener ha estat festa de precepte. Fou a Occident on primer va tenir una vigília a la festa; primerament fou a la Gàl·lia on ja apareix a finals del segle VII, segons el *Missale gothicum* i el *Gelasianum gallicanum*. L'octava d'aquesta festa sembla ja coneguda al *Gregorianum*; una redacció franca del *Gelasianum* (c. 750) ja l'assenyala. Són característiques de la festa de l'Epifania (abans del concili Vaticà II) la benedicció solemne de les aigües, el cant de la Calenda o anunciació de les festes de l'any que són movibles, la benedicció d'or, d'encens i mirra; la benedicció de sal i la benedicció i perfumar les cases. Les tres darreres benediccions són d'origen recent; la benedicció solemne de l'aigua arriba a Orient, d'on passa a Occident en la més antiga cristiandat.

Epigonation (*epigonátion* i també *ypiponátion*): Peça d'indumentària litúrgica oriental que en un inici era exclusiva dels bisbes, però que a partir de les darreries de l'edat mitjana també usaran els arximandrites i alts dignataris eclesiàstics. És un ornament de seda amb una creu, una espasa —símbol de l'espasa espiritual del bisbe— o amb broderies; es posa sota la casulla, lligat al cíngol, o es col·loca damunt el vestit superior del bisbe, arribant als genolls. En els bisbes sempre està penjat de través, mentre que en els altres dignataris eclesiàstics, seguint el costum rus, per tal de distingir-se dels bisbes, es penja com una bossa o butxaca. Originàriament era un drap blanc anomenat *encheírion* una mena de drap d'etiqueta —semblant a la *mappula* romana— que ja es pot comprovar al segle VIII i que el bisbe duia penjat per un bec a la part dreta del cíngol. El canvi d'aquest *encheírion* a l'*epigonation*, donant-li la forma d'una compostura rígida, no es féu fins les darreries del segle XII.

Epiklese: Oració que apareix a tots els ritus orientals i que s'uneix a les paraules de la consagració, l'*anáphora* de la litúrgia de la missa i l'*anemnese* que la segueix i que conté la súplica perquè l'Esperit Sant davalli sobre les ofertes per tal que les canviï en el cos i sang del Senyor. Sembla que el cànon de la missa romana en els primers temps tenia també una *epiklese*, però va desaparèixer molt aviat si no és que es va transformar en l'oració *Quam oblationem* (del cànon primer) que precedeix la consagració i que era una supervivència de la mateixa. Els fidels del ritu grec no catòlic donen una gran importància a l'*epiklese*. L'opinió predominant d'aquests és que la transsubstanciació s'opera per mediació d'aquesta; de

tal manera que, segons els grecs, aquesta no és feta en força de les paraules "això és el meu cos i això és la meva sang", sinó que s'opera en virtut i en força de l'oració de l'*epiklese*. Aquesta concepció és, però, per als catòlics errònia. Deriva dels temps relativament moderns; data del segle XII i es generalitzà entre els grecs a les darreries de l'edat mitjana. És una discrepància entre els grecs i els catòlics.

Epimanikien (formació del grec *epi* i del llatí *manica*): Peça litúrgica que es cus o es cenyeix al braç de la túnica. És utilitzada en tots els ritus orientals. En el ritu grec la duen el bisbe, el prevere i el diaca; mentre que en els altres ritus només els dos primers. No hi ha prescripció sobre la matèria de la qual ha d'estar feta o sobre el seu color; són, però, de la mateixa contextura que la casulla. En el ritu grec ja estava en ús al segle X; al segle XII era solament específica del bisbe; als segles XIII o XIV es generalitzava entre els preveres i als segles XV i XVI entre els diaques. Originàriament era un ornament de la màniga del *sticharion* del bisbe que, per raons de comoditat, es va separar d'aquest esdevenint un ornament especial, de la mateixa manera que la parura de l'humeral esdevingué un coll separat a Espanya i a Lió. El ritu romà no té peça semblant als *epimanikien*; però sembla que la tingué el ritu gal·licà, les *manicae* a les quals sembla que es fa referència en l'explicació de la missa gal·licana atribuïda a sant Germà.

Epiphania (Grec, *Epiphaneia*): V. *Epifania*.

Episcopat (*Episcopatus*): La redacció del present apartat no té presents els canvis produïts després del concili Vaticà II. Cal, però, dir que la immensa majoria de les afirmacions són totalment vàlides en el moment actual, i de vell antuvi cal afirmar que l'episcopat és l'últim i el més elevat dels ordes; el complement i la corona de tots els altres ordes que pressuposa i que els enclou. La consagració episcopal per la qual és un home consagrat bisbe, és un sagrament en força del qual el que el rep no solament li són concedides les atribucions episcopals i les gràcies del ministeri, sinó també se li imprimeix un caràcter episcopal indeleble. El bisbe es distingeix del prevere per posseir la plenitud del sacerdoci, per poder administrar els sagraments de la confirmació i de l'orde, i entre altres coses per poder consagrar els sants olis, els altars i les esglésies. Cal recordar el que diem en la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua* sobre els graus dels ordes sagrats. El bisbe com a suprem liturgista té una sèrie abundosa de privilegis en la celebració del sant sacrifici i en les altres funcions litúrgiques, podent fer ús d'una indumentària litúrgica o pontifical especial. El bisbe avui no té el dret de donar prescripcions litúrgiques, però té l'alta inspecció de les institucions litúrgiques de la seva diòcesi i ha de vetllar per la digna execució de les prescripcions litúrgiques vigents. La consagració del bisbe és la més solemne de totes les consagracions. Com la consagració sacerdotal, es divideix en tres parts. La primera precedeix la missa en la qual es fa la consagració episcopal. Consisteix en la lectura del *mandatum* o butlla papal, en la prestació del jurament de fidelitat i en el llarg examen, és a dir, en una prova seriosa dels costums i de la fe. La segona part, l'acompliment de la consagració comença després del darrer verset del gradual, *tractus* o seqüència. Consisteix en una curta exhortació del bisbe consagrant, en el cant de les lletanies de tots els sants amb especials deprecacions introduïdes pregant per l'electe, la col·locació de l'evangeliari a les espatlles i al cap, la imposició de les mans feta pel bisbe consagrant i pels dos bisbes que l'han d'assistir, de l'oració de consagració revestida de la forma d'un prefaci que és interrompuda pel cant del *Veni Creator* i per l'ungiment del cap del consagrat, amb crisma, mentre es canta l'antífona: *Unguentum in capite*, pel salm 132 *Ecce quam bonum*, per l'ungiment de les mans amb crisma, per la tramesa del bàcul, pel cenyiment de l'anell i per l'ofrena de l'evangeliari. Després de la segona part de la consagració, el bisbe consagrat celebra juntament amb el consagrant (concelebració), i després del concili Vaticà II hi concelebren tots els bisbes i preveres assistents. A l'hora de l'ofertori, s'oferia al celebrant dos ciris encesos, dos pans i dos barralons de vi, com a supervivència de les ofrenes naturals o en espècies, i a l'hora de la comunió combrega amb el celebrant sumint les dues espècies. La tercera part de la consagració, l'acte final de la solemnitat segueix la benedicció pontifical de la fi de la missa. El constitueixen la benedicció, la tramesa de la mitra, dels guants pontificals, l'entronització del bisbe consagrat de nou, del *Te Deum*, de l'antífona *Firmetur manus tua* amb l'oració final, de la primera benedicció del nou consagrat, de l'aclamació, i del bes de pau. El ritu de la consagració de bisbes de l'actual pontifical romà és el resultat d'una llarga evolució que acaba a la fi de l'edat mitjana. L'examen en la seva forma actual procedeix del ritu gal·licà; es va introduir cap a la fi de l'any 1000 en lloc de l'antic examen del ritu romà que tenia lloc la vigília de la consagració. El jurament de fidelitat va entrar en el ritu de la consagració cap a la fi de l'edat mitjana. La imposició de les mans data dels temps apostòlics. El posar l'evangeliari a les espatlles i al cap del nou consagrat és conegut dels *Statuta antiqua* de la Gàl·lia meridional (c. 500); a Roma aquest costum es practicava solament quan el nou Papa electe era consagrat bisbe. Les oracions de la consagració ja es troben en el *Leonianum*; l'ungiment de les mans i del cap deriven del ritu gal·licà; l'ungiment del cap és citat per Amalari; l'ungiment de les mans del bisbe és citat en els pontificals del segle IX. Segons el concili Toledà IV (633), a Espanya en el segle VII ja es feia tramesa al bisbe en la seva consagració del bàcul i de l'anell; aquest costum es generalitzà cap al segle X. La cerimònia de la tramesa de l'evangeliari va començar a prendre carta de naturalesa en el ritu de la consagració del bisbe al segle XI. La concelebració i les cerimònies de la fi de la missa de consagració daten dels segles XII i XIII; l'entronització solament és una excepció; ja és citada en alguns pontificals del segle XI; podria derivar prou bé d'un ritu antic romà emparentat amb aquesta. Els ritus de l'Orient no tenen la consagració episcopal tan rica de cerimònies com l'Occident; aquestes expressen l'eficàcia, per tal de cristal·litzar les seves parts integrants; direm que tenen solament la imposició de les mans i de l'evangeliari, la investidura del consagrat amb els hàbits episcopals a la qual s'uneix després de la fi de cerimònia de la consagració del ritu grec, la tramesa del bàcul episcopal. On la consagració

del bisbe és més rica de cerimònies és en el ritu armeni en el qual s'han conservat l'ungiment del cap i de les mans del nou consagrat i també la tramesa del bàcul episcopal, un i altra són importacions del ritu occidental. En tots els ritus apareix la prescripció feta en el concili ecumènic de Nicea I (325), la qual ordena que el bisbe ha de ser consagrat almenys per tres altres bisbes, el bisbe consagrant i dos bisbes assistents. D'aquesta prescripció solament pot dispensar la Seu apostòlica.

Episcopologi: *Fig. 315*

Episcopus chori: V. *Praecentor*.

Episcopus servus servorum Dei: Fórmula emprada en el protocol d'un document papal. V. *Privilegi papal solemne*

Epístola: Lectura de la Sagrada Escriptura, treta de l'Antic o del Nou testament, mai, emperò, dels evangelis, que precedeix l'evangeli de la missa. Es diu epístola perquè és treta amb preferència de les epístoles dels apòstols. Originàriament era nomenada *apostolus*. La denominació actual apareix per primera vegada al segle VIII; constrenyent cada dia més la denominació primera, és ella l'única que durant molt temps subsisteix. La lectura de les epístoles era continuada com la trobem encara avui en el ritu grec en les dominiques després de l'Epifania i després de Pentecostes; amb tot, apareixen ben aviat fragments seleccionats en lloc de la *lectio continua*. En el ritu romà cap lectura precedeix l'epístola, almenys del segle VI ençà, diferentment dels ritus ambrosià, mossàrab, armeni, jacobita, nestorià i copte. Solament els dimecres i dissabtes de témpores i el dimecres de la quarta setmana de Quaresma tenen aquestes lectures. El ritu grec en això és com el ritu romà. La lectura de l'epístola és la preparació a la lectura de l'evangeli. Fins al segle VIII tant en el ritu romà, com en els ritus orientals era el lector qui llegia l'epístola; d'aquest temps en avant entra en lloc seu el sotsdiaca. En el concili Vaticà II desapareix el sotsdiaconat, i en alguns dies es diuen dues lectures abans de l'evangeli. En les esglésies on hi havia ambó o escala, en ells es feia la lectura de l'epístola. Es comença indicant el passatge de la Sagrada Escriptura d'on és treta i s'acaba amb "Paraula de Déu".*

Epistolae canonicae: Cartes penitencials dels primers temps del cristianisme on s'assenyalava la sentència per diferents mancaments i la penitència que per ells havia d'ésser imposada. Hi ha epístoles canòniques de sant Gregori Taumaturg, de sant Basili, de sant Gregori de Nissè, etc. Són les precursores dels llibres penitencials de l'edat mitjana.

Epistolae farcitae (*epistola cum versibus*): Epístola amplificada per medi de tropus (*farcia*, farsa) en forma lliure (prosaica) o lligada (rítmica). Els farciments al migdia de França eren sovint en llengua vulgar en compte del llatí medieval o vulgar. Les epístoles farcides remunten al segle XI. A les darreries de l'edat mitjana cauen en desús.

Epistolari (*Epistolarum liber, epistolarium, apostolus, lectionarius*): El llibre litúrgic que contenia les epístoles de la missa. Es va formar del registre de les epístoles (*comes*) en el qual s'inscrivien els passatges de la Sagrada Escriptura ordenats segons el temps, dies i festes. Al segle IX es començà de posar les epístoles en el llibre dels evangelis unint els dos llibres i formant-ne amb ells un de sol: el *plenarium*.

Epitaphion: La mortalla.

Epitimon: Denominació grega de la penitència imposada al penitent pel pare confessor.

Epitrachélion: Denominació grega de l'estola sacerdotal.

Eplisis: *Abans del concili Vaticà II*: Lavatori de l'altar que tenia lloc el dia de Dijous Sant abans de la cerimònia del lavatori dels peus.

Eptáphotos: El canelobre de set brocs que en les esglésies de ritu grec es col·loca sovint darrera l'altar.

Era bizantina: Còmput de temps que situa en el 5508 abans de Crist el principi del món. Per tant, el primer any de l'era bizantina és el 5509 abans de Crist. L'any bizantí comença el dia 1 de setembre, L'era bizantina es diu també *era constantinopolitana*, o simplement *era gregoriana*.

Era cristiana: La denominació neix gràcies a Dionís, monjo i abat a Roma, al segle VI. Ell va fixar la data de naixement de Jesús el 25 de desembre del 753 ab urbe condita. Es va equivocar, però, de 6 anys i de mes, de manera que el 2012 seria el 2016 en realitat.

Era de Diocleció o dels màrtirs: Comença el 29 d'agost de 284, quan s'estén la persecució de Diocleció. Molt usada a Espanya.

Era de la fundació de Roma: L'any que té present la fundació de Roma, és a dir el 753 abans de Crist. Començava el 21 d'abril. Sempre es posava darrera de l'any *ab urbe condita*. Per exemple, el nostre any 2012 seria el 2765 *ab urbe condita*.

Era hispànica: Comença l'any 38 abans de Crist, quan fou completada la conquesta d'Hispània pels romans. El nostre any 2012 es correspondria amb el 1974 de l'era hispànica. A Catalunya fou abolida el 1180.

Erasme, màrtir (On. 25 de novembre): Els seus atributs són àngel, caravel·la, barca petita, intestins i maroma.

Ermengol, bisbe (On. 3 de novembre): El seu atribut és el pont.

Ermini: Atribut de sant Abdó i sant Senén, sant Pelai I papa i personatges reials.

Ernest, bisbe (On. 7 de novembre): Els atributs són intestins i maroma.

Esbarzer amb calze: Atribut de sant Benet.

Esbarzer en la cintura: Atribut de sant Onofre.

Escacat: Obra feta amb dos materials diferents formant daus talment com un tauler d'escacs. *Fig. 41*

Escaire de fuster: Atribut de sant Just i sant Sici.

Escaire de paleta: Atribut de sant Germà, sant Paulí i sant Tomàs apòstol i sant Antoni de Pàdua.

Escala (tipologia): *Fig. 81*

Escala: Atribut de sant Aleix, santa Àngela de Mèrici, sant Benet, santa Perpètua i sant Romuald.

Escalfeta (*scutra, scutia*): Atuell en forma de cubeta amb brases de foc, col·locat vora l'altar, amb el qual el celebrant de la missa, a l'hivern, s'hi escalfa les mans; també té a vegades la forma d'una paella amb mànec i amb una tapa foradada que conté carbons encesos.

Escapulari: Cinyell que va de banda dreta a esquerra amb dues terminacions al davant el pit i a l'espatlla amb un quadrat, símbol marià. També és com una bata sense mànigues i oberta pels costats portada per alguns religiosos com a part del seu hàbit. Hi ha la versió d'orfebreria. *Fig. 239*

Escapulari: Atribut de sant Simó Stock.

Escatocol: V. *Document públic*

Escòcia, motllura d': És còncava, el perfil del qual el formen dos segments de circumferència de radi diferent que decora la base d'una columna. *Fig. 114*

Escolàstica, verge (On. 10 de febrer): Els seus atributs són bàcul i colom.

Escombra: Atribut de santa Marta, santa Martí de Porres i santa Peronella.

Escriptura burlàtica: En diplomàtica. V. *Litterae clausae*

Escriptura de sant Pere: En diplomàtica. V. *Litterae clausae*

Escrutinis (*scrutinia*): Ritus solemnes que en els primers temps del cristianisme i començaments de l'edat mitjana precedien l'administració i el rebre el sant baptisme. Originàriament eren una mena d'exàmens dels catecúmens que havien de ser admesos al baptisme, els dits *competentes*. Tenia per objecte provar i avivar la llur disposició d'esperit i de costums, per això eren nomenats *scrutinia*, exàmens. Quan el baptisme dels adults fou una excepció, cedint el lloc al baptisme dels infants, els escrutinis van perdre la seva significació pràctica i devingueren una mena d'exorcismes. En aquest nou aspecte van evolucionar en el ritu romà. En son origen li havia tres escrutinis, als quals ben prest s'hi afegiren quatre per tal de fer arribar el seu nombre a set, com set són els dons de l'Esperit Sant. El primer escrutini tenia lloc el dimecres després del tercer diumenge de Quaresma, el darrer el Dissabte Sant al matí; en el temps d'entremig hi havia l'escrutini més important *scrutinium in aperitione aurium*, que tenia lloc el dimecres després del quart diumenge de Quaresma. Precedia el primer escrutini l'admissió dels aspirants al baptisme inscrivint-los en la llista, seguia el llur creuament, la imposició de les mans, la gustació de la sal beneïda. En el tercer escrutini, el de *aperitio aurium*, tenia lloc *l'expositio Evangelii*, la *traditio Symboli, la traditio orationis dominicae*; el darrer era caracteritzat pel mullament amb saliva de les orelles i del nas del candidat, per l'abjuració, la unció amb l'oli dels catecúmens i per la *traditio symboli*. El darrer escrutini del Dissabte Sant precedia la benedicció de les fonts, els altres tenien lloc abans de l'oració de la missa dels escrutinis de la qual el candidat s'havia de retirar després de l'evangeli i els pares i padrins havien de presentar una oferta a l'hora de l'ofertori i combregar després. Des de l'època carolíngia els escrutinis van perdre el seu caràcter com a actes independents, confonent-se en un tot amb el ritu del baptisme que tenim actualment. Solament l'escrutini de l'*aperitione aurium* del dimecres després del quart diumenge de Quaresma, el més impressionant i de més rica litúrgica, es va conservar íntegre fins al segle XIII.*

Escut amb àguila: Atribut de Venceslau.

Escut d'armes: V. *Heràldica*

Escut amb creus: Atribut de sant Demiteri, sant Jordi, sant Maurici i sant Miquel.

Escut amb gos: Atribut de santa Calamanda.

Escut amb llop: Atribut de sant Llop de Sens.

Escuts: En heràldica es divideixen en escuts caironat, de cap de cavall, losanjat, ovalat, de pell de toro carlí, de pell de toro alemany, de pell de toro polonès, quadrat, quadrilong, hispànic, quadrilong alemany, quadrilong francès, quadrilong anglès, rodó, triangular, ogival i suís. *Fig. 201*

Esfera reial: Atribut de sant Abdó i sant Senén, sant Enric, sant Ferran, sant Lluís rei, sant Maurici, sant Onofre i sant Segimon.

Esfera sota els seus peus: Atribut de sant Bru (renuncià a ser rei).

Església (*dominicum, domus dominica*): En sentit estricte significa el lloc de reunió dels fidels per celebrar els actes del culte, i en sentit més ampli, tota casa dedicada al Senyor. V. *Ecclesia*

Església del cementiri (*cella coemeterialis, basilica coemeterialis*): La capella pública erigida en els cementiris i adscrita a una parròquia, en la qual es celebren funerals i aniversaris en sufragi dels difunts. Ja abans dels temps constantinians hi havia capelles en els cementiris. En els temps de les persecucions servien també per a la celebració, amb la comunitat cristiana, dels oficis divinals, però això succeïa molt rarament. Els cristians no vivien a les catacumbes.

Església de doble cor: L'església amb dos cors o absis principals. L'un estava a la part posterior i més estreta de la mateixa; l'altre, a la més anterior. El primer era generalment dedicat al titular; el segon al copatró. Fins a l'època carolíngia es construïren poques esglésies amb cor doble; d'aquesta època, en canvi, fins a la del gòtic, són abundosos sobretot en les esglésies d'estil romànic. La seva predilecció desapareix amb el gòtic, trobant-se escassos exemplars de doble cor en les esglésies d'aquest estil.

Església parroquial (*ecclesia parochialis, plebes*): L'església consagrada o beneïda solemnement destinada a celebrar les cerimònies del culte d'una demarcació, erigida en parròquia i per practicar-hi les funcions litúrgiques de la parròquia.

Església de regulars (*Ecclesia conventualis*): L'església que pertany a un convent en la qual hi ha religiosos que tenen cura del culte que en ella s'hi celebra.

Esglésies pròpies: Parròquies (o millor dir esglésies) que depenen directament del senyor feudal que les va construir, les va comprar o que les va heretar. L'elecció del rector la feia el senyor feudal amb el consentiment del bisbe. Desapareixen amb el Tractat de Worms el 1122 a causa dels abusos de la simonia.

Esglésies seculars: Les esglésies en les quals la clerecia secular té cura de les cerimònies del culte.

Esmalts heràldics: V. *Colors heràldics*

Espadanya: V. *Campanar* o *Torre*. *Fig. 43*

Espasa: Atribut de santa Caterina d'Alexandria, santa Engràcia, santa Eugènia, sant Jaume el Major, santa Joana d'Arc, sant Marcel, sant Martí de Tours, sant Miquel, sant Pau, sant Rosend, sants croats (cavallers de Terra Santa) i sants cavallers en general.

Espasa dins el seu esperit: Atribut de sant Eudald i sant Valentí.

Espàtula de farmacèutic: Atribut de sant Cosme i sant Damià.

Esperinós: L'ofici litúrgic de la tarda del ritu grec que equival a les vespres del ritu romà.

Espigues: Atribut de sant Abdó i sant Senén, sant Isidre (llaurador) i santa Ubaldesca.

Espina al cap: Atribut de santa Rita de Càssia.

Espinada: *Fig. 157*

Espitllera: Obertura molt estreta, feta en sentit vertical i amb esplandit interior, en un mur o en una porta per poder mirar-hi o disparar-hi armes amb la protecció de la petita obertura.

Esplandit: Esqueixada, eixamplament esbiaixat que es fa a les rebranques i a la llinda de les finestres o portals per la part interior.

Esponja (santa: grec, *spongos, monsa*): Esponja que en el ritu grec serveix per netejar el calze i el disc després de la comunió i es guarda en l'*antiminsion*; ve a ésser un paral·lel del purificador del ritu llatí.

Esponja: Atribut de santa Praxedis.

Esquís: Atribut de sant Bernat de Mentó.

Estanislau de Kostka (On. 13 de novembre): Els seus atributs són àngel, bordó, cadàver, canó, lliri i nen Jesús.

Estar en dejuni natural: *Abans del concili Vaticà II*: L'abstenció completa de tot menjar i tota beguda comptant la mitja nit segons l'hora local o segons l'hora nacional. Era rigorosament prescrit per a la celebració de la missa i per a la comunió fins i tot per la dels malalts. Solament s'exceptuava el viàtic dels malalts greus. El papa sant Pius X en els darrers temps, i en el cànon 858, permetien a altres malalts que feia més d'un mes que estaven al llit sense esperança d'un guariment prompte, el trencar el precepte del dejuni natural permetent-los, segons consell del confessor, de combregar una o dues vegades la setmana encara que abans havien de prendre medicina o alguna altra cosa *per modum potus*. El precepte del dejuni natural ja era acostumat en els primers segles del cristianisme, però no era estrictament obligatori ni hi faltaren excepcions, ni ben entrada l'edat mitjana faltaren aquestes excepcions. Abans del concili Vaticà II tan sols el Papa podia dispensar del dejuni natural. Quan el *Pontifical* prescrivia que el bisbe havia d'estar en dejú en la consagració de les ares de l'altar, feia referència només a la missa que havia de celebrar després de la consagració.*

Estar dret: Posició del cos dret que té el celebrant d'una cerimònia litúrgica, sigui en dir missa, en administrar un sagrament o en donar una benedicció. Per la majoria de cerimònies és l'única posició possible, per totes la més adequada i la més important. Aquesta posició caracteritza al celebrant com a mediador entre Déu i el poble fidel; el fet d'acomplir, estant dret, les accions litúrgiques demostra que la seva acció és mediadora, i en pronunciar les oracions estant dret senyala que la seva oració té un caràcter mediador. Tertul·lià explica com pregaven els cristians, drets, però en temps de penitència agenollats.

Estela: Monument monolític amb forma de làpida.

Estendard: Atribut de sants fundadors i santes fundadores.

Estendard del Sagrament: V. *Vel de tapar el sagrament*.

Estereobat: *Fig. 82*

Esteve, protomàrtir (On. 26 de desembre): El seu atribut són les pedres.

Esteve I, Papa i màrtir (On. 2 d'agost): Els seu atribut és l'altar.

Esteve d'Hongria, rei (On. 16 d'agost): El seu atribut és bandera o estendard.

Estil d'una església: El conjunt de les característiques que es constaten en l'edificació d'una església des del seu pla i de la seva construcció fins a les parts arquitectòniques i decoratives de l'edifici. A l'Occident es distingeix l'estil cristià primitiu nomenat amb poc encert estil de basílica, el romànic primitiu, florit i tardà; l'estil de transició al gòtic; el gòtic primitiu, florit i tardà; el renaixement primerenc, el florit i el tardà; el barroc i el rococó i el barroc classicista i tots els altres neogòtics, clàssics, romànics... L'església mai ha prescrit un estil per les seves edificacions sinó que ha acceptat tots aquells que en el decurs del temps procedeixen dels corrents dominants en aquell moment. L'estil de Gaudí és peculiar, deriva del modernisme, però va crear un estil nou.

Estilet per escriure: Atribut de sant Cassià, sant Genís i sant Zacaries pare de sant Joan.

Estilobat: *Fig. 82*

Estipendi de la missa: L'almoina donada pels fidels al sacerdot que en acceptar-la contreu el deure (o obligació greu) de celebrar la missa a intenció del donant i, com a administrador del sagrat misteri, ha d'aplicar per ell tots els fruits del sant sacrifici que no són de caràcter purament personal. Les almoines provinents de fundacions són misses fundades, les altres són manuals (*stipendia, manualia*). Els estipendis s'originaren de les oblacions pel sosteniment del sacerdot que els fidels li oferien en les misses privades per tal de participar dels fruits del sant sacrifici d'una manera especial.

Estípite: *Fig. 83*

Estisores: Atribut de santa Àgueda, sant Cosme i sant Damià, sant Pelai i santa Praxedis.

Estola: V. *Stola Fig. 295*

Estrella: Atribut de sant Isaïes i Reis Mags.

Estrella a la mà: Atribut de sant Ambròs, sant Jeroni i sant Gregori el Gran.

Estrella en el pit: Atribut de sant Nicolau de Tolentino, sant Tomàs d'Aquino i sant Vicenç.

Estrella sobre el cap: Atribut de sant Domènec i sant Joan de Capistrano.

Estrelles, set en l'estendard: Atribut de sant Hug de Grenoble.

Estrelles, cinc: Atribut de santa Catalina de Siena (cinc nafres).

Estrelles, set: Atribut de sant Bru i sant Pere Nolasc.

Estrep: *Fig. 157*

Estreps d'un arc: *Fig. 12*

Estrofes finals dels himnes: *Abans del concili Vaticà II*: Estrofa que no és pròpia dels himnes, però en les pràctiques litúrgiques se'ls ha unit com a final. Gairebé sempre conté una lloança a la Santíssima Trinitat (Doxologia) com per exemple:

Deo Patri sit Gloria,
Ejusque soli Filio,
Cum Spiritu Paraclito,
Nunc et per omne saeculum. Amen

De vegades va revestida d'una *súplica a la Santíssima Trinitat:*
Praesta Pater piissime,

Patrique compar Unice,
Cum Spiritu Paraclito
Regnans per omne saeculum. Amen
Les festes que celebren un misteri del Fill de Déu o de la Verge Maria acaben amb una estrofa dirigida al Fill:
Jesu tibi sit gloria,
Qui natus es de Virgine
Cum Patre et almo Spiritu,
In sempiterna saecula. Amen
L'estrofa final sembla que té en compte el caràcter dels temps i de les festes de l'any litúrgic i en els himnes de la mateixa festa procura conservar el mateix metre; aquesta significa pels himnes el mateix que pels salms la petita Doxologia, el *Gloria Patri*...

Eucaristia (*Eucharistia*): Acció de gràcies. **1.** Segons el seu significat originari el sacrifici incruent del culte cristià, instituït per Nostre Senyor Jesucrist. Pren aquest nom per les oracions d'acció de gràcies que acompanyen el seu oferiment i també perquè és l'acte d'acció de gràcies del culte cristià més admirable, més elevat i més complet; **2.** Per extensió és el Santíssim Sagrament de l'altar i les ofrenes del pa i del vi consagrats del sacrifici cristià. V. *Missa*.

Euchélaion (*eychélaion*): Denominació grega de l'extremunció.

Euchologion (*euchológion*): El llibre litúrgic del ritu grec que conté les tres litúrgies de la missa habituals en ell; la litúrgia de sant Crisòstom, la de sant Basili i la dels presantificats, el ritu de l'administració dels sagraments, els formularis per les benediccions i consagracions.

Eudald, màrtir (On. 11 de maig): L'atribut és espasa dins el seu pit.

Eufèmia, verge i màrtir (On. 3 de setembre): Els seus atributs són flames, lleó, os, roda amb ungles afilades i el text llatí *Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum*.

Eugènia, verge i màrtir de Còrdova (On. 26 de març): El seu atribut és l'espasa.

Euktérion (*eyktérion*): La casa d'oració; nom que en l'antiguitat cristiana grega es donava a les esglésies i als oratoris.

Eulàlia de Barcelona, verge (On. 12 de febrer): Els seus atributs són colom, creu en aspa, crucificada en aspa i llibre.

Eulàlia de Mèrida (On. 10 de desembre): Els seus atributs són colom i tenalles.

Eulogi, prevere de Córdoba (on. 11 de març): Els seus atributs són colom i disciplines de penitència.

Eulogia (grec *eylogía*): En la llengua litúrgica, i presa activament, aquest mot significa benedicció (*benedictio, eylógesis*), i en sentit passiu la cosa beneïda, especialment el pa beneït, que en els primers temps del cristianisme i en les primeries de l'edat mitjana, tant a l'Orient com a l'Occident el sacerdot, acostumava a distribuir a la fi de la missa. Primerament rebien el pa beneït solament aquells que no havien pogut combregar o no podien combregar; era com una espècie de substitució de l'Eucaristia; més tard es donava a tots. Es menjava immediatament a l'església, o com una espècie de sagramental, es duia cap a casa. En els ritus orientals, especialment en el grec les eulògies de pa són encara en ús en les festivitats solemnes i en les dominiques; a l'Occident ha desaparegut de l'edat mitjana ençà; solament es troba aquí i allà en algunes esglésies franceses i catalanes.

Eusebi, bisbe de Vercelli (On. 16 de desembre): El seu atribut és pedres en la casulla.

Eustaqui, soldat oficial de l'emperador Adrià (On. 20 de setembre): Els seus atributs són banya, cérvol, creu a la mà, falcó, feres, fletxes i gos.

Evangeli: En sentit litúrgic significa la lectura principal de la missa treta d'un passatge dels quatre evangelis. La lectura dels evangelis, com les lectures de la Sagrada Escriptura en les festes litúrgiques, era originàriament una *lectio* continua, però en començar a formar-se l'any litúrgic amb les seves festes, esdevingué una lectura de passatges escollits i adequats als temps i a les festes que estaven registrats en un còdex o registre anomenat *comes* i que en l'època carolíngia s'extragueren del text dels evangelis i es formaven amb ells els evangeliaris. En relació amb els fragments que s'escollien per la lectura, els evangeliaris, en aquest segon significat, van perdre la seva finalitat quan, per raons de comoditat al segle X s'intercalaren en els sacramentaris els fragments de Sagrada Escriptura que es llegeixen a la missa i aquestes, a poc a poc, esdevingueren missals complets perquè solament d'aquí en avant s'utilitzaren els evangeliaris pel diaca que en la missa cantava l'evangeli. La gran estima que es tenia als evangeliaris a l'edat mitjana fou la causa que s'ornamentessin de la manera més munificent i que foren tractats amb la major cura i veneració. Cèlebres són les tapes ornamentades i miniades dels evangeliaris romànics com els de Tortosa i Ègara. Aquest últim es troba custodiat a la cocatedral de Manresa.

Evangeli de sant Joan: *Abans del concili Vaticà II*: El començament de l'evangeli de sant Joan, cap. I, vers 1, 14, s'utilitzava especialment en la litúrgia com evangeli final de la missa des del segle XIII (V. *Últim evangeli*). A més, segons el costum litúrgic romà, s'utilitza en els ritus de visitar els malalts (*Visitacio infirmorum*) i en els exorcismes dels posseïts dels mals esperits. En l'edat mitjana l'evangeli de sant Joan era considerat com un medi de prevenció contra els maleficis dels mals esperits especialment contra les tempestats provocades –alguns deien– per aquests.*

Evangeliari (*evangeliarium, evangelistarium*): **1.** El llibre que conté els quatre evangelis complets; **2.** El llibre que conté els passatges dels quatre evangelis que s'han de llegir en la missa, ordenats per temps, dies i festivitats, amb els altres fragments de la Sagrada Escriptura. El segon significat d'aquest mot data de l'època carolíngia, és a dir, d'ençà del temps que, per raó de comoditat, s'extreien dels evangelis els fragments que s'havien de llegir a la missa formant amb ells un llibre en lloc d'acontentar-se amb un sol registre dels mateixos (*comes*).

Evangélion: L'evangeliari, el llibre litúrgic del ritu grec que conté les lectures evangèliques per tot l'any eclesiàstic. Si solament conté les lectures evangèliques dels diumenges és anomenat *evangeliaron*.

Evangelium: En sentit litúrgic significa la lectura principal de la missa d'un fragment d'un dels quatre evangelis. En son origen la lectura de l'evangeli era, com les altres lectures dels actes litúrgics, una *lectio* continua. Quan es va formar l'any eclesiàstic amb les seves festes i temps litúrgics, esdevingué

la lectura de l'evangeli, una lectura de textos seleccionats adaptats pel seu contingut als temps i a les festes. En son començament aquestes lectures eren solament assenyalades en un còdex dels evangelis o en un llibre anomenat *comes*. En l'època carolíngia aquestes fragments ja eren separats del *codex Evangeliorum* i formaven un llibre separat. Sobre els fragments de l'evangeli que s'havien de llegir (*perícops*) hi havia la més completa diversitat encara en el segle XVI fins allà i tot on regia el ritu romà, la qual fou acabada amb la reforma del missal feta del papa sant Pius V. En els primers temps del cristianisme era el lector qui llegia l'evangeli; del segle IV ençà és el diaca o el prevere qui el llegeix. L'oració *Munda cor meum* precedeix la lectura de l'evangeli; en els oficis solemnes, el diaca, abans d'anar a llegir-lo demana i rep la benedicció del celebrant. La lectura va precedida de la salutació *Dominus vobiscum* i de l'anunciació de l'evangeli del qual és tret el fragment que es va a llegir. *Sequentia S. Evangeli secundum N. Gloria tibi Domine*, mentre el celebrant o el diaca que canta l'evangeli senya una vegada el començament del perícop de l'evangeli i es persigna ell mateix. El prevere, després de la lectura de l'evangeli besa el llibre en el començament del mateix i diu *Per evangelica dicta deleantur nostra delicta*. En els oficis solemnes el llibre dels evangelis és portat pel diaca en processó, acompanyat de dos cirials i encens, cap al lloc on l'evangeli ha d'ésser cantat; aquest ritu ja és conegut en el primer *Ordo romanus*. En els ritus orientals, i després del concili Vaticà II, una processó solemne, anomenada petita entrada en el ritu grec, precedeix el cant solemne de l'evangeli. El *Pseudo Alcuí* (segle X) ja coneix el costum, segons el qual, el prevere i el diaca en cantar l'evangeli es giren de cara al nord. En el segle IX segons el segon *Ordo romanus* el cant es feia de cara al sud, cap a la banda dels homes. El costum d'alçar-se, quan es canta l'evangeli, en senyal de respecte, procedeix dels primers temps del cristianisme i es troba en tots els ritus.*

Evarist, Papa i màrtir (On. 26 d'octubre): El seu atribut és el naixement, Betlem.

Exagóreysis: Denominació grega de la confessió.

Exagoreytés (*epitimón*): En el ritu grec significa el sacerdot que té la facultat d'oir confessions.

Examen: Cerimònia que precedeix el ritu de l'ordenació per la qual, el bisbe, en l'ordenació del diaca, del prevere, en la consagració del bisbe, i en la benedicció de l'abat, procura informar-se d'ésser persones dignes els que beneirà, ordenarà o el que consagrarà. En l'ordenació del diaca i del prevere és curt; en canvi, en els altres dos és molt llarg, encara que avui té solament el caràcter d'una cerimònia. El ritu de la consagració dels reis també va precedit d'un breu examen.

Exaposteilárion: Himne propi de l'*ordros* del ritu grec que pren aquest nom per la invocació que apareix freqüentment en els himnes d'aquesta classe: "envieu, Senyor, la vostra llum" i que, segons el seu contingut, és una repetició de l'evangeli precedent.

Exaptérygon: Ventall litúrgic que apareix en el ritu grec que té la forma de disc, com un cap de querubí amb sis ales, o una espècie de placa voltada d'aitals sis ales.

Exclamació: Els *Kyrie eleison* que els fidels cantaven en els romiatges o després d'una prèdica i que en Alemanya molt aviat esdevingueren petites estrofes de cançons anomenades *kyrieleisen* o simplement *leisen*.

Execració (*Execratio*): Desconsagració; llevar el caràcter de cosa sagrada a un lloc o a un objecte com per exemple a una església consagrada o beneïda, a un altar consagrat, a un calze consagrat o a un ornament beneït i àdhuc d'un bisbe o d'un sacerdot com en el cas del papa Formós al "concili cadavèric" (segle IX).

Execració d'un altar: *Abans del concili Vaticà II:* L'*altare fixum* perdia la seva consagració, segons les antigues prescripcions del dret canònic (antic can. 1200): 1. Quan es trenca l'ara sigui *ratione quantitatis*, sigui *ratione loci*; 2. Quan li són llevades les relíquies; 3. Quan el segell de damunt de les relíquies està fet malbé o s'ha llevat sense el permís del bisbe; 4. Quan la *mensa* és treta del seu peu, encara que sigui per un sol moment. L'execració de l'església no va seguida de l'execració de l'altar. L'altar portàtil perd la seva consagració en els casos citats en els números 1, 2 i 3.

Execració de l'església: És execrada: 1. Quan està en ruïna o les parets han caigut en part; 2. Quan és destinada pel bisbe a usos profans; 3. Quan s'hi ha fet actes nefands (homicidis, orgies, culte diàbolic).

Execració del calze i de la patena: *Abans del concili Vaticà II:* Té lloc: 1. Quan esdevenen inservibles per haver-se foradat o esquerdat; 2. Quan s'han daurat de nou. A més del calze queda execrat quan la copa es separa del peu, pressuposat que en consagrar-se eren inseparables i el calze no va ésser consagrat en forma separable.

Execració dels ornaments sagrats: Els ornaments perden el seu caràcter de sagrats: 1. Si es fan tan dolents que esdevinguin inservibles; 2. Si la meitat és renovada; 3. Si separant els cosits perden la forma en què van ésser beneïts.*

Exedra: Nom que es donava en els primers temps del cristianisme: **1.** A l'absis de les esglésies; **2.** Als pòrtics de les mateixes.

Exèquies (*exequiae*): El ritu de la sepultura eclesiàstica d'un batejat que ha fet el traspàs i que ha mort en la unitat de l'Església sense haver perdut el dret a una sepultura eclesiàstica. Per a tots els que moren arribats a l'ús de raó tenen les cerimònies un caràcter de dol; és per això que el color de les vestidures litúrgiques per aquestes cerimònies era el negre i després del concili Vaticà II el color morat. Les oracions i cerimònies de les quals es composa el ritu funerari ofereixen un caràcter múltiple segons els ritus donada la força jurídica adquirida per les antigues consuetuds. En el ritu romà, quan les circumstàncies externes permeten l'execució plena de les cerimònies, hi ha: 1. Una benedicció del cadàver a la casa mortuòria i la seva conducció a l'església; 2. L'ofici de difunts; 3. La missa de difunts; 4. L'absolta; 5. La conducció del cadàver a la sepultura; 6. La col·locació a la tomba, l'aspersió del cadàver i de la tomba, llur encensament, el rés o cant del *Benedictus Dominus Deus Israel* i altres oracions; 7. El retorn a l'església cantant el *De profundis*. Les exèquies d'aquells que moren sense haver arribat als anys de discerniment o a l'ús de raó tenen el

blanc per color litúrgic i les oracions tenen un caràcter de lloança, no pas el de dol, tota vegada que han mort amb la gràcia baptismal. Per a ells no hi ha l'ofici ni la missa de difunts ni l'absolta ni les oracions propiciatòries de les quals aquests difunts no necessiten. El seu ritu, segons el ritual romà, està format per una benedicció del cadàver a la casa mortuòria, el seu trasllat a l'església, una segona benedicció, la seva conducció a la sepultura amb l'aspersió de l'aigua beneita i l'encensament i el retorn a l'església. La conducció del cadàver en forma de processó les cerimònies dels oficis divinals, de la sepultura, el cant litúrgic en els mateixos; totes les exèquies en les seves línies generals remunten a la més antiga cristiandat.*

Exodiasticón: Nom grec de l'enterrament; d'aquí prové que les exèquies del ritu grec es diguessin *akaloythiatou exodiastikou* o bé *akoloythia nekrósimos*.

Exomológesis: Nom grec de la confessió.

Exorcismes (*Exorcismus*): Sagramentals que tenen per objecte trencar o allunyar les influències del dimoni sobre les persones i sobre els objectes. Es distingeixen de les consagracions i de les benediccions per anar revestits no solament d'oracions i benediccions, sinó també de conjuracions i de manaments. L'exorcisme es funda en l'exemple donat pel Senyor (Lluc 4, 35; 9.43; Marc 1.25) i en la plena potestat donada als apòstols (Marc 16, 17). Es distingeixen: **1.** Exorcisme del baptisme que ja en el segle III pertanyia a la preparació del baptisme i encara avui és una cerimònia que pot precedir en el ritu d'aquest sagrament; **2.** Els exorcismes menors usats en la benedicció de l'aigua i dels sants olis que ja apareix al *Gelasianum* i que té per objecte lliurar de la potestat del dimoni l'aigua i la sal que s'han de beneir i els olis que s'han de consagrar; **3.** L'exorcisme major que es practica en els posseïts pel dimoni seguint els formularis del Ritual romà, la base dels quals és l'apèndix *Hucusque* fet per Alcuí al *Gregorianum* (fi del segle VIII) i que es practica amb aspersions d'aigua beneita, imposició de mans, senyaments nombrosos, moltes oracions i lectures i especialment amb conjuracions apremiants.*

Exorcitat (*exorcitatus*): *Abans del concili Vaticà II*: Es deia així el tercer orde menor. Igual que els altres menors, era un sagramental. El podien conferir tots els que tenen facultat de conferir la tonsura. En rebre aquest orde, el lector esdevenia exorcista i rebia així la facultat d'exorcitzar els posseïts pel diable si el bisbe li donava permís. L'exorcitat es va desenvolupar del carisma de l'exorcisme practicat amb freqüència en els primers temps del cristianisme. Entre els orientals el coneixen solament els armenis, i encara no d'una manera originària sinó com una importació medieval feta del ritu romà. Sant Cebrià i el papa Corneli ja coneixen l'exorcitat: és, per tant, comprovable a la meitat del segle III. Les *statuta antiqua* (prop del 500), donen dates sobre el ritu de la seva administració. El ritu d'exorcisme és una ampliació dels ritus medievals emprats en exorcitzar. Estava format per una exhortació a l'ordenand, per la tramesa del llibre dels exorcismes, d'un missal o d'un pontifical; mentre durava aquesta cerimònia el bisbe que ordenava deia: *Accipite et commendate memoriae et habete potestatem imponendi manus super energumenos, sive baptizatos sive catechumenos*, acabant amb una oració de benedicció precedida d'un invitatori.*

Expedients i informacions: Sèrie arxivística que conté l'inici d'un procés, és a dir informacions prèvies al procés. Sovint simplement s'instruïa el procés i no tenia continuïtat.

Exposició del Santíssim Sagrament *(Expositio sanctissimi sacramenti)*: *Abans del concili Vaticà II:* **1.** L'acte de treure el Santíssim del sagrari per la seva exposició solemne, col·locant-lo més amunt del sagrari en una capelleta o sota un petit baldaquí (*thronus*); **2.** Fer visible el copó que guarda el Santíssim sense treure'l del sagrari, obrint solament la porta d'aquest. La primera classe d'exposició era (abans del concili Vaticà II) anomenada exposició pública (*expositio publica*) perquè per fer-la era necessària una raó que es referís a la generalitat, mentre que per a la segona era suficient una circumstància personal i particular. Per a la primera era necessari el permís del bisbe, per a la segona no calia. Per a l'exposició pública precisava que cremessin sis ciris a l'altar. L'exposició privada, segons les consuetuds, podia acabar amb la benedicció del Santíssim; la pública hi havia d'acabar sempre. L'exposició pública va entrar en ús amb la introducció de la festa del Corpus i de la processó de la mateixa. En el segle XV s'havia generalitzat tant i es feia per raons tan fútils que els bisbes es veieren precisats a procedir contra l'exposició del Santíssim esdevinguda massa freqüent. Actualment encara està vigent.*

Expositio Evangelii: Cerimònia que consistia en una breu exposició dels quatre evangelis practicada en el tercer i setè escrutini que precedia el baptisme.

Expulsió dels penitents públics: V. *Expulsio poenitentium*.

Expulsio poenitentium: *Abans del concili Vaticà II:* Ritu ple de cerimònies amb el qual el bisbe el dia del dimecres de cendra expulsava de l'església els penitents públics. Sembla que a Roma a la fi del segle IX ja no estava en ús; en canvi, en altres indrets s'observà fins a la fi de l'edat mitjana. Després de l'edat mitjana ja no es va practicar enlloc, per més que el Pontifical romà contingui el ritu d'abans i de després de l'expulsió.*

Exsufflatio: *Abans del concili Vaticà II*: Ritu del baptisme, espècie d'exorcisme consistent en alenar tres vegades l'infant que es vol batejar, dient: *Exi ab eo, immunde spiritus, et da locum Spiritui Sancto Paraclito*; si era adult el que es batejava: *Accipe Spiritum bonum per istam insafflationem et Dei benedictionem*; el *Pax tibi* segueix la insuflació donada en forma de creu. La cerimònia de l'*exsufflatio* ja és citada en el *Gelasianum* en parlar del ritu del baptisme dels malalts; la seva popularitat, però, la va aconseguir a la segona meitat de l'edat mitjana.

Extersorium: Denominació medieval: **1.** Del lavabo; **2.** De purificador.

Extradós: Superfície convexa exterior d'un arc o d'una volta. *Fig. 157*

Extradós d'un arc: *Fig. 12*

Extremunció: Sagrament instituït per Nostre Senyor Jesucrist per la salut de l'ànima i del cos dels malalts. El sacerdot és el seu ministre. Abans del concili Vaticà II podia rebre'l el batejat que té ús de raó i que està malalt en perill de mort. Podia rebre una vegada en una mateixa malaltia,

tot i que en malaltia llarga s'hagués passat una millora i s'hagués recaigut novament. Abans del concili Vaticà II, l'administrava el sacerdot ungint els ulls, les orelles, el nas, els llavis, les mans i els peus del malalt amb l'*oleum infirmorum* consagrat en la missa del Dijous Sant i dient: *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam indulgeat tibi Dominus quidquid per visum, auditum odoratum* etc., *deliquisti*. Precedeix la unció una lustració de la cambra del malalt amb l'aspersió d'aigua beneita i una oració; el *Confiteor*, un exorcisme breu i segueixen unes oracions per tal d'obtenir la salut corporal i espiritual del malalt. En cas de necessitat és suficient la unció d'un sentit o del front del malalt (C. I c. antic Càn. 947) dient la fórmula breu: *Per istam sanctam unctionem indulgeat tibi Dominus quidquid deliquisti. Amen*. Falten dates sobre l'administració de l'extremunció en els temps antics, però hi ha una venerable tradició que va fins els orígens de l'Església. El seu ritu, que coneixem en el segle IX, correspon per l'estructura i pels seus caràcters principals a la litúrgia d'aquest sagrament practicada avui. En els detalls hi ha múltiples variants. Fins al segle XIII partint del text de sant Jaume 5, 14, eren molts els sacerdots —i no un de sol— presents en l'administració d'aquest sagrament. També s'ungien altres parts del cos a més de les assenyalades en el ritual d'abans del concili Vaticà II. Les fórmules que acompanyava l'ungiment eren moltes. Unes vegades eren deprecatives, és a dir, en forma de petició, com és l'actual; altres era indicativa, assenyalant l'acte. *Ungo te oleo sanctificato in nomine Trinitatis ut salveris, in saecula saeculorum, amen*; altres vegades era imperativa, acompanyada d'un comanament: *accipe sanitatem corporis et remissionem peccatorum*; altres vegades era en forma d'oració. Al segle XVI la fórmula deprecativa devingué la predominant. En els ritus orientals l'extremunció (*eychélaion*) s'administra a tots els malalts, no solament als greus. Sempre que sigui possible han d'ésser set sacerdots els que l'administren. L'oli que serveix per a la unció és beneït expressament cada vegada. La fórmula que acompanya la unció té el tipus d'oració. L'extremunció està en ús solament en els ritus grec i siríac occidental (jacobita), però no en l'armeni ni en el siríac oriental (nestorià).* Actualment s'ha ampliat el seu ús: és suficient l'ancianitat o una previsible i greu intervenció quirúrgica... A més, es celebren uncions de malalts de forma comunitària. Tot això després del concili Vaticà II.

Exultet: V. *Praeconium paschale*.

Ezequiel, profeta (On. 10 d'abril): El seu atribut són els ossos.

F

Fabià, Papa i màrtir (On. 20 de gener): L'atribut són tenalles.

Fàbrica: Qualsevol construcció o volum fet amb pedra, maons o totxos de terra cuita.

Façana: Fatxada. Cara exterior dels murs que delimiten un edifici. Per exemple, la catedral de Barcelona té tres: la major, la de Sant Iu, i la de la Pietat.

Fadrí: Operari que ha superat l'aprenentatge del seu ofici, però que no és mestre. Es deia "jove" independentment de la seva edat. Es donava així un vell joves fuster.

Faixa, motllura de: És una motllura ampla que com a ornament d'una fatxada, es posa emmarcant finestres i portals. *Fig. 114*

Falç: Atribut de sant Domènec de la Calçada, sant Mateu i sant Vicenç.

Falcó: Atribut de sant Eustaqui, sant Hubert i sant Julià Hospitalari.

Falda: Vestit privatiu del Papa que en les grans solemnitats es posa sobre la sotana. És de seda, arriba fins als peus, i es cenyeix al cos amb dues bagues. Perquè el Papa pugui caminar quan duu la falda, cal que tingui una determinada alçada del davant.* Era en el cerimonial antic d'abans del concili Vaticà II.

Faldistorium (*faldistolium, faldistorium*, faristol): **1.** Cadira plegadissa amb quatre peus entrecreuats, dos a dos, amb braços i sense respatller, anomenat *faldistorium* perquè originàriament era plegable. A diferència de la seu episcopal; el bisbe diocesà solament se'n servia quan no es podia estar a la seva seu, o els bisbes d'altres diòcesis, baldament el bisbe diocesà els cedia la Seu Episcopal; **2.** El reclinatori que hi ha d'haver pel bisbe, segons el cerimonial romà, davant l'altar del Sagrament i davant l'altar major per tal de poder recolzar-se de braços en agenollar-se. Això abans del concili Vaticà II.*

Falla (*fax, facula*): Espècie d'atxa sense peu per ésser portada encesa en les processons.

Falsobordone (*faux bourdon*, *fals borinot*): Veus altes formades per un acompanyament a doble veu de la veu fonamental (*cantus firmus*) paral·leles a la terça i a la sexta; remunta al segle XIII; més tard és una harmonització a quatre veus formada d'acords de terça i sexta com a acompanyament del *cantus firmus*. Actualment s'entén per *falso bordone* una forma de cantar els salms, segons la qual els versets dels salms es canten alternant entre la forma gregoriana (de cor) i l'harmonització homòfona a moltes veus, en la qual dóna el to del salm el tenor, l'alt o el baix. El nom s'interpreta com a "fals borinot" o "baix fals".

Fangar, instrument de: Atribut de sant Isidre, sant Fiacre, sant Galderic i sant Medir.

Fano (*phano, fanum, favo*): Drap relacionat amb el *pannus*; vell alemany, *fano*, i significa l'actual fanone del Papa. En època medieval significa: **1.** El maniple; **2.** Les cintes que pengen de la mitra; **3.** Les banderes de la processó; **4.** L'humeral; **5.** El drap litúrgic de l'ofertori; **6.** El drap amb el qual els fidels portaven les ofertes de la missa a l'hora de l'ofertori.

Fanone (*fano*): Vestidura papal de forma circular, de dues cares amb ornamentació vermella i daurada en tires paral·leles i amb una obertura al mig per passar-hi el cap; és de seda i es vesteix immediatament damunt l'alba; la seva vora superior, després de posada la casulla, es doblega en forma de coll. Deriva de l'humeral que, a Roma, encara era costum de dur sobre l'alba al segle X. La forma de coll que té actualment deriva de les darreries de l'edat mitjana, que fins llavors, tenia la forma d'un drap quadrangular. El Papa el duu només a l'hora de dir missa.

Farcell: Atribut de santa Rosalina de Palerm

Farcia (*farsa*): Farciment; en el llenguatge medieval equival al *tropus*.

Faristol (*Adlerpult*): Moble o pupitre instal·lat al mig del cor que serveix per col·locar els llibres en els quals es llegeixen les oracions del rés, es canten les epístoles o els evangelis, el qual moble per sostenir els llibres té la figura d'una àguila amb les ales esteses. Conegut al segle XII, s'estengué considerablement a les darreries de l'edat mitjana. Molts d'aquests faristols, representant àguiles, eren de fosa de bronze i molts faristols d'aquesta classe, en les darreries de l'edat mitjana, eren obres mestres. Avui aquest moble té un ús molt limitat. *Fig. 169*

Farmaciola: Atribut de sant Cosme i sant Damià.

Fasciae: **1.** Les cintes que pengen de darrera la mitra; **2.** En època medieval també significava l'ornamentació (*parura*) de l'alba.

Fassos: Expressió popular contra els que van matar Jesús, amb malícia contra els jueus, que consisteix en donar cops als bancs de l'església.

Faust, soldat de Còrdova i màrtir (On. 13 d'octubre): El seu atribut és forn encès.

Faves: Atribut de sant Medir.

Feix de llenya: Atribut de sant Isaac.

Felicià, màrtir (On. 9 de juliol): El seu atribut és la clau.

Felicitat (On. 7 de març): Els seus atributs són set nens i caps dels set fills.

Felip, apòstol (On. 3 de maig): Els seus atributs són bastó amb forma de creu, bordó i llança.

Felip, diaca (On. 6 de juny): El seu atribut és el baptisme.

Felip, rei (On. 2 de maig): El seu atribut és la creu llatina.

Fèlix africà, diaca i apòstol de Girona (On. 1 d'agost): Els seus atributs són creu en aspa, dalmàtica, mola de molí i tenalles.

Felip de Cantalici (On. 18 de maig): Els seus atributs són ase, alforja, nen Jesús, pa, sac de captaire i el text llatí *Deo Gratiae*

Felip Neri, prevere (On. 26 de maig): Els seus atributs són altar,cor, rosari i el text llatí *Cucurvicum dilatasti cor meum*.

Fèlix de Nola, prevere i màrtir (On. 14 de gener): Els seus atributs són àngel i aranya.

Fèlix de Valois, ermità (On. 20 de novembre): Els seus atributs són àngel, cap de cérvol, captius, cadena de la redempció de captius, cérvol i creu a la mà.

Fenestella: Petita finestra que en temps antics comunicava la cambra de l'altar amb la tomba de les relíquies o l'antecambra d'aquesta per tal d'establir certa comunicació amb la tomba; per exemple Sant Miquel d'Ègara.

Feres: Atribut de sant Blai, santa Crescència, sant Eustaqui, sant Mamés, sant Modest, sant Vitó.

Fèretre: Atribut de sant Llàtzer, sant Narcís de Girona i sant Narcís, màrtir.

Feretrum (baiard): Llit de morts; **1.** La llívia de portar morts; **2.** En llengua medieval el tabernacle per portar les relíquies de sants a les processons o tenir-les exposades a les esglésies, i en sentit translatici els mateixos reliquiaris.

Feria: En sentit eclesiàstic i litúrgic significa els dies de la setmana. Fan una excepció el dissabte (*sabbatum*) que ha conservat dels temps més antics ençà el nom jueu, i el diumenge que ha pres nom del *dies dominica* (de Jesucrist) ja des dels primers temps del cristianisme. El costum de donar el nom de fèria als dies de treball de la setmana en comptes dels noms romans dels déus pagans, ja data dels temps de Tertul·lià. El seu origen encara no és suficientment clar. Probablement el nom *feria* és una traducció de *sabbatum*, alhora que sota el nom de *feria* s'estenia també el nom de dies de repòs, dies que no eren de treball. Els noms *feria II, feria III*..., són una traducció de la denominació hebrea *secunda sabbati, tertia sabbati* que, segons es dedueix de sant Agustí a l'Epist. 86, n. 9 (*quinta sabbati = feria V*) s'havia conservat entre els cristians fins a la fi del segle IV. Abans del concili Vaticà II es distingien *feriae maiores* i *feriae minores,* les *feriae maiores* són les fèries d'Advent, de Quaresma, de témpores i les dues fèries de rogacions; les altres són *feriae minores*, el dimecres de cendra i els tres dies primers de Setmana Santa són *feriae maiores privilegiatae*, i no poden ésser substituïdes per cap ofici; sempre predominen. Les fèries, comparades amb les festes, són el temps per l'habitual lloança al Senyor feta de la mare Església, dia per dia, setmana per setmana en un canvi regular, mentre que les festes representen la lloança a Déu nostre Senyor condicionada i portada per temps extraordinaris en els quals es fa recordança dels grans esdeveniments de la redempció, de la Mare de Déu o dels Sants. Les fèries constitueixen la part original, la llavor, l'essència, l'element primitiu del culte; les festes constitueixen l'element posterior, l'afegiment, l'ornamentació.*

Feria IV cinerum: V. *Dimecres de cendra*.

Feria quarta: El dimecres fins al segle V equivalia al dia d'estació amb dejuni mitigat (*semiieunium*). En el ritu grec és dedicat a la memòria de la traïció del Senyor i és dia de dejuni i abstinència, si no s'escau en el mateix dia una festa que fa que el dejuni sigui més o menys mitigat segons la seva categoria.

Feria sexta: El divendres; el dia sisè de la setmana que de temps molt primitiu ençà està dedicat a la Passió i mort de Nostre Senyor Jesucrist; fins al segle V era dia d'estació general amb dejuni mitigat (*semiieiunium*). A Roma al segle V va entrar en pràctica una festa litúrgica de caràcter públic. En temps del papa Innocenci III (+417), encara era una festa alitúrgica, mentre que al nord de l'Àfrica, en temps de Tertul·lià, ja s'hi celebrava la missa. El divendres és anomenat *pasakeyé* en el ritu grec i, com el dimecres, és dia d'abstinència.*

Feriae conceptivae: Els dies de festa dels romans sense data fixa; una mena de *festa mobilia* dels cristians. Són d'aquest tipus una sèrie de festes de l'estat *feriae sementinae* dels temps de la sembra, les festes entre l'onze de novembre i el solstici d'hivern: les festes de les *messes feriae messis* que s'esqueien pel juliol o per l'agost, segons la raó de la collita; les festes de la verema (*feriae vindemianles*) que s'esqueien entre les *vinalia* (19 d'agost) i l'equinocci de tardor, festes de les quals s'han volgut derivar, sense fonament, les témpores. Les *feriae statae* o *stivae* formaven l'antítesi de les *feriae conceptivae**.

Feriae messis: Les *feriae conceptivae*.

Feriae sementinae (*sementivae*): V. *Feriae conceptivae*.

Feriae statae (*stativae*): Entre els romans els dies de festa que tenien una data fixa igual que les *festa immobilia* dels cristians. Les *feriae conceptivae* eren l'antítesi de les *feriae statae*.

Feriae vindemiales: V. *Feriae conceptivae*.

Fermentum: Denominació en el ritu romà de l'hòstia consagrada que el Papa en els antics temps del cristianisme acostumava d'enviar el diumenge, des de l'església estacional en la qual havia celebrat, a les altres esglésies titulars de la ciutat els sacerdots de les quals, per raó d'haver de celebrar a l'església titular pròpia, no havien pogut assistir a la missa del Papa. S'anomenava *fermentum* per tal d'expressar i simbolitzar la unitat entre el Papa i aquestes esglésies i entre elles mateixes. Era una supervivència d'aquest vell costum la tramesa que feia el Papa el dia del Dijous Sant a totes les esglésies de Roma d'una partícula de l'hòstia per ell consagrada per al Divendres Sant.

Fermí, bisbe de Pamplona i Amiens (On. 7 de juliol): Els seus atributs són arbre florit i cap entre les mans.

Ferradura: Atribut de sant Eloi.

Ferradura, arc de: *Fig. 21*

Ferrajone: Mantell propi dels cardenals, dels bisbes i altres prelats, obert per davant que es lliga al coll amb dues cintes. És de seda de color vermell, morada o negra segons la jerarquia d'aquell que el porta i la circumstància en què se'l vesteix.*

Ferran, rei (On. 3 de maig): Els seus atributs són anell, ceptre, esfera reial i estàtua de la mare de Déu.

Ferriol, prevere i màrtir (On. 16 de juny): El seus atributs són ànec i cadena.

Ferrum characteratum: Denominació medieval dels hostiers per raó de la forma d'hòstia que tenien gravada.

Ferrum oblatorium: Denominació medieval dels hostiers per fer hòsties.

Festa: (*Article que no té present el concili Vaticà II*) Festa en sentit litúrgic assenyala el dia en què es fa memòria en l'ofici i en la missa de la Santíssima Trinitat, d'algun misteri de la vida, passió o glorificació de Nostre Senyor, de la Verge Santíssima, dels àngels o d'algun sant. La festa es distingeix fins i tot entre el poble; **1.** Per l'assistència als oficis divinals i abstenció dels treballs "servils", o solament es celebra litúrgicament en el rés del breviari i en la celebració de la missa: *festum fori* (festa de precepte) i *festum chori*; **2.** Són festes universals o particulars (*festa universalia i festa particularia*), segons siguin celebrades per l'església universal i per tota la clerecia o solament són celebrades per algunes terres, diòcesis, localitats, esglésies o ordes religiosos; **3.** En festes fixes o movibles (*festa immobilia o festa mobilia*) segons que es celebrin en un dia assenyalat i sempre el mateix del mes, com Nadal, Epifania i la majoria de les festes dels sants o que se celebrin en un dia assenyalat (diumenge, dijous, etc.), però que tant s'escauen tard com aviat en el decurs de l'any eclesiàstic, com per exemple, Pasqua, L'Ascensió, Pentecosta; **4.** En festes simples, semidobles, dobles (*simplicia, semiduplicia, duplicia*) segons la diversitat de ritu de la festa; **5.** Segons la dignitat de la festa en *festa digniora* i *minus digna*; en festes d'alta categoria i de menor categoria seguint aquesta classificació: a) festes del Senyor; b) festes de la Mare de Déu (*de Beata*); c) dels àngels; d) de sant Joan Baptista; e) de sant Josep; f) d'apòstols i evangelistes; g) dels altres sants. **6.** segons la importància del culte extern de l'església, hi ha festes dobles de primera classe (*festa duplicia primae classis*), festes dobles de segona classe (*festa duplicia secundae classis*), festes dobles majors (*festa duplicia maiora*), festes dobles menors (*festa dupliciam minora*) (*festa duplicia per annum*); **7.** Finalment, segons la relació de la festa amb el misteri o sant que es celebra i que constitueix el seu objecte, les festes són primàries, festes principals i festes secundàries, festes accessòries. Les distincions anomenades en els números 4-7 són importants per raó de l'ordre de l'ofici quan hi ha ocurrència o concurrència de dues o més festes. Ja apareixen al segle XII. Al segle XIII ja es distingien *festa duplicia maiora, festa duplicia minora, festa semiduplicia, festa simplicia*. La fixació oficial de les mateixes les van fer sant Pius V i Climent VIII amb la reforma del breviari. El nombre de les festes en els primers temps del cristianisme era escàs. Es limitava a la festa de Pasqua i a la de Pentecosta amb ella lligada íntimament. Aquestes festes no són sols només les més antigues, són també les més importants que han quedat en l'any eclesiàstic. Al segle IV s'uneixen altres festes del Senyor, com són Nadal, l'Epifania; així tenim que tots els moments cabdals de l'obra de la redempció tenen una festa especial en el decurs de l'any litúrgic. Les altres festes del Senyor que avui se celebren van introduir-se en part a la segona meitat de l'edat mitjana; així com les festes de la Santíssima Trinitat, Corpus, Cor de Jesús i Nom de Jesús. Les festes de sants es van introduir després del segle VI primerament les festes commemoratives de màrtirs famosos, després les festes de la Verge Santíssima, i per últim les dels sants confessors. Tenien primerament un caràcter particular; esdevingueren després patrimoni de l'Església universal. Això que apareix a Roma en aquestes festivitats especials, s'estén per l'Església universal quan s'acceptaren el *Gelasianum* i el *Gregorianum* amb llurs calendaris. El nombre de festes de sants encara no era molt important vers l'any 1000. La baixa edat mitjana establí la festivitat de molts. Foren aquestes festes tan nombroses que començaren a dominar en l'any eclesiàstic de tal manera, esborrant el seu caràcter primitiu, que convertiren l'any litúrgic del Senyor en un any de sants.* Després del concili Vaticà II es farà distinció entre festes i festivitats. Òbviament Pasqua, Nadal... són festivitats.

Festa de l'àngel custodi: V. *Festa dels àngels*.*

Festa dels àngels: Festes en honor dels sants àngels. Generalment n'apareixen tres: la festa en honor dels sants àngels custodis (*f. Angelorum Custodum*) que es celebra el 2 d'octubre; les dues festes de l'arcàngel sant Miquel: la festa de l'aparició a la muntanya de Gargano (*Apparitio S. Mich. Arch.*) que es celebra el 8 de maig, i la festa de la dedicació de l'església de sant Miquel (*Dedicatio S. Mich. Arch.*) aixecada a Roma en la *via Salaria* en honor d'aquest arcàngel, segurament la primera d'aquest tipus; es celebra el 29 de setembre. La festa dels àngels custodis a Espanya i a França ja es celebrava al segle XVI. Pau V la permetia a l'Església universal el 1608, Climent X la féu obligatòria el 1670 i la va fixar al 2 d'octubre. El *Leonianum* ja coneix la festa de la Dedicació de sant Miquel. El *Gelasianum* i el *Gregorianum* la van introduir per la terra dels francs; ja apareix com a festa de precepte en els estatuts sinodals de Mainz l'any 813. La festa de l'aparició de sant Miquel comença a trobar-se en els sacramentaris després de l'any 1000, algunes vegades en lloc de la festa del 29 de setembre, altres vegades, a més d'aquesta, el 8 de maig.*

Festa de l'aparició de la Mare de Déu: Festa commemorativa de l'aparició de la Immaculada a Lourdes (11 de febrer) estesa pel papa Pius X a tota la cristiandat.*

Festa dels apòstols sant Pere i sant Pau: Solemnitat dels dos apòstols sant Pere i sant Pau que se celebra el 29 de juny, aniversari de la mort, *dies natalis* dels mateixos, segons el *Chronógraph* de 354. És de les festes més antigues de l'Església, tota vegada que ja està comprovada per l'any 354. A la fi del segle IV ja se celebrava a l'Àfrica del nord i a Milà i tenia una vigília, i al segle V fins i tot ja tenia octava. Festes secundàries en honor de sant Pere són la càtedra de

sant Pere (18 de gener), Sant Pere *ad Vincula* (1 d'agost); festes secundàries en honor de sant Pau (18 de febrer), són la *commemoratio Sancti Pauli* i la *conversio Sancti Pauli* apòstol.*

Festa chori: Festa que es celebra a l'església amb missa i ofici en el cor la qual no és manada de guardar amb l'assistència a la santa missa i amb l'abstenció d'obres servils.*

Festa de consagració de l'església (*festum dedicationis ecclesiae*): **1.** El dia de la consagració de l'església; **2.** L'aniversari de la consagració. Abans del concili Vaticà II els dos dies tenien el caràcter d'un *festum primarium* doble de primera classe amb octava. El dia aniversari de la consagració de l'església era purament *festum chori* fins que Urbà VIII, el 1642 ordenà que fos dia de festa. El sínode de Magúncia de 813 i Hayto de Basilea (827) prescriuen que es celebri com a dia de festa. En moltes diòcesis es celebra en un mateix dia l'aniversari de la consagració de l'església i no en el dia mateix que compleixen els anys.*

Festa dels Dolors: Dues festes que es celebraven abans del concili Vaticà II en commemoració dels set dolors de la Mare de Déu, dels quals vers els segles XIII i XIV se'n comptaren cinc i després se'n comptaren set. Existia també el *septem gaudia*. El sínode provincial de Colònia de 1423, ja va prescriure una festa dels Dolors. El papa Benet XIII el 1727 va ordenar que se celebrés a tota l'església universal la festa dels Dolors el divendres després del diumenge de Passió. El papa Pius VII el 1813 ordenà que es celebrés una altra festa dels Dolors el dia 15 de setembre després que Innocenci XI (†1689) l'havia acordada a l'orde dels servites.*

Festa fori (festes de guardar): Les festes que, com el diumenge, els fidels han d'assistir a la santa missa i abstenint-se d'obres servils. Les "festes de guardar" en l'alta edat mitjana eren molt poques; van augmentar tant, però, que al segle XIII en moltes diòcesis hi havia tantes festes manades de guardar com diumenges. El papa Urbà VIII, el 1642 va prescriure una limitació i fixació de les festes de guardar, fixant-les a trenta-sis. A les darreries del segle XVIII i a inicis del segle XIX alguns països les limitaren més encara. A França i als països a ella subjectes el 1802 es féu gràcies a Napoleó una reducció tan grossa que només quedaren quatre festes manades guardar: Nadal, Ascensió, Assumpció i Tots Sants. L'última reducció de les festes *fori* la féu el nou Dret canònic d'abans del concili Vaticà II. Segons el cànon antic 1247 les festes de precepte, a més de Pasqua i Pentecosta, són: Nadal, Epifania, Corpus, Mare de Déu de març (Anunciació), Mare de Déu d'agost (Assumpció), sant Josep, sant Pere i sant Pau i Tots sants. Allà on estan abolides legítimament no s'han de considerar festes de preceptes.*

Festa de màrtirs: Festa eclesiàstica anual celebrada en memòria d'un o diversos màrtirs. Són les festes eclesiàstiques més antigues, puix que es remunten als primers temps del cristianisme.*

Festa de la preciosíssima Sang (*festum pretiosissimi sanguinis D.N. J. Chr.*): Festa ordenada de celebrar per tota l'Església pel papa Pius IX per honorar la Sang preciosa del nostre diví Redemptor donada per a la redempció dels homes. Es celebrava el primer diumenge de juliol; després de la darrera reforma del breviari es celebra el dia primer de juliol.*

Festa de la Purificació de Maria (*Purificatio B. Mariae Virginis*): Festa que se celebra el 2 de febrer en commemoració de la presentació del Fill de Déu al temple i del sacrifici ofert per la Mare de Déu en la seva purificació. Sembla que començà de celebrar-se a Jerusalem; és cert que vingué de l'Orient cap a l'Occident i és per això que guardà el nom grec d'*hypapante, Occursus Domini*; festa de l'encontre que Maria i l'Infant Jesús amb Simeó i Anna. Sembla que entrà a Roma abans de sant Gregori el Gran, però a Espanya i a la Gàl·lia no es generalitzà fins al segle VIII. És una cerimònia d'aquesta festa la benedicció de les candeles prescrita per l'Església i la processó que es fa després; per això és dita vulgarment "la Candelera".*

Festa de la Resurrecció (processó): Durant aquesta festa litúrgica es practicava una singular processó la tarda-nit el Dissabte Sant o el dia de Pasqua. La processó consistia en prendre la Creu o el Santíssim del sagrari i dur-los en processó a l'altar major. Aquesta era el *pendant* de l'enterrament de la Creu o del Santíssim el dia del Divendres Sant (V. *Sant Sepulcre*). Vers l'any 1000 trobem citada aquesta processó a la *Vita S. Udalrici*; a l'edat mitjana estava molt estesa per Alemanya, Anglaterra i França. Avui es practica a Alemanya i a la diòcesi de Tortosa (Catalunya). Durant l'edat mitjana, a les esglésies de moltes abadies es feia la representació dramàtica de la visita que les Maries feren al sepulcre.*

Festa del Sagrat Cor de Jesús (*festum sacratissimi cordis Jesu*): Es celebra el divendres següent a la setmana del Corpus i té per objecte el culte al Cor de Jesús com a símbol de l'amor diví als homes, especialment en la institució de la Sagrada Eucaristia i en l'obra de la redempció. Després d'haver estat denegades totes les peticions per instaurar una festa del sagrat Cor de Jesús, el papa Climent XIII la va permetre el 1765, no universalment, però, sinó solament a les esglésies que ho demanessin. El 1856 es féu extensiva a tota l'església, i Lleó XIII li donà la categoria de doble de primera classe.*

Festa simplificada: *Abans del concili Vaticà II*: Festa doble major, doble menor o semidoble que per obstacles casuals o duradors, és arraconada casualment o d'una manera duradora i ve a rebaixar-se a la categoria de festa simple, i com a tal solament se'n fa commemoració en l'ofici.*

Festa de sant Felip i sant Jaume: Aniversari dels apòstols sant Felip i sant Jaume el Menor (1 de maig). Aquesta és la festa de l'aniversari de la consagració de la basílica de Sant Felip i Sant Jaume de Roma començada pel papa Pelagi I (561) i acabada pel seu successor Joan III (574), passant després a ésser una basílica en honor de tots els apòstols rebent, per això, el nom "d'Església dels apòstols".*

Festa de sant Joaquim: La commemoració que fa cada any l'Església de la festa del Pare de la gloriosa Verge Maria. És de data recent, i el papa Gregori XV (1623) la va introduir en el calendari romà. El papa Climent XII disposà que se celebrés la seva festa a la dominica següent a l'Assumpció. Lleó XIII l'elevà a doble de segona classe i en una reforma del breviari es va fixar el 16 d'agost.* Finalment es va unir a la de santa Anna, la seva esposa, celebrant-se el 26 de juliol.

Festa de sant Josep: Festa de la commemoració de sant Josep (19 de març), i la solemnitat de sant Josep, patró de l'Església

universal (dimecres de la segona setmana després de Pasqua, dita festa del patrocini de sant Josep). Les dues són festes principals. La festa del patrocini és molt recent; el beat Pius IX la va prescriure el 1847. L'altra es va establir a les darreries de l'edat mitjana, degut a l'increment que va prendre el culte a sant Josep des del segle XII fins als nostres dies. Sixt IV(1484) acceptà aquesta festa en el breviari. Gregori XV (1621) ordenà que fos festa de precepte. Climent X (1676) l'elevà a doble de segona classe i el beat Pius IX a doble de primera classe.* Finalment es celebra el 19 de març.

Festa de sant Mateu: Dia en el qual l'Església fa memòria de l'apòstol i evangelista sant Mateu (21 de setembre). Es va introduir en l'època carolíngia.*

Festa de sant Maties: El dia de l'any en el qual l'Església fa memòria de l'apòstol sant Maties (14 de febrer). Entra en els llibres litúrgics en època carolíngia.*

Festa del sant Nom de Jesús: *Abans del concili Vaticà II*: Festa en honor del Santíssim Nom de Jesús que, fins la penúltima reforma del breviari es celebrava el segon diumenge després de l'Epifania. Climent VII, el 1530, concedia el privilegi d'aquesta festa a l'orde franciscà, i el 1721 Innocenci XIII el concedí a tota l'Església atenent les súpliques de Carles VI.*

Festa del sant Nom de Maria: Festa amb ritu doble major ordenada pel papa Innocenci XI el 1683 per a tota la cristiandat en acció de gràcies per haver estat lliurada la ciutat de Viena de la invasió musulmana. Abans es celebrava per la dominica següent a la Nativitat de la Mare de Déu.*

Festa titular (*Patrocini*): Festa del títol o del patró d'una església. La clerecia que hi està adscrita l'ha de celebrar. Els estatuts de Haytos de Basilea de 827 assenyalen com a festa de precepte la festa del Patró, però mai se celebrà com a tal a l'edat mitjana. Allà on adquirí el caràcter de *festum fori* —com en moltes diòcesis alemanyes—, el va perdre després de l'edat mitjana.*

Festa de la Visitació de la Mare de Déu (*festum Visitationis Beatae Mariae Virginis*): Festa que es celebra en recordança de la visita que féu Maria Santíssima a santa Elisabet. És una de les festes més recents de Maria, i data del segle XIII. Els papes Urbà VI (1389), Bonifaci IX (1404) i el concili de Basilea de 1441 la varen prescriure a l'Església universal.* *Fig. 183*

Festejador: Superfície o pedrís que antigament es posava a cada costat d'una finestra, a la part interior que servia per poder parlar entre dues persones i mirar a l'exterior.

Festes de confessors: Festes eclesiàstiques anuals que se celebren en memòria dels sants barons que van confessar la seva fe en Jesucrist no vessant la seva sang, ni donant la seva vida, sinó practicant heroicament les virtuts cristianes. En uns inicis només hi havia festes de màrtirs. Vers el segle V es van començar a celebrar festes de confessors, un temps després que cessessin les persecucions. El seu nombre va augmentar considerablement al segle VII i el X. Les festes de confessors es divideixen litúrgicament en festes de confessors bisbes (*f. Confessorum pontificum*) i festes de confessors que no eren bisbes (*Confessorum non pontificum*).*

Festes de la Mare de Déu: *Abans del concili Vaticà II*: Les festes eclesiàstiques en honor de la Verge Maria Mare de Déu. Són les principals: la Immaculada (8 de desembre), Nativitat (8 de setembre), Anunciació (25 de març), Purificació (2 de febrer), Visitació (2 de juliol), Assumpció (15 d'agost). Les festes secundàries (*festa secundaria*) són molt nombroses, totes, però, són locals i tenen una extensió molt limitada. Eren generals abans del concili Vaticà II i s'havien de celebrar: la festa de l'aparició (11 de febrer), les dues festes dels Dolors (divendres de passió i 15 de setembre), el nom de Maria (12 de setembre), la Presentació (21 de novembre), la festa del Rosari (7 d'octubre), la Mare de Déu de la Mercè (24 de setembre, a Barcelona és de precepte), la Mare de Déu del Carme (16 de juliol), i la mare de Déu de les Neus (5 d'agost).* Després del concili Vaticà II han experimentat algun canvi.

Festes de sants: Festes eclesiàstiques de l'any litúrgic en honor o commemoració d'un o més sants. Segons el caràcter dels sants que s'honora es distingeixen festes de la Mare de Déu, festes d'apòstols, d'evangelistes, màrtirs, confessors, verges i dones santes. Constitueixen l'objecte de les festes eclesiàstiques els sants canonitzats o beatificats, o aquells sants que sense ésser canonitzats o beatificats formalment, frueixen d'un culte des d'un temps immemorial. Les festes de sants que celebra l'Església universal, no exclouen les festes de la Mare de Déu i apòstols, eren en el seu origen festes locals, d'una extensió més o menys gran, i de mica en mica, per circumstàncies diverses prengueren un caràcter general.*

Festes o festivitats del Senyor: Les festes de l'any litúrgic en honor de la persona del Redemptor, dels misteris principals de l'obra de la Redempció i dels misteris de la fe que amb ella es relacionen. Són les festes més antigues de l'Església i constitueixen el fonament de les altres festes de l'any litúrgic i són les que determinen el cicle de festes de l'any litúrgic. Les festes primàries del Senyor, o que es diuen després del concili Vaticà II solemnitats, són: Nadal, Epifania, Pasqua, Ascensió, Pentecosta, Corpus i la Transfiguració. Les festes secundàries són: Sagrat Cor de Jesús, Nom de Jesús, Invenció de la Santa Creu, Exaltació de la Santa Creu i la festa de la preciosíssima Sang.*

Festum asinorum: Festa que es celebrava en alguns indrets de França (Rouen, Beauvais) per Nadal o pel dia 14 de gener; en aquesta festa es representava la fugida a Egipte o la profecia de Balam. Prenia el nom de l'ase que intervenia en l'una i en l'altra.

Fetge del gat: Pedra procedent del Camp de Tarragona de color rogent, amb forma d'avellana i molt dura.

Feudalisme: És el sistema que va configurar fonamentalment les estructures jurídico-públiques i econòmico-socials de la major part dels països de l'Occident europeu durant els segles medievals. L'origen del feudalisme és confús, però ja al segle IV trobem alguns indicis del que podríem denominar pre-feudalisme en els grans latifundis romans i en el compromís de fidelitat dels militars. El clima d'inseguretat general de l'alta edat mitjana en les greus deficiències del poder públic en l'ordre social havia de completar el procés vers el feudalisme, procés que es fixa entre els francs (França i Provença) al segle X i que alhora té les seves arrels

en el cúmul de costums i conceptes típicament jurídics dels pobles gods, merovingis, francs, visigots... començant amb la mateixa paraula i concepte de "feu", que procedeix del llegat d'aquells pobles gods i que és, en definitiva, un pacte entre dues persones: una el senyor i l'altra el vassall. Òbviament que aquest pacte procedeix de la unió de tres conceptes: vassallatge, immunitat i benefici (o usdefruit). Gràcies a aquest pacte —denominat feu— s'establirà una relació entre senyor i vassalls, pel qual els vassalls havien de prestar al senyor fidelitat i alguns serveis concrets —especialment militars— i el senyor lliurava al vassall la potestat d'usdefruit d'unes terres les quals estava obligat a conrear i donar-ne una part dels fruits al senyor. Aquesta relació era vitalícia i en alguns casos s'heretava de pares a fills. Posteriorment el pacte del feu es va projectar sobre altres esferes diferents de la possessió i usdefruit de la terra, com és el cas de l'exercici de les funcions públiques anomenades "regalies" o altres rendiments diversos. Tots aquests usdefruits —exercicis de funcions o rendiments diversos— van ser també objecte d'alienació o de subinfeudació a tercers. La investidura d'un feu la feia el corresponent senyor amb un ritual i unes fórmules de fidelitat i homenatge, denominats també "juraments de boca i mans".

Fiacre, monjo (On. 30 d'agost): Els seus atributs són aixada, eines de floricultor i instruments de fangar.

Fiat, Fiat ut petitur: En diplomàtica papal, és la fórmula per la qual el Papa accedeix a concedir la súplica presentada en les denominades *Supliquae*. El Papa signava les cartes suplicatòries amb la primera lletra del seu nom de pila.

Fíbula: Segons la llengua medieval: **1.** El fermall de la capa pluvial (V. *Pluviale*); **2.** La petita placa ornamental del capdavall dels guants pontificals.

Fideijussor: V. *Padrí*.

Fidel de Sigmaringen, prevere i màrtir (On. 24 d'abril): Els seus atributs són maça i porra.

Figues: Atribut de santa Rita de Càsia.

Filada: Rengle horitzontal de maons, carreus, etc., la superposició dels quals fa créixer una paret en alçada.

Filetó, motllures de: *Fig. 114*

Filial (*Església annexa):* Església petita o gran, consagrada o beneïda; edificada en la circumscripció d'una parròquia, destinada al culte, però no independent sinó subjecta com a església secundària, a l'església parroquial.

Filiola: Nom que en el ritu mossàrab es dóna a la pàl·lia del calze. També és una llosa de pedra fina.

Fillola (pàl·lia): En fer-se més petit el corporal i no podent cobrir el calze, es va començar a fer servir una petita peça de roba, de forma quadrada, per cobrir la boca del calze.**

Filomena, verge i màrtir (On. 10 d'agost): Els seus atributs són àncora, disciplines de penitència, fletxes i lliri.

Fimbriae: En el llenguatge medieval significa: **1.** Les franges que era costum de posar per guarnir les vestidures sagrades, especialment els petits serrells amb els quals era costum d'ornar els *clavi* i les mànigues de les dalmàtiques; **2.** L'ornamentació (*parura*) de l'alba i de l'amit.

Fina di San Gimignano (Impèria), verge (On. 12 de març): El seu atribut són les flors.

Finalis: V. *Classes de tons del cant eclesiàstic*.

Finestra coronella: *Fig. 87*

Finestra creuada: *Fig. 85*

Finestra geminada: *Fig. 86*

Finestra, element de: *Fig. 84*

Finestral: *Fig. 88*

Firmale: (*firmarium*): Denominació medieval de tanques de la capa pluvial. (V. *Pluviale*).

Fistula: (*canna, pugularis, calamus, pipa*): Canya o canó de plata amb una petita anella per agafar-lo que servia per sumir el *sanguis* en època en què els fidels acostumaven a combregar durant la santa missa sota les dues espècies, com encara avui hi combreguen els dos levites assistents de la missa papal.*

Fita: Pedra posada a terra per indicar un límit o part, una distància. En els documents medievals es diu de les "afrontacions". *Fig. 89*

Flabellum: V. *Ventall*.

Flames: Atribut de santa Agnès, santa Afra, sant Agapit, Sant Antoni abat, santa Apol·lònia, sant Bernabé, santa Cristina, sant Efrèn, santa Eufèmia, santa Eugènia, sant Fructuós, santa Joana, santa Juliana, santa Llúcia, sant Marcià, sant Pere Gonzàlez, sant Policarp, santa Rosa de Viterbo, sant Romà, santa Tecla, sant Toribi i sant Vicenç Ferrer.

Flames que surten del pit: Atribut de sant Francesc Xavier.

Flamíger: Es diu de l'estil gòtic la traceria del qual recorda la figura d'unes flames.

Flamíger (arc): *Fig. 20*

Flammeum: Vel que duia la núvia en el ritu de les noces dels romans, que en diferents indrets va sobreviure en les noces dels cristians fins a les darreries de l'edat mitjana.

Flascó amb tapa: Atribut de santa Afra, sant Cosme i sant Damià, santa Maria Magdalena, santa Maria Salomé, sant Pantaleó, santa Praxedis, Reis Mags i sant Remigi.

Flauta de pastor: Atribut de sant Millà.

Fletxa: Altura d'un arc o d'una volta mesurada des de la línia d'arrencada fins el punt mig de l'intradós.

Fletxes: Atribut de sant Conrad, sant Eustaqui, santa Filomena, sant Gil, sant Humbert, sant Julià, sant Ot, sant Sebastià, sants caçadors i santa Úrsula.

Flora, religiosa de Maurs (Cantal) (On. 11 de juny): El seu atribut és l'alfange (peix espasa).

Florenci, màrtir de Brémur (On. 27 de setembre): Els seus atributs són cecs i destrucció de la Tarasca (ídol).

Florentí: En diplomàtica, estil de comptabilitzar els anys començant a partir del 25 de març.

Florentina, verge (On. 20 de juny): El seu atribut és el lliri.

Floró: Element ornamental esculpit representant una flor o fulles agrupades, molt usat en l'estil gòtic per decorar el cim d'un glabet i els pinacles. A la Catedral de Barcelona podem trobar molts exemples. *Fig. 90*

Flors: Atribut de santa Dorotea, santa Fina, sant Hug de Grenoble, santa Teresa de Jesús i santa Zita.

Flors a la mà: Atribut de santa Casilda, sant Dídac d'Alcalà, santa Isabel d'Hongria, santa Isabel de Portugal i santa Rosa de Viterbo.

Fona: Atribut de sant David.

Fons: 1. Antiga denominació de la pila baptismal; tenia aquest

nom perquè antigament tenia la forma d'una font amb un conducte d'entrada i un altre de sortida d'aigua; **2.** Els antics *Ordines* donaven aquest nom al vas que contenia l'aigua que, en el sacrifici, s'havia de barrejar amb el vi poc abans de la consagració.

Fons d'arxiu eclesiàstic: És el conjunt documental procedent d'una institució o persona que es conserva a l'arxiu de la mateixa institució. És el resultat natural de l'activitat que l'esmentada institució produeix. En el nostre cas la institució serà eclesiàstica. El fons el divideix en seccions, i alhora aquestes seccions es divideixen en sèries arxivístiques.

Fonts baptismals (*fons, piscina, kolymbñehra*): Receptacle que conté l'aigua per l'administració del baptisme. Mentre es batejaren adults, consistia en una espècie de basí o gran pica feta de lloses o quadrats de pedra amb conducció de l'aigua per posar-ne i treure'n i a on es baixava amb graons. Més tard, per influència del baptisme d'infants pel qual la font en la forma anterior era massa incòmoda, esdevingué un dipòsit de pedra (rares vegades de fusta o de metall) fixat al sòl, sense conducció, en forma de cubell rodó, quadrangular o poligonal. A partir del segle XII prengué la forma de copa rodona o poligonal amb peu, més pràctica, forma de la pila que, seguint els diversos estils, ha arribat fins els temps del concili Vaticà II. El material per la pila baptismal no està prescrit. El més apte i pràctic és la pedra. Segons les prescripcions del ritual romà ha de ser de material sòlid que no deixi perdre l'aigua de batejar. Ha d'estar ben tancada amb reixes i taps per tal d'evitar que la pols hi entri. Avui dia hi ha més variabilitat, tanmateix s'ha perdut solidesa, i potser dignitat, i s'ha guanyat més apropament pastoral. *Fig. 203*

Forale: Nom del mocador de coll d'ús diari, del qual deriva l'humeral litúrgic.

Foramen: Denominació medieval de la tomba de relíquies.

Forat de bastida: Forat obert en un mur en construcció per engalzar-hi les fustes o els elements metàl·lics d'una bastida.

Forja: Atribut de sant Baldomer i sant Eloi.

Forma (*fórmula*): **1.** Denominació del banc d'agenollar-se; ja es troba al segle VI; més tard es dóna aquest nom a la cadira del cor; **2.** En significació sepulcral la tomba oberta al sòl.

Forma de baptisme: Les paraules que diu el sacerdot en tirar l'aigua al cap de la criatura: *Ego te baptizo*, etc. (V. *Baptisme*: les formes del ritu llatí i dels ritus d'Orient). És essencial el fet d'anomenar a l'acte de batejar, el que es bateja i les tres divines persones.

Forma concessionis pallii: En diplomàtica. V. *Litterae clausae*, dirigides als arquebisbes metropolitans.

Forma deprecativa del sagrament: V. *Forma*, *matèria del sagrament* i *Sagrament*.

Forma i matèria del sagrament: Les dues parts integrants del sagrament que constitueixen el seu signe sensible. La matèria és l'element que la determina. La denominació de matèria i forma és presa de la filosofia no en sentit propi sinó en sentit analògic. Matèria i forma, com a manifestació externa del sagrament, estan condicionats, segons la seva constitució i condició, pel caràcter i per la finalitat de cada sagrament, per tant, diferents per cada sagrament. La matèria en el sagrament de l'eucaristia és quelcom objectiu, les espècies de pa i de vi quant contenen i assenyalen el cos i sang de Nostre Senyor Jesucrist; en els altres sagraments és un acte (lavatori amb aigua, ungiment amb el sant crisma, confessió sincera dels pecats, etc.). La forma consisteix necessàriament en paraules en tots els sagraments, exceptuat el sagrament del matrimoni en el qual el consentiment mutu es pot expressar amb un sol senyal. El seu context és unes vegades en forma indicativa, és a dir, fent referència, constatant: *Ego baptizo*, o en forma deprecativa, això és revestida de la forma d'una súplica: *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam indulgeat tibi Dominus*, etc. Sempre, però, ha d'ésser de tal manera que, responent a la naturalesa i al caràcter del sagrament, doni a l'acte sagramental el seu complement i la seva determinació.*

Forma professionis fidei: En diplomàtica. V. *Litterae clausae*

Formae juramenti: En diplomàtica. V. *Literae clausae*

Formale (*formalium*): Tanca de la capa pluvial.

Former: Arcs sobre els quals descansa una volta per aresta. A les voltes, cadascun dels nervis adossats als murs paral·lels a l'eix de la nau.

Fórmula de l'absolució: Paraules sagramentals que diu el sacerdot quan dóna l'absolució en el sagrament de la penitència. Aquesta fórmula, del concili Tridentí ençà, ha de dir-se en forma indicativa. A l'edat mitjana tenia una forma deprecativa com la té encara avui en els ritus orientals, exceptuats els russos, els rutens, els italogrecs, els armenis i els siriacounits.*

Fórmula de comiat: La fórmula litúrgica amb la qual s'anuncia als assistents a la missa o a les hores de l'ofici o als que hi prenen part, que s'ha arribat a la fi i que poden retirar-se. (V. *Ite missa est — Benedicamus Domino —Requiescant in pace — Procedamus in pace*).*

Fórmula final de les oracions: Fórmules que sempre es repeteixen a la fi de les oracions de la missa, de l'ofici i altres funcions en les quals Crist apareix com a diví mediador entre Déu Pare i els homes. Apareixen dos tipus de fórmules finals de les oracions: una més llarga en la qual són invocats també el Pare i l'Esperit Sant, i una altra més abreujada; la primera apareix sobretot a les oracions de la missa i de l'ofici. Si l'oració va dirigida al Pare, la fórmula final solemne és aquesta: *Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus per omnia saecula saeculorum. Amen*. O bé senzillament *Per Christum Dominum nostrum*, etc. Segons que en l'oració es citi el Fill de Déu o no, es diu *eundem* o no es diu. Si l'oració va dirigida al Fill, cosa menys usual, llavors acaba: *Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti, Deus per omnia saecula saeculorum. Amen*. Si en l'oració és citat l'Esperit Sant a l'acabament abans del seu nom s'ha d'afegir *eiusdem*. Les fórmules abreujades són: *Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.* i *Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen*. Les fórmules abreujades s'usen sobretot en l'administració dels sagraments i les benediccions.*

Fórmula imperativa en l'administració del sagrament: V. *Sagrament*.

Fórmula de la sumpció: Oració que en el ritu romà acompanya la sumpció de la sagrada hòstia i del *sanguis*. En sumir la sagrada hòstia abans del concili Vaticà II: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam Amen*. El ritu romà no acceptà aquestes fórmules fins al segle XII. Abans del segle XVI el seu context oferia moltes variants que van ésser abolides amb la reforma del missal feta per sant Pius V. Després del concili vaticà II es diria *Corpus Christi. Amen*.*

Formularium visigothicum: És un registre del segle VII, iniciat amb el rei Sisebut (segle VII)

Fórmules acompanyatòries: Fórmules curtes construïdes segons la forma del sagrament, que el bisbe pronuncia en fer remesa dels objectes, atuells i vestidures al que ordena, en la consagració de l'església o de calzes, en les uncions; i les que usa el sacerdot en administrar el baptisme, en beneir un matrimoni, en donar sepultura a un mort o en altres actes litúrgics. Tenen per objecte acompanyar i donar expressió a les accions que es fan.*

Formules imperials: V. *Fórmules de Marculfio*

Fórmules de Marculfio: Aquest era un monjo del regne dels francs (segle VII) que reuní en un registre diverses fórmules dels reis. Aquestes s'empraren en la cancelleria de Lluís emperador, i es deien també *formulae imperiales* dels temps de Lluís el Pietós (segle IX).

Forn: Atribut de santa Àurea, santa Cristina, sant Faust, santa Marina, sant Romà i sant Víctor.

Fornícula (o nínxol): Buit que es deixa a la paret per col·locar-hi una escultura o imatge.

Fornícula clàssica: *Fig. 92*

Fornícula romànica: *Fig. 91*

Forrellat: *Fig. 93*

Fortià de Bordeaux, bisbe (On. 16 de maig): Els seus atributs són arqueta i cofre.

Fossa: Denominació medieval del reliquiari.

Fracció del pa (*fractio panis*): Fracció de l'hòstia consagrada que té lloc en la missa abans de la comunió. És comuna a totes les litúrgies de la missa, incloses les orientals. La fracció segons el costum romà té lloc durant l'acabament de la fórmula de l'embolisme, i el sacerdot parteix l'hòstia en tres parts, dues de les quals són reservades per a la comunió sobre la patena, i la tercera, la més petita, es deixa caure al calze; abans del concili Vaticà II es feia després d'haver fet tres creus amb la mateixa al damunt d'ell, dient les paraules: *Pax Domini sit semper vobiscum*. La fracció del pa en el ritu ambrosià és feta essencialment de la mateixa manera que en el ritu romà, però es deixa caure una petita partícula de l'hòstia en el *sanguis* immediatament després del cànon, abans del *Pater noster*. En el ritu mossàrab la fracció té lloc immediatament després del símbol que segueix al cànon. L'hòstia es divideix en nou parts que prenen el nom dels misteris de la redempció: *corporatio (incarnatio), nativitas, circumcisio*, etc., i s'ordenen damunt la patena en forma de creu. La mescla d'una d'aquestes partícules amb el *sanguis* té lloc abans del *Communio*. La fracció del pa, segons el ritu romà i en la forma actual, data del segle X, o com a molt del segle XI. La fracció fou originàriament per partir el pa consagrat que tenia la forma d'un gran coc o tortell per la comunió del celebrant, dels ministres i dels fidels. Quan més tard es va introduir la cerimònia de la mescla de les dues espècies consagrades, es féu per tal de barrejar una mica de pa consagrat amb el vi consagrat. D'ençà que s'introduïren les hòsties actuals enlloc dels pans, és a dir, d'ençà del segle XI, es limita a la consagració de l'hòstia per a la comunió del sacerdot i la mescla de les dues espècies.*

Fractio panis: En el llenguatge litúrgic: **1.** És el nom que es donava al sacrifici eucarístic en els primers temps del cristianisme; **2.** La fracció del pa consagrat a la missa.

Francesc d'Assís (On. 4 d'octubre): Els seus atributs són anyell, crani, crist desclavat de la creu, globus de la Terra, Betlem o naixement, nafra i el text llatí *Deus meus et omnia*.

Francesc de Borja, prevere (On. 3 d'octubre): Els seus atributs són corona, crani de calavera, capell de cardenal a terra i ostensori (custòdia).

Francesc de Paula, ermità (On. 2 d'abril): Els seus atributs són aigües de genolls en el mar, bastó, disciplines de penitència i text llatí *Charitas*.

Francesc de Sales, bisbe i doctor de l'Església (On. 24 de gener): Els seus atributs són cor i globus de la terra.

Francesc Solano, prevere (On. 14 de juliol): Els seus atributs són brau, jueu, negrets i violí.

Francesc Xavier, prevere (On. 3 de desembre): Els seus atributs són baptisme, cor, creu a la mà, crustaci, indi, flames que li surten del pit i el text llatí *Amplius Domine amplius*.

Francesca Romana, religiosa (On. 9 de març): Els seus atributs són àngel, ase, cistell i nens.

Fraternitates (*confraternitates*): V. *Confraries* i *Germandats*.

Frates illiteratici et barbuti: Els que feien bullir el plom de les butlles i unien a la butlla els seus fils de subjecció. Quan sabien llegir, se'ls treia d'aquest ofici. En aquell temps (segle XII-XIV) era una gran temptació falsificar butlles perquè suposaven molta riquesa i poder. Per això s'asseguraven que de cap manera aquells frares poguessin manipular els segells.

Fretes: *Fig. 94*

Fris: Faixa decorativa horitzontal tallada, pintada o gravada que ornamenta un mur, un pilar, una llinda...

Fris: *Fig. 80* i *95*

Frisium (*phrygium*): V. *Aurifrisium*.

Froilà, bisbe (On. 5 d'octubre): El seu atribut és el llop.

Fronda o fullatge: *Fig. 96*

Frontale (*frontellum*): Peça de roba que cobreix la mesa de l'altar. (V. *Vestiment de l'altar*).

Frontellum (*frontiletum*): En la llengua medieval significa: **1.** Les puntes de les tovalles de l'altar; **2.** Les robes de l'altar.

Frontó circular: *Fig. 97*

Frontó doble: *Fig. 97*

Frontó entretallat: *Fig. 97*

Frontó peraltat: *Fig. 97*

Fructuós de Braga (On. 16 d'abril): El seu atribut és el cérvol.

Fruita: Atribut de sant Amós, sant Antoni, santa Dorotea i sant Ponç.

Fruitós, bisbe i màrtir (On. 21 de gener): Els seus atributs són aus, bastó, crani, flames, fuet i graelles.

Fuet: Atribut de sant Ambròs, sant Carles Borromeu, sant

Domènec de Guzmán, sant Fruitós, sant Gerard, sant Jeroni, sant Josep Oriol i sant Lluís Gonzaga.

Fulla d'acant: Element arquitectònic. *Fig. 3*

Fulla d'altar: La imatge de l'altar, la pintura de l'altar o la taula de l'altar.

Fullatge o fronda: *Fig. 96*

Fumigatorium: Denominació medieval dels encensers.

Funale: Torxa.

Fus de filar: Atribut de santa Maria de la Cabeza.

Fust: Tronc de la columna, part compresa entre la base i el capitell.

G

Gabata (griala, cassola): Denominació que en els primers temps del cristianisme es donava a les llànties penjades, les quals sovint apareixen amb el mateix nom al *Liber Pontificalis*.

Gàbia amb dos tórtores: Atribut de sant Josep i sant Joaquim.

Gablet: Element ornamental de l'arquitectura d'estil gòtic. És una espècie de frontó angular que acaba formant un angle. *Fig. 98*

Gabriel, arcàngel (On. 29 de setembre): Els seus atributs són ànimes (angelets), bastó, ceptre petit, colom, dalmàtica, lliri i el text llatí *Ave Maria Gratia Plena*.

Gaietà: V. *Caietà*.

Gal, bisbe (On. 1 de juliol): Els seus atributs són tronc d'arbre i ós.

Galàpat: Cintra petita per construir voltes.

Galderic, sant laic (On. 16 d'octubre): Els seus atributs són aixada, instrument de fangar i pala.

Galeria o llotja: *Fig. 109*

Galilea: Denominació medieval de l'atri de l'església entre els cluniacencs; rarament, però, significava, com entre els cartoixans, el claustre de l'església.

Gall: Atribut de sant Domènec de la Calçada, sant Pere i sant Vitó.

Galicanisme litúrgic: La temptativa d'independència de Roma alçada pels bisbes francesos a la fi del segle XVII i a inicis del XVIII, transportant els principis gal·licans al camp litúrgic. Volia tenir un dret il·limitat de legislar en coses del ritu en el domini de la pròpia diòcesi i a base d'aquesta pretensió la introducció de nous llibres litúrgics, de caràcter marcadament nacional, divergint d'una manera exagerada del tipus romà tradicional acceptat, com el missal i el breviari de sant Pius V en ús pel ritu francès romà.

Galló: *Fig. 99*

Gallofa: V. *Calendari*.

Galzes: *Fig. 100*

Gammata (*Gammadia*): Ornamentació que té forma de gamma o angular, o compost de quatre creus, adoptat en els primers temps del cristianisme i en les primeries de l'edat mitjana per les tovalles i els cortinatges de l'altar. A Orient és el lloc on es van conservar per més temps.

Gamos: Denominació grega del sagrament del matrimoni.

Ganfaró (*vexillum*, *fano*): Classe de bandera que es porta a les processons litúrgiques. Els ganfarons estan formats per una asta amb una creu o símbol al cim i per un travesser en el qual hi ha penjada la roba que acostuma a estar ornada amb una representació religiosa. Sembla que el conegué Gregori de Tours (*Hist. Franc.* V. 4) testificat certament vers l'any 1000, des d'aquesta època, sempre més freqüent. En temps més antics sembla que servia de *vexillum* una senzilla creu portàtil; petita inicialment, va anar creixent, i el drap va assolir durant l'edat mitjana una grandària relativa. Al segle X ja tenien puntes i calats a la seva vora; però va reservar-se al barroc el donar-los un acabament lleig, arbitrari i allargassat. Actualment (2011) encara s'empren ganfarons en la petita processó de Corpus de Barcelona.

Ganivet: Atribut de sant Annià, santa Àurea, sant Bartomeu, sant Crispí, sant Crispià, santa Julita, santa Llúcia, santa Madrona, sant Mateu, sant Pere Arbuès, sant Pere màrtir, sant Pere Pasqual, sant Ponç, sant Quirze, santa Quitèria, santa Reparada, santa Susanna i sant Vicenç (que es dedicava a la verema).

Ganxet: *Fig. 101*

Garba de blat: Atribut de sant Joan i sant Pau.

Gàrgola: Canal volada generalment de pedra, de forma grotesca i de fantàstiques figures per la qual s'evacua l'aigua de la teulada. Element arquitectònic. *Fig. 102*

Garra: *Fig. 103*

Gasela: Atribut de sant Mamés.

Gatera: Els buits que es deixaven a la part inferior d'una porta per així deixar passar almenys un gat. Àdhuc es troben a les portes dels retaules.

Gaude fili Hiacinte praces tuas: Jacint

Gaudete: El tercer diumenge d'Advent, imitació del quart diumenge de Quaresma *Laetare*. Es diu *Gaudete* de les primeres paraules de l'introit amb les quals troba la caracteritzada expressió ja en el començament de la missa del caire d'alegria propi d'aquest diumenge.*

Gedékion (*Parathrónion*): Seu on s'asseu el bisbe que assisteix a la missa quan no celebra de pontifical. És més baixa i senzilla que el tron.*

Gelasianum (*sacramentarium gelasianum*): V. *Sacramentari romà*.

Gelosia: Enreixat fet de pedra perforada o en superfície de fusta amb la finalitat que des de l'interior hom pugui veure (les cerimònies) sense ésser vist. És d'època barroca, per exemple les de Sant Sever de Barcelona. *Fig. 178*

Gemma (*gramma*): Denominació medieval de l'ornamentació (*parura*) de l'humeral, de l'amit i de l'alba.

Genar, bisbe i màrtir (On. 19 de setembre): El seu atribut és un vas de ceràmica.

Genís d'Arles, notari (On. 25 d'agost): Els seus atributs són estilet per escriure, rotllo de pergamí i tinter.

Genís de Roma, comediant (On. 25 d'agost): Els seus atributs són rotllo de pergamí i màscara de teatre.

Genoveva, verge (On. 3 de gener): Els seus atributs són claus, pa i pou.

Gentilícia heràldica: V. *Heràldica de llinatges*

Genuflexió: Cerimònia freqüent en les funcions litúrgiques del ritu llatí desconeguda dels ritus orientals. És unes vegades momentània i altres de durada. En aquesta es tenen els dos genolls flexionats, en la primera unes vegades tots dos, i d'altres només el dret. El significat es regeix per l'acte que té lloc. Tan aviat exterioritza el sentiment de penitència corporal i el penediment de les faltes comeses, com és una manifestació de la pròpia insuficiència acompanyada de la necessitat dels auxilis divinals; altres vegades és un senyal de temor i d'acció de gràcies i, sobretot i més freqüentment, és un senyal d'adoració, especialment en el ritu de la missa, i de l'exposició i benedicció amb el Santíssim. En sentit més ampli i mediat són una espècie d'adoració les genuflexions que es fan el Divendres Sant abans i després de l'adoració de la Vera Creu i també les que es fan en l'exposició de les relíquies del *Lignum Crucis*.**

Genuflexorium: Banc d'agenollar-se amb reclinatori per posar-hi els braços.

Gerard: V. *Grau*.

Germà de Girona (On. 2 de juny): El seu atribut és tenalles.

Germà de Paris, bisbe (On. 28 de maig): Els seus atributs són cadena de la redempció de captaires, cadena, claus, escaire de paleta i martell.

Germandat: Associació de fidels amb entrada lliure, fundada per a fins caritatius o religiosos, erigida formalment o amb aprovació de l'autoritat eclesiàstica, enriquida amb indulgències o altres privilegis eclesiàstics. L'antic Dret canònic (c. 707) distingeix: 1. *Piae uniones*: associacions que han de tenir una missió orgànica com l'apostolat i les germandats usuals; 2. *Sodalitates*: associacions com les congregacions marianes o les de terciaris; 3. *Confraternitates*: que són germandats en sentit estricte i que tenen per finalitat promoure el culte públic, com són les confraries del Santíssim Sagrament o de la doctrina cristiana. L'antic Dret canònic (c. 708 ss.) conté les prescripcions detallades sobre la situació canònica de les tres classes de germandats. Les devocions practicades en comú per aquestes germandats tenen caràcter litúrgic perquè el tenen d'elles mateixes; pel que fa a la pregària són actes del culte privat i, per tant, alitúrgiques. Les germandats de l'església ja daten del segle XI. Les germandats d'oració del segle VII són els seus predecessors. Establertes pels dominics, carmelites i servites es propaguen al segle XIII i més encara al segle XVI.

Gerro: Atribut de santa Isabel d'Hongria, santa Isabel de Portugal, santa Justa i santa Rufina, santa Magdalena, santa Perpètua i santa Zita.

Gertrudis, verge (On. 16 de novembre): Els seus atributs són cor (amb el nen Jesús inscrit en el seu cor), creu i nafra.

Gertrudis de Nivelles, abadessa (On. 17 de març): Els seus atributs són rates.

Gervasi i Protasi, màrtirs (On. 19 de juny): Els seus atributs són cadena, clàmide de soldat, disciplines de penitència i martell.

Gil (o Egidi), abat (On. 1 de setembre): El seu atribut són les fletxes i el text llatí *Aegidii merito Caroli peccata di mito...*

Giralda de Sevilla: Atribut de santa Justa i santa Rufina.

Girola: Pas al voltant del presbiteri al cap del temple.

Glagolits: Els eslaus meridionals de l'Ístria, Croàcia, i Dalmàcia. Prenen aquest nom de la escriptura glagolítica, inventada per sant Ciril basant-se en la lletra minúscula grega que des de molt antic empren aquests països en lloc de l'escriptura ciríl·lica basada en els caràcters majúsculs grecs, usada pels russos, rutens, servis i búlgars. Sobre la llengua eclesiàstica dels glagolítics, vegeu *llengua litúrgica*.

Globus de la Terra: Atribut de sant Benet, sant Bru, sant Domènec, sant Francesc d'Assís, sant Francesc de Sales i sant Ignasi de Loiola.

Gloria in excelsis (*doxologia maior, hymnus angelicus*): Càntic de lloança que segueix immediatament els *kyries* de la missa, que comença amb el cant angèlic, dóna gràcies i lloances al Déu Pare omnipotent i al seu Fill assegut a la seva dreta que esborra els pecats del món. Aquest himne no es resa en les misses ferials —exceptuades les misses ferials del temps pasqual— ni tampoc en les dominiques d'Advent i de Quaresma, ni en les misses votives privades, exceptuant les misses votives dels sants àngels i la de la Mare de Déu. L'himne del *Gloria* és emprat a la missa per tots els ritus amb variants petites o grosses. Aquest himne consta de dues parts, la segona que es refereix al Fill al segle IV va ésser adjuntada a la primera que ja era coneguda abans del temps constantinià. La seva forma actual ja es pot comprovar al segle IX. Abans del segle VI ja era conegut a Roma per la festa de Nadal. El papa Símmac el va permetre per les misses dels diumenges i festes de màrtirs. Al segle IX era permès al prevere només el dia de la missa nova i a la vigília de Pentecosta; al segle XI es va treure aquesta limitació. El costum de no cantar el *Gloria* en temps d'Advent i en el temps de Quaresma, com ens ho fa notar Amalar, és un costum molt antic.*

Gloria Patrii et Filio et Spirito Sancto: Frase de sant Damàs

Gloses: En diplomàtica i paleografia, són els comentaris, interpretacions, doctrina d'autoritat sobre un text central que es fixa materialment en els costats de la "caixa" del volum o llibre.

Gola, arc de: *Fig. 18*

Gola, motllura de: *Fig. 114*

Gonçal d'Amarante, dominic (On. 10 de gener): Els seus atributs són ales, bordó, peix i pont.

Gos: Atribut de sant Bernat de Claravall, sant Conrad, sant Eustaqui, sant Hubert, santa Margarida de Cortona, santa Quitèria, sant Pere Canisi, sant Roc, sants caçadors, sant Tobies i sant Vitó.

Gos, escena de caça: Atribut de sant Julià.

Gòtic: Estil arquitectònic que va néixer al nord de França al segle XI i que predominà dins Europa fins el segle XVI. Es diu també "ogival", ja que la característica principal d'aquest és l'arc ogival o de punt d'ametlla. També en ell són característiques les voltes de creueria, l'arc boterell, claus de volta, que transmet l'empenta de les voltes als contraforts exteriors i els vitralls en murs amplis i esplèndids, ja que són molt alleugerits pels arcs i els contraforts.

Gràcies (*Reg. Gratiarum*): Com indica el nom, la temàtica d'aquesta sèrie arxivística és el de les concessions de permisos, llicències, col·lacions de beneficis, creació de càrrecs, autoritzacions per construir i ampliar capelles... que concedeix el bisbe, vicari general, provisor, governador eclesiàstics... als fidels i clergues o altres entitats eclesiàstiques.

Grades de l'altar: Graons que fan escala per pujar a l'altar. En els altars baixos només hi ha una tarima o grada anomenada *suppedaneum, scabellum, predella, bradella*; en els altars elevats hi ha la tarima i un o més graons. A Orient les grades d'altar encara són desconegudes. A Occident al segle X encara eren desconegudes o rares, però després s'estengueren fins esdevenir el seu ús una regla general. Els altars laterals només tenien una grada, i l'altar major en tenia dues o tres, i de vegades més. Les grades d'altar no han estat prescrites: pel seu ús i pel seu origen passaven a ser regla general abans del concili Vaticà II; és per això que el missal i el cerimonial romà les pressuposaven en les seves indicacions.*

Graduale (*gradale*): *Abans del concili Vaticà II*: Cant de coral melismàtic que es canta immediatament després de l'epístola, format, gairebé sempre, de salms. Es desenvolupa sobretot en la litúrgia de la missa. Com l'introit, l'ofertori o *Communio* pertany a les parts variables de la missa, té però la característica que no acompanya una acció, sinó que, com l'oració, l'epístola, les idees fonamentals de la qual repeteix i glossa. El seu origen és el rés d'un salm. Es diu gradual perquè antigament es cantava als graons de l'ambó. Aquest nom ja apareix a Rabanus Maurus i sembla que és d'origen gal·licà; a Roma tenia el nom de *responsum* o *responsorium* perquè es cantava responsorialment, d'una manera abreujada. Originàriament solament el cor cantava el gradual a l'ofici, com era costum a la segona meitat de l'edat mitjana de resar-lo també el sacerdot. En el temps comprès entre la dominica *in Albis* i el diumenge després de Pentecosta, es deixava —abans del concili Vaticà II— el gradual i només es cantava l'*al·leluia*, costum que ja es pot comprovar en el gran antifonari de sant Gregori el Gran.

Gradus: **1.** Els graons de l'altar; **2.** Els graons del presbiteri; **3.** La jerarquia obtinguda per l'ordenació; **4.** L'ambó; aquest nom ve dels graons que hi ha per pujar a dalt; **5.** Denominació dels salms graduals (*psalmi graduales*).

Graella: Atribut de sant Llorenç, sant Quintí i sant Vicenç Ferrer.

Graelles: Atribut de sant Fructuós.

Grajdanka: V. *Llengua litúrgica.*

Granada: Atribut de sant Joan de Déu i sant Salvador d'Horta.

Gratiarum actio: Acció de gràcies del sacerdot després de la missa compost d'una antífona, del càntic *Benedicite*, del salm 150 seguit d'una sèrie de versets i de tres oracions. Un formulari del segle XI conté amb poques diferències aquestes oracions.

Grau (On. 3 d'octubre): Els seus atributs són fuet, malalt, mitra a terra, peix i tonell.

Gregori el Gran, Papa i doctor de l'Església (On. 3 de setembre): Els seus atributs són altar, àngel, capella petita a les mans, colom, *Ecce Homo* i la Santa Missa, estrella a la mà, purgatori, Crist *Ecce Homo* en el retaule i el text llatí *Ora pro nobis Deum.*

Gregori Taumaturg, bisbe (On. 29 de novembre): Els seus atributs són bastó, pedres i roca.

Gregori de Tours, bisbe (On. 17 de novembre): Els seus atributs són arqueta, arqueta petita i peix.

Gregorianum (*sacramentarium gregorianum*): V. *Sacramentaris romans*.

Gremiale (*pannus, tobalea*): *Abans del concili Vaticà II:* Drap que el bisbe es posava estès a la falda mentre es cantaven els *kyries*, el *Gloria*, el *Credo*, en distribuir les candeles benèides, en imposar la cendra, i en fer els ungiments en les misses pontificals d'ordenació. El gremial dels pontificals era de seda, mentre que el de les altres cerimònies era de tela. Les dades més antigues del gremial són del segle XIII, quan encara no era un ornament exclusiu del bisbe; el prevere se'n servia en els oficis solemnes. L'*ordo* de Jaume Gaetà el detecta a Roma a inicis del segle XIV. El nom gremial apareix en els inventaris del segle XV. *Fig. 304*

Griu (o Grif o Grau): Animal quimèric amb cap i ales d'àguila i cos de lleó. Es troben, per exemple, al portal de Sant Iu de la catedral de Barcelona.

Guant: Atribut de sant Cesari.

Guants litúrgics (*Chirotecae, manicae, wuanti, guanti*): *Abans del concili Vaticà II:* Guants ornats amb una creu al palmell que els cardenals, bisbes i alts prelats podien portar durant la missa pontifical; altres persones solament els podien dur mitjançant un privilegi especial. Només es portaven des de l'inici de la missa fins a l'ofertori; són del color del dia, mai són negres perquè ni es duien per les misses de difunts ni el Divendres Sant. Les primeres notícies que en tenim són del segle X. Els liturgistes del segle IX encara no els coneixien. Sembla que van començar a emprar-se a França amb la vestidura pontifical, i d'aquí van passar a Roma, essent constantment un distintiu d'ornament dels bisbes que ben aviat era permès a altres, especialment als abats. A l'edat mitjana o es feien amb punt de mitja, o cosint diferents pedaços de roba tallada convenientment. Primerament eren confeccionats gairebé sempre de tela; del segle XIIIençà predominaven els blancs, exclusivament. Al segle XII els guants ja tenien un ornament al palmell dit *tasellus, fibula, monile*, o un brodat amb un galó que al segle XIII es desenvolupava en rics *manicalia* o *pugnalia*. L'ús litúrgic dels guants va ser sempre limitat a diferents indrets; a l'edat mitjana eren usats en els oficis i en les processons, però això mai fou permès a Roma, on eren únicament i exclusiva ornament de la missa. En la consagració episcopal ja al segle XII el bisbe consagrant posava els guants al nou consagrat.*

Guants pontificals: V. *Guants Fig. 301* i *303*

Guatlla: Atribut de sant Nicolau de Tolentino.

Gúbia: Enformador de tall semicircular emprat pels que dibuixen sobre linòleum o sobre boix o en treballs de torneria. Foren famoses les il·lustracions de la Tipografia Martí de Terrassa d'Isidre Martí Bonastre amb l'artista Mateu Avellaneda, que empraven el linòleum per fer els colors (algunes vegades arribaren a 12 colors o plantilles). *Fig. 261*

Guillem, ermità (On. 10 de febrer): Els seus atributs són armadura, crani, dit davant la boca, estàtua de la Mare de Déu i ocells.

Guim, abat (On. 31 de març): El seu atribut és el peix.

Guineu: Atribut de sant Bonifaci.

Gules: Color heràldic vermell representat gràficament per un ratllat vertical.

Gumersind, màrtir (On. 19 de gener): El seu atribut és l'alfange (peix espasa).

Gyneikáion: Lloc que les esglésies del ritu grec tenen destinat a les dones. Allà on hi ha tribunes. On no n'hi ha és una nau lateral. En el barroc es protegiran en les denominades "gelosies".

H

Habacuc, profeta (On. 15 de gener): Els seus atributs són àngel, pa i trompeta (fi del món).

Hanc igitur oblationem: Oració del cànon primer romà que s'uneix al *Communicantes* del cànon completant-lo i en la qual el sacerdot demana a Déu Nostre Senyor que accepti benigne el sacrifici i per aquest doni a tots la pau aquí a la terra, que ens lliuri de la mort eterna i que ens vulgui comptar entre els benaurats. Generalment és invariable, llevat de Pasqua i Pentecosta, que és ampliat amb una pregària pels batejats de nou. La cerimònia d'estendre les mans damunt l'oblata en dir l'*Hanc igitur* encara no és coneguda en l'*Ordo* de l'any 1300, i no ho serà fins l'*Ordo* de Burkard II d'Strasburg de l'any 1502, d'on la va prendre sant Pius V per al missal romà.*

Hastile: Perxa o barra damunt la qual es fixa la creu.

Hebdomada in albis Paschae, Paschalis: Setmana de pasqua.

Hebdomada media: Setmana després del diumenge *Laetare*.

Hebdomada Passionis: *Abans del concili Vaticà II*: Setmana després del diumenge de passió (o últim diumenge de Quaresma).

Hebdomada poenalis, poenitentialis, poenosa: Setmana Santa.

Hebdomas: Denominació grega de la setmana. Comença a la Quaresma amb el dilluns. La Setmana Santa és anomenada la gran setmana.

Hebdomas in authentica: Nom que en els primers temps de l'edat mitjana es donava a la Setmana Santa per ser la més distingida i la més important de l'any eclesiàstic.

Helena: V. *Elena*

Herald: Oficial d'armes la missió del qual consistia a examinar els escuts d'armes dels participants en els tornejos per comprovar si tots els ornaments, les peces i figures que apareixien a l'escut estaven en regla. Anava vestit de dalmàtica. V. *Heràldica*

Heràldica: Ciència que estudia els escuts d'armes. Una part molt important de l'esmentada ciència és la que fa referència a la composició interna de l'escut, és a dir la seva forma, als punts, a les càrregues i a les divisions del camper, als esmalts i a les brisures. També tracta de la part externa de la composició de l'escut: l'acompanyament, timbre i els sostenidors. L'heràldica es divideix: corporativa (associacions), gentilícia (llinatges), municipal (localitats), estatal (estats), eclesiàstica (institucions de l'Església)... Els escuts d'armes tenen llur origen al camp de batalla (segle XII) per dirigir els contendents i els tornejos. Els escuts els empraven fonamentalment els nobles, burgesos i àdhuc pagesos. V. *Blasó Fig. 273, 274, 275, 276, 278, 279 i 280*

Heràldica corporativa: V. *Heràldica d'associacions*

Heràldica eclesiàstica: V. *Heràldica de clergues*

Heràldica estatal: V. *Heràldica d'estats*

Heràldica municipal: V. *Heràldica de localitats*

Herbes, manoll d': Atribut de sant Cirus, santa Irene romana, santa Praxedes i sants que lluitaren contra els heretges.

Heribert, bisbe (On. 16 de març): El seu atribut és el colom.

Hermenegild, màrtir (On. 13 d'abril): Els seus atributs són destral i monograma de Crist.

Hersia (*Rastella rastrum*): **1.** Biga (*pergula*) o canelobre de peu amb una gran quantitat de llums col·locats en filera, l'un rere l'altre. Aquestes fileres de llums eren molt usuals a l'edat mitjana i es col·locaven als dos costats o davant l'altar; **2.** Denominació medieval del rastell dels ciris.

Hexàstil: Pòrtic que té sis columnes a la seva façana principal.

Hidria: Gerro gran emprat per motius decoratius o per tenir-hi plantes de flors.

Higini, Papa i màrtir (On 1 de gener): El seu atribut és el pergamí.

Hilari (On. 28 de novembre): Els seus atributs són bressol, destrucció de la Tarasca (ídol) i nens.

Hilari de Poitiers, bisbe i doctor de l'Església (On. 13 de gener): El seu atribut és la serp.

Himnari: Col·lecció ordenada dels himnes de l'any litúrgic i de les festes que s'hi escauen, establerta a l'edat mitjana per als oficis divinals.

Himne (grec *hymnos*): Cançó de lloança introduïda a la literatura llatina pels Sants Pares. Significa, en un sentit ampli, tota composició litúrgica de lloança, d'acció de gràcies o de pregària, sigui en forma rimada o en forma lliure, per exemple el *Te Deum*, el *Gloria*, el *Sanctus*, els salms i els càntics. En sentit estricte significa peça de cant litúrgic en forma mètrica, sigui independent, com els himnes del breviari, les seqüències de la missa o els càntics de processons, sigui formant part d'un altre text com els trops de l'antifonari o del gradual; en sentit més concret els cants mètrics o rítmics

de l'ofici (breviari). Els himnes formen a l'Orient i Occident una part de la litúrgia. A l'Orient van ésser admesos a la litúrgia durant la meitat del segle IV. La poesia himnica dels grecs assoleix la millor florida entre els segles V i VIII. Al segle VIII la disputa de les imatges interrompé i perjudicà aquesta florida, i al segle XI acaba per desaparèixer aquest tipus de poesia. A Occident sant Ambròs és una figura de representació definitiva en l'ús dels himnes en la litúrgia. Els seus himnes apareixen a la regla de sant Benet com a parts integrants de l'ofici diví. Vers el segle VIII la poesia himnica adquirí a Occident una singular florida. La litúrgia romana era refractària a l'admissió del cant dels himnes; a mitjan segle XII encara no estava en ús; només al segle XIII s'hi naturalitzava. La reforma del missal i del breviari, feta per sant Pius V, establia un ordre nou dels himnes sacrificant moltes seqüències, mentre els himnes del breviari experimentaven poques trasmudances. La forma poètica dels himnes, tant a Orient com a Occident, era la mètrica basada en les combinacions de quantitats; en els himnes de factura tardana domina a Orient i a Occident el ritme basat en l'accent del mot que és molt més avantatjós per al cant. La rima del final del vers en els himnes es troba ja molt aviat, en els de sant Ambròs i de Seduli per exemple; més tard, la rima és més freqüent, i als segles XI i XII domina en absolut. En temps del papa Urbà VIII es feren algunes reformes, no massa encertades, adaptant els himnes a les regles de la mètrica del llatí clàssic, segons els corrents classicistes, però no van tenir èxit. En el ritu romà les matines de l'Epifania, les dels tres darrers dies de Setmana Santa, les de Pasqua i octava i l'ofici de difunts no tenen himne. Cada hora de tots els altres oficis té sempre un himne, el de matines, *tertia, sexta*, *nona*... és abans dels salms, el de *laudes*, vespres i el de completes va darrera dels salms. Els himnes es canten al cor a peu dret i la rúbrica no mana agenollar-se. L'estrofa final de l'himne va adreçada a la Santíssima Trinitat, igual que la doxologia final de cada salm; va adreçada al Fill en les solemnitats de Nadal o de l'Epifania i a la Mare de Déu en els dies i en les festes que tenen alguna relació amb ella. Els himnes iàmbics dímetres canvien la seva estrofa final per l'estrofa de final de l'himne de la festa.

Himne angèlic: V. *Gloria in excelsis...*

Himne seràfic: V. *Sanctus*.

Hipòlit, prevere i màrtir (On. 13 d'agost): Els seus atributs són alabarda i armadura.

Hisop: Es diu també de l'aspersori (per aspergir). Recorda una planta petita i olorosa que es troba als prats secs de muntanya i que es prestava a ser apta per l'aspersió.** *Fig. 242*

Hisop: Atribut de sant Antoni de Pàdua, santa Marta, sant Pere (company de Marcel·lí), sant Salvador d'Horta i santa Ubaldesca.

Historia: En llenguatge medieval significa: **1.** La Sagrada Escriptura, els passionaris, els llegendaris i les lliçons admeses al breviari; **2.** Els responsoris que segueixen aquestes lectures que continuen i desenvolupen les idees en elles contingudes; **3.** Les parts de l'ofici contingudes en l'antifonari, fins i tot les que no es reciten; **4.** Els oficis rimats de les darreries de l'edat mitjana (*historiae rythmicae, rhitmatae, rimatae*). **5.** Himnes cantats a dues bandes pels cristians primitius a l'Imperi romà, a Crist com a Déu que és, segons testimoni de Plini el Jove.

Homes i dones: V. *Separació d'homes i dones en l'Església*

Homiliari (*homiliarium, liber humiliarius*): Col·lecció medieval d'homilies ordenades segons el *propium de tempore* i el *proprium de sanctis* de l'any litúrgic, que s'emprava en les vigílies de l'ofici. Són coneguts els homiliaris de Pau Warnefried (ca 790) i el de l'abat Alanus de Farfa (790).*

Honorat d'Amiens: Bisbe i patró dels plaquers (On. 16 de maig): Els seus atributs són pa i placa de forner.

Hores (*Horae, preces horarum*): Nom de l'ofici; quant el seu ús es divideix en determinades hores del dia i de la nit. Es diuen hores canòniques (*horae canonicae*) perquè aquestes estan prescrites pels cànons, ordenat en hores i regulat en els menors detalls.

Hores del dia: Nom de les diverses parts de l'ofici distribuïdes segons les hores del dia.

Hores menors (*Horae minores, parvae*): Mot col·lectiu per designar les hores de *prima,* (abans del concili Vaticà II) *tertia, sexta i nona* distint de les *laudes* i les vespres; prenen aquest nom no sols per raó de menor extensió, comparades amb les *laudes* i les vespres, sinó que tant si es resen privadament com en el cor, es resen amb menys solemnitat.

Hosanna: Forma grecitzada de l'hebreu *Hoschianna*. Originàriament era una súplica (ajudeu-nos) que passà a significar l'expressió de joia exultant, significat que encara té el *Sanctus* de la missa.

Hostalatge: V. *Lleuda*

Hòstia (*hostia, oblata*, també *oblia* en l'edat mitjana; grec *prosphorá*): El pa que serveix per al sacrifici eucarístic que originàriament era ofert pels fidels (ofertes naturals). S'ha de pastar amb farina pura i aigua sense cap mena de mescla. L'Occident, des del segle VIII, es serveix de pa alís (sense llevat); l'Orient, en canvi, exceptuats els armenis i els maronites, fa ús del pa llevat; fins i tot entre els grecs el pa alís és matèria invàlida. Recentment, però, la Santa Seu ha establert unes normatives (a. 2008). La seva forma era en temps més antics la de pans rodons i pans amb clivelles que permetien el partir-lo; també tenia la forma d'un tortell (*corona rotula*) o la d'un pastisset triangular. Les hòsties consagrades s'havien de partir abans de la comunió i d'ésser distribuïdes als fidels. Les hòsties primes en forma d'una moneda (*in modum denarii, in formam nummi*) amb una creu o amb la figura del Salvador, tals com les tenim avui, grosses per la missa i petites per la comunió dels fidels, entraren en ús després de l'època carolíngia; per raó de la seva comoditat ja s'havien generalitzat a inicis del segle XII. Després cessà l'ofertori de les oblacions naturals, i es posà una gran cura en la preparació de les hòsties. Generalment tan sols els preveres o els clergues podien preparar-les. Els hostiers (*ferrum oblatorium, ferrum characteratum, molle ferreum*) ja eren coneguts a les darreries del segle IX. Els ritus orientals prescriuen que les hòsties han d'ésser fetes del dia; el ritu romà prescriu que han d'ésser fresques (*recentes*); en tot cas no poden tenir més d'un mes.*

Hòstia: Atribut de santa Juliana de Falconieri.

Hostier: Capsa on es guarden les hòsties destinades a la celebració de l'Eucaristia. Primer van ser de ferro, i després de plata, de coure o d'algun altre metall.**

Hostiera: V. *Hostier*

Hostiers (*ferrum oblatorium, ferrum characteratum, molle ferreum*): Mena d'estenalles llargues amb dues planxes rodones o rectangulars a l'extrem amb la figura de l'hòstia dibuixada a l'interior on es posa la pasta de fer les hòsties. Ja es citen al segle IX.

Hubert, bisbe (On. 3 de novembre): Els seus atributs són arc amb fletxes, banya, cérvol, fletxes, gos i vel.

Hucusque: Apèndix afegit al sacramentari gregorià que el papa Adrià I va enviar als francs introduït per Alcuí, com *appendix* o complement que començava la seva introducció amb *Hucusque*; aquest complement conté la missa i altres formularis litúrgics que estaven en ús a la Gàl·lia i que no són esmentats en el *Gregorianum*.*

Hug de Grenoble (On. 1 d'abril): Els seus atributs són cigne, set estrelles en l'estendard i flors.

Hug de Lincoln, monjo cartoixà i bisbe (On. 17 de novembre): Els seus atributs són àngel, calze i cigne.

Humbert, monjo (On. 26 de març): Els seus atributs són doll d'aigua, os i vel.

Humeral: Drap litúrgic que serveix per cobrir les espatlles en portar el Santíssim, sigui per donar la benedicció, sigui per portar el viàtic.*

Humeral de l'acòlit que duu la mitra (*mappa, velum*): *Abans del concili Vaticà II:* Vel de seda que duu l'acòlit que sosté la mitra quan el bisbe celebra de pontifical, si no porta capa pluvial segons el cerimonial l'ha de portar al coll i amb els becs ha d'aguantar la mitra. És citat a l'*Ordo* de Gaietanus amb el nom de *tobaleia*.*

Humeral del Patenarius (*velum, sindon, palla, pallium, palliolum, mantellum, mantile, mappula, offertorium*): *Abans del concili Vaticà II:* Humeral de seda que tapava les espatlles amb el qual el sotsdiaca sostenia la patena des de l'ofertori fins al *Pater noster*. Apareix als *Ordines comuni* dels segles VIII i IX, llavors, però, tenia el càrrec de *patenarius* un acòlit, alhora que aquest passà al sotsdiaca molt més tard; a Roma als segles VI i XII i fora de Roma, a molts llocs, després de l'edat mitjana. Allà on el sotsdiaca feia de *patenarius*, sostenia algunes vegades la patena amb el maniple, per regla, però, amb el *velum (mappula, offertorium)* amb el qual havia dut el calze de la creença a l'altar; allà on l'escolà era el *patenarius* sostenia la patena amb un petit mantell que a París era anomenat *soc*; el *patenarius* va existir a París fins al segle XVIII.*

Hypapante (del bizantí *ypantáo*, trobar-se): Denominació grega molt estesa a Occident de la Presentació del Fill de Déu al temple, fent-se l'encontre de Simeó i Anna amb el Fill de Déu, festa anomenada també Purificació de la Mare de Déu.

Hyperdulia (grec *yperdoyleia*): V. *Cultus hyperduliae*.

Hypogeum: Construcció subterrània destinada a sepultura generalment, o lloc de culte. Cementiri subterrani (*catacumba*): V. *Coementerium*.

I

Idiómelon: Cant de l'ofici del ritu grec que no ha estat pres de la melodia de cap altre cant.

Ídol destruit: Atribut de sant Alexandre soldat, sant Ponç, santa Susanna, sant Timoteu i sant Víctor de Marsella.

Ieiunium mensis primi, quarti, septimi, decimi: V. *Témpores*

Ierateion (*Ierón*): Significa en grec l'espai de l'altar de l'església. En sentit especial el santuari.

Ieratikón (*Bíblion*): Llibre litúrgic del ritu grec en el qual, per raó de comoditat, hi ha les oracions que el prevere ha de resar en la missa, en l'*ordos* i en l'*esperinos*. És d'origen modern i no té caràcter oficial.

Ierodiakónikon: Llibre del ritu grec en el qual hi ha reunides les oracions que ha de dir el diaca en les cerimònies litúrgiques.

Ierosyne: En el ritu grec significa el sagrament de l'orde, especialment la primera tonsura anomenada també *Cheirotonía* per raó de la imposició de les mans.

Ieroygía: *Leitúrgia*. Significa la celebració del sacrifici eucarístic.

Ieroyrgós: Prevere que celebra els actes litúrgics, el celebrant.

Ignasi d'Antioquia, bisbe i màrtir (On. 17 d'octubre): Els seus atributs són l'arpa, cor amb dards (dintre del pit devorat per lleons) i lleó.

Ignasi de Loiola, prevere (On. 31 de juliol): Els seus atributs són colom, globus de la Terra, llop, nom de Jesús i els textos llatins A.M.D.G.(*Ad maiorem Dei gloriam*), I.H.S i *Oh Sanctissima Trinitas*.

Igniterium: Denominació medieval del toc de queda, que prenia aquest nom perquè en sentir-lo tocar s'havia de colgar el foc de la llar, per raons de seguretat.

IHS: Frase de Bernardí de Siena

IHS: Frase d'Ignasi de Loiola

IHS: Frase de Joan de Capistrano

IHS: Frase de Mònica

Ikonostase (*Eikonóstasis, Eikonostásion*): Denominació que els russos i els sud-eslaus donen al retaule que tanca l'espai de l'altar.

Ikonostase (*templon eikonóstasis*): Paret de fusta amb tres portes, una de gran al mig i dues petites laterals, que separa l'espai de l'altar de la resta de l'església. Aquesta paret està plena de pintures les unes damunt les altres i al mig de tot hi ha la figura del Crist clavat a la creu amb corona, és a dir una majestat. La porta central anomenada "santa", la "magnífica" o la "real", sempre té a la part dreta la figura del Salvador i a l'esquerra la de la Mare de Déu. Només passen per ella els preveres i els diaques. La seva part baixa es pot tancar amb dues ales i la seva part superior amb un *velum*. La paret figurada té el seu origen en les reixes columnades que tancaven els altars a finals de l'edat mitjana i en els quals es van substituir les columnes per pilars de fusta i es col·locaven taules pintades entre columna i columna en comptes de posar el vel a la seva part posterior.

Ildefons de Toledo, bisbe (On. 23 de gener): Els seus atributs són aparició de la Mare de Déu, casulla que va rebre de Maria Santíssima i vel.

Imatges del culte: Imatges que es col·loquen a l'església no només per a l'ornamentació de l'edificació i l'educació religiosa dels fidels, sinó per finalitats del culte, col·locades especialment per la seva veneració com són la creu i les imatges de l'altar, i d'especial devoció, entre d'altres. La veneració que se'ls tributa és un *cultus relativus* segons mana el concili de Nicea II (787), és a dir, un culte que no es tributa a la imatge sinó a allò que la imatge representa. Aquest culte es manifesta amb el fet d'orar davant les imatges, ornar-les i encensar-les, encendre'ls llum, inclinant el cap al seu davant, portant-les en les processons, etc. En elles s'ha d'evitar tot quan és inadequat, el que es contradiu a l'ús corrent, allò desusat o que excita indignació i tot quan contradiu les prescripcions de l'Església en allò que al culte de les imatges fa referència. Per això, per exemple, les imatges estaven cobertes en temps de Passió per motius de centrar l'atenció dels fidels en el tema central de la Setmana Santa. En les processons no es poden portar sota tàlem, no poden ésser col·locades damunt el sagrari o tabernacle de l'exposició, llevat de la creu de l'altar. En la missa solemne, quan s'encensa l'altar, també s'han d'encensar les imatges de l'altar.

Imatges de les esglésies: Les imatges o figures en el temple serveixen: 1. Per guarnir les parets, sostres, voltes, mobiliari, finestrals, atuells litúrgics i ornaments sagrats; 2. Per a l'edificació religiosa, per l'encoratjament i formació religiosa dels fidels; 3. Com a objectes del culte. Per la seva construcció, sigui en relació amb el material, sigui per llur representació han d'ésser dignes, edificants i comprensibles (pintures) d'acord amb l'Església i els costums tradicionals

d'aquesta; s'ha d'evitar tota representació insòlita, que cridi l'atenció singularment i sobretot han d'estar lliures de tot element profà, inadequat o que exciti o que xoqui amb els sentits. Les prescripcions que determinen com han d'ésser les imatges són molt limitades. Es redueixen a dir allò que determinà el concili Tridentí que prohibeix les representacions d'imatges estranyes, que contradiuen la seva procedència, que desdiuen de la dignitat de la casa de Déu i del culte; en el restant es deixa plena llibertat als artistes. Els ritus orientals només permeten imatges pintades, i en canvi el ritu llatí no té cap diferència entre les representacions plàstiques i pintades i admet les dues a les esglésies.*

Imatges sagrades: Per una tradició molt antiga de l'Església, és costum que s'exposin a la veneració (no adoració) les imatges i relíquies dels sants així com de Crist i de la Mare de Déu. El concili de Nicea II (787) va admetre el culte distingint, però, l'adoració de la veneració.**

Immolatio: Una segona denominació del prefaci de la missa en el ritu gal·licà (V. *Contestatio)*. Prenia el nom d'*Immolatio* perquè començava amb ell el sacrifici pròpiament dit.

Imoscap: Començament del fust (part inferior) d'una columna.

Impluvium: V. *Atri*.

Imposar les mans: Gest litúrgic —ja a l'Antic Testament— de transmissió d'un poder així com de benedicció, de guariment de malalts i del poder de conferir un ministeri eclesial. Hom el troba en la confirmació com a donació de l'Esperit Sant, en la pregària eucarística, en els altres sagraments, com en el conferir l'orde a bisbes, sacerdots i diaques...**

Imposició de les mans (*Impositio manus o manuum*): Cerimònia que apareix sovint en els actes litúrgics i que pot ser un sagrament i símbol de la comunicació de les gràcies sobrenaturals o la tramesa de la potestat plena, com succeeix en el sagrament de la confirmació i en l'ordenació del diaca i del prevere, així com en la consagració del bisbe. És un sagramental en la visitació dels malalts i com a tal l'expressió d'una comunicació sobrenatural de l'enfortiment de l'ànima i del cos. Té un caràcter d'exorcisme en l'administració del baptisme i en l'oració *Hanc igitur* del cànon primer de la missa. En la primera significa la purificació i la santificació de l'aigua de batejar per virtut de l'Esperit Sant; en el cànon abans de la consagració és una expressió simbòlica de l'oferiment del sacerdot feta per ell mateix i dels fidels que assisteixen a la missa com a intermediaris, unida amb la renovació del sacrifici del Calvari.*

Imposició de les mans en els ritus del Baptisme: Cerimònia constatada vers l'any 300 en un cànon del sínode d'Elvira, que es practicava en l'admissió al catecumenat. En l'ordre dels escrutinis romans es repetia en cada escrutini. Abans del concili Vaticà II apareix solament en la cerimònia del començament de la primera part de l'administració del baptisme; en el baptisme d'un adult apareix també a l'inici de la segona part. En un i l'altre significa la destrucció del poder del dimoni i la presa de possessió de Crist i de l'Església en el catecumen.*

Imposta: Carreu o rengle de carreus, generalment motllurats i més sortints que la paret sobre els quals descansa un arc o una volta. *Fig. 157*

Imposta d'un arc: *Fig. 12*

Improperis: Queixes corprenedores del Crucificat per la il·limitada ingratitud del seu poble. Es canten el dia del Divendres Sant a l'hora de l'adoració de la Creu, alternant dos solistes i dos cors. Segueix els tres primers versos cada cop com a refrany el trisagi: *Hagios oh Theos, Sanctus Deus*, seguint-los el vers *Popule meus, quid feci tibi*. Els improperis s'introduïren en el ritu de l'adoració de la Creu al segle X, i segons totes les probabilitats a França; aviat es generalitzaren aquí passant després a Roma, on, segons l'*Ordo* de Bernardus, al segle XIII ja estaven en ús.*

In principio erat Deus...: Joan Evangelista.

In vitam aeternam: Maties.

Incensorium: A l'edat mitjana significava: **1.** Els encensers; **2.** El receptacle per contenir l'encens.

Incensum: La reïna que pren aquest nom perquè s'encén per produir perfum.

Inceptionale: És el que s'anomena en l'actualitat gradual en el qual a les darreries de l'edat mitjana era costum anotar les entonacions de les antífones i altres càntics de l'ofici així com de la missa per tal d'ésser el seu ús més manual.

Inclinació (*inclinatio*, grec *proskínesís,* i *metánoia ikrâ*): Doblament del cos o inclinació del cap. Segons les rúbriques d'abans del concili Vaticà II es distingeix una inclinació *profunda* en la qual es doblega tota la part superior del cos i una *mediocris* en la qual solament es dobla el cap i la part superior del cos, i aquesta acostuma a dividir-se, segons els rubricistes, en una *inclinatio capitis magna, media* i *parva* (inclinació profunda, mitja i simple), la primera de les quals es practica en el *Gloria Patri*, en pronunciar-se el nom de Jesús, en l'*Oremus*, en l'*Agnus Dei* i en diverses parts del *Gloria* i del *Credo*, Prefaci, etc. La segona inclinació es practicava segons les circumstàncies, responia al *cultus* de latria i es feia en pronunciar el nom del sant en honor del qual es celebra la missa i ofici, en pronunciar el nom del Papa i en algunes altres circumstàncies, sempre abans del concili Vaticà II; està en relació amb el culte de dulia. La inclinació en la majoria dels casos té caràcter de manifestació externa d'una reverència religiosa o cultural. És una expressió externa del penediment al *Confiteor*; de petició plena de confiança en el *Munda cor meum* de l'evangeli, en l'*Oremus* i en l'*Agnus Dei*. Les prescripcions de les inclinacions que tenia el ritu romà estaven ja en pràctica a finals de l'edat mitjana, com ho demostra l'*Ordo* de Burkard d'Strasburg. Els ritus orientals no coneixen la inclinació de cap. L'*inclinatio corporis* dels orientals, que consisteix en un profund abaixament del cos va acompanyada del tocar a terra el sacerdot amb la mà dreta, cosa que substitueix l'agenollar-se que és desconegut pels orientals.*

Inclinació: (després del concili Vaticà II) En la litúrgia, fer inclinació és un gest amb què manifestem la reverència i l'honor que tributem a les persones mateixes o als seus signes. La inclinació es pot fer acotant només el cap. Aleshores parlem d'inclinació de cap, i aquesta es fa quan s'anomenen juntes les tres persones divines i quan es pronuncia el nom de Jesús, de la Mare de Déu i del sant al que es fa memòria en la celebració litúrgica. La inclinació

profunda es fa a partir de la cintura, i es fa a l'altar i en algunes oracions en què es demana la protecció divina o la petició en llegir l'evangeli.**

Indi: Atribut de sant Francesc Xavier, sant Francesc Solano, sant Lluís Bertran, sant Pere Claver i sant Toribio de Lima.

Indicció: És un període de 15 anys. Comença a Egipte i s'estén per tot Europa ja al segle IV després de Crist. Es posa com a termini a quo l'any 313. Un cop acabat el període de 15 anys torna a començar sense indicat el període anterior. És molt emprat en els documents pontificis.

Indulgència: *Abans del concili Vaticà II*: Remissió de la pena temporal o de la pena de l'altra vida (en el purgatori) pels pecats, concedida fora de la penitència pels prelats de l'Església, del tresor espiritual de l'Església, dels mèrits de Crist i dels sants. És indispensable per guanyar les indulgències l'execució de les bones obres prescrites, com l'oració, les almoines, rebre els sagraments de la penitència i eucaristia, dejunar, etc. És de fe que l'Església pot concedir indulgències i que guanyar-les és cosa saludable. La doctrina sobre indulgències es basa en les veritats de fe que ensenyen que l'Església té poder de perdonar les culpes i les penes per elles degudes; que Crist va satisfer de sobres per les culpes dels homes i que als membres de l'Església juntament amb Crist i els sants es comuniquen els uns amb els altres. La indulgència es distingeix, segons la pena perdonada, en plenària i parcial; aquesta última és una remissió d'una part de la pena temporal deguda pels nostres pecats, mentre que la plenària és una remissió de tota la pena deguda si el que la guanya practica les condicions prescrites. Les indulgències es poden aplicar als difunts (ànimes del purgatori) solament en qualitat de sufragi. Les indulgències ja apareixen en els primers temps del cristianisme. La indulgència consistia primerament en una condonació mediata de les penes temporals, perdonant en part o totalment les penes imposades per l'Església o en el canvi de la mateixa en una pena menys carregosa. Solament a la segona meitat de l'edat mitjana va tenir lloc la indulgència que aportava la remissió immediata de les penes temporals amb la condició de practicar certes bones obres per tal d'obtenir-la. Les expressions 40, 80, 100 dies d'indulgència, així com 7 anys i 7 quarantenes recorden la pràctica primitiva de l'Església del perdó. Cal recordar que els penitents tenien un nombre fixat de dies per acomplir les penitències.*

Indutus planeta: Explicació del ritu de la missa, introduïda en el missal després del Dissabte Sant, equivalent a l'actual *Ordo Missae del Propium de tempore* que ja apareix en els missals del segle XIII i perdura en alguns d'impresos al segle XVI. L'*Ordo* és dit *Indutus planeta* per raó de les paraules amb les quals començà. Generalment s'intitula *Ordo agendorum et dicendorum a sacerdote in missa privata et feriali juxta consuetudinem romanae ecclesiae.**

Infantes: Els nois que cantaven a la *schola cantorum* medieval.

Infula: En la llengua medieval significa: **1.** El birret; **2.** La casulla; **3.** La mitra; **4.** Les cintes i ornaments que pengen darrera la mitra (V. *Mitra*); **5.** El vestit litúrgic en general; actualment significa solament: **1.** La mitra; **2.** Les cintes o ornaments d'aquesta. *Fig. 296*

Ingressa: Denominació de l'introit de la missa del ritu ambrosià.

Innocents (*festa dels*): Festa dels Sants Innocents sacrificats per Herodes a Betlem en els dies després del naixement de Jesús Infant. Es celebra el 28 de desembre. Va entrar en pràctica molt aviat a l'Església alhora que ja la trobem citada en el calendari de Cartago (segle V), en el *Gelasianum*, en el *Leonianum* i en el ritual gal·licà antic. Si s'escau en dia de feina el color que regia abans del concili Vaticà II era el morat; l'ofici no tenia *Te Deum* i la missa no tenia *Gloria*; si s'esqueia en diumenge el color litúrgic era el vermell l'ofici tenia *Te Deum* i la misa *Gloria*.*

Insertio missarum: La combinació de dos o tres formularis de misses que servien per a les misses *bifaciatae* i *trifaciatae*.

Insígnia: Característica distintiva de la dignitat d'una persona eclesiàstica. Aquestes característiques són la mitra, el bàcul i d'una manera especial el maniple, l'estola i el pal·li. *Fig. 294, 295, 296, 297 i 298*

Instructio clementina: Ordenament detallat donat pel papa Climent XI el 1705, en el qual es regula, fins el darrer detall, la manera com s'ha de practicar a Roma la funció de les quaranta hores. Aquest ordenament té caràcter preceptiu sols per Roma, i pels altres indrets només té caràcter directiu en les seves indicacions i en les seves línies generals.

Instruments de cirurgia o medicina: Atribut de sant Cosme i sant Damià, sant Lliberat i sant Lluc.

Instruments d'escriure: Atribut de sant Agustí, sant Albert Magne, sant Bonaventura, sants doctors (els quatre principals), sants escriptors, sants evangelistes, sant Tomàs d'Aquino.

Instruments musicals: Atribut de santa Cecília, sant David i sant Millà.

Instruments de passió: **1.** Són representacions dels claus, escala, canya de la fel, daus, columna d'assots, lavatori de Pilat... molt freqüents en època barroca. Vegi's al Museu Diocesà de Barcelona alguns calzes que al seu peu mateix hi ha els instruments esmentats. **2.** Atribut de santa Helena, santa Caterina de Siena, santa Lutgarda, santa Magdalena de Pazzi, santa Paula, sant Pelegrí i santa Rita de Càsia.

Intenció de missa: V. *Aplicació*

Intercolumni: Espai buit entre dues columnes. *Fig. 104*

Interrogatio de fide: Les preguntes que en tots els ritus del baptisme es dirigeixen al batejat o als padrins sobre la creença en la Santíssima Trinitat, la redempció obrada per Jesucrist, la Santa Església cristiana, la comunió dels sants, la remissió dels pecats i a vida perdurable. Llur contestació afirmativa és expressió de l'ofrena lliurada que fa a Jesucrist vertadera llum i l'entrada al servei de Crist, per això en grec s'anomena *syntagé* (contracte). En els ritus orientals el batejat està de cara a l'Orient, símbol de Crist que és la vertadera llum sobrenatural.*

Intersticis: L'espai de temps que segons els cànons abans del concili Vaticà II hi havia entre que es rebia un orde i se'n rebia un altre. Segons les prescripcions del dret canònic antic, l'espai que havia de mitjançar entre l'un i l'altre orde menor havia de ser determinat pel prudent judici del bisbe, de cap manera, però, la tonsura i l'ostiariat o els altres ordes

menors (ministeris) es podien conferir totes en un mateix dia; l'interstici entre l'acolitat i el sotsdiaconat havia de ser almenys un any entre el sotsdiaconat i el diaconat, i entre aquest i el presbiterat havien de passar almenys tres mesos, excepte en el cas que, segons el bisbe, la necessitat o utilitat de l'Església demanessin una altra cosa. Tot i això els ordes menors i el sotsdiaconat o dos ordes majors no podien ser conferits un mateix dia (cànon 978). Els intersticis provenien de la consuetud molt antiga. En ells l'ordenat de nou ha d'exercitar-se en l'orde rebut, preparar-se i perfeccionar-se i fer-se digne per rebre un ordre més elevat.*

Intestins: Atribut de sant Erasme i sant Ernest.

Intradós: Superfície còncava interior d'un arc o d'una volta. *Fig. 105* i *157*

Intradós d'un arc: *Fig. 12*

Introducció de la llum nova: Cerimònia del començament del ritu del Dissabte Sant. Està relacionada amb la benedicció del foc nou i dels grans d'encens que han de servir pel ciri pasqual i consisteix en encendre les candeles i el ciri pasqual pel diaca amb llum encès en el foc nou, cantant a cada espai *Lumen Christi*. Originàriament s'introduïa la llum nova al temple sense cant i sense cerimònies. El ritu observat actualment procedeix de Roma. Al segle XII aquest ritu es trobava en els seus inicis i al segle XIV ja s'havia format completament. Sembla que al nord, fins després de l'edat mitjana, aquest ritu va tenir poca imitació. A França es cantava sovint en fer l'entrada de la llum nova l'antífona: *Cum rex gloriae*, etc. A Alemanya, del segle XIII ençà, acostumava a acompanyar-se la nova llum amb el bell himne de Prudenci: *Inventor rutili, dux bone, luminis*, etc., tret del *Cathemerinon* de Prudenci.*

Introibo ad altare Dei: Andreu Àvila

Introit (*introitus, ingressa*): *Abans del concili Vaticà II*: Text melismàtic format d'una antífona d'un verset de salm del *Gloria Patri* i de la repetició de l'antífona que el cor cantava quan el sacerdot entrava a l'altar i llegia després el salm *Judica me Deus*, el *Confiteor*. Segons el *Liber Pontificalis* el papa Celestí I (432) el va introduir a la missa i estava format per tot un salm o per la seva major part. Fins a les darreries de l'edat mitjana no es va cantar després d'entrar el sacerdot a l'altar, sinó al moment en què hi anava; per això tant l'antífona sola, com juntament amb el verset que l'acompanya, van prendre el nom d'*introitus* o *ingressa*. El costum de resar-lo el sacerdot en la missa solemne data de l'edat mitjana tardana. Probablement així es practicava a Roma al segle XIII. En l'edat mitjana, i fins en el temps actual, molts diumenges prenen nom de les primeres paraules de l'introit, com els diumenges *Gaudete, Laetare, Oculi*, etc.*

Invenció i exaltació de la Santa Creu: Dues festes que se celebren en honor de la Santa Creu, abans del concili Vaticà II i en l'actualitat, que tenen lloc a la catedral de Barcelona la diada del 3 de maig, per concessió de la Santa Seu. La Santa Creu es celebra en memòria de la seva recuperació, ja que havia estat presa pels perses, i s'escau el 14 de setembre. Els dies d'aquestes dues festes no corresponen a les dates dels esdeveniments que en elles s'hi commemoren, alhora que Heracli traslladà al 3 de maig la festa de la Invenció que se succeí el 14 de setembre. Al principi a França i a Roma només es celebrava l'aniversari de la Invenció de la Santa Creu, igual que a l'Orient, el dia 14 de setembre amb el nom especial d'*Exaltatio S. Crucis*; a la Gàl·lia, en canvi, com diu clarament el *Sacramentarium Gallicanum*, es celebrava el 3 de maig com és també a la catedral de Barcelona la gran festa patronal recuperada recentment. Les dues festes actuals amb les seves dates inadequades provenen del fet que, a França, al segle VIII, s'afegia a la festivitat del 14 de setembre la pròpia del 3 de maig pensant en introduir una diferenciació de les dues, i es donà a la del 14 de setembre el nom d'*Exaltatio* en memòria de la recuperació feta per Heracli; i aquesta innovació va ser admesa en el *Gregorianum* al segle IX, entrant així en ús en el ritu romà.*

Invitatori (*antífona invitatoria*): **1.** Cant introductori de les matines format pel salm 94 i una antífona que convida a adorar Déu Nostre Senyor. Els solistes canten el salm, el cor canta l'antífona, que acostuma a versar sobre el tema de la festa. No es canta només abans i després del salm, sinó que es repeteix a manera de responsori, mitja o entera, després de cada una de les frases. Sant Benet ja fa referència al salm 94 i a l'antífona com a introducció de les matines; **2.** Exhortació solemne a la pregària en forma d'un *Oremus* que el bisbe dirigeix al poble quan ordena i quan practica altres consagracions episcopals. El bisbe porta la mitra perquè l'invitatori no és una oració sinó una exhortació a pregar.

Invocació simbòlica: En arxivística, és el signe (creu crismó...) que es fa (s'escriu) al principi del document. Pot ser el signe de la creu, o el cristograma, o el crismó.

Invocació verbal: En diplomàtica és la invocació que es fa en lletres (no signes) al principi del document.

Irene, màrtir romana (On. 18 de setembre): Els seus atributs són lliri, manat d'herbes, punyal, tassa i vas.

Ireneu, bisbe i màrtir (On. 28 de juny): Els seus atributs són atxa i teia encesa.

Isaac, patriarca (On. 17 d'agost): Els seus atributs són llenya i feix de llenya.

Isabel, mare de sant Joan (On. 5 de novembre): Els seus atributs són claus i nens.

Isabel d'Hongria (On. 17 de novembre): Els seus atributs són captaires, cordó franciscà, flors a la mà, gerro, malalt, pa i vas de ceràmica.

Isabel de Portugal o Aragó, primer reina i després clarissa (On. 4 de juliol): Els seus atributs són bossa amb claus, captaires, flors a la mà, gerro i vas de ceràmica.

Isaïes, profeta i màrtir (On. 6 de juliol): Els seus atributs són brases, estrella, serra i tenalles.

Isidor, bisbe i doctor de l'Església (On. 26 d'abril): Els seus atributs són abelles i rusc.

Isidre (On. 15 de maig): Els seus atributs són aixada, arada, bou (o animal amb banyes), doll d'aigua, espigues, fanga, pala, reixa d'arada i rosari.

Isomètrica projecció: V. *Axonometria*.

Itala: Versió de la Bíblia feta, com a molt tard al segle II, de la qual s'han extret en gran part les peces del breviari i de la missa que es canten, com són l'introit, el gradual, *tractus*, ofertori, antífones i *communio*, antífona i responsori.

Ite missa est - Deo gratias: *Abans del concili Vaticà II*: Fórmula ja comprovada al primer *Ordo romanus* amb la qual els fidels en el ritu romà eren acomiadats a la fi de la missa i que avui s'ha conservat. A les misses de difunts en lloc seu abans del concili Vaticà II es deia *Requiescant in pace. Amen. Benedicamus Domino* era una fórmula molt estesa en temps del Micrologus (segle XI) per no dir que era l'única fórmula emprada en les misses sense *Gloria,* en lloc de l'*Ite Missa est*. El *Requiescant in pace* de les misses de difunts es va estendre una mica més tard; segons Sicard de Cremona vers el 1200 havia esdevingut ja d'ús general. L'*Ite Missa est*, el *Benedicamus Domino* i el *Requiescant in pace* a les misses solemnes són cantats pel diaca. El ritu ambrosià en lloc seu té la fórmula *Procedamus in pace.— In nomine Christi. Amen; Benedicamus Domino.— Deo gratias.* El ritu mossàrab es serveix de la frase *Solemnia completa sunt in nomine Domini Nostri Jesu Christi, votum nostrum est acceptum cum pace.— Deo gratias*. El ritu grec empra les paraules *Procedamus in pace. In nomine Domini.**

Itinerarium: Rés del sacerdot viatjant, ordenat com apèndix a la fi del breviari compost pel càntic de Zacaries, unes preces i una oració.

Iu, prevere (On. 19 de maig): Els seus atributs són captaires, cartera, colom, nens, ploma d'au, rotllo de pergamí i tinter.

Iube: Denominació francesa emprada a la darreria de l'edat mitjana que es dóna a l'ambó, presa de les primeres paraules de la demanda de benedicció *Jube Domne benedicere* que el diaca dirigeix al prevere o bisbe, abans d'anar a cantar l'evangeli i també un sacerdot en la concelebració si llegeix l'evangeli.

Iubilus: Sèrie de notes melòdiques que s'allarguen a la fi de l'al·leluia del gradual, de la qual, ajuntant-hi un text, se'n desenvolupa la seqüència.

Iudica: El salm 42 que pren el nom de *Iudica me Deus* per raó de les seves primeres paraules. Al segle XI ja formava part de l'oració que deia abans del concili Vaticà II a la grada de l'altar el prevere, però el resava ja abans camí de l'altar i no a les grades. Avui s'expressa el reconeixement de la impotència i de la insuficiència d'una banda i la confiança a l'assistència de la gràcia divina de l'altra. Els cartoixans, els dominics i els carmelites no resen el salm *Iudica*, així com tampoc es resa en el ritu ambrosià, però sí en el mossàrab. El ritu romà el deixa en les misses de difunts i en les de temps de Passió, però guarda l'antífona *Introibo ad altare Dei*. La raó per la qual no es resava en aquests dos tipus de misses no és cosa clara.*

Iudicium: *Abans del concili Vaticà II*: Ritu abusivament litúrgic relacionat amb els judicis de Déu medievals anomenats prova del ferro roent (*iudicium ferri candentis, iudicium ferri ferventis*), prova de l'arada (*iudicium vomerum*), de l'aigua bullint (*iudicium aquae ferventis, bullientis, calidae*), i de l'aigua freda (*iudicium aquae frigidae*). Aquest ritu simple en el segle IX, es complica als segles X i XI, esdevenint un acte ple de conjuracions, exorcismes, benediccions i altres conjuracions. Prohibit pel concili Laterà (1215) caigué en desús als segles XIII i XIV. Era especialment usat a França, Anglaterra i Alemanya; els papes al segle IX ja l'havien prohibit; i des d'aquella època ho fou en repetides ocasions. El procediment general en aquests judicis, molt divers segons els casos, era: benedicció del lloc on s'havia de fer la prova, missa en la qual l'acusat després de fer el jurament, combregava; es donava aigua beneita per beure a l'acusat, es beneïa i s'exorcitzava el foc, el ferro i l'aigua, es resaven les lletanies dels sants, seguien moltes benediccions i exorcismes adaptats al caràcter de l'acusat, se li llegia l'evangeli de sant Joan, es feia la prova i s'acabava amb una benedicció. Una confiança en Déu ben intencionada, però equivocada que no estava d'acord amb els ensenyaments de l'Església era un terreny ben abonat pels judicis de Déu. Una autèntica barbaritat!

Iunctio manuum: Unió de les mans dels nuvis en contraure el sagrament del matrimoni (V. *Matrimoni*). Entre els ritus orientals, només l'armeni coneix el donar-se les mans.

J

Jacint, dominic i fundador (On. 16 d'agost): Els seus atributs són calze, cadàver, estàtua de la mare de Déu, lliri, ostensori (custòdia) i el text llatí: *Gaude, fili Hiacinte*.

Jaló: Bastó de dos metres d'alçada amb virolla de ferro acabada en punta per assenyalar els punts de treball d'un topògraf.

Januari, màrtir (On. 9 d'agost): El seu atribut és el forn.

Jaume el Major (festa de sant): Festa anual que se celebra el 25 de juliol en honor de sant Jaume apòstol. Apareix en els llibres litúrgics del segle VII, mentre el *Gregorianum* encara no la coneix.

Jaume el Major, apòstol i germà de sant Joan (On. 25 de juliol): Els seus atributs són bandera o estendard, carbassa de pelegrí, cavall, clàmide, espasa, moros als seus peus, caps de moros a terra, "mata moros", vestit de pelegrí, petxina, sarró i túnica de pell.

Jaume el Menor, apòstol i fill d'Alfeo (On. 3 de maig): Els seus atributs són alabarda, porra i tronc d'arbre.

Jeremies, profeta i màrtir (On. 1 de maig): El seu atribut són pedres.

Jeroni, prevere i doctor de l'Església (On. 30 de setembre): Els seus atributs són àngel, capella petita a les mans, capell de cardenal, estrella a la mà, fuet, lleó, naixement o Betlem i pedra.

Joan Baptista (On. 24 de juny): Els seus atributs són ales, anyell, baptisme, petxina, túnica de pell i el text llatí *Ecce Agnus Dei*.

Joan Bosco, prevere (On. 31 de gener): El seu atribut són els nens.

Joan de Capistrano, prevere (On. 23 d'octubre): Els seus atributs són bandera o estendard, caps amb turbant, clau, estrella sobre el cap, nom de Jesús, turbant i les sigles IHS

Joan de la Creu, prevere i doctor de l'Església (On. 14 de desembre): Els seus atributs són Crist, disciplines de penitència, estàtua de la mare de Déu i els textos llatins *Domine patiet contemni pro te*; *Johannes quid vis pro laboribus* i la frase "Señor, padecer por Vos y ser despreciado".

Joan Crisòstom (On. 13 de setembre): Els seus atributs són abelles, colom i rusc.

Joan Damascè, bisbe i doctor de l'Església (On. 4 de desembre): El seu atribut és la mà tallada.

Joan de Déu, religiós (On. 8 de març): Els seus atributs són crist, amb una creu, granada, malalt i amb un tolit.

Joan Evangelista, apòstol i evangelista (On. 27 de desembre): Els seus atributs són àguila dins l'escut, calder d'oli, casulla, copa amb serp alada, dragó amb set caps, garba de blat, a la creu, mà a la cara, mocador o vel, palma, raigs, serp alada sobre copa, destrucció de la Tarasca (ídol de set caps), vel i el text llatí *In principio erat Deus...* V. *Sant Joan evangelista Fig. 194*

Joan de Mata, prevere (On. 8 de febrer): Els seus atributs són àngel, cadena de la redempció dels captius, cap de cérvol, captius, cérvol i Crist entre les banyes del cérvol.

Joan de Prado, prevere i màrtir (On. 24 de maig): El seu atribut és el punyal.

Joan de Sahagun, prevere (On. 11 de juny): Els seus atributs són calze, dit davant la boca, llança i serp alada sobre la copa.

Joana d'Arc, verge (On. 30 de maig): Els seus atributs són armadura, espasa i flames.

Joana de Xantal (On. 12 de desembre): Els seus atributs són cor i nom de Jesús.

Joaquim, pare de Maria Santíssima (On. 26 de juliol): Els seus atributs són coloms, altar, àngel, anyell, crossa i bastó.

Jobodicon: Part central de l'hòstia que en el ritu copte es destina a la consagració. Té la forma quadrangular. Aquest nom ve del grec *despotikón* (*soma*): Cos del Senyor.

Joel, profeta (On. 13 de juliol): Els seus atributs són núvol i sol.

Johannes quid vis pro laboribus: Frase de Joan de la Creu.

Joies: Atribut de santa Judit, santa Pelàgia i santa Teodora.

Jonàs, profeta (On. 21 de setembre): Els seus atributs són carbassa, peix i balena.

Jordà: Nom que en els ritus siríac i copte es dóna a la pica baptismal.

Jordi, màrtir (On. 23 d'abril): Els seus atributs són alabarda, armadura, bandera o estendard, cavall, drac, escut amb creu i destrucció de la Tarasca (ídol).

Josefisme litúrgic: Els corrents de reforma provocats per Josep II i els teòlegs al seu servei estesos per Àustria, Itàlia superior i pels seus aduladors de Baden i Würtemberg. Les seves reformes tenien un caràcter racionalista mediador del culte: simplificació del culte, disminució del nombre d'altars, introducció de la llengua del poble en la litúrgia, limitació del culte dels sants, de les processons, del nombre dels ciris dels

altars, de l'ornament de les esglésies, etc. Aquestes corrents provocaren diverses ordenacions de l'estat referents al culte, sensiblement perjudicials i profundament atemptatòries amb la vida religiosa d'Àustria i de Baviera.

Josep, espòs de Maria Santíssima (On. 19 de març): Els seus atributs són anagrama de sant Josep, bastó florit, cistell amb dos coloms, crossa, eines de fuster, gàbia amb dues tórtores, lliri, en el naixement de Jesús té la mà a la galta (expressió d'interrogació), nen Jesús, serra i tortures.

Josep de Calasanç, prevere (On. 25 d'abril): Els seus atributs són lliri i nens.

Josep Oriol, prevere (On. 23 de març): Els seus atributs són captaire amb crossa, amb un captaire, crani, amb una creu, disciplines de penitència, fuet i amb un tolit.

Jove: V. *Mestre* i *Fadrí*.

Judes Tadeu, apòstol (On. 28 d'octubre): Els seus atributs són alabarda i pedres.

Judici de Déu: V. *Iudicium Fig. 186*

Judit, heroïna (On. 27 de setembre): Els seus atributs són cap d'Holofernes i joies.

Juli, prevere (On. 31 de gener): Els seus atributs són llop i serp.

Julià, bisbe de Conca (On. 28 de gener): Els seus atributs són cistell amb pans, llàntia, pa i palma.

Júlia (On. 22 de maig): Els seus atributs són colom, crucificada i gos o escena de caça.

Julià Hospitalari, màrtir (On. 29 de gener): Els seus atributs són armadura, arc amb fletxes, cavall, cérvol, falcó, lleó, malalt i màscara de teatre.

Julià i Basilissa, matrimoni, ell fou abat (On. 9 de gener): Els seus atributs són bàcul, palma o lliri, corb amb pa i fletxes.

Juliana de Falconieri, verge (On. 19 de juny): Els seus atributs són hòstia i ostensori (custòdia).

Juliana, verge i màrtir (On. 16 de febrer): Els seus atributs són destrucció de la Tarasca (ídol), calderó d'oli, flames i dimoni amb drac.

Julita i Quirze, mare i fill (On. 16 de juny): Els seus atributs són calderó d'oli, ganivet, nens, serra i membre tallat.

Jurament de fidelitat: El jurament de subjecció i obediència que han de prestar els bisbes, els abats i les abadesses abans d'ésser consagrats o beneïts. Els bisbes, els abats i abadesses exempts presten el jurament a la Santa Seu; els abats i abadesses que no són exempts el presten al bisbe diocesà. En els sacerdots és promesa segons fou estudiat en la tesi doctoral del cardenal Jubany, que fou arquebisbe de Barcelona. També cal tenir present el jurament de vassallatge en època medieval.

Just, soldat: Els seus atributs són clàmide i martell.

Just i Sici de Girona, màrtirs (On. 2 de juny): El seu atribut és l'escaire de fuster.

Justa i Rufina, verge i màrtirs (On. 19 de juliol): Els seus atributs són atuells de ceràmica, càntirs, gerra, Giralda de Sevilla, lleó, ploma d'au, rosari, tassa, tenalles i vas de ceràmica.

Justí, màrtir (On. 1 de juny): El seu atribut és la riba del mar.

K

Kálymma: Nom que en el ritu grec es dóna al petit cobrecalze; és una peça que forma parella amb la pàl·lia de cobrir la patena (grec *Diskokalimma*).

Kamélaykion (*Kalymaykion*; eslau *kamilauka*): Capell clerical de forma cilindrada del ritu grec. Forma un paral·lel del bonet occidental, però molt més emprat en els actes del culte que no pas el bonet. Els monjos i l'alta clerecia tenen aquest capell guarnit amb un vel negre que penja enrere, anomenat en grec *exokamelaykion*, i en eslau *klobuk*.

Kánkelloi: Nom que en l'època primera del cristianisme i en l'edat mitjana es donava entre els grecs als armaris de l'altar.

Kanníon: (der. del llatí tardà *canna*): Nom que en el ritu grec es dóna al vas semblant a una ampolla que conté l'aigua de roses que serveix per a les aspersions i purificacions.

Kanonarion: Llibre litúrgic del ritu grec en el qual hi ha reunits els càntics de l'ofici grec més usuals segons l'orde de la Menaia.

Katabasía: Estrofa final de l'oda i del cànon en l'*ordros* (les *laudes*) del ritu grec anomenat així perquè els cantors el canten al mig de la nau de l'església on, abans de començar, baixen des dels seus cadirats.

Katanyktikón: Cant litúrgic de penitència en el qual es demana a Déu el perdó per les faltes comeses.

Katapétasma: V. *Cortinatges de l'altar*.

Katasárka (*Karasárkion*): Tovalla interior de les tres que cobreixen l'altar. Amb ella es cobreix l'altar símbol de Crist, de la mateixa manera que el llençol embolcallà el cos de Crist al sant Sepulcre.

Katathesis: Nom que es dóna en grec a la solemne col·locació de relíquies en una església.

Káthisma: En el ritu grec significa: **1.** El cant litúrgic durant el qual es pot estar assegut; **2.** En sentit especial significa una de les vint parts en què està dividit el salteri, perquè es pot estar assegut durant la lectura del salm.

Kefaloclisía: Petita inclinació de cap que fan els assistents a la missa del ritu grec en certes oracions del celebrant.

Keromastíche (*keromastichon*): Barreja de cera, màstic i pols de marbre amb la qual el bisbe uneix la *mesa* amb la *stipes* en la consagració de l'altar del ritu grec.

Kerotegia: Els dos grans canelobres que hi ha en les esglésies del ritu grec davant les reixes de l'altar per posar-hi els ciris oferts pels fidels.

Kibórion: Nom que es dóna en grec al cimbori de l'altar; el seu significat originari és el d'*aedicula*, petit temple. V. *Retaule*.

Kinklídes: Nom que els grecs donaven en els primers temps del cristianisme i durant l'edat mitjana a les reixes de l'altar.

Koímesis: (dormició, partida, mort): Denominació grega de la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu.

Koinonía: Nom que es dóna en grec a la sagrada comunió.

Koinonikón: Cant que en la missa precedeix la comunió dels fidels que gairebé sempre està format per textos trets de la Sagrada Escriptura, el contingut dels quals o fa referència a la comunió o a la festa que en aquella diada es celebra.

Kolumbéethra (lavabo, piscina): Denominació grega de la pica baptismal que acostuma a trobar-se col·locada al nàrtex del cancell de l'església.

Kontakárion: Llibre litúrgic de la missa i de l'ofici del ritu grec que fa referència a la significació de la festa del dia; pel contingut és emparentat a l'*oikos*, però es distingeix del mateix per la seva brevetat.

Kosmétes: Nom que es donava en grec medieval a la biga que reposava sobre les columnes i unia les reixes que hi havia entre columna i columna.

Kyriaké: Nom que es dóna en grec al diumenge.

Kyriakós (*kyriaké*): Nom que en els primers temps del cristianisme es donava al lloc destinat a la reunió de la comunitat de fidels, la casa del Senyor, cal sobreentendre *oikos (oikia)*. Del mot *Kyriakós* en aquest sentit deriva l'alemany *kirche*.

Kyrial: Llibre extret del *Gradual* que conté els cants de l'ordinari de la missa, és a dir, aquells que sempre es repeteixen, no els propis de les festes; es diu *kyriale* del *kyrie*, el primer d'aquells cants.

Kyrie eleison: Crit apremiant, demanant misericòrdia, que es repeteix sis vegades amb la intercalació de *Christe eleison*. El cor els canta i el celebrant els resa immediatament després de l'introit. Els primers *kyries*, segons la concepció medieval ja comprovada al segle IX, van adreçats al Pare, els *Christe* següents van adreçats al Fill i els *kyrie* últims van dirigits a l'Esperit Sant. El *kyrie* prové de l'Orient, en canvi el *Christe* segons el testimoni de sant Gregori el Gran té el seu origen a Roma. El *kyrie* segons el cànon 3 del concili de Vaison, que prescrivia la seva introducció a la missa i a les vespres en la Gàl·lia al començament del segle VI, ja estava en ús a

tot l'Orient, a Itàlia i especialment a Roma; sant Gregori el Gran va lligar el *Christe* amb el *kyrie* com es dedueix d'una carta d'aquest Papa (9, 12). En el seu començament el *kyrie* es deia una sèrie indefinida de vegades fins que el celebrant feia un senyal, igualment es feia amb el *Christe*; d'això en tenim un testimoni a l'*Ordo* de sant Amand; però al segle IX ja es cantava segons la consuetud actual. Aquestes dues invocacions apareixen ja en època molt antiga, a més de la missa, en la lletania de tots els sants, en les oracions de l'ofici i en altres oracions, però no en una triple invocació sinó en un senzill *kyrie eleison, Christe eleison, kyrie eleison*. La regla de sant Benet ja parla del *kyrie eleison* en el rés de l'ofici.*

L

Laetare: El quart diumenge de Quaresma en el qual les oracions de la missa fan referència a l'alegria preparada per Crist als homes per l'obra de la redempció propera i per la nova Jerusalem celestial que els ha manifestat, allunyant per un moment la serietat del temps de penitència. L'expressió externa d'aquests sentiments mitigats de penitència es manifesta en emprar la casulla i la dalmàtica de color de rosa, en lloc de la casulla morada i en el tocar l'orgue consentit en aquesta dominica. El nom d'aquesta deriva de les primeres paraules de l'introit de la missa d'aquest diumenge. A Roma per la dominica *Laetare* el Papa beneeix la rosa d'or.*

Lampadarios: Nom que es dóna al protopsaltes del ritu grec.

Lanx: La gran griala que serveix per plegar l'aigua amb la qual es renta les mans el senyor bisbe.

Lapis itinerarius: Nom que en l'edat mitjana es donava a l'ara o altar portàtil; prenia aquest nom perquè servia per dir la missa en anar de viatge.

Lapis sacratus: Denominació de l'altar portàtil.

Latria (grec, *latria*): V. *Cultus latriae*.

Lauda: Oració que diu el sacerdot abans de l'ofertori com a introducció del mateix en el ritu mossàrab. És igual al *sonus* del ritu gal·licà que es cantava en portar les ofrenes a l'altar.

Lauda Sion Salvatorem: Seqüència escrita per sant Tomàs per la missa del dia de Corpus en honor del Santíssim Sagrament; és un *Credo* poètic del sagrament de l'eucaristia i del sacrifici de l'última cena.

Laudes: **1.** Aclamacions litúrgiques solemnes que encara avui tenen lloc després de la coronació del Papa. A Roma, en l'edat mitjana, també es feien després de la coronació de l'emperador. **2.** Cant de l'al·leluia repetit tres vegades, que tenia lloc en el ritu gal·licà després d'haver fet la presentació de les ofertes a l'altar i després de tapar-les amb el *coopertorium*.*

Laudes matutinae: Oferiment de l'oració de l'Església en els països orientals anomenada originàriament *matutinae*. Són iguals a les matines (*vigiliae*) a les quals anaven unides vers el matí, i és una de les parts més antigues de l'ofici; tenen en conjunt el caràcter d'una oració de lloança i consten en ofici romà de tres salms, un *capitulum*, un himne, un verset de transició i el càntic de Zacaries dit *Benedictus*. Comencen amb el verset *Deus in adjutorium* i acaben amb una oració. Les *laudes* de l'ofici monàstic estan estructurades com les *laudes* del breviari romà abans de la reforma de sant Pius X. El primer salm que es resava (Ps 66) era el salm anomenat *directanius*.*

Laudes vespertinae (francès, *salut*): *Abans del concili Vaticà II:* Funció de la tarda davant del Santíssim exposat, que consisteix en el cant d'un himne, una antífona, una oració i de la benedicció del Santíssim.*

Laureà, bisbe i màrtir (On. 4 de juliol): Els seus atributs són cap entre les mans i tapa del cervell.

Laus paschalis: Lloança pasqual. V. *Praeconium paschale*.

Lavabo: Conjunt d'aiguamans, una petita gerra amb aigua i una tovallola. Es fa servir quan el qui presideix la celebració eucarística, un cop preparades les ofrenes sobre l'altar, es renta les mans per expressar el desig d'una purificació interior. També es fa servir en altres casos; per exemple quan el ministre ha de rentar-se les mans després de l'administració de la cendra, o després d'una unció.**

Lavatori de l'altar: Cerimònia practicada a Roma abans del concili Vaticà II i a altres indrets, que consistia en tirar vi barrejat amb una mica d'aigua sobre la mesa de l'altar despullat el dia del Dijous Sant, amb el qual es renta mitjançant una peça de fusta. Sant Isidor de Sevilla ja coneixia el costum dels sacerdots de rentar l'altar el dia del Dijous Sant. El Pseudo Alcuí el cita en època carolíngia, i segons Durandus era molt estès a la darreria de l'edat mitjana. En el ritu grec el dia del Dijous Sant també es practica una purificació de l'altar.

Lavatori de mans: Acte que es practica en una sèrie de cerimònies litúrgiques; es practica per raons de netedat després de la distribució de la cendra el dia del dimecres de Cendra, el dia de la Candelera després de distribuir les candeles i el dia del Ram després de distribuir les palmes; per raons de conveniència després de rebre l'ungiment; en la missa pontifical, després del *communio*. Raons de conveniència acompanyades de simbolisme han condicionat el lavatori de les mans abans de revestir-se per la missa dient: *Da Domine virtutem manibus meis ad abstergendam omnem maculam*, etc., el lavatori de les mans del bisbe en les misses pontificals abans de l'ofertori, el lavabo després de l'ofertori en el qual es resa el salm 25 *Lavabo*, encara que abans del concili Vaticà II no es rentaven totes les mans sinó els dits de la consagració. En els tres darrers casos el rentar les mans

simbolitza externament el viu i intens desig de la puresa de l'ànima necessària per celebrar els sants misteris. El lavatori més antic d'aquests és el del bisbe d'abans de l'ofertori. Ja és citat en el primer *Ordo romanus*.*

Lavatori de peus en el ritu del baptisme: **1.** Cerimònia dels primers temps del cristianisme coneguda a Espanya, nord de l'Àfrica i Milà que encara era vivent en el segle VII a la Gàl·lia. En el baptisteri de Santa Maria d'Ègara (dins l'antiga rectoria) s'ha trobat un lavatori (s. VI). **2.** Exhortació als neòfits a la pràctica de la caritat fraterna vers els hostes i estrangers, aquesta exhortació venia després de l'oració que el ritu gal·licà manava de dir al neòfit.

Lazarizare: En llengua medieval significa preparar els morts per a l'enterrament.

Leandre, bisbe (On. 13 de novembre): Els seus atributs són cor, pergamí i triangle-Trinitat.

Leccionari (*lectionarium, lectionarius liber*): Llibre ordenat segons les festes de l'any per les lectures que es fan de la Sagrada Escriptura, durant la missa; es diu *epistolari (epistolarium*, *apostolus)* i *leccionari* en sentit estricte quan solament conté les epístoles i *evangeliari* (*evangeliarium*) quan solament conté els evangelis. Els leccionaris més antics que es coneixen són del segle VII, mentre que al segle IX, en canvi, són freqüents. El *leccionari* prové del *comes* que consistia en una mena de registre de les lectures de la missa indicant llur començament i llur acabament, per tant, en donar íntegres les lectures passa a ésser un vertader *leccionari*.

Lectio brevis: *Abans del concili Vaticà II*: Petita lectura de la Sagrada Escriptura després de *prima* com a substitució de la lectura de l'*officium capituli* i al començament de completes en lloc de la lectura piadosa entre el verset i les completes, dit *Officium collationum*; en l'ofici monàstic la lectura de Sagrada Escriptura després de l'ofici ferial de matines d'estiu, en lloc de les tres llargues lliçons de Sagrada Escriptura prescrites en temps d'hivern.*

Lectorat (*lectoratus*): *Abans del concili Vaticà II*: L'ordre del lector litúrgic. Era el segon dels ordes menors i es troba en tots els ritus; a l'Orient apareix als cànons del sínode d'Antioquia (342), i de Laodicea (segona meitat del segle IV) i a l'Occident és comprovat com un especial estament eclesiàstic als segles II i III. Era missió del lector la de llegir la Sagrada Escriptura en els divinals oficis. L'ofici del lector ha esdevingut, insignificant en el ritu llatí, tota vegada que la lectura de l'evangeli és cosa del diaca i la lectura de l'epístola era cosa del sotsdiaca, de manera que quedaven pel lector solament les lectures de profecies del dissabte de Pasqua i de Pentecosta; la benedicció del pa i dels nous fruits que des del segle X era cosa del lector a la darreria de l'edat mitjana passa a ésser cosa exclusiva del prevere. En els ritus orientals el lector ha conservat millor les prerrogatives que dels temps antics ençà li eren pròpies, puix solament la lectura de l'evangeli li fou interdita. El ritu de l'ordenació del lector consisteix en una exhortació al que s'ha d'ordenar, de la tramesa del missal, breviari o Sagrada Escriptura i d'una oració d'ordenació, que comença amb un invitatori. Els *Statuta antiqua* (500) ja contenen les principals característiques d'aquesta ordenació. Tots aquells que podien conferir la tonsura podien també conferir el lectorat.*

Lectorium: **1.** Faristol portàtil que serveix per sostenir l'epistolari, l'evangeliari, en cantar-ne en la missa solemne l'epístola i l'evangeli, les lliçons, l'introit, el gradual i així com els grans llibres del cor. **2.** El faristol fixat a l'ambó per sostenir l'epistolari i l'evangeliari.*

Lectrum (*lectricum, lectrinum*): Nom que en l'edat mitjana es donava a l'ambó.

Lectures de la Sagrada Escriptura en la missa: *Abans del concili Vaticà II:* Les lectures de la missa en el ritu romà solien ésser de les epístoles i del primer i de l'últim evangeli. Precedia la lectura de l'epístola, una altra lectura els dimecres de témpores de la quarta setmana de Quaresma, el dimecres de Setmana Santa i també apareixia a la cerimònia del Divendres Sant. El dissabte de témpores tenia cinc lectures abans de la missa. Aquestes lectures estaven escollides de tal manera que fessin referència al temps de l'any litúrgic, al caràcter litúrgic del dia, o a les idees especials que determinen en certes circumstàncies el caràcter de la festa. En el ritu ambrosià una lectura de l'Antic Testament precedia l'epístola de tots els diumenges i festes de l'any. El ritu mossàrab també, gairebé sempre, tenia una lectura de l'Antic Testament abans de l'epístola però no tenia l'últim evangeli. El nombre de lectures de la Sagrada Escriptura és molt divers en els ritus orientals. Mentre el ritu grec té sols dues lectures: epístola i evangeli, el ritu armeni en té tres: una lectura de l'Antic Testament, una altra de les epístoles i la tercera de l'evangeli; els siríacs (jacobites), els caldeus (nestorians) i els maronites en tenen sis, tres de l'Antic Testament i tres del nou. Cap de les litúrgies orientals té l'últim evangeli.*

Lectures de la Sagrada Escriptura en l'Ofici: *Abans del concili Vaticà II*: Antigament es feien lectures de la Sagrada Escriptura en els oficis de tres nocturns; en el primer i en el tercer. Les lectures començaven amb el *Pentateuc* i seguien l'ordre que tenen en el cànon de la Bíblia; però s'intercalaven lectures adaptades a les idees dominants del cicle litúrgic: en temps de Passió es llegia el profeta Jeremies, en temps pasqual els fets dels Apòstols, les epístoles canòniques i l'*Apocalipsi*. L'Advent tenia lectures d'Isaïes. L'actual ordre d'aquestes lectures recula fins als segle VIII. Tant per les lectures de la missa, com per les de l'ofici, són acceptats solament els llibres canònics de l'Antic i del Nou Testament i no els apòcrifs.*

Lectus mortuorum: V. *Cadafal*.

Legile parvum: El faristol de dir missa.

Leiturgikón: Llibre litúrgic del ritu grec en el qual estan contingudes les litúrgies en ús.

Leocàdia, verge i màrtir (On. 9 de desembre): Els seus atributs són disciplines de penitència i cadena.

Leonianum (*Sacrametarium leonianum*): V. *Sacramentari romà*.

Leopold (On. 15 de novembre): El seu atribut són divuit nens.

Levans: El padrí.

Líbanon: Denominació grega de l'encens.

Libanotrís: Nom que es dóna en grec a la naveta que serveix per guardar l'encens.

Libellus precatorius (*Libellus precum, precationum*): Nom que després de l'edat mitjana es dóna al llibre que conté una col·lecció d'oracions i altres exercicis de pietat per a l'ús privat.

Liber Antiquitatum: Per exemple, el *Liber Antiquitatum* de Barcelona. V. *Cartulari*.

Liber de ceremoniis Ecclesiae romanae: Orde dels divinals oficis de la cúria papal redactada per Petrus Amelii (1491) i publicat per Mabillon.

Liber diurnus romanorum: Registre de formularis per elaborar els privilegis especialment solemnes. Passen de les cent fórmules, algunes inspirades per cartes o privilegis de Gregori I (segle VI).

Liber episcopalis: Nom que en els començaments de l'edat mitjana es donava al llibre litúrgic que més tard es digué *Pontifical*.

Liber generationis Jesuchristi: Frase de Mateu, apòstol

Liber memoriale: V. *Cartulari*

Liber ministerialis: Nom que es donava al llibre litúrgic a inicis de l'edat mitjana, i que més tard es canvià per *Pontificalis*.

Liber ordinarius: Aquest llibre prenia també el nom d'*ordinarius o ordinarium* en les esglésies catedrals col·legiates i convents de l'edat mitjana. Aquest llibre contenia amb detall l'ordre del culte diví pels diferents dies i temps litúrgics de l'any eclesiàstic i per les festes que s'hi escauen i per altres circumstàncies; també era anomenat *ordo officiorum*. No reprodueix solament els usos generals en pràctica, reprodueix també les consuetuds de l'Església i del convent o monestirs pels quals eren escrits i dels quals eren propietat, donant per tant, no solament una exposició dels ritus generals, sinó també dels concrets que, deixant intacta la seva part essencial, havia reunit amb les consuetuds especials d'aquell convent o d'aquella església. Per això era dit també *consuetudinarium, consuetudinarius o consuetudines*. En l'edat mitjana eren de gran importància per tal de conservar la fixesa del ritu; van perdre la seva importància després de l'edat mitjana en fundar el papa Sixt V la Congregació de Ritus el 1588 i amb la importància cada dia major adquirida pel missal i cerimonial romans. Avui tenen molta importància per la investigació de la història del ritu medieval amb els seus caires tan diversos.

Liber privilegiorum: V. Cartulari

Libera: *Abans del concili Vaticà II*: **1.** En sentit més apropiat significava el respons que es cantava després de la missa de difunts en les exèquies, en l'*absolutio super feretrum seu tumbam*, pres del tercer nocturn de la missa de difunts altament emocionant per la seva lletra i per la seva melodia. Pren el nom de *Libera* per les paraules amb les quals comença: *Libera me Domine de morte aeterna*. **2.** En sentit més ampli tota l'absolta, és a dir, el *Libera me Domine* amb totes les oracions i cerimònies que l'acompanyen.

Libori, bisbe (On. 23 de juliol): Els seus atributs són paó, ploma de paó i pedres.

Linia (*túnica*): En la llengua medieval significa: **1.** L'alba. **2.** La tunicel·la del sotsdiaca.

Línia d'arrencament d'un arc: *Fig. 12*

Línia de clau: *Fig. 157*

Linteamen altaris: Les tovalles de l'altar.

Linteum: La tovallola de la comunió.

Lira: Atribut de sant Damàs i sant David.

Lis (flor): Atribut de sant Lluís rei i sant Lluís de Tolosa.

Litai: En el ritu grec significa: **1.** L'esperinós, gran oració que fa el diaca al nàrtex de l'església durant el rés de l'ofici. **2.** Processó de pregàries.

Litania maior: Processó pel camp, citada per sant Gregori el Gran, que es feia a Roma el 25 d'abril o sigui la diada de sant Marc. Es feia aquesta lletania en lloc de la *Rovigalia* dels pagans. El ritu romà la va estendre per totes les terres d'Occident. Es deia *litania maior* perquè segurament era la processó de rogatives més solemne, més important i més antiga que es feia a Roma. Segons el *Gregorianum* eixia de Sant Lorenzo in Licina, es feien estacions (o parades) en la basílica de Sant Valentí davant la porta Flammínia, al pont Milvius, en una església, que es trobava pel camí de la processó i acabava a Sant Pere. L'any 798, quan celebrava aquesta processó el papa Lleó III fou atemptat i després d'haver estat empresonat es refugià a França, on el rebé Carlemany, el qual serà coronat pel mateix Lleó III a Roma la nit de Nadal de l'any 800.

Litania terna, quina, septena: Breu lletania de tots els sants, les invocacions i respostes de la qual es repetien tres, cinc o set vegades, la primera vegada dels cantors i les restants dels cors. Es cantava el Dissabte Sant i la vigília de Pentecosta en combinació amb el ritu de la benedicció de les fonts baptismals; primer la lletania septena, després la quina i finalment la terna, després de la qual començava la missa. A Roma, segons l'*Ordo* de Benet (segle XII) es resaven també aquestes lletanies el dia de sant Marc, el dia de les antigues *litaniae maiores*, darrera de les quals vingué, a més de la *litania terna*, una *litania simplex*, sense repetició. El costum de cantar la *litania terna* la vigília de Pasqua i la vigília de Pentecosta, que ja es pot comprovar al segle IX, es conservà en algunes catedrals fins a les darreries de l'edat mitjana.

Litaniae minores: Les processons de pregàries que es fan els tres dies abans de la feta de l'Ascensió. Sant Mamert, bisbe de Vienne (França) les introduí el 470 quan grans calamitats afligien la seva diòcesi; el sínode d'Orleans de 511 les estenia per tota la Gàl·lia i el papa Lleó III les introduïa al ritual romà (816). Un sínode de Girona de 517 les introduïa a Catalunya i un sínode de Magúncia de 813 les introduïa a Alemanya. Les *litaniae minores* tenien lloc a Milà el dilluns, dimarts i dimecres després del diumenge de l'Ascensió. Per procedir de França les *litaniae minores* eren anomenades també *litaniae gal·licanae* en contraposició a la lletania de sant Marc dita també *litania romana*.

Litterae apostolicae: En diplomàtica. V. *Cartes apostòliques*

Litterae clausae: Documents pontificis o cartes papals que són enviades tancades amb el segell i plom del Papa.

Litterae gratiae: Butlles papals en les quals el Papa concedeix una gràcia o favor. Són més elegants que les *litterae justitiae*. La inicial està més destacada que la paraula i guarnida amb dibuixos; les successives lletres del nom del Papa es realcen allargant-les o posant-les en majúscula gòtica; les 's' de 'servus' i 'servorum' són allargades; la lletra inicial del

context ve executada sempre en caràcters en majúscula; els grups 'ct' i 'st' vénen presentats amb lligadures anomenades de pont; les fórmules de la *comminatio* ('Nulli ergo...'. 'si quis autem...') tenen inicials en majúscula gòtica, però amb tinta negra.

Litterae indulgentiales, confessionalia: Lletres concedides mitjançant una almoina prescrita amb les quals el que les té pot obtenir la remissió de tots els pecats sempre que en tingui vertadera contrició, fins i tot dels reservats, confessant-se amb el sacerdot que ell vulgui. Solament s'exceptuen molt pocs pecats d'aquest privilegi que es concedeix una vegada per la vida i una altra per l'hora de la mort. En rebre l'absolució se li concedeix en nom del Papa una indulgència plenària. Aquestes cartes van estendre's molt a la fi de l'edat mitjana i al començament del segle XVI.*

Litúrgia: **1.** En sentit ampli significa el culte públic celebrat en comú, regulat per l'autoritat competent o per l'ús i pel costum. En aquest sentit més ampli el mot litúrgia pot aplicar-se al culte públic de totes les religions. **2.** En sentit més estricte significa l'exercici de l'oració practicat a l'Església en comanda i en nom de Crist pels ministres cridats i destinats a aquesta missió servint-se de formularis i de regles per aquests ordenades i destinades a l'honor de Déu Nostre Senyor i per la salut dels fidels. La litúrgia entesa en aquest sentit comprèn l'administració dels sagraments, les consagracions i les benediccions, les processons, els exorcismes, la celebració de la santa missa i el rés dels oficis divinals. Les devocions populars solament hi poden comptar en quant, a més d'ésser permeses de les autoritats competents, han estat redactades d'aquestes, que, a la vegada, han designat les persones que les han de dirigir. **3.** En sentit més estricte significa el sacrifici eucarístic, la santa missa. En aquest sentit és anomenada en el ritu grec *leiturgía*, mentre que en els altres dos s'acostuma a anomenar *acolythia*. V. *Litúrgia de la missa*.*

Litúrgia ambrosiana de la missa: La forma del sacrifici de la missa tal com es celebra a Milà. Presenta cert parentiu amb la litúrgia de la missa gal·licana de la qual sembla procedir, però a poc a poc s'aproximà tant a la litúrgia romana que les diversitats actualment existents entre elles tenen molt poc relleu. Les principals són aquestes: en lloc del *Iudica me Deus*, es diu el salm *Confitemini Domino*; el *Gloria* es diu a la banda de l'epístola; falta la invocació *Christe eleison*. Una lliçó de Sagrada Escriptura precedeix la lectura de l'epístola, almenys en totes les festes i en tots els diumenges; també es distingeix per l'antífona després de l'evangeli, el desig de pau i l'*oratio super sindonem; el Credo* es diu després de l'*oratio super oblata* que correspon a la *secreta* del ritu romà; les mans es renten abans del *Qui pridie* del cànon primer, és a dir, immediatament abans de la consagració; la *commixtio* de l'hòstia consagrada amb el *sanguis* es fa entre el cànon i el *Pater noster*, per tant el precedeixen en compte de seguir-lo. La *commixtio* va acompanyada d'un càntic antifonari dit *confractorium*. Solament les misses de *requiem* tenen l'*Agnus Dei*. El comiat als fidels es dóna a la fi dient tres vegades *Kyrie eleison* i després *Procedamus in pace. Benedicamus Domino*.

Litúrgia armènia de la missa: Litúrgia de la missa emprada pels armenis no units i pels units que va sota el nom de sant Atanasi o sant Gregori "il·luminat" (Nazianzè) molt diversa de la litúrgia bizantina de la qual, però, té certes influències.

Litúrgia clementina: Forma ideal de la litúrgia de la missa continguda al llibre VIII de constitucions dites apostòliques.

Litúrgia copta de la missa: Litúrgia emprada pels coptes de l'Egipte. La principal és la litúrgia dita de sant Basili; a més hi ha la litúrgia de sant Gregori Nazianzè i la de sant Ciril les quals consten solament d'una *anaphora*. Recordem que en l'actualitat (2011) a Egipte hi ha un 10% de cristians que pateixen molts episodis de violència.

Litúrgia gal·licana de la missa: El ritu de la missa emprat a França abans de l'època carolíngia. La introducció del *Gelasianum* va reduir i romanitzà la litúrgia gal·licana, i la introducció del *Gregorianum* per Carlemany la va deixar fora d'ús. Podem conèixer la litúrgia gal·licana de la missa, si bé no en tots els seus detalls, per l'aclariment gal·licana de la missa que potser remunta fins al segle VI, en tot cas és precarolíngia i per alguns sacramentaris gal·licans, no pas lliures d'influències de la litúrgia romana. Es tan semblant a la litúrgia grega de la missa que s'ha de posar fora de dubte la connexió entre una i altra. Començava amb una antífona, després de la qual el diaca exhortava al silenci. Seguien després el *Trisagion (aius*), el *Kyrie*, el càntic de Zacaries dit *prophetia* amb la col·lecta que l'acabava (*collectio ad prophetiam, praefatio*), una lectura de l'Antic Testament (*propheta*), una lectura del Nou Testament (*apostolus*), el càntic dels tres joves, un altre *Trisagion*, la lectura de l'evangeli, un tercer *Trisagion*, la lectura d'una homilía, una pregària dita del diaca (*prex*) amb l'oració següent (*collectio post precem*), el donar comiat als catecúmens que, més tard, esdevingué una pura fórmula, un cant antifònic anomenat *sonus* durant el qual l'oblata era portat solemnement a l'altar, el tapament de l'oblata amb el vel (*coopertorium*), un cant al·leluiàtic (*laudes, alleluia*), una oració d'oferiment (*collectio secreta*), la lectura dels díptics, l'*oratio post nomina*, el bes de pau amb l'*oratio ad pacem*, el prefaci cantat dit *contestatio*, el *Sanctus*, la *collectio post Sanctus*, el cànon, la consagració amb una oració que s'hi lliga (*collectio post secreta*), la fracció, durant la qual el cor canta una antífona, el *Pater noster*, la *commixtio* de la partícula amb el *sanguis* del calze, la comunió durant la qual el cor canta el *trecanum* i finalment la *collectio post communionem*. Una comparació de la litúrgia gal·licana amb l'ambrosiana i amb la mossàrab demostra que en aquesta última s'han conservat nombrosos elements de la litúrgia gal·licana fins als temps actuals.

Litúrgia grega de la missa: Els formularis de celebració de la missa formen l'anomenada litúrgia grega i dels ritus que duen els noms de sant Joan Crisòstom i de sant Basili. La litúrgia de sant Basili apareix poques vegades: els diumenges de Quaresma, exceptuat el dia del Ram, el Dijous Sant i el Dissabte Sant, les vigílies de Nadal i de l'Epifania i també el dia de sant Basili (1 de gener). La litúrgia de sant Joan Crisòstom és la litúrgia usual del ritu grec. Els aspectes cabdals de la mateixa en el seu desenvolupament són els següents, primera part principal: Salutació de les imatges de

Crist i de la Mare de Déu que hi ha al costat de la porta santa de l'iconostasi, entrada al presbiteri, veneració de l'altar i de l'evangeliari col·locat al seu damunt, revestiment amb els ornaments dient unes oracions semblants a les del ritu romà, preparació dels dons del sacrifici (*proskomidè*) que hi ha a la credença de l'altar, de la nau, i del celebrant, tancament de l'altar amb el gran vel que hi ha davant la porta del mig o de l'*ikonostasis, l'ektenie major*, és a dir, una mena de lletania o càntic antifònic cantada pel diaca davant de l'*ikonostasis* i resposta per dos cors, petita entrada (*eisodos mikrá*), és a dir, processó amb el llibre dels evangelis, cant del tropari i del *contakion*, cant del trisagi, lectures dels fets i de les cartes del apòstols, lectura de l'evangeli, *ektenie* de les súpliques apremiants, l'estendre els corporals, *Ieiletón* a l'altar, oració general, solemne trasllat de l'oblata de la pròtesi cap a l'altar, oració de l'ofertori, bes de pau i símbol dels apòstols amb el qual acaba la preparació espiritual i material per l'oferiment del sant sacrifici…La segona part principal comprèn: el prefaci, la consagració, l'*anamnese, l'epiklese*, commemoració dels sants, *ektenie* pels vius i pels difunts, el parenostre, l'elevació, la fracció de l'hòstia consagrada, la *commixtio* amb el *sanguis* del calze i el posar en aquest aigua calenta, la comunió del sacerdot i la del diaca, l'acció de gràcies, la comunió dels fidels, donar la benedicció, processó amb el calze i la patena cap a la *prothesis*, acció de gràcies i comiat (*apólusis*). És molt important el paper del diaca en la missa de la litúrgia grega. No és solament el ministre del celebrant; és també l'intermediari entre aquest i el poble. El seu lloc, quan no ha d'ésser a la *prothesis* o a l'altar, és a l'estrada que hi ha (*sóleas*) davant el retaule on canta les *ektenies* alternant amb el cor. La litúrgia de sant Basili no es distingeix de la de sant Joan Crisòstom fins a donar comiat als catecúmens, i d'aquí en avant solament per certes oracions, no pel ritu. Així com la primera no deriva de sant Joan Crisòstom, tampoc la segona ve de sant Basili; amb tot les fonts manuscrites de la de sant Joan Crisòstom arriben al segle VIII sense la *proskomide* que, si bé és una mica més tardana, hi entrà abans del segle XIII.

Litúrgia gregoriana: El formulari per la litúrgia dels "presantificats" o "predestinats" atribuïda equivocadament a sant Gregori el Gran. Consta de dues parts, la primera està formada pel verset de l'ofici, la segona representada per la litúrgia de sant Joan Crisòstom en la qual es deixen el prefaci, la consagració i l'*epiclese*, la gran entrada a la consagració de les ofertes és substituïda pel fet d'anar a buscar abans solemnement l'hòstia consagrada.

Litúrgia jacobita o de sant Jaume: Litúrgia de la missa originària de Jerusalem d'on s'estengué cap a la Síria occidental pels cristians de la qual és encara avui la litúrgia principal, mentre a Jerusalem fa molt temps que ha caigut en desús. Es diu litúrgia jacobita perquè es vol fer derivar de sant Jaume.

Litúrgia maronita: La litúrgia de la missa siríaca occidental, usada dels maronites i influïda de la litúrgia romana.

Litúrgia de la missa: La manera general com s'ha de celebrar el sacrifici eucarístic en els ritus orientals i occidentals seguint les prescripcions eclesiàstiques i usos estatuïts (oracions, cerimònies, càntics...). Els ritus romà, mossàrab, ambrosià i armeni tenen una sola litúrgia de la missa; el ritu grec en té dues: la de sant Joan Crisòstom i la de sant Basili i aquesta és emprada solament en determinats dies. Els ritus siríac oriental i copte tenen tres litúrgies de la missa de cadascun; el ritu siríac occidental (jacobita) ha donat peu a una sèrie nombrosa de ritus de la missa. Les litúrgies de la missa són múltiples fins i tot radicalment diferents. Això ja es veu comparant les tres litúrgies occidentals: però la gran diversitat ressalta molt més comparant les litúrgies orientals unes amb altres o amb les litúrgies occidentals. Amb tot no hi manquen oracions i cerimònies que són iguals o molt semblants en totes; especialment s'hi troba una coincidència innegable en l'estructura i coordinació de les parts essencials. La litúrgia de la missa de tots els ritus, orientals i occidentals, es divideix en dues parts: una que segueix el sacrifici i la preparació per al mateix; les dues estan integrades per dues parts. La part preparatòria es divideix en una preparació espiritual, formada per oracions, càntics i lectures de la Sagrada Escriptura, la segona de les quals és treta sempre de l'evangeli i una preparació material per l'oferiment dels dons del sacrifici. La preparació dels dons del sacrifici en els ritus romà i ambrosià es fa durant les oracions i les lectures, en canvi, en els ritus siríacs occidentals i en el copte es fa abans. La primera part principal del ritu romà acaba amb la *secreta* en la qual el sacerdot demana que els dons oferts siguin dignament acceptats, la qual *secreta* correspon a l'*oratio super oblata* del ritu ambrosià. La segona part principal comença en tots els ritus amb una solemne oració d'acció de gràcies, dita prefaci. La primera de les dues subdivisions comprèn l'acte de l'oferiment del sacrifici i la comunió; un i altre van acompanyats de les oracions i cerimònies corresponents. La coincidència substancial de totes les litúrgies de la missa comprova que totes tenen un comú origen; i les seves variants en cadascuna proven que la seva evolució va ésser independent, fora dels casos en els quals es troba una influència marcada d'una litúrgia damunt l'altra. Si hom compara les litúrgies pel seu valor en totes elles s'hi troben certs avantatges. La litúrgia de la missa del ritu romà evita la seva durada excessiva, té una senzillesa elegant, una ordenació ben encaminada en la qual els elements principals sobresurten dels secundaris oferint una visió clara, una unitat i un arrodoniment de conjunt i en detall i sobretot ofereix una gran diversitat segons els dies i segons les festivitats. A més tota litúrgia de la missa s'ha de judicar i apreciar per l'esperit del poble que li és peculiar.*

Litúrgia de la missa jacobita: V. *Litúrgia de la missa del ritu siríac occidental.*

Litúrgia de la missa del ritu romà: V. *Litúrgia de la missa.*

Litúrgia de la missa siríaca occidental: V. *Litúrgia de la missa.*

Litúrgia mossàrab de la missa: Litúrgia de la missa antiga d'Hispània, estretament emparentada amb la litúrgia gal·licana. En nombrosos detalls es diferencia de la litúrgia romana de la missa. L'oblata es prepara immediatament en pujar a l'altar; abans de l'evangeli hi ha dues lectures de la S. Escriptura en compte d'una; el Trisagi (el *Sanctus*) va darrera

l'ofertori; segueix la commemoració dels apòstols, dels sants i de tots els difunts i després una *oratio post nomina, l'oratio ad pacem* i el bes de pau. El cànon que segueix el prefaci és totalment diferent del cànon romà; consta de la consagració i de tres oracions. Després del cànon es resa el *Symbolum*, després es divideix l'hòstia en nou parts que duen nou noms de tots de l'oblata de la redempció i es col·loquen ordenadament damunt la patena. Segueixen el *memento* dels vivents, el *Pater noster*, la *commixtio* d'una partícula al calze, una benedicció dels fidels, un *memento* de difunts i la comunió. La litúrgia mossàrab de la missa era la predominant en Espanya fins al papa Gregori VII que la va arraconar. Presenta senyals evidents de parentiu amb la litúrgia gal·licana. El cardenal Cisneros va intentar el seu restabliment. Fins a una època recent estava en ús en diverses esglésies de Toledo i d'algunes altres catedrals d'Espanya com Tarragona però sempre concretades a alguna capella i no pas tots els dies de l'any. També es celebra a Tarragona i, recentment, a les esglésies visigodes de Terrassa (Ègara).

Litúrgia romana de la missa: El ritu de la missa tal com s'ha desenvolupat a Roma i tal com apareix al missal romà. Van influir a la seva formació a més dels factors indígenes, el costum extra romà. Al segle XII ja estava formada i acabava definitivament amb el missal de sant Pius V. El procés de la litúrgia romana de la missa resumit, abans del concili Vaticà II, era el següent, que en bona mesura coincideix amb l'actual: lavatori de les mans a la sagristia, vestició dels ornaments litúrgics amb el rés de les oracions assenyalades en el missal, entrada a l'altar, col·locació del calze sobre l'ara, consulta del missal, rés del *Judica* a les grades de l'altar, ascensió al mateix, introït, *kyrie eleison* i Gloria quan n`hi ha, col·lecta, epístola i gradual, evangeli, *Credo* si s'ha de resar, ofertori, *lavabo*, oració sobre l'oblata amb el següent *Orate fratres* i *secreta*. La segona part principal comprèn prefaci, *Sanctus*, les oracions del cànon que precedeixen la consagració, l'acte de la consagració, les oracions següents del cànon, el *Pater noster*, l'embolisme, la fracció del pa, la *commixtio* d'una partícula de l'hòstia consagrada amb el vi consagrat; el triple *Agnus Dei*, l'oració de la pau i oracions per la comunió, la comunió, el *Communio*, el *Postcommunio*, el *Ite missa est* i la benedicció dels fidels, i l'evangeli de sant Joan. En la missa solemne hi ha l'encensament de l'altar, de l'oblata, del celebrant, dels ministres, de la clerecia i del poble així com a l'hora de la consagració s'encensa el Santíssim Sagrament.* Després del concili Vaticà II: es poden emprar diversos cànons oficials. El primer d'ells és el dit *romà* del qual n'hem fet esment. Recentment el papa Benet XVI ha permès retornar a la denominada Missa de Sant Pius V, però en casos molt concrets.

Litúrgia dels presantificats: V. *Eucologion* i *Missa praesantificatorum*

Litúrgia de sant Basili: V. *Litúrgia de la missa grega*.

Litúrgia de sant Crisòstom: V. *Litúrgia grega de la missa*.

Litúrgia de sant Marc: Litúrgia de la missa que antigament estava en ús a Alexandria, la qual va ésser substituïda per altres litúrgies, caient completament en desús.

Litúrgia de sant Pere: L'adaptació de la litúrgia romana de la missa a la litúrgia grega, feta a l'edat mitjana, pels italogrecs de la Itàlia meridional.

Litúrgia siríaca occidental de la missa (*jacobita*): Les litúrgies dels siríacs occidentals no units (siríacs purs). Aquestes litúrgies són molt nombroses; comprenen l'anàfora, és a dir, la segona part principal que va de la consagració a la comunió de la missa. La primera part es practica amb pocs formularis que serveixen per totes les litúrgies. La més antiga d'aquestes litúrgies és la litúrgia jacobita que procedeix de Jerusalem i és atribuïda a l'apòstol sant Jaume.

Litúrgia siríaca oriental de la missa (*caldaica, nestoriana*): La litúrgia de la missa emprada dels siríacs orientals no units (nestorians) i dels units (caldeus). És la litúrgia de sant Andreu i sant Marc, dita també litúrgia dels apòstols perquè aquests dos sants són considerats com els apòstols de la Síria oriental i de Pèrsia; també es diu la litúrgia de Teodor de Mopsuèstia i nestoriana. La primera és la litúrgia cabdal; les altres dues tenen solament una anàfora prenent-se la seva primera part de la litúrgia dels apòstols.

Litúrgica: L'exposició del culte diví especialment de la missa de l'ofici diví, de l'administració de sagraments, de les consagracions, de les benediccions i altres funcions litúrgiques regulades per la suprema autoritat de l'Església com a representant de Crist i distribuïdora de l'exercici del culte i dels medis d'obtenir la gràcia i com administradora del ministeri sacerdotal creat per aquesta autoritat en l'Església (*Ecclesia orans, Ecclesia sanctificans*). Comprèn: 1. La fixació i exposició de les normes i de les regles existents en l'Església per a tals operacions. 2. L'estudi del procés històric en l'evolució de cada funció litúrgica i dels moments interns i externs que en ella s'operen. 3. La introducció en l'esperit i en la significació de les operacions litúrgiques. L'exposició senzilla i plana dels preceptes i prescripcions de l'Església que regulen les cerimònies és anomenada *Rubricística*.*

Llaceries: Ornament arquitectònic compost de motius geomètrics o florals entre ells que es repeteixen amb continuïtat d'un fris.

Llamborda: Llosa de pedra, plana o amb forma prismàtica. En castellà *adoquín*.

Llança: Atribut de sant Benigne, sant Bernabé, sant Demetri, sant Felip, sant Joan de Sahagun, sant Mateu, sant Maties, sant Maurici, sant Miquel arcàngel, sant Néstor, sant Rafael arcàngel, sants cavallers, sants soldats, sant Simó i sant Tomàs.

Llanterna (*laterna*): **1.** Llumenera per portar un llum d'oli o ciri que té la forma d'una caseta tancada per tal de guardar el llum del vent. Servia per acompanyar el viàtic o per anar a les processons al costat de la creu i es duia a la mà o al cap d'una perxa. **2.** En arquitectura, és una construcció poligonal amb finestres laterals. En castellà *cupulino*.

Llanterna: Atribut de sant Llucià, santa Margarida, santa Maria de la Cabeza, sant Remigi.

Llàntia: Atribut de sant Albert de Sicília, sant Julià bisbe, santa Maria de la Cabeza i santa Praxedis.

Llàntia del Santíssim: Llàntia que sempre crema, dita en grec *akoínemetos luchia*, llàntia que no dorm. Des dels primers temps del cristianisme que en els temples es deixa una o més

llànties que sempre cremin, tant a l'Orient com a l'Occident. Una llàntia que cremi constantment és prescrita a l'Occident per totes les esglésies on hi ha la reserva del Santíssim Sagrament. Ja es troben prescripcions privades de sínodes dels segles XIII i XIV, en els quals ordenen aquesta llàntia, però per l'Església universal apareix per primera vegada en el Cerimonial i en el ritual romà. És suficient una llàntia que ha d'estar davant, al costat i, en tot cas, a prop de l'altar on es guarda la reserva del Santíssim Sagrament. Aquesta llàntia s'ha d'alimentar amb oli d'olives, excepte en cas de dificultat de poder-ne obtenir.*

Llàntia del Santíssim: Llàntia encesa mentre hi hagi el Santíssim Sagrament dins el sagrari. Al costat del sagrari. S'alimenta amb oli o cera amb la qual s'indica l'honorança.** *Fig. 249*

Llànties (*lampades, phari, lychni, gabatae*): Llumeners que cremen amb oli. En els primers temps del cristianisme i a les primeries de l'edat mitjana eren abundoses, en canvi més tard van ésser substituïdes per la il·luminació amb ciris cada dia més abundants. La seva forma més freqüent era la de llàntia penjada amb un, dos o més llantions de bronze o de metalls preciosos o de vidre, que en les llànties de més d'un llum anaven col·locats en els forats dels cèrcols de cadenes, o eren col·locats en braços (*delphini*) que eren en igual nombre als llantions que tenia la llàntia.

Llatí eclesiàstic: El llatí del poble, és a dir, llatí vulgar (*rusticitas, lingua vulgaris, rustica*) que de les darreries de l'Imperi es va estendre per medi de la dominació romana a l'Occident. Com era parlat o almenys entès arreu, estava en condicions immillorables per ser la llengua de les funcions litúrgiques; posada al servei de la litúrgia va prendre una doble direcció; l'una era una transformació profunda que l'elevava i la dignificava apropant-la al llatí clàssic, i l'altra la influència de la Sagrada Escriptura, i dels escrits dels Sants Pares que l'enriquien amb una munió de diccions, girs i significats necessaris per expressar les noves idees cristianes. El llatí vulgar esdevingué la llengua litúrgica oficial de l'Església no per un acte exprés de la legislació eclesiàstica sinó pel camí de la consuetud. Els primers contraris al llatí com a llengua de l'Església van ésser els heretges de la fi del segle XII i del segle XIII. Segueixen llurs petjades al segle XV els hussites. Els reformadors del segle XVI, refusaven el llatí com a llengua oficial de l'Església. La raó per això, a més de la seva ruptura amb Roma, i separació del ritu romà, era el negar que la missa tingués el caràcter de sacrifici i la seva doctrina sobre la universalitat del sacerdoci. Més tard els jansenistes extremats i els *aufklärer* de la fi del segle XVIII i començament del XIX demanaven l'abandó del llatí i la introducció de la llengua vulgar per a les funcions litúrgiques. L'Església en tots els temps s'ha oposat de la manera més decidida fins el concili Vaticà II, tant per raons històriques com pràctiques, a l'acceptació de la llengua vulgar com a llengua de la litúrgia, especialment per raó de la unitat i puresa de la litúrgia. Però al final ha decidit la introducció de les llengües que normalment parlen els fidels en la litúrgia i els resultats són positius, òbviament, pel que fa a participació d'aquests fidels a la litúrgia. Després del concili Vaticà II: el llatí en gran part s'ha esvaït en les nostres esglésies, seminaris i àdhuc universitats eclesiàstiques.

Llàtzer, amic de Jesús (On. 17 de desembre): Els seus atributs són fèretre, barca petita i sepulcre.

Llebre: Atribut de sant Anselm i sant Oleguer.

Llegendari (*legendarius*): Col·lecció de vides de sants ordenades segons l'ordre de les festes que serveix per ésser llegida en l'ofici de matines.

Lleïr, bisbe (On. 1 de setembre): El seu atribut és la barrina.

Llengua eclesiàstica dels armenis: V. *Llengües*.

Llengua de l'església grega: V. *Llengua litúrgica*.

Llengua siríaca de l'església: V. *Llengües litúrgiques*.

Llengües litúrgiques: *Abans del concili Vaticà II*: Les llengües emprades en els ritus occidentals i en els ritus orientals per l'acompliment de les accions litúrgiques. Abans del concili Vaticà II: no eren emprades les llengües del poble en la litúrgia romana. Feta alguna excepció en tots els ritus, la llengua emprada no estava en ús, d'aquí ve que gairebé fos inintel·ligible al poble. El llatí eclesiàstic, un llatí vulgar elevat, és la llengua dels ritus ambrosià, mossàrab i també del romà; solament els glagolites d'Ístria, Croàcia i Dalmàcia es serveixen de l'eslau amb tot i pertànyer al ritu llatí. La llengua litúrgia dels grecs és un grec dels primers temps del cristianisme i dels començaments de l'edat mitjana; els russos, els rutens i els búlgars es serveixen de l'eslau eclesiàstic, un eslau que ja ha mort entre la gent eslava. La llengua dels armenis és l'aramaic, la llengua de la litúrgia copta és el copte substituït avui en la boca del poble per l'àrab, la dels etíops és l'antic etíop i la dels assiris l'antic assiri. A l'Orient amb el consentiment de la Santa Seu l'àrab vulgar era admès en les funcions litúrgiques en lloc de la llengua de l'Església entre els catòlics units de Síria i de Pèrsia i el patriarcat d'Antiòquia. El concordat de 1886 acordà a la diòcesi d'Antívari de Montenegro l'ús per una part de la litúrgia d'un eslau modernitzat dit *Gridanka* que des de Pere el Gran va ésser acceptat com a llengua de relació entre les diverses nacionalitats de llengua eslava.

Llengües del poble: Les llengües tal i com cada poble les parla, no de forma arcaica diferent de la llengua d'ús quotidià. La llengua del poble presa en aquest sentit no era usada en cap ritu ni en cap funció litúrgica. Després del concili Vaticà II, però, es van admetre en la litúrgia aquestes llengües amb gran santificació per a la majoria dels fidels.

Llenya: Atribut de sant Isaac, sant Plàcid i sant Romà.

Lleó: Atribut de sant Abdó i sant Senén, sant Agapit, santa Basilissa, sant Daniel anacoreta, sant Daniel profeta, santa Eufèmia, sant Ignasi d'Antioquia, sant Jeroni, sant Julià, santa Justa i santa Rufina, sant Llop de Sens, sant Macari, sant Muç, sant Onofre, sant Pau ermità, sant Pantaleó, santa Perpètua i santa Tecla.

Lleó alat: Atribut de sant Marc.

Lleó I el Gran, Papa i doctor de l'Església (On. 10 de novembre): Els seus atributs són destrucció de la Tarasca (ídol) i la paraula en llatí *Tomus*.

Lleonard (On. 6 de novembre): Els seus atributs són cadena de la redempció dels captius, captius, cavall, doll d'aigua, estàtua de la mare de Déu i teler.

Lleonard de Porto Maurizio, prevere (On. 26 de novembre): El seu atribut és el crani.

Llet de Maria Santíssima: Atribut de sant Bernat de Claravall.

Lletania de la Mare de Déu: Lletania que està formada per invocacions d'una sèrie de títols honorífics de Maria, no té les peticions que apareixen a la fi de la lletania de tots els sants. Pren el nom de Loreto on s'originà el segle XVI amb la simplificació d'una altra lletania de la Mare de Déu composta al segle XV. Va entrar a Alemanya cap a l'any 1588 amb el títol de lletania loretana. Climent VIII al 1611 va aprovar aquesta lletania única perquè es pogués resar públicament fora la lletania de tots els sants. Lleó XIII el 1883 hi afegí algunes invocacions: *Regina sacratissimi rosarii, Regina sine labe originali, concepta, Mater boni consilii* i papes posteriors afegiren altres noves invocacions. Des del segle XII hi hagué moltes lletanies, però solament hi ha una connexió formal i de contingut entre les més modernes i la lletania lauretana.

Lletania del Nom de Jesús: Lletania en honor del Nom de Jesús aprovada pel papa Pius IX el 1862.

Lletania del Sagrat Cor de Jesús: Lletania del Sagrat Cor de Jesús aprovada pel papa Lleó XIII el 1899 per a l'Església universal.

Lletania de sant Josep: Lletania en honor de sant Josep aprovada el 1909 pel seu ús en tota l'Església.

Lletania de tots els sants: Lletania que en la seva primera part està integrada per la invocació dels sants, tant dels sants de totes les classes, com per la invocació dels representants caracteritzats de cada classe. La sèrie dels sants la comença Maria Santíssima, la segueixen els sants Àngels, sant Joan Baptista, sant Josep, els patriarques, i els profetes, els apòstols i els evangelistes, els sants màrtirs i confessors, els doctors, els sacerdots i els levites, els sants monjos i els ermitans, les verges i les vídues. Segueix les invocacions dels sants una sèrie de súpliques per l'allunyament de tota mena de mals corporals i espirituals i després d'aquestes súpliques unes peticions per tots els estaments. Les lletanies de tots els sants es poden comprovar fins al segle VIII i més enrera i tot. La seva composició era antigament molt diversa, tota vegada que no sols era costum d'invocar els sants venerats en la localitat, sinó que fins i tot les súpliques i peticions que seguien les invocacions dels sants eren diverses segons els temps, diòcesis i esglésies. Les lletanies dels sants, des d'un començament que van tenir un caràcter litúrgic. El seu ús ha estat molt estès en tots temps en les funcions litúrgiques. Encara avui es resen en les misses d'ordenació sacerdotal, en les benediccions d'abats i d'abadesses, en la benedicció i reconciliació d'un cementiri, en la consagració d'una església o d'un altar, en les processons de pregàries, en la benedicció de les fonts baptismals la vigília Pasqual i la vigília de Pentecosta, en la recomanació de l'ànima, en l'oració de les quaranta hores, en els exorcismes, etc. Les lletanies la vetlla Pasqual, de la vigília de Pentecosta i de la recomanació de l'ànima tenen una forma escurçada.*

Lletanies (*litaniae*): **1.** Nom que des de temps antic es dóna a les processons de pregàries i de penitència, com la processó manada pel papa Honori I (638) que es feia cada dissabte des de l'església de Sant Apol·linar de Roma a l'església de Sant Pere. També les processons es feien a Roma els dies d'estació cap a l'església estacional. Era la processó de rogatives del dia de sant Marc (*litania maior*). Per últim, cal fer esment de les lletanies dels tres dies abans de l'Ascensió (*litaniae minores*). En els temps primers del cristianisme es donava el nom de lletania al *Kyrie eleison, Christe eleison* de la missa i de l'ofici, així com les processons de pregàries de la clerecia i del poble en les quals aquestes invocacions es repetien set, cinc o tres vegades (*litania septena o septiformis, litania quina o quinqueformis, litania terna o triformis)*, i posteriorment sense repetició (*simplex o plana*) o resada o cantada des d'un començament, sense interrupció, amb les exclamacions: *Kyrie eleison, Christe eleison, Christe audi nos, Christe exaudi nos*. **2.** Des del començament de l'edat mitjana lletania significa també una mena de pregària amb forma de responsori alternat, format per una sèrie més o menys llarga d'invocacions i pregàries cada una de les quals és dita o cantada íntegrament i repetida pel cor o pel poble o solament per aquell començada i per aquest acabada. Per la seva estructura i forma es pot deduir que en el seu començament la lletania estava formada solament de les invocacions *Kyrie eleison, Christe audi nos, Christe exaudi nos* a les quals s'hi interpolaren altres invocacions i pregàries. La lletania més característica entre totes les oracions que alternen i, al mateix temps la més antiga, única durant llargs segles que ha servit de model de les altres, és la lletania de tots els sants. A la fi del segle XVI sorgiren lletanies de tota mena. Els excessos i els defectes de moltes d'aquestes lletanies condicionaren la limitació de les mateixes feta per Climent VIII en 1601 amb el decret contra la formació i ús de lletanies que esdevingué més rigorós durant els pontificats dels papes Benet XIII i Benet XIV. **3.** Les lletanies que es canten, fent processons, el dia 25 d'abril, festa de sant Marc.

Lletra dominical (*littera dominicalis*): La lletra que servia (abans del concili Vaticà II) per assenyalar els diumenges de cada any. Els anys corrents tenen solament una lletra per assenyalar els diumenges; els anys de traspàs en tenen dues; l'una que serveix per comptar des de l'1 de gener al 28 de febrer i l'altre val des d'aquesta data fins al 31 de desembre. La lletra dominical es compta a base de les indicacions impreses al començament del missal i del breviari.*

Lleuda: Import que gravava l'entrada de mercaderies a les ciutats i viles on hi havia mercat. També tenia altres denominacions: peatge, postatge, barra, teloni, passatge, reva i hostalatge.

Lli, Papa i màrtir (On. 23 de setembre): El seu atribut són possessos.

Lliberata, verge i màrtir (On. 20 de juliol): Els seus atributs són barba i crucificada.

Lliberat, màrtir (On. 26 d'agost): Els seus atributs són instruments de medicina i trobador amb instruments musicals.

Llibre: Atribut de santa Agnès, santa Caterina de Siena, santa Eulàlia de Barcelona, sant Martí de Lió, sants apòstols, sants doctors, sants escriptors eclesiàstics, sants evangelistes i santa Teresa de Jesús.

Llibre obert: Atribut de sant Antoni abat.

Llibres de la cancelleria: Conjunts de formularis, textos... amb què els oficials de la cancelleria o conservaven els documents o els empraven per confeccionar els documents de la cancelleria.

Llibres litúrgics: Els llibres en els quals estan continguts tots els ritus que s'han d'observar en les accions litúrgiques així com els cants i les oracions que les han d'acompanyar, preparats per les congregacions o òrgans que tenen confiada la superior direcció i ordenació i que, per tant, tenen caràcter oficial en l'Església. El contingut d'aquests llibres és diferent: els uns contenen el cerimonial d'un sol acte litúrgic; altres contenen un grup de funcions d'una mateixa classe, o d'actes litúrgics emparentats, altres contenen les prescripcions litúrgiques més importants de l'any eclesiàstic o d'una part (cerimònies, oracions, càntics). Els llibres litúrgics més importants del ritu llatí són el Missal, el Breviari, el *Coeremoniale episcoporum* i el Ritual romà; altres són l'Antifonari, el Kyrial, el Gradual, l'*Octavarium romanum,* el *Martyrologium*, el *Memoriale rituum*. Els llibres litúrgics del ritu grec són encara molts avui. Tenen caràcter oficial l'*Euchológion*, l'*Apóstolos*, l'*Evangélion*, el *Triódion*, el *Pentekostárion*, l'*Oktoechos*, la *Menaia*, el *Typikon*, el *psaltérion*, i l'*Orológion*. Són llibres auxiliars el *Leitourgikón*, el *Ierodiakónikon*, el *Menológion*, el *Synaxárion*, l'*Argierátikon*, l'*Evangelistárion* i l'*Eirmológion*.

Llicències ministerials: Són les concessions per part del bisbe de llicències (permisos) per confessar, predicar, celebrar la santa missa en llocs diversos a la parròquia pròpia...

Llicències penitencials: V. *Epistolae canonicae* i *Penitencials*

Lliçons històriques: Les lectures de vides de sants preses de l'ofici de la festa d'un sant. Abans del concili Vaticà II: en els oficis de tres nocturns de festa de sant estaven col·locades en el segon nocturn, en els oficis d'un nocturn estaven en la lliçó tercera i en concórrer un altre ofici es trobaven en la lliçó novena.

Lliçons de l'ofici: *Abans del concili Vaticà II*: Lectures que seguien els salms de les matines i que es distingeixen de les *lectiones breves* de la fi de *prima* i del començament de completes per la seva llargada, dels capítols de *laudes* de les hores menors i de les vespres i de les completes perquè anaven precedides de la benedicció. Les lliçons del primer nocturn en les matines de tres nocturns (sempre abans del concili Vaticà II) eren en les matines de l'ofici romà i monàstic de la Sagrada Escriptura. Les lliçons del segon nocturn eren tretes dels escrits dels Sants Pares o d'una descripció de la vida del sant del qual es celebra la festa (lliçó història); les del tercer nocturn eren tretes d'una homilia sobre l'evangeli del dia o de la festa. Les lliçons de les fèries menors eren tretes de lectures de la Sagrada Escriptura, les de les fèries majors i de les octaves de Pasqua i Pentecosta eren tretes d'homilies i les lliçons de les festes simples estaven formades dues d'elles amb lectures de la Sagrada Escriptura i la tercera d'una breu lectura d'història. Les lectures de la Sagrada Escriptura anaven alternades amb els salms d'ençà que es coneixen les hores canòniques. Les primeres dates sobre el caràcter de les mateixes i la llur articulació en els oficis, les tenim de la regla de sant Benet. L'ordre que aquest establí pel seu rés en les matines esdevingué el model per al breviari romà que en l'època carolíngia es va anar estenent i que fins el concili Vaticà II era el seu regulador. Solament en l'ofici romà i en l'ofici monàstic entrà cap al segle VIII el costum de llegir en el tercer nocturn les homilies dels sants pares en lloc de les lectures del Nou Testament i algunes vegades de les cartes dels apòstols que sant Benet havia destinat per al tercer nocturn. També d'aquest temps data la preferència en llegir la vida del sant, del qual aquell dia es fa festa, i cada dia hi guanya més espai. El costum de fer precedir una benedicció a la lliçó ja estava en pràctica en temps de sant Benet. L'absolució que es lliga a la fi dels salms i que precedeix la lectura de la lliçó ja estava en ús a Roma en temps d'Amalari (800), esdevingué però d'ús general a les darreries de l'edat mitjana. Mentre no es llegien trossos de la Sagrada Escriptura limitats, era l'abat o el setmaner qui donava el senyal d'acabar. El *Tu autem Domine miserere nobis* en un principi es deia solament després de les lliçons que no tenien caràcter profètic, ja el trobem al segle X, però és dubtós que sigui més antic.*

Llinda: Fusta o pedra travessera que completa la part superior d'una obertura i descarrega el pes sobre de muntants. *Fig. 107* i *139*

Llinda d'una sola peça: *Fig. 108*

Lliri: Atribut de sant Albert, santa Àngela de Mèrici, sant Antoni, sant Antoni de Pàdua, santa Balbina, sant Caietà, sant Casimir, santa Caterina de Siena, santa Caterina Tomàs, sant Crisant, sant Crisantí, sant Dalmaci, santa Delfina, sant Domènec, santa Emília Biccheri, sant Estanislau de Kostka, santa Filomena, santa Florentina, sant Gabriel, santa Irene, sant Jacint, sant Josep, sant Josep de Calassanç, santa Julita, santa Madrona, santa Maria de Cervelló, sant Nicolau de Tolentino, santa Obdúlia, sant Pasqual Bailón, sant Pere Màrtir, sant Pelai, santa Quitèria, sants màrtirs que s'han distingit per la puresa, santa Teresa de Jesús i sant Vicenç Ferrer.

Lliures: V. *Moneda*

Lloc del baptisme: L'administració del baptisme en els primers temps del cristianisme podia fer-se en qualsevol lloc apropiat, però per raons de decència i de seguretat, sens dubte quan les circumstàncies externes ho permetien, l'administració del baptisme en l'època pre-constantiniana ja es feia en habitacions especials dels llocs de la reunió dels fidels especialment destinats per a això. Després de l'edicte de Constantí (313) freqüentment es construïren baptisteris al costat de les basíliques. Allà on no n'hi havia, el baptisme s'administrava en una habitació especial de la basílica. Per altra banda en un principi el baptisme solament s'administrava en les esglésies episcopals, perquè el bisbe era el ministre ordinari del mateix. La propagació del cristianisme en els segles IV i V portà l'erecció de moltes esglésies rurals i l'augment sempre creixent de baptismes d'infants portaren, com a conseqüència, que les esglésies rurals que tenien un sacerdot fix tinguessin juntament amb les episcopals el dret de batejar, naixent així al costat de la

catedral altres *tituli o ecclesiae baptismales*. Al segle XI la majoria d'esglésies parroquials tenia el dret de batejar; no han faltat però excepcions (especialment en les denominades *esglésies pròpies*). En algunes diòcesis italianes el dret de batejar era reservat al baptisteri de la catedral. L'antic Dret Canònic ha posat fi a aquestes excepcions amb el cànon 774 que aboleix d'una manera clara tots els privilegis i drets immemorials, concedint el poder batejar a totes les esglésies parroquials que tinguin pila baptismal i per suposat a les catedrals. Solament es pot batejar en les cases particulars i en les capelles quan el bisbe concedeix permís basat en motius justos i raonables. En canvi entre els seguidors del ritu grec el baptisme, encara avui gairebé sempre s'administra a casa.*

Lloc de la missa: La missa s'ha de celebrar en l'església o en oratori públic o semipúblic; en altres llocs s'hi pot celebrar solament amb privilegi o amb un especial permís del bisbe.*

Llombardes: V. *Bandes llombardes*. *Fig. 37*

Llop de Sens (On. 1 de setembre): Els seus atributs són escut amb llop i lleó.

Llorenç, diaca i màrtir (On. 10 d'agost): Els seus atributs són bossa de diners, cap de l'emperador Valerià, cofre, graella i als seus peus l'emperador Deci.

Llop, monjo i bisbe de Troies (On. 29 de juliol): El seu atribut és el drac.

Llop: Atribut de sant Andreu, sant Froilan, sant Ignasi de Loiola, sant Juli i santa Susanna.

Llosa: Pedra plana de petit gruix emprada per pavimentar terres i cobrir teulades.

Llosa baptismal: Cullera gran que es fa servir per administrar el baptisme per infusió (que és el normal). De vegades la part còncava de la cullera pot recordar la forma d'una petxina.

Llotges (*Empore, Porkirche, Borlaube, deambulatorium*): **1.** Les tribunes de damunt les dues naus laterals en les esglésies de tres naus. **2.** La tribuna aixecada a la paret occidental del creuer de les esglésies. Aquestes tribunes en els primers temps del cristianisme apareixen sovint a les esglésies bizantines. Eren el lloc on es col·locaven les dones que assistien als oficis divinals. A l'Occident apareixen després de l'època carolíngia. Per raons de l'art de construcció aquestes tribunes apareixen sovint als segles XI, XIII, en l'època del romànic i en els temps primers del gòtic. El gòtic tardà en va prescindir perquè no les necessitava pel seu sistema de construcció, en canvi tingueren una predilecció especial en les construccions del renaixement i en les del barroc (com l'església de Sant Sever de Barcelona). A l'Occident van servir poc per les dones; al contrari servien pels homes, d'aquí ve que se les nomenés cor dels homes, llotja dels homes. Sovint, però, van servir per a l'emplaçament d'altars. A l'Occident aquestes tribunes van formar el cor de les monges en els convents de religioses. També s'hi va col·locar l'orgue des que es va introduir el seu ús en les esglésies. Solament des de les darreries de l'edat mitjana es van utilitzar aquests llotges per al cor dels cantors (les "cantories", com les de la catedral de Barcelona i les de Santa Maria del Mar de la mateixa ciutat).

Llotja (o galeria): *Fig. 109*

Lluc, evangelista (On. 10 d'agost): Els seus atributs són estàtua de la Mare de Déu, instruments de medicina, pinzell i vedell alat.

Llúcia, verge i màrtir (13 de desembre): Els seus atributs són cecs, flames, llanterna, llàntia, plat amb ulls, talls al cos i ulls.

Llucià i Marcià, màrtirs de Vic (On. 26 d'octubre): Els seus atributs són amb un arbre, columna, flames, ganivet, punyal i tronc d'un arbre.

Lluis Bertran, prevere (On. 9 d'octubre): Els seus atributs són indi, serp alada sobre la copa, copa amb serp alada i amb una creu.

Lluís Gonzaga, laic (On. 21 de juny): Els seus atributs són rosari, fuet, crani, disciplines de penitència i amb un sant crist.

Lluís rei, laic (On. 25 d'agost): Els seus atributs són ceptre, clàmide, clau, coixí, cordó franciscà, esfera reial i flor de lis.

Lluís de Tolosa (On. 19 d'octubre): Els seus atributs són cordó franciscà, corona a terra, roses i flor de lis.

Llum: Se'n fa ús en el culte diví: **1.** Per raons pràctiques per il·luminar, guarnir i donar relleu a les festes. **2.** Com a element del culte, per raó del simbolisme religiós que l'acompanya. La primera manera en fer-ne ús és l'originària. Era exigida per les circumstàncies en les quals en els primers temps del cristianisme s'havien de celebrar els sants misteris. La segona es pot comprovar ja en el segle IV, però remunta més enrere. Esdevingué ben aviat la principal i la més important, passant a ésser una part integrant del cerimonial litúrgic. L'encendre llums fou un costum, i alhora fou el resultat de prescripcions precises, i esdevingué la llum encesa, per prescripció en els actes litúrgics, *un lumen liturgicum, lumen sacrum*. Gairebé sempre ha estat objecte de la legislació litúrgica aquest *lumen sacrum*. La il·luminació de l'església per fins pràctics es pot fer amb tota classe de material que doni llum, sigui llum d'estearina, de parafina, de gas o d'electricitat. Per la llum litúrgica hom pot fer ús solament d'oli d'olives i cera pura. Segons una decisió de l'antiga Congregació de Ritus, d'abans del concili Vaticà II, es pot emprar en compte de cera pura, una barreja en la qual predomini la cera. L'ús de l'oli solament entra en la llàntia del Santíssim, en els altres casos, com són celebració de la missa, exposició del Santíssim, ofici, benedicció de les candeles i cant de l'*Exultet*, s'ha de fer ús de la cera; de la cera groga (abans del concili Vaticà II) en les misses i oficis de difunts, en les matines i oficis de Setmana Santa; en els altres casos, a ésser possible, s'ha d'emprar cera blanca.* **3.** Distància horitzontal entre dos elements de suport o entre les dues arrancades d'un arc o d'una volta. Element arquitectònic. *Fig. 12* i *157*.

Lluneta: Petita volta amb forma de mitja lluna definida per un arc vertical i la intersecció amb una volta de canó. V. *Volta Fig. 110* i *157*

Lòbul: En arquitectura, part sortint de forma arrodonida. És normal un motiu ornamental amb forma de petit semicercle molt usat en l'estil àrab que també s'aprecia en l'arquitectura romànica.

Lobulat, arc: Aquell arc que està dividit en lòbuls. Element arquitectònic. *Fig. 25*.

Loculus (*locus*): Nom que es dóna a la tomba de l'altar que

conté les relíquies en el ritu gal·licà i en els *Ordines* de la consagració de les esglésies més antics dependents d'ell.

Lòria: Ornaments amb els quals antigament s'exornava el davant, el darrera, les mànegues i el voltant del vell *sticharion* episcopal.

Losanjat, escut: V. *Escuts*

Loutron (grec, *luter*): Nom de la pila baptismal i de l'estança on està.

Lucernarium: **1.** En els primers temps del cristianisme significava les vespres per raó de les llànties enceses per allunyar la foscor. El nom va desaparèixer quan les vespres passaren a ésser una funció de la tarda. **2.** Petit ofici de preparació per les vespres en els primers temps del cristianisme, citat en les regles monacals de sant Aurelià d'Arles (550), i de sant Isidor de Sevilla (636); avui solament és conegut en l'ofici ambrosià.

Luminum festum: La festa de la Candelera, pren aquest nom per les candeles que es beneixen i per la processó de les candeles que es fa en aquesta diada.

Lunula: El viril que sosté la sagrada hòstia en la custòdia; és anomenat també *melchisedech*. V. *Viril*

Lustració: Especialment *abans del concili Vaticà II*: La reconciliació litúrgica, la purificació d'influències del dimoni, per medi de l'aspersió i purificació amb aigua beneita. És un ritu que es practica en les consagracions i en les benediccions, per exemple, en la consagració de l'altar i de l'església, la col·locació de la primera pedra d'un temple, la benedicció d'una campana, d'un cementiri nou, la reconciliació d'una església o d'un cementiri. També tenien el caràcter de lustració l'aspersió de la cambra del malalt en administrar-li el viàtic, l'extremunció i també l'*asperges* de les misses del diumenge.

Lutgarda, verge (On. 21 de gener): Els seus atributs són cecs, creu, encensers i instruments de passió.

Lychni (*lichni*): Les llànties que servien per al culte en els primers temps del cristianisme i en els començaments de l'edat mitjana.

Lychnicón: La primera part de l'*esperinos* de l'ofici grec així anomenat per les llànties que s'hi encenen. V. *Lucernarium*.

M

Mà a la cara: Atribut de sant Joan Evangelista a la creu.

Mà a la galta: Atribut de sant Josep en el naixement de Jesús, símbol de perplexitat davant la concepció de Jesús.

Mà tallada: Atribut de sant Adrià, sant Joan Damascè, sant Marí i sant Màrius.

Maça: Atribut de sant Antoní, sant Benigne i sant Fidel Sigmaringen.

Macari de Jerusalem (On. 10 de març): El seu atribut és el bàcul amb forma de creu.

Macari de Roma, monjo (On. 23 d'octubre): Els seus atributs són lleó i dit davant la boca.

Maçoneria: Obra feta amb pedres o maons lligats amb morter.

Madrona, verge i màrtir (On. 15 de març): Els seus atributs són caravel·la, ganivet, lliri i barca petita.

Magdalena, Maria (On. 22 de juliol): Els seus atributs són arqueta petita, àngel, barca petita, cabells molt llargs, cabells que li cobreix quasi tot el cos, crani, creu, Sant Crist, flascó amb tapa, gerro, nafra, pa i pot.

Magí, màrtir i asceta (On. 19 d'agost): Els seus atributs són doll d'aigua, bastó i faves.

Magolla: És un ornament com un anell que cenyeix el cim d'un pinacle o part superior d'un arc original, d'un gablet i fa de peu al conjunt de fulles o brotons que coronen l'esmentat element. *Fig. 223*.

Mainell: Element arquitectònic de pedra o de fusta, espècie de columneta que divideix verticalment en dos el buit d'una obertura, com per exemple un finestral gòtic o una finestra coronella. *Fig. 70* i *139*.

Makarismoi: Nom que en el ritu grec es dóna a les vuit benaurances (Mat 5, 3-12), les quals es canten com les antífones per dos cors (després del *tuypika* de l'*enarxis*. Com el *tuypika* segon van precedides d'un petit sinapté i cap a la fi s'hi intercalen algunes estrofes de l'ofici de laudes del dia.

Malalt: Es troba junt amb les imatges de sant Camil de Lelis, sant Eduard rei, santa Eduvigis, sant Gerard, sant Joan de Déu, sant Julià Hospitalari, sant Simó de Rojas, santa Miquela del Santíssim Sagrament.

Malaquies, profeta (On. 9 de novembre): Els seus atributs són altar, àngel i calze.

Malta: *Abans del concili Vaticà II*: Morter preparat amb calç i pols de rajola que, barrejat amb l'aigua gregoriana beneïda en la consagració de l'altar, servia per fixar el segell del reconditori de l'ara o de la mesa de l'altar en cas que contingués relíquies i amb el qual, quan es consagrava l'altar, es fixava la mesa a la *stipes*. L'ordo romà de la fi del segle VIII ja en parla quan fa referència a la consagració de l'altar.

Mamés, màrtir (On. 7 d'agost): Els seus atributs són bressol, cérvol, feres, gasela, mola de molí, nens i trident.

Mamposteria: Paredat, obra feta de pedra, morter de calç i grava.

Manat d'hisop: Manat de la planta anomenada hisop, i en falta d'aquest d'una branca d'herba semblant, del qual el bisbe es serveix per aspergir l'altar i l'església en la consagració d'aquesta quan diu les paraules *asperges me hysopo et mundabor*. En el segle VIII ja era emprat per fer les aspersions en la consagració de l'església.

Mandatum: La cerimònia (dins la missa) de rentar els peus a dotze o tretze pobres practicada especialment en les catedrals el dia del Dijous Sant en commemoració del lavatori dels peus fet pel Diví Mestre el dia de l'Última Cena. Ha pres el nom de l'antífona que es canta en començar la cerimònia del lavatori, però en el seu temps no sempre es practicava el dijous anterior a la Pasqua. Segons el XVII concili de Toledo (694) aquesta cerimònia ja es practicava a Espanya el dia del Dijous Sant al segle VII. Se'n parla a Roma d'una manera accidental al segle XII. El nombre de les persones a les quals es rentava els peus en l'edat mitjana variava molt. En temps posteriors el seu nombre coincidia amb el dels apòstols, essent dotze les més de les vegades. Segons el cerimonial romà han de ser tretze. La cerimònia del lavatori solia anar acompanyada d'una almoina en diner i d'un àpat senzill.

Mandatum apostolicum: La butlla que s'ha de llegir abans de començar la consagració del bisbe i la benedicció de l'abat i en la qual el Papa dóna plens poders a un determinat bisbe per l'acompliment d'aquell acte.

Mandelion *(Mantilion, Mandilion* del llatí *mantile*): Drap amb el qual es cenyeix el bisbe en la consagració de l'església, en el lavatori del Dijous Sant i en altres circumstàncies i amb el qual s'eixuga les mans després de rentar-les; és un paral·lel del llatí *gremiale*, com l'eixugamà.

Mandyas (*Mandyas, Mandun*): Abric característic del bisbe grec, una espècie de *cappa magna* que, per la seva forma i per la seva destinació, ve a ésser una espècie de mantell que enrotlla tot el cos fins als peus, per regla general de color

morat, amb ornamentacions blanques i vermelles de forma obliqua dites *pótamoi*; té un ornament quadrangular en la seva punta anterior anomenat *pómata*.

Manicae: **1.** Ornament litúrgic del ritu gal·licà. Lligalls litúrgics del braç. **2.** Antiga denominació dels guants pontificals.

Manicalia: Denominació dels doblecs dels guants pontificals.

Manifestavi nomen tuum hominibus: Frase de Bernardí de Siena

Maniple: (*manipulus*, en l'edat mitjana *mappula, fano-phano, fanum, favosudarium, mantile, manuale, sestace*): *Abans del concili Vaticà II*: Peça d'ornament que feia cap a un metre de llarg per 5-10 cm. d'ample que es portava a l'avantbraç esquerre i del qual penjaven els dos caps. Per penjar-lo al braç o tenia dues cintes clavades al mig, o les dues seves parts estaven cosides tan estretament que hi quedava un forat just per ficar-hi el braç. Havia de tenir el color de la casulla; no estava prescrit però calia que fos de seda. El maniple apareix a tots els ordes majors; era la insígnia litúrgica del sotsdiaca. A més de la missa era usat en l'epístola i en l'evangeli del diumenge del Ram i en el cant de l'*Exultet*, mai es portava amb la capa pluvial. El prevere se'l posava després del cíngol, el bisbe se'l posava després del *Confiteor*, el sotsdiaca i el diaca en posar-se la dalmàtica. El maniple és d'origen romà, és l'antiga *mappa*, una espècie de mocador de butxaca o de dessuar-se que la gent de posició portava a la mà com a mocador d'etiqueta. Les noves interpretacions que suposen que el maniple deriva del vel amb el qual el sotsdiaca tapava les seves mans quan tocava els objectes sagrats o bé del drap de mans que els antics ministres tenien a les mans no resisteixen una prova històrica seriosa. Les primeres notícies sobre el maniple apareixen al *Liber pontificalis* en les vides dels papes Silvestre i Zòsim. Aquí és anomenat *pallium linostinum*. Cap a la fi del segle VI es parla del maniple en la correspondència entre el papa sant Gregori el Gran i l'arquebisbe Joan de Ràvena. Té aquí el nom de *mappula* que dura a Roma fins a l'any 1000, època que va ésser substituït pel *manipulus*. Pels segles XI i XII, temps en el qual el sotsdiaconat passa a ordre superior, esdevingué el signe litúrgic del sotsdiaca, i des d'aquesta època se li fa ofrena el dia de l'ordenació. El maniple originàriament, segons la seva disposició, era un drap que habitualment es plegava com una tira. En l'època carolíngia es comença a substituir amb una tira que es portava a la mà o a l'avantbraç esquerre. Al començament del segle XI ja era una tira senzilla que es guarnia de brodats i que es posava als seus extrems una ornamentació especial. Als segles XII i XIII tenia la forma trapezoïdal que perdé al segle XV, començant al segle XVI a eixamplar els seus extrems. El segle XVIII va donar al maniple la forma lletja de pala o de butxaca. El material usat per la confecció del maniple havia d'ésser, en son origen, tela (*pallium linostinum*). Segons Amalari de Metz sembla que el maniple era de tela i algunes vegades de seda més tard, ja després de l'any 1000, era sempre usada la seda. Les creus gairebé no apareixen fins el segle XVI; a la fi d'aquest hi són regularment. Solament hi és prescrita la creu petita del mig. A Roma el maniple va ésser sempre ornament específic de la missa. En la missa papal dels segles VIII i IX la seva ofrena era pel Papa el senyal que tot estava preparat i que podia donar la indicació de pujar a l'altar. Fora de Roma fins als segles XII i XIII era usat també en altres actes com en administrar l'extremunció. L'*ernchírio* dels grecs és un paral·lel de la *mappula* romana que porta solament el bisbe i no a la mà esquerra sinó a la banda dreta, en el cíngol que es desenvolupa en un *epigonation* arrugat, de la manera que la *mappul* esdevingué el maniple en forma de tira.* *Fig. 294*

Manoyálion: (llat. *Manualium*): Nom que es dóna al canelobre en el ritu grec.

Mansionarius: Nom que es va donar fins molt endavant de l'edat mitjana al sagristà inferior. Després es designà amb aquest nom als beneficiats al servei del cor.

Mantell: Capa que arribava fins els peus que portaven els clergues pel carrer. Els bisbes la podien portar de color morat.

Mantelleta (*mantelletum*): Petit mantell, obert del davant amb obertures per passar-hi els braços i que arriba fins als genolls. És un privilegi dels cardenals, dels bisbes i altres prelats elevats. La seva roba i el seu color es regeixen per la dignitat del que el vesteix i de les circumstàncies en què el porta.

Mantellum: Denominació medieval de l'humeral o *patenarius*.

Mantile: Nom que es donava a l'edat mitjana: **1.** A les tovalles de l'altar. **2.** Al maniple. **3.** Al cobrecalze. **4.** A l'humeral o *patenarius*.

Mantum: És el mantell vermell del Papa que probablement ja es cita en el *Constitutum Constantini* del segle VIII amb el nom de *chlamys purpurea* i que també s'anomenava *cappa* i *pluviale*. En els segles XI-XIV representava un paper molt important en l'elecció del Papa, tota vegada que la seva imposició (*immantatio*) significava la col·lació del poder papal de governar. La cerimònia de la *immantacio* es va perdre amb la residència dels papes a Avinyó.

Mantus: Nom que els antics inventaris hispànics donaven a la capa.

Manuale: **1.** El drap o ornament per les mans; nom del manípul. (*Manuale sacerdotum, manuale pastorum*). **2.** Nom que es donava amb preferència al llibre litúrgic conegut avui amb el nom de Ritual.

Manuella: Barra de ferro amb caps acerats i amb tall que serveix per fer en la pedra viva els forats de les barrinades o barrobins.

Manutergium: La tovallola per eixugar les mans. V. *Tovallola*.

Mappa: **1.** Mocador de butxaca o de dessuar-se dels antics romans que venia ésser un mocador d'etiqueta que la gent de posició elevada duia a la mà. **2.** L'humeral dels acòlits que sosté la mitra del bisbe quan se la lleva en celebrar de pontifical. **3.** Les tovalles de l'altar.

Mappula: *Abans del concili Vaticà II:* significava les tovalles del combregador. En l'edat mitjana significava: **1.** El manípul. **2.** El baldaquí transportable. **3.** El drap per cobrir el calze i la patena quan són a la credença en la missa solemne, anomenat també *offertorium*. **4.** L'humeral o *patenarius*.

Mar: Atribut de sants que foren tirats al mar (amb una roda de molí).

Mar (vora el mar): Atribut de sant Agustí i sant Justí.

Marc, evangelista (On. 25 d'abril): Els seus atributs són lleó alat, sabata, calçat, raigs i els textos en llatí *Pax tibi Marce evangelista meus* i *Vox clamans in deserto*.

Marca de picapedrer: La feien els que treballaven la pedra i que servia de comprovant de l'obra realitzada. En castellà es diu *marca de cantero*. En els murs de la catedral de Barcelona n'hi ha milers, que els poc entesos atribueixen a la maçoneria o a altres activitats secretes. *Fig. 264*

Marçal, bisbe de Limoges (On. 20 de juny): Els seus atributs són àngel i clau.

Marcel, màrtir i centurió romà (On. 30 d'octubre): Els atributs són cinturó militar, calze, cavall, clàmide i cuirassa i espasa.

Marcel, Papa i màrtir (On. 16 de gener): Els seus atributs són cavall i ase o bou.

Marcel·lí (On. 2 de juny): Els seus atributs són calze i rotllo de pergamí.

Marcià, màrtir d'Egipte (On. 5 de juny): Els seus atributs són columna, flames, tronc d'arbre i lligat en un tronc.

Mare de Déu (estàtua, imatge): Atribut de sant Ferran rei, sant Guillem, sant Jacint, sant Joan de la Creu, sant Lleonard, sant Lluc, sant Maurici, sant Robert i sant Sixt III.

Mare de Déu (quadre): Atribut de sant Ciril carmelita.

Mare de Déu de la Mercè (*festum B. M. V. de Mercede*): Solemnitat commemorativa de la fundació de l'orde de la Mercè fundada a la catedral de Barcelona el 1218 per sant Pere Nolasc, orde que, per vot especial, tenia com a objectiu específic alliberar els captius cristians de l'esclavitud dels sarrains i que es guanyà grans mereixements amb la redempció de nombrosos cristians de l'esclavitud. Aquesta festa, que era exclusiva de l'orde, Innocenci XII (1700) la va estendre a tota la cristiandat. En l'actualitat és la patrona de l'arquebisbat de Barcelona, així com la Mare de Déu de Montserrat ho és de tot Catalunya. Es celebra el 24 de setembre. Sant Jordi de Catalunya, santa Eulàlia de Barcelona (ciutat), sant Ramon de Penyafort i sant Sever són patrons secundaris de la ciutat de Barcelona.

Mare de Déu de la O (*festum expectationis partus B. M. V.*): Festa que es celebra a molts indrets el dia 18 de desembre i que té per objecte l'expectació del proper naixement del Fill de Déu. El ritu mossàrab la celebra també en aquesta diada.

Mare de Déu de les Neus (*Dedicatio B. M. V. Ad nives*): Solemnitat celebrada el 5 d'agost en memòria de la fundació de la basílica de Santa Maria Maggiore de Roma pel papa Liberi (366) així com la reconstrucció i nova consagració de la mateixa. Es diu Mare de Déu de les Neus del miracle que succeí, segons la llegenda (de la darreria de l'edat mitjana); o sigui que diuen que va caure una nevada allí on es fundà l'església i que el Papa assenyalà la planta de la mateixa.

Mare de Déu del Carme (o de la muntanya del Carmel): Festa commemorativa de les gràcies especials obtingudes de la Mare de Déu pels frares carmelitans, concedida el 1587 pel papa Sixt V, atorgada a Espanya el 1674, als regnes austríacs el 1675, a Portugal el 1724 i als Estats Pontificis el 1726. El papa Benet XIII l'estengué a l'Església universal. La celebren especialment els homes de la mar.

Mare de Déu, aparició: Atribut de sant Andreu Corsino, sant Bernat de Claravall, santa Bernadeta de Lourdes, santa Caterina de Siena, santa Caterina de Suècia, sant Ciril d'Alexandria, sant Ildefons de Toledo, sant Pere Nolasc (mare de Déu de la Mercè), sant Pere Pasqual i sant Simó Stock.

Margarida de Cortona, religiosa (On. 16 de maig): Els seus atributs són crani i gos.

Margarida Maria de Alacoque (On. 16 d'octubre): Els seus atributs són cor i Sagrat Cor.

Margarida, verge i màrtir (On. 10 de juny): Els seus atributs són atxa, bastó en creu, cadena amb dimoni o animal, cordó de franciscà, creu, llanterna, ovella, porc i destrucció de la Tarasca (ídol).

Margarites: Nom que es dóna en grec a les partícules consagrades.

Maria de Cervelló o dels Socors (On. 19 de setembre): Els seus atributs són barca petita, caravel·la, cérvol i lliri.

Maria de la Cabeza (On. 9 de setembre): Els seus atributs són atxa, fus de filar, llanterna i llàntia.

Maria de Salomé, vídua (On. 22 d'octubre): Els seus atributs són encensers i flascó amb tapa.

Maria Egipcíaca, penitent (On. 2 d'abril): Els seus atributs són cabells molt llargs i pel que cobreix tot el cos.

Maria Magdalena de Pazzi (On. 25 de maig): Els seus atributs són anell, cor, creu, instruments de passió, nafra, mel, ostensori (custòdia), rosari i els textos en llatí: *Pati non mori* i *Semper pati numquam mori*.

Maries (*tersia, candelabrum triangulare*): Canelobre que acaba amb triangle i que s'utilitzava abans del concili Vaticà II en els oficis de Setmana Santa i en el qual s'hi col·locaven quinze ciris. A la fi de cada salm de matines i de laudes s'apagava un d'aquests quinze ciris, el que quedava al cim després del cant del *Benedictus* s'amagava darrera l'altar, a la banda de l'epístola. La cerimònia, que en el seu origen segurament tenia un simbolisme, ja era coneguda al segle IX, tot i que llavors encara no es posaven els ciris en un triangle. El nombre de ciris era diferent fins a finals de l'edat mitjana.

Marina, verge i màrtir (On. 18 de juliol): Els seus atributs són forn, nens i tres dolls d'aigua.

Maurins: *maurini* Grup catòlic d'historiadors dedicats als documents històrics, especialment de diplomàtica i paleografia. Eren benedictins del monestir de S. Germain-des-Pres.

Màrius, màrtir (On. 19 de gener): Els atributs són mà tallada.

Maroma: Atribut de sant Erasme, sant Ernest i sant Telm.

Marquesina: Obertura volada, construïda de ferro i vidre que es col·loca en la façana d'un edifici damunt del portal d'entrada, per protegir-lo de la pluja i dels raigs del sol.

Marta, germana de Maria i Llàtzer (On. 29 de juliol): Els seus atributs són acetre, bossa amb claus, barca petita, cadena amb dimoni o animal, claus, cuina, escombra, hisop, rosari i destrucció de la Tarasca (ídol).

Martell: Atribut de sant Baldomer, sant Eloi, sant Germà, sant Gervasi i sant Protasi, sant Just, sant Paulí i sant Cisi.

Martí, monjo i abat (On. 7 de desembre): El seu atribut és l'àngel.

Martí I, Papa i màrtir (On. 13 d'abril): El seu atribut és la cadena.

Martí de Lleó, canonge regular (On. 11 de febrer): El seu atribut és el llibre.

Martí de Porres, religiós (On. 3 de novembre): Els seus atributs són cistell, escombra i rates.

Martí de Tours (On. 11 de novembre): Els seus atributs són armadura, bou (o animal amb banyes), captaires, clàmide, cavall, ànec, cigne i espasa.

Martina, verge i màrtir (On. 30 de gener): Els seus atributs són anell i tenalles.

Martinet: Màquina que s'emprà per ficar estaques o fites.

Martyrion: Tropari del ritu grec (estrofa, càntic breu) dedicat als màrtirs en la litúrgia de la missa.

Martyrium: (grec, *Martyrion*): Nom que es donava a l'església erigida damunt la tomba d'un màrtir o solament al seu honor; escasses vegades significa la tomba d'un màrtir.

Martyrologium: **1.** Catàleg dels sants reconeguts de l'Església, ordenat pels dies dels mesos de l'any, que contenia originàriament sols indicacions locals i després també històriques; tenia per objecte la commemoració del dia de la mort (*dies natalis, natalitia*), l'enterrament (*depositio*), l'alçament (*elevatio*) i la traslació (*translatio*). Es va formar dels calendaris de les esglésies particulars. El martirologi més antic és el *hyeroniminianum* de la primera meitat del segle VI. Els martirologis posteriors més notables són el de Beda, que solament s'ha conservat en la recopilació de Florus (800), el martirologi de Rabanus Maurus, el d'Erchembert de Monte Cassino, el de Balbulus, el d'Ado de Vienne, el d'Usardus de Saint Germain des Près a París i el de Wandebert de Prun; tots, llevat el de Beda, foren escrits al segle IX. El martirologi actual va ésser ordenat amb l'ajut d'antics martirologis per ordre de Gregori XIII pel cardenal Sirlerto ajudat d'altres estudiosos, publicant-se per primera vegada el 1584, millorant-lo Baroni en les noves publicacions de 1586, 1589 i 1598, revisat i millorat diverses vegades i d'una manera especial i acurada per Benet XIV. Chrodegang de Metz (766) i el capítol d'Aquisgrà (817) ja coneixen el costum de llegir el martirologi a l'hora de *prima*. **2.** Nom que es donava també en l'edat mitjana al *Necrologium* que sovint anava en un mateix volum amb el *Martyrologium*.

Màscara de teatre: Atribut de sant Genís romà, sant Julià Hospitalari i santa Pelàgia.

Mascaró (o carassa): *Fig. 52*.

Mata moros: Atribut de sant Jaume (Santiago de Compostel·la).

Matacà: Part de la fortificació que corona una muralla, una torre o una porta que és en parapet un voladís sobre mènsula per rebutjar l'enemic. Si és simplement un element dins una obertura, s'anomena tronera, com la que hi ha a l'arcada romànica d'accés a l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

Mater Dei: Frase de Ciril d'Alexandria

Matèria dels sagraments: V. *Matèria*, *Forma* i *Sagrament*.

Material de l'altar: En un començament es feia ús de la fusta per a la construcció dels altars, la pedra és emprada d'ençà que és possible construir altars immòbils. Després esdevingué regla general la construcció dels altars en pedra; del segle VI ençà han estat prescrits diverses vegades. Aquí i per allà es va continuar construint altars de fusta; a Anglaterra fins al segle XI i a Irlanda fins al quart terç del segle XII. Actualment és de fusta l'altar papal de l'església de Letran damunt el qual, segons la tradició, celebrà sant Pere, encara que de fet és d'època més recent. Els altars que no són de pedra no poden ésser consagrats; en ells no s'hi podia celebrar (abans del concili Vaticà II) a no ser que s'hi col·loqués una ara al damunt. Actualment l'altar de darrera de la *confessio* de Sant Pere del Vaticà, sota la *Glòria* de Bernini, és de coure i ricament ornamentat.

Mateu (home alat), apòstol i evangelista (On. 21 de setembre): Els seus atributs són àngel, alabarda, bossa de diners, destral, falç, ganivet, llança, monedes i el text llatí *Liber generationis Jesuchristi*.

Maties, apòstol i evangelista (On. 21 de setembre): Els seus atributs són alabarda, clau, corda, destral, llança, pedres, soga i el text llatí: *In vitam aeternam*.

Matilde, abadessa (On. 6 de juliol): Els seus atributs són bossa de diners, captaires, cecs i nens.

Matines (*officium nocturnum*): *Abans del concili Vaticà II*: Actualment es diu *ofici de* lectures, podent-se resar a qualsevol hora del dia. És l'oració i abans sacrifici nocturn de l'Església. Fins al segle XI se li va donar el nom de *vigiliae*. Les matines del ritu romà estaven formades en els diumenges i festes —exceptuant Pasqua, Pentecosta i llurs octaves—, de tres nocturns amb tres salms i tres lliçons a cada nocturn; en les festes *simplicia* i en els oficis ferials tenien nou salms seguits i tres lliçons. Es passava dels salms a les lliçons dient un verset, resant el *Pater noster* i una absolució breu dita oració. Precedien les matines el *Pater noster*, el *Credo*, el verset *Domine labia mea aperies* i el *Deus in adiutorium meum intende*, la invitació a l'oració del salm 94 i d'una antífona que es repetia a la fi de cada verset que fa referència al dia o a la festa que es celebra i al seu darrere l'himne. Després es diu alguna vegada el *Te Deum*, i es finalitza amb una oració, només quan es resaven separadament de les *laudes*. Abans de la reforma del breviari que féu sant Pius X, les matines dels diumenge tenien 12 salms en el primer nocturn. Les *matines* (*vigiliae*) o ofici de lectures és una de les hores canòniques més antigues. S'havien de resar al cor i des de molt antic era costum de resar-les a la nit o a l'hora octava —per allà les dues de la nit— o al matí a primera hora.*

Matraca: Instrument compost per dues o més fustes articulades que posat en moviment fa un soroll sec i repetitiu. S'usa els dies de Setmana Santa, especialment els divendres i dissabtes sants en senyal d'austeritat. Gaudí féu una matraca per a la cripta de la Colònia Güell.** *Fig. 251*

Matricularius: Nom que es donava especialment a França a les darreries de l'edat mitjana als sagristans inferiors; prenien el nom de *matricularii* perquè figuraven en la llista (*matricula*) dels que percebien estipendis eclesiàstics.

Matrimoni: V. *Sacramentum matrimonii* i *Ritu del matrimoni*

Matrimoni laic: Casament en el qual la núvia era donada en matrimoni al nuvi, no pel sacerdot sinó per un laic, fos el pare, fos el tutor legal, i del segle XII ençà per un tutor elegit d'ella. Per a la seva validesa hom exigia la tramesa de la dot i l'*arrha* per part d'ella, col·locació de l'anell per part del nuvi i l'acceptació del mateix per part de la núvia. Com emanació del dret germànic es feia davant l'església i era considerat

com a suficient per la validesa del matrimoni i, per tant, reconegut com a sagrament del matrimoni. La intervenció del sacerdot en el matrimoni laic es limitava a celebrar el matrimoni *in facie ecclesiae*, davant la porta de l'església, en investigar si hi havia algun impediment, a la benedicció de l'anell i a la posterior benedicció nupcial. El matrimoni laic vingué a menys quan, al segle XII la núvia pogué escollir el seu tutor i, per tant, el sacerdot com a tal cada dia era més allunyat d'ell. Els sínodes del segle XIII, especialment després de la Reforma gregoriana i del tractat de Worms (a. 1129), feien decrets prohibint el matrimoni laic sense, però, declarar-lo invàlid. Li fou presa la validesa pel concili Tridentí amb el cànon *Tametsi* amb la seva prescripció que el matrimoni solament es pot contraure en aquelles parròquies on s'han fet les amonestacions. L'antic Dret Canònic amb el cànon 1009 va treure la validesa del matrimoni laic entre catòlics, tot prescrivint per tot arreu la forma tridentina.*

Matrina: V. *Padrí.*

Matroneum: Espècie de tribuna de les basíliques antigues de Roma situada al nord de l'altar i reservada per les matrones i dames d'alts paratges. Al seu darrera hi havia el lloc destinat a les altres dones. Vegi's el matroneum de la cripta de la catedral de Barcelona. *Fig. 195*

Matutinale (*nocturnale*): Volum que conté l'ofici de matines de tot l'any eclesiàstic.

Matxó: Pilar de fàbrica o part d'una paret mestra situada entre dues obertures que suporta un sostre o l'arrencada d'un arc.

Maur, abat (On. 15 de gener): Els seus atributs són caminant sobre aigües i balança.

Maurici, màrtir i soldat (On. 22 de setembre): Els seus atributs són alabarda, armadura, bandera o estendard, cavall, ceptre, corona, crani, escut amb creus, esfera reial, estàtua de la Mare de Déu i llança.

Mausoleu: Tomba monumental.

Medir (On. 3 de març): Els seus atributs són aixada, cistell amb faves, instrument de fangar i faves. V. *Romeria Sant Medir (Barcelona)*

Megàlit: Durant la prehistòria, és un monument construït amb grans pedres sense picar.

Megalonyrion: Nom que en el ritu grec es dóna a un cant executat per la festa d'un sant a l'hora de *laudes*, després de cantar el *polyeleon* davant la imatge del sant la festa del qual se celebra, exposada a la nau i incessantment encensada pel prevere i el diaca.

Melchisedech: Nom que en l'Alemanya medieval es dóna al viril de la custòdia perquè sosté la sagrada eucaristia. *Fig. 248*

Melismós: Nom de la fracció del pa feta en el ritu de la missa abans del *communio*.

Memento: En el cànon romà (el primer) són les oracions de recordança de la missa romana: 1. L'oració de petició que segueix el *Te igitur* feta per aquells vivents que el sacerdot vol encomanar d'una manera especial per tal que aprofitin dels fruits del sant sacrifici així com per tots els assistents amb fe i amb devoció, és el *memento vivorum*, la commemoració dels vivents. 2. La petició que segueix al *Supplices te rogamus* de després de la consagració en el cànon primer feta per aquells difunts dels quals el sacerdot es vol recordar d'una manera especial en la missa així com per tots els que han mort en la pau del Senyor; és el *memento defunctorum*, la recordança dels difunts. Els dos *mementos* substitueixen la lectura dels díptics dels temps antics. L'aplicació per ells dels fruits de la missa té lloc solament *per modum sufragii*, a manera d'intercessió o petició insistent.

Memento mei Domine: Frase de sant Dimas

Memòria: Antigament significava: **1.** Les relíquies d'un sant o d'un màrtir. **2.** La tomba d'un sant o d'un màrtir. **3.** Un reliquiari amb les relíquies d'un sant confessor o d'un màrtir. **4.** L'església construïda damunt les relíquies d'un sant o d'un màrtir o en honor seu anomenada també *martyrium*.

Memoriale rituum: Manual litúrgic per les petites parròquies en el qual estan contingudes en forma abreujada les cerimònies de la benedicció de les candeles, de la cendra i de les palmes així com el cerimonial de Setmana Santa. Benet XIII (no el papa Lluna) el 1725 el publicà per la ciutat de Roma i Pius VII el 1821 l'aprovà per tota la cristiandat.

Menaia: Llibre litúrgic del ritu grec de sis o de dotze volums en el qual hi ha els cants variables i les lectures del culte de les festivitats de la Mare de Déu dels àngels i dels sants. També hi ha els de les festes invariables del Senyor. Entre mig s'hi troben també descripcions de la festa i vides de sants, breus o llargues que serveixen de lectura. Les menaies estan ordenades per mesos i per dies; d'aquí ve el seu nom, comencen pel primer de setembre. Un apèndix conté cants i lectures de caràcter general que serveixen per diferents categories de sants que no tenen ofici propi; s'assembla al *Commune sanctorum* del breviari romà.

Menes, anacoreta (On. 11 de novembre): El seu atribut són camells.

Menhir: Monument format per una gran pedra, més llarga que ample i clavada verticalment a terra.

Menologium (*menologion*): Llibre del ritu grec dividit en dotze capítols en el qual hi ha les vides dels sants seguint l'ordre dels mesos i dies de l'any.

Mensa capitular: Són les possessions, drets i deures del capítol catedral (canonges). El seu registre o consignació escrita forma la sèrie arxivística anomenada *Mensa capitular* ja al segle XII. Es distingeix de la *Mensa episcopal.*

Mensa episcopal: Són les possessions, drets i deures del bisbe separats dels drets dels canonges o de la Mensa capitular. Als arxius eclesiàstics, i especialment als diocesans, formen una sèrie molt destacada que comença al segle XIII, almenys a Barcelona, denominada *mensa episcopi* distinta a la "mensa capitular".

Mensale: El nom que en l'edat mitjana es donava a les tovalles de l'altar.

Mènsula: En arquitectura és diu d'un element que sobresurt del parament d'una paret i serveix per sostenir un arc o una volta o qualsevol cosa, àdhuc decorativa. *Fig.112.*

Merlets: Cadascun dels petits pilars fets de pedra picada i de secció quadrangular. Es feia normalment per a defensa. En moltes esglésies antigues hi trobem merlets als murs de tanca i àdhuc en els mateixos de l'església. *Fig. 230*

Mesa de l'altar: (*Mensa, tabula, ara*): La part superior plana

de l'*altare fixum* que té la forma d'una llosa. Segons el cànon antic 1198 ha d'ésser de pedra natural, d'una pedra d'una sola peça, sencera que sigui durable i que no es pugui trencar amb facilitat; ha de tenir la grandària de la *stipes* que s'estengui completament al seu damunt i que estigui ben unida amb ella. Aquestes prescripcions no eren encara conegudes en l'edat mitjana, en tot cas no tenien caràcter general. No precisava que la mesa fos d'una sola pedra ni devia tenir l'amplada ni el gruix de la *stipes*. El costum de perfilar els cantons de la mesa data de l'època postcarolíngia. L'ornamentació de la mesa en tots temps apareix com una excepció i encara sempre d'una manera molt limitada. Una característica de la mesa antiga que perdurà al sud de França fins al segle XIII era el llistó més o menys alt que voltava tot el contorn de la mesa i que presentava un séc amb la corresponent fondària per tot el voltant. Aquesta disposició de la mesa es pot comprovar ja al segle VII a Espanya; al segle VI a Itàlia i al segle V a França, i probablement és de data més antiga. Sembla que la seva finalitat era la d'evitar que el contingut del calze caigués per terra en cas de tombar-se. L'historiador Alavedra ha fet un ampli estudi sobre les ares de Catalunya (Terrassa, 1990).

Mesoniktikón: Ofici nocturn del ritu grec que correspon a les matines del ritu romà.

Mesopentekosté: Nom que es dóna en el ritu grec al dimecres de la quarta setmana després de Pasqua; pren aquest nom per trobar-se al mig dels dies que van de Pasqua a Pentecosta.

Mestre: Títol que es dóna al menestral que exerceix el seu ofici amb competència suficient i que és capaç d'exercir-lo pel seu compte i d'ensenyar-lo. Aquest ha passat la passanteria del gremi i es distingeix del "jove" perquè aquest encara no s'ha establert independentment ni ha passat la passanteria.

Mestre de cerimònies (*caeremoniarius, magister caeremoniarum, praefectus caeremoniarum*): Clergue d'ordes majors que té per missió vetllar que en les funcions solemnes (especialment en la celebració solemne de la missa i dels oficis divinals) les cerimònies siguin observades i practicades amb dignitat. A les catedrals hi ha d'haver, almenys, dos mestres de cerimònies, un per les funcions solemnes del bisbe i altre per les funcions del capítol (això abans del concili Vaticà II). En actuar el mestre de cerimònies vesteix sotana negra i sobrepellís; la sotana morada és reservada per les funcions pontificals.

Metádossi: Nom que es dóna en grec a la distribució de la sagrada comunió.

Metalepsis: Nom que es dóna en grec al rebre la sagrada comunió.

Metànoia: Significa en grec: **1.** El sagrament de la penitència. **2.** La inclinació del cap (*mikrá metánoia*) i la prostració (*megále metánoia*); la primera consisteix en inclinar profundament la part superior del cos i tocar a terra amb la mà dreta, la segona en agenollar-se a terra, tocar-hi amb les mans i besar el sòl. Les dues inclinacions van acompanyades del senyar-se i d'una petita oració.

Metátethis (*translatio*): En grec significa la translació d'una festa del dia en què s'escau a un altre.

Metropolita: Bisbe que presideix la província eclesiàstica i que va investit del pal·li, insígnia de poder i honor supraepiscopal. V. la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua*

Mig bocell, motllura de: *Fig. 114*.

Mig punt, arc de: *Fig. 16*.

Mig relleu: Forma no exempta, en un suport bidimensional, del qual sobresurt quasi la meitat del seu volum.

Millà de la Cogolla (On. 12 de novembre): Els seus atributs són bàcul, cavall, cova, flauta de pastor i instruments musicals.

Minchah (*oració de*): L'oració feta en la sinagoga jueva a l'hora de *minchah*, de menjar, és a dir a l'hora sexta o a l'hora nona a la qual s'ha volgut atribuir una influència a les vespres de l'ofici.

Minister de baculo: Clergue o escolà vestit de sobrepellís o de sobrepellís i pluvial, que té l'obligació de sostenir el bàcul del bisbe que celebra de pontifical, quan no el necessita.

Minister de candela: V. *Bugiarius*.

Minister de gremiali: Clergue o escolà vestit de sobrepellís que ha de sostenir el gremial fins a l'hora de l'ofertori sempre que el bisbe no el té a la falda i el dóna al diaca assistent que està a la dreta del bisbe sempre que s'ha d'estendre a la falda del bisbe.

Minister de libro: Clergue o escolà amb sobrepellís i pluvial o amb sobrepellís sol que en el pontifical solemne ha de sostenir el missal davant del bisbe i en les vespres solemnes ha de fer el mateix amb l'antifonari quan el bisbe ha de dir l'introit, el *Gloria*, l'evangeli, el *Credo i* l'ofertori, així com en les vespres ha d'entonar les antífones, l'himne, l'antífona del *Magnificat* i ha de cantar l'oració final.

Minister de Mitra: Clergue o escolà amb sobrepellís i humeral o amb sobrepellís, mitra i humeral que ha de sostenir l'esmentada mitra del bisbe que celebra de pontifical sempre que el bisbe no la porti al cap.

Minúscula curial, lletra: Tipus de lletra emprada en els documents d'època medieval, especialment gòtica. Acostuma a ser difícil de llegir, ja que el secretari prenia nota a peu de judici o assegut en un pupitre, però sempre escoltant i escrivint simultàniament.

Minuta: En diplomàtica, és el text previ a la confecció definitiva del document.

Miquel, arcàngel (On. 29 de setembre): Els seus atributs són ànimes (angelets), armadura, balança, bandera o estendard, dalmàtica, destrucció de la Tarasca (ídol), escut amb creus, llança, patena i el text llatí *Quis ut Deus?*

Miquel (festa de sant): V. Festes dels àngels.

Miquel dels Sants, prevere (On. 5 de juliol): Els seus atributs són Crist crucificat i ostensori (custòdia).

Miquela Mª del Santíssim Sagrament, verge (On. 24 d'agost): Els seus atributs són bossa de diners, malalt, nen Jesús, ostensori (custòdia) i Sagrat Cor de Jesús.

Mirador: Tribuna o balcó normalment tancat de vidres o gelosies.

Miron (Myron): Sant oli. V. *Chrismatio*.

Misericòrdia: Petit seient, com una consola, de la part de sota de les cadires dels cors medievals, sovint ricament esculpit. Té el nom de misericòrdia perquè serveix de sosteniment als clergues quan han d'estar drets en el rés dels oficis divinals. *Fig. 170*

Misericordias Domine in aeternum cantabo: Frase de Teresa de Jesús.

Missa: Nom que es donava a l'Occident ja en els segles VI i VII al sacrifici eucarístic. La missa (forma de la llatinitat tardana de *missio* i *dimissio*) significava el comiat. Aquest significat ha sobreviscut fins abans del concili Vaticà II en l'*Ite missa est*. Sembla que missa significava en son origen la *missa fidelium* i després tot el sacrifici eucarístic. Significa en la regla de sant Benet el comiat donat als monjos, acabades les hores canòniques. En els començaments de l'edat mitjana significava la lectura que seguia als salms dels nocturns: Missa de *Isaia Propheta*, missa de *evangelio*, etc. Prenen el nom de missa per tal com constituïen la fi del nocturn. Significava també en les primeries de l'edat mitjana una festa: per exemple, *missa S. Martini*, nom que es podria haver originat en la celebració del sacrifici eucarístic en aquella diada, la missa que li donava el caràcter de festivitat eclesiàstica, la solemnitat i l'esplendor. Vegi's també *Litúrgia de la missa*

Missa, sacrifici de la missa (*missa, oblatio, sacrificium*, grec, *leiturgía*): El sacrifici eucarístic de la nova llei que el sacerdot ofereix d'una manera incruent baix les espècies de pa i de vi en nom, en comanda i en força de la persona de Crist, renovant el sacrifici del Calvari, ofert una vegada per tots a la creu, per la redempció, guariment i santificació de l'humanal llinatge caigut. És igual en els ritus orientals i en els occidentals. Segons la doctrina catòlica, totes les variants (que s'hi poden trobar) afecten solament la forma, els ritus de la mateixa, tals com el del moment en què comença la transsubstanciació, els moments essencials que la converteixen en un fet (V. *Epiclese*); però de cap manera allò que fa que la missa sigui una vertadera renovació del sacrifici del Calvari. El sacrificant és en tots els ritus Crist en la persona del sacerdot que el representa, l'oferta és el mateix Crist realment present que s'oferia en la creu i que es troba damunt l'altar baix les espècies de pa i de vi, i l'acte de la consagració segons el ritu romà té lloc en el moment que el sacerdot en nom de Crist pronuncia les paraules de la consagració i no en el moment de l'*epiclese* segons creença dels grecs no units. Els protestants neguen el caràcter de sacrifici a la missa per raó de llur doctrina sobre la justificació. Per ells la litúrgia de la missa, en com l'han conservat, ve a ésser una cena commemorativa de la mort del Senyor l'última cena: la cena del Senyor.

Missa ad gallicantum: La primera de les tres misses de la nit de Nadal (25 de desembre). Porta aquest nom per celebrar-se a l'hora que el gall canta per primera vegada.

Missa ad iudicium, missa iudicii: La missa que durant l'edat mitjana es celebrava en els judicis de Déu en la qual aquell que s'havia de subjectar a la prova del judici de Déu havia de combregar. Fou un lamentable abús i una reprovable superstició de tràgiques conseqüències. V. *Iudicium*

Missa animarum: **1.** La missa celebrada en sufragi dels difunts. **2.** La missa de morts.

Missa aurea: La missa d'or: **1.** Missa que en les darreries de l'edat mitjana es celebrava en honor de la Mare de Déu en les grans necessitats i era considerada com a molt eficaç. Tenia com a nota característica una preantífona de dos versets, el primer dels quals es repetia darrera les set col·lectes, secrets i les *postcommunio* de la missa. **2.** La missa *Rorate* celebrada el dimecres de les témpores de l'Advent.

Missa bassa: Nom donat a l'edat mitjana a la missa senzilla o resada. V. *Missa secreta*.

Missa bifaciata, trifaciata: En la missa, les parts variables de la qual estaven preses de dues o de tres misses, de tal manera que l'introit era pres unes vegades de la primera, de la segona o de la tercera, i a l'oració de la segona missa i a la de la tercera seguien les de la primera i segona. Venia a ser una fusió de dues o de tres misses, un *insertio misarum*. Les misses *bifaciate i trifaciate* van introduir-se a França o Catalunya al segle XII. Aquí van tenir la màxima extensió. Combatudes pels teòlegs i pels sínodes com un abús. A Alemanya van tenir escassa popularitat.

Missa canònica: Formulari de missa en els sacramentaris i missals medievals que té intercalat el cànon de la missa.

Missa cantata: Missa mig solemne cantada pel celebrant i pel cor sense assistents i, per regla, sense encensament.

Missa cardinalis: Nom que en l'edat mitjana es donava a la missa conventual de les comunitats i dels convents.

Missa cathecumenorum: V. *Missa dels catecúmens*

Missa chrismalis: Nom donat al començament de l'edat mitjana a la missa del Dijous Sant per tal com en aquesta diada en les catedrals es consagraven els sants olis durant la celebració de la missa. Després del concili Vaticà II s'admeten que es celebri el Dilluns, Dimarts o Dimecres Sants a més de Dijous Sant.*

Missa communis: Formulari d'una missa que es celebra en honor d'un sant que no té missa pròpia i, per tant, és comú per a molts sants, per això en el missal romà tenen el nom de *commune sanctorum*.*

Missa conventualis: La missa que es celebrava i celebra diàriament en les comunitats i en els convents i en la qual hi assisteixen corporativament tots els membres de la comunitat. En els convents i comunitats o capítols que tenen el deure de resar l'ofici diví la missa conventual va lligada a aquest, i l'un i l'altra estan estretament lligats, seguint-lo, per regla general, després de *sexta* en les festes simples, després de *nona* en la Quaresma i després de *tertia* en els altres dies. A la canònica de Barcelona la missa conventual es celebra en les solemnitats, festes peculiars i d'importància i també tots els diumenges.

Missa de consagració: **1.** La missa que segueix la consagració d'una església o d'un altar amb un formulari les oracions i les lectures del qual fan referència freqüentment a la consagració que l'ha precedit. Originàriament la missa constituïa una part essencial i principal de la consagració de l'església i de l'altar però, degut a la complicació del ritu esdevingué ja en l'edat mitjana com un apèndix de l'acte de la consagració considerada com acabada i per tant no necessària per la validesa de l'acte. **2.** La missa en la qual el bisbe confereix ordes als ordenands.

Missa de difunts (*missae defuncturum*): Misses celebrades amb formularis propis que tenen les oracions, els cants i les lectures apropiats per pregar pel repòs dels que han mort en el Senyor; d'aquí que siguin també anomenades d'ànimes

(*missae animarum*). Exceptuades les misses del dia de difunts tenen el caràcter de misses votives. El missal romà d'abans del concili Vaticà II tenia sis formularis de misses de difunts i tres en el *Propium Sanctorum* al 2 de novembre i tres més darrera les misses votives. Per les primeres paraules de l'introit són anomenades també misses de *requiem* o simplement *Requiem*. El *Gregorianum* i el *Gelasianum* ja contenen un nombre considerable de formularis per la missa de difunts, formularis que encara perduren avui en els del missal romà. Les misses de difunts en el *die obitus o exequiarum* (abans del concili Vaticà II); al dia 3, 7 ó 30 després de la mort o de l'enterrament si eren solemnes, o almenys cantades, entraven en molts dies i tenien especials privilegis, que no eren tan extensos si eren resades; i d'aquí els vingué el nom de misses de difunts privilegiades. Tenien una sola oració i la seqüència *Dies irae* després del *Tractus*. Abans del concili Vaticà II les misses de difunts que no són privilegiades, dites *missae quotidianae*, es podien celebrar relativament en pocs dies, mai en festes dobles o dies equivalents a no ésser que es celebressin en les esglésies o capelles dels cementiris en tal cas eren prohibides solament en els dobles de primera i segona classe, en les fèries i vigílies privilegiades i en les octaves també privilegiades. El nombre d'oracions en aquestes misses eren de tres; la seqüència era obligatòria solament en les misses cantades i en les misses resades es deixava a la voluntat del celebrant. Les misses de difunts tenen el caràcter de súplica expiatòria; el llur color litúrgic era negre del segle XII ençà. Ara és morat. El concili Vaticà II ha canviat algunes d'aquestes normatives.*

Missa de luce: Nom que en l'edat mitjana es donava a la tercera missa de Nadal. Tenia aquest nom per tal com es celebrava ja en ple dia.

Missa de partera: *Abans del concili Vaticà II*: Benedicció que el sacerdot catòlic dóna a les parteres que han infantat de matrimoni contret segons la Santa Mare Església, el primer dia que van a l'església. Constava de dues parts: de l'entrada que la partera fa a l'església portant un ciri encès a la mà i de la benedicció que se li dóna davant de l'altar. Era una acció de gràcies pel feliç esdeveniment i també una súplica per demanar la protecció i la gràcia divinal per la mare i pel fill. Els formularis de benedicció de parteres ja daten del segle XI. En l'edat mitjana ofereixen la major diversitat, tant per les oracions que s'hi diuen com per les cerimònies que s'hi practiquen. La benedicció de les parteres no tenia un caràcter de purificació; tenia i té més el caràcter d'acció de gràcies. No és cap precepte el de fer-se donar aquesta benedicció, sinó una pràctica de pietat lloable. Durant un mes les parteres estaven dispensades del precepte d'assistir a missa els diumenges i dies de precepte.*

Missa de rogatives: La missa que s'ha de celebrar els dies de rogatives (el dia de Sant Marc o els tres dies abans de l'Ascensió) abans o després de les processons de pregàries. Ja apareix al seu formulari en el *Gregorianum* i té un caràcter marcadament suplicant i de penitència. Els ornaments per celebrar-la han d'ésser de color morat.

Missa del dia (*missa diei*): La missa que correspon al dia o festa (solemnitat, memòria...) de l'ofici.

Missa del vespre: *Abans del concili Vaticà II:* Era una pràctica molt poc comuna, o sigui la celebració de l'eucaristia que s'acomplia a la tarda. Al principi es practicava a imitació de l'última cena; al segle XI però, ja es substituïa cada dia més per la missa del matí. Els dies en els quals es conservava (abans del concili Vaticà II) per més temps foren per les témpores, el Dissabte Sant, la vigília de Pentecosta, i esporàdicament fins endins de l'edat mitjana, la missa del Dijous Sant. Per la vetlla de Nadal es celebrava una missa en lloc de la de mitjanit en virtut d'un privilegi especial a Venècia, a la catedral de Màntua, a Sant Antoni de Pàdua i en alguns altres indrets. Després del concili Vaticà II s'han establert arreu les misses vespertines tant dels dies de precepte com els altres dies.*

Missa dels àngels: Misses de *Rorate*.

Missa dels catecúmens (*missa catechumenorum*): Nom que es dóna en la litúrgia a la part de la missa que precedeix l'ofertori i que està integrada per un conjunt de lectures i d'oracions a les quals podien assistir els catecúmens i després de les quals eren acomiadats solemnement; per això aquesta missa és dita ja en el sínode IV de Cartago *missa catechumenorum*. Anava precedida d'una prèdica a la qual podien assistir jueus, pagans i excomunicats. Des de la introducció cada dia en augment del baptisme dels infants i de la disminució del baptisme dels adults, passant un i altre a ésser regla general, les oracions i lectures de la missa van perdre a poc a poc la seva significació com a missa de catecúmens. El resultat d'això va ésser que el comiat dels catecúmens en els ritus occidentals va quedar reduït a la missa dels escrutinis i, després de desaparèixer aquests a la segona meitat de l'edat mitjana, va desaparèixer de la litúrgia de la missa sense deixar cap rastre; en els ritus occidentals que l'han conservada fins avui en la litúrgia de la missa esdevingué una fórmula buida, pur record d'aquell antic ús.

Missa dialogata (*recitata*): *Abans del concili Vaticà II*: Missa rasa (simple) en la qual les parts de la missa cantades pel cor eren dites en veu alta pels fidels assistents a la missa.*

Missa dominica: Nom que en l'edat mitjana es donava a la missa principal; era la missa *cardinalis* (o principal) que calia distingir de la missa *dominicalis*.

Missa eucharistialis: La missa plena en contraposició a la missa *sicca*: la missa que comprèn el cànon major i menor i la comunió.*

Missa exequialis: La missa que es celebra en sufragi del difunt que s'enterra.

Missa familiaris: La missa privada: cal distingir-la de la missa *pro familiaribus* i de la missa *familiaritatis*, missa celebrada pels benefactors i pels confrares d'una germandat.

Missa ferialis: **1.** La missa corresponent a l'ofici del dia. **2.** Les misses establertes d'Alcuí pels set dies de la setmana (diumenge, missa *de Trinitate*; dilluns, missa *pro peccatis*; dimarts, missa *de angelis*, etc).

Missa fidelium: La missa dels fidels; es dóna aquest nom a la part de la missa que comença amb l'ofertori i comprèn la consagració i la comunió. Pren aquest nom perquè mentre la disciplina dels catecúmens regí en l'església, sols els fidels hi podien assistir, tota vegada que després de les lectures i

de les oracions precedents els catecúmens eren acomiadats de l'església. Quan el baptisme dels adults esdevingué una excepció i per tant caigué en desús la disciplina dels catecúmens, es conservà com abans la distinció entre *missa catechumenorum* i *missa fidelium*, però no tenia la més petita transcendència per la missa. Solament tenia importància per la missa que anava precedida dels escrutinis d'aquells que havien d'ésser batejats solemnement el Dissabte Sant, segons costum romà, mentre els escrutinis van estar en pràctica.

Missa illyrica: Missa publicada a Strasburg pel luterà Flacius Illyricus el 1557 la qual conté una rica col·lecció d'oracions, el seu cànon però conté solament l'*Ordo missae* romà establert per Sigibert de Munden el 1205.

Missa in aurora: La segona missa de Nadal celebrada a l'hora de punta d'alba (primera hora dels matins).

Missa lecta: La missa resada pel sacerdot i no cantada.

Missa maior (*summa*): **1.** La missa major en contraposició a la missa matinal i altres misses dites al mateix dia. En la missa major (no la de comunió) no es combregava. **2.** En els convents i comunitats és la missa conventual.

Missa matutinalis: La missa matinal que es deia en l'edat mitjana en les esglésies dels convents, de bon matí, després de *laudes* o de *prima*; és el sacrifici del matí anomenat també missa de *prima*. Com era menys solemne que la missa conventual i també de menor categoria, era anomenada també *missa minor* i en lloc de celebrar-se a l'altar major es deia en un altar del cor.*

Missa minor: V. *Missa matutinalis*.

Missa nautica (*navalis*): La missa *sicca* dita en un vaixell.

Missa nova (*novella*): La primícia o la primera missa celebrada del sacerdot acabat d'ordenar.

Missa nuptialis: La missa *pro sponsis* celebrada en contraure matrimoni. Va acompanyada de la benedicció nupcial.

Missa parroquial: La missa que celebra el rector o el seu representant els diumenges i dies de festa en l'església parroquial perquè els fidels de la seva parròquia poguessin estrictament complir amb el precepte d'oir missa en dia de festa. Si en una parròquia als diumenges es diuen moltes misses, totes elles són públiques, una però duu el nom de missa parroquial. El rector la celebra a intenció de la seva feligresia. La missa parroquial és de regla una missa solemne.*

Missa peculiaris: La missa privada, especialment la missa votiva.

Missa plana: Missa celebrada pel sacerdot, senzillament sense assistents, sense encensament de l'altar ni de l'oblata, sense cant del celebrant i del cor, mancada de tota solemnitat externa.

Missa praesantificatorum: La missa dels presantificats (grec, *Leyturgía ton prongiasménon*): La missa dels presantificats, d'una manera més justa, la litúrgia dels presantificats, no és en realitat cap missa, tota vegada que li falta l'ofertori i la consagració; és solament una cerimònia de la comunió en la qual el sacerdot combrega d'una manera solemne amb una hòstia consagrada el dia abans, amb un ritu que imita la litúrgia de la missa. Els ritus occidentals solament celebren la missa dels presantificats el dia del Divendres Sant després de les lectures i de l'oracional i destapament i adoració de la Vera Creu que ve a ésser una substitució del cànon i una mena de consagració. En el ritu grec es celebrava en totes les fèries de Quaresma menys el dia de l'Anunciació. Avui és celebrada solament els dimecres i divendres de Quaresma, el dilluns, dimarts i dimecres de Setmana Santa i algunes fèries més del temps quaresmal. La litúrgia occidental de la missa dels presantificats apareix primerament a la Gàl·lia però en el segle IX ja estava en ús a Roma. El dia del Divendres Sant mai es va celebrar missa, ni quan s'introduí el costum de celebrar-la els altres divendres. La litúrgia dels presantificats del ritu grec, deu ésser una idea de sant Gregori el Gran al qual es deu el seu origen; per això és també anomenada litúrgia de sant Gregori. Certament era practicada en el ritu grec en temps del concili de Trullo II (692).*

Missa privada: *Abans del concili Vaticà II*: **1.** Originàriament era la missa celebrada pel sacerdot en part per la seva devoció, per persones particulars i per una circumstància especial. Gairebé sempre era una missa, *lecta* o *cantada*; podia ésser també, però, una missa *solemnis* tota vegada que la forma externa i la solemnitat no determinaven estrictament el seu caràcter de missa privada. Eren la seva destinació i el seu fi els que la determinaven. La missa pública és la seva missa oposada. Els ritus orientals no coneixen la missa privada en aquest primer sentit; a l'Occident ja era usual al segle V. L'estipendi de la missa s'originà de les ofertes que en ella feien els fidels. **2.** En sentit més ampli i més recent la missa *lecta* mancada de tota solemnitat per tal de distingir-la de la missa *cantata* mig solemne i de la missa *solemnis* totalment solemne que pot ésser per la seva finalitat i destinació una missa pública. Sempre dins la disciplina vigent anterior al concili Vaticà II.*

Missa pro sponso et sponsa: La missa que se celebra després de la benedicció de les noces. Abans del concili Vaticà II els dies en els quals la missa votiva era permesa, es podia celebrar la missa *pro sponso et sponsa*; quan no era permesa, es celebrava la missa del dia, a la qual s'adjuntaven, com a commemoracions, les oracions de la missa votiva *pro sponsis*. El formulari de la missa d'esposos del missal romà ja es troba en el *Leonianum*.*

Missa pública: *Abans del concili Vaticà II*: Era la missa celebrada per raó d'una causa pública o per una pública necessitat, com és, per exemple, la missa conventual diària dels convents i de les comunitats (canonges...), la missa parroquial o *pro populo* que el rector celebra tots els diumenges i dies de festa per la parròquia; les misses que se celebren en les parròquies com a suplement de la missa parroquial per tal que tots els fidels puguin complir amb el precepte d'oir missa els dies de festa de guardar, la missa ordenada per les autoritats eclesiàstiques per una raó pública, etc. No precisa que la missa pública sigui una missa solemne; pot ésser molt bé una missa resada. La seva contrària és la missa privada. Sempre dins la disciplina anterior al concili Vaticà II.*

Missa quotidiana: **1.** Sis misses pels dies de la setmana que no tenen un formulari especial; apareixen al *Gelasianum* i en el *Gregorianum* influït d'aquest. **2.** La missa de difunts no

privilegiada per la celebració de la qual hom s'ha de servir del darrer formulari de la missa de difunts que trobem en el missal romà.*

Missa rasa: **1.** La missa resada, no cantada, pel celebrant (*missa secreta*). **2.** El cànon de la missa que s'havia de resar en veu baixa. Tot abans del concili Vaticà II.*

Missa remisa: La missa celebrada en veu baixa; és el nom que es donava en l'edat mitjana a la missa baixa.

Missa romensis: Nom que en la litúrgia mossàrab i gal·licana es donava a la missa romana.

Missa sacramentorum: Nom que es donava a les primeries de l'edat mitjana a la missa pròpiament, la qual comença amb l'ofertori (*missa fidelium*) que segueix a la missa dels catecúmens.

Missa secreta: **1.** Nom que els sacramentaris i els missals dels segles X i XII donen al cànon de la missa que es resava en veu baixa. **2.** La missa rasa del sacerdot (*missa bassa*).

Missa sicca: Missa seca, és a dir, la missa sense el cànon menor i sense el cànon major i sense la comunió. Va propagar-se a les primeries de l'any 1000, o potser abans, al segle IX; era molt estesa a França durant l'edat mitjana, menys a Alemanya: L'*Ordo* de Buckard d'Strasburg ens fa saber que també es va practicar a Roma fins i tot entrat el segle XVI. La missa seca es deia quan un sacerdot volia celebrar una segona o una tercera missa, o devia celebrar-la, com en els romiatges, si no hi havia cap sacerdot en dejú per oferir el sant sacrifici, o en els vaixells, quan la celebració completa de la missa era considerada perillosa (d'aquí els noms: *missa nautica, navalis*) o en les caceres (*missa venatoria, venatica*), etc. Durandus diu que hi havia dues maneres de missa seca: l'una consistia en llegir l'epístola, l'evangeli, dir el Parenostre i donar la benedicció; l'altra es celebrava resant totes les oracions de la missa, deixant solament el cànon major, el cànon menor, l'ofertori, el prefaci, l'*Agnus*, l'oració i el bes de pau, el *Communio*, el *Postcommunio*, l'*Ite missa est*, el *Benedicamus Domino* o el *Requiescant in pace*, la benedicció (recordem que estem abans del concili Vaticà II); en el *Dominus vobiscum* el celebrant no es girava de cara al poble. En la primera missa seca el celebrant duia solament l'estola; en l'altra vestia tots els ornaments menys la casulla. L'extensió de la missa seca s'explica per haver estat considerada com un suplement de la missa de binació suprimida per l'Església.*

Missa solemnis: *Abans del concili Vaticà II*: La missa celebrada amb l'assistència del diaca i del sots-diaca, amb el cant del celebrant prescrit de la litúrgia, amb els *ministri sacri*, amb el cor, els encensaments i altres cerimònies solemnes prescrites per la rúbrica. La missa solemne celebrada per un bisbe o altre dignatari que en tenia privilegi de la Seu apostòlica, seguint el Cerimonial romà pren el nom de pontifical.*

Missa solitaria: La missa privada celebrada sense l'assistència dels fidels i sense ministres.*

Missa specialis: Nom que es donava en l'edat mitjana a la missa privada per tal de distingir-la de la missa pública. Aquest significat es dedueix clarament de la *Vita* d'Alcuí (n. 26). En les darreries de l'edat mitjana va prendre aquest nom la missa amb formulari propi en contraposició a les misses comunes o votives.

Missa triple: La disciplina litúrgica d'abans del concili Vaticà II solament consentia la missa triple el dia de Nadal i el dia dels difunts; el dia de Nadal el sacerdot pot percebre estipendi per les tres celebracions; el dia dels morts solament per dues. La butlla *Incruentum altaris* del 10 d'agost de 1915 va estendre a tota la cristiandat el privilegi de celebrar tres misses cada sacerdot la diada dels difunts, que des de segles solament gaudien Espanya i Portugal.*

Missa venatoria: Missa seca que es celebrava abans d'anar a caçar o a l'hora de la cacera.*

Missa votiva: Tot el que es diu en aquest article cal entendre-ho especialment com dit abans del concili Vaticà II. La missa votiva és la que es celebra per un fi o per una circumstància especial, prescindint del formulari de la missa del dia o de la festa. Per les misses votives es pot fer ús, a més dels formularis que hi ha en el missal darrera el *Commune Sanctorum*, de les misses votives afegides i ordenades novament amb la reforma del missal i dels formularis de misses de sants.

Missal: El llibre litúrgic del ritu llatí que conté les cerimònies, oracions i lectures per a la celebració de la missa. Es va originar dels Sacramentaris als quals, a més de les oracions de la missa que contenien, s'hi va afegir les peces del cant (Introit, Gradual, Ofertori i *Communio*) i lectures (Epístola i Evangeli) que en son origen formaven part d'altres llibres. Aquesta *mélée* va ésser purament externa unes vegades, col·locant en lloc a part i independent del missal els càntics i les lectures, i després del contingut del *Sacramentari*, o va ésser interna, barrejant els càntics i les lectures, barrejant els càntics amb les oracions del *Sacramentari*, col·locant-les al lloc i passatge que en la missa els correspon. Aquest segon procediment era el més pràctic i, per tant, l'únic que ha subsistit. La transformació del *Sacramentari* en *Missale plenum* va començar cap al segle IX i es féu a poc a poc, de tal manera que en el segle XIII ja s'havia acabat el procés que canvià el *Sacramentari* en el missal actual, formant un conjunt complet i arrodonit. Malgrat que existien leccionaris, evangeliaris... Aquest és l'origen dels missals romà, mossàrab, i ambrosià. *Fig. 189*

Missale abbreviatum: Dit també *missale parvum*. És un tipus de missal molt freqüent en les darreries de l'edat mitjana que no contenia tots els formularis del missal usual, sinó una part tan sols i venia a formar una mena d'extret del missal. Era un suplement del missal quan s'anava de viatge i també s'utilitzava amb freqüència per raó del seu caràcter manual i còmode. Les misses del *missale abbreviatum* eren solament les *missale speciales*, o bé les *missale votivae* i les *missale communes* o contenia formularis de totes les tres classes.

Missale ambrosianum: El missal emprat en les esglésies de ritu ambrosià o milanès.

Missale festivale (*festivum*): Nom que en les darreries de l'edat mitjana es donava al *missale abbreviatum* que contenia especialment les misses de festivitats o les *missale speciales* amb un formulari complet.

Missale francorum: *Sacramentari* franc, emparentat amb el *Gelasianum* amb influències del ritu gal·licà de la fi del segle VII o començaments del VIII. El còdex que el conté és al

Vaticà (Reg. Cod. 317), important per a l'antiga història del *Sacramentari* romà i per conèixer l'antic ritu gal·licà.

Missale gallicanum: *Sacramentari* de Bobbio (guardat a la biblioteca nacional de París), molt interessant per l'estudi del ritu gal·licà, de la fi del segle VII, bastant influenciat, però, del ritu romà.

Missale gallicanum vetus: *Sacramentari* gal·licà, de la fi del segle VII o del començament del segle VIII guardat a la Vaticana (Palat. Cod. 493) molt interessant per conèixer l'antic ritu gal·licà de la missa. Amb tot no està exempt d'elements del ritu romà.

Missale gothicum: *Sacramentari* gal·licà de la fi del segle VII o començament del segle VIII guardat a la Vaticana (Reg. Cod. 317) i escrit probablement per l'església d'Autun. Té el nom de *gothicum* per una portada del segle XV afegida posteriorment al començament del còdex.

Missale mozarabicum: El missal del ritu mossàrab que, com el ritu mossàrab és conservat solament en la capella mossàrab de la catedral de Toledo.

Missale parvum: V. *Missale abbreviatum*.

Missale plenum (*plenarium*): El missal complet que, a més dels formularis de la missa, conté també els càntics i lectures que varien en la missa. V. *Missale*.

Missale romanum: És el missal del ritu romà que prové del *Sacramentari* gregorià i ja en l'edat mitjana estava estès per totes les esglésies de ritu llatí. La unitat era, naturalment, sols en les línies generals, i en els detalls els missals d'una diòcesi eren diferents dels de l'altra i inclús variaven entre les esglésies d'una mateixa diòcesi. La reforma del missal romà, feta de sant Pius V (1570), va aconseguir aquesta unitat pel missal que quedava fonamentalment millorat i rebia la forma i estructura actuals; per altra banda esdevenia la seva acceptació obligatòria a totes aquelles esglésies que no tenien un missal de 200 anys. En temps del papa Climent VIII es féu una acurada revisió del missal, els papes Lleó XIII (1882) i Benet XV (1920) introduïren altres modificacions. El missal, tal com el deixà la reforma de sant Pius V, està dividit en quatre parts. La primera, *propium de tempore*, conté els formularis de les misses dels diferents dies i festivitats de l'any eclesiàstic. Entre el dissabte Sant i Pasqua hi ha interpolat l'*Ordo missae* amb l'explicació de les rúbriques de la mateixa i de les oracions que sempre es repeteixen, especialment el cànon. La segona part, el *Propium de sanctis*, conté les misses de sants invariables en el calendari litúrgic; la tercera, el *Commune sanctorum* conté els formularis de misses de caràcter general per les diverses festes de sants, així com els formularis per les misses votives i per les misses de difunts. Presidia (abans del concili Vaticà II) al missal pròpiament dit, el calendari, les rúbriques generals de la missa (*rubricae generales*), la manera de celebrar les misses privades i les misses solemnes (*ritus celebrandi*), instruccions sobre els defectes en què es podia caure quan es celebrava (*de defectibus in celebratione missae occurentibus*); així com les oracions de preparació i d'acció de gràcies de la missa. Seguia per via d'apèndix una col·lecció de les benediccions episcopals i sacerdotals més freqüents i una sèrie de misses que no tenen caràcter general, prescrites en honor del Senyor, de la Mare de Déu o de diversos sants. Després del concili Vaticà II es va editar el missal oficial romà. Cal tenir present en el missal de després del concili Vaticà II la part introductòria en la que hi ha les normatives vigents.

Missale secundum consuetudinem curiae romanae: Missal de les darreries de l'edat mitjana basat en el missal romà.

Missale speciale: Nom que en l'edat mitjana es donava al *missale abbreviatum* que contenia principalment misses especials.

Missale votivum: Nom que en les darreries de l'edat mitjana es donava especialment al missal que contenia amb preferència misses votives.*

Misses de les fèries (*missae feriales*): Misses votives per cada dia de la setmana. La sèrie més antiga d'aquestes misses es troba en el *Sacramentari* d'Alcuí. Forma el punt de partida de les misses de les fèries que apareixen al missal de les darreries de l'edat mitjana. En el missal reformat de sant Pius V el dilluns té la missa votiva de la Santíssima Trinitat, el dimarts la té dels Sants Àngels, el dimecres dels Sants Apòstols, el dijous del Santíssim Sagrament o de l'Esperit Sant, el divendres de Santa Creu o dels Dolors i el dissabte de la Mare de Déu. En una darrera reforma del missal es va introduir una nova missa votiva pel dimecres especialment dedicada a sant Josep. Vegi's també *missale romanum* editat després del concili Vaticà II en el referent a aquest concili i disposicions.*

Misses gregorianes: **1.** El trentenari (30 dies) gregorià; consisteix en la celebració seguida i sense interrupció de trenta misses en sufragi d'un o més difunts. Aquest trentenari pren el nom de gregorià perquè, prenent peu d'una narració dels diàlegs de sant Gregori el Gran (IV, 55) es va creure sense fonament que ell n'era l'autor. Probablement és més antic que sant Gregori. La propagació que va tenir en l'edat mitjana no la lliurà de molts abusos. En la seva forma originària, tal com l'Església el permetia, no conté res que doni per dir, ni té privilegis litúrgics. **2.** El septenari gregorià (*septem missae aureae beati Gregorii*); sèrie de set misses en set dies seguits. Originàriament com a septenari de difunts que era, es celebrava sols pels morts; a la darreria de l'edat mitjana s'aplicava també als vius. L'atribució a sant Gregori és deguda també a una narració dels diàlegs. Al segle XV per haver tret una missa esdevingué un sisenari que era tal qual s'ha conservat fins avui en algunes diòcesis del sud d'Alemanya. També al septenari en l'edat mitjana s'introduïren tota classe d'abusos i supersticions.

Misses de necessitat: Misses especials o reunió de diverses misses que en la darreria de l'edat mitjana es celebraven o es feien celebrar per lliurar-se de les necessitats espirituals o temporals. Sovint prenien aspectes de peticions, tant per l'eficàcia que se'ls atribuïa com per les condicions que en la llur celebració devia observar-se.

Misses de Rorate: Misses votives solemnes en honor de la Mare de Déu que es poden celebrar, allà on són d'ús antic, sense privilegi especial els dimecres de les témpores d'Advent i els nou dies que precedeixen la festa de Nadal. Aquestes misses prenen el nom de *Rorate* per raó de les

primeres paraules de l'Introit; es diuen misses de l'àngel per tal com en l'evangeli és referida l'ambaixada de l'arcàngel sant Gabriel a la Mare de Déu.

Misterium: En sentit litúrgic significa: **1.** La missa i especialment l'acte de la consagració, el més gran dels misteris del culte cristià. **2.** Els sagraments, especialment els del baptisme i l'eucaristia. **3.** L'objecte que constitueix el misteri d'una festa per tal de distingir-lo de la festa d'un sant.

Mitges pontificals (en antic romà, *udones, odhones*, i més tard *caligae*): *Abans del concili Vaticà II*: Peces de la vestidura litúrgica (mitjons) del celebrant en les misses pontificals. Fins al segle XII per regla eren blanques i de tela. Del segle XIII en avant eren amb preferència de seda; la llur adaptació als colors litúrgics es va fer solament al segle XV. La seva forma no va experimentar una evolució remarcable. Per subjectar-les ja des d'un començament tenien lligacames en la part superior.

Mitja taronja, volta: *Fig. 67*.

Mitjacanya: *Fig. 114*.

Mitra: (rarament *infula*): Un capell distintiu dels cardenals, dels bisbes i altres dignitats que tenen una concessió especial del Papa per fer-ne ús. A l'Orient la mitra és coneguda solament entre els grecs i els armenis que en l'edat mitjana la van prendre de l'ús romà, quan predominaven els corrents unionistes. Els siris, els caldeus i els coptes també la van adoptar de Roma. Entre els orientals la mitra és senyal de dignitat episcopal, exceptuat entre els armenis que també la duen els sacerdots per cobrir-se el cap, per més que és diferent de la dels bisbes armenis que la duen igual que els bisbes d'Occident. La mitra del ritu llatí i la mitra del ritu armeni, així com la dels bisbes siríacs, caldeus i coptes units, és un capell que té dues parts altes i iguals que acaben amb punta anomenades "cornua", l'una al davant sobre el front i l'altra sobre la part posterior del cap; a la part de darrera està formada amb dues cintes anomenades *fasciae, vittae, penduli, fanones, infulae*. Es porta la mitra en totes les funcions solemnes, per tant, no solament en la missa pontifical; s'ha de treure en les oracions i en el cànon, tota vegada que el bisbe està en actitud suplicant i l'home en l'església ha de pregar amb el cap descobert (Cor. 11, 4). (V. *Descobriment del cap*). S'ha escrit molt sobre l'antiguitat de l'ús de la mitra. Fins s'ha pretès que remuntava als temps dels apòstols. Per les fonts escrites i monumentals que parlen de la mitra i que han arribat fins a nosaltres no es pot posar en dubte que fins al segle X no va conèixer-se cap capell especial de caràcter pontifical ni cap classe de lligams o de corona, com s'ha cregut, sinó que la mitra entrà en ús en aquell temps, al segle X a Roma i que d'aquí, en el segle XI l'acceptaren els bisbes de l'Occident. Sembla que els cardenals romans ja en feren ús a la meitat del segle XI, tota vegada que en aquesta època el papa Lleó IX ja en concedia privilegi de portar-la en certes ocasions als cardenals (o canonges) de les catedrals de Besançon i Bamberg. El privilegi d'usar-la els abats data de la segona meitat del segle XI. El primer exemple segur, al qual ben aviat s'uneixen molts d'altres, data de l'any 1063. Quan el privilegi de dur la mitra es concedia als prínceps seculars, a l'emperador i a l'emperadriu, per tal de poder-la portar davall de la corona, era solament per ornament no per funció litúrgica. La forma de la mitra era la de bola en un començament, des del segle XI era una mena de capell amb corba en la part superior, des del 1125 un capell flexible amb puntes (*cornua*). La seva forma actual amb dues puntes, una al davant i altra al darrera era ja coneguda a la segona meitat del segle XII. Primitivament la mitra era molt baixa. Al començament del segle XIII encara era més ampla que alta, d'aquesta data en avant es va anar alçant constantment fins al segle XVII que havia esdevingut una perfecta torre la qual es distingia també de la mitra dels segles XII i XIII per haver-se anat alçant la vora baixa, formant els seus costats, en compte d'una línia horitzontal com en el seu començament, una línia corba. En l'edat mitjana es distingien a Roma tres classes de mitres: la mitra *cum aurifrisio in circulo et titulo* que tenia ornamentació en el cèrcol (*in circulo*) i en els dos corns o punxes, la mitra *cum aurifrisio in titulo* que solament tenia les puntes adornades i la *simplex*, *alba*, una mitra sense ornamentació de cap classe. Fora de Roma hi havia solament dues classes de mitres: la mitra *aurifrisiata* i la *simplex*. El cerimonial cita tres classes de mitres les dues de les quals la mitra *pretiosa* i la mitra *auriphrygiata* es distingeixen solament per la major o menor ornamentació; la tercera, la mitra *simplex* és senzillament una mitra de seda o de tela blanca. El cerimonial contenia, abans del concili Vaticà II, prescripcions detallades sobre l'ús d'aquestes tres mitres. Totes les mitres ja tenien en l'edat mitjana les dues cintes que penjaven enrere, fins i tot la mitra *simplex*. Per tant no es poden considerar com a penjants de l'ornamentació de la mitra *in circulo* que faltava constantment en la mitra *simplex*. La mitra de les festivitats en tots temps va ésser ricament exornada fins i tot amb perles i pedres precioses que hi eren espargides abundosament. Mai, però la mitra es subjectà a la regla dels colors litúrgics: sembla que la mitra té el seu origen en un capell extralitúrgic del Papa, el *camelaucum*, ja citat al segle VIII, que en el segle X era peça decorativa del Papa i que després per concessió i privilegi del Papa i, més tard per concessió presumpta, esdevingué l'ornament del capell episcopal. La mitra dels bisbes grecs ve a ésser una mena de capell que s'eixampla i s'engrosseix cap amunt, que està cobert per cintes ornamentals, que s'entrecreuen i que a baix està voltat per un cercle formant corona. En el ritu grec comença a emprar-se al segle XV, servint-se'n primerament els patriarques i metropolitans, i després, també els bisbes. Solament el patriarca d'Alexandria tenia ja d'antic —al segle X— un capell litúrgic que sembla que tenia la forma de turbant. *Fig. 296*

Mitra: Atribut de sants abats, sants arquebisbes i sants bisbes. *Fig. 296*

Mitra auriphrygiata: Mitra feta amb roba de tela blanca o de fil d'or teixit que segons el cerimonial no pot tenir ornamentació de pedres precioses, ni de riques perles o de plaques de plata sinó perles relativament senzilles i algunes petites ornamentacions d'or entreteixides o brodades.

Mitra pretiosa: La mitra ricament exornada segons el Cerimonial romà abans del concili Vaticà II amb pedres precioses, perles i plaques de plata o d'or.*

Mitra símplex: La mitra blanca, sense ornamentació feta de tela o de seda, segons els casos i que té franges vermelles a les cintes que pengen.*

Mitra a terra (renuncia a l'episcopat): Atribut de sant Bernardí de Siena, sant Bernat de Claravall, sant Ramon de Penyafort..., sants que renunciaren a ser bisbes: sant Tomàs d'Aquino i sant Vicenç Ferrer.

Mocador o vel: Atribut de sant Emeteri, sant Joan Evangelista i santa Mònica.

Modernisme: Estil artístic de finals del segle XIX i començament del XX a Europa amb nous procediments artístics i nous ornaments inspirats en la naturalesa (formes vegetals i florals). Vol, però, imitar estils anteriors. Es té molt present la decoració amb corbes sinuoses, asimetries aplicades en els balcons, portals i finestres. Recordem per exemple la casa Ametller de Barcelona.

Modest, màrtir de Nàpols (On. 21 d'octubre): Els seus atributs són feres i calderó d'oli.

Mòdul: Mida del semidiàmetre de la part inferior del fust de la columna. Serveix com unitat per mesurar les parts d'un element, per exemple d'una columna. Es distingeix pels seus ordres.

Modus: V. *Classes de tons eclesiàstics*

Modus juvandi morientes (*moribunds*): Nom que es donava en l'edat mitjana a la recomanació de l'ànima. V. *Obsequium circa morientes* i *Commemndatio animae*. A Catalunya fins fa ben poc, especialment al camp, era seguida aquesta cerimònia, de vegades amb l'extremunció i el viàtic.

Moharrem: Primer mes del calendari musulmà. V. *Musulmans, mesos*

Moisès, legislador i profeta (On. 4 de setembre): El seu atribut és ceptre petit.

Mola de molí: Atribut de santa Àurea, sant Calixte, santa Cristina, sant Fèlix Africà, sant Mamés, sant Vicenç i sant Víctor.

Moneda: Peça de metall encunyada per la necessitat d'intercanvi. També es diu diner o pecúnia. Aquesta última denominació té el seu origen en el "pecus" ramader. Moneda ve l'apel·latiu de la deessa Juno vora el temple de la qual, al capitoli, hi havia la Roma republicana. A Roma el metall més usat era el bronze, i la unitat de valor l'as, amb fraccions segons el sistema duodecimal, com a Grècia (l'unça era el dotzè de l'as). El pes era també variable. Les monedes de bronze encunyades durant l'Imperi no concordaven amb l'antic sistema i se solien distingir en tres sèries: bronze gran, mitjà i petit (aquest tenia totes les subdivisions de l'as). Hom emprava, en lloc del bronze, l'oricalc i el coure pur. L'encunyació de monedes d'argent, començada a la Campània, Etrúria i la Pulla, fou feta a Roma a partir del 268 aC. La unitat de valor fou el *denari*. Simultàniment, el *sesterci* substituí l'as com a moneda de compte fins i tot quan en cessà l'encunyació. Les monedes d'or introduïdes vers el 87 aC esdevingueren d'ús regular amb Juli Cèsar (46 aC.). Durant l'Imperi, el dret d'encunyació de l'or i de l'argent fou reservat a l'emperador. La unitat monetària era l'*aureus*, anomenat posteriorment *solidus*. Des de la fi de l'època republicana, les monedes portaven gravades figuracions molt variades. Juli Cèsar inicià el costum de gravar-hi la pròpia efígie a l'anvers; al revers hi havia escenes mítiques o d'altres, referents a la vida política, militar o social i, sobretot, a les empreses de l'emperador i de la seva família. Amb algunes variacions, les monedes imperials continuaren i tenien valor durant les invasions dels pobles germànics, els quals, quan n'encunyaren de pròpies, n'imitaren els tipus, tot inserint-hi les pròpies sigles i conservant-ne i, posteriorment, deformant-ne les imatges. Els àrabs, a la part oriental de l'imperi, imitaren també les monedes imperials, fins i tot amb els símbols cristians; posteriorment hi introduïren inscripcions en àrab, i als segles VII-VIII foren creades monedes originals d'or (*dinar*) i d'argent (*dirham*). Mentrestant, anà decaient la moneda d'or (Pipí en prohibí l'encunyació). Carlemany unificà i modificà el sistema monetari, que convertí en monometàl·lic sobre la base d'argent, tot i que les monedes d'or, encara vigents a l'Orient Pròxim, no deixaren de circular. D'aquest sistema prengueren origen les diverses monedes medievals i modernes, les quals malgrat la reforma carolíngia, es multiplicaren progressivament, sobretot perquè el dret d'encunyació fou atorgat a entitats eclesiàstiques i a grans senyors feudals. Vers la fi del segle XIII les monedes tenien també valor artístic. Malgrat les prohibicions les monedes de metall valuós eren sovint escapçades per beneficiar-se del fragment retallat. El 1484 aparegueren al Tirol els primers *tàlers* d'argent i, simultàniament, monedes de coure, pur o amb aliatge de bronze. A l'inici de l'època moderna la diversitat de monedes era molt gran i costa de trobar-hi un punt de referència. A l'Europa occidental prevalgué el *bimetal·lisme*; a l'Orient, després de la caiguda de Constantinoble, restà vigent la moneda d'or. Es produïren trasbalsaments amb la descoberta de noves mines d'argent a Europa i amb l'inici del tràfic amb el Nou Món (Amèrica), així com també per la formació de grans estats la moneda dels quals adquiria una gran difusió. Durant molts segles les monedes podien ser lliures, sous i diners. Posteriorment rals, duros i pessetes. A partir del segle XVII l'encunyació es perfeccionà i aparegueren les monedes plenament circulars i amb les incisions més precises. El 1865, a París, fou estipulada la Unió Monetària Llatina, que establí uns tipus monetaris, acceptats pels estats assistents i, posteriorment, per molts altres estats. Actualment les monedes solen ser d'escàs valor, i el coure, el níquel i altres aliatges han desplaçat l'or i, en part, l'argent en llur fabricació. És utilitzada com a mitjà de pagament fraccionari dels bitllets, que solen ésser de més alt valor nominal. Com en el cas d'aquests, es tracta, per tant, de diner signe, és a dir, amb un valor inferior al real, cosa que no succeïa en èpoques anteriors, en les quals el valor d'una moneda era igual al de l'or o l'argent que contenia. Si el valor real d'una moneda fos superior al nominal o monetari, desapareixeria del mercat.

Monedes: Atribut de sant Cebrià i sant Mateu.

Monestir (*monasterium*): **1.** El conjunt d'edificacions que formen un cenobi; especialment l'església com a part més important del mateix. **2.** En sentit més ampli el conjunt d'estances disposades entorn d'una catedral o col·legiata

on els canonges hi practicaven la vida regular, i en sentit més estricte la catedral o la col·legiata que forma el centre d'aquesta vida.

Mònica (On. 27 d'agost): Els seus atributs són cinturó, mocador o vel, nom de Jesús, vel i les sigles I. H. S.

Monile: En la llengua medieval significa: **1.** La petita placa ornamental de la part posterior dels guants pontificals. **2.** La tanca de la capa pluvial.

Monograma de Crist: Atribut de sant Bernardí de Siena, sant Hermenegild i santa Victòria. V. *Crismó*.

Monograma 'manu propia': Signe especial en diplomàtica o dibuix fet amb les lletres MPR ('manu propia'). És emprat ja l'any 1042 per l'emperador Enric III.

Monograma no papal: En diplomàtica, signe que consta d'un dibuix que inclou les lletres del nom de l'autor jurídic del document. És cèlebre el de l'emperador Carolus Magnus. Sempre es troba al final del document. *Fig. 271*

Monograma papal: En diplomàtica, signe amb les lletres 'Bene valete' formant un dibuix que pot variar en cada pontifical. Comença al segle XI i pràcticament acaba al segle XIV.

Monograma recognitionis: En diplomàtica, signe especial o dibuix fet amb les lletres SR al final de la signatura, que significa que N. ha signat el document.. És emprat sols en època carolíngia.

Monòpter: És un edifici de planta circular voltat d'una fila de columnes gràcies a les quals la cobertura de l'edifici es sosté.

Monsa: V. *Esponja*.

Monstrantia: **1.** La custòdia per l'exposició major del Santíssim Sagrament. **2.** Nom que en les darreries de l'edat mitjana es donava també al reliquiari.

Montea: Dibuix de mida natural de la totalitat d'una obra.

Monument (*sepulcrum, monumentum*): **1.** Altar o capella on el Dijous Sant, després de la missa es porta l'hòstia consagrada que es posa en una urna i voltat de lluminària i flors es guarda fins al Divendres Sant a la *coena Domini*. **2.** Tomba que representava a la sepultura del Senyor i que es guarnia el Divendres Sant després de les cerimònies a les esglésies durant l'edat mitjana en molts llocs de França, Anglaterra i Alemanya; en ella es posava el *Lignum Crucis*, el Santíssim Sagrament i romanen allí, segellats i tot; alguna vegada, fins a la cerimònia de la Resurrecció del Dissabte Sant a la tarda o el dia de Pasqua al matí. Aquest costum s'ha conservat en algunes diòcesis alemanyes i austríaques fins als temps actuals amb la diferència que en les diòcesis de l'Alemanya del sud el Santíssim es reserva en una custòdia coberta de vels blancs, dit Sant Sepulcre, mentre que a les diòcesis del nord d'Alemanya s'hi posa el Sant Crist cobert amb un drap.

Moros als seus peus: Atribut de sant Jaume el Major ("Matamoros").

Morsus: Nom que en l'edat mitjana es donava a la tanca de la capa pluvial.

Morter: Pasta feta de calç i arena amb aigua o de ciment amb arena que s'empra per lligar peces de construcció (pedres, maons...).

Morterada: Quantitat de morter que es fa en una sola vegada.

Mosques: Atribut de sant Narcís de Girona.

Mossàrab: Estil arquitectònic que era emprat a Hispània durant els segles IX i X pels cristians sotmesos als de l'Islam. Incorpora elements visigòtics.

Motet (*motecta, motetus*): Significa en la llengua eclesiàstica un càntic religiós polifònic que, si bé no pot substituir els cants litúrgics, pot ésser executat després d'ells mentre les funcions litúrgiques no en prenguin retard exessiu.

Motllures (tipologia): Element decoratiu de relleu i de perfil uniforme que serveix per embellir una obra. *Fig. 114*.

Motu Proprio: En diplomàtica pontifícia (papal) és un grup de documents papals que comencen amb la fórmula "*Motu Proprio*" o "*Motu Proprio et ex certa scientia*". Té el mateix aspecte dels documents papals denominats "Breus". En els documents *Motu Proprio* s'omet l'anunci dels segells, car no vénen segellats. Tampoc en el "context" no hi ha ni el destinatari ni salutacions. El Papa sota el text posa ell personalment la frase "*Placet et ita mandamus*" o "*Placet motu proprio N*" i el Papa signa sols amb l'inicial del nom de pila i no amb el nom de Papa. Però des del segle XVIII el Papa signa no amb el nom propi, sinó amb el papal. Hi ha també la signatura del secretari.

Muç, prevere i màrtir (On. 13 de maig): Els seus atributs són lleó i roda amb ungles afilades.

Mudèixar (o mudèjar): Estil arquitectònic d'Espanya (segles XII- XVI) emprat pels tagarins o mahometans convertits.

Mulassa: Estructura de fusta que els paletes utilitzen per construir revoltons. En castellà es diu *galápago*.

Mur frontal: *Fig. 157*.

Museta: Espècie de capeta amb una miniatura de caputxa al darrera, cordada al pit que és un privilegi del Papa, dels cardenals, dels bisbes i altres dignitats; els altres sacerdots poden vestir-la solament en virtut d'un privilegi especial del Papa. La museta del Papa abans del concili Vaticà II era blanca en la setmana de Pasqua; en els altres temps de l'any és vermella; els cardenals la duen vermella o morada segons els temps i les circumstàncies; els altres sacerdots la duen morada o negra. Els cardenals i bisbes que són d'algun orde, poden portar la museta del color de l'hàbit de l'orde. La museta data de les darreries de l'edat mitjana i deriva de l'antiga *cappa choralis* o més probablement de l'*almucia*.

Musulmans, mesos: Moharrem (gener, 30 dies); Çafar (febrer, 29 dies); Rebî el awwel o Rebî I) (març 30 dies); Rebî el-àkhir o Rebî II (abril, 29 dies); Dschumàdà el-ûlâ o Dsc. I (maig, 30 dies); Dschumàdà el-àkhira o Dsc. II (juny, 29 dies); Redscheb (juliol, 30 dies); Schabàn (agost, 29 dies); Ramadàn (setembre, 30 dies); Schawwàl (octubre, 29 dies); Dhul-kade (novembre, 30 dies); Dhul-hiddsche (desembre, 29 o 30 dies).

Myrodochelon: La caixeta o receptacle per contenir el Sant *myron* o *miron* (crismera).

Myron: *Miron* Nom que es dóna en el ritu grec al sant oli per administrar la confirmació, per ungir l'altar en l'església en la llur consagració. És preparat amb gran solemnitat pels patriarques i pels metropolitans, escasses vegades pels bisbes. És el paral·lel del sant crisma. *Fig. 241*

Mystagogía: Nom grec de les solemnitats litúrgiques.

Mystérion: Nom grec del Sagrament; *tà agia mistéria*: l'eucaristia.

N

Nadal (*Nativitas Domini*): La solemnitat que celebra l'Església en commemoració del naixement, ple de benediccions, del Fill de Déu. Abans del concili Vaticà II era una festa denominada doble de primera classe i tenia vigília privilegiada i octava privilegiada de tercer ordre, això és, una octava. Actualment també té octava, i és una solemnitat. En ella hi ha un privilegi consistent en poder tots els sacerdots celebrar tres misses per les quals té el missal els formularis corresponents: missa *de nocte, in aurora* i *in die*. La solemnitat del Nadal constitueix, juntament amb l'Epifania, el punt central del cicle de festes que porta el seu nom. La seva celebració es remunta a època preconstantiniana, si bé encara en aquella època no tenia caràcter general. A l'Occident des de l'any 354 es celebrava un dia especial com avui, al 25 de desembre. A l'Orient es celebrava en un començament juntament amb la festa del misteri de la manifestació del 6 de gener. A la fi del segle IV i al començament del V s'introduí la seva celebració el 25 de desembre. El *Gelasianum* i el *Gregorianum* ja ens ofereixen l'octava de Nadal així com també els formularis de les tres misses. Els liturgistes de l'edat mitjana donen un simbolisme a les tres misses; signifiquen el naixement etern del Fill de Déu del Pare, la naixença temporal de la Mare de Déu i la naixença mística en el cor dels fidels.

Nafra: Atribut de santa Brígida, santa Caterina de Riccini, santa Caterina de Siena, sant Francesc d'Assís, santa Gertrudis, santa Magdalena, santa Maria Magdalena de Pazzi, sant Pelegrí i sant Roc.

Naixement, Betlem: Atribut de sant Evarist, sant Francesc d'Assís, sant Jeroni i santa Paula.

Naós: **1.** Nom que es donava en grec al conjunt de l'església. **2.** En sentit especial, el lloc que en l'església ocupen els fidels exceptuant el cancell o atri (*nárthex*, *prónaos*).

Narcís de Girona, bisbe (On. 29 d'octubre): Els seus atributs són altar, fèretre, mosques, sepulcre i destrucció de la Tarasca (ídol).

Narració (*Narratio*): En diplomàtica, és la part del document en la qual es manifesta l'exposició de les circumstàncies del mateix document. És molt important per saber la narració de les notícies històriques que poden ser de gran utilitat a l'hora de confeccionar el relat històric.

Narthex (*prónaos*): Nom que es dóna en grec al cancell del temple (*endonárthex*) davant del qual encara sol haver-hi un atri (*exonárthex*). I en la litúrgia llatina, una part de la basílica. Podeu veure el fonament del nàrtex descobert a Sant Miquel d'Ègara (Terrassa). *Fig. 166*

Narthex d'una basílica paleocristiana: Atri que es podia allargar al voltant de la basílica. Vegeu els testimonis arqueològics a Sant Pere de Terrassa, segons les últimes descobertes arqueològiques de l'any 2004, especialment a l'església de Sant Miquel d'Ègara. *Fig. 166*

Natalis calicis: Nom que en el ritu gal·licà es donava al Dijous Sant. V. *Coena Domini*.

Natalitium (*natalitium, dies natalis, natale*): El dia de la mort d'un sant com a senyal de la naixença per la glòria celestial i en els màrtirs el dia del martiri. En sentit ampli significa aniversari: *natalis, calicis, natale, electionis, consecrationis episcopi, natalis cathedrae Petri, natalis reliquiarum sancti Stephani*.

Nativitat, estil de la: 1/ L'any comença el 25 de desembre, o sigui amb el naixement de Crist. 2/ L'any comença el dia 1 de gener.

Nativitat de la Verge Maria (*Festum Nativitatis B. Mariae Virginis*): Solemnitat que l'Església celebra el dia 8 de setembre en commemoració del faust esdeveniment de la Nativitat de la Verge Maria. Aquesta festa és interpolada posteriorment en el *Gregorianum* i en el *Gelasianum*, és, però coneguda a Roma i a la Gàl·lia en el segle VII. No es va generalitzar fins en els temps carolingis. El papa Innocenci IV li va donar l'octava (1254). Totes les aparences fan creure que aquesta festa va passar de l'Orient cap a l'Occident.*

Nau d'una església: Espai comprès entre parets, arcades o fileres de columnes d'una església (paleocristiana, romànica, gòtica, renaixentista, barroca...). La nau major està normalment en el mig, entre dues, quatre o sis naus laterals. *Fig. 115 i 116*.

Nau transversal: V. *Transsepte*.

Naus, tres: *Fig. 116*.

Naveta (*acerra, incensorium*): Receptacle que serveix per contenir l'encens que s'utilitza per encensar. Antigament era una caixeta quadrangular o una capseta rodona, després, a les darreries de l'edat mitjana, va prendre la forma d'una petita nau amb coberta mig alçada, d'on li vingué el nom de naveta. *Fig. 240*

Naveta (*navicula*): Recipient on es posa l'encens que s'ha d'usar en la celebració litúrgica. Rep el nom de naveta perquè sovint

té la forma d'una petita nau. La naveta va acompanyada d'una cullereta que facilita el fet de posar l'encens sobre les brases enceses que conté el braseret de l'encenser.**

Necrologi (*necrologium, obituarium*): Catàleg medieval del dia de la mort dels membres, confrares, i benefactors d'una confraria o d'un monestir o d'un convent que, després de llegir el martirologi a la *prima*, es llegia la part que contenia els noms dels difunts, l'aniversari de la mort dels quals s'esqueia en aquell dia. La seva connexió amb el *martirologi* va ésser la causa de prendre també el nom de *martirologi*.*

Necrósimon: Un tropari que conté una súplica pels difunts o per obtenir una bona mort.

Negrets: Atribut de sant Francesc Solano i sant Pere Claver.

Nen Jesús: Atribut de sant Agustí, sant Antoni de Jesús, sant Bru, sant Caietà, santa Caterina d'Alexandria, santa Caterina de Siena, sant Cristòfol, sant Estanislau de Kostka, sant Fèlix de Cantalicio, sant Josep, sant Miquel del Santíssim Sagrament, sant Pere Pasqual, santa Rosa de Lima, santa Rosalina, sant Simeó i santa Teresa de Jesús.

Nen: Atribut de sant Robert, sant Sixt, sant Silvestre i sant Vicenç de Paül.

Nens: Atribut de sant Agustí (vora el mar), santa Anna, sant Bellarmí, sant Blai, sant Cristòfol, sant Dídac d'Alcalà, santa Francisca Romana, sant Hilari, santa Isabel mare de sant Joan Baptista, sant Iu, sant Joan Bosco, sant Josep de Calasanç, santa Julita, sant Mamés, santa Marina, santa Matilde, santa Miquela del Santíssim Sagrament, sant Oseas, sant Pantaleó i el beat Josep Tous.

Nens, deu nens: Atribut de sant Ricard.

Nens, divuit nens: Atribut de sant Leopold.

Nens, dos nens: Atribut de santa Rita.

Nens, set nens: Atribut de santa Felicitat.

Nens, tres nenes: Atribut de santa Sofia.

Nervi: Motllura sortint de l'intradós d'una volta. Té funcions d'estructura i decoratives.

Néstor, bisbe i màrtir (On. 26 de febrer): Els seus atributs són crucificat, llança i xarxa de gladiador.

Nestorià (ritu): V. *Ritu siríac oriental*.

Nestoriana (litúrgia): V. *Litúrgia de la missa siríaca oriental*.

Neuma (*neuma*): **1.** Nom dels senyals per a la representació escrita del cant litúrgic que consistien en combinacions de ratlletes, punts, ganxos, etc., i que foren els predecessors i els gèrmens de les notes del cant gregorià. **2.** Nom de la sèrie melòdica de notes que, des del segle XI, es canten a la síl·laba final d'un verset de l'ofici, o a la vocal final de l'al·leluia de la fi del gradual; és a dir, un cant que va enganxat a la fi de la darrera paraula sense basar-se amb noves paraules.

Nicasi, bisbe i màrtir (On. 11 d'octubre): Els seus atributs són caps entre les mans.

Nicolau de Bari, bisbe (On. 6 de desembre): Els seus atributs són àncora, pa, tres boles o taronges d'or.

Nicolau de Tolentino (On. 10 de setembre): Els seus atributs són ànimes (angelets), cistell amb pans, cinturó, estrella al pit, guatlla, lliri, perdiu en un plat, plat amb guatlla, purgatori i sol.

Nient: Començament d'una volta per aresta des d'un racó. En castellà es diu *arranque de bóveda por arista*.

Nimbe: *Corona* Cercle lluminós que els escultors i els pintors col·loquen darrera el cap dels personatges sants i sagrats. Pot ésser també de forma triangular, radiada, crucífera o oval i guarnit amb orles. Les civilitzacions de l'antiguitat empraren el nimbe per significar la potència i la majestat dels personatges; representat primerament a manera de plugim lluminós sobrenatural, que emanava de la divinitat i l'envoltava, esdevingué després un cèrcol de llum que li envoltava el cap. Hom arribà a aplicar-lo fins i tot a les imatges dels herois i dels emperadors vivents. Els cristians adoptaren el nimbe de forma circular per significar la santedat, i l'aplicaren a les representacions de Jesús, Maria i dels sants des del segle IV. Després foren adoptades les formes abans esmentades segons la dignitat del personatge representat. Forma de creu sols per a Jesucrist.

Ninxol: V. *Fornícula*.

Nipter: Nom que es dóna en el ritu grec a la cerimònia del lavatori dels peus; és el *mandatum* en la litúrgia romana.

Nobis quoque peccatoribus: Oració que en el ritu romà (concretament en el cànon primer) de la missa s'uneix al *memento* de difunts del cànon en la qual el sacerdot demana que la clerecia que l'acompanya en l'oferiment del sacrifici pugui prendre part en la companyia dels sants i d'aquells set sants barons i d'aquelles set santes dones que es citen i que, des del començament de l'Església van ésser objecte d'una especial veneració en la ciutat de Roma.

Nocturn (*cantus o cursus nocturnus*): *Abans del concili Vaticà II*: Les tres parts de l'ofici nocturn que formaven les matines o ofici de la nit de cada dia i de cada festa; cada part estava integrada de tres salms i de tres lliçons i formava un conjunt de nou salms i nou lliçons. Tenien els tres nocturns tots els dies i totes les festes de ritu doble o semidoble, exceptuades les festes de Pasqua i Pentecosta amb les llurs octaves fins a la dominica *in albis* o la festa de la Santíssima Trinitat, les matines de les quals tenien tres salms i tres lliçons. Actualment en tots els oficis, en l'ofici de les lectures (antigues maitines) sols trobem tres salms sempre i no tres nocturns.

Nocturnale (*nocturnalis liber*): Nom que en l'edat mitjana es donava al llibre litúrgic en el qual hi estaven reunits per millor comoditat els salms, les lectures i les oracions de l'ofici de la nit (*officium nocturnale*) les matines. Era el paral·lel del *diurnale*.

Nodus: **1.** El nus que hi ha al mig de l'asta del calze, entre el peu i la copa, que serveix per prendre'l amb més comoditat. **2.** El nus que hi ha sota la crossa del bàcul episcopal. *Fig. 216*

Noè, patriarca (On. 10 de novembre): El seu atribut és el cep.

Nola: Denominació medieval de la campana que es pot comprovar per primera vegada al segle IX. S'ha volgut fer derivar equivocadament aquest nom de la ciutat de Nola a la Campània; segurament, però, deriva del celta *noll*, *nell*, tocar.

Nòlits: 1. Preu estipulat per un transport de mercaderies per mar, que pot ser establert segons la durada del transport (dies, mesos o el temps que duri el viatge) del volum que ocuparan les mercaderies al vaixell o de les característiques de les mercaderies. El nòlit és pagat, normalment, al port de

destinació. 2. Preu estipulat pel lloguer d'una embarcació o d'una part.

Nom de fonts: El nom que els pares o els padrins posen al que ha d'ésser batejat, abans de rebre el baptisme; es diu nom de pila perquè troba en el baptisme en certa manera el seu reconeixement i la seva confirmació. El Ritual romà determina que no s'ha de posar al batejat, de cap de les maneres, un nom inadequat, fabulós o pagà, sinó, quant sigui possible, el nom d'un sant que li serveixi de patró celestial i d'exemplar. Actualment hi ha una indisciplina notòria en aquestes imposicions de noms.

Nom de Jesús: Atribut de sant Bernardí de Siena, sant Joan de Capistrano, santa Joana de Xantal, sant Ignasi de Loiola i santa Mònica.

Non puto esse verum amatorem Virginis...: Frase de sant Anselm

Nona (hora nona: grec, *óra ennáte*): L'última de les tres hores menors. És de la mateixa estructura de la *tercia* i *sexta* en l'ofici monàstic i en l'ofici romà. Ja en la regla de sant Benet apareix amb la mateixa construcció. Antigament es resava poc després del mig dia; a les darreries de l'edat mitjana s'introduí el costum de resar-la amb la sexta després de la missa conventual.

Norbert, bisbe (On. 6 de juny): Els seus atributs són aparició de la Mare de Déu, aranya, calze, ostensori (custòdia) i destrucció de l'ídol.

Nos predicamus Christum crucifixum: Frase de sant Pere Màrtir

Notació lineal: La notació gregoriana.

Nus: V. *Nodus*

Núvols: Atribut de sant Joel profeta.

O

Obdúlia, verge (On. 5 de setembre): El seu atribut és el lliri.

Obelisc: Monument amb forma de pilar força alt que acaba amb una petita piràmide a la seva part superior.

Obitus (*dies*): El dia de la mort.

Oblata (de vegades *oblatio*; i a França, *oblia*): Nom freqüent en l'edat mitjana per anomenat l'hòstia no consagrada, menys freqüent per designar l'hòstia consagrada.

Oblatio: **1.** El sacrifici eucarístic; **2.** L'acte d'oferir el pa i el vi destinats a la consagració i l'ofertori de la missa; **3.** Els dons de pa i de vi presentats al Senyor per aquest acte i, per tant, per la consagració (*oblata, hostia, sacrificium, munus, donum*); **4.** Els dons presentats a l'hora de l'ofertori pels assistents a la santa missa, dits per això oferta i *sacrificium*. Fins al segle XII eren ofrenes naturals especialment pa i vi. Part de les ofertes eren escollides per la consagració i les sobrants ofertes naturals, com l'oli, la mel, etc., eren distribuïdes entre la clerecia o repartides per l'aliment dels pobres. Era un deure el de fer l'oferta, però no podia fer-la aquell que no volia combregar. Cap al segle XII es va perdre el costum de fer les ofertes en espècie i van ésser substituïdes per una almoina en diner que, de mica en mica, es va reduir a algunes festes solament i, més tard, va desaparèixer completament. **5.** Són una supervivència de les ofertes en espècie els dos pans i els dos barrilets de vi que el bisbe consagrat i l'abat oferien al bisbe consagrant a l'ofertori de la missa de consagració. **6.** L'oferta en diner s'ha conservat com ofertori en alguns llocs, en els funerals i en les quatre festes anuals (Nadal, Pasqua, Pentecosta i Mare de Déu d'agost). Abans del concili Vaticà II s'oferien en les exèquies candeles abans de l'ofertori de la missa de "rèquiem".

Oblong: Més llarg que ample.

Obsequiale (*Liber obsequialis*): Nom antic del llibre litúrgic que rep actualment el nom de ritual.

Obsequium circa morientes: L'assistència espiritual que dóna el sacerdot als moribunds amb el viàtic, extremunció i recomanació de l'ànima (V. *Commendatio animae*). A l'edat mitjana era costum de posar els moribunds damunt la cendra i de vestir-los amb l'hàbit de penitència (*Cilicium*).

Obsequium defunctorum: Nom de la missa i ofici de difunts i de llur enterrament.

Occurrentia: Coincidir dos o més oficis en un mateix dia que pot ser casual, produït per condicions especials o que sempre es repeteix. Quan hi ha ocurrència, es celebra l'ofici que és superior per la seva categoria; els altres oficis o bé es traslladen a un altre dia o es deixen completament. Les regles exactes per regular l'ordre de l'ofici estaven abans del concili Vaticà II en les *rubricae generales* impreses al començament del breviari.

Ocells: Atribut de sant Guillem.

Octastil: Temple que tenen pòrtics amb vuit columnes.

Octava: *Abans del concili Vaticà II*: Significava, o bé una festa que durava vuit dies, o una festa que tenia una altra festa commemorativa al cap de vuit dies (*octava simplex*). Les octaves de la primera classe (sempre abans del concili Vaticà II) es dividien en octaves privilegiades i octaves comuns. Les festes que tenien octava privilegiada eren: Pasqua, Pentecosta, Epifania, Corpus, Nadal i Ascensió. Les octaves més importants eren les de Pasqua i Pentecosta, durant les quals altres festes no podien ésser celebrades. Les altres octaves privilegiades no excloïen altres festivitats, tant com les anteriors, però si una festa entrava en l'octava i arraconava aquesta. Abans del concili Vaticà II, el darrer dia de les octaves privilegiades i comunes tenia el caràcter de doble major, els altres dies tenien el caràcter d'un semidoble. El vuitè dia de l'octava simple es celebrava com a festa simple. Les octaves en el culte remunten als més antics temps del cristianisme; però fins al segle XIII solament en tenien les festes més notables de l'any eclesiàstic. Amb l'augment dels sants, les octaves esdevingueren sempre més nombroses, arraconant les festivitats de l'any eclesiàstic i esdevenint cada dia més intolerables. La reforma del breviari feta per sant Pius V va fixar regles per tal de reduir les octaves; aquestes prescripcions han regit fins que, finalment, sant Pius X transformà en octaves simples una quantitat d'octaves comunes. Després del concili Vaticà II desaparegué la pràctica totalitat de les octaves, menys la de Pasqua de Resurrecció i del Nadal.

Octaviarum Romanum: *Abans del concili Vaticà II*: Col·lecció de les lliçons del segon i del tercer nocturn per les octaves d'aquelles festes que solament tenien octava al lloc d'on són titulars i que, per no pertànyer a l'Església universal, no figuraven en el breviari. El liturgista i historiador Gavanti fou el que ordenà la primera d'aquestes col·leccions aprovada en 1622 i imprès per primera vegada el 1623.*

Octóechos: Llibre dels vuit tons anomenat també *parakletiké*. És un llibre litúrgic del ritu grec que conté les parts variables del culte (litúrgia i ofici) dels dies de festa i dels dies feiners pel temps que va des de la dominica primera després de Pentecosta fins a la dominica quarta de Quaresma. En els altres temps litúrgics apareix solament com auxiliar. Tota vegada que cada vuit setmanes reapareixen la mateixa litúrgia i els mateixos oficis en el mateix ordre, l'*octóechos* els conté solament per vuit setmanes. Els textos de les tres primeres setmanes es canten amb els tres primers tons dels vuit de l'església grega, els segons amb el segon, etc., de tal manera que textos i tons es repeteixen cada vuit setmanes, la qual cosa ha donat nom al llibre.

Ocurrència: V. *Ocurrentia*.

Odaí: **1.** Les cançons que integren l'himne de *laudes* (*ordos*) del ritu grec, dit *cànon*; **2.** Els càntics de l'Antic i del Nou Testament admesos en l'ofici grec: càntic de Moisès (Ex. 15, ss), el segon càntic de Moisès (Deuteronomi 32, i ss), el càntic d'Anna (1r dels reis, 2 i ss) el càntic del profeta Habacuc (Habacuc, 3, 1 i ss), el càntic d'Isaïes (Isaïes, 26, 9 i ss), el càntic de Jonàs (Jonàs 2, 3 i ss), els dos càntics dels tres joves en el forn de Babilònia (Dn 3, 26 ss i 57 ss) i el *Magnificat* (Lluc 1, 46 i ss) amb el càntic de Zacaries (Lluc 1, 68 ss) com apèndix.

Odeum: La tribuna per l'orgue i pel cor de cantors (cantoria).

Odilia, patrona d'Alsàcia (On. 13 de desembre): Els seus atributs són àngels, ànimes (angelets), bàcul, calze, cecs i purgatori.

Ofertes: Dons naturals especialment de pa i de vi que els fidels acostumaven oferir fins al segle XII a l'hora de l'ofertori de la missa. V. *Oblació*.

Ofertori: Oblació feta en diner que entrà cap al segle XII en lloc de les ofertes naturals, que es feia a la missa, la qual a poc a poc es va reduir a algunes festivitats de l'any i a les misses de difunts (com l'oferiment de candeles per part dels assistents a les misses d'exèquies). En altres ofertoris de misses normals els fidels acostumaven a presentar llurs ofertes a l'altar, com es fa en moltes esglésies i en celebracions –àdhuc papals– en les que es fan processons d'ofertes a l'ofertori.

Offerenda: En la llengua medieval: **1.** Les oblacions naturals que oferien els fidels a la missa; **2.** L'acte d'oferir les mateixes; **3.** El càntic que en acomplir-se aquest acte canta el cor.

Offerens: V. *Padrí*.

Offertori: **1.** L'acte d'oferir el sacerdot el pa i el vi (*oblatio*) que han de servir per la consagració. Fins al segle XII anava precedit regularment de les ofertes naturals, si bé darrerament eren solament els preveres o els ministres els que feien l'oferta. Després del concili Vaticà II aquests ofertoris han tornat a molts indrets. Fins al segle XVI l'acte de l'ofertori presentava una gran varietat en la missa, segons els ritus i les oracions. El missal de sant Pius V va introduir la unitat, fixant la seva forma actual amb l'ofertori que ja es practicava a Roma pel segle XIII. **2.** Text melismàtic cantat pel cor en la missa solemne i resat del celebrant que originàriament era compost d'una antífona i un salm cantats mentre el sacerdot i el diaca, abans de l'ofertori, recollien les ofertes dels fidels. En l'antifonari gregorià ja queda reduït a dos o tres versets que en el segle XIII desaparegueren totalment, quedant l'antífona sola. La causa d'aquest escurçament fou l'haver cessat i l'haver desaparegut després el costum dels fidels que assistien a la missa, de fer l'oferta. Després del concili Vaticà II retorna aquest costum.

Offertorium: En llengua medieval significa: **1.** El *fano*, drap amb els qual els fidels cobrien les oblacions o ofertes naturals que presentaven a l'altar a l'hora de l'ofertori; **2.** El drap anomenat també *sudarium* amb el qual el diaca, segons l'*Ordo romanus* prenia el calze quan, a l'hora de l'ofertori l'havia de portar a l'altar o l'aixecava en l'aire a la petita elevació; **3.** L'humeral amb el qual el sotsdiaca, del segle XIII fins el concili Vaticà II portava el calze i la patena a l'altar a l'hora de l'ofertori i amb el qual aguantava la patena fins acabat el *Paternoster*. **4.** Vas, semblant al calze amb el qual es recollia el vi que els fidels portaven a l'hora de l'ofertori.

Officiale: Nom del llibre litúrgic anomenat també *collectarium*.

Officiator: El prevere que actua de celebrant en una funció litúrgica (missa, ofici, processó, benedicció...), per tal de distingir-lo dels ministres (diaca i altres clergues).

Officium (*officium, officium ecclesiasticum, officium divinum, horae canonicae, preces horarum, opus Dei, breviarium*): Oració quotidiana i oficial de l'Església no solament interna sinó resada i oral, distribuïda i ordenada en les hores del dia (*horae, horae canonicae, preces horarum*) o en temps, composta de salms, himnes, lectures, antífones, responsoris, versets i oracions segons determinades regles. Aquesta oració ha de resar-se per tots els que hi estan obligats, sigui corporativament (*in choro*), sigui particularment (*privatim*) uns i altres en representació i per comanda de l'Església, seguint els llibres litúrgics que aquesta prescriu (gairebé sempre el breviari). La denominació *officium* ens diu que és obligatòria per tots aquells que tenen el deure de resar-la. El nom *officium ecclesiasticum* indica que es resa per l'Església, en nom i per comanda de la mateixa i de la manera que ella ha determinat. Es dit *officium divinum* perquè té com a finalitat suma la glorificació divina; *opus Dei* perquè és en un sentit especial el servei de Déu. Tots els ritus tenen l'ofici. *Abans del concili Vaticà II:* hi havia la *prima*. L'ofici del ritu llatí des de molt antic, es divideix en set hores: en Matines que unes vegades era de tres nocturns, altres vegades d'un sol, les *laudes*, les tres hores menors: *tertia, sexta i nona*, les vespres i les completes. Actualment l'ofici de *maitines* es diu *ofici de les lectures*, i es pot resar a qualsevol hora del dia. L'ofici del ritu grec (*agía proseyché akoloythía*) distingeix des de molt antic de la mateixa manera el *mesonyktikon* (matines), l'*ordros* (laudes), la *óra protón, tríon, ekte, ennáte (prima, tertia, sexta i nona), l'esperonós* (vespres) i l'*apódeipnón* (oració després de dinar, completes) són però, diferents de l'ofici llatí no sols per les oracions que les integren, sinó també per l'estructura de les diverses parts de les mateixes. A l'Occident estan obligats al rés de l'ofici diví: 1. Tots els beneficiats que tenien el benefici lligat amb el rés del diví ofici; 2. Tots els que han rebut ordes majors; 3. Els professos dels ordes que tenen cor. En els ritus orientals les regles monàstiques prescriuen el rés i l'ofici diví als monjos; en canvi sembla que la clerecia secular

no té el deure estricte de resar-lo, en tot cas aquest deure o obligació no són segurs. Els començaments de l'ofici diví ja es poden constatar en els primers temps del cristianisme. La llibertat del culte cristià va assenyalar una nova etapa del seu desplegament. La vida monàstica va exercir una gran influència en el desenvolupament de l'ofici diví; una de les primeres finalitats de la mateixa era el rés en comunitat dels oficis divinals. Els monestirs orientals del segle V ja tenien gairebé totes les hores canòniques que trobem més tard. Un segle després l'ofici ja apareix complet fins als detalls mínims en la regla de sant Benet, on s'hi ha trobat elaborat i adaptat i eixamplat, segons les exigències del temps l'ofici que es resava a Roma i que, fins llavors, havia tingut caràcter local, però que en servir-se'n sant Benet per establir l'ofici monàstic li va donar un àmplia significació. Més importància adquiria al segle VII en adoptar-lo a Anglaterra l'arquebisbe sant Agustí de Canterbury i, al segle VIII quan Carlemany amb ell substituïa l'ofici gal·licà, i gairebé adquirí caràcter general quan el papa Gregori VII l'imposava a Espanya per substituir l'ofici mossàrab. Al segle XII s'establí el *Breviarium secundum consuetudinem curiae romanae* que servia per la cúria que durant molt temps havia de residir fora de la "ciutat eterna" (Roma), degudes les circumstàncies d'aquell temps, i que, per altra banda, precisava d'un breu formulari de l'ofici diví, que es generalitzà molt al segle XIII, sobretot quan els franciscans l'adoptaren. Cap a la fi de l'edat mitjana s'acumulen al breviari considerat d'una manera arbitrària en diverses diòcesis, una multitud, excessiva de festes de sants, de tal manera que passà a ser necessària una reforma radical que allunyés tanta fullaraca de ritus i normes. Una temptativa de reforma comanada al cardenal Quiñones el 1535 pel papa Climent VII va ésser considerada com a massa radical. La comissió de reforma anomenada en el concili Tridentí no va poder acabar la tasca empresa que, més tard, es va continuar a Roma. El seu resultat va ésser que el breviari romà revisat i publicat pel papa sant Pius V el 1568 va ésser manat obligatori a totes les esglésies que no en tinguessin un que passés de 200 anys. Van seguir altres reformes del breviari, de caràcter parcial fetes per Climent VIII (1602), Urbà VIII (1631). Lleó XIII i especialment sant Pius X que va repartir de nou els salms entre els set dies de la setmana i va donar prescripcions especials sobre els oficis de les festivitats. Va tenir cura que almenys cada setmana es resi tot el salteri. Després del concili Vaticà II s'ha remodelat en petits detalls l'estructura de l'ofici, tanmateix hom observa la referència a la seva història i el bé pastoral dels que fan seu l'ofici com a lloança a Déu i bé de les ànimes s'intenta també que els fidels hi participin.

Officium B. V. M. V. In sabbato: *Abans del concili Vaticà II*: Ofici en honor de la Verge Santíssima que es resa segons la rúbrica del breviari, tots els dissabtes en els quals no es celebra cap festa doble o semidoble, cap infraoctava o fèria major.*

Officium capituli: *Abans del concili Vaticà II*: Reunió dels monjos o dels canonges, celebrada immediatament després de *prima* en una sala veïna al cor en la qual es llegia el martirologi o el necrologi, es distribuïen els treballs del dia, es demanava la divinal benedicció pels treballs del dia; a la fi de la setmana es distribuïen els càrrecs de la vinent i després de la benedicció donada per l'abat o setmaner, es llegia un capítol curt de la regla o d'un altre llibre edificant. Prengué el nom d'*officium capituli* per llegir-se un capítol de la regla.

Officium collationum: Lectura edificant prescrita en la regla de sant Benet entre les vespres i les completes, una supervivència de la qual és la *lectio brevis* del començament de les completes actuals.

Officium defunctorum: V. *Ofici de difunts*.

Officium feriale: *Abans del concili Vaticà II*: L'ofici pels dies de fèria. Les seves matines tenien en temps pasqual nou salms, tres lliçons i el *Te Deum*. L'ofici de les *feriae maiores*, començava amb les matines i tenia les *preces* feriales a les *laudes*, a les hores menors i a les vespres; les *preces dominicales* a les completes i el *suffragium de omnibus sanctis* o la *commemoratio de cruce* a les *laudes* i a les vespres. Cada *feria maior* començava allà on acabava l'anterior; tenia *preces* dominicals a la *prima* i a les completes; a les *laudes* i a les completes tenia la *commemoratio de omnibus sanctis o de cruce* i a les hores menors *preces* ferials.*

Officium festivum: *Abans del concili Vaticà II*: L'ofici pels dies de festa. L'ofici dels diumenges i festivitats comença amb les primeres vespres i acaba amb les completes que segueixen les segones vespres, en tant que la col·lisió amb altra festa no canvïi el començament o la fi. Abans del concili Vaticà II tenia tres nocturns a les matines, exceptuades les festes de Pasqua i Pentecosta que tenien solament un nocturn de tres salms i de tres lliçons. L'ofici de les festes dobles tenia també el *suffragium de omnibus sanctis a les laudes* i a les vespres, o bé la *commemoratio de cruce* i les *preces dominicales a prima* i a les completes sempre que no es deixessin per escaure's la festa en una octava. A més es distingia de les festes dobles per tal com l'antífona de davant del salm era entonada únicament en totes les hores, cosa que es practicava solament davant de les hores menors en les festes dobles. L'ofici de festa simple començava amb el capítol de les primeres vespres i acabava amb la nona; a les matines tenia nou salms, tres lliçons i *Te Deum*; a les vespres i a les *laudes* els sufragis i la *commemoratio de cruce* i a la *prima* i a completes tenia *preces* dominicals.

Officium missae: Denominació de l'introit de la missa que apareix al missal mossàrab i que es troba freqüentment en els missals i ordinaris de la darreria de l'edat mitjana.

Officium monasticum: L'ofici basat en les prescripcions detallades de la regla de sant Benet, cap. 8 i ss, resat des de temps immemorial en els monestirs benedictins. Va ésser subjectat l'any 1616 a una reforma relacionada amb les esmenes introduïdes al breviari el 1608-1611 per Pau V d'acord amb la reforma de sant Pius V i Climent VIII. Aquest breviari reformat prengué el nom de *Breviarium-romano-monasticum* i va ésser prescrit a totes les comunitats de benedictins i de benedictines.

Officium nocturnum: La part nocturna de l'ofici eclesiàstic, el sacrifici nocturn de l'Església (o matines). Originàriament es practicava al cor cap a la mitja nit o després d'ella, i més tard es va celebrava cap a la matinada.

Officium parvum B. M. V.: *Abans del concili Vaticà II*: Ofici

breu en honor de la Santíssima Verge que, des del segle XII, es generalitzà per prescripcions i per la pràctica com a afegidura a l'ofici diví sobretot en aquells dies en els quals en l'ofici diví no hi havia altra oració especial. En la reforma del breviari romà de 1568 sant Pius V conservà l'ofici *parvo* sense posar-lo obligatori sota pena de pecat, sinó solament recomanant-lo vivament. Només allà on era obligatori el seu rés al cor, després de l'ofici, continuava essent prescrit. Sant Pius X rellevà a tothom de l'obligació de resar-lo. El rés de l'ofici *parvo* es generalitzà sobretot en les comunitats de religioses últimament fundades. Actualment ja no és vigent.

Officium sepulcri: Representació dramàtica que tenia lloc en les esglésies de molts convents el matí de Pasqua de Resurrecció, i anava unida a la pregària de la festa. Es feia la visita de les tres Maries al sepulcre, la dels apòstols i l'aparició del Crist ressuscitat a la Magdalena. En cada església diferia en els detalls.

Officium vigiliae: *Abans del concili Vaticà II*: L'ofici de les vigílies. Tenia el ritu de les *feriae maiores*. Es feia excepció les vigílies de l'Epifania, de Pentecosta, l'ofici de les quals tenia la forma de semidoble sense *preces*, sense sufragis, sense *commemoratio de cruce*.*

Ofici de difunts (*officium defunctorum*): *Abans del concili Vaticà II*: Ofici del breviari resat en commemoració dels fidels que han mort en la comunitat de l'Església. Es va formar a l'època carolíngia i en l'edat mitjana era prescrit molts dies. Sant Pius V limità el seu rés al dia dels difunts i sant Pius X, el 1911, decidí que no fos un afegiment a l'ofici del dia sinó que es resés en lloc seu i el completà amb hores menors i completes, tota vegada que fins a aquesta data estava format per les matines d'un o tres nocturns, per les *laudes* i les vespres. L'ofici de difunts presenta un caràcter de dol semblant al dels dies de Setmana Santa.*

Ofici d'octava: L'ofici dels dies següents a la festivitat que tenia octava abans del concili Vaticà II. L'ofici del dia de l'octava en les octaves privilegiades i comuns es celebrava com a doble major; en canvi els dies intermedis eren celebrats com a festa semidoble si no eren arraconats per altra festa major, en qual cas solament es feia commemoració. En aquests dies semidobles no es feien sufragis ni *commemoratio de cruce* a les *laudes* ni hi ha *preces a prima* i completes. El diumenge *infraoctavam* solament tenia ofici d'octava quan era privilegiada, festa simple és un ofici simple; els altres dies d'*infraoctavam* no tenien ofici ni se'n feia commemoració.*

Ofici rimat (*historia, historia rhytmica, historia rhytmata*): Forma molt generalitzada en l'edat mitjana dels oficis del breviari que tenien les antífones i els responsoris no en prosa corrent, sinó en forma rítmica primerament mètrica i assonantada; d'aquí els vingué el nom d'oficis rimats. Els començaments dels oficis rimats pugen als segles IX i X, són abundosos al segle XI i tenen la florida màxima al segle XIII i primera meitat del segle XIV, quan el ritme i la rima tenien el màxim esplendor; després degeneren i esdevenen jocs vulgars i rimes banals. Els franciscans i els dominics van influir en gran manera en l'extensió i propagació dels oficis rimats i encara avui llurs breviaris contenen oficis rimats; en canvi sant Pius V els va treure totalment amb la seva reforma del breviari romà. L'*Officium in Solemnitate B. Mariae Virginis Patronae Bavariae* aprovat per la Congregació de Ritus el 1916 per Baviera, és un ofici rimat.

Ofici de les tenebres (*Matutinae tenebrarum, tenebrae*): Les matines i les *laudes* dels tres dies de Setmana Santa. Totes les antífones, salms, lliçons i responsoris fan referència a la passió de Nostre Senyor. Hi ha lliçons de les lamentacions del profeta Jeremies. Les *laudes* acaben amb l'antífona *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*. Han pres el nom *matutinae tenebrarum* o simplement *tenebrae* de l'antic costum d'apagar un ciri del triangle o tenebrari (canelobre) després de cada salm i d'amagar rere l'altar, a la banda de l'epístola, el que quedava encès, després del cant del *Benedictus*.* L'ofici de tenebres és d'una sublim bellesa molt apropiada als dies que viu tota la cristiandat. Després del concili Vaticà II s'ha curat posar-hi molta unció amb gran bellesa emprant també peces de la música de grans compositors.

Ofrena en diner: L'almoina donada en diner a l'hora de l'ofertori de la missa en lloc de les ofertes en espècie; es va introduir després de l'any 1000.

Ofrenes: Són el resultat i expressió del nostre treball o del nostre art ofert a Déu. En aquestes ofrenes —que d'alguna manera ens representen a nosaltres mateixos— es confia que la pregària amb les quals les acompanyem serà més agradable a Déu. D'entre aquestes ofrenes, les més significatives que fem són les del pa i el vi presentats a l'hora de preparar l'altar per a la celebració eucarística: són els dons destinats a ser transformats en el cos i la sang del Senyor.**

Ogiva: Arc acabat en punta, compost per dos arcs de cercles còncaus i simètrics que es troben formant un angle curvilini.

Ogival, escut: V. *Escuts*

Oh Bonitas...: Frase de Bru

Oh Sanctissima Trinitas: Frase d'Ignasi de Loiola

Oikós: Cançó llarga de l'ofici del ritu grec en la qual es fa memòria de la vida i miracles d'un sant i que, ve a formar un temple honorífic del mateix.

Oleguer, arquebisbe de Tarragona i bisbe de Barcelona (On. 6 de març): El seu atribut és la llebre.

Oleum catechumenorum: V. *Sants olis*.

Oleum chrisma: V. *Sants olis*.

Oleum exorcizatum: Nom que es donava en l'edat mitjana a l'*oleum catechumenorum*. V. *Sants olis*.

Oleum infirmorum: V. *Sants olis*. Consagració dels sants olis.

Oleum sanctum: Nom de l'*oleum catechumenorum*. V. *Sants olis*.

Olimpíades, any de: Comença l'any 776 abans de Crist. Les olimpíades es celebraven cada 4 anys. L'any començava l'1 de juliol. S'indicava any 1 ó 2 ó 3 ó 4 de l'olimpíada (per exemple) CXCIV. Teodosi I el Gran, l'any 395 el va reemplaçar per l'any de la "indictio".

Oliva, verge (On. 3 de juny): Els seus atributs són branca d'olivera i ram d'olivera.

Olivera, ram: Atribut de santa Oliva i sant Pere Nolasc.

Olla: Atribut de sant Dídac d'Alcalà.

Onofre, anacoreta (On. 12 de juny): Els seus atributs són àngel, bastó, cabells molt llargs, ceptre a terra, corona, cova, crossa, esbarzer a la cintura, lleó, un àngel li porta el pa, palmeres i pèl que li cobreix el cos.

Onophorion: (*onofórion*): Espècie d'humeral dels ritus grec, armeni, siríac occidental (jacobita) i dels coptes units que ve a ésser un paral·lel del *pallium* arquebisbal del ritu llatí, però que el podien portar tots els bisbes; és de seda i no de llana. Té la forma d'una xarpa lliure que es pot col·locar a les espatlles, exceptuat el del ritu siríac occidental que té la forma d'escapulari amb un forat per posar-hi el cap, L'*onofórion* ja ve citat al començament del segle V. Originàriament era un drap amb plecs, igual a l'*onofórion* de l'ús de cada dia; es va introduir, o bé directament com ornament del bisbe o bé indirectament, primer com ornament i després com a distintiu característic dels bisbes.

Opisthámbonos: Oració suplicatòria de la litúrgia de la missa grega que el sacerdot resa davant la porta de l'altar, després d'acabada la festa: després d'acomiadar els fidels. Pren aquest nom per tal com era resada antigament pel sacerdot que estava dret darrera l'ambó.

Opus Dei (*opus divinum*): **1.** Obra, servei diví. Denominació antiga que els benedictins donaven a l'ofici diví. **2.** Prelatura fundada per sant Josepmaria Escrivà de Balaguer.

Opus quadratum: Aparell o element constructiu de l'època romana format per pedres regulars paral·lelepípedes, disposades en fileres uniformes.

Opus signinum: És un aparell o element constructiu format per morter, cal, arena i fragments petits de roca silícia. La paraula *opus* ve del llatí i significa obra o aparell i *signinum* de la ciutat italiana del Laci que s'anomena Segni. És un paviment de resultats notables i prou resistent. Era emprada per construccions que no podien utilitzar (per motius econòmics) el marbre. Era molt emprada en l'època paleocristiana dels segles V- VII. V. *Església de Sant Pere de Terrassa*.

Opus: V. *Aparell*.

Opus spicatum: Aparell amb forma d'espiga, típic romà. *Fig. 11*

Ora: Nom que els grecs donen a les hores canòniques i que correspon a l'hora del ritu llatí.

Ora pro nobis Deum: Gregori el Gran.

Ora próte, tríte, eékte, ennáte: Les hores canòniques del ritu grec corresponents a la *prima, tertia, sexta i nona* del ritu llatí.

Oració: Es podria definir com la conversa amb Déu o amb els sants, o l'elevació de la ment a Déu, als sants, a les santes i a la Mare de Déu. El seu objectiu és la lloança, l'acció de gràcies, la súplica o l'expiació, L'oració o lloança en forma d'adoració sols es pot dirigir a Déu, però no als sants als quals solament podem tributar veneració. L'oració, segons la seva forma, es divideix en interior i exterior. L'oració interior és una meditació a la contemplació o les dues coses a la vegada. L'oració exterior bé és oral o és una acció que manifesta externament l'oració. L'oració purament externa sense cap participació interior és una aparença d'oració. Són oracions privades les que es resen privadament o en companyia d'altres amb caràcter privat. Són oracions públiques les que es fan en els actes del culte litúrgic, com són la missa, l'ofici, l'administració dels sagraments, les benediccions, etc. Tant l'oració privada com la participació als actes litúrgics del culte, és un deure de tot cristià que té ús de raó; la participació en els actes del culte ha d'ésser segons les prescripcions i les regles donades per l'Església.

Oració eucarística: El cànon de la missa amb el prefaci que serveix d'introducció al cànon mateix, perquè de fet i de paraula és una vertadera acció de gràcies.

Oració general: Oració de súplica que segueix l'homilia en molts indrets del món cristià, en la qual es prega per tots els estaments, per tots els membres de l'Església i per totes llurs necessitats, així com per totes les autoritats espirituals i temporals. Després del concili Vaticà II s'han establert les "peces" en totes les misses; almenys és recomanable, àdhuc diàriament.

Oració de les quaranta hores: Exposició solemne del Santíssim Sagrament amb la custòdia, que dura quaranta hores. Sant Antoni Zacaria la va introduir el 1527 a Milà i a Vicenza; el caputxí Josep de Fermo la va estendre per molts indrets d'Itàlia; sant Ignasi i els jesuïtes la van portar a Roma. Els jesuïtes també la van portar a Alemanya. Pau III el 1539 li va atorgar la primera aprovació. L'*Instructio* clementina de Climent XI va ordenar un nou ritu d'ella a Roma el 1705. L'oració pròpiament ha de durar quaranta hores seguides. La dificultat que això comportava va fer que en molts indrets es repartís en tres dies: aquesta nova forma tenia l'inconvenient que només es podia guanyar part de les indulgències i es podia gaudir d'una manera parcial dels privilegis propis de la concessió clementina, molt rigorosa, fins que el 1914 sant Pius X atorgà els mateixos privilegis a aquesta nova forma d'oració. L'oració dura quaranta hores en recordança de les quaranta hores que el Diví Mestre, segons moltes teories i opinions acceptades, va passar al sepulcre.

Oració del Schaparit: Oració de la sinagoga jueva que es fa a l'hora del sacrifici, entre la sortida del sol i la *tertia*. En aquesta oració s'ha volgut veure sense raó, un predecessor de les *laudes* de l'ofici.

Oració de les tretze hores: Oració de tretze hores que dura del matí al vespre, amb exposició del Santíssim Sagrament i ordenada a imitació de les quaranta hores. Té el caràcter, per regla general, d'una funció de rogatives, en les necessitats i calamitats públiques. També equival a l'acció de gràcies per una bona collita, per exemple, o per haver-se allunyat un perill imminent.

Oracions del Divendres Sant (*Orationes solemnes*): Sèrie d'oracions premiants que el dia del Divendres Sant es diuen immediatament després del cant del *Passio* en les quals es prega per l'Església universal i per tots els ordres i estaments, fins i tot pels pagans, jueus, heretges i cismàtics que estan fora del cos de l'Església. Comencen amb una súplica per l'Església i acaben amb una altra pels pagans. Totes les oracions van precedides d'una introducció en la qual s'indica l'objecte i fi de l'oració, així com d'una petició o invitació del sacerdot a fer-se l'oració. Abans del concili Vaticà II lamentablement es feia una súplica pels *perfidis judeis*. Actualment, però, es prega pels jueus com els nostres germans grans. El diaca convidava a l'oració. Aquestes oracions són molt antigues; apareixen al *Gelasianum* i en

el *Gregorianum*. Per la forma grandiosa i solemne de què van revestides eren anomenades *orationes solemnes*. Fins cap allà l'any 1000, en molts llocs eren dites també el dia del Dimecres Sant, abans de la missa. El concili Vaticà II ha donat molta importància a aquestes oracions.

Oracions d'indulgència: Oracions que tenen concedides indulgències que no es guanyen si no es resen. El seu rés ha de ser vocal.

Oracions de l'ofertori: Les oracions que diu el celebrant en oferir el pa i el vi. V. *Cànon menor*.

Oracions del sacerdot en posar-se els ornaments: Oracions curtes, semblants a sentències, dites pel sacerdot en rentar-se les mans i en posar-se els ornaments sagrats. Són pròpies del ritu oriental i del ritu occidental i contenen o bé una oració en la qual es demana la gràcia de Déu, la protecció i la benedicció, o es refereixen a certes virtuts sacerdotals simbolitzades per les sagrades vestidures. A l'Occident aquestes oracions ja apareixen en els sacramentaris dels segles IX i X. Fins que s'introduí el missal romà hi hagué una gran diversitat en aquestes oracions.

Oraculum: Denominació medieval dels oratoris.

Orarion: L'estola diaconal del ritu grec.

Orarium: **1.** Originàriament i en l'ús profà significava: drap per eixugar la boca o la cara (desassuador) i després mocador del coll, del cap, i també un drap sense caràcter determinat. **2.** En sentit litúrgic significava l'estola del prevere i del diaca que, del segle IX en avant, va ésser substituït pel nom extra romà d'estola, tant que en el segle XIII ja havia caigut totalment en desús.

Orate fratres: Exhortació a la pregària comú adreçada pel sacerdot al poble abans de la *secreta* de la missa a la qual es respon: *Suscipiat Dominus sacrificium*, etc. El segon *Ordo* romà i Amalari de Metz (ca 850) ja coneixen l'*Orate fratres*, però com sembla, no és d'origen romà, sinó d'origen gal·licà, tota vegada que no el trobem en els *Ordines* romans ni tampoc en l'*Ordo* de sant Amand. La resposta *Suscipiat* ja apareix als missals italians del segle XI. No era, però, l'única resposta en l'edat mitjana, encara a la fi de la mateixa era en molts llocs consuetud de no respondre o respondre amb una oració secreta.*

Oratio "Fidelium Deus omnium conditor": *Abans del concili Vaticà II:* Col·lecta en sufragi dels difunts que tenia corresponent secreta i *postcommunio* que s'havia de dir el primer dia de cada mes en el qual requeia una *feria minor per annum*, feta excepció dels temps d'Advent, de Quaresma i pasqual, i del mes de novembre i en tots els dilluns de l'any en els quals s'esqueia una tal *feria minor*, exceptuats els temps de Quaresma i pasqual. Aquesta col·lecta ocupava el lloc penúltim.*

Oratio ad pacem: L'oració per la pau i la concòrdia dita en tots els ritus en la missa, abans del bes de pau.

Oratio eucharistica: Nom donat al prefaci que és un himne de lloança i d'acció de gràcies.

Oratio fidelium: Súplica breu i general que es canta en el ritu de la missa mossàrab després de la missa i la triple invocació de *Sanctus, Sanctus, Sanctus*.

Oratio imperata: *Abans del concili Vaticà II*: Col·lecta, secreta i *postcommunio* que en virtut d'un manament del Papa o d'un concordat o del bisbe s'havia d'afegir per breu o llarg temps a les oracions prescrites per les rúbriques. Si és prescrita *modo ordinario* no es deia per les festes de primera i segona classe, per les *Dominicae maiores*, per les fèries privilegiades i per les vigílies, per les octaves privilegiades, per les misses votives solemnes o altres misses votives equivalents a aquestes, i sempre que es diguessin quatre col·lectes a la missa. Quan és manada *pro re gravi simpliciter* es deia en dobles de primera classe i alguns dies equivalents; quan era *pro re gravi, dicenda etiam in duplicibus primae classis*, tan sols es deixava en les festes principals (Nadal, Epifania, etc.). Després de la guerra civil espanyola del 1936-1939 es manava que es digués aquesta oració amb explícita referència al general Franco.

Oratio post nomina: Oració després de llegir els noms. És una oració que en el ritu gal·licà es resava sempre unida a la lectura dels díptics que seguia l'ofertori; en el ritus mossàrab de la missa encara avui es llegeix després de la commemoració dels apòstols, dels sants i dels difunts. És una supervivència de la lectura dels díptics que seguia l'ofertori.

Oratio post pridie: Oració del ritu mossàrab, diferent segons les festivitats que té el lloc immediat a la consagració. Probablement és la mateixa oració que en el ritu gal·licà seguia immediatament la consagració i prenia els noms *oratio post mysterium* o *post secreta*.

Oratio super oblatam: Nom que el ritu ambrosià dóna a la *secreta* de la missa.

Oratio super populum: *Abans del concili Vaticà II*: Oració característica de les misses ferials dels dies feiners de Quaresma que es deia immediatament després del *Postcommunio* i que començava amb *Oremus: Humiliate capita vestra Deo*. Ja apareix al *Gelasianum*, al *Gregorianum* i al *Leonianum*; en els dos últims, però, no apareix com exclusiva de les misses ferials de Quaresma. El seu contingut és d'una oració que demana la benedicció sobre el poble fidel que s'ha reunit en la missa.*

Oratio super sindonem: Oració que varia segons la diada i segons la festa, dita pel sacerdot del ritu ambroisà abans del *Dominus vobiscum* de l'ofertori. No té cap correspondència en el ritu romà; en el mossàrab té la *Lauda*.

Orationale (*orationarius liber*): Nom del llibre conegut també per *Collectarium* en el qual estaven reunides les oracions i els capítols usuals de l'ofici ordenats segons l'any eclesiàstic i per l'ordre en què les festes s'hi escauen.

Orationes et preces: Nom que en els primers temps del cristianisme i en els començaments de l'edat mitjana es donava a les oracions variables que el sacerdot resa quan diu la missa: *col·lecta, secreta prefaci, postcommunio*.

Orationes solemnes: V. *Súpliques* o *rogationes*.

Oratorium: Casa d'oració (*oraculum, aedicula,* grec, *eyctérion*). **1.** Nom que ja es donava en els primers temps del cristianisme a l'edifici construït pel culte privat, no pel públic, sense rector i sense baptisteri, tal com les capelles dels palaus episcopals i dels hospitals i les basíliques privades construïdes als palaus dels nobles i a llurs possessions. Els oratoris es van estendre molt en l'època carolíngia, més encara en l'edat

mitjana portant en molts llocs com a conseqüència abusos seriosos, cosa que va tenir, com a conseqüència, una nova reglamentació dels oratoris en els temps que seguiren el concili Tridentí. La litúrgia i el Dret Canònic distingeixen tres tipus d'oratori: *oratoria pública, oratoria semipública, oratoria privata,* distinció que no és cosa nova, alhora que els tres tipus, si no remunten als primers temps del cristianisme, són comprovables a les primeries de l'edat mitjana. **2.** Nom que en les primeries de l'edat mitjana es donava al reclinatori, tal com es pot constatar en l'*Ordo* romà.*

Oratorium privatum: Segons l'antic Dret Canònic (càn. 1183 i 1194) significa la capella familiar erigida en una casa per a comoditat d'una sola persona o d'una família o també la capella funerària erigida per una família en un cementiri. Els oratoris privats es poden consagrar o beneir solemnement; si es volen beneir s'ha de fer usant la *benedictio loci* o la *domus novae* del Ritual romà.*

Oratorium publicum: *Abans del concili Vaticà II*: Edifici del culte, beneït o consagrat, que segons l'antic Dret Canònic (càn. 1188) no era destinat en un principi pel culte públic sinó per un col·legi (col·lectiu) o per una persona particular, però en el temps en què s'hi celebrava la missa i altres actes del culte era accessible a tots els fidels que podien entrar-hi amb dret. En l'oratori públic s'hi podien celebrar totes les funcions exceptuades algunes de caràcter parroquial. Per poder tenir la reserva del Santíssim Sagrament calia un indult del Papa.*

Oratorium semipublicum: *Abans del concili Vaticà II*: Segons l'antic Dret Canònic (càn. 1188) era l'edifici del culte construït amb el consentiment del bisbe governant, destinat i accessible no a tothom sinó reservat a comunitats religioses, a germandats, a comunitats de fidels, com seminaris, col·legis, hospitals, presons, etc. Els oratoris semipúblics no necessitaven d'una benedicció especial, però no es podien destinar a serveis profans sense el consentiment del bisbe. Per la celebració dels actes del culte tenien la mateixa categoria que els oratoris públics si el bisbe diocesà no els havia posat cap limitació.*

Ordenand: El que ha de rebre un orde sacre. Per rebre'l vàlidament precisa que l'ordenand sigui baró, batejat i si és major d'edat que tingui la voluntat de rebre l'orde; per la validesa de la consagració episcopal es requereix haver rebut l'ordenació sacerdotal. Per l'ordenació lícita precisa ésser confirmat, tenir l'edat prescrita en els cànons, les lletres dimissòries, si és altre bisbe que l'ordinari el que ordena; estar lliure de censures i irregularitats i tenir els coneixements necessaris i ésser de bons costums.

Ordo sagrat (ordes sagrats): *Abans del concili Vaticà II:* (en l'Església catòlica) es considerava que hi havia vuit graus o ministeris, encapçalats per l'episcopat. Eren l'episcopat, el presbiterat, el diaconat, el sotsdiaconat, l'acolitat, l'exorcistat, el lectorat i l'ostiariat. Per ingressar al graus de l'orde sagrat, era precís rebre la tonsura per la qual qui la rebia era constituït clergue. El concili Vaticà II ha suprimit el sotsdiaconat i els dos ordes menors: exorcistat i ostiariat. Per tant s'estableixen dos ministeris: el lectorat i l'acolitat, aquests no són ordes sinó simplement "ministeris" i els qui els reben es diu que són "instituïts", no "ordenats". Cal tenir molt present el que s'ha dit en la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua*: el sagrament del ministeri apostòlic comprèn sols tres graus: l'episcopat, el presbiterat i el diaconat. Existeixen dos graus de participació ministerial en el sacerdoci de Crist: l'episcopat i el presbiterat. El diaconat està destinat a ajudar-los i a servir-los. El diaca no és pas "sacerdos".

Ordinarium episcopi: Denominació esporàdica i antiga del Pontifical.

Ordinarium missae: V. *Ordo missae*.

Ordinarium officii: La primera part del breviari on s'indica quines són les parts integrants de les hores de l'ofici; com estan estructurades i quines són les oracions que es repeteixen durant els temps diversos de l'any litúrgic.

Ordinarium sanctae romanae Ecclesiae: Ordenació del culte per la cúria papal, original del cardenal Jaume Gaetanus Stefaneschi, feta cap al 1311, enriquida el 1500 per Guillem d'Estontoille amb extrets del Cerimonial de Petrus Amelii. Mabillon el publicà.

Ordinator: El que confereix els ordes. Solament el bisbe pot conferir els ordes majors; abans del concili Vaticà II els menors i la tonsura, a més dels bisbes, podien donar-los aquells que l'antic Dret Canònic o un indult del Papa els concedia la facultat, com són els cardenals, els prefectes i els vicaris apostòlics, els abats beneïts, etc. Els vicaris apostòlics i prefectes que no són bisbes podien donar-les solament en la circumscripció que tenien confiada (antic càn 957, 2) i els abats als religiosos que els estaven subjectes (antic càn. 964). Si el que s'havia d'ordenar o havia de rebre la tonsura no pertanyia a la seva jurisdicció, per rebre lícitament els ordes calien les dimissòries de l'ordinari propi (antic càn. 955, 1).*

Ordines romani: Ordinacions del culte de Roma en l'edat mitjana, molt interessants per la història de la litúrgia romana. Mabillon en publicà 15. Tracten de la missa papal (*Ordo* 1-5), de la missa pontifical dels bisbes (*Ordo* 6 i 14); dels escrutinis del baptisme i del baptisme solemne (*Ordo* 7), l'ordenació (*Ordo* 8 i 9), de l'extremunció i la sepultura (*Ordo* 10), de la consagració del Papa novament elegit (*Ordo* 12, 13 i 14) i de les festes de l'any eclesiàstic celebrades pel Papa i per la cúria papal (*Ordo* 1, 10-15). Un *Ordo* romà publicat per Duchesne dóna una representació de la missa papal i pontifical solemnes, de les festes de Setmana Santa, i de la Pasqua, de les processons de pregàries, de les benediccions, consagració d'una església i benedicció de les candeles el dia de la Candelera. L'*Ordo* del cardenal Bernhard, publicat per Fischer, dóna una descripció detallada de les festes de l'any eclesiàstic de l'església de Sant Joan de Laterà en la qual el ritu romà originari es conservà per més temps. Els *Ordo* 1, 7 i 8 publicats per Mabillon i Duchesne són de data precarolíngia, per més que no es pot fixar exactament la seva antiguitat. Els *Ordo* 3, 5 i 9 publicats per Mabillon són del segle IX; l'*Ordo* 6 pertany al segle X, els *Ordo* 10, 13 i l'*Ordo* de Bernhard són del segle XII; el 13 és de les darreries del segle XIII; el 14, segons les seves parts més primitives és de començaments del segle XIV i el 15 de la fi del segle XIV. També s'ha de comptar entre els *Ordines romani l'Ordo romanus vulgaris* publicat per Hittorp.

Ordo: L'exposició dels ritus segons s'havien de practicar les funcions litúrgiques abans del concili Vaticà II, tenint en compte els usos que han adquirit força de dret o les prescripcions manades expressament per l'Església. Es parla d'un *Ordo* per la missa, d'un *Ordo* per la celebració de Setmana Santa, un *Ordo offici*, un *Ordo* per a la consagració de l'església i de l'altar, un *Ordo* per l'administració del baptisme, un *Ordo* per la celebració del sínode, etc. L'*Ordo* conté solament les accions i les cerimònies litúrgiques que integren la funció com són els *Ordines romani* i molts altres *Ordines* medievals o també les oracions que en aquestes cerimònies sempre es repeteixen, com són l'*Ordo* actual de la missa, els *ordo* del Pontifical, l'*Ordo* del baptisme, i altres *Ordines* del Ritual romà. El grau que obté l'ordenat en la jerarquia eclesiàstica mitjançant l'ordenació del bisbe, la qual el fa apte pel caràcter sagramental que aquell orde dóna i per les accions litúrgiques que pot executar. En un sentit i en l'altre, abans del concili Vaticà II es distingien ordes majors i ordes menors. Els ordes menors del ritu llatí abans del concili Vaticà II són l'ostiariat, el lectorat, l'exorcitat i l'acolitat; els ordes majors són el sotsdiaconat, el diaconat, el presbiterat i l'episcopat. Els ritus orientals tenen dos ordes menors solament, el lectorat i el sotsdiaconat i tres de majors, el diaconat, el presbiterat i l'episcopat.

Ordo missae (*ordinarium missae*): *Abans del concili Vaticà* II: L'ordo missae era una exposició del procés de la missa, breu en el començament, després més ampliada amb la reproducció de les oracions que sempre es repeteixen, especialment les del cànon primer. En el *Gregorianum* es troba al començament, lloc que ha conservat en tots els missals medievals que d'aquests deriven. Sovint tenen, però, el *propium de tempore* intercalat, gairebé sempre allà on el troben avui entre el Dissabte Sant i Pasqua; gairebé mai després de l'octava de Pentecosta. Mai se'l troba darrera del *propium de tempore*. L'*Ordo missae* es distingeix del *ritus celebrandi* que hi ha al començament del missal: 1. Per la gran brevetat de les seves indicacions. 2. Per la reproducció de totes les oracions i cants que es repeteixen en la missa amb tota seguretat. 3. Pel seu origen, el *ritus celebrandi missae* procedeix dels *Ordines romani* que des de molt antic van al costat del missal, faltats d'oracions i plens d'indicacions; en canvi, l'*Ordo missae* és una ampliació de l'exposició del decurs de la celebració de la missa que es troba al començament del *Gregorianum* i que comprèn la sèrie de totes les oracions que es repeteixen en tots els missals.*

Ordo officiorum: Nom que en l'edat mitjana es donava al llibre litúrgic que assenyalava l'ordre que s'havia de seguir en l'any eclesiàstic, en les festes que s'hi esqueien i en les altres festivitats eclesiàstiques (V. *Ordinarius liber*).

Ordo romanus vulgatus: Ordenació dels oficis divinals, especialment pels bisbes, arreglada al segle IX molt estesa a l'Occident pels segles X i XI, la qual reprodueix el ritu romà no solament pur sinó barrejat d'elements extra romans, especialment gal·licans. Comprèn el ritu de la missa pontifical, dates sobre les lliçons de l'ofici per diversos temps i festes de l'any eclesiàstic, indicacions per les cerimònies més importants que sempre es repeteixen en l'any eclesiàstic com són: benedicció de les candeles i de la cendra i de les palmes, els escrutinis pel baptisme, les cerimònies de Setmana Santa, consagració dels sants olis, el solemne baptisme del Dissabte Sant i de la vigília de Pentecosta, les processons de rogatives, etc.

Ordre compost: *Fig. 12.1*

Ordre corinti: *Fig. 120*.

Ordre dòric: *Fig. 118*.

Ordre jònic: *Fig. 119*.

Ordre toscà: *Fig. 117*.

Ordros: Nom de l'ofici matutinal del ritu grec que correspon a les *laudes* de l'ofici romà.

Orfebreria (art): Es pot definir com l'ofici que treballa els metalls preciosos. Poden intervenir la plata, l'or, la fusta, la pedreria, l'ivori amb les següents tècniques: repussat, burinat, cisellat, daurat, fosa, tallat, lacat, raspat, crespat, martel·lé, calat matisat... Veieu el catàleg de l'exposició *Aurífex* (Museu Diocesà de Barcelona, 2003), on s'estudia l'evolució de l'orfebreria.

Orfebreria, peça: Atribut de sant Eloi.

Organum: **1.** L'orgue. **2.** L'acompanyament bucal (*vox orgalis*) primitiu del coral seguint determinades regles, inventat per Hubald (+ca. 930) que té la forma paral·lela progressiva a la melodia del coral: són les octaves, quintes o quartes que formen una melodia paral·lela.

Orgue: Atribut de santa Cecília.

Orgue: Instrument de música desconegut en els ritus d'Orient; en canvi a l'Occident ja apareix en l'època carolíngia, es va estendre no sense dificultats, però no es generalitzà fins a les darreries de l'edat mitjana. Al principi era petit, diatònic, tècnicament molt defectuós i de poc bon efecte. De mica en mica es va anar perfeccionant en totes direccions; als segles XIII i XIV s'hi introduïren els semitons cromàtics, al segle XV s'hi introduïren els pedals, al segle XVI es perfeccionaren les manxes, les canonades, l'apianament i el mecanisme. V. *Tocar l'orgue*

Orientació a llevant en fer oració: Disposició de cara a llevant prescrita expressament al celebrant i als ministres, no sols en l'oració privada, sinó també en les cerimònies litúrgiques que encara apareixen al Pontifical romà de l'època carolíngia. El costum de fer l'oració mirant a llevant va certament influir en l'orientació de l'església i en el lloc que avui ocupa el sacerdot en celebrar els sants misteris. Va perdre importància quan l'orientació de l'una i la disposició de l'altre es van generalitzar més i més. El fonament d'aquesta orientació és degut al simbolisme que a aquesta era atribuït.

Orientació de les esglésies: La direcció de la nau de l'església de ponent cap a llevant; formant el presbiteri amb l'altar la part més cap a llevant de l'edifici. El costum d'orientar les esglésies cap a llevant és molt antic a l'Orient. Al segle V les *constitucions apostòliques i el testament de Nostre Senyor Jesucrist* ja la prescrivien. La vacil·lació en l'orientació de les esglésies durà molt temps a l'Occident. Solament en l'època carolíngia s'havia fet costum bastant general, el fet d'orientar les esglésies cap a llevant. Esdevingué regla cap a l'any 1000, si bé un precepte mai va existir. El fonament per

l'orientació de les esglésies fou el simbolisme que es lligava amb l'Orient i, en part, per la significació simbòlica donada pel cristianisme que ja el paganisme havia donat a l'Orient. Especialment es veia en l'Orient la font de la llum, figura de la divinitat, la llum sobrenatural i infinita, figura de Crist sol de justícia (Mat 6, 2), la pujada dels inferns (Lluc 1, 78), la llum vertadera que a tot el món il·lumina (Joan 1, 9) i un símbol del paradís que radicava a l'Orient, lloc desitjat de tots els cristians.

Ornament de l'altar: V. *Retaule*.

Orológion: Llibre litúrgic del ritu grec que conté totes les parts invariables de l'ofici de tot l'any eclesiàstic.

Os: Atribut de sant Gal, sant Eliseu, santa Eufèmia i sant Ezequiel.

Osculum: El bes litúrgic. V. *Bes*.

Oseas, profeta (On. 4 de juliol): El seu atribut són nens.

Ossera: Capella del cementiri amb volta per guardar els ossos trets de velles sepultures. V. *Carner*.

Ossos: Atribut de sant Humbert.

Ostensori: V. *Custòdia* o *Ostensorium*

Ostensori: Atribut de sant Alfons Maria de Ligori, sant Antoni de Pàdua, santa Bàrbara, sant Bonaventura, santa Clara, sant Francesc de Borja, sant Jacint, santa Juliana de Falconieri, santa Magdalena de Pazzi, santa Miquela del Santíssim Sagrament, sant Miquel dels Sants, sant Norbert, sant Pasqual Bailón, sant Ramon Nonat i sant Tomàs d'Aquino.**

Ostensorium: **1.** La custòdia per l'exposició del Santíssim Sagrament. V. *Custòdia*. **2.** El reliquiari per exposar les relíquies.

Ostiariat (*ostiariatus*): El grau de porter del qui te cura de la porta de l'església; era el primer dels quatre ordes menors. Era un sagramental; el pot conferir aquell que pot donar la tonsura. La carta del papa Corneli a Fabià (252) ja parla de l'ostiari, i a l'Orient el sínode de Laodicea, segona meitat del segle IV, ja apareix entre els clergues. A l'Orient l'ostiariat desapareix completament al segle VIII després que el concili Trullà II (any 692) encara n'havia fet esment. A l'Occident, en canvi, s'ha conservat com un orde mercès als *Statua antiqua* (prop del 500); amb tot al començament de l'edat mitjana ja va perdre el seu valor. Totes les probabilitats indueixen a creure que és un desglossament del sotsdiaconat. El Pontifical romà assenyala els deures de l'ostiari que són: custòdia de l'església i tocar les campanes. Precedia el conferiment de l'ostiariat un advertiment del bisbe a l'ordenand. Després li trametia les claus de l'església com a símbol del càrrec i l'ardiaca li feia obrir i tancar l'església; tocar la campana. La col·lació d'aquest ministeri acaba amb una oració. Els *Statuta antiqua* ja coneixen la cerimònia de la tramesa de les claus i la cerimònia d'obrir i tancar la porta de l'església es troba en els pontificals carolingis. La cerimònia de tocar la campana es va introduir de mica en mica el segle XIII.*

Ot, bisbe (On. 7 de juliol): Els seus atributs són clau i fletxes.

Ovalat, escut: V. *Escut* i *Fig. 201*

Ovella: Atribut de sant Amós, sant Damas, santa Margarida i sant Pasqual Bailón.

P

Pa: Atribut de sant Abdies, sant Antoni de Pàdua, sant Fèlix de Cantalici, santa Genoveva, sant Habacuc, sant Honorat d'Amiens, santa Isabel d'Hongria, sant Julià, santa Magdalena, sant Nicolau de Bari, sant Pau Ermità, sant Pere Regalat i sant Roc.

Pa (portat amb el bec d'un corb): Atribut de sant Benet.

Pa (portat per un àngel): Atribut de sant Onofre.

Pa beneït: Es diu del pa que ha rebut una benedicció o el pa destinat a la consagració. V. *Hòstia* i *Forma consagrada*.

Pa de vida: Pa que ens nodreix de vida veritable des d'aquell vespre en què Jesús instituint l'Eucaristia com a memorial de la seva passió, ens va redimir per la seva mort i resurrecció.**

Pacià, bisbe de Barcelona (on. 9 de març): El seu atribut és el cérvol.

Pacomi, abat (On 9 de maig): El seu atribut és pèl cobrint el cos.

Padrí, padrina: La persona que acompanya el que ha de ser batejat o confirmat i en el baptisme dels infants respon per aquests a les preguntes que el sacerdot li dirigeix per tal que renunciï a Satanàs, les seves pompes i les seves obres, i que confessi a Jesucrist i doni, al mateix temps, la fiança a l'Església que educarà cristianament al nou batejat o confirmat. Segons l'antic cànon 768 el padrí contrau parentiu espiritual amb el batejat o amb el confirmat, però no en contrau amb els seus pares. Perquè el padrí i la padrina són pares espirituals del batejat o confirmat prenen el nom de *patrinus, matrina o compater i commater*; perquè fa fiança pel batejat de nou pren els noms d'*sponsor, fideijussor* i perquè el sosté per rebre el baptisme o la confirmació es diu *susceptor, offerens, levans*. El pare, la mare, l'espòs o l'esposa del batejat o confirmat no poden ésser padrins; tampoc els que són d'altra religió, els que *nominatim* estan excomunicats o els que han estat declarats infames. Es requeria (abans del concili Vaticà II) per la validesa del padrinatge que en l'acte del baptisme o de la confirmació toquessin corporalment el batejat o el confirmat. També segons els cànons antics, no vigents avui dia, els religiosos podien ésser padrins solament en cas de necessitat i amb el consentiment dels superiors; els que havien rebut ordes majors tan sols ho podien ser amb el consentiment del senyor bisbe (això sempre abans del concili Vaticà II). Pel baptisme hi pot haver solament un padrí i una padrina (*unus et una*); per la confirmació solament un. Ja Tertul·lià coneix els padrins del baptisme; l'obligació d'haver-n'hi sembla que data del segle VI. Els padrins del baptisme ho eren també dels escrutinis. En la confirmació no era necessari un nou padrí mentre es va administrar immediatament després del baptisme. Amb tot al segle IX ja es poden comprovar padrins especials de confirmació. Vegi's nova legislació en el dret canònic promulgat per Joan Pau II.*

Padrí de confirmació: V. *Padrí*.

Paedobaptismus: V. *Baptisme dels infants*.

Paenula: Mantell rodó amb una caputxa que formava part de l'antiga vestidura romana. En son origen era una peça de viatge que servia per resguardar-se del vent i del mal temps; estava feta de roba basta. Cap al segle II ja es féu de roba millor i més lleugera, perquè era més còmode, s'introduí més i més com a vestit superior de la burgesia i arribà a substituir la toga i el *pallium*, fins i tot entre els senadors i les classes elevades. De la *paenula* en deriva la casulla litúrgica.

Pal·li: Atribut de Papes sants, sants arquebisbes i sants metropolitans. V. *Pallium Fig. 298*

Pàl·lia: En posar-se la forma eucarística sobre la patena, des del començament de la missa i fins i tot abans de la preparació de les ofrenes, perquè no rebés cap tipus de fregadís, sovint es cobria amb una fina peça de roba de forma rodona que es diu pàl·lia. Així com la fillola cobria l forma eucarística, la pàl·lia tapava la boca del calze.

Pala: Atribut de sant Galderic i sant Isidre.

Pala de forner: Atribut de sant Honorat.

Paleocristià, art: És l'estil artístic que es desenvolupa durant els cinc primers segles de l'era cristiana, i que engloba des de l'aparició del cristianisme durant la dominació romana, passant per la invasió dels pobles bàrbars fins la invasió àrab, pràcticament. Per tant, inclou el que anomenem art dels romans i l'art visigòtic. A Orient la continuació de l'art paleocristià s'anomena art bizantí.

Palet: Pedra arrodonida i llisa que es troba generalment a platges, rius i torrents i que s'emprà per fer camins i construccions.

Palla (*pàl·lia*, en sant Carles *animeta*, i en el ritu mossàrab *filiola*): Coberta del calze, de forma quadrangular que, segons les prescripcions eclesiàstiques ha d'ésser de tela; o és de tela pura encarcarada amb el planxar-la, o de dues peces de tela

en forma de carpeta, cosides l'una amb l'altra, entre les quals hi ha un cartró; o bé és una peça senzilla de tela que té fixada pels quatre caires un cartró cosit amb fil de seda blanc o de color, mai negre. En un començament, el calze es cobria amb una de les dues bandes dels corporals, però per raons de comoditat, aquesta punta es va substituir cap a la meitat del segle XII per un corporal plegat, en molts llocs, però, encara en el segle XV era practicat l'antic costum, sobretot a França, de cobrir el calze amb un bec del corporal. Els cartoixans encara actualment practiquen l'antic costum. La *palla* va prendre la seva forma del corporal plegat que cobria el calze, des de l'edat mitjana, especialment, però, del segle XVI estant. La *palla*, segons el seu origen, no és altra cosa que el corporal, per això ha d'ésser beneïda i de tela igualment que el corporal. Per tant, resumint, *palla* en el llenguatge medieval significa: **1.** Les tovalles de l'altar; **2.** El cobrecalze; **3.** El vel del *patenarius*; **4.** L'esmentada coberta del calze.

Palliolum: En els temps antics de la Roma pagana significava el mocador del coll; a l'edat mitjana significava: **1.** L'humeral. **2.** El vel del *patenarius*.

Pallium (*pallium*): En el llenguatge medieval significa: **1.** El baldaquí de l'altar; **2.** Les tovalles de l'altar; **3.** El revestiment de l'altar; **4.** El tàlem; **5.** El distintiu arquebisbal portat a les espatlles; **6.** El vel del *patenarius* dit també *palliolum*. Avui significa especialment la prerrogativa distintiva dels arquebisbes i el revestiment de l'altar. És a dir l'ornament de les espatlles, de tela blanca amb creus de seda negre ornamentals que es porta al davant del pit i a les espatlles (a manera d'estola), fixat. Segons la seva forma ve a ésser una mena de cinyell (escapulari) que va de la banda de darrera a la de davant de la qual penja una mena de serrell de seda negra. De dret de pal·li correspon solament al Papa i als arquebisbes; algunes vegades és concedit als bisbes com a distinció; solament es pot portar en celebrar. És un ornament de caràcter personal; aquell que el té no el pot cedir a ningú i també té caràcter local, per tant es pot dur solament en la diòcesi o en l'arxidiòcesi pròpies. Quan un arquebisbe és traslladat a una altra diòcesi precisa d'un altre pal·li. Els pal·lis són fets amb la llana de dos anyells que el dia de la festa de santa Agnès es beneeixen després del pontifical en l'església de S. Agnese *fuore le mura*. Els pal·lis fets de nou són beneïts després de les vespres de la vigília de la festa del príncep dels apòstols i són guardats en una caixa de plata daurada a la Confessió de Sant Pere fins que són tramesos. La tramesa del pal·li es fa, o a Roma, o a la seu del seu possessor; sempre la precedeix la celebració de la missa i del jurament de fidelitat al Papa que sembla que, des del segle XI ençà substitueix la confessió de fe fins llavors acostumada. A l'Occident des d'un començament, el pal·li era privatiu del Papa; quan va començar a fer-ne ús, no es pot precisar, en tot cas ho féu ja al segle IV. La tramesa del pal·li a metropolitans de fora remunta almenys al segle VI. Mai el Papa, en concedir al pal·li va estar supeditat a una permissió de l'emperador romà d'Orient, ni quan el concedia a aquells que no eren súbdits seus. Arriba a la segona meitat del segle IX l'obligació que tenen els metropolitans de demanar el pal·li al Papa. El pal·li per la seva forma era en el seu origen un drap llistat i plegat —d'aquí el seu nom de *pallium*; del segle VII ençà és una senzilla faixa. Des d'un començament ja era fet de llana. En les figures del segle VI ja el veiem ornat amb petites creus que en l'època carolíngia pujaren a gran nombre. La forma del pal·li va sofrir una transformació radical. En un començament es portava solt, deixant anar els seus becs per l'espatlla esquerra cap al davant i cap al darrera; després es duien aquests becs cap al mig del pit i cap al darrera, on se'ls fixava amb una agulla i, a la vegada, es fixava el *pallium* amb una tercera agulla a l'espatlla esquerra. L'altre pas va ésser que, cosint-lo, es va donar aquesta forma al pal·li esdevenint les agulles que s'hi apunten una senzilla ornamentació. Finalment, va passar a ésser un cinyell amb penjants semblant a l'actual forma del pal·li solament que els penjants arribaven fins als genolls i fins a les darreries de l'edat mitjana tenien una llargada considerable. Ja en el segle XIII era costum de posar planxes de plom a les puntes per tal de fer-les més pesants. S'ha discutit molt sobre l'origen del pal·li. Gairebé no es pot dubtar que el seu origen és el mateix que el seu paral·lel d'Orient, l'*omophorion*. Fins, potser, no és un paral·lel romà de l'*omophorion*, sinó una derivació directa del mateix, no com a ornament general episcopal, sinó com ornament característic del Papa. Vegi's J. M. Martí i Bonet, *El palio* (Madrid, 2008).

Pallium linostimum: El *Liber Pontificalis (Vita S. Silvestri, Vita Zosimi*) dóna aquest nom a la *mappula* que més tard, fou el maniple.

Pallium mortuorium: V. *Drap de morts*.

Pallofa: Diner intern que tenien les esglésies importants. V. *Bursa de pallofes*

Palma: Atribut de sant Joan apòstol, sant Julià bisbe, santa Clara, santa Delfina i sants màrtirs.

Palma amb lliri: Atribut de sant Domènec.

Palmatòria: V. *Bugia*.

Palmera: Atribut de sant Cristòfol, sant Onofre i sant Pere ermità.

Panagia (grec, *panágia*): Capseta plana penjada que en la seva part interior té, en una de les seves bandes, la imatge de la Mare de Déu amb l'infant d'on li ve el nom. Els bisbes grecs la porten penjada al pit a manera de pectoral. Els bisbes russos, a més de la *panágia*, duen un pectoral. La *panágia*, mena d'*enkolpion*, ja estava en ús en el ritu grec de l'edat mitjana.

Pancraç, bisbe i màrtir (Pn. 3 d'abril): L'atribut és instrument de treball, palma de martiri i el text llatí: *Venite ad me et dabo vobis*.

Panna: Cada una de les parts que formen el casc d'una volta per aresta, compreses entre dues arestes i un arc frontal.

Panniselus (*panniselus, velum*): Drap en forma de bandera que hi ha d'haver al cap de la crossa de l'abat per tal de distingir-la de la crossa del bisbe; sembla que començà d'usar-se al segle XIII i es conservà fins al segle XVI adornant també molt sovint la crossa del bisbe.

Pannus: En el llenguatge medieval significa **1.** El baldaquí de l'altar; **2.** Les tovalles de l'altar; **3.** Els cortinatges de l'altar; **4.** El revestiment de l'altar; **5.** El tàlem; **6.** El gremial.

Pannus mortuorius: El drap de morts.

Pannychís: En el ritu grec significa la vigília d'una festa que dura tota la nit i no com l'*agripnía* que durava solament una part de la mateixa.

Pannys chrismatis: Nom que els antics sacramentaris donen al drap blanc que el sacerdot donava al batejat en compte de la vestidura blanca.

Pantaleó, màrtir (On. 27 de juliol): Els seus atributs són clau, flascó amb tapa, lleó, nens i vas de ceràmica.

Paó: Atribut de sant Libori. Símbol de la resurrecció. Per exemple, el paó de Terrassa *Fig. 167*

Papes (subscripció): En diplomàtica, V. *Privilegis papals protocol.*

Papes: *Fig. 315*

Papilio: Nom que en l'edat mitjana es donava **1.** Al baldaquí de l'altar; **2.** Al drap amb el qual s'acostumava a cobrir el *pyxis* penjat que contenia el Santíssim Sagrament.

Paraatorium: Lloc on es prepara el culte; denominació medieval de la sagristia.

Paraimíai: Fragments de l'Antic Testament llegits en el ritu de l'ofici grec referents als misteris del Nou Testament.

Parakletikós: Una cançó litúrgica.

Paraments (*tela de*): *Abans del concili Vaticà II*: Les teles que serveixen per a la confecció de paraments litúrgics. Avui almenys, els ritus orientals no tenen cap prescripció sobre la matèria de la qual han d'ésser les teles per a la confecció de paraments; en canvi, no és així a l'Occident on per determinats paraments cal emprar teles de matèria determinada. Han d'ésser de tela els corporals, la pàl·lia, el purificador, l'alba i l'amit; aquest precepte regeix per alguns ornaments, com el corporal i les tovalles de l'altar dels primers temps del cristianisme ençà. Han d'ésser de seda, la casulla, l'estola, el maniple, el cobrecalze, la bossa dels corporals, l'humeral de les benediccions amb el Santíssim, el del sots-diaca, i el de l'acòlit que sosté la mitra i el conopeu. Que la casulla havia d'ésser de seda ja estava prescrit en diferents indrets durant l'edat mitjana, però el decret obligant que fos d'aquesta matèria es va donar al segle XIX.

Paraments (ornaments): Els ornaments de teles teixides destinats al servei del culte. Es poden considerar en una triple agrupació: 1. Paraments destinats al servei del culte emprats per les persones. 2. Paraments que serveixen per ornar l'altar, els vasos sagrats, els atuells de l'església, l'església mateixa o el seu mobiliari; són aquests: les tovalles de l'altar, el tapet, l'antipendi, els corporals, el cobrecalze, la bossa dels corporals, el purificador, la pàl·lia, el conopeu, les tovalles del combregador, els cortinatges, els tapissos, el coixí. 3. Els paraments que serveixen per actes litúrgics especials com l'humeral, el lavabo, mocadors, el gremial, les banderes, etc. Els uns tenen caràcter decoratiu, els altres el tenen pràctic i altres tenen els dos. En arquitectura, qualsevol de les dues cares d'una paret.

Paramoné: Nom que es dóna en el ritu grec al costum de resar o cantar l'ofici d'una festa immediatament després de les vespres del dia precedent.

Paraphonista: Nom grecisant que es donava a l'edat mitjana al salmista (*cantores*, V. *Schola cantorum*); però s'utilitza també en el mateix sentit que *archiparaphonista*.

Parasceve: Nom que en el ritu llatí es dóna al Divendres Sant i en el ritu grec a tot divendres; el nom és grec (*parakeyê*) i deriva del Nou Testament, perquè en tal dia morí el Senyor i pren aquest nom perquè és el dia de preparació de la festa de Pasqua.

Parathrónion: Significa la mateixa cosa que *gedékion*.

Parce tibi Marce evangelista meus: Marc

Paredat antic: *Fig. 123*.

Paredat comú amb verdugades: *Fig. 124*.

Paredat escocès: *Fig. 125*.

Paret cega: La que no te cap obertura.

Paret amb esquena d'ase: Paret de tanca en la que, la seva part superior té un angle agut o dues vessants.

Paret fenellada: Paret que té escletxes per on passa la llum.

Paret de pitxolí: És una paret molt prima, feta amb pitxolí (totxo o maó) d'un gruix de 10 cm.

Paret en sec: Paret construïda sense morter, només amb pedra.

Paretota: Tros de paret d'un edifici ruïnós.

Parochiale: V. *Rituale*.

Parochus: El significat de rector d'aquesta paraula apareix solament del segle XVI ençà; antigament significava el *presbyter parochialis* o rector. La *parròquia* és una demarcació geogràfica o personal concreta de feligresia sota una advocació. La paraula ve de la Bíblia, i significa "campament de pelegrins", doncs representa que tota parròquia peregrina cap al cel.

Parròquia, de dret de patronat: En ser suprimides les esglésies pròpies pel Tractat de Worms (1122), els drets dels senyors feudals sobre elles es transformaren en dret de patronat, és a dir el dret que posseïa el senyor que havia construït l'església després de la cessió al rector de la parròquia.

Part dreta o esquerra de l'altar: La part dreta o la part esquerra del Crist de l'altar; no la del prevere que hi celebra. En les esglésies orientades cap a llevant la banda dreta és la que mira a tramuntana i l'esquerra la dirigida cap al sud. Aquesta nomenclatura data de la fi de l'edat mitjana. L'*Ordo* de Gaetanus encara no la coneix. Fins a aquests temps es partia sempre de la dreta o esquerra del celebrant.

Parura: Els ornats o franges que en l'edat mitjana es col·locaven al coll de l'humeral o al davant i al darrera dels baixos o dels braços de l'alba que afectaven la forma de línies angulars o de quadrilàters. Sovint eren de seda i estaven decorats amb rics brodats.

Pascha: Nom d'origen aramaic corresponent a l'hebreu *pesach (transitus)* amb el qual es designa la gran festa o solemnitat cristiana de Pasqua. En molts llocs a l'edat mitjana també significava una festa principal. Així es parlava de *Pascha Epiphaniae, Pascha Pentecostes*, fins i tot la festa principal d'un sant era coneguda per *Pascha*. Llavors per designar la Pasqua autèntica s'hi afegí *Resurrectionis*. La *Pascha Resurrectionis* equival a la *pascha anastásimon* dels grecs.

Pascha Anastásimon: Nom que els grecs donen a la Pasqua.

Pascha annotinum: El dia que feia l'any de la celebració de la Pasqua de l'any passat. Era originàriament una festa aniversari d'acció de gràcies per part d'aquells que havien

estat batejats; la seva pràctica es va anar perdent a mida que cessà la Pasqua d'ésser el termini oficial per rebre el baptisme. Segons el *Micrologus*, en el segle XI aquesta Pasqua ja es celebrava poc; es conservà, però, fins molt endins de l'edat mitjana a Alemanya i a França, sobretot en aquelles regions on l'any civil començava per Pasqua. Aquí havia esdevingut una festa d'acció de gràcies per les mercès rebudes del Senyor l'anyada anterior. Si s'esqueia en temps de quaresma no es celebrava.

Pascha clausum: El diumenge després de Pasqua, prenia aquest nom per tal com amb ell finia l'octava de Pasqua. Ja apareix al *Gelasianum*.

Pascha competentium, Pascha petitum: Nom que en els primers temps del cristianisme i en l'edat mitjana es donava al diumenge del Ram. Tenia aquest nom allà on, com Espanya i França, els *competentes* —catecúmens que serien admesos al baptisme— feien solemne professió de fe resant el símbol dels apòstols.

Pascha floridum: Nom que en l'edat mitjana es donava al diumenge del Ram per les palmes i les flors que en aquesta diada es beneïen. Actualment la Pentecosta es diu també Pasqua granada.

Pascha magnum: Nom que en l'edat mitjana es donava a la Pasqua de Resurrecció per tal de distingir-la d'altres festivitats que eren també anomenades *Pascha*.

Pascha petitum: V. *Pascha competentium*.

Pascha stayrósimon (*stayros*: creu): Denominació grega del Divendres Sant.

Pasqua (*Dominica Resurrectionis, Dominica sancta, Dominicum Pascha*): La commemoració anual de la resurrecció gloriosa de Nostre Senyor Jesucrist. És la més antiga de les festes eclesiàstiques, el fonament i el principi per a la regulació de l'any eclesiàstic; per tant, la festa principal del mateix. Es celebra el primer diumenge després del pleniluni de l'equinocci de primavera; per tant, la Pasqua més primerenca possible és la del 23 de març i la més tardana la del 25 d'abril. La seva data determina la celebració de tot el cicle pasqual amb les festes que hi pertanyen o hi estan en combinació, així com el nombre de diumenges després de Pasqua. Les matines de la festa de Pasqua i de la seva octava tenen solament tres salms i dues lliçons. Entra en les *laudes*, hores menors, vespres i completes l'antífona: *haec dies quam fecit Dominus exultemus et laetemur in ea*. A la missa el gradual va seguit de la seqüència *Victimae paschali laudes*. Un doble al·leluia, manifestació de l'alegria pasqual, segueix l'*Ite missa est* (al·leluia, al·leluia, al·leluia) de la missa i el *Benedicamus Domino* de les *laudes* i vespres de l'ofici diví.*

Pasqua, o estil francès: Quan l'any comença el dia de Pasqua.

Pasqual Bailón, religiós (On. 17 de maig): Els seus atributs són bastó amb forma del de pastor, calze, disciplines de penitència, lliri, ovella i ostensori (custòdia).

Pasqüetes: Primer diumenge o capvuitada després de Pasqua, anomenat també "diumenge *in albis*". Aquest dia era popular pels aplecs i captiris, i per portar el combregar general als malalts.

Passanteria: Prova que hauria de passar el menestral per esdevenir mestre. Calia que aportés un projecte que era aprovat pels prohoms del gremi. Vegi's *Passanteria de fuster* en el llibre J. M. Martí i Bonet, *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2009), pàg. 144

Passar per ull: És quan es troba enfonsat un sostre, una paret.

Passatge: V. *Lleuda*

Passio Domini Nostri Iesu Christi: Joan de la Creu

Passió: El relat evangèlic dels sofriments i de la mort del Senyor. La Passió de sant Mateu es llegeix el dia del Ram, la de sant Marc al següent dimarts, la de sant Lluc al dimecres i la de sant Joan al Divendres Sant; la dels tres primers dies a la missa, la darrera abans de les oracions generals i adoració de la Santa Creu. Si és cantada es reparteix entre tres cantors: el primer relata els fets, és el cronista o evangelista; el segon canta les paraules de Jesús, el Crist, i el tercer canta les restants frases soltes; és la sinagoga o turba. Ja en temps de sant Agustí era costum de llegir la Passió del Senyor abans de Pasqua; en un començament, però, solament la Passió de sant Mateu era llegida. Ja en el segle IX era costum de cantar la Passió dels quatre evangelistes segons el mateix ordre que seguim avui. El fet de fer cantar la Passió a tres cantors data de les darreries de l'edat mitjana.*

Passionari (*liber passionarius*): Col·lecció de llegendes de màrtirs, ordenada segons el dia de la festa, per ésser llegida en les matines de l'ofici. Estava en ús a l'edat mitjana.

Pastophorium (*pastophórion*): Segons les *constitucions apostòliques* (segle V) l'espai que hi havia en la sagristia o el nínxol on es guardava la Sagrada Eucaristia que havia quedat de distribuir als fidels que s'havien atansat a la sagrada comunió.

Pastorale: **1.** El ritual; **2.** La crossa del bisbe; **3.** La carta que el bisbe dirigeix als seus diocesans.

Patària: Secta d'exagerats reformistes que volien imposar la reforma de l'església (la gregoriana, segle XII) mitjançant la violència. Les formes consagrades, per exemple, per sacerdots simoníacs eren trepitjades, així com el sanguis de l'Eucaristia si és que havia estat consagrada per un sacerdot simoníac i que no era cèlibe.

Patena: El disc que serveix per aguantar l'hòstia; pertany al calze i és del mateix metall que la copa d'aquest. És avui poc més gran que la copa del calze; en canvi, antigament, quan eren molts els fidels que combregaven en la missa, era de majors proporcions, com ho és la dels ritus orientals. El seu ús és tan antic com el del calze, del qual és un complement; la seva forma és una mica còncava o té la forma de griala amb la profunditat al mig. Abans del concili Vaticà II en la missa solemne, la patena era sostinguda pel sotsdiaca amb els becs de l'humeral que portava, des de l'ofertori fins a la fi del *Pater noster*; aquest costum ja era conegut en l'època carolíngia, solament que originàriament era un acòlit, el *patenarius*, el que sostenia la patena; a França aquest acòlit apareix fins després de l'edat mitjana. En les altres misses, com es pot comprovar al segle XI és col·locada a la banda dreta i al dessota del corporal. La patena, igualment que el calze, ha d'ésser consagrada; la seva consagració és tan antiga com la del calze. *Fig. 238*

Patena: (després del concili Vaticà II) Plat de forma gairebé aplanada, lleugerament còncau, destinat a contenir el pa de l'Eucaristia. Presenta una certa unitat amb el calze, i per això

la matèria de la qual està feta ha estat molt semblant al llarg de la història a l'emprada pel calze. En èpoques en què el sacerdot conservava només aquella forma amb la qual ell havia de combregar, la patena va quedar gairebé amb un mínim de concavitat. *Fig. 77* **

Patena: Atribut de sant Miquel i sant Tarcisi.

Patena del viàtic: Patena que té al mig un *pyxis* petit pel Santíssim Sagrament; serveix per dur el viàtic als malalts i es posa dintre una bossa.

Patenarius: *Abans del concili Vaticà II*: Nom que es donava primer a l'acòlit i després al sotsdiaca que aguantava la patena, des de l'ofertori fins al *Pater noster* de la missa.

Pater manifestavi momen tuum omnibus hominibus: Bernadí de Siena

Pater noster: **1.** L'oració dominical (*oratio dominica*), dita *Pater noster* per les seves primeres paraules. L'ús que d'ell es feia en la missa ja era gairebé general en temps de sant Agustí; sembla que a Orient deriva de sant Ciril de Jerusalem. El ritu romà de la missa, des de sant Gregori el Gran, el té immediatament després del cànon, el ritu mossàrab després de la fracció del pa i el ritu ambrosià després de la *commixtio* de les espècies consagrades. En els ritus orientals es sol resar abans de la fracció del pa i també, com en el ritus nestorià i copte, després d'aquesta. En la litúrgia de la missa d'Orient és resat pel cor o pel poble; en els ritus romà, ambrosià i mossàrab fins al *Libera nos a malo* és resat solament del celebrant. En una introducció, que el ritu romà el precedeix, el sacerdot expressa la seva indignitat per resar-lo, i apareix en substància, si bé no amb les mateixes paraules, en tots els ritus. A l'Occident, en temps de sant Agustí, ja el precedia. Resar-lo en el baptisme és una supervivència de la *traditio orationis dominicae* als catecúmens, que tenia lloc a l'Occident, després de l'escrutini. El *Pater noster* s'ha de resar obligatòriament després de la reforma feta del breviari de sant Pius V en moltes parts de l'ofici diví. Les altres funcions en les quals, des de molt antic, es resa el Parenostre són: en administrar l'extremunció, en la *commendatio animae*, en les exèquies, en les lletanies majors i menors; en les processons de rogatives i de penitència, en els exorcismes, en certes benediccions solemnes, etc. **2.** Nom dels rosaris i de les corones; originàriament era una cadena amb grans per resar un cert nombre de Parenostres; d'aquí li ve el nom.*

Paterítsa (*paterítza, paterössa*): Nom del bàcul episcopal dit també *rábdos*.

Pati non mori: Frase de santa Magdalena de Pazzi

Patró d'un altar: El sant en honor del qual s'ha construït un altar. V. *Altar titular*.

Patró de l'església (*patronus ecclesiae*): El sant en honor del qual una església està dedicada. V. *Titular d'església*.

Patró del lloc (*patronus loci*): El sant que ha estat escollit com a patró d'un sol lloc (*patronus particularis*), o d'una sèrie de llocs com la diòcesi, o la província, o el regne (*patronus loci universalis*) seguint els preceptes de l'església que a això fan referència. Segons les prescripcions de la Congregació de Ritus donades el 23 de març de 1630, les quals regulen novament el fet d'escollir un patró de la localitat, solament pot ésser elegit un sant canonitzat. La clerecia de la parròquia, del bisbat o del regne ha de celebrar la festa del sant patró com a festivitat especial que es deia de "doble de primera classe". Això abans del concili Vaticà II. La festa del patró local, segons l'antic Dret Canònic, normalment no és festa de precepte, com ho era en les darreries de l'edat mitjana i encara segons la Butlla d'Urbà VIII de 1642 en la qual es disminuïen les *festa fori* (de prohibir treballar).*

Patrocinia: Nom que en els primers temps del cristianisme i en els primers de l'edat mitjana es donava a les relíquies per tal com hom esperava d'elles la protecció per l'ànima i pel cos.

Pau, apòstol (on. 29 de juny): Els seus atributs són cavall, clàmide, garba de blat, raigs, sabre-espasa, teler i el text llatí *Vas electionis es mihi*.

Pau, ermità (On. 15 de gener): Els seus atributs són crani, corb, lleó i pa.

Pau (*porta-pau*): *Abans del concili Vaticà II*: Tauleta de vori, metall o fusta que té una ansa a la part de l'esquena i a l'altra una creu o altra representació religiosa, ricament treballada en les darreries del gòtic i en el renaixement, amb la qual es dóna el bes de pau als seglars, durant la missa, en lloc de l'abraçada que ja en el segle XIV estava en desús. D'aquí ve que per donar-se amb ell la pau prengui el nom de *pau*.

Pau de la Creu, prevere (On. 19 d'octubre): Els seus atributs són cor i el text llatí *Passió Domini vostri Iesu Christi*.

Pau i treva (assemblea de): Institució eclesiàstica que, amb la cooperació del poder civil, reglamentava uns determinats períodes de descans en les ininterrompudes guerres. El bisbe Oliba de Vic es considera un dels fundadors d'aquesta singular institució ja l'any 1027.

Paula, verge i màrtir (On. 10 d'agost): Els seus atributs són creu, disciplines de penitència, naixement o Betlem i instruments de passió.

Paula de Màlaga (On. 18 de juny): El seu atribut són pedres.

Paulí de Girona (On. 2 de juny): Els seus atributs són escaire de pelleter, tenalles i martell.

Paulí de Nola, bisbe (On. 22 de juny): Els seus atributs són cadena de redempció de captius, campana, captius i eines.

Pausatio: (*repòs, mort*): Antic nom de la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu.

Pax: El bes litúrgic de pau (*osculum*) en el ritu de la missa. Es dóna amb una lleugera abraçada del celebrant amb el diaca; als altres, segons el ritu romà, especialment als seglars, es donava a besar el portapau, dit també la *pau* (*pax*), i actualment amb expressió de fraternitat i estimació, donant-se les mans i dient: "la pau sigui amb tu"; i es contesta "Amen". És una expressió simbòlica de l'amor fraternal i sobrenatural reconciliador, i és practicada des de molt antic en tots els ritus. Els ritus orientals i el ritu mossàrab donen la pau abans del prefaci, per tant abans d'acomplir-se el sacrifici, és al començament; en els ritus romà i ambrosià es dóna després de l'oració de la pau, abans de la comunió. L'oració de la pau que precedeix el donar-la en els ritus romà i ambrosià s'introduí solament al segle XI, malgrat que ja hi ha indicis en el text de la carta de Plini el Jove a Trajà (segle II).

Pax: Benet

Pax Domini sit semper vobiscum: Desig de pau que es troba en el ritu romà de la missa immediatament després de l'embolisme i que ja apareix al *Gelasianum*. Mentre el celebrant exposava (abans del concili Vaticà II) aquest desig, feia tres creus amb una de les tres parts en què l'hòstia ha estat dividida, damunt el calze, deixant caure desprès la partícula dintre el *sanguis* segons el ritual anterior al concili Vaticà II.*

Pax tecum: Fórmula litúrgica antiga del ritu romà que es deia a la missa en donar el bes de pau i en la confirmació en donar la bufetada.

Pax tibi: Salut de pau litúrgic del ritu romà; es diu després d'ungir el cap del batejat de nou, després d'ungir el cap del bisbe que es consagra i després de fer-li tramesa del llibre de l'evangeli.*

Pax vobis: Salut que el bisbe del ritu romà dirigeix al poble abans de començar l'oració (col·lecta) que diu després dels *kyries* o *Gloria*.

Peatge: V. *Lleuda*

Pectoral (*crux pectoralis*): Creu d'or o de plata daurada que pot contenir relíquies, penjada al coll amb una cinta de seda o amb una cadena d'or o de plata. Constitueix un ornament litúrgic dels cardenals, dels bisbes, dels abats i dels prelats que els assisteixen en els pontificals. Els cardenals, els bisbes i els abats el porten habitualment. El papa Innocenci III ja tenia el pectoral com una peça d'indumentària pontifical, els bisbes el tenien cap a la fi del segle XIII però, segons Durandus, el seu ús no era prescrit encara sinó que depenia de la llur lliure voluntat. Segons l'*Ordo* de Gaietà els cardenals el tenien com a peça de la seva indumentària al començament del segle XIV. El pectoral és una evolució de les capses amb relíquies i sants evangelis, les *enkolpia* que, dels primers temps del cristianisme ençà, els sacerdots i els laics duien penjades al coll com a *philacteria* per guardar-se de les temptacions del dimoni, i que tenien la forma de creu, quan contenien alguna partícula del *lignum crucis*. *Fig. 237*

Pectoral: **1.** La creu que el bisbe porta penjada al pit; **2.** La tanca de la capa pluvial; **3.** A l'edat mitjana es donava també aquest nom a les reixes de l'altar.

Pedestal: És una pilastra relativament baixa amb base i cornisa que soporta una columna, una estàtua, etc.

Pedra fonamental: Dau de pedra, quadrangular que el bisbe, o un sacerdot delegat seu, posa als fonaments d'una església que es comença d'edificar, practicant una cerimònia solemne acompanyada d'oracions.

Pedres: Atribut de sant Bernabé, sant Esteve, sant Eusebi, sant Gregori Taumaturg, sant Jeremies, sant Jeroni, sant Judes Tadeu, sant Libori, sant Maties, santa Paula de Malage, sant Tarcisi, sant Timoteu, sant Tomàs i sant Vicenç.

Pedres recollides a la casulla: Atribut de sant Eusebi.

Pedum: Nom que de l'edat mitjana ençà es dóna al bàcul episcopal.

Peix: Atribut de santa Amèlia, sant Andreu, sant Antoni de Pàdua, sant Atilà, sant Gerard, sant Giu, sant Gonçal d'Amarante, sant Gregori de Tours, sant Jonàs, sant Pere, sant Rafael arcàngel, sant Tobies i sant Zenó. *Fig. 208*

Peix: Símbol de Jesús.

Pèl, cobrint tot el cos: Atribut de santa Magdalena, santa Maria Egipcíaca, sant Onofre, sant Pacomi.

Pelàgia, màrtir i artista de teatre (On. 8 d'octubre): Els seus atributs són arqueta petita, collar de perles, encensers, joies i màscara de teatre.

Pelai, jove màrtir de Còrdova (On. 26 de juny): Els seus atributs són tisores, lliri i tenalles.

Pelegrí dels Servents de Maria, natural de Forlí, Itàlia (On. 1 maig): Els seus atributs són àngel, crist, instruments de la passió i nafra.

Pell, túnica de: Atribut de sant Abel, sant Jaume el Major, sant Joan Baptista.

Pell de toro alemany, escut de: V. *Escuts* i fig. 201

Pell de toro carlí, escut de: V. *Escuts* i fig. 201

Pell de toro polonès, escut de: V. *Escuts* i fig. 201

Pellicea: Vestit de pells (pellissa) que des del començament de l'edat mitjana es portava al cor durant l'hivern.

Pells, mantell de: Atribut de sant Elies.

Pelvis (*pelvicula*): Griala per recollir l'aigua quan es renten les mans.

Pena: Càstig. V. *Penitència*.

Pendilia. Les penjarelles ornamentals de les tovalles de l'altar.

Penduli: Les cintes que pengen al darrera de la mitra.

Penell: *Fig. 127*.

Penitència (*dies i temps*): Són els dies i els temps en els quals els fidels han de practicar penitència, reflexionant amb recolliment, per medi d'obres de mortificació, i per medi del dejuni i de l'abstinència de carn en certs dies. Temps d'aquesta classe, que es repeteixen regularment, en l'any eclesiàstic, són l'Advent i la Quaresma, i abans del concili Vaticà II els dies de témpores, les vigílies de festes acompanyades de dejuni i en sentit més estret tots els divendres de l'any. Segons el Pontifical romà és dia d'abstinència la vigília de la consagració d'una església. El Papa pot ordenar dies de penitència per tota l'església en circumstàncies especials i els bisbes per a les seves diòcesis.

Penitència (sagrament) (*sacramentum poenitentiae, metánoia*): El sagrament instituït per Nostre Senyor Jesucrist pel qual es perdonen els pecats quan a la pena eterna i en part, quan a la pena temporal, al batejat que confessa al sacerdot els pecats comesos, amb dolor, en compleix la penitència imposada i rep l'absolució del sacerdot com a representant de Jesucrist. La declaració de les faltes comeses, per part del penitent al confessor, s'anomena també confessió. El costum d'imposar la mà sobre el penitent data dels temps primers del cristianisme, una supervivència de la qual la tenim en el fet d'estendre la mà dreta sobre del penitent en donar l'absolució és anomenada entre els Sants Pares *impositio manum*. El ministre del sagrament de la penitència és solament el sacerdot. Si en els primers temps del cristianisme, i fins al segle XIII, els diaques oïen confessions i absolien en casos de necessitat, això era un suplement de confessió que obrava no *ex opere operato* sinó *ex opere operantis*, per tant, no tenia cap caràcter sagramental. Encara era menys un sagrament la confessió oïda per laics en cas de necessitat i practicada fins a la de l'edat mitjana. L'administració de la penitència és feta en tots els ritus, especialment en el

romà amb formes litúrgiques molt simples. Es procedia de la manera següent: abans del concili Vaticà II, acabada la confessió del penitent el sacerdot imposava la penitència, resava el *Misereatur tui*, aixecava la mà dreta sobre el penitent i deia *Indulgentiam, absolutione,* l'absol de les censures eclesiàstiques i després deia les paraules *Deinde ego te absolvo a peccatis tuis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*, feia la creu damunt ell en nomenar les tres divines persones i acabava amb l'oració *Passio Domini Nostrei Jesuchristi, etc.* Després del concili Vaticà II és molt semblant al que abans s'ha dit. El sacerdot, en administrar el sagrament de la penitència, com actua de jutge, està assegut, i el penitent, per donar mostres de la consciència del seu estat de pecat i del seu penediment, està agenollat o en actitud penitent.

Penitència dels nou ordenats: La prescripció que feia el bisbe als que acaben de rebre ordes amb un parlament, imposant-los els set salms penitencials i la lletania de tots els sants, si els nou ordenats eren minoristes; haver de resar un nocturn de l'ofici de Nadal, si eren sotsdiaques o diaques; dir les misses de l'Esperit Sant, de la Mare de Déu i de difunts si eren preveres.

Penitencials: Prenien antigament el nom de *poenitentiales* aquells llibres especials usats en confessar, en els quals hi estaven contingudes les penitències que, segons els cànons, s'havien d'imposar. Els seus predecessors eren els cànons penitencials dels primitius sínodes cristians, així com les cartes penitencials de sant Basili, i sant Gregori Nazianzè. A Irlanda ja hi havia llibres penitencials en els segles VI i VII en el continent apareixen al segle VIII. Al segle IX tenien la màxima florida, al segle XI van caure en desús per la introducció de les redempcions, és a dir, la substitució de la penitència canònica per altra obra bona, primerament per almoines, després per oracions, dejunis i romiatges. Al segle XII havien desaparegut totalment, substituïts per les penitències arbitràries imposades en cada cas, segons el judici conscienciós del sacerdot.

Penitents (*classes*): Les diverses classes de penitents que hi havia a l'Orient i a l'Occident durant els segles III i VI (per exemple, al segle IV hi hagué com a penitent Teodosi emperador). Hi havia els que ploraven, els que escoltaven, els ajaguts i els que estaven drets. La institució de les classes de penitents va fer desaparèixer aviat a l'Orient la confessió pública obligatòria. En l'Occident es parla d'una manera passatgera al segle IX de les diverses classes de penitents. Aquí es deurien poder arrelar menys que a l'Orient. La penitència pública a l'Occident sempre estava reservada als pecadors públics; i encara en el segle XI per influència de les redempcions van caure ben aviat en desús.

Pentecosta: **1.** El cinquantè dia després de Pasqua en el qual es celebra la festa anomenada també Cinquagesma; **2.** Antigament significava també els cinquanta dies que van de Pasqua a Pentecosta dits Quinquagèsima.

Pentecostarion: Llibre litúrgic del ritu grec que conté les oracions, càntics i lectures variables de la missa i de l'ofici diví des de la festa de Pasqua fins al diumenge després de Pentecosta, el diumenge dit de tots sants i les festivitats de l'Ascensió i de Pentecosta.

Per quem haec omnia: És una ampliació de la clàusula final del *nobis quoque peccatoribus*, amb la qual acaba el cànon romà (el primer). Abans del concili Vaticà II, el celebrant en dir aquestes paraules feia tres creus amb la mà estesa sobre l'hòstia i sobre el calze, i amb l'hòstia tres creus sobre la boca del calze i dues entre el calze i el celebrant, unint les darreres paraules *omnis honor et gloria* amb la petita elevació. Un costum curiós, que ja apareix al *Gelasianum* i que en alguns llocs es conservà fins al segle XVI, és el d'intercalar la benedicció de fruits naturals com pa, vi, raïms, fesols, etc., abans del *per quem haec omnia*.

Pera: Denominació medieval de la *bursa*.

Peralta, arc: *Fig. 13*.

Perdiu: Atribut de sant Nicolau de Tolentino.

Pere, apòstol i el primer Papa (On. 29 de juny): Els seus atributs són àngel, barca petita, casulla, claus, crucificat, gall, peix, sabre, tiara i xarxa.

Pere, company de Marcel·lí i màrtir (On. 2 de juny): El seu atribut és l'hisop.

Pere, ermità (On. 12 de juny): El seu atribut és la palmera.

Pere ad Vincula: V. *Sant Pere ad Vincula*

Pere Canisi (Kanis), prevere i Dr. de l'Església (On. 21 de desembre): Els seus atributs són crani, gos i ocells.

Pere Celestí, Papa Celestí V (On. 19 de maig): El seu atribut és una tiara a la mà per haver renunciat.

Pere Claver (On. 9 de desembre): Els seus atributs són indi i negrets.

Pere d'Alcàntara, prevere (On. 19 d'octubre): Els seus atributs són caminant per damunt l'aigua, colom i disciplines de penitència.

Pere d'Arbués, prevere i màrtir (On. 17 de setembre): Els seus atributs són altar, ganivet i talls al cap, coll ...

Pere Damià, bisbe i Dr. de l'Església (On. 21 de febrer): Els seus atributs són capell de cardenal, crani i disciplines de penitència.

Pere de Verona, màrtir i dominic (On. 29 d'abril): Els seus atributs són ganivet, punyal, lliri, talls al cor, tres corones i els textos llatins: *Credo* i *Nos praedicamus celiris tum crucifixum*.

Pere Gonzàlez (On. 15 d'abril): V. Telm.

Pere Nolasc (On. 29 de gener): Els seus atributs són aparició de la Mare de Déu (Mercè), branca d'olivera, cadena de la redempció dels captius, campana, captius, set estrelles i barca petita.

Pere Pasqual (On. 6 de desembre): Els seus atributs són altar, nen Jesús, ganivet i talls al cos.

Pere Regalat, prevere (On. 13 de maig): Els seus atributs són captaires i pa.

Pelegrí, vestits de: Atribut de sant Aleix, sant Andreu, sant Domènec de la Calçada, sant Jaume el Major, sant Rafael i sant Roc.

Pelegrinar: El poble d'Israel féu una llarga pelegrinació per passar de l'esclavatge d'Egipte a la llibertat de la Terra Promesa. De la mateixa manera l'Església pelegrina per la terra per arribar al cel. Físicament, però, pelegrinar a Terra Santa, Roma, Compostel·la o algun santuari, constitueix un acte de pietat, una expressió intensa de tota la vida cristiana i un acte de penitència.**

Perfusió: *Abans del concili Vaticà II*: L'ablució del calze i la purificació dels dits després de la comunió de la missa.

Pergamí: Atribut de sant Higini i sant Leandre.

Pergula: En el llenguatge medieval significa: **1.** L'embigat de les reixes de l'altar; **2.** La biga de davant de l'altar o del cor que va d'una banda a l'altra. Serveix per col·locar-hi ciris, imatgeria, penjolls, corones de petits salamons i altres atuells d'ornamentació; **3.** En arquitectura, és el conjunt format per dues fileres de columnes o pilastres que sostenen una embigada a la manera d'un panal. En els jardins es construïa damunt d'una terrassa.

Períbol: Espai tancat situat al voltant d'un temple o d'una edificació.

Perícopes (*pericopae*): Lectures de la Sagrada Escriptura que es fan a la missa (epístola i evangeli), fixades definitivament i tretes de passatges dels llibres sagrats que es repeteixen tots els anys pels mateixos dies i per les mateixes festes. Normalment són dues, incloent l'evangeli; tanmateix el diumenge i festivitats són tres. En els segles IV i V van introduir-se substituint les lectures dels passatges dels llibres sagrats lliurement escollits, primerament per les festes de Pasqua i Pentecosta, després per les festes principals de l'any eclesiàstic i finalment per totes les festes i per tots els dies que es celebrava la missa, i tant s'introduïen en els ritus orientals com en els ritus occidentals. A l'Occident, a l'època carolíngia, s'estengué cada dia més l'ordre dels perícopes.

Perídrom: En un temple grec o romà, és l'espai que es troba entre les columnes del exterior i les parets que tanquen el recinte, creant una galeria per caminar.

Periskelídes: Nom grec al segle VI del calçat de les persones d'alta dignitat del qual deriven les mitges episcopals.

Peristerium: Nom que en el testament de sant Perpetuus de Tours (ca 490) es dóna al receptacle que conté la coloma eucarística; tanmateix cal dir que és una falsificació medieval ja que mai s'ha usat aquest mot per designar un receptacle.

Peritrachélion: Nom que en el ritu grec es dóna a l'estola sacerdotal. V. *Stola*.

Permòdol: Peça de pedra amb forma de mènsula que surt d'una paret per sostenir un cap de biga.

Perpètua, màrtir (On. 7 de març): Els seus atributs són vaca, disciplines de penitència, drac, escala, gerro, lleó i rosari.

Perpètua i Felicitats màrtirs: matrona i serventa de Cartago (On. 6 de març): Els atributs són vaca en l'amfiteatre de Cartago.

Persignar-se: Gest cristià consistent en fer tres cops el senyal de la creu amb el dit polze de la mà dreta, l'una al front, l'altra als llavis, i l'altra al pit. Aquest gest va acompanyat de les paraules: "Pel senyal de la Santa Creu / dels nostres enemics / deslliureu-nos Senyor, Déu nostre". Així s'expressa l'esperança de protecció que els cristians tenen en la creu.**

Personatus: Aquells càrrecs dels capítols (canonges) i del col·legi de beneficiats de l'època medieval que tenien un caràcter honorífic. V. *Dignitats*.

Persones litúrgiques: Les persones aptes i oficialment reconegudes com a ministres per a l'acompliment de les accions litúrgiques o com a auxiliars. El bisbe i el prevere són els operadors del sacrifici; el diaca és el servidor del ministeri sacerdotal.

Pertica: Biga de davant de l'altar o de davant del cor en la qual es col·locaven, en les festes i per ornament, ciris, corones ornamentals, llànties, reliquiaris, etc. La *pèrtica* ve a ésser el mateix que la *pèrgula*.

Pes: El peu del calze.

Pessós (*pensós*): Nom de la base de l'altar formada per una sola columna quadrangular i no per quatre columnetes.

Petra sacra: En italià *pietra sacra*; segons el cànon 1197, del antic dret canònic, és l'ara de l'altar portàtil.*

Petronella (Peronella) (On. 31 de maig): Els seus atributs són escombra i claus.

Petxina: Cadascun dels quatre triangles curvilinis situats entre els arcs torals sobre els quals descansa directament l'anell de la cúpula. *Fig. 67* i *129*.

Petxina: Atribut de sant Aleix, sant Andreu, sant Jaume el Major, sant Joan Baptista, sant Rafael, sant Ricard, sant Roc i sants pelegrins.

Petxina a les mans d'un nen: Atribut de sant Agustí.

Petxina de batejar: Atribut de sant Silvestre.

Petxina de cúpula: *Fig. 6*.

Petxines i cúpula: *Fig. 67*.

Peu dret: Pilar, biga de fusta col·locada en sentit vertical que serveix en l'obra per sostenir una càrrega.

Peu: Atribut de sant Bartomeu.

Peus, Carles Martell als peus: Atribut de santa Amèlia.

Peus, Deci emperador als peus: Atribut de sant Llorenç.

Peus, Magenci als peus: Atribut de santa Caterina d'Alexandria.

Pharus (*pharo cantharus*): Nom que en els primers temps del cristianisme i en les primeries de l'edat mitjana es donava al llantier i a les corones o aranyes que en compte de ciris tenien llànties.

Phelónes (*phelónion, phainóles, phainóion*): El mantell litúrgic (casulla) del ritu grec.

Photistérion: Nom grec del baptisteri de les fonts baptismals, tenien aquest nom per tal com eren el lloc de la il·luminació sobrenatural de l'esperit. V. *Baptisteri*.

Photixómenos: El que té permís per rebre el baptisme; nom del catecumen que pot rebre el baptisme i de la seva preparació immediata.

Phrygium (*pileus phrigius*): Capell litúrgic característic del Papa, citat en el fals *Constitutum Constantini* (segle VIII). És un predecessor de la tiara.

Phylactèria: En els temps antics eren uns amulets que, segons deien alguns, servien de protecció de les bruixeries; en els primers temps del cristianisme eren uns medallons i capsetes amb relíquies o extrets de la Sagrada Escriptura (*enkolpien*) que es duien sobre el pit per repel·lir les influències demoníaques. En la segona meitat de l'edat mitjana eren molt estesos i eren una mena de reliquiaris. Durandus diu: *phylacteria est vasculum de argento vel auro vel crystallo et ejus modi, in quo sanctorum cineres vel reliquiae reconduntur*.

Pica *(pila)*: De batejar. V. *Baptisme*

Pica de l'aigua benaita: Pica que sol haver-hi a l'entrada de les esglésies, adossada a la paret en forma de consola unes

vegades (per exemple la de Sants Just i Pastor de Barcelona, que és visigoda), sostinguda al mig per un pilar unes altres (per exemple les de la catedral de Barcelona), que serveix per contenir l'aigua beneita amb la qual s'aspergeixen els fidels, fent el senyal de la creu. No es pot precisar l'època en la qual entraren en ús les piques d'aigua beneita, certament ja eren conegudes en el període romànic i probablement en època paleocristiana.

Pignora sanctorum: Nom que en l'edat mitjana es donava a les relíquies dels sants per tal com eren una penyora de la protecció divinal per aquell que les portava.

Pila baptismal: Atribut de sant Remigi, sant Rupert, sant Silvestre, sant Urbà, sant Vicenç Ferrer.

Pilastra: Element arquitectònic semblant a la columna però de menor alçada i base quadrada que tant pot estar adossada a la paret com exempta d'aquesta. *Fig. 130*.

Pileolus (*birretum, calotte, soli Deo, zucchetto*): Petit capell sacerdotal que és de color blanc per al Papa, vermell per als cardenals, morat per als bisbes, abats i prelats exempts i negre per als clergues. Ningú sense permís del Papa el pot dur durant la celebració de la missa, en les processons amb el Santíssim i en administrar la sagrada comunió. El poden portar els cardenals, els bisbes, els abats i aquells que són taxativament indicats per l'antic Dret Canònic. Quan entrà el seu ús no es pot comprovar. És costum de portar-lo sota la mitra, per això era anomenat també *submitrale* al segle XIV; solament després de l'edat mitjana es generalitzà. Com també era costum de portar-lo sota la birreta, prenia també el nom de *subbiretum*.

Pileus: Nom que en l'edat mitjana es donava a la birreta o pileolus.

Pinacle: *Fig. 131*.

Pinces: Atribut de sant Cosme i sant Damià.

Pinta litúrgica: *Abans del concili Vaticà II:* Peça litúrgica que s'utilitzava només per a la consagració del bisbe per tal d'arreglar-li el cabell ungit amb el sant crisma. En època medieval, segons testimoni de Durandus, se'n servien el bisbe i el prevere en revestir-se per la missa. En els inventaris medievals aquestes pintes ja apareixen als segles IX i X. Eren fetes d'ivori i, preferentment, eren ornades amb relleus. *Fig. 235*

Pinta: Atribut de sant Cosme i sant Damià.

Pinyó: *Fig. 132*.

Pinzell: Atribut de sant Lluc.

Pipa: V. *Fistula*.

Pisà: En diplomàtica, estil de comptar l'any acabant-lo el 25 de març.

Pisano, estil: Comença l'any el 25 de març.

Piscina: **1.** Nom que en els primers temps del cristianisme es donava a les fonts baptismals; **2.** En l'edat mitjana significava una espècie de sagrari obert a la paret de l'altar, disposat de tal manera que no servia solament per dipositar l'aigua de les ablucions sinó que, com succeïa freqüentment, era per tirar l'aigua de les purificacions de les mans i del calze en compte de deixar-la a l'altar. A més del dipòsit, estava integrat per una canonada que comunicava amb el rentador que, o sortia enfora o era emportat a dins. Aquest rentador tenia gairebé sempre en el nínxol petites lleixes per col·locar les canadelles i altres utensilis; era aquesta disposició la més usual en els temps gòtics.

Pits: Atribut de santa Àgueda.

Pius I, Papa i màrtir (On. 11 de juliol): Els seu atribut és el calze.

Pius V, Papa (On. 30 d'abril): El seu atribut és el rosari.

Pixis (*epíxide*): Capsa que vol dir "capseta" en grec. Freqüentment és sinònim de *copó*, però més petit. En època romana eren els petits joiells que contenien les joies. Actualment es dóna el nom de pixis o píxide als petits receptacles que podrien contenir una petita quantitat de formes consagrades.** *Fig. 234*

Pixis de dur el viàtic: Capsa baixa, petita i rodona que serveix per portar el viàtic als malalts i que s'ha de dur penjada al coll amb una bossa.

Pixis de la consagració: El pixis que serveix per contenir les hòsties que s'han de consagrar per a la comunió dels fidels, però no per a la distribució de la mateixa, per això és sense peu o amb un peu baix.

Pixis penjat: Classe de pixis molt freqüent en l'edat mitjana per a la reserva del Santíssim, que podia estar suspès i flotant davant de l'altar, tenint a la tapa un clau o una anella per aquest fi. Tenia, sovint, forma de colom.

Plàcid, màrtir (On. 11 d'octubre): Els seus atributs són àncora, llengua, tall al cos.

Plafó: Pla inferior de la volada d'una cornisa o d'uun altre cos en voladís.

Plaga (*plagula*): Nom que en l'edat mitjana es donava a l'ornamentació (*parura*) de l'amit i de l'alba.

Planeta: La casulla; nom que originàriament es donava a la casulla. No és clar d'on ve aquest nom.

Planeta plicata (plagada): *Abans del concili Vaticà II*: Casulla plegada al davant fins el pit. Segons el missal, el diaca i el sotsdiaca l'havien de portar en lloc de la dalmàtica els dies de festa i de fèria d'Advent i de Quaresma, exceptuant els diumenges *Gaudete* i *Laetare*, la vigília de Nadal i el Dijous Sant, els dies de témpores —menys de les témpores de Pentecosta— en les benediccions de les candeles i de les palmes amb les llurs processons, en la benedicció de la cendra, quan es feien en les catedrals i esglésies notables. El sotsdiaca se l'havia de llevar quan cantava l'epístola, però se l'havia de posar abans de l'evangeli, sigui posant-se la planeta *plicata*, sigui posant-se l'estoló que la substituïa i que tenia la forma d'una xarpa que es posava a l'espatlla esquerra, portant-lo així fins la comunió, moment en què es tornava a posar la planeta *plicata*, com al principi de la missa. El seu ús és d'origen romà. Pel diaca ja era coneguda a Roma al segle XIII, tot i que sembla molt més antiga; pel sotsdiaca es va introduir quan al segle IX li era concedit l'ús d'una túnica feta a imitació de la dalmàtica, com a vestidura litúrgica superior. De Roma estant, en l'època carolíngia es va anar estenent a poc a poc i amb limitacions a l'Occident, caient després en molts llocs en desús. A Roma en lloc d'una casulla rutllada es feia ús d'una planeta força escurçada pel davant.*

Plànol isomètric, projecció: *Fig. 141*.

Planta basilical: *Fig. 135*.
Planta Catedral de Barcelona: *Fig. 57*.
Planta circular: *Fig. 134*.
Planta d'una sola nau: *Fig. 133*.
Planta de creu llatina: *Fig. 136*.
Planta trevolada: *Fig. 137*.
Plat amb guatlla: Atribut de sant Nicolau de Tolentino.
Plat amb menjar d'un pobre: Atribut de sant Basili.
Plat amb peix: Atribut de sant Rafael i sant Tobies.
Plat amb pits: Atribut de santa Àgueda.
Plat amb queixals: Atribut de santa Apol·lònia.
Plat amb raïm: Atribut de sant Antoni de Pàdua.
Plat amb ulls: Atribut de santa Llúcia.
Plateresc: Estil arquitectònic dins el renaixement que emprà motius d'ornaments de gran quantitat de fullatge.
Plebania: Nom medieval de l'altar del rector en les esglésies de religiosos i comunitats de beneficiats.
Plebanus: Sacerdot davant d'una plebs peculiar, és a dir, el rector.
Plebes (*plebs*): Originàriament significava la circumscripció subjecta a la jurisdicció espiritual del bisbe; més tard va significar també la del rector; des de l'època carolíngia significa també els baptisteris, i les *ecclesiae baptismales*, és a dir, les esglésies parroquials que avui encara són conegudes a Itàlia amb el nom de *pieve*, i a Catalunya amb el nom de plebà com el de Montblanc que equival al que té jurisdicció en una circumscripció.
Plec de condicions: Documents del projecte d'una construcció amb condicions per la seva construcció.
Plenarium: **1.** Significa el lliçonari complet, es diu en contraposició a *comes* per tal com no conté, com aquest, els començaments de les lectures sinó la llur totalitat; **2.** En sentit estricte significava els lliçonaris que no sols contenien les epístoles sinó també els evangelis, fos formant un llibre sol, fos formant dos llibres, l'un darrera l'altre; **3.** Nom que a l'edat mitjana es donava al missal complet.
Plica: **1.** L'ornamentació de l'humeral litúrgic i de l'alba. **2.** En diplomàtica, és el plec que es fa normalment sota la part anomenada escatocol.
Plint: Part inferior de forma quadrada de la base de la columna.
Ploma d'au: Atribut de sant Iu, santa Justa i santa Rufina, sant Ramon de Penyafort, sants escriptors i santa Teresa de Jesús.
Ploma de paó: Atribut de sant Libori.
Ploms (pallofes): Diner intern que les esglésies d'una certa importància disposaven. V. *Bursa de pallofes*.
Plumacium: Nom que en l'edat mitjana es donava al coixí.
Pluviale (*cappa*, capa del cor, mantell de vespres, mantell d'encensar, *mantus*): **1.** Capa llarga fins als peus, quan està estesa, de forma semicircular, amb ornamentació vertical a les dues bandes de davant i amb un ornament en forma d'escut a l'esquena. Sol ésser de seda, per més que no és d'estricte precepte; està lligada amb els colors litúrgics; tots els clergues la poden portar, per més que de consuetud la porten solament el prevere i el bisbe. Es ferma del davant amb un fermall i unes anelles que estan col·locats en una mena de botonera o per medi de gafes (*formale, fibula, morsus, firmale, firmarium, monile, pectorale, tarsellus*). Ja cap a les darreries de l'edat mitjana la capa pluvial es feia amb preferència de seda, sovint amb figures brodades amb or sobre la seda. L'escut del darrera la capa era, en el seu origen, una caputxa que del segle XI ja no tenia cap ús pràctic, era una caputxa simplement ornamental; al segle XIV esdevingué un afegitó que en un principi va créixer cada dia més fins que al segle XVII arribà al mig de l'esquena. A les darreries de l'edat mitjana es donava molta importància a la tanca de la capa ricament exornada. Els inventaris d'aquell temps i les riques tanques de pluvials que s'han conservat ens ho comproven. Vegi's, per exemple, les capes pluvials del Museu Diocesà de Barcelona. La capa pluvial entrà en les funcions litúrgiques al segle X, en substitució de la casulla, l'ús de la qual es restringí cada dia més, fins que el 1100 es quedà fixat com a vestit exclusiu de la missa. La capa deriva de la capa clerical o monacal dels segles VIII i IX. **2.** Mantell que es portava en les cerimònies del culte en el cor i en les processons, distingint-se de la casulla acampanada per la caputxa i per ésser tallada, o almenys molt oberta del davant (*cappa pluvialis*).
Poderes: **1.** Túnica que arriba fins als peus; **2.** Nom que en els primers temps de l'edat mitjana es donava a l'alba.
Poesia litúrgica: Les oracions i els càntics de caràcter litúrgic. La seva estructura és lliure com el *Gloria*, el *Te Deum*, el prefaci, els responsoris de les lliçons de l'ofici o és versificada com els himnes, les proses, les seqüències, els oficis rimats, etc. Aquests són de forma mètrica (segons la quantitat); així són els himnes del breviari més antics i els himnes del renaixement que, o són de caràcter rítmic, o com les poesies procedents de la segona meitat de l'edat mitjana o els himnes, seqüències i oficis rimats de les darreries del mateix temps.
Policarp, bisbe i màrtir (On. 23 de febrer): Els seus atributs són flames i cor.
Polleguera: Peça de pedra viva, de ferro o d'altra matèria dura col·locada a terra que te un ull dins el qual gira un piu que fa d'eix de rotació.
Polyandrium: (de *poliandros* ric en homes, poblat): **1.** Lloc d'enterrament per molts; **2.** Nom medieval provinent del grec per designar el pati de l'església, avui encara apareix en el prefaci de la consagració del pati de l'església.
Polychrónion (*polychhronismós*): Nom grec de les aclamacions solemnes i desigs de llarga vida. En el ritu grec es canten en les grans festivitats després de la missa pontifical, mentre la processó acompanya el bisbe al seu palau.
Polyéleon: Càntic del ritu grec compost de versets dels salms 134 i 135, i cantat en l'*ordros (laudes)* durant el qual el sacerdot encensa l'altar, el presbiteri, el retaule, la nau de l'església i els que assisteixen a l'església.
Polykándelon: Nom grec d'un llantier amb molts llantions.
Polystayrion: Casulla amb moltes creus brodades o entreteixides que era en el seu origen privativa del patriarca grec i que, al segle IV també va ésser usada pels metropolitans. Les escultures ja la representen en el segle XI; és citada documentalment per primera vegada al segle XII.
Pomellum: Nom que en l'edat mitjana es donava al nus (nudus) del calze.

Pomum calefactorium: Escalfeta amb la qual el celebrant i els ministres s'escalfaven els dits a l'hivern mentre celebraven a l'altar. Consistia en una bola de plata o d'altre metall plena d'aigua calenta, d'un ferro vermell, de brases de carbó; es passava per les mans. Els inventaris de l'edat mitjana registren aquesta classe d'escalfetes en gran nombre.

Ponç de Velley, bisbe i monjo de la Cartoixa (On. 13 de desembre): El seu atribut és la casulla.

Ponç, màrtir i senador romà (On. 14 de maig): Els seus atributs són casulla, ganivet i ídol.

Pont: Atribut de sant Ermengol, sant Gonçal d'Amarante i sant Telm.

Pontifical. V. *Missa solemne*.

Pontificale: (*Liber pontificalis,* antigament *liber episcopalis, liber ministerialis, ordinarium episcopi*): *Abans del concili Vaticà II*: Llibre litúrgic del ritu romà on hi ha formularis (cerimònies i oracions) de l'administració de sagraments reservada al bisbe (confirmació i ordenació) i benediccions (benedicció d'abat i d'abadessa, consagració de reis, vestició de monges, consagració dels sants olis, d'esglésies, d'altars i ares) i actes litúrgics jurisdiccionals del bisbe (degradació d'eclesiàstics, reconciliació de penitents, visita pastoral, etc.). Els llibres més antics d'aquesta classe que s'han conservat són del segle IX. Fins molt endins de l'edat mitjana aquests llibres contenien, a més de les cerimònies episcopals, moltes que no ho eren i que a poc a poc van ésser expurgades. El primer pontifical imprès aparegué a Roma el 1485. El *Pontificale romanum* publicat per Climent VIII en 1596 i prescrit pels dominis del ritu romà, revisat per Urbà VIII el 1646 i ampliat per Benet XIV el 752 i Lleó XIII el 1888, posà fi a la diversitat confusionària de formularis no solament dels pontificals medievals sinó, fins i tot dels impresos.

Pontificals (*pontificalia*): **1.** Segons el cànon 337 de l'antic Dret Canònic en sentit litúrgic jurídic signifiquen totes aquelles funcions practicades pel bisbe en les quals, per la prescripció litúrgica, el bisbe ha d'anar revestit de les insígnies episcopals com són la mitra i el bàcul que es requereixen en la missa pontifical, en conferir ordes sagrats, en les vespres solemnes pontificals, etc. En sentit litúrgic significa tots els privilegis i distincions que la litúrgia concedeix al bisbe. En aquest segon sentit comprèn el dret de servir-se, quan celebra certes funcions litúrgiques o hi pren part, de certs vestits distintius, de certs uniformes (abans del concili Vaticà II: sabates pontificals, mitges pontificals, guants pontificals, tunicel·la, dalmàtica, racional), de fer ús de certs ornaments distintius (mitra, crossa, pal·li) i de certs utensilis (palmatòria, tron o reclinatori i baldaquí). **2.** Certes accions l'acompliment de les quals està reservat al bisbe, accions litúrgiques com el conferir ordes, consagració d'esglésies i d'altars, benedicció d'abats, i d'abadesses, vestició de religioses, etc. **3.** El fet de celebrar altres funcions no reservades al bisbe com la missa solemne, les cerimònies de Setmana Santa, o celebrar les exèquies amb la solemnitat prescrita, quan el bisbe hi pren part. Els pontificals són concedits amb més o menys limitacions als abats i altres prelats inferiors.

Pontificat, any del: Pontificat papal que es comença o el dia de la seva coronació, o bé el dia de la seva elecció. Aquest últim estil fou emprat durant els pontificats de Calixt II, Innocenci II, Climent V i Urbà VIII.

Porc: Atribut de sant Antoni abat i santa Margarida.

Porcellana: Fou descoberta a la Xina (180 a.C.). És una terrissa molt fina composta de feldspat i caolí, molt transparent. Hi ha tres porcellanes: la tendra (argila i vidre triturat que es cou dos cops); d'ossos de bou calcinats i pedra de Cornualla: la dura, que s'obté afegint silicat sòdic i aigua, s'anomena barbotina. La temperatura de cocció és d'entre 1200 i 1600ºC.

Porra: Atribut de sant Fidel de Sigmaringen i sant Jaume Alfeu.

Porta dels diaques: La porta del migdia de l'*ikonostase* del ritu grec que condueix al *diaconium*.

Porta dels nuvis: La porta de moltes esglésies medievals on es feien els casaments. Sovint estava ornada amb escultures que es relacionaven amb la cerimònia que en ella es celebrava.

Portalada: Portal o porta de caràcter monumental.

Portapau: Làmina de metall (plata) ornamentada amb una creu o un calvari. Per la part del darrere porta una agafador perquè pugui ser portat amb facilitat i presentar-lo als fidels. *Fig. 82 ** Fig. 236*

Portella: Porta petita practicada en el batent d'una porta molt més gran.

Portiforium: Nom que en l'edat mitjana es donava al breviari.

Possessos: Atribut de sant Lli, sant Ubald i sant Zenó.

Postatge: V. *Lleuda*

Postcommunio: **1.** L'oració que segueix a la comunió de la missa en els ritus romà, mossàrab i ambrosià. Va precedida del *Dominus vobiscum*. En el *Gregorianum* porta sobrescrit el *ad complendum* perquè formava la conclusió de la missa. El *Postcommunio* té el caràcter petitori, solament d'una manera accidental ofereix el d'acció de gràcies; **2.** En les darreries de l'edat mitjana significava el mateix que *Communio*.

Postració (*postratio*; grec, *metánoia megále*): En sentit litúrgic significa estirar-se a terra ben llarg i de cara cap a baix. Es conserva i és potestatiu en el ritu romà solament el dia del Divendres Sant abans de començar les funcions, el dia del Dissabte Sant durant el cant de les lletanies que té lloc després de beneir les fonts, en les ordenacions de diaques i preveres, en la benedicció d'un abat, o abadessa, en la vestició d'una monja i en l'ungiment d'un rei o d'una reina si es dóna el cas. El dia del Divendres Sant significa el dol i la penitència i en els altres casos la subjecció humil, el reconeixement del no-res que som o la indignitat; ha de manifestar externament la necessitat dels auxilis que es demanen així com la constància i la intensitat de les súpliques que es fan.

Postsanctus: Oració que varia segons els dies i segons les festes, que en el ritu gal·licà seguia immediatament el *Sanctus* i que encara avui s'hi uneix en el ritu mossàrab.

Pot: Atribut de sant Cosme i sant Damià, sant Jacobé, santa Magdalena, Reis Mags, sant Rafael i santa Salomé.

Pota de cavall: Atribut de sant Eloi.

Pou: Atribut de santa Amèlia, sant Calixte i santa Genoveva.

Pradella (*pradella, bradella*): **1.** La lleixa superior de l'altar, (V. *Grades de l'altar*); **2.** El sòcol que sol haver-hi, des de l'edat mitjana ençà, al retaule. *Fig. 174*

Praecentor: Cantor de les col·legiates i comunitats que tenia el càrrec de dirigir la capella dels cantors, dit per això *episcopus chori*; en els capítols catedrals medievals, per raó de la seva importància, era una dignitat, en molts capítols d'Itàlia i de França on és conegut amb el nom de prexantre i xantre.

Praecinctorium: V. *Subcinctorium*.

Praeconium paschale: L'anunci de la Pasqua, dit també *laus paschalis*, anomenat *Exultet* per raó de la paraula que l'encapçala. És un cant davant del ciri pasqual en la cerimònia de la vigília pasqual. En ell hi ha admirablement combinats el sant entusiasme, el goig inundant, la gran volada del pensament, l'empenta vigorosa de la llengua, la magnificència de l'expressió i la majestat de la melodia plena de grandesa. Sembla que en un principi es feia per cada benedicció de ciri pasqual. Era un nou *praeconium*; poc a poc, el ciri s'anava introduint a l'aigua baptismal. Hi ha constància de formularis fixats dels quals en queden tres: l'ambrosià, el mossàrab i el romà. L'*exultet* ja apareix al segle VII, no és sabut qui el redactà. Al segle IX ja havia arraconat gairebé tots els altres formularis. Amb el temps ha caigut en desús la lloança de l'abella que era una descripció de la vida i activitat de l'eixam, tot i que se'n fa esment.

Praeparatio ad missam: Col·lecció de les oracions que serveixen al sacerdot de preparació a la santa missa; solia anar impresa en el missal al davant dels formularis de les misses. Està integrada d'una antífona, cinc salms, verset i un nombre considerable d'oracions. La *praeparatio ad missam* del missal romà, segons el *Micrologus*, ja estava en ús a Roma en els seus punts principals al segle XI. En altres indrets es resaven per a aquesta preparació els salms penitencials, o almenys, el *Miserere*.*

Praesentatio B. M. V.: Festa que a l'Orient ja estava en ús en el segle XII i que d'aquí va passar a l'Occident al segle XIV. Sixt IV (1484) la va introduir a Roma; prenent-la en el breviari romà. Sixt V el 1585 la va fer extensiva a tota l'Església. Aquesta festa té per objecte la narració, segons els evangelis apòcrifs de sant Jaume, de la translació de la Verge Maria al temple a l'edat de tres anys, per tal de rebre l'educació de les santes dones que hi vivien. Al temple va aprendre a cosir i a llegir tal i com ho expliquen els retaules dedicats a Maria Santíssima, com el de Bernat Martorell que es troba a l'església de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès. *Fig. 173*

Praetexta (*taula*): Nom que des dels primers temps del cristianisme es dóna amb preferència entre els grecs a l'altar, amb l'adjectiu *agia* o altre semblant quan la claredat de la frase ho requeria. Aquest nom està pres de la forma de l'altar que en el ritu grec encara avui té la forma de taula.

Praetexta (l'ornamentació): En l'edat mitjana es posava a la punta de l'amit, a la part davantera de les tovalles de l'altar o a la vora d'altres ornaments.

Pràxedes (On. 21 de juliol): Els seus atributs són àmfora, copa, esponja, tisores, flascó amb tapa, llàntia i manat d'herbes.

Preceptiva, clàusula: En diplomàtica, és la fórmula en la que es corrobora la voluntat de l'autor del document en forma de precepte o manament. Per exemple: "*Haec statuta inviolabiliter servari jubemus*".

Preces horarum (*preces horariae*): L'ofici diví perquè representa una oració dividida en certes hores del dia i de la nit.

Preces: **1.** Sèrie de peticions més o menys llargues que comencen amb el *kyrie eleison* i van seguides de versets amb llurs responsoris que s'havien de resar (abans del concili Vaticà II) en l'oració de *prima* i de completes, en els diumenges que eren festes semidobles, en les festes simples i fèries comuns (*preces dominicales*), o abans de l'oració de *laudes*, de les hores menors i de vespres de les fèries majors de Quaresma i de Témpores (*preces feriales*). Les *preces* ja apareixen amb el nom de *litania* en un començament amb la regla de sant Benet. En l'edat mitjana van multiplicar-se tant i van estendre's tan excessivament que el papa sant Pius V es va veure obligat, en reformar el breviari, a ordenar-les novament i a disminuir-les. La reforma del breviari feta per sant Pius X encara les va reduir més. **2.** Oracions de súplica d'un caràcter múltiple en el ritu mossàrab, que tenen la forma de lletania amb un refrany que sempre es repeteix, es troben darrera la segona epístola de la missa i en l'ofici darrera de les vespres, *tertia* i *sexta*.

Predel·la: (*Bradella*): **1.** El pla de l'altar. **2.** L'escalinata damunt la qual, des de l'edat mitjana ençà es fa descansar el retaule de l'altar. **3.** La part inferior del retaule que el recolza directament damunt l'altar.

Prefaci (*praefactio, contestatio, illatio, immolatio*): Himne solemne de lloança i d'acció de gràcies, de forma solta amb el qual es fa en tots els ritus l'entrada solemne a la consagració. Va precedit de la salutació al poble *Dominus vobiscum* i de la invitació a alçar els cors al Senyor *Sursum corda*, a donar gràcies a Déu *Gratias agamus Domino Deo nostro* i acaba amb el trisagi *Sanctus*. El celebrant en les misses solemnes el pot cantar amb to solemne. Per ésser un himne de lloança i d'acció de gràcies també és anomenat *oratio eucharistica*. En el ritu mossàrab és dit *illatio* i en el ritu gal·licà i ambrosià i els antics sagramentaris el varien en cada missa. Segons el *Leonianum* el ritu romà tenia un prefaci gairebé per cada missa; en canvi el *Gelasianum* ja només en té cinquanta quatre i el *Gregorianum* solament deu. Molt aviat en el ritu romà es va fer una reducció dels prefacis; el seu nombre era una dotzena. Són els prefacis de Nadal, de l'Epifania, de Quaresma, de Passió, de Pasqua, de l'Ascensió, de Pentecosta, de la Trinitat, de la Mare de Déu, dels Apòstols, de sant Josep, de difunts i el comú que fins al segle XVI era anomenat quotidià. El prefaci de sant Josep i el de difunts foren introduïts al segle XX. El prefaci comú (del cànon primer) que és el fonament de tots els altres, ja apareix al *Gelasianum*. Una carta apòcrifa de Gelasi (+590) acceptada per Gracià en el seu *Corpus iuris canonici*, compta nou prefacis (Pasqua, Ascensió, Pentecosta, Nadal, Epifania, festa d'Apòstol, Trinitat, *de Cruce*). El prefaci anomenat de *Beata* deu derivar d'Urbà II (1095). Alguns ordes religiosos en tenien d'altres, a més d'aquests: els agustins tenien un prefaci de sant Agustí, els franciscans i els caputxins un de sant Francesc, els benedictins el de sant Benet, els carmelites el de santa Teresa. Tenen diversos prefacis especials els missals de Lió i de Besançon. Són imitacions admirables del prefaci de missa, per la profunditat del concepte, per la

força de l'expressió del cant *Exultet*, els prefacis del ritu de la benedicció de les palmes (abans del concili Vaticà II), i els cants semblants a prefacis del conferir ordes, del consagrar esglésies i altars i del beneir abats. Després del concili Vaticà II s'han introduït altres prefacis segons consta en el missal actual.*

Premòdol de cornisa: *Fig. 128*.

Presantificats: V. *Eucologion* o *litúrgia dels presantificats*.

Presbiterat (*presbyteratus*): El presbiterat forma part de l'orde sagrat juntament amb l'episcopat i el diaconat. Des del segle XII el sotsdiaconat era considerat també un orde, era el tercer. Avui dia no existeix la figura del sotsdiaca a l'església llatina. El presbiterat s'adquireix per l'ordenació sacerdotal (*ordinatio presbyterorum*, grec, *cheirotonía ierosynê*) en força de la qual el que el rep esdevé sacerdot, és a dir, representant de Crist i mediador ordinari entre Déu i els homes; rep el caràcter sacerdotal indeleble i l'aptitud per oferir el sant sacrifici, per administrar els sagraments del baptisme, de la penitència, de l'eucaristia, de l'extremunció i altres benediccions i a la vegada participa de les gràcies necessàries per complir amb els deures i obligacions del seu estat. El ministre de l'ordenació sacerdotal, segons la doctrina de tots els ritus és exclusivament el bisbe. Pot rebre'l vàlidament tot home batejat; lícitament, però, el que abans ha estat ordenat diaca i no n'està exclòs per cap impediment canònic, com censures, irregularitats, manca d'un títol d'ordenació (aquest abans del concili Vaticà II), etc. L'ordenació sacerdotal en els ritus orientals consisteix, a més de les oracions nombroses i molt usuals, de la sola imposició de les mans i de la vestició de la casulla sacerdotal. Solament en el ritu armeni s'hi ha incorporat elements del ritu romà; l'ungiment de les mans i la tramesa del calze i de la patena són aquí practicats diversament. S'ha enriquit considerablement el ritu llatí d'aquesta ordenació durant l'edat mitjana. Així en el ritual anterior al concili Vaticà II (i en gran part en l'actual) podem distingir els següents passos: començava en el ritu abans del darrer verset del *Tractus* o de l'*Al·leluia* del gradual i es dividia en tres parts: la introducció que precedeix l'acció de l'ordenació pròpiament dita, i en la cerimònia que termina l'ordenació. La introducció està formada per l'examen, per una al·locució dirigida al poble i per un advertiment dirigit als ordenants, pel cant de les lletanies de tots els sants a la qual s'hi afegeix una triple súplica pels ordenants. L'ordenació està integrada per la imposició de les mans del bisbe i dels sacerdots presents, l'oració que hi fa referència, un càntic de consagració en forma de prefaci solemne, del posar l'estola i la casulla, d'una nova oració de consagració, del cant del *Veni Creator Spiritus*, de l'ungiment de les mans dels ordenants amb oli dels catecúmens, de la tramesa del calze amb vi del sacrifici juntament amb una patena amb l'hòstia. La part tercera o de conclusió té lloc després de la comunió de la missa d'ordenació que els ordenats celebren conjuntament amb el bisbe que ordena (concelebració). Consta d'un responsori profundament impressionant: *Iam non dico vos servos*, del rés del *Credo* per tots els preveres nous, d'una imposició de les mans com a símbol de la tramesa de la potestat de perdonar els pecats, de la promesa d'obediència al bisbe i ordinari, del bes de pau, d'una breu exhortació als preveres novells, de la benedicció. És essencial en l'ordenació sacerdotal la imposició de les mans i l'oració del bisbe que l'acompanya. Les altres cerimònies del ritual romà que apareixen en l'ordenació sacerdotal procedeixen de diverses èpoques. L'examen, que avui és una cerimònia, ja és citat en el *Gelasianum*. L'exhortació al poble apareix textualment en el Pontifical del segle IX. Les oracions que van juntament amb la imposició de les mans i la segueixen ja són en el *Leonianum* i en el *Gelasianum*. El costum de fer la imposició de mans tots els sacerdots presents ja apareix citada en els *statuta antiqua* (càn. 500) i és un element gàl·lic. La vestició de l'estola i de la casulla durant l'ordenació ja era practicada a Roma en l'època precarolíngia. L'ungiment de les mans i l'oració *Deus sanctificationum omnium auctor* procedeix de l'antic ritu gal·licà en el qual abans del segle IX ja formaven part integrant de l'ordenació sacerdotal. La tramesa del calze i de la patena pel sacrifici hi van penetrar al segle X. La concelebració dels ordenats de nou amb el bisbe celebrant, ja és citada al segle XIII. Les cerimònies de després de la comunió a la fi de la missa, són gairebé totes de les darreries de l'edat mitjana. La benedicció final és la més antiga; ja es pot comprovar en el Pontifical del segle IX. Aquesta benedicció es donava als ordenats de nou immediatament després de posar la casulla i de trametre el calze i la patena a la fi de segona part. Les parts més antigues del ritu de l'ordenació sacerdotal del Pontifical romà són una barreja d'elements de l'antic *Ordo* romà i gal·licà de l'ordenació sacerdotal.*

Presbyter assistens: *Abans del concili Vaticà II*: El prevere que estava al costat del bisbe servint-lo en celebrar la missa pontifical, en celebrar de pontifical l'ofici de vespres, o en dir missa simple. Les obligacions del *presbyter assistens* abans del concili Vaticà II estaven indicades en el *Caeremoniale episcoporum* (I cap. 7) amb tots els detalls. El prevere assistent tenia el primer lloc després del bisbe, seia a la dreta del seu tron o reclinatori, era el primer de rebre del bisbe l'abraçada de pau en la missa pontifical i en la missa i vespres de pontifical portava capa pluvial i en els altres casos vestits de cor. El prevere assistent no el podien tenir els que no posseïssin la dignitat episcopal, en no ser que tinguessin un privilegi per celebrar pontificals; les dignitats, els superiors d'ordes religiosos, els canonges i els que deien missa nova podien tenir assistent o caper solament per raó de consuetud (sempre abans del concili Vaticà II). Segons l'antic cànon 812 mai és permetia als que no eren bisbes tenir assistents, solament *honoris aut solemnitatis causa*. L'*Ordo* de Bernardus del segle XII ja el cita per Roma i l'*Ordo* del cardenal Gaetanus (ca. 1311) el nomena *capellanus*.

Presbyter: V. *Prevere* i la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua*.

Presbyterium: **1.** L'espai de l'altar i del cor reservat als sacerdots en la celebració dels actes del culte (*sacrarium, tribunal, chorus*, en el ritu grec, *bema*). **2.** Donació de diners que els papes feien el dia de la seva coronació, per Nadal i per Pasqua als cardenals i altres eclesiàstics de la cúria romana, a l'escola *cantorum*, al servei del palau i de la cúria papal.

Presons episcopals: V. *Privilegium fori*

Prevere (*presbyter*, *sacerdos*): Segons la doctrina catòlica, així com la de tots els ritus orientals, és el mediador oficial entre Déu i els fidels en tant que és el legítim representant del Déu home, Crist, Mediador etern entre Déu i els homes. És representant dels fidels perquè té la comanda de Crist de representar els homes davant de Déu, com si hagués rebut el ministeri i els poders del poble fidel essent un pur representant del mateix. Cal tenir molt present la doctrina catòlica sobre els tres graus de l'ordre que hem exposat a la Síntesi conclusiva de *Sacralia Antiqua*. La plenitud del ministeri i els poders són conferits al sacerdot per medi de l'ordenació, no tenen tant com a finalitat l'adquisició de noves gràcies pels homes, sinó la pura mediació de les gràcies de la redempció obtingudes de Crist per la seva mort en creu; o sigui l'administració i la distribució dels mitjans de la gràcia ordenats vers el fi i confiats a la seva Església. Els poder concedits comprenen: l'oferiment del sant sacrifici de la missa, l'administració dels sants sagraments (baptisme, penitència, eucaristia, extremunció o unció dels malalts), donar benediccions (car no totes estan reservades al bisbe), ésser representant de l'oració suplicatòria, predicar la paraula de Déu; tot això ha d'estar subordinat al bisbe del qual necessita llicències per l'exercici vàlid i lícit de certes facultats. El prevere es diferencia del bisbe per no tenir la plenitud del sacerdoci, per quant no pot conferir el sagrament de l'orde ni té facultat per administrar el sagrament de la confirmació segons la doctrina tradicional de l'Església.

Prex: Nom donat antigament i que tenia aquest nom perquè era l'oració litúrgica per excel·lència en el ritu gal·licà, l'oració suplicatòria en forma de lletania que cantava el diaca després de l'homilia de la missa.

Prim, màrtir (On. 3 de gener): El seu atribut és la clau.

Prima (*hora prima* i també *hora secunda*): *Abans del concili Vaticà II:* Es considerava la primera de les quatre hores menors de l'ofici. En el ritu romà començava amb el *Pater, Ave, Credo*, el verset *Deus in adiutorium* i l'himne que sempre es repetia *Jam lucis orto sidere*. Es dividia en dues parts: la primera constava de tres o quatre salms, el símbol *Quicumque* en cas que es resés, el capítol amb un responsori breu, les *preces dominicales o feriales* i una oració. La segona part estava formada per la lectura del martirologi, l'oració següent a Maria i als sants, una oració per tal d'obtenir la protecció divinal en el dia que comença, una *lectio brevis* i la benedicció final. La segona part era l'*Officium capituli*, afegit gairebé sense variacions a la *prima*, abans tenia el caràcter de funció independent. La *prima* de l'ofici monàstic es diferenciava d'aquesta gairebé només pel nombre de salms. Es va introduir, segons Cassià (+435), cap al 395 com una segona *matutina* (segones *laudes*) en el convent de Betlem on ell era monjo. Aquesta innovació va tenir pocs imitadors a l'Orient, en canvi a l'Occident, al segle VI, ja havia guanyat gran extensió. Després del concili Vaticà II la *prima* pràcticament s'ha derogat.*

Primicerius cantorum (*prior, primus scholae*): V. *Schola cantorum*.

Primikerion: És un canelobre d'un sol bec que es du encès per acompanyar el bisbe en les funcions litúrgiques, és un paral·lel de la palmatòria (*bugia*) del ritu romà.

Prior: En alguns monestirs i ordes religiosos el superior o el prelat ordinari del convent. En altres ordes i monestirs el segon prelat després de l'abat. V. *Cluny*

Privilegi de l'altar: *Abans del concili Vaticà II*: **1.** Quan és l'altar privilegiat; **2.** Privilegi personal en força del qual el sacerdot que el posseeix pot guanyar una indulgència plenària aplicable a l'ànima del difunt en sufragi del qual celebra el sant sacrifici, celebri sobre l'altar que vulgui. Afirmava la normativa abans del concili Vaticà II que era precís, si la rúbrica ho permetia, que la missa es celebrés amb ornaments de color negre. Avui dia el color negre s'ha abolit.*

Privilegi papal: Concessió d'una gràcia, benefici o favor per part del Papa de Roma plasmat en un document. Hi ha dues classes de privilegis papals: els solemnes i els simples.

Privilegi papal simple: És el document que canvia la fórmula de perpetuïtat per una simple salutació. No té la rota, ni la subscripció del Papa ni dels cardenals, ni el Bene Valete ni el "comma".

Privilegi papal solemne: És el document que té les següents característiques: 1/ la forma de perpetuïtat al final del protocol; 2/ el triple Amén (*apprecatio*) al final del context; 3/ la rota (signe rodó) al mig de la creu; 4/ la subscripció del Papa i dels cardenals; 5/ la fórmula *Datum per manum* amb datació llarga; 6/ el *comma*, el segell de plom amb fil de seda.

Privilegi papal solemne (*Datum* o *Data* i lloc del document): Aquesta part del document –anomenat escatocol– consta de les següent parts: 1/ Dat. (*Datum* o data) i lloc; 2/ nom i títol del datari; 3/ el dia, sempre segons el sistema romà; 4/ la indicció (fins Urbà II 1088-1099) la grega, i després variable, o sigui, de l'1 de setembre, del 24 de desembre, del 25 de desembre o de l'1 de gener; 5/ l'any de l'encarnació (25 de març) o el de la nativitat (25 de desembre). I per últim, l'any del pontificat comptat pel dia de la coronació o el dia de l'elecció. Totes aquestes característiques són importants per l'autenticitat del document.

Privilegi papal solemne (destinatari): En aquest privilegi el destinatari va en datiu.

Privilegi papal solemne (fórmula *in perpetuum*): En el context del privilegi hi ha la fórmula de perpetuïtat *in perpetuum*.

Privilegi papal solemne (*intitulatio*): En aquesta part del context s'empra la fórmula "*N. Episcopus servus servorum Dei*" amb el nom del Papa sense el numeral.

Privilegi papal solemne (protocol): La primera línia s'escriu amb lletres allargades.

Privilegi papal solemne (subscripció verbal): Entre la rota i el monograma, es troba, des del papa Pasqual II (1099-1119) la fórmula "*Ego N. catholicae ecclesiae episcopus subscripsi*". Al principi el Papa escriu tota la fórmula, però tot seguit, després del 1110, ja sols escriu "*Ego*", i al final soles la "*E*" de *Ego*. Els preveres cardenals subscriuen a l'esquerra mirant el document; els bisbes cardenals al mig ; i els cardenals diaques a la dreta. Així, per exemple, "+*Ego N. diaconus cardinalis sancti N. subscriptio*".

Privilegium fori: Els clergues gaudien del *privilegium fori* (immunitat), gràcies al qual només podien ser jutjats per un tribunal eclesiàstic. Recordem que en aquest temps hi

havia milers de clergues i també milers de sacerdots. Això motiva diversos processos que reivindiquen aquell dret consuetudinari. Així, per exemple, existeixen els següents processos entre els de l'Arxiu Diocesà de Barcelona del segle XIV: un diaca d'una parròquia ajusticiat per ordre del rei, contra els consellers de la ciutat per haver detingut un clergue, contra el segrest d'un clergue, l'ajusticiament d'un clergue d'una parròquia, contra el procurador fiscal reial per haver tancat un clergue a les presons reials... El bisbe protesta freqüentment perquè a les presons civils hi ha clergues, que fins i tot han estat torturats i amb ordes. De les presons episcopals situades a la planta baixa del palau episcopal de Barcelona (a sota d'on avui hi ha la Delegació Episcopal de Mitjans de Comunicació del bisbat) tenim, gràcies als processos, molts detalls, així com del nombre de presos i dels turments que s'infligien allà o en altres llocs, especialment en les famoses presons episcopals del castell de Montbui. Però sembla que les presons episcopals eren més benignes que les civils i estaven molt poc vigilades, ja que hi ha bastants casos de fugues. Els clergues empresonats podien sortir de la presó en alguns casos, previ pagament d'una fiança.

Procedamus in pace: **1.** El comiat que es dóna a la missa del ritu ambrosià; **2.** Invitació a caminar en començar una processó del ritu llatí.

Procés eclesiàstic: És el que es produeix en el Tribunal eclesiàstic de cada diòcesi. A Barcelona comencen ja el 1301, formant una sèrie arxivística des del 1324 de gran interès per a la història. V. J.M. Martí i Bonet i altres: *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona* (Barcelona, 1984).

Processio (*processus*): Nom que en els temps primers del cristianisme es donava a la missa, tenia aquest nom per la processó solemne que feia la clerecia que hi prenia part.

Processionale: Llibre litúrgic del ritu romà en el qual estan reunits els càntics i les oracions que es diuen en fer-se una processó.

Processó (*processio*): Tota marxa de caràcter litúrgic sigui independent, com la processó, per exemple, per anar a rebre el senyor bisbe, sigui la processó de les lletanies, la processó del Corpus, les romeries, les processons de relíquies... Hi ha processons que formen part integrant d'un acte litúrgic com la processó de les candeles per la Candelera, o la de les palmes pel Ram, la processó que va a cercar el bisbe que ha de celebrar de pontifical, la d'anar a beneir les fonts o a enterrar els morts al cementiri; les processons que en molts indrets es fan els diumenges de Quaresma –en les denominades *stationes*– o els diumenges entre Pasqua i l'Ascensió abans de la missa major. Les processons o són ordinàries, les que tots els anys es repeteixen en una mateixa diada, o extraordinàries, que es fan per raons desacostumades com la processó per rebre el senyor bisbe, visitació del rector, per pregàries en necessitats públiques (*supplicationes, rogationes*...), per accions de gràcies, processons de relíquies, la processó per la consagració d'una església, etc. El ritu que s'ha d'observar en fer una processó està assenyalat en l'antic Ritual romà. S'han d'obrir amb la creu processional. El costum de fer processons data dels temps més remots del cristianisme. A la fi del segle IV les processons estaven ja molt esteses; a finals de l'edat mitjana van tenir el màxim esplendor. La nostra vida és una processó (pelegrinatge) cap al cel.*

Processó de les candeles: Processó que es fa el dia de la Candelera abans de la missa major en la qual els preveres i els altres que hi prenen part duen candeles enceses. Segueix la benedicció de les candeles per la qual esdevenen sagramentals i la distribució que en fa el celebrant. El *Gregorianum* ja parla d'aquesta processó. El *Liber Pontificalis* la cita al segle VII en la vida del papa Sergi (701), Beda (736) ja parla del costum de portar les candeles enceses. Que aquesta processó sigui una transformació de les festes Lupercals i de les lustracions del mes de febrer poc importa. Sabem pel *Gregorianum* que una festa semblant es feia per la Nativitat de la mare de Déu. La benedicció de les candeles sembla que apareix al segle X, abans d'aquesta data res se sap d'ella i els formularis emprats per ella en l'edat mitjana eren molt diversos.

Processó de corpus: V. *Custòdia* **

Processó de la missa: Són les d'entrada, és a dir les que fan els ministres sagrats avançant vers l'altar (per la *via sacra*) mentre el poble fidel entona un cant que el guia cap a la festa que celebra l'Església aquell dia. També hi ha processó per anar a proclamar l'Evangeli, o processó de les ofrenes (a l'ofertori), o per anar a combregar...**

Processó del ram: Processó que simbolitza l'entrada de Jesús a Jerusalem, es fa el diumenge del Ram, immediatament després de la benedicció de les palmes i els que hi prenen part duent palmes beneïdes a les mans. Allà on és possible s'acostuma a donar la volta entorn de l'església. En aquesta festivitat, abans que la processó tornés a entrar a l'església —abans del concili Vaticà II— hi entraven dos cantors que tancaven les portes i cantaven *Gloria laus et honor* alternant amb els de fora. Després el cruciferari donava tres cops amb l'asta de la creu, les portes s'obrien i la processó entrava a l'església. Era molt emocionant i significatiu. La processó del ram, segons un testimoni d'Amalari, ja era coneguda a França al segle IX; a Roma, segons l'*Ordo* de Mabillon, encara no era coneguda en aquesta data, ben aviat, però s'arrelà aquí. A la segona meitat de l'edat mitjana era practicada per tot arreu. Sovint es portava una creu o evangeliari com a símbol del Salvador; a Alemanya, des de finals de l'edat mitjana hi anava un home sobre un ase, representant el Salvador, també conegut com "l'ase de les palmes". Sovint es feia processó d'una església cap una altra, representant Betània aquella on es feia la benedicció, i Jerusalem l'església on s'hi celebrava la missa. En la processó es feia un acte d'acatament a la creu, a l'evangeliari o a l'ase, estenent roba sumptuosa o capes pluvials per on passaven. *Fig. 201*

Processó de les relíquies: *Abans del concili Vaticà II*: Processó en la qual els clergues anaven vestits amb les vestidures sagrades i amb el cap descobert. Sota tàlem s'hi duien solament el *Lignum Crucis* i les relíquies dels instruments de la passió. V. *Instruments de la passió*.

Proclamatio: V. *Amonestacions*.

Procuració, dret de: V. *Dret de visita*. Diners o menja que calia

pagar al bisbe que visitava una parròquia. La peculiaritat després de 1336 (papa Benet XII) era que la quantitat de diners de les parròquies visitades pel bisbe, podia provenir no de cada parròquia individualment, sinó d'una parròquia més rica que ajudava la pobra en compliment d'aquest dret de procuració. El preu eren unes 3 lliures i 15 sous al segle XIV.

Proeóstia: En el ritu grec, la preparació per les festes immòbils del Senyor, de la Mare de Déu que, algunes vegades, arriba a comprendre cinc dies.

Profecies: **1.** Les lectures de l'Antic Testament que es llegien el dia del Dissabte Sant i la vigília de Pentecosta abans de beneir les fonts. Contenien els passatges típics que fan referència al baptisme i constitueixen la darrera preparació dels catecúmens. El seu nombre era dotze pel Dissabte Sant (o vigília de Pasqua) i sis per a la vigília de Pentecosta. Al segle XII a Roma ja era el seu nombre igual, però es llegien en llatí i en grec. El *Gelasianum* en té deu pels dos dies, en canvi, el *Gregorianum* en té solament quatre. Fora de Roma, en l'edat mitjana, el nombre variava, aquí eren quatre, allà sis, a un altre lloc dotze i fins a algun catorze. El *Gelasianum* i el *Gregorianum* ja tenen una oració darrera cada profecia. **2.** La primera de les tres lectures de la missa que en el ritu ambrosià sempre és de l'Antic Testament i en el mossàrab la majoria de les vegades.

Professio fidei tridentina: El prestar la confessió de fe redactada pel concili Tridenti. V. *Confessió de fe tridentina*.

Profestum: Nom que es donava en l'edat mitjana a la vigília d'una gran festa.

Prohibitiva clàusula: En diplomàtica, és la fórmula en la qual es sanciona la prohibició de l'autor del document. Per exemple: "*Nulli ergo hominem liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere*". En els documents pontificis s'empren les fórmules: "*statuentes*", "*decernentes*", "*nulli ergo*"... o simplement la paraula "*decretum*".

Projecció isomètrica: *Fig. 141*.

Prokeímeno: El verset d'un salm que precedeix la lectura d'una peça litúrgica o de l'ofici del ritu grec.

Promulgació: En diplomàtica, és la part del document que introdueix –amb fórmules molt breus– la concessió o negació dels drets objecte dels documents. Normalment són les següents fórmules: "*Itaque notum sit omnibus*"; "*Qua propter cognitum fieri volumus cum eis nostri regni principibus*", o simplement "*Notum sit...*", "*Noveritis*", "*Cognoscant universi*", "*Clarefacio*".

Pronaos: Significa el nàrtex.

Pronaus: Nom relacionat amb el francès *próne* derivat de *praeconium* i que significa la prèdica, les oracions i amonestacions que es llegeixen després de l'evangeli de la missa.

Prongiasména: En el ritu grec la litúrgia dels presantificats, el pa consagrat a l'avançada els diumenges de Quaresma per la missa de presantificats dels dimecres, dissabtes i festes que s'escauen entre setmana.

Próodos: Nom que es dóna en grec a la processó.

Propileu: Vestíbul d'un temple; peristil de columnes.

Propitiatorium: Significa segons Durandus, probablement un sagrari col·locat sobre l'altar per contenir el Santíssim, segons el Sacramentari de Ratold de Corbie l'altar, i segons el *Liber Pontificalis*, molt probablement, la mesa de l'altar.

Propium diocesseos vel ordinis: *Abans del concili Vaticà II*: Era l'apèndix del missal i del breviari romà que contenia les parts variables de la missa i de l'ofici de les festes pròpies d'una diòcesi o d'un orde.

Propium de tempore: Part del missal i del breviari que conté les oracions, lectures, i cants variables de la missa i de l'ofici dels dies feiners i dels diumenges de l'any eclesiàstic i d'algunes festes introduïdes en el mateix (Nadal, Epifania i les festes d'entremig de sant Esteve, sant Joan Evangelista, sant Tomàs de Canterbury, sant Silvestre, Circumcisió, Nom de Jesús, Pasqua, Ascensió, Pentecosta, Santíssima Trinitat, Corpus...).*

Proprium Sanctorum: La part del missal i del breviari que conté les festes del Senyor no compreses en el *proprium de tempore*, les oracions de les festes de la Mare de Déu, les dels àngels i dels sants, així com les lectures i cants propis de la missa i de l'ofici.

Prosa: Nom que a França, durant l'edat mitjana, es donava a les seqüències.

Proseychésagía: Oració santa; nom que en el ritu grec es dóna a l'ofici.

Proskomidi (*proskomidè*): La preparació en la *prothesis*, que es fa en el ritu grec, dels dons del sacrifici abans de començar la missa i amb unes cerimònies i oracions plenes de simbolisme. Primerament el prevere talla amb la santa llança el segell del pa destinat al sacrifici, el posa en el disc i el puny amb la santa llança. Beneeix després el vi i l'aigua que el diaca tira al calze, pren del segon pa del sacrifici una partícula en honor de la Verge Maria, dels tres altres en pren nou partícules en honor de sant Joan Baptista, dels profetes, apòstols i altres sants; posa també aquestes partícules en el disc que tapa amb l'*asteriskos*, i disc i calze són coberts amb un vel petit i un i altres amb el gran vel dit *aér*; s'encensa la *prothesiuus*, es diu una oració i la preparació acaba amb una benedicció.

Proskynema: La gran inclinació de cap (*inclinatio magna*) que es fa en el ritu grec, davant la creu, davant les imatges, davant d'una alta autoritat eclesiàstica i davant el cor.

Prosómoin: Cançó del ritu grec que no es canta amb melodia pròpia sinó amb melodia manllevada a altra cançó.

Prosophora (*prosophorá*): **1.** L'oblata plana i rodona del ritu grec de la qual el prevere talla solemnement en el *proskomidi*, a la *prothesis*, les partícules que serveixen per la consagració. Se'n requereixen cinc. La primera és partida per una creu en quatre parts i té la inscripció IC (*Jesús*), XC (*Christus*) NI, KA (*nika*) assenyala la partícula principal de la qual és tallat el segell (*sphragis*); de la segona se'n treu una partícula en honor de la mare de Déu; les altres nou partícules en honor de sant Joan Baptista, els Profetes, dels Apòstols, etc. (V. *Proskomidi*). **2.** En sentit derivat significa la griala on es posa el pa del sacrifici abans del *prokomidi*.

Protésion: Nom que en el ritu grec es donava el calze que avui té la mateixa forma que el calze del ritu llatí.

Prothesis (*prothesis*): Nom que es dóna en grec: **1.** A la taula en la qual s'acompleix la solemne cerimònia del *proskomidi* del

ritu grec (preparació de l'oblata); **2.** Als espais laterals de la part esquerra de l'altar al costat del *béma* (espai de l'altar) de l'església del ritu grec que tenen sovint un absis i en els quals hi ha la taula de la *prothesis*.

Protocol: En arxivística o diplomàtica és la primera part d'un document abans de tractar l'argument principal.

Protonotari, protonotari apostòlic: **1.** El vertader protonotari era un dels set protonotaris que formaven el col·legi notarial de la cancelleria papal; prenien el nom de *protonotari de numero participantium* per tal com participaven de les entrades de la cancelleria. Va ser al segle XIV que van prendre el nom de protonotaris, fins aquella data eren simples notaris; **2.** Notari titular o notari de nom. N'hi ha de tres classes: *supernumerarii, ad instar participantium*i titulars o notaris. Tots els protonotaris són prelats, però solament els vertaders protonotaris i els de les dues primeres classes tenen dret als pontificals, o sigui presidir –com un bisbe– les misses o oficis pontificals, i encara segons les regles del *motu proprio* de sant Pius X *Inter multiplices*, de 21 de febrer de 1905, el qual regula fins al darrer detall les funcions litúrgiques dels vertaders notaris i dels titulars.*

Protopsáltes: El director dels dos cors de cantors en la missa i en l'ofici del ritu grec.

Provisor: Cap dels tribunals eclesiàstics, avui anomenat vicari judicial. Ocupa el tercer lloc en dignitat, després del bisbe i del vicari general.

Psallendum: Responsori del ritu mossàrab que es diu a la missa entre la profecia, lectura de l'Antic Testament i l'epístola, i que en certes festivitats es cantava després de les matines i de les vespres.

Psalmellus: Verset curt de la Sagrada Escriptura corresponent a la diada, que es canta en el ritu ambroisà després de la lectura de l'Antic Testament i de l'epístola.

Psalmi familiares: Alguns salms que s'acostumaven a resar després d'una o algunes hores juntament amb una oració. Eren usuals en l'edat mitjana en les esglésies de comunitats de beneficiats i en els convents. Es resaven els dies d'ofici de fèria en els quals no s'esqueia cap festivitat, exceptuat el temps comprès entre la Dominica *in albis* i Pentecosta. Prenien el nom de *familiares* perquè es resaven pels familiars de la comunitat i del convent, això és pels de la família, pels amics, pels benefactors i pels que tenien carta de germandat; en una de les dues oracions que es resaven al seu darrera, es pregava pels familiars vivents i en la segona pels familiars difunts. Actualment, des del 16 de juny de 2011, tots els canonges catalans (de Tarragona, Barcelona, Lleida, Girona, Tortosa, Urgell, Vic i Solsona) estan agermanats i poden compartir els cors de les respectives catedrals i els sufragis comuns de difunts. Les diòcesis de Terrassa i Sant Feliu de Llobregat no tenen canonges.

Psalmodia (*psalmodia divina*): Nom de l'ofici que té per fonament principal el cant dels salms.

Psalmus responsorialis: El salm gradual que es cantava després de l'epístola, i del qual és una supervivència el gradual d'avui.

Psaltéeerion: Llibre litúrgic del ritu grec que conté els salms. Està dividit en vint parts (*káthisma*), que alhora es subdividien en tres (*stásis*). Es diuen *káthisma* les primeres perquè es pot seure mentre es llegeixen els salms i s'anomenen *stásis* les segones per tal com en dir-se el *Gloria Patri* amb el qual acaben s'ha d'estar dret.

Psalterium Beatae Mariae Virginis: **1.** El rosari (devoció molt popular) es diu també salteri perquè quan es resa tot (ens referim a abans del papa Joan Pau II), comprèn tantes Avemaries com salms té el salteri de la Sagrada Escriptura; **2.** En la llengua de les darreries de l'edat mitjana les oracions rimades en les quals es contemplen les gràcies, les figures o la vida de la Mare de Déu. Correlativament al salteri constava de tres parts de cinquanta estrofes cada una. Joan Pau II ha posat una quarta part. Solen començar amb un *Ave*, *Salve* o qualsevol altra salutació. No sols en el seu nombre també en el seu context i en el seu contingut s'adapten als salms; o almenys és un intent.

Psalterium gallicanum: La segona esmena del salteri de l'Itala feta per sant Jeroni el 392, introduïda per Gregori de Tours en el ritu gal·licà, la qual esdevingué usual per tota la Gàl·lia. D'aquí a poc a poc s'estengué arreu, fins i tot a Itàlia i posteriorment, prescrita fins a Roma mateix per sant Pius V per al rés de l'ofici diví.

Psalterium romanum: El text del salteri de l'Itala revisat per sant Jeroni el 383 i introduït pel papa sant Damas en la litúrgia romana. D'aquí pren el nom de *psalterium romanum*. D'aquest salteri són tretes la majoria de les antífones, els responsoris de la missa i de l'ofici. Dels salms íntegres hi ha solament el *Venite adoremus* que és l'únic que va ésser respectat per sant Pius V en fer la reforma del breviari acceptant el *Psalterium gallicanum* fins i tot per als salms del Ritual i del Pontifical.

Psichosábbaton (*sábbaton tón psichon*): El dissabte de Pentecosta que en el ritu grec es fa commemoració de tots els difunts, de la mateixa manera que el ritu llatí en fa commemoració el dia dels morts (2 de novembre).

Publicates (*publicatio pro sacra ordinatione*): *Abans del concili Vaticà II*: Proclames fetes públicament a l'església d'aquells que eren candidats a rebre els ordes sagrats. En ells es seguia el mateix procediment que en les amonestacions (matrimonials), amb la diferència que les publicates es llegien una sola vegada. No precisava que les *publicates* es llegissin a l'hora de la missa major d'un dia de festa; era suficient que es donessin a conèixer en una missa de qualsevol dia en la qual hi assistís un bon nombre de fidels (sempre, però, abans de la disciplina del concili Vaticà II).

Publicatio (*pro sacra ordinatione*): V. *Les publicates*

Publicatio matrimonialis: V. *Amonestacions*.

Pugnalia: Els punys dels guants pontificals.

Pugularis: Nom de la *fístula* eucarística.

Pulpitale: Nom que es dóna a l'edat mitjana al drap de tapar el missal.

Pulpitum: **1.** L'ambó; **2.** La trona; **3.** El faristol portàtil.

Pulpitum parvum: El faristol de dir missa que es posava sobre l'altar.

Pulvinar: V. *Coixí*.

Punt d'arc: *Fig. 12*.

Punt d'honor: En heràldica, punts de l'escut. V. *Heràldica*

Punt llombrígol: En heràldica, punts de l'escut. V. *Heràldica*

Punta de diamant: Motiu decoratiu de forma piramidal que sol presentar-se alineat repetidament.

Punts de l'escut: N'hi ha dos: el punt d'honor i el punt llombrígol. Les posicions són les següents: a la part exterior cap, punta, destra i sinistra. La part interna està dividida en nou posicions (tres per tres), que es denominen (començant per dalt i d'esquerra a dreta) cantó destre del cap, centre del camp, cantó sinistre del cap. A la part del mig: flanc destre, abisme, centre a cor i flanc sinistre. A les posicions més baixes trobem el cantó destre de la punta, centre de la punta i cantó sinistre de la punta. V. *Heràldica*

Punxó: Instrument d'acer amb un extrem acabat en punta i altre formant una cabota plana sobre la qual es donen cops amb la maceta o el martell per desbastar la pedra o per foradar-la. En orfebreria es diu la marca de l'orfebre. *Fig. 233*

Punyal: Atribut de sant Àngel, santa Bibiana, santa Irene, sant Joan de Prado, santa Llúcia, sant Pere màrtir, sants soldats que porten el punyal a la cintura, santa Victòria i sant Venceslau.

Purgatori (ànimes): Atribut de sant Gregori el Gran, sant Nicolau de Tolentino, sant Simó Stock, santa Odília, santa Teresa de Jesús.

Purificació: *Abans del concili Vaticà II*: És eixugar el calze i els llavis del celebrant després de combregar. La purificació era doble, la primera es feia només amb vi que era abocat al calze i begut pel celebrant; la segona es feia igualment amb vi i amb aigua. Acabava eixugant els dits i els llavis del celebrant amb el purificador (*purificatorium*). Durant la primera, el sacerdot deia *Quod ore sumpsimus,* que ja apareix al *Leonianum* com a *postcommunio*, i durant la segona deia *Corpus tuum, Domine quod sumpsi*, etc.. El ritu de la purificació era múltiple en l'edat mitjana, especialment era emprat en ell solament vi; fins i tot ho trobem a Roma en l'*Ordo* Burkard d'Strasburg de 1502. Antigament la purificació es feia sovint a la "piscina" o a la sagristia en lloc de l'altar. El missal de sant Pius V va unificar el ritu de la purificació.*

Purificador (*Astersorium, extersorium, purificatorium*): Drap de tela de forma allargada que serveix per purificar els dits mullats i els llavis, després de sumida la segona ablució; es deixa entre el calze i la patena fins a l'hora de l'ofertori, després fins al *Communio* es col·loca a la dreta del corporal. No precisa que sigui beneït. Abans del concili Vaticà II, sempre era i és costum de purificar i d'eixugar el calze. Ja es fa esment d'un drap que servia per això en el segle XI, però fins al segle XVI encara no estava estès per tot arreu. El costum de portar-lo a l'altar data de la fi de l'edat mitjana i es generalitzà amb la introducció del missal romà. Aquí i allà hi havia una capseta per guardar el purificador, anomenada *copertorium* en un inventari del tresor apostòlic de 1295.*

Purificatorium: V. *Purificador*.

Pyxis: Receptacle per contenir i distribuir la sagrada comunió (V. *Ciborium* o *Copó*). En l'edat mitjana, fins al segle XIII era una capsa de metall, vori o fusta, petita, sense peu, cilíndrica, amb tapa plana o de forma de bola i ricament esculturada. Gairebé mai era un vas de forma de calze amb tapa en forma de volta; tenia, doncs, una aparença diversa a la que té el copó actualment. En el llenguatge comú es deia *globum*.

Q

Quadrada: Peça de marbre escollit d'uns cinquanta o seixanta centímetres de costat, especial per construir posada de pla, peus drets o pilars.

Quadrafoli: Motiu ornamental d'estil gòtic que forma un espai buit semblant una flor.

Quadragesima: V. *Quaresma*.

Quadrat, escut: V. *Escuts* i fig. *201*

Quadrilong, escut: V. *Escuts* i fig. *201*

Quadrilong alemany, escut: V. *Escuts* i fig. *201*

Quadrilong anglès, escut: V. *Escuts* i fig. *201*

Quadrilong francès, escut: V. *Escuts* i fig. *201*

Quadrilong hispànic, escut: V. *Escuts* i fig. *201*

Quadruplum: La quarta veu en el cant polifònic o de moltes veus.

Quaresma: És el temps litúrgic en què el cristià es prepara per a la Pasqua. És el temps comprès entre els dimecres de cendra i el migdia del Dijous Sant. Durant aquest temps, abans del concili Vaticà II s'havia d'observar el dejuni tots els dies que no eren diumenges. S'anomena Quaresma perquè els dies que s'havia de dejunar eren quaranta. El temps de Quaresma es distingia del temps preparatori a la mateixa perquè les fèries del temps quaresmal eren *feriae maiores*, tenien missa pròpia i després del *Postcommunio* una oració especial dita *oratio super populum*; el *Benedictus* i el *Magnificat* tenien versets, antífones i oracions pròpies. En el ritu grec, responent a les prescripcions del cànon 49 del concili de Laodicea, durant la Quaresma solament es celebra la missa els dissabtes, els diumenges, la festa de l'Anunciació i el Dijous Sant. Els dimecres i divendres es celebra la litúrgia dels presantificats; els altres dies no tenen festa eucarística. Dels temps primers del cristianisme ençà el ritu romà té unes observances totes diferents. Les fèries del temps de Quaresma, com es pot comprovar pel *Gelasianum* i sant Gregori el Gran, van tenir un formulari de la missa propi. Al començament del segle VIII a Roma sols el dijous no el tenia. Els temps de 40 dies de dejuni com a preparació per la Pasqua ja és conegut al segle IV.* *Fig. 287*

Quart bocell invers: *Fig. 114*.

Quart bocell: *Fig. 114*.

Queixal: Cadascuna de les peces de construcció que surten en relació de les altres que no surten tant i que tenen per finalitat encaixar amb les de l'edifici del costat.

Queixal: Atribut de santa Apol·lònia. *Fig. 199*

Quicumque: V. *Símbol de fe de sant Atanasi*.

Quinquagèsima: *Abans del concili Vaticà II*: **1.** El tercer diumenge dels tres d'abans de Quaresma, és a dir, cinquanta dies abans de Pasqua; **2.** El temps de cinquanta dies que va de Pasqua a Pentecosta.*

Quintí, màrtir (On. 31 d'octubre): Els seus atributs són àngel, clau i graella.

Quirze, màrtir (On. 16 de juny): Els seus atributs són calderó d'oli, ganivet, senglar i serra.

Quis evadet, humilitas: Frase de sant Antoni Abat

Quis ut Deus: Frase de l'arcàngel sant Miquel.

Quitèria, verge i màrtir (On. 22 de maig): Els seus atributs són tall al coll, ganivet, gos, cadena amb dimoni o animal i lliri.

R

Rabat (mot francès): Distintiu del clergue. Espècie de pitet col·locat a la part davantera del coll de la sotana que tenia entre 10 i 15 cm. de llargada. Seria supervivència d'un gros collet, creació del segle XVII. Entre els sacerdots catòlics de França i de Bèlgica (els únics que el duien), formava part del vestit clerical, i era blanc o morat. Els pastors protestants el duien de tela i venia a ser un dels ornaments del culte. Alguns, per ridiculitzar-lo, també l'han anomenat "taules de la llei". *Fig. 300*

Rabdos: Nom que es dóna en grec al bàcul episcopal.

Rafa: Espècie de matxo, generalment atalussat construït a la part exterior d'una paret per reforçar-la. També es diu del contrafort oposat a un arc o volta.

Rafael, arcàngel (On. 29 de setembre): Els seus atributs són ànimes (angelets), bordó, dalmàtica, llança, peix, vestit de pelegrí, petxina, plat amb peix i pot.

Ràfec (o volada) : Part de la teulada d'un edifici que surt fora de la línia vertical de la façana. *Fig. 156*.

Raigs: Atribut de santa Bàrbara, sant Joan, sant Marc i sant Pau.

Ramadà: Novè mes del calendari musulmà. V. *Musulmans mesos*

Rambla: Passeig fet sobre el que havia estat el llit d'una antiga riera o torrent.

Ramon Nonat (On. 31 d'agost): Els seus atributs són cadenat a la boca, capell de cardenal, cadena de la redempció de captius, ostensori (custòdia), tres corones, candau.

Ramon de Penyafort (On. 7 de gener): Els seus atributs són navegant per les aigües, capell de cardenal a terra, claus d'or, mitra a terra i ploma d'aus.

Rasa: Excavació llarga i estreta.

Rastella: Nom que es donava a l'edat mitjana a la renglera de llums que es posaven davant del cor o davant l'altar.

Rates: Atribut de santa Gertrudis de Nivelles i sant Martí de Porres.

Rationale: **1.** Espècie d'humeral litúrgic usat tan sols en la missa, fet de tela i usat gairebé solament pels bisbes alemanys durant l'edat mitjana i actualment pels bisbes d'Eichtätt, Paderborn, Toul i Cracòvia; és un ornament, diferent del pal·li que aquesta és una insígnia litúrgica i jurídica. És citat cap a la fi del segle X. En això que a la seva forma fa referència, hi ha tres tipus especials de racionals: el primer és una imitació del pal·li en forma de V, el segon recorda el pal·li en forma de cinyell, solament que a davant i a darrera hi té dues cintes que pengen en comptes d'una; el tercer ve a ésser un doblec de les espatlles, que té dues ornamentacions una al pit i altre a les espatlles. Diversament del pal·li, el racional era ricament ornat de brodats, perles i pedres precioses. El seu origen es deu, part a l'humeral ornamental del "suprem sacerdot jueu", part al desig de trobar pel bisbe un substitut del pal·li arquebisbal; **2.** Ornamentació que el bisbe porta al davant de la casulla citada per Iu de Chartres i Honorius en el segle XII; Sicard de Cremona el cita vers el 1200, i també apareix en representacions de bisbes dels segles XII i XIII. Sembla que mai va tenir una gran extensió. A Reims encara apareix citat al segle XVI; fet d'orfebreria es troba en contraposició del *rationale* com humeral.

Rebi el-akhir (Rebi 2): Quart mes del calendari musulmà. V. *Musulmans mesos*

Rebi el-awwel (Rebi 1): Tercer mes del calendari musulmà. V. *Musulmans mesos*

Reble: Fragments de maó o de pedra barrejats amb morter i que amb els quals s'omplen els buits entre parets grosses.

Recés: Acció de gràcies del prevere després de celebrar la missa. El missal romà conté una col·lecció d'oracions sota el títol *Gratiarum actio* integrada per una antífona, el càntic *Benedicite*, el salm 150, un verset i tres oracions. Ja es pot comprovar que al segle XI estava en ús.

Reconciliació d'un cementiri: *Abans del concili Vaticà II*: Ritu pel qual un cementiri que havia estat violat era reconciliat i fet apte per tornar-hi a donar sepultura cristiana. Aquesta reconciliació era feta pel bisbe o per un sacerdot delegat per ell, seguint el ritu contingut en el Pontifical o Ritual romà i consistent en resar les lletanies de tots els sants, en aspergir el cementiri amb aigua beneïda resant el *Miserere* i després una oració bastant llarga. De la reconciliació del cementiri, que acostumava a trobar-se a prop de l'església, i de la reconciliació d'aquesta, trobem moltes proves de la seva existència fins al segle X.*

Reconciliació d'una església: Ritu solemne amb el qual es santifica novament i es retorna al culte una església consagrada o solemnement beneïda, en la qual no es podien celebrar actes del culte per haver estat violada amb accions que desdiuen la seva santedat. Si l'església era consagrada, és el bisbe el qui l'havia de reconciliar, si bé aquest podia

delegar un sacerdot; i si l'església era solemnement beneïda, el rector de la mateixa o un sacerdot delegat per ell la podia reconciliar. La reconciliació es feia amb oracions i aspersions (lustracions) segons els formularis que es troben en el Pontifical o en el Ritual (d'abans del concili Vaticà II). Per a la reconciliació de l'església beneïda era suficient l'aigua beneita usual; en canvi per a la reconciliació de l'església consagrada es requeria aigua gregoriana, com en la seva consagració. Les línies principals del ritu de la reconciliació ja apareixen al *Pontificale* del segle X i XI, i en els pontificals del segle XII ja apareix gairebé estructurada.

Reconciliatio poenitentium: Ritu solemne i emocionant en el qual el bisbe tornava a admetre a l'església, el dia del Dijous Sant, els penitents que havien estat expulsats el Dimecres de cendra. Es feia abans de la missa o de l'ofertori d'aquesta diada. Ja és coneguda en el *Gelasianum*; aquí i allà, es va conservar fins a les darreries de l'edat mitjana, però avui no es conserva enlloc, com tampoc és conservada l'*expulsio poenitentium*, per més que el Pontifical romà registrava el seu ritu.

Recondició de relíquies: *Abans del concili Vaticà II*: Col·locació solemne de relíquies i tancament de relíquies feta pel bisbe en la consagració de l'altar al reconditori preparat en el mateix. Si les relíquies es col·locaven a la base (*stipes*) de l'altar, la recondició es feia immediatament després de la benedicció de l'aigua gregoriana; en els altres casos després de la lustració de l'altar. De les relíquies que es col·locaven en el sepulcre, almenys n'hi havia d'haver una de màrtir. Les relíquies havien d'anar acompanyades de tres grans d'encens. El ritu de la recondició estava descrit en el Pontifical fins al darrer detall. Començava amb la solemne anada a buscar les relíquies; arribat a l'altar primerament es deia una oració, després s'ungia amb crisma els quatre angles de l'ara, es col·locaven els reliquiaris damunt l'altar, se'ls encensava, es posava al fons un document certificant la consagració, s'encensaven les relíquies, s'ungia el *sigillum*, es feia la creu amb crisma en la part inferior de la placa que havia de tancar el *sepulcrum*, es posava morter beneit al seu voltant, es col·locava a la boca del *sepulcrum*, i després que el paleta feia l'esmentada feina, el bisbe ungia la part superior amb crisma, i per fi encensava l'altar per damunt, per darrera i pels dos costats. No se sap com es feia antigament la recondició de relíquies. L'esmentat ritu –anterior al concili Vaticà II– sembla que en els seus trets principals ja era conegut a Roma en temps de sant Gregori el Gran; al segle VIII ja apareix format amb tots els seus detalls. Dels costums de posar en el reconditori tres hòsties consagrades als costats dels tres grans d'encens, només s'ha conservat el darrer, mentre el de col·locar les tres hòsties, com a poc oportú, ja es perdé al segle XIII. On es conservà més fou a Espanya, on en certes localitats es pot constatar fins el segle XV.*

Reconditio reliquiarum: V. *Recondició de relíquies*.

Reconeixement de les relíquies: **1.** Comprovació de l'autenticitat de les relíquies, feta per l'autoritat eclesiàstica competent. Tenim alguns exemplars dels expedients custodiats a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. **2.** La recerca i constatació del contingut d'un reliquiari o d'altre objecte que conté relíquies, fetes segons les prescripcions de l'església.

Recorda'm...: Frase de Dimes, a la crucifixió.

Rector (*parochus, plebanus, pastor, curio*): El sacerdot diputat com a governador fix i ordinari d'una parròquia, és a dir, d'una circumscripció amb límits locals, erigida canònicament en una diòcesi. La parròquia frueix de certs privilegis litúrgics, com: 1. L'administració solemne del baptisme, les honres fúnebres, l'assistència en el sagrament del matrimoni i el donar la benedicció solemne de les cases, el fer processons solemnes fora l'església, la benedicció de les fonts, etc., els quals privilegis pot exercir ordinàriament ja que formen part de les seves prerrogatives. 2. Té el deure de vetllar per tal que tots els actes i funcions del culte que en la seva demarcació es celebrin, siguin dignes, edificants i conformes a les prescripcions de l'Església.*

Rectores chori: Es donava aquest nom en l'edat mitjana als canonges que, segons un torn establert havien d'entonar les antífones, els himnes i el començament dels responsoris.

Redditio symboli: La confessió pública de fe que havien de proclamar els catecúmens abans de rebre el baptisme davant la comunitat dels fidels. La *traditio Symboli* era de gran significació pràctica en son origen, però des del moment que el baptisme dels adults esdevingué rar i el baptisme dels infants regla general, fou una pura fórmula perquè el prevere va començar de dir la confessió de fe en el lloc del batejat (V. *Traditio Symboli*). El ritu actual del baptisme encara el recorda quan, el prevere i els padrins resen el *Credo* i el Parenostre i quan un adult es bateja, car són resats pel mateix batejat.*

Redempció: El canvi que començà a fer-se al segle IX de la penitència canònica, assenyalada per certes faltes en els llibres penitencials, per altres penitències més lleugeres, com almoines, oracions, pelegrinatges i altres exercicis de penitència corporal. A poc a poc, cap als segles XI i XII es vingué a la fixació arbitrària de la penitència que varia en cada cas, igualment que avui. Tanmateix va ésser el pont per arribar a la pràctica actual d'aquest aspecte de la penitència (V. *Llibres penitencials*).

Redscheb: Setè mes del calendari musulmà. V. *Musulmans mesos*

Refetor (o refectori): Sala menjador d'una comunitat religiosa o d'una escola o seminari. En ella es menjava i normalment s'escoltava la lectura dels llibres apropiats.

Regalies: Drets inherents i exclusius del poder sobirà-civil. A l'edat mitjana eren els drets del senyor feudal sobirà sobre les seves possessions temporals, dominis, exclusivament civils no eclesiàstics, com podien ser, per exemple, el principat d'Andorra, el qual tenia i té el bisbe d'Urgell. Al Tractat de Worms (1122) es deslligaren les regalies dels ministeris sacres. Malgrat tot, encara se'n conserven algunes vinculades al càrrec eclesiàstic com el cas del principat que ostenta el bisbe d'Urgell.

Regesta (Regestes): En diplomàtica, és el resum del document o els fets més rellevants transcrits en un llibre en ordre cronològic i de seccions, òrgans de les corresponents institucions. Cal diferenciar-lo del "*Registra*" on es copiaven els documents en la seva integritat.

Registra notularium communium: V. *Comuns*.

Registra ordinatorum: Llibres de registre dels que han estat ordenats. A la diòcesi de Barcelona comencen el desembre del 1325, i es troben custodiats a l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

Registració (*Registratio* del document): En diplomàtica, és la transcripció del document en el llibre.

Registre (Registra): En diplomàtica, és el llibre on es transcriuen (o copien) els documents. En els segles XII i XIII s'iniciaren aquests peculiars llibres en les cancelleries dels papes, reis i emperadors. Els registres de la cúria diocesana de Barcelona comencen el 1303 (visites pastorals, gràcies, comuns, mensa episcopal...).

Registre de les epístoles: El registre que assenyala els passatges de l'Antic o del Nou Testament que s'han de llegir durant la missa. Esdevingué necessari quan la *lectio continua* va ésser substituïda per la lectura de passatges escollits. El registre d'epístoles més antic que s'ha conservat és el de Capua; data de la meitat del segle VI.

Regles dels colors litúrgics: *Abans del concili Vaticà II*: Els principis reguladors dels colors litúrgics es troben en el Pontifical i Cerimonial de bisbes, i especialment en el missal, i, com a complement, les decisions de la Congregació de Ritus abans del concili Vaticà II. Per exemple, segons aquests principis, s'havien de vestir de color blanc (*A. Albus*) les festes de la Santíssima Trinitat i les festes de Nostre Senyor (sempre que no fossin de la seva Passió), el Dijous Sant, el Dissabte Sant, Corpus, les festes de la Mare de Déu i dels Àngels, la festa de sant Joan Baptista, dels sants confessors, santes verges i no verges que no són màrtirs, Tots sants, consagració de l'església i el seu aniversari, benedicció i processó amb el Santíssim, benedicció de les noces amb la missa *pro sponso et sponsa*, i sepultura d'aquells que havien mort sense arribar a l'ús de raó (*albats*). El color vermell (*R. Rubeus c.*) s'usava per la vigília de Pentecosta, el dia de Pentecosta, les festes que feien referència a la Passió de Nostre Senyor, la festa de Santa Creu, les festes dels apòstols, les festes de màrtirs, la missa de l'Esperit Sant, etc. Després del concili Vaticà II s'usa el color vermell en la corresponent litúrgia del Divendres Sant, car es considera Jesús el gran màrtir. El color verd (*V. Viridis c.*) s'usa en tots els diumenges i dies després de festa de l'Epifania i entre la Santíssima Trinitat i l'Advent en els quals no s'escau cap festivitat. El color morat (*V. Violaceus c.*) s'usa en els diumenges i festes d'Advent i des de Quaresma fins a la Setmana Santa en els quals no hi ha festa que tingui color propi; per les témpores, exceptuades les de Pentecosta, en les misses votives que tenen caràcter suplicatori o de penitència, les processons de pregàries; en l'administració del sagrament de la penitència, en els exorcismes i en totes les circumstàncies que es vol expressar la penitència, la reparació o la pregària. El color negre (*N. Niger*) s'usava abans del concili Vaticà II el dia del Divendres Sant, en les misses de difunts i en les exèquies d'aquells que han mort arribats a l'edat d'ús de raó. Les prescripcions litúrgiques que fan referència als colors regeixen per la duració canònica del dia o de la festa, no per la duració civil. No hi ha prescripcions sobre el matís dels colors; són, per tant, lícites totes les matisacions de colors mentre no traspassin els límits del fonamental. En les robes multicolors el color predominant és el que decideix el color litúrgic i els ornaments d'aquesta classe poden servir solament per aquest color. Les prescripcions litúrgiques dels colors regeixen solament per l'ornament com a tal, no per les floridures i ornamentació dels mateixos que són postissos i que, per tant, fins i tot, poden ésser incolors. Les prescripcions sobre els colors litúrgics eren múltiples no solament des dels segles XIII al XV sinó que molt posteriorment eren, en particular, molt diverses. Per a poques festes solament regia una coincidència general: blanc per les festes de la Mare de Déu, vermell per Pentecosta, festes d'apòstols i de màrtirs. Per moltes festes regia una barreja general; per la festa de la Santíssima Trinitat en uns llocs el color era blanc, en altres groc, en altres blau i fins i tot era morat, verd i vermell. Fins en una mateixa diòcesi hi havia diversitat de colors. Els colors també es canviaven amb facilitat, perquè regien més com a ús que com a llei; per això fins molt enllà del segle XVI hi havia esglésies en les quals solament, en part o de cap manera, regia la regla dels colors i en l'ús dels ornaments regia més aviat la categoria de la diada o de la festa, o la llur major o menor riquesa dels ornaments que no pas l'objectiu de la festivitat. La introducció del missal romà, publicat per sant Pius V, va condicionar arreu l'acceptació gradualment de la regulació romana del color dels ornaments. Avui hi ha el costum milanès (ambrosià) que se'n separa. Els ritus orientals desconeixen tota regla pel color dels ornaments litúrgics; solament s'hi troba una llunyana ressonància del cànon dels colors dels ornaments, i aquesta únicament en el ritu grec que se serveix d'ornaments blancs des de Pasqua fins a l'Ascensió, fins i tot en els enterraments; en els temps de Quaresma usa ornaments foscos, la majoria de les vegades blaus o morats i també vermells foscos; el dia del Divendres Sant i pels enterraments es serveix d'ornaments negres, exceptuat el temps pasqual. Solament els rutens units tenen una regulació dels ornaments litúrgics que s'acosta al cànon romà, és però més recent, data del 1891.* V. *Colors litúrgics*

Regnum: En el llenguatge medieval significa: **1.** La corona papal, la tiara. **2.** Les corones ornamentals col·locades en certes festivitats al damunt de l'altar.

Regularis: Nom que es donava a l'edat mitjana a la biga de davant el clos de les columnes.

Reis Mags (On. 6 de gener): Els seus atributs són arqueta petita, arqueta, camells, cavall, copa, corona, estrella, flascó amb tapa, oferint el ciri, pot i vel que cobreix les mans en oferir els obsequis a Jesús nat. V. *Epifania*

Reixa: Construcció alta, evolució de les antigues reixes de l'altar, amb una, dues o tres portes, sovint amb tot un rengle de columnes o amb una sèrie al mig que, entre els segles XIII i XVI separava el presbiteri de la nau en moltes esglésies de França, Holanda, Catalunya, Alemanya i Anglaterra. Se'n deia *Lettner (lectorium)* perquè des de la seva trona, en la missa solemne, es cantava l'epístola i evangeli. A França prengué el nom de *jubé* de les paraules inicials de la petició de benedicció del diaca per llegir l'evangeli: *Jube domne, benedicere*.

Reixa d'arada: Atribut de sant Isidre.

Reixes de l'altar, reixes del cor (*cancelli, pectoralia, kankeloi kinklídes*): Reixes amb una o diverses portes, construïdes amb fusta o pedra, molt poques vegades de metall, que separen l'espai de l'altar dels fidels; priven els laics de l'entrada al presbiteri; allunyen les coses que podrien destorbar les santes cerimònies que es celebren a l'altar, i expressen –almenys per a alguns liturgistes– que el presbiteri és el lloc més sagrat i que el sant sacrifici de l'altar solament el pot oferir el sacerdot, i que mai l'oferiment del sant sacrifici serà cosa o obra del poble. Òbviament aquesta actitud i elements poden portar a una separació exagerada i oposada a l'esperit posterior al concili Vaticà II. En el segle IV les reixes ja apareixen a Orient; vers l'any 400 es constaten a l'Occident. La seva disposició a l'Occident ha estat sempre la d'una barana baixa amb barrons més o menys espessos. Les reixes altes amb una o dues portes que es poden obrir, apareixen primer en les baranes de la trona i s'estenen cap al nord dels Alps, dels segles XIII al XVI i eren preferides en les esglésies de convents i monestirs per tal de separar el cor de la nau del temple. A Itàlia dels temps primitius del cristianisme fins a l'edat mitjana, són preferides les reixes amb barrons o columnes. Aquest tipus de reixa era molt estès en el ritu grec fins a la fi de l'edat mitjana, època en la qual es van transformar en un mur amb figures pintades (*ikonostase*) i amb tres portes. En el ritu siríac l'espai de l'altar o presbiteri era separat de la nau per un mur que arribava fins al sostre i que tenia una sola porta per obertura. Era costum a l'Occident, dels temps primitius del cristianisme fins fa poc, donar la comunió als fidels en aquest barandat anomenat per això *barandilla* de la comunió. Avui dia, després del concili Vaticà II, en general s'ha perdut l'ús de reixes, fent així la litúrgia més participativa. Malgrat tot, s'han conservat en moltes esglésies per raons artístiques, i també concretament a l'església d'El Pilar de Saragossa, on les reixes baixes serveixen encara per esperar rebre la comunió.

Reixes de columnes: Reixes baixes amb quatre, sis o més columnes, que van unides per la part superior amb la biga travessera (*pergula, trabes, regularis*). Fins a les darreries de l'edat mitjana van estar molt generalitzades en el ritu grec; en aquella època no eren tampoc rares a Itàlia. A l'Occident es penjaven a la pèrgola objectes preciosos per adornar-la: llànties, calzes, salamons, llantions, vels ornamentals. A l'Orient s'hi posaven vels que en certes parts de la missa es tiraven per no deixar veure l'altar ni els ministres. Al mig hi havia una figura de Crist o de la crucifixió. De les reixes orientals es desenvolupà cap a la fi de l'edat mitjana el mur que separa el presbiteri o l'altar de la nau.

Reliquiae insignes: Segons antigues i diverses decisions de la desapareguda Congregació de Ritus són relíquies insignes el cap, el braç (braç i avantbraç) o la cama d'un sant; el cor, la llengua i la mà ho són quan són íntegres i també ho és aquella part del cos en la qual el màrtir va sofrir el martiri, mentre no sigui massa petita. En l'església en la qual hi ha una d'aquestes relíquies, el dia de la festa del sant s'hi pot celebrar l'ofici i la missa pròpia amb *Credo*.

Reliquiari: Capsa, estoig de material i forma variats, on hom observa una relíquia o relíquies. Usats des dels primers segles del cristianisme, se'n poden trobar d'argila i vidre, com les *ampullae*, que contenien roba xopada amb sang dels primers màrtirs. A l'edat mitjana adopten les formes arquitectòniques de façanes dels temples. En general són peces centrals de l'orfebreria. Si són de plata o or, normalment tenen punxó. Vegi's la seva història en la Síntesi conclusiva del present diccionari *Sacralia*. *Fig. 232*

Relíquies (*reliquiae*): Les restes de sants i benaurats. Es distingeixen relíquies en sentit estricte (relíquies primàries), relíquies en sentit més ampli (relíquies secundàries) i relíquies en el sentit més ampli que es pugui comprendre. Entre les primeres es compten les relíquies del cos (*de corpore*), entre les segones els objectes i els utensilis que en més relació estaven amb el sant com cadenes, vestits, els utensilis dels quals es servia, i entre les relíquies en el darrer sentit tot això que d'alguna manera ha estat en contacte amb el sant o benaventurat, encara que sigui d'una manera molt remota; com són els embolcalls de les relíquies, dits *brandea*, etc. En l'edat mitjana es donava un sentit molt ampli a la paraula relíquies; àdhuc es donava aquest nom als objectes que eren purs recordatoris com els que tenim avui de Terra Santa, per exemple.*

Relleu: Forma no exempta treballada en un suport bidimensional.

Rellotge d'arena: Atribut de sants anacoretes i sants escriptors.

Rellotges de tocar: Rellotges amb mecanisme per tocar les hores, propagats per l'orde cistercenc (primera meitat del segle XII) citats per Beleht (ca. 1165) i Durandus (+1296); no s'aclareix, però, si són rellotges moguts amb aigua o amb rodes, tota vegada que també hi havia rellotges moguts amb aigua, que tocaven. Cal recordar, per exemple, els rellotges d'aigua de Berlín.

Remigi, bisbe de Reims (On. 15 de gener): Els seus atributs són àmfora, colom, crimera, flascó amb tapa, llanterna i pila baptismal.

Renaixement: Estil arquitectònic estès a Europa durant els segles XV i XVI. A Catalunya apareix una mica més tard ja a finals del XV. Són típiques les arcades, arquitraus, frontons, pilastres i columnes. Destaquen Bramante, Alberti, Sangallo i el genial Miquel Àngel que culminà la seva obra arquitectònica, amb la monumental cúpula de Sant Pere del Vaticà.

Rentar els ornaments: Tothom pot tocar els ornaments del culte i també tothom els pot rentar; però els corporals, la pàl·lia i el purificador, per estar en contacte immediat amb el Santíssim (abans del concili Vaticà II), es podien tocar o rentar solament després que el sacerdot, el diaca o el sotsdiaca els haguessin rentat una vegada (iniciat el rentat).

Renunciativa, clàusula: En diplomàtica és la fórmula en la que es renuncia a alguns drets que àdhuc podien invalidar l'objecte del document. Per exemple, "*excluso a me vel meos heredes omnium legum beneficia, iuris et facti ignorantia, fori, loci, militae que prescribtione, seu quod de revocandis donationibus sunt per legem indultam donantibus*".

Reparada, verge i màrtir (On. 8 d'octubre): El seu atribut és el ganivet.

Represa: Escaló que queda en el parament d'un mur en canviar de gruix en la seva alçada.

Requiescant in pace: *Abans del concili Vaticà II:* Súplica pels morts en la missa de difunts en lloc de l'*Ite missa est*, i en les hores de l'ofici de difunts en lloc del *Benedicamus Domino*.

Reracor: El lloc d'una església situat darrera el cor.

Reredos: Derivat del *retrodossale*. Nom que en l'anglès medieval es donava: **1.** Al retaule de l'altar. **2.** Al *superfrontale*, tapís amb rica imatgeria brodada, col·locat darrera l'altar com a substitut del retaule.

Reserva del Santíssim Sagrament: No és possible comprovar la data en la qual es va començar de reservar-se el Santíssim en l'Església, no d'una manera circumstancial i passatgera —per haver consagrat més espècies que les que es podien distribuir en la sagrada comunió— sinó d'una manera constant. Mentre va ésser costum que els fidels se l'enduguessin a casa, no hi va haver una raó per establir la reserva. Però com més es va perdre aquest costum, més es va fer necessària la reserva del Santíssim per tal que els moribunds no perillessin de fer el traspàs sense haver rebut el Viàtic. Els llocs de la reserva eren el *pastophorium, secretarium o sacrarium*; allà on aquest eren desconeguts s'utilitzava una petita capelleta de l'altar, o el mateix altar. Sembla que en el segle IX el Santíssim era guardat a l'altar amb un *pyxis* (petit copó) i això es dedueix dels advertiments de les constitucions sinodals i dels *Canones Regios*. Solament es reservaven algunes sagrades formes per viaticar els malalts. El que volia combregar ho havia de fer durant la missa en la qual s'havia consagrat el Santíssim, i aquest costum durà fins a la fi de l'edat mitjana. En la segona part de l'edat mitjana la manera de guardar el Santíssim Sagrament era múltiple. Ben aviat, com en temps posteriors, unes vegades es tenia la reserva a la sagristia, altres en un armari de la paret (*armarium, armariolum, ciborium*) que estava a la dreta de l'altar major o a altres llocs la reserva era guardada en un sagrari construït en una paret del cor (*tabernaculum, ciborium*) anomenat caseta del Santíssim; a altres llocs en un petit armari movible col·locat damunt l'altar, i del segle XIV ençà en el mateix retaule de l'altar. La manera acostumada de guardar el Santíssim a Catalunya, França i Anglaterra era la de penjar el sagrari que el sostenia a un bastó en forma de crossa o al sostre del temple gronxant-se damunt l'altar. Solament al segle XV i encara isoladament, comencen a aparèixer els sagraris encastats a l'altar de la manera que el tenim avui. El concili Laterà del 1215 manà que el Santíssim fos guardat en un lloc que es tanqués amb clau, però no va prescriure res del lloc o de la manera com s'havia de guardar. La uniformitat en la reserva del Santíssim va venir després de l'edat mitjana per l'acceptació general de la prescripció del ritu romà de 1614. Durant molt temps, excepció feta de les catedrals, sense un especial permís de la Santa Seu, el Santíssim es podia guardar en un sagrari de l'altar major de l'església. Tanmateix és incorrecte, ja que pedagògicament es diu amb gran èmfasi que l'Eucaristia fa present Jesús, i semblaria un contrasentit la reserva anterior a la consagració. A Catalunya, però, la majoria de parròquies tenien i tenen la capella del Santíssim a part de l'altar major. En els ritus orientals el Santíssim es reserva solament per les misses *praesantificatorum* i per viaticar els malalts, i en l'església grega es reserva per la missa *praesantificatorum*; en el *prothesis* i pel viàtic dels malalts es reserva darrera l'altar, al damunt, o penjat a una certa alçada. En els altres ritus es guarda en alguna banda de l'altar.

Reservativa, clausula: En diplomàtica, és la fórmula en la qual es determina la voluntat de l'autor del document en reservar-se algun dret, possessió o acció jurídica. Per exemple, en els documents pontificis es diu: "*Salva in omnibus... auctoritate et honore sanctae Romanae Ecclesiae et sedis apostolicae*".

Responsoriale: Segons Amalari de Metz, és la part de l'antifonari romà que conté els responsoris de l'ofici i de la missa.

Responsorium: Cant responsorial melismàtic que seguia i s'unia a les lliçons de matines, als capítols de les hores menors i de les completes, i també als capítols de *laudes* i vespres de l'ofici monàstic, integrat per un *responsum* i un vers. Ja apareix a l'ofici de la regla de sant Benet. El responsori que segueix els capítols de les hores menors i de les completes, així com els capítols de *laudes* i vespres de l'ofici monàstic, és anomenat *responsorium breve*, per tal com és més curt que el responsori de les lliçons de matines.

Responsorium breve: V. *Responsorium*.

Restituta, verge i màrtir (On. 17 de maig): El seu atribut és barca petita en flames.

Resumere missam: *Abans del concili Vaticà II:* Celebrar en un dia de la setmana següent una missa del diumenge precedent, que s'havia deixat per donar lloc a una missa votiva *pro re gravi*. Si venien festes amb missa lliure era a la primera que calia recuperar la missa del precedent diumenge, sinó calia fer-ho el primer dia de ritu que ho permetés. Les dates exactes sobre aquestes misses es troben en el títol 1, cap. 6 de les antigues rúbriques generals del missal anterior al missal del concili Vaticà II. Les misses votives, les de difunts no es podien celebrar en la diada de la qual calia recuperar la missa del diumenge precedent.

Retaule (arquitectònic) (grec, *kibórion*): Aquest mot significava originàriament la construcció superior de l'altar; en un cert sentit derivat d'ell de l'edat mitjana: **1.** Construcció sobre els armaris de relíquies. **2.** Un armari de l'altar on es guarden relíquies de sants. **3.** El baldaquí de damunt les estàtues de sants. **4.** La volta de l'església. **5.** El sagrari d'una paret interior de l'església on es guardava el Santíssim. **6.** La custòdia i el copó apareixen a les darreries de l'edat mitjana. **7.** Obra d'arquitectura o de fusteria combinada amb escultures, talles o pintures, situada darrere un altar i que compon la decoració d'aquest. S'anomena *ciborium* no perquè contingui l'eucaristia (*cibus viatorium*) sinó perquè se li va traspassar el nom del lloc on es guardava el *pyxis* que contenia el Santíssim. L'etimologia de *ciborium* és fosca.

Retaule (pictòric o escultòric) (*tabula, retrotabulum, retabulu, retroaltare, ancona*; anglès, *reredos*) En l'anterior accepció (número 7), es podria definir com la superposició

de l'altar formada d'imatgeria col·locada sobre la mesa de l'altar o sobre una socolada disposada al seu darrera. El decorar un altar amb retaule començà al segle XI. Així, per exemple, és d'aquesta època el retaule petri del presbiteri de Sant Pere de Terrassa, tot i que hi ha qui creu que és anterior, o sigui visigòtic. Els retaules prengueren gran extensió quan la pintura sobre taules es generalitzà al segle XIII. Amb tot, a la fi de l'edat mitjana encara hi havia molts altars sense retaule. El costum de posar retaules a tots els altars es generalitzà després de l'edat mitjana. La matèria preferida pels altars era la fusta; en el Renaixement però es generalitzaren els altars en pedra (recordi's, per exemple, els d'Osca, Saragossa, Poblet, la catedral de Tarragona, i els nombrosos de Lleida). Els altars de metall (plata, coure daurat...) eren una excepció i daten dels més antics temps. Tres són els tipus d'altar que apareixen a l'edat mitjana; el de taula pintada, el de construcció arquitectònica i el retaule amb ales. És una de les característiques del retaule medieval que la seva imatgeria comprengui una sèrie de representacions de figures separades. Al segle XVI el retaule d'ales cau en desús; els altres dos tipus queden, però s'adapten a l'esperit i al gust de la renaixença de primerament i després al del barroc. Contràriament és el d'una sola imatge gran. Apareix, al mateix temps, el retaule arquitectònic que rep la forma de columnata colossal que imita els antics edicles, al principi d'una manera rigorosa, després d'una manera lliure. El retaule s'originà de les pintures murals que era costum de pintar darrera l'altar i que era costum de transportar a una taula i aquesta esdevingué una imitació dels reliquiaris amb els quals era costum, ja en el segle IX d'exposar les relíquies darrera la mesa de l'altar. Els ritus orientals no tenen retaules en el sentit de l'Occident. El retaule és divideix en cossos, carrers, predel·la i guardapols. *Fig. 172*

Retaule de relíquies: Espècie de retaule medieval per l'exposició i conservació de les relíquies. Unes vegades era una construcció al darrera de l'altar, damunt la qual es podien exposar lliurement les relíquies. Venia ésser un gran armari transversal a l'altar, sostingut per columnes basades en un especial fonament, o era en una ala (o cos) del retaule que contenia en l'armari, o almenys en la predel·la, les relíquies en comptes de la imatge. El primer tipus era general a França, l'altre a Alemanya.

Retocar: Igualar el parament d'una obra o d'una pedra picada o una dovella.

Retomb: Lloc en que una motllura canvia de direcció com en el cas dels racons.

Retroaltare: Denominació medieval del retaule.

Retrofrontale: Tapís col·locat a la part de darrera, al damunt de l'altar, brodat, amb riques representacions figurades que, a les darreries de l'edat mitjana, substituïa el retaule o una pintura mural. Era molt generalitzat a França, Flandes i Anglaterra. També era anomenat *superfrontale*; anglès, *reredosse* (*reredos*); francès, *dossier*.

Reva: V. *Lleuda*

Revelatio futuri nihil status Ecclesiae: Frase de sant Ciril, carmelita

Revers: V. *Anvers*

Revoltó: Petita volta que té com a finalitat cobrir l'espai entre biga i biga d'un sostre. També es diu dels motlles de fusta que serveix per la construcció de les voltes pròpiament dites.

Ricard (On. 7 de febrer): Els seus atributs són bordó, ceptre, deu nens, petxina i rosari.

Ridelli (*ridellae*): Nom que en l'edat mitjana es donava a Anglaterra a les tovalles de l'altar; el mateix nom apareix a França, al costat del mot francès *rideaux*.

Ripídion: Ventall emprat en els ritus grec i armeni, que té la forma de disc fixat a l'extrem d'un mànec, ornat amb la figura d'un serafí, i amb campanetes a les vores en el ritu armeni. El diaca, quan no té altra ocupació, hi venta les ofertes, després de la solemne entrada i també les espècies consagrades després de la consagració. Actualment el ritu grec en fa ús solament en les misses pontificals.

Rita de Càsia (On. 22 de maig): Els seus atributs són espina al cap, figues, dos nens, instruments de passió, roses i tres corones.

Ritu: La forma fixada de celebrar els actes del culte (cerimònies, oracions i cants), per prescripcions emanades de l'autoritat, o per costum que té força de llei, i que s'ha de seguir obligatòriament. Es parla del ritu de la missa, del ritu del baptisme, del ritu de l'orde, del ritu pontifical, és a dir, el ritu que regeix en la celebració de les cerimònies episcopals i d'una manera general del ritu romà, grec, copte, i armeni.

Ritu ambrosià: El ritu local d'antiga tradició observat a Milà, en la celebració de la missa, en l'ofici, en l'administració dels sagraments. Aquest ritu en la forma actual no reprodueix íntegrament el ritu primitiu; la seva forma actual està intensament influïda d'elements del ritu romà. El pontifical és totalment romà; ja es va acceptar cap a l'any 1000. El ritu de Milà és anomenat ambrosià perquè s'atribueix el seu origen a sant Ambròs.

Ritu armeni: El ritu que regeix entre els armenis, especialment per la celebració de la santa missa i també per les altres funcions litúrgiques. La seva forma actual revela una intensa influència grega, en molts detalls hi ha també influència del ritu romà.

Ritu del baptisme: El conjunt d'oracions i cerimònies que precedeixen i que segueixen l'acte del baptisme. Abans del concili Vaticà II, les precedents es dividien en dues parts; la primera, segons el Ritual romà, s'acomplia a la porta de l'església. El sacerdot començava amb la pregunta: *Quid petis ab Ecclesia Dei*, i després de la seva resposta, li dirigia una exhortació d'observar els manaments i de practicar l'amor de Déu i del proïsme. Després tirava tres vegades lleument l'alè al que havia de ser batejat, el senyal en el front i en el pit, li posava la mà al cap dient una oració, beneïa la sal, li'n posava un gra a la boca, símbol de la vertadera saviesa, és a dir, la gràcia de la fe que li era concedida amb el baptisme, li deia un exorcisme a la fi del qual per segona vegada li feia el senyal de la creu, li deia una oració i el feia entrar a l'església. El sacerdot començava la segona part de la preparació amb el *Credo* i el Parenostre que resava conjuntament amb els padrins, si el que es batejava era un infant; si era adult, en canvi, el resava ell mateix; és això una supervivència de l'antiga *Redditio Symboli*; seguia després un nou exorcisme.

Després mullava les orelles i el nas amb saliva segons sant Marc 7, 31-37, el feia renunciar a Satanàs, a totes les pompes i a totes les seves obres, li ungia el pit i entre les dues espatlles amb l'oli dels catecúmens, li feia confessar la creença en el misteri de la Santíssima Trinitat, l'Església catòlica, la comunió dels sants, etc., i després preguntava: *Vis baptizari*, entrant en l'acte del baptisme. La confessió de fe és feia a la font (o pila). A l'acte del baptisme seguia la *Chrismatio*. Després el sacerdot posava un vel blanc al cap del batejat, ofrenava al padrí o al nou batejat un ciri encès i la cerimònia acabava amb els mots de comiat: *Vade in pace et Dominus sit tecum. Amen.* Després del concili Vaticà II els elements anteriors persisteixen tot i que es procura en celebrar-se en llengua popular fer-ho més pastoral, o si voleu més entenedor. El ritu del baptisme (que coincideix amb la disciplina del post-concili Vaticà II) el trobem ja en els seus elements principals en l'apèndix d'Alcuí. Deu el seu origen a la mescla feta de l'*Ordo* romà antic dels escrutinis abreujats amb l'*Ordo* del baptisme. El ritu dels sis primers escrutinis de Roma, dels set que precedien el baptisme, s'ha conservat en les oracions i cerimònies. Les cerimònies de l'escrutini setè es conserven en la part segona. Serví segurament de model per la formació del ritu actual del baptisme, el ritu del baptisme dels malalts que trobem al *Gelasianum*.*

Ritu de la comunió: *Abans del concili Vaticà II*: El ritu prescrit pel Ritual romà per la distribució de la comunió als fidels. Estava format pel *Confiteor*, l'absolució que l'acompanya, l'*Ecce agnus Dei* amb el triple *Domine, non sum dignus* mentre el sacerdot té l'hòstia als dits que la mostra a adorar al poble, la frase: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam, Amen*, mentre el sacerdot posava la sagrada hòstia a la boca del qui combrega; l'antífona *O sacrum convivium in quo Christo summitur* i l'oració *Deus qui nobis sub sacramento* o de l'*Spiritum nobis, Domine*, etc, que deia el sacerdot mentre es purificava els dits, tornava el copó al sagrari i acabava donant la benedicció sacerdotal. Aquest ritu prové de les darreries de l'edat mitjana; fins aquesta època la comunió dels fidels sense cerimònies seguia la comunió del celebrant; al més que anés acompanyada d'un salut de benedicció molt breu. El ritu anterior al concili Vaticà II en els seus punts principals ja apareix al missal del segle XIII; La seva fixació definitiva data del 1614 amb el ritual que va fixar la fórmula de la distribució, que fins a aquella data, havia tingut moltes variants. Un record de la comunió sota les dues espècies era la de posar el vi de les ablucions en un calze especial i distribuir-lo als fidels després d'haver combregat. Ja es cita en els missals del segle XIII i es troba conservat fins molt després de l'edat mitjana.* Després del concili Vaticà II s'aconsella que la comunió estigui dins de la missa. Es donen molt poques comunions fora d'aquesta en l'actualitat (2011).

Ritu de la confirmació: *Abans del concili Vaticà II*: El conjunt d'accions i oracions que prescrivia el Pontifical romà per a l'administració del sagrament de la confirmació. Estava integrat per una salutació de pau al que havia de rebre el sagrament amb l'oració suplicatòria de benedicció: *Omnipotens sempiterne Deus* durant el rés de la qual imposaven les mans sobre el cap del confirmant; seguia l'ungiment del seu front amb les paraules *Signo te signo crucis et confirmo te,* etc., que tenia alhora el valor d'una imposició de mans i que s'havia de fer sempre amb el dit polze; després venia la cerimònia de la "bufetada", l'antífona *Confirma hoc Deus* amb els següents versets, l'oració *Deus qui apostolis tuis* i la benedicció final després de l'administració del sagrament. L'ungiment amb crisma i les paraules que l'acompanyen, també en el ritu posterior al concili Vaticà II, són la matèria i la forma del sagrament; constitueixen, per tant, l'acte del sagrament. Les oracions i actes que les precedeixen i que les segueixen provenen de diferents temps. La salutació amb la qual comença la cerimònia, ja apareix a alguns pontificals del segle XII. L'oració *Omnipotens sempiterne Deus* ja es troba en el *Gelasianum*; segons aquest, però, el bisbe imposa les mans al que es confirma, en comptes d'allargar-les damunt ell. La cerimònia de la "bufetada" i l'antífona *Confirma hoc Deus* no es poden comprovar abans del segle XIII. L'oració *Deus qui apostolis tuis* i la benedicció final, ja apareixen al segle XI. La fórmula de l'administració d'aquest sagrament era múltiple en l'edat mitjana, no segons la seva essència, sinó segons les seves paraules. En el *Gelasianum* hi apareix, per exemple, *Signum Christi in vitam sempiternam*. Hi ha fórmules posteriors com aquestes: *Accipte signum crucis chrismate salutis in Christo Jesu in vitam aeternam* o bé *Confirmo et consigno te in signum sanctae crucis in nomine Patris*, etc. També estava en ús una forma deprecativa, és a dir, en forma d'oració: *Confirmet vos Pater et Filius et Spiritus Sanctus, ut habeatis vitam aeternam*, etc. La fórmula d'ús general corrent és aquesta: *Signo te signo crucis et confirmo te chrismate salutis*, etc. Aquesta fórmula no surt en el Pontifical fins cap a l'any 1200. El ritu de la confirmació apareix complet, en el liturgista Durandus (+1296). Els ritus orientals són més abundosos en oracions que no pas els ritus occidentals pel que a l'administració de la confirmació fa referència. El confirmant és ungit no solament en el front, ho és també en els ulls, en les orelles, en el nas, en les mans, en els peus i en altres parts del cos. La fórmula del ritu grec és molt semblant a la del *Gelasianum*: *Signaculum doni Spiritus Sancti*; la del ritu siríac: *Chrismate sancto, suavitate odoris Christi, signaculo verae fidei, complemento doni Spiritus Sancti, signatur* N. *In nomine Patris, amen, in nomine Filii, amen, et Spiritus Sancti, amen, in vitam, saeculi saeculorum. Amen.* Els ritus copte i armeni que tenen una pluralitat d'ungiments, tenen també una pluralitat de fórmules.*

Ritu copte: El ritu que serveix per dir la missa i l'ofici, administrar els sagraments i sagramentals als monofisites i coptes units. És una branca d'aquest ritu el ritu etíop emprat pels etíops.

Ritu gal·licà: La forma indígena de la Gàl·lia de dir la missa, d'administrar els sagraments, de beneir i altres accions litúrgiques característiques de la Gàl·lia de l'època precarolíngia. El *Gelasinaum* en els segles VII i VIII ja va influir en sentit romà, canviant-lo en molts llocs. Al segle IX seguint els impulsos de Carlemany, ja va caure en desús, fent entrar molts elements del ritu gal·licà al ritu romà, les deixalles del qual són encara visibles especialment en el ritu de la consagració de l'església i de l'altar.

Ritu grec: El ritu oriental més ric i més estès, procedeix de Bizanci. En les cerimònies del culte se'n serveixen, a més dels grecs, els búlgars, els serbis, els montenegrins, els romanesos, els russos, els rutens, els melquites, siris i egipcis, així com els italogrecs de la Itàlia del sud.

Ritu llatí: El ritu, la llengua litúrgica del qual era abans del concili Vaticà II la llengua llatina. Es divideix en romà, ambrosià i mossàrab.

Ritu malabàric: El ritu emprat dels cristians de la costa malabàrica de l'Índia. Aquests cristians tenen un ritu siríac oriental pur amb elements del ritu romà introduïts el 1599 en què va tenir lloc la seva unió amb l'Església. Sembla que són cristians que guardaven la tradició cristiana del temps de sant Tomàs apòstol.

Ritu maronita: El ritu siríac occidental usat pels maronites del Líban en les cerimònies de la missa en les quals han entrat molts elements del ritu romà per haver retornat a la unitat amb la Seu apostòlica.

Ritu del matrimoni: És el conjunt d'oracions, cerimònies i benediccions que, juntament amb l'acte sagramental de la declaració del mutu consentiment, constitueixen la cerimònia del matrimoni. Habitualment consta de dues parts: la unió (*nuptiae*) i la *solemnitas matrimonii*. L'acte del matrimoni, segons el Ritual romà, es feia abans del concili Vaticà II i es fa avui de la manera següent: el rector (o el seu representant) accepta el consentiment dels contraents, els ordena que es donin les mans (*junctio manuum*), i els anells amb aigua beneita, beneeix l'anell, li diu al nuvi que posi l'anell a la núvia i acaba la primera part amb les *preces* i oració pels contraents. La segona part, la *solemnitas matrimonii* consta de dues parts: de la missa i de la benedicció nupcial. En època medieval, quan el matrimoni es celebrava en presència del sacerdot, i no era un matrimoni purament laic, tenia lloc a la porta de l'església (porta del matrimoni), no dins l'església, on solament es celebraven la missa i la benedicció nupcials. Sovint la celebració d'aquest matrimoni era solament una repetició i confirmació d'un matrimoni laic celebrat en el redós de la família. La manifestació del consentiment es feia, fins a les darreries de l'edat mitjana allí on dominava el dret visigòtic (germànic) fins i tot en el matrimoni celebrat *in facie ecclesiae*, per part del nuvi es feia tramesa del dot i de l'arra (col·locació de l'anell a la mà de la núvia) i, per part d'aquesta, per l'acceptació del dot i de l'arra. El costum de celebrar el matrimoni davant del sacerdot que dóna fe de la declaració de consentiment, data de les darreries de l'edat mitjana. La cerimònia de la *junctio manuum* era acostumada certament en els primers temps del cristianisme; en el matrimoni, però, que es celebra davant l'església, apareix a les darreries de l'edat mitjana. Falta en molts rituals del segle XVI. També és ben tardana la confirmació del consentiment amb les paraules del sacerdot: *Ego conjungo vos*, etc. En canvi, el fet de posar l'anell és una cerimònia antiquíssima; Tertul·lià i sant Climent d'Alexandria el coneixien, per més que encara en el segle IX era un senyal de prometatge, segons es pot deduir de la carta del papa Nicolau I als búlgars. L'anell de prometatge esdevingué símbol del matrimoni, més tard per influència del dret germànic en el qual es confongueren els esponsals i el matrimoni. La *solemnitas matrimonii*, la missa i la benedicció nupcials arriben als temps primers del cristianisme. Ha desaparegut el costum, en molts llocs generalitzat, de cobrir amb un vel els nuvis (*velatio nuptialis*) en el moment de donar-los la benedicció nupcial. El matrimoni és molt solemne en els ritus orientals. Tots coneixen la col·locació de l'anell. Altres ritus tenen el costum de coronar els nuvis bo i dient moltes oracions i donant moltes benediccions. Els ritus nestorià, armeni i grec tenen el costum característic de fer beure als nuvis vi beneït, costum que es troba citat també en molts rituals alemanys en parlar de les cerimònies del matrimoni.

Ritu de l'ofertori: El ritu de la preparació i de l'oferiment del pa i del vi que han de servir per la consagració. Els ritus orientals tenen la preparació de l'oblata i l'ofertori; al començament de la missa en els ritus grec i armeni té lloc després de l'evangeli, prenent l'oblata que és duta en processó solemne des de la credença (*prothesis*) a l'altar. A l'Occident fins al segle XVI, la preparació de l'oblata i l'ofertori eren separats, com encara és pràctica actual del ritu mossàrab i del ritu de la missa dels dominicans en els quals l'oblata és preparada abans de començar la missa o al principi de la mateixa abans de l'introit o després de l'epístola. La preparació de l'oblata, des dels temps més antics es fa en el ritu romà a l'hora de l'ofertori; és per això que aquest ritu d'oblació fou acceptat pel papa sant Pius V en el missal reformat. Fins al segle XII a l'Occident era considerada part integrant de l'ofertori la presentació de l'oblata feta pels fidels que assistien a la missa. Segons els sacramentaris dels segles X i XI els fidels en fer l'oferta deien aquesta oració: *Tibi, Domine, creatori meo, hostiam offero pro remissione omnium peccatorum meorum et cunctorum fidelium tuorum*. Els *Ordines romani* dels temps precarolingis i carolingis descriuen detalladament com es feien les oblacions dels fidels a Roma.

Ritu patriarchinus: El ritu que tenia el patriarcat d'Aquileia (Itàlia) per a la celebració de la missa i per al rés de l'ofici. El 1596 el patriarca Francesco Barbaro el va canviar amb el ritu romà.

Ritu romà: La forma d'acomplir les accions litúrgiques tal com es fa a Roma, estesa avui per tot allà on domina el ritu romà, part per ordres taxatives de l'Església, part per acceptació lliure i tal com està fixada en els llibres litúrgics romans, com són: el Missal, el Breviari, el Pontifical, el Gradual, l'Antifonari, el Cerimonial, el Martirologi, etc. L'estructura del Ritual romà no és pas purament romana; és una barreja d'elements romans fonamentals i altres extraromans, especialment gal·licans que hi entraren en l'època carolíngia i també endins de l'edat mitjana, penetrant en el ritu romà on es van dissoldre. L'evolució del ritu romà es mostra en conjunt, durant l'edat mitjana, en la tendència constant cap a gran riquesa i cap a gran diversitat. Al segle VI les reformes que comencen tendeixen a la unitat, hi ha un moviment de retrocés, una marcada tendència cap a la simplificació i a la unificació.*

Ritu siríac occidental (*jacobita*): El ritu segons el qual els monofisites siríacs occidentals (jacobites) i els siríacs

occidentals units a l'Església (siríacs purs per distinció amb els maronites) celebren les funcions litúrgiques i la santa missa.

Ritu siríac oriental (*nestorià, caldaic*): Ritu dels siris orientals units (caldeus) en acomplir els actes litúrgics com són dir missa, resar l'ofici, administrar els sagraments, etc.

Ritual (*rituale, liber ritualis, agenda, sacerdotale, manuale sacerdotum, pastorale, parochiale, sacramentale, liber obsequialis, obsequiale*): Llibre litúrgic que conté els ritus necessaris per la cura d'ànimes, per l'administració dels sagraments, per fer els enterraments, les processons, els exorcismes i els formularis de les benediccions que ha de donar. Del segle XI en avant es parla sovint de llibres d'aquesta classe; fins molt avançada l'edat mitjana tenien un caràcter privat, per tant no sols externament eren diferents, sinó que sovint tenien llacunes, certament de grossa importància. Els rituals oficials de les diòcesis daten del segle XV. Esdevingueren més generals amb l'impremta; amb tot al segle XVI hi havia diòcesis que encara no tenien ritual per la seva circumscripció. Solament l'època posttridentina va produir el canvi. El *Rituale romanum* publicat el 1614 amb tot i no ésser prescrit sinó recomanat eficaçment, va tenir per conseqüència la substitució del Ritual diocesà pel Ritual romà o almenys l'adaptació a aquest. Després del concili Vaticà II s'ha publicat un ritual en llatí i en diverses llengües.

Rituale romanum: Ritual publicat el 1614 per encomanament del papa Pau V, destinat a la clerecia que té cura d'ànimes, enriquit amb alguns formularis per Benet XIV el 1752; aquest Ritual no va ésser prescrit rigorosament sinó recomanada la seva acceptació general.

Ritualista: El seguidor del Ritualisme, que és un moviment de l'església anglicana iniciat vers l'any 1860 i caracteritzat pel seu moviment litúrgic, que té per finalitat enriquir els formularis del culte continguts en el *Common prayer book*, influïts intensament de la fredor calvinista. Els substitueix per les corresponents formes litúrgiques dels primers temps del catolicisme per tal de difondre al culte de l'església oficial l'escalf, la diversitat i l'ambient religiós. Els ritualistes, atacats de tot arreu, no van deixar-se atuir de cap manera i han anat guanyant; totes les preocupacions de les autoritats eclesiàstiques per oprimir-les esdevingueren inútils. El resultat ha estat que la part externa, l'organització del culte i el mateix culte ritualista ofereixen un caràcter marcadament catòlic. Entre altres coses els ritualistes han tornat a acceptar la celebració de la missa, la reserva del Santíssim, l'oració pels difunts, les processons, l'encens i les genuflexions. Si bé el ritualisme és principalment un moviment litúrgic, ha estat per molts significats representants del mateix, el pont cap a la fe catòlica i l'esperat retorn a la unitat de l'Església.

Riu: Atribut de sant Cristòfol.

Roba de l'altar: Les peces de roba de cànem o de lli que són necessàries per la preparació de l'altar i dels atuells litúrgics per a la celebració de la santa missa. Aquesta roba la constitueixen les tovalles de l'altar, els corporals, la pàl·lia i el purificador. El lavabo amb el qual el sacerdot s'eixuga les mans, després de rentar-les a l'ofertori, no precisa que sigui de tela. *Fig. 293*

Robert de Bellarmí: V. *Bellarmí, Robert*.

Robert, abat de Molesmes (On. 29 d'abril): Els seus atributs són anell, captaires, estàtua de la Mare de Déu i nens.

Robigalia: Espècie de processó, celebrada a la campanya romana en temps del paganisme el dia 25 d'abril, en honor de la divinitat dels camps *Robigus* per tal d'allunyar el rovell que es posa als sembrats.

Roc, laic pelegrí (On. 16 d'agost): Els seus atributs són àngel, bordó, carbassa de pelegrí, clau amb insígnia al capell, rostre de Crist, gos, nafra, pa, vestit de pelegrí, petxina, rosari i sarró.

Roca: Atribut de sant Gregori Taumaturg.

Rocalla: És l'obra decorativa del barroc.

Roccus: Denominació medieval de la *tunicella*.

Rococó: Estil decoratiu de creació francesa que va tenir acceptació durant la meitat del segle XVIII, especialment a Alemanya i Àustria. És una transformació del barroc, de complicades formes corbes, elements de la rocalla i motius trets del món vegetal. Vol amagar les formes estructurals.

Roda amb ungles afilades: Atribut de sant Anicet papa, santa Caterina d'Alexandria, santa Eufèmia i sant Muç.

Roderic, màrtir (On. 13 de març): El seu atribut són unes tenalles.

Rodó, escut: V. *Escuts* i fig. 201

Rogationes: (*supplicationes, litaniae*): Processons de pregàries que es fan cada any, com són les lletanies majors (el dia de sant Marc) i les lletanies menors (els tres dies abans de l'Ascensió), o que es fan extraordinàriament, en temps de públiques calamitats, per exemple *ad petendam pluviam, ad postulandam serenitatem, tempore mortalitatis, tempore belli*, el ritu de les quals està assenyalat amb detall en el Ritual romà.

Romà, màrtir i prevere (On. 28 de febrer): Els seus atributs són corda, flames, forn i llengua.

Romànic: Estil arquitectònic que dominà Europa occidental durant els segles XI, XII i part del XIII, caracteritzat per la construcció de murs de gran robustesa, ornamentats amb arcades cegues, voltes reforçades amb arcs torals i arcs de mig punt, finestres esqueixades també de volta de mig punt, torres de planta quadrada, grossos capitells d'àbac quadrat, arcades molt decorades sostingudes per columnes primes i capitells típics. Cluny tingué molt a veure en l'origen del romànic, així com el Císter la té en el gòtic.

Romuald, abat (On. 19 de juny): Els seus atributs són àngel, caseta rodejada d'arbres, dit davant la boca i escala.

Ronyó: *Fig. 157*.

Ronyó d'un arc: *Fig. 12*.

Roquet (*rochettum*): Espècie de túnica, de tela blanca o de cotó amb braços estrets, que arriba fins al genoll; és vestidura litúrgica reservada al bisbe i a altres –especialment clergues– que en tenen privilegi. Es porta al cor, en les processons, en predicar, etc., però no es podia substituir el sobrepellís que s'ha de portar per distribuir la sagrada comunió. Sempre en la disciplina anterior al concili Vaticà II. El roquet (anomenat també *camisia* i *alba romana*) en el segle IX no sols era conegut a Roma sinó que ja era una vestidura característica d'eclesiàstics de certa categoria. També al segle IX és conegut fora de Roma però no és vestidura

privativa, per tal com cap al 1300, inclòs els campaners, el vestien en certes localitats. En altres llocs fora de Roma prengué els noms d'*alba, camisia, saroht, sarcotim (sarcos)* i des del segle XIII, *rochettum*, nom que a la fi del segle XIV es connaturalitzà a Roma i que, de poc en poc, va arraconar tots els altres noms. El concili Laterà IV va prescriure que tots els bisbes que no pertanyin a un orde han de portar un vestit blanc, superior, el roquet, en la vida pública i en l'església. La forma del roquet, fins als segles XIV i XV era la de la túnica talar. Després començà d'escurçar-se tant que, als segles XVI i XVII només arribava al genoll. *Fig. 292*

Rosa: V. *Rosassa*.

Rosa de Lima, verge patrona d'Amèrica (On. 23 d'agost): Els seus atributs són l'àncora, els àngels, l'anell, la corona de roses, el nen Jesús, el rosari i les roses.

Rosa d'or: La rosa feta de fulles d'or que el Papa beneeix solemnement a la sagristia, abans de la missa, en la dominica *Laetare* en la qual posa bàlsam i mesc que li són presentats en un receptacle; la porta abans de la missa cap a l'altar on la col·loca, i després de la missa la retorna a la sagristia. Unes vegades es guarda per l'any vinent, altres el Papa la tramet a una alta personalitat en testimoni de consideració. En el segle XII a Roma ja era costum que el Papa en la dominica *Laetare* portés a la mà una rosa durant la processó cap a l'església estacional de la Santa Croce de Roma on hi havia una estació; de retorn també la portava a la mà i després la regalava al prefecte de la ciutat. Sembla que la benedicció de la rosa data del segle XV.

Rosalia de Palermo, verge (On. 4 de setembre): Els seus atributs són burí, bastó, cisell, corona de roses, toca blanca, cova, crani, disciplines de penitència, farcell, nen Jesús, roses.

Rosa de Viterbo, verge (On. 4 de setembre): Els seus atributs són creu, flames, flors a la mà i roses.

Rosalina, religiosa (On. 11 de juny): El seu atribut és la creu.

Rosari (*Rosarium*): Salteri marià. Exercici de pietat en honor de la mare de Déu, molt estès i estimat en el poble cristià. El rosari és un exercici que no és litúrgic però que és permès públicament en les esglésies. Consta de quatre parts en les quals es consideren els misteris de goig, els de dolor, els de glòria i el papa Joan Pau II posà un nou grup de cinc misteris cadascun: els lluminosos. Els misteris de goig es resen el dilluns i els dissabtes, els dolorosos els dimarts i divendres, els gloriosos els dimecres i diumenges, i els misteris de llum els dijous. Cada part consta de cinc denes, comptes o dècades integrades per un Parenostre i deu Avemaries i lligades cada una amb la consideració d'un misteri de la vida del Senyor o de la Mare de Déu. Va precedit del Parenostre, del *Credo*, i d'un Parenostre i tres Avemaries per l'augment de les virtuts divines i cada dena acaba amb *Gloria Patri*. Per comptar es tenen els *Parenostres* o *rosaris* formats per una cadena que cada deu grans petits (Avemaries) té un gra gros dit Parenostre. El Rosari es diu "corona" perquè ve a ésser una mena de garlanda espiritual de roses teixida a honor de Maria Mare de Déu. Segons Alanus de Rupe l'autor del Rosari fou sant Domènec, fundador dels pares dominics o predicadors, però aquesta assignació representa una data que és insostenible. El costum de resar 50 ó 150 Avemaries en honor de la Mare de Déu, ja era conegut als segles XII i XIII, faltava, però, la divisió en denes, el Parenostre del començament de les mateixes i la consideració que en cada una d'elles es fa d'un misteri de la vida de Nostre Senyor Jesucrist o de la Mare de Déu. L'actual forma del rosari data dels segles XV i XVI. És un mèrit especial dels frares predicadors el de la propagació del sant Rosari, sobretot per medi de les confraries del Roser fundades per tot arreu a les darreries del segle XV i començament del XVI els confrares de les quals, cada setmana havien de resar les quinze denes del Rosari. Les confraries més antigues que es troben són les de Donai (1470) i Colònia (1475). Els papes confirmaren diverses vegades la confraria del Roser i l'enriquiren amb moltes indulgències. Antigament s'anomenaven *septem gaudia*. La Pia Almoina (o el Museu Diocesà de Barcelona) organitzà una gran exposició de goigs dedicada al *Septem Gaudi*a (a. 1995).

Rosari, forma de: Atribut de sant Agustí, sant Alfons Maria de Ligori, santa Àngela de Mèrici, sant Bernardí de Siena, sant Dídac d'Alcàntara, sant Domènec de Guzman, sant Felip Neri, sant Isidre, santa Justa i santa Rufina, sant Lluís Gonzaga, santa Magdalena, santa Marta, santa Perpètua, sant Pius V, sant Ricard, sant Roc, santa Rosa de Lima, sants amb rosari a la cintura i santa Sara. *Fig. 213*

Rosari perpetu: **1.** Associacions nascudes a Lió, formades cada una per 15 membres que es reparteixen les 15 denes del rosari al començament del mes per tal de resar cada dia la dena que els ha tocat. Gregori XVI les va aprovar el 1832. **2.** Pia unió confirmada diverses vegades per l'Església, formada de 24 o 31 membres de la confraria del Roser que adquireixen el compromís de fer una vegada cada mes una hora d'oració en una hora determinada del dia, durant la qual s'han de resar les tres parts del Rosari. Es va començar a practicar a Bolonya l'any 1635.

Rosarium: **1.** V. *Rosari*. **2.** En el llenguatge de les darreries de l'edat mitjana l'oració rimada de deu estrofes en honor de la Mare de Déu; l'objecte principal de les mateixes era o els privilegis que havia tingut o els misteris de la seva vida mortal. Les estrofes començaven amb Ave, *Salve* o amb una salutació semblant. Era la mateixa salutació o diferent en cada estrofa o canviava cada deu estrofes.

Rosassa: Finestral calat i vidrat. *Fig. 142*

Roser (*Sollemnitas ss. Rosarii B. M. V.*): Festa d'acció de gràcies celebrada d'alguns devots i per tota l'Església en reconeixement pels beneficis i favors especials obtinguts per mediació del sant Rosari. Gregori XIII en 1573 l'introduí per les capelles del Roser, o per les esglésies on hi havia un altar del Roser; Climent XI la va estendre a tota l'Església en acció de gràcies per la victòria obtinguda sobre els turcs en 1716 pel príncep Eugeni en Peterwardein. Actualment es celebra el dia 7 d'octubre.

Roses: Atribut de sant Aciscle, sant Andreu Avel·lí, sant Dídac d'Alcalà, santa Dorotea, sant Lluís de Tolosa, santa Rita de Càsia, santa Rosa de Lima, santa Rosa de Viterbo, santa Rosalina i santa Teresa de Jesús.

Rosetó: V: *Rosassa*. *Fig. 142*.

Rossend, bisbe (On. 1 de març): El seu atribut és l'espasa.

Rota: En diplomàtica, signe peculiar dels privilegis pontificis (papals) introduït ja al segle XI. Té forma rodona amb la inscripció de "*Sanctus Petrus, Sanctus Paulus*" i un lema a tot el voltant; per exemple "*Verbo Domini coeli firmati sunt*", i el nom del Papa (per exemple "*Paschalis II*"). *Fig. 270*

Rota solemne: En diplomàtica, V. *Privilegis papals solemnes*

Rotllo: Carilló. Objecte inventat a la darreria de l'edat mitjana, consistent en una roda de campanes penjada al costat del presbiteri que, fent-la rodar, toquen les campanes i es fan els senyals que era costum de fer amb una sola campaneta durant la missa. A la catedral de Barcelona, just sobre la sagristia, hom pot veure aquest carilló.

Rotllo de pergamí: Atribut de sant Aleix, sants apòstols, sant Damas, sant Genís d'Arles

Rotonda: Església o edifici de planta circular i sovint circumdada de columnes.

Rotula: Nom que en el començament de l'edat mitjana es donava a l'oblata per raó de la seva forma semblant a la d'un anell o petita roda.

Rotulus: **1.** Rotllo de pergamí ornat de miniatures en el qual era costum a Itàlia, des dels segles X al XIII de tenir escrit el *praeconium paschale*. Les miniatures eren una representació figurada de les idees més cabdals d'aquest cant. Quant el diaca el cantava dalt l'ambó se'l deixava penjar per la barana d'aquest cap avall. Tenia les figures pintades en direcció oposada a la lletra perquè, en penja el *rotulus*, no estiguessin de cap per avall sinó que fossin vistes pels fidels des dels bancs o drets en la nau. **2.** En diplomàtica, conjunt de peticions que es fan al Sant Pare, o sigui un conjunt de súpliques que totes elles corresponen a diversos membres d'una família o de la institució –per exemple, la universitat– que les presenten a la cúria papal.

Rubricae generales: Les rúbriques impreses en el breviari i el missal les quals s'han de seguir quan es resa, o quan es celebra la missa. Són completades per les *rubricae speciales* que es troben intercalades entre els paràgrafs del breviari o del missal. El nom *Rubricae* ve de *rubrum*, perquè amb aquest color eren impreses o transcrites. V. *Rúbriques*.

Rubricae praeceptivae i directivae: V. *Rúbriques*.

Rubricistica: El tractat de rúbriques, és a dir, els consells o els preceptes donats per les autoritats eclesiàstiques amb caràcter directiu o amb caràcter obligatori per l'execució de les funcions del culte diví.

Rúbriques: Aclariments, regles i prescripcions intercalades en els llibres litúrgics, de caràcter general o especial, que són la guia per celebrar les funcions litúrgiques segons les normes directives. A vegades precedeixen els formularis, altres hi van intercalades, altres els segueixen. Es diuen rúbriques perquè en els antics texts, per tal de diferenciar-les dels formularis, anaven escrites en vermell, com encara són avui, impreses en tinta d'aquest color perquè sobresurtin. El seu nom és pres dels títols dels capítols del *Corpus Juris Canonici*, escrits en lletra vermella. En un començament, les rúbriques eren escasses en els llibres litúrgics i després esdevingueren més i més freqüents. A les darreries de l'edat mitjana apareixen als llibres litúrgics gairebé en excés. Segons l'antic dret canònic i segons el caràcter obligatori de les mateixes les rúbriques es divideixen en *rubricae praeceptivae*, i en *rubricae directivae*.

Rufina i Justa, verge i màrtir (On. 19 de juliol): El seu atribut són els càntirs.

Rupert, bisbe (On. 27 de març): El seu atribut és la pila baptismal.

Rusc: Atribut de sant Ambròs, sant Bernat, sant Isidor, sant Joan Crisòstom i sants eloqüents.

S

Sabata: Atribut de sant Amià, sant Crispí, sant Crispià i sant Marc.

Sabatilla: Atribut de santa Eduvigis.

Sabbatismus: Celebració del sabbat (diumenge) abstenint-se de tota mena d'obres servils.

Sabbatum: En els primers temps del cristianisme el darrer dia de la setmana, la festa setena del *Gelasianum* que mai podia ésser substituïda. Cap a la fi del segle III, a l'Occident el dissabte era dia d'abstinència, a l'Orient mai ho ha estat. Al revés, a Roma en el segle V encara era un dia alitúrgic, en canvi a l'Orient al segle IV ja es celebrava en aquest dia el sacrifici eucarístic, i encara avui és un dia gairebé tan solemne com el diumenge, solament que hi són permeses les feines "servils".

Sabbatum XII lectionum (*in XII lectionibus*): Nom que fins a la segona meitat de l'edat mitjana, es va donar als dissabtes de témpores. Segons Amalari i altres liturgistes medievals pren aquest nom per tal com ja en el segle VI a la missa d'aquests dissabtes es llegien sis lliçons en llatí i sis en grec, en conjunt dotze lliçons; per tant ja en aquella època era costum de llegir dotze lliçons en els dissabtes de témpores. El *Gelasianum* i el *Gegorianum* ja coneixen el nom de *sabbatum XII lectionum*.

Sabina, màrtir (On. 18 d'abril): Els seus atributs són àmfora, sepulcre i serp.

Sable: Color heràldic color negre representat gràficament per una quadrícula molt fina.

Sabre: Atribut de sant Àngel, santa Àurea, sant Pau, sant Pere i sants màrtirs.

Sac de captaire: Atribut de sant Fèlix de Cantalici.

Sacellanus: El prevere que té la comanda de cuidar d'un *sacellum* o del culte que en ell s'ha de celebrar.

Sacerdos: Originàriament es donava aquest nom al prevere i al bisbe, però des del segle X és un nom preferentment donat al prevere, que es caracteritza per ser administrador i distribuïdor dels sagrats misteris. Quan antigament es volia distingir els preveres del bisbe se'ls donava el nom de *sacerdos minor, sacerdotes secundi ordinis*. V. Síntesi conclusiva de *Sacralia*.

Sacerdotale: V. *Rituale*.

Sacerdotale romanum: Ritual molt usat, preparat pel dominic Albertus Castellani, imprès en 1537, que mai va tenir caràcter oficial; va ésser el predecessor del Ritual romà.

Sacramentari: *(sacrametarium, liber sacramentorum, liber mysteriorum*): Llibre litúrgic del ritu llatí, emprat fins al segle XIII amb el cànon i les oracions de la missa que varien segons els dies i segons les festes, i també amb les oracions que estan en connexió amb les funcions litúrgiques (consagracions i benediccions); però sempre hi falten les peces cantades i les lectures de la missa; per això havia d'ésser completat amb el *Leccionari, Evangeliari, Salteri* i *Gradual*. Per raons de conveniència es transformà en missal complet (*missale plenum*).

Sacramentari ambrosià: El sacramentari del ritu ambrosià.

Sacramentari gal·licà: Sacramentari de l'antic ritu gal·licà de l'època precarolíngia. En són exemplars el *Missale gothicum* de la Biblioteca Vaticana (Regina cod. 317), el *Missale gallicum vetus* de la mateixa Biblioteca (Palat. Cod. 493) i el *Missale gallicanum* de Bobbio de la Biblioteca nacional de París, cap dels quals representa un sacramentari gal·licà pur, perquè en tots hi ha mesclats elements del ritu romà. Solament està intensament influït del ritu gal·licà el *Missale Francorum* gelasià de la Biblioteca Vaticana (Regin. Cod. 257).

Sacramentari mossàrab: Sacramentari del ritu mossàrab.

Sacramentari romà: Sacramentari del ritu romà. En ell s'han conservat: 1. El *Leonianum* que pren aquest nom perquè el seu primer editor, Bianchini, l'atribuí a sant Lleó el Gran, que és, segons sembla, reunit per un particular i que conté una col·lecció de misses que, al més tard, són dels començaments del segle VI. 2. El *Gelasianum* sacramentari que és atribuït a Gelasi (+496) enriquit amb elements gal·licans afegits; està dividit en tres llibres. 3. El sacramentari anomenat *Gregorianum* provinent de sant Gregori el Gran, en la mateixa disposició en la qual Adrià I (†795) el va copiar de Gregori el Gran. 4. Els sacramentari barrejats, que estan integrats amb elements del *Gelasianum* i del *Gregorianum*, essent el fonament el *Gelasianum* gregorianitzat, o el *Gregorianum* influït pel *Gelasianum*. En els sacramentaris barrejats de la primera classe, les parts no gelasianes estan afegides al *Gelasianum*; en els de la segona classe els afegiments han estat admesos en el text gregorià, però com a suplement formal, com es pot veure en els sacramentaris gregorians que tenen l'apèndix d'Alcuí *Hucusque*.

Sacramentum: En llenguatge litúrgic significa: **1.** Tota acció religiosa, acompanyada de misteri, de gràcia o de santificació,

tot això que avui en diem sagramentals. **2.** D'aquesta època en avant és el nom donat a cadascun dels set sagraments i especialment el Sagrament de l'altar (Eucaristia). **3.** En llenguatge històric, significa jurament, car es posa com a testimoni el mateix Déu.

Sacramentum cathecumenorum: En sentit ampli en els primers temps del cristianisme prenia el nom de *sacramentum* el conjunt de cerimònies preparatòries per administrar el sagrament del baptisme als catecúmens; en sentit especial significava el posar-los la sal a la boca, *sacramentum salis*.

Sacramentum matrimonii: El sagrament instituït per Nostre Senyor Jesucrist en força del qual dues persones de sexe diferent (home i dona), batejats i sense impediment legítim que els privi de contraure aquest sagrament s'uneixen d'una manera sobrenatural l'un i l'altre en una comunitat de vida indissoluble i formant com un sol cos, rebent les gràcies necessàries per tal de complir la finalitat del sagrament i els deures que deriven d'aquesta comunitat de vida. Aquest concepte i definició de matrimoni seria diferent del que proposen alguns parlaments d'algunes nacions en la primera dècada del segle XXI (casament entre homosexuals). Els impediments que priven de contraure vàlidament el sagrament del matrimoni són anomenats *impedimenta dirimentia*. En part són de dret diví, en part són de dret natural i en part són de dret eclesiàstic. Cal distingir dels *impedimenta dirimentia* els impediments que priven de contraure el sagrament del matrimoni, *impedimenta impedientia*. Aquests impediments fan que el sagrament del matrimoni pugui ser vàlid però il·lícit. L'antic Dret Canònic informa detalladament d'uns i d'altres. Els administradors del sagrament del matrimoni són els mateixos esposos. Aquesta administració té lloc per medi de la declaració *de praesenti* de paraula, de signe, o per escrit, feta pels contraents, de la voluntat de què l'un i l'altre volen anar a la unió del sant matrimoni. El sacerdot rector (o el seu representant) actua solament d'una manera indirecta en l'administració del sagrament en quant: 1. Com a representant de l'Església dóna lloc a la declaració de mutu consentiment; 2. Com a oficial designat per l'Església accepta i dóna valor jurídic a aquest mutu consentiment; 3. El confirma en nom de l'Església; 4. Dóna la benedicció de l'Església al matrimoni conclòs pel mutu consentiment. Solament aquesta última intervenció de l'Església remunta fins als primers temps del cristianisme. La intervenció del rector assenyalada en la condició segona data del concili Tridentí, i fou introduïda per tal d'evitar els matrimonis clandestins, exigits per la validesa dels mateixos la presència del rector en l'acte de manifestar el mutu consentiment. Les condicions 1 i 3 s'introduïren en l'edat mitjana en comptes del matrimoni purament laic.*

Sacramentum symboli: En els primers temps del cristianisme es donava aquest nom al símbol dels apòstols en quant era un mediador de la gràcia.

Sacrarium: **1.** Piscina que hi ha en certs llocs (església o cementiri) amb obertura tancable i amb tapa on es tira l'aigua d'ablucions litúrgiques, l'aigua de batejar i les cendres d'objectes litúrgics que es cremen. Després del concili Vaticà II aquestes aigües de purificacions es tiren a les plantes. **2.** En l'edat mitjana *sacrarium* significava també l'església, el presbiteri, el tabernacle per contenir el *pyxis* amb el Santíssim, el *liber ordinarius* i especialment la sagristia.

Sacres (*tabella secretarum, charta cum secretis*): *Abans del concili Vaticà II*: Tres quadres que contenien les oracions que havia de dir el sacerdot; per ajut de la memòria estaven col·locades a l'extrem de la mesa de l'altar. Solament era prescrita la sacra del mig, la qual havia de contenir, a més del petit cànon i les paraules de la consagració, el *Gloria in excelsis, el Credo*, les oracions secretes després del *Lavabo* i les tres oracions d'abans del *Communio*. Originàriament sols contenia el cànon menor i les paraules de la consagració. En l'edat mitjana les sacres no eren conegudes. La sacra del mig es va introduir a la meitat del segle XVI, les sacres amb l'evangeli de sant Joan i amb el *Lavabo* a la banda de l'epístola van ésser introduïdes a la meitat del segle XVII.* *Fig. 231*

Sacrifici: En el llenguatge del culte significa: **1.** En sentit ampli l'oferiment de tota cosa feta a Déu; **2.** Per aquest sacrifici es requereix l'oferta que és prescrita, el que fa l'oferiment i la intenció d'oferir; **3.** En sentit estricte significa l'oferta externa que s'ofereix a Déu amb la transformació real o simbòlica de la mateixa per tal de fer reconeixença en ell de l'origen de tota cosa creada, com a Senyor suprem de tots els éssers i com el que té el domini sobre la vida i sobre la mort, per tal de voler expressar la donació i sacrifici complet que es fa d'un mateix. En el sacrifici considerat en aquest segon sentit, hi intervenen un ministre del sacrifici (el sacerdot), una oferta real i sensible, una acció (oferiment a Déu per medi d'una aniquilació o transformació real i simbòlica de l'oferta) i un intenció en oferir el sacrifici. El sacrifici, per raó de la seva finalitat, és de lloança, o d'acció de gràcies, de reparació o de súplica. Resumint, podem dir que *sacrificium* és: **1.** En sentit més estricte l'acte del sacrifici, la consagració; **2.** En sentit ampli, segons la denominació antiga, és l'ofertori de la missa i els dons de pa i de vi destinats a ésser consagrats i oferts en l'acte de l'oblació a Déu, igual, que una espècie d'ofertori; **3.** En el ritu mossàrab l'antífona que es canta mentre dura l'acte d'oferir, equival a l'ofertori del ritu romà.

Sagristà (*sacristanus*): Significa el canonge de les catedrals i de les col·legiates que tenia encomanada la vigilància de la sagristia i del servei de la mateixa; també s'emprà aquest nom per anomenar el sagristà inferior, com avui dia.

Sadurní (On. 29 de novembre): Els seus atributs són brau als seus peus i soga.

Sagetera (o espitllera): Obertura molt estreta feta en sentit vertical a un mur o una porta. L'objectiu era defensiu, mirar i no ser vist.

Sagita: Altura d'un arc o d'una voluta mesurada des de la línia d'avançada fins el punt de l'intradós.

Sagrament (*sacramentum*; grec, *misterium*): Signe causant de la gràcia, l'administració del qual ha estat confiada per Nostre Senyor Jesucrist a l'Església per Ell fundada; és a dir, un signe sensible de la gràcia que representa l'única que per Ell és concedida gratuïtament al que el rep i que, a la vegada, és independent de l'oració de l'Església i dels mèrits del

ministre i del subjecte. Per tant, opera la gràcia –diuen els teòlegs– no *ex opere operantis*, com els sagramentals, sinó simplement en força de la seva operació, per tant *ex opere operato*. Els sagraments, com signes sensibles que, consten de dos elements: un que s'ha d'especificar pròximament, la matèria, que en el baptisme, per exemple, és el tirar l'aigua al cap de la criatura i un altre element que determina la matèria, la forma, que en el baptisme són les paraules pronunciades en tirar l'aigua al cap de la persona batejada: *Ego te baptizo*, etc. La matèria i la forma responen al caràcter de cada sagrament, per això són tan diferents com els mateixos sagraments. Els sagraments, segons la doctrina de l'Església romana i dels ritus orientals, són set, o sigui: baptisme, confirmació, eucaristia (sagrament de l'altar), penitència, extremunció (unció dels malalts), orde sagrat i sant matrimoni. El protestantisme, coneix solament dos sagraments, el baptisme i la santa cena; solament els luterans els atribueixen eficàcia *ex opere operato*. Pels altres són o una simple penyora, una confirmació de la gràcia operada per la fe o l'expressió de la pertinença a l'Església.*

Sagrament de l'altar (*sacramentum altaris*): L'eucaristia, el sagrament instituït per Crist nostre Senyor, en el qual, en força de les paraules pronunciades en la missa a la consagració, s'opera la transsubstanciació de les espècies del pa i del vi, sense canviar els accidents, d'una manera admirable i misteriosa en totes i en cada una de les seves parts. En aquestes espècies hi és present realment, vertaderament i essencialment Crist, totalment i indivisible amb la seva divinitat i humanitat, ànima i cos, carn i sang. En la divisió de les espècies queda realment present i indivisible en cada una de les parts en tant que les espècies queden invariables. En virtut de les paraules de la consagració (*vi verborum*) el pa queda convertit en el cos de Crist i el vi en la seva sang. Les altres parts integrants de la seva santíssima humanitat en virtut de les paraules de la consagració, per raó de la llur unió inseparable amb el seu cos, la seva santedat i la seva divinitat, es troben sota cada una de les dues espècies. La finalitat que va tenir Crist de quedar-se en el Santíssim Sagrament fou doble: primer com a hòstia perenne de la nova aliança que ha de representar i renovar el sacrifici del Calvari fins a la fi dels segles i distribuir els seus fruits als creients; i en segon lloc, alimentant-se aquests d'Ell, ha d'ésser l'aliment sobrenatural de les ànimes. La primera finalitat s'obté per la missa, la segona per la comunió. Diferentment dels altres sagraments, el sagrament de l'altar és un *sacramentum permanens*, no com la concepció que els luterans en volen tenir, els quals diuen que és purament un sagrament quan es rep. El culte que li tributa l'Església és un *cultus latreuticus*. Aquest culte es funda en el fet que, després de les paraules de la consagració, per la transsubstanciació del pa i del vi, Jesucrist Déu i home hi està vertaderament, realment i essencialment present. Són manifestacions litúrgiques exteriors del culte de latria, com a expressió d'adoració al Santíssim Sagrament: les genuflexions prescrites a l'hora de la consagració i en altres nombroses circumstàncies davant seu; l'exposició major o menor per la seva adoració, la benedicció amb el Santíssim, les devocions que a ell es refereixen, les processons de la Minerva, la festa del Corpus, etc. El sagrament de l'altar és el centre, el punt culminant, la característica del culte catòlic, la seva adoració és el resum més complet, l'expressió més exacta i la manifestació més sublim del mateix. S'anomena Sagrament de l'altar perquè es confecciona damunt l'altar, *Sacramentum corporis et sanguinis Christi, Corpus* perquè ens distribueix, a més de la seva gràcia, el seu cos i la seva sang, *Sanctissimum, Venerabile*, bondat suprema i infinita per raó de la seva dignitat, grandesa i santedat, o senzillament *Sacramentum* perquè és la corona de tots els sagraments.

Sagramentals: Són ritus que proporcionen una benedicció o santificació externa a les persones i a les coses, o als fidels que se'ls deixen operar amb recta intenció o als objectes que reben aquestes benediccions o santificacions especials. Es diuen sagramentals perquè tenen certa semblança amb els sagraments en la forma i en la seva eficàcia. Però es distingeixen dels sagraments essencials: 1. Per ésser una institució de l'Església i no de Jesucrist i perquè l'Església els pot derogar i canviar segons la seva voluntat; 2. Perquè tenen la seva eficàcia de l'oració de l'Església; 3. Que per la llur eficàcia no és suficient que el que els rep no posi cap obstacle, sinó que ha d'estar preparat positivament amb fe i confiança, i amb actes d'amor i de contrició; 4. Per fi, que no confereixen la gràcia santificant sinó que obtenen l'assistència i l'auxili en les necessitats temporals i espirituals. L'ús dels sagramentals prové dels temps apostòlics. S'estengué considerablement en l'edat mitjana, tant que no hi havia circumstància especial de la vida que no tingués el seu sagramental. Encara avui són molt abundosos. Es poden distingir en consagracions, benediccions i exorcismes. Segons qui els aplica són sacerdotals, episcopals o papals, segons sigui permesa la llur aplicació als sacerdots o reservada als bisbes o al Papa. Els sagramentals són personals, locals o reals segons que l'objecte és una persona, un lloc o una cosa.

Sagrari: Lloc petit o objecte (capsa) on es guarda el copó que conté la reserva de l'Eucaristia. Cada església o oratori ha de tenir un sol sagrari, col·locat de manera que els fidels puguin recollir-se en oració davant la presència permanent de Crist en les espècies eucarístiques, que s'anomenen també "reserva". El sagrari és guardat en una part ben noble de l'església, assenyalada, remarcable, dignament guarnida i apta per a l'oració. Ha de ser inamovible i ben tancat, col·locat preferentment fora de l'altar major en una capella anomenada de la "reserva". *Fig. 223* **

Sagrari de l'altar: Petita capsa fixada darrera la mesa de l'altar que es destina a guardar la reserva del Santíssim Sagrament. És de metall noble, de fusta o revestida de fusta, de plata daurada o coberta de draps de seda per l'interior; té una porteta i es pot tancar amb clau. Abans del concili Vaticà II, el seu exterior anava sempre revestit amb el conopeu. Sobre el sagrari mai s'hi poden posar les imatges de Maria Santíssima o dels sants, però sí que s'hi pot posar un Sant Crist.*

Sagrari de paret (*armarium, armariolum, ciborium*): Nínxol que hi ha a la paret de la banda dreta o a la de darrera de l'altar

major que té una porta per tancar-se on s'hi guardava o s'hi guarda el Santíssim Sagrament. Fins el segle XVI va ésser molt normal a Alemanya i a Itàlia. A l'època del gòtic i del renaixement era, sovint, voltat de rics marcs i d'artística ornamentació.*

Sagrari suspès (*Suspensio tabernaculi, pensile*): Un tabernacle per contenir el *pyxis* amb el Santíssim, consistent en una petita capsa o en un petit temple o en una tenda de forma arrodonida i de seda, que anava penjat a la coberta del baldaquí de l'altar (allà on n'hi havia) o penjat amb una cadena d'un braç curt, corbat, de darrera l'altar (abans del concili Vaticà, quan els altars estaven adossats al retaule o el mur), o a la coberta del cor, penjat d'una cadena i balancejant-se damunt la mesa de l'altar, i en cas de necessitat podia deixar-se sobre la mateix ara. Ja apareix al segle X. Aquest sistema era usat en l'edat mitjana a França i a Anglaterra. A França es conservà en moltes localitats fins al segle XVIII, i isoladament fins al segle XIX.* *Fig. 225*

Sagrat Cor de Jesús: Atribut de santa Margarida d'Alacoque i Sagrat Cor de Jesús.

Sagrera: Parcel·la de terreny sagrat sota protecció i immunitat eclesiàstiques que envoltava les esglésies consagrades. Comprenia l'església, el cementiri i els espais inclosos dins les "trenta passes" que el bisbe concedia a l'església el dia de la seva consagració. Sembla originar-se en el dret d'immunitat eclesiàstica i excomunió contra els que envaïen o profanaven. Les sagreres eren espais de llibertat contra els abusius drets feudals. En elles havia de regnar sempre "la pau i la treva de Déu". L'origen de la paraula és "sagrers", que eren petits graners on es conservaven els dipòsits de gra.

Sagristia (*sacristia, monachia, sacrarium, secretarium, salutatorium paratorium*; grec, *diakonikón*): Espai adossat a l'església, gairebé sempre prop del presbiteri per guardar-hi els ornaments i vestits sagrats i altres objectes del culte. Antigament molt sovint s'hi guardava el Santíssim i també servia per altres finalitats, relacionades de prop o de lluny amb el culte. Aquí la clerecia saludava el bisbe abans de la missa; aquí el bisbe concedia audiències i rebia visites; aquí s'hi feien els preparatius immediats a les cerimònies del culte; aquí s'hi reunia la clerecia i, després de la introducció d'un vestuari especial per les cerimònies, els sacerdots feien de ministres a l'altar.

Sakkos (*sákkos*): Vestit litúrgic, superior, del ritu grec, de seda i sovint ricament brodat, semblant a la dalmàtica. És citat en el segle XII però ja era usat al segle XI. Sembla que els emperadors bizantins el van introduir com a distintiu del patriarca grec. Aquesta vestidura característica en un començament dels patriarques, va ésser adoptada a les darreries de l'edat mitjana pels metropolitans i entre els russos, búlgars, rutens i italogrecs va ésser adoptada pels bisbes. Únicament no feren aquestes adaptacions els melquites i els grecs.

Sal (la que es posava a la boca del que ha d'ésser batejat): *Abans del concili Vaticà II*: Cerimònia desconeguda a l'Orient, peculiar del ritu romà en la qual després que s'han imposat les mans al que va a ésser batejat, se li posa un gra de sal exorcitzada i beneïda a la boca dient-li: *Accipe sal sapientiae; propitiatio tibi sit in vitam aeternam*; és un símbol de la gràcia de la fe que pel baptisme li és atorgada i que l'ha de guiar a la vida eterna. Procedeix de l'antiga disciplina romana de la instrucció dels catecúmens; després que se'ls havia posat la sal podien passar a la cerimònia dels escrutinis i d'aquesta al ritu del baptisme. El diaca Johannes, al segle VI la testifica com a costum romà i sembla que és la cristianització d'un costum pagà de Roma. Actualment aquesta cerimònia és potestativa.*

Sal beneïda: Des de molt antic serveix: 1. Per fer aigua beneita. 2. Per preparar l'aigua gregoriana que serveix pel ritu de la consagració de l'altar i de l'església i per la reconciliació d'una església profanada. 3. En la preparació pel baptisme per la cerimònia de posar la sal a la boca del que potestativament (després del concili Vaticà II) ha de rebre el baptisme. En l'edat mitjana es beneïa sal que era emprada per curar el mal d'ull, com encara avui es dóna sal beneïda al bestiar.

Salamó (*salomó, corona, pharus, rota*): Suport d'una llàntia penjada amb cadenes al sostre a una biga, a un arc o a un braç aferrat a la paret que pren diversos noms segons la seva forma. Si és extern ve tapat per una peça de ceràmica.

Salm d'entrada de la missa: *Abans del concili Vaticà II*: L'oració amb la qual el prevere començava la missa a l'altar. Era la preparació immediata per al sant sacrifici i constava de tres parts: el salm *Judica me Deus*, la confessió general que el prevere resava per ell i el ministre per tots els fidels presents, els versets que precedeixen les oracions *Aufer a nobis* i l'*oremus*, durant el qual el celebrant pujava les grades i besava les relíquies de l'ara de l'altar. Aquesta oració ja es practicava a Roma en el ritu de la missa del segle XI, si bé en un principi només eren conegudes les dues primeres parts. La tercera part formada per les oracions que es resaven en pujar a l'altar, la primera de les quals ja apareix al *Leonianum* i en el *Gregorianum*, sembla que és un afegit del segle XIII. Segurament en el ritu romà, per notícies que tenim en el *Ordo*, ja cap a l'any 1300 prescindint de petites variants, tenia la forma esmentada. Sant Pius V li va donar la seva forma definitiva. En canvi aquesta oració en el ritu mossàrab coincideix amb la del ritu romà només en les línies generals; en el detall presenta moltes variants i és més ric. El ritu ambrosià substitueix el salm *Judica me Deus* pel salm *Confitemini Domino*, etc. i les dues oracions que es resen en pujar a l'altar per una sola, el contingut de la qual és molt semblant al de les oracions del ritu llatí. Després del concili Vaticà II ha desaparegut.*

Salmer: *Fig. 143 i 157*.

Salmer de columna: *Fig. 144*.

Salmista (*cantor*; grec, *psaltes*): Nom dels clergues que tenien (abans del concili Vaticà II) el càrrec de dirigir el cant litúrgic dels salms, de les antífones, dels himnes, dels responsoris en les funcions del culte diví. Ja és citat en el Cànon apostòlic (segle IV), en les Constitucions apostòliques (ca. 400), en el Sínode de Leodicea (segle IV). Sembla que a l'Orient el salmista era una ordre; avui solament ho és entre els siríacs, maronites i jacobites; mentre que en el ritu grec es confon amb el celebrant i ha desaparegut del tot entre els armenis,

els nestorians i els coptes. A l'Occident el salmista mai va ésser considerat com un orde; al *súmmum* se'l considerà com a el lectorat o com una pràctica del mateix, com podem constatar en sant Isidor i en Rabanus Maurus. Generalment se'l considerà com un ofici que avui ha perdut importància. Ara només sobreviu el seu record en alguns capítols (de canonges) en la dignitat de xantre, *preceptor*. Aquesta dignitat avui també s'ha esvaït pràcticament.

Salms: Els 150 càntics del llibre dels salms de l'Antic Testament. Des dels temps apostòlics que són usats de la litúrgia de l'Església la qual els prengué del culte jueu pel culte cristià, on ja de bon començament tingueren una gran popularitat. El cant de salms ha desaparegut de la missa gairebé completament. Solament ha quedat l'antífona dels salms que acompanyaven l'ofertori i de la comunió del poble; dels salms que es cantaven a l'entrada (*Introitus*) del celebrant i dels seus ministres queda solament l'antífona, un verset i dels salms cantats després de la lectura de l'epístola queda el responsori i un que altre verset. L'ofici ha conservat els salms fins al present, formant l'element principal al qual es supediten les antífones, les lliçons, els himnes i les oracions. La distribució dels salms entre els diferents dies i les diverses hores era en un principi molt distint d'ara. Generalment es resaven dotze salms a cada hora, d'aquesta manera en dos dies es resava gairebé tot el salteri, fins i tot cada dia es repetien alguns dels salms. Això abans del concili Vaticà II. És un mèrit de sant Benet el fet d'haver donat un ordre en la divisió dels salms, adjudicant-ne tants a cada hora que, durant el decurs d'una setmana es resava una vegada el saltiri complet. Aquesta distribució va passar des de Monte Cassino a l'ofici romà que, en el segle VIII, es generalitzà arreu. Fa excepció el ritu ambrosià que reparteix els salms en dues setmanes en lloc d'una. La reforma del breviari feta per sant Pius X no estableix cap canvi fonamental en l'ordenació dels salms sinó que desitja una distribució més igualada dels mateixos i, al mateix temps, ha pretès obtenir amb la disminució del nombre de festes, a les quals corresponia el *Commune Sanctorum*, que cada setmana es resés tot el salteri. Les funcions litúrgiques en les quals també entren els salms en abundància són la consagració d'església, la consagració d'altar i la benedicció de cementiri. Després del concili Vaticà II s'ha fet una nova distribució dels salms.

Salms especials: Nom que en l'alta edat mitjana es donava als set salms penitencials.

Salms graduals (*psalmi graduales*): *Abans del concili Vaticà II*: Els salms 119-136. Es resaven tots els dimecres de Quaresma en els quals no es celebrava una festa doble o semidoble; sols eren prescrits allà on es resava amb un breviari diferent del breviari romà. Es tenia present que s'havien de resar: 1. Al cor, no en el rés privat de l'ofici; 2. Solament allà on hi havia l'obligació de resar-los abans de la reforma del breviari de sant Pius V. Es dividien en tres parts de cinc salms cada una a la fi de les quals es resava un verset i una oració. Avui on regeix el breviari romà no hi ha l'obligació de resar els salms graduals en resar l'ofici, ni privadament, ni en el cor.*

Salms penitencials (*psalmi paenitentiales, psalmi speciales*): Els set salms 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142, anomenats penitencials pel sentiment de penitència que en ells es troba. En els temps primers del cristianisme ja tenien aquest nom. En l'edat mitjana era una prescripció el resar-los tots els dies de Quaresma en els quals no s'esqueia cap ofici de festa de sant, i es resaven després de les *laudes*. El papa sant Pius V en la seva reforma del breviari ho canviava de tal manera que els suprimia, però concedia indulgència als que els resessin. Segons el Pontifical romà anterior al concili Vaticà II, s'havien de resar en la consagració d'un abat, abans de la consagració d'una església o d'un altar, en la benedicció d'un cementiri, en l'expulsió dels penitents al dimecres de cendra, en la *reconciliatio poenitentium* del Dijous Sant i en l'absolució dels excomunicats.*

Salomé (Maria de), mare de Jaume i Joan (On. 22 d'octubre): Els seus atributs són nimbe poligonal i vas de perfum.

Salomó (o Salamó): Suport del lampadari que s'instal·la en els mateixos terrats dels temples. Té una forma molt singular (com una barretina), és rodona i a sobre un manyoc de fils, cables i suports. Vegi's els salomons de la catedral de Barcelona. *Fig. 226*

Salpàs: Cerimònia del temps pasqual en la que es beneïen les cases o masies de tot el barri o contrada, i es tirava sal i aigua al llindar de la porta per recordar el pas de l'àngel exterminador poc abans d'emprendre la travessa del desert el poble d'Israel.

Salpasser (*Aspergilis*): L'objecte que serveix per fer les aspersions amb aigua beneita. Està format per un plec de pèls lligats a l'extrem d'un mànec o per una bola de metall buida, foradada a l'interior de la qual es col·loca una esponja; aquesta capsa va muntada a l'extrem d'un mànec o bé té la forma d'una pinya de pi proveïda d'un mànec. En beneir l'aigua s'hi afegia sal. D'aquí el nom del salpasser, car sempre conté una mica de sal. V. *Hisop* o *Aspersori* ** *Fig. 226*

Salutació: En diplomàtica, és la part inicial del document en la qual es saluda al destinatari del mateix. Normalment conté l'expressió "*salutem*", o també "*salutem et apostolicam benedictionem*" si són privilegis papals. Juntament amb les anteriors fórmules s'usa "*in perpetuum*".

Salutatorium: **1.** Saló de rebre. **2.** Nom que en els primers temps del cristianisme es donava a la sagristia on la clerecia saludava el bisbe abans de la missa, prenia relacions i concedia audiències.

Salvador d'Horta, religiós (On. 18 de març): Els seus atributs són brases (o flames), calderó d'oli, captaires, hisop, granada i amb un tolit.

Sancio: En diplomàtica és la fórmula que estableix les penes, els càstigs i les sancions econòmiques i espirituals dels que no compleixen les clàusules del document. O, a l'inrevés, s'expressen les recompenses que beneficiaran aquells que compleixen el document. Per exemple: "*Quisquis autem instinctu Sathane stimulatus, hoc factum meum discretorum virorum consilio aprobatum... maledictionem perpetuam Dei se noverit incursum*".

Sancta: L'*Ordo* de Mabillon donen aquest nom a l'hòstia consagrada.

Sanctorale: El breviari mossàrab dóna aquest nom a la part on hi ha contingudes les vides de sants que es llegeixen en l'ofici. A l'edat mitjana també es donava aquest nom al llibre que contenia les llegendes de sants que servien per a l'ofici.

Sanctuarium: **1.** Nom de tot lloc dedicat al culte, especialment l'església i l'altar. **2.** En l'edat mitjana es donava aquest nom als béns d'una església. **3.** En els primers temps de l'Església i començament de l'edat mitjana es donava aquest nom a les relíquies, anomenades *sanctuari* per llur caràcter venerable; en els primers temps del cristianisme es donava aquest nom especialment a les relíquies secundàries. V. *Relíquies*.

Sanctus (*Trisagion, hymnus seraphicus, hymnus angelicus*): Crit de joia que segueix el prefaci de la missa, la resposta del cor al càntic del prefaci del celebrant la primera part. La primera part està formada pel triple *sanctus* dels serafins (Isaïes 6, 3); és per això anomenat *hymnnus seraphicus, rythmus angelicus*, la segona part està formada per la salutació dels jueus al Senyor en entrar triomfalment a Jerusalem (Mat 21, 9). En diu *Trisagion (trisagion)* per la repetició triple del *Sanctus*. La primera part segueix el prefaci de totes les litúrgies de la missa; la segona, afegiment posterior, no es troba en totes. En la litúrgia romana el *Sanctus* es va introduir després del papa Sixt I (ca. 125). El *Gelasianum* ja el conté en la seva estructura actual. Segons la consuetud romana en un començament el cantaven el celebrant i el poble; en l'època carolíngia el cantava el sotsdiaca que estava darrera l'altar enfront el celebrant, i al segle XI ja era el cor el que el cantava.*

Sanctus: (sant) **1.** En sentit canònic significa un servent (serventa) del Senyor, mort en estat de gràcia i de santedat del qual el Papa, com a mestre suprem de l'Església, i en força de la infal·libilitat que l'assisteix en l'acte de la canonització, i d'una manera definitiva, invariable i infal·lible, declara que aquell sant es troba en el cel, en la visió inefable de la divinitat i que per tots ha d'ésser considerat com a sant. **2.** En sentit litúrgic *sanctus* és el servent o serventa de Déu, difunt, que es troba en la glòria eterna, el culte del qual el Papa ha autoritzat, sigui amb la canonització, sigui per raó de culte immemorial, el culte del qual no ha limitat en un lloc o a una cosa amb un indult privat, sinó que el permet i l'aprova per l'Església universal sense altres limitacions que les que posen les prescripcions litúrgiques. En tant que els costums litúrgics no assenyalin el contrari, dels sants es pot resar i es pot dir missa. Les imatges dels sants es poden venerar en les esglésies i en les capelles; es poden exposar llurs relíquies a la pública veneració i es poden portar en les processons; se'ls poden dedicar esglésies, oratoris públics i altars per tota l'Església sense un permís especial.*

Sandàlia (nom antic romà *campagi*, més tardà *sandàlia*): Tapins baixos semblants a les plantofes, fets gairebé sempre de seda, que tenen (fora de Roma) al damunt una creu; el bisbe els duia en celebrar la missa pontifical. Fins a l'any 1000 eren una espècie de tapins entre sandàlia i sabata alta que es lligaven al peu amb corretges. Entre el segle XII i XIII van prendre la forma de sabata que cobria tot el peu fins al turmell i que durà fins al segle XV en què es varen tornar al tipus baix semblant a la plantofa. Fins al segle XIII eren de cuiro recobert de seda i del segle XIII en avant gairebé exclusivament de seda. Sense ornamentació en un principi es guarniren ricament a la segona meitat de l'edat mitjana. Pels segles XIII i XIV s'acostumà a posar al seu davant un ornament en forma forcada. La creu hi apareix des de principis del segle XV.*

Sanefa romànica: V. *Bitllets*

Sant Esteve (festa de): Festa que celebra l'Església en honor del gloriós protomàrtir. Hi ha dues festes: la primera commemorant el seu martiri és celebrada el 26 de desembre, l'altra en l'aniversari de la invenció de les relíquies d'aquest sant esdevinguda el 3 d'agost (415). El *Leonianum* ja conté oracions per aquestes dues festes reunides el 3 d'agost, el *Gelasianum* i el *Gregorianum* tenen solament la festa de sant Esteve del 26 de desembre. La festa celebrada el 26 de desembre és la principal d'aquest sant.

Sant Joan ante Portam Latinam: Festa que es celebra el 6 de maig en commemoració del martiri de sant Joan Evangelista, contat per Tertul·lià. Es troba en el *Gregorianum* però no en el *Gelasianum* i és probable que el seu origen no sigui altre que l'aniversari de la consagració de l'església construïda en honor de sant Joan davant la Porta Llatina de Roma. És patró dels impressors.

Sant Joan Baptista (festes de): El *festum Nativitatis Sancti Joannis Baptistae* l'aniversari del gloriós naixement del Precursor (24 de juny), *festum Decollationis*, aniversari de la seva degollació (29 d'agost). És la més antiga de les dues, ja apareix al segle IV, amb tot i que l'altra és molt més recent, tota vegada que ja apareix a l'ordenació de festes de sant Perpetu de Tours (491) i en el *Gelasianum*. A més del Salvador i la seva Mare Immaculada, sant Joan és l'únic sant del qual l'Església celebra la festa del seu naixement.

Sant Joan Evangelista: La commemoració anual que celebra l'Església d'aquest sant, el dia 27 de desembre. Un calendari d'Àfrica ja li assenyala aquesta diada al segle V; a Roma és confirmada pel *Leonianum* i *Gelasinaum*. El ritu gal·licà antic celebrava aquesta festa el 27 de desembre juntament amb la de sant Jaume el Menor. Una característica d'aquesta festa és la benedicció del vi anomenat *vi de sant Joan*.

Sant Pere ad vincula (*festum Sancti Petri ad vincula*): Aniversari que celebra l'Església de l'alliberament miraculosa de les cadenes amb les quals sant Pere estava lligat a la presó (1 d'agost). En un començament era l'aniversari de la consagració de la basílica *sancti Petri ad vincula* edificada en la muntanya de l'Esquilí per l'emperadriu Eudòxia.

Sant Pere, escriptura: En diplomàtica, V. *Litterae clausae*

Sant i sancta: V. *Sanctus*

Santa Llança (*lónxe*): Ganivet amb punta de llança amb el qual el sacerdot del ritu grec, durant la *Proscomidi*, treu el segell o l'anell del mig de l'oferta (*prosphorá*), i després que la mata simbòlicament amb un cop de punta del ganivet a la sal i amb un altre al damunt, talla de l'oferta les partícules que s'han de consagrar.

Santes abadesses: El seu atribut és el bàcul.

Santes reines: Els seus atributs són ceptre i corona.

Santes verges (alguna): El seu atribut és la diadema.

Santíssima Trinitat: La solemnitat que es celebra en honor

de la Santíssima Trinitat el diumenge després de Pentecosta. Data del segle XI i deriva d'una missa i ofici votius que en el segle X s'havia començat de celebrar aquí i allà el diumenge després de Pentecosta. El papa Alexandre II (1121) havia declarat que aquesta festa era supèrflua. Amb tot i això, als segles XII i XIII es va estendre més i més, veient-se obligat Joan XXII a prescriure-la a tota l'Església en 1334. En l'edat mitjana aquesta festa es celebrava també la darrera dominica després de Pasqua.

Sants abats: Els seus atributs són el bàcul i la mitra.

Sants amb el rosari a la cintura: El seu atribut és el rosari.

Sants amb grans penitències: El seu atribut són les disciplines.

Sants anacoretes: Els seus atributs són cabells molt llargs, disciplines i rellotges de sorra.

Sants apòstols: El seu atribut és el llibre.

Sants arcàngels: El seu atribut és la diadema.

Sants arquebisbes: Els seus atributs són la mitra i el pal·li.

Sants arquebisbes metropolitans: L'atribut és el pal·li.

Sants benefactors de l'Església: El seu atribut és capella petita a les mans.

Sants bisbes: Els seus atributs són bàcul, mitra i mitra a terra en el cas que renunciaren a ser bisbes.

Sants caçadors: Els seus atributs són fletxes i gos.

Sants cavallers: Els seus atributs són alabarda, espasa, llança i armadura en el cas de sants cavallers d'època medieval.

Sants contra els heretges: El seu atribut és l'heretge o heretges als seus peus, com sant Ignasi de Loiola amb Luter, Calví... a l'església del Gesù de Roma.

Sants de croades: Els seus atributs són bandera o estendard.

Sants de vida austera, penitent: El seu atribut és el crani.

Sants diaques: El seu atribut és la dalmàtica.

Sants doctors de l'Església: Els quatre principals tenen com a atributs instruments d'escriure i el llibre.

Sants doctors: (grans) Principalment els quatre grans que són Gregori el Gran, Ambròs, Jeroni i Augustí tenen com atribut capella petita.

Sants eloqüents: El seu atribut és el rusc.

Sants escriptors eclesiàstics inspirats: Els seus atributs són colom (Esperit Sant) i llibre.

Sants escriptors: Els seus atributs són instruments d'escriure, ploma d'au, sobre la taula rellotge de sorra i rotllo de pergamí.

Sants evangelistes: Els seus atributs són instruments d'escriure, llibre i tinter.

Sants fundadors: Els seus atributs bàcul, capella petita a les mans i estendard.

Sants inspirats per l'Esperit Sant: El seu atribut és el colom.

Sants literats: El seu atribut és la bossa amb llibres.

Sants màrtirs espanyols perseguits pels musulmans: Els seus atributs són alfange, barca petita, calderó, lliri, palma i sabre o espasa.

Sants Olis: L'*oleum infirmorum*, l'*oleum catechumenorum*, *sanctum oleum* o *oleum exortizatum*, el *sanctum chrisma* consagrats pel senyor bisbe a la missa crismal els quals són emprats en l'administració de certs sagraments i altres funcions litúrgiques. Els tres són preparats amb oli d'olives. El bisbe hi mescla bàlsam en consagrar el crisma. L'*oleum infirmorum* és emprat en l'administració de l'extremunció (o unció dels malalts) i en la benedicció de les campanes; l'*oleum catechumenorum*, en l'ungiment del batejat, de les mans del sacerdot ordenat, en l'ungiment del rei i de la reina que es consagren i en la consagració de l'altar. El sant crisma és usat en l'ungiment de les espatlles del nou batejat, en l'administració del sagrament de la confirmació, en la consagració del bisbe, d'una església, de l'altar, del calze, de la patena i en la benedicció de les campanes. L'ús que dels sants olis es feia en l'edat mitjana era el mateix que avui. L'*oleum infirmorum* consagrat en la missa crismal servia als fidels per ungir-se ells mateixos en les malalties.*

Sants Papes: El seu atribut és el pal·li.

Sants pelegrins: Els seus atributs són capell d'ales flexibles, petxina i sarró.

Sants personatges reials: El seu atribut és l'ermini.

Sants que foren tirats al mar (amb una roda de molí): El seu atribut és el mar.

Sants que varen patir presó: El seu atribut és la cadena.

Sants reis: Els seus atributs són ceptre i corona.

Sants restauradors de basíliques: El seu atribut és la capella petita a les mans.

Sants soldats: Els seus atributs són alabarda, armadura, espasa, llança i el punyal a la cintura.

Sants temptats pel diable: El seu atribut és la serp.

Sara, mare del jove Tobies (On. 12 de setembre): El seu atribut és aparèixer amb el seu fill i el seu espòs anomenat també Tobies.

Sara, verge anacoreta (On. 13 de juliol): Els seus atributs són crani, llibre i rosari.

Sarcòfag: Sepulcre sovint ornamental amb escultures de baix-relleu i inscripcions.

Sarcotium (*sarcos, sarotk*): Nom que durant l'edat mitjana es donava al roquet.

Sardinell: Sèrie de maons posats de cantell, de manera que es trobin cara a cara formant un llindar o coronament de paret.

Sarró: Atribut de sant Aleix, sant Jaume el Major, sant Roc i sants peregrins.

Satisfacció (*Satisfactio*): Penitència (oració, dejuni, almoina) imposada al penitent abans de donar-li l'absolució. Abans s'havia de complir la penitència abans de rebre l'absolució; avui per regla general es compleix després, però el penitent durant l'absolució ha de manifestar una ferma voluntat de complir-la. En l'alta edat mitjana hi havia uns llibres en els quals s'assenyalava la penitència pels diversos pecats (llibres penitencials, llibres de penitència) els quals mai arribaren a tenir caràcter oficial.

Scabellum: Els esglaons de l'altar.

Scamnale: Nom medieval dels coixins del reclinatori.

Scamnum: Nom del reclinatori del cor i també d'altres bancs.

Scapularia: Penjolls triangulars, ricament ornats que tenen franges o borles en la part inferior; van a l'esquena de la dalmàtica. Era una ornamentació molt estimada a Alemanya a la fi de l'edat mitjana; en altres llocs eren preferides les boles.

Sachabàn: Vuitè mes del calendari musulmà. V. *Musulmans mesos*

Sachawwàl: Desè mes del calendari musulmà. V. *Musulmans mesos*

Schemà: Part del culte sabbatí dels jueus compost dels versets de Moisès IV, 15, 37-41 ja conegut en els temps apostòlics que és una confessió d'un sol Déu i de l'aliança feta entre Ell i Israel.

Schemone Esre: Oració solemne integrada per vuit lloances a Déu Nostre Senyor, coneguda en els temps apostòlics en les cerimònies matutinals del culte del dissabte la qual, junt amb els altres elements del culte sabbatí, degué tenir una influència decisiva en la formació de la litúrgia cristiana.

Schola cantorum: En els primers temps del cristianisme i en el llenguatge de les primeries de l'edat mitjana significa: **1.** El cor de cantors, una escola per la cura del cant litúrgic o per la formació de cantors (*cantores, paraphonistae*). L'escola més antiga i també la més famosa fou sens dubte la de sant Gregori el Gran que fou el model de moltes escoles de fora de Roma, la que perdura, certament molt modificada i transformada, en la capella papal de cantors (Capella Sixtina). Estava sota la direcció d'un sotsdiaca anomenat *prior, primus scholae, primicerius cantorum o archicantor*. El seguien en dignitat o categoria el *secundicerius*, el *tertius*, el *quartus*, l'anomenat *archiparaphonista*, en sentit translatici significa els cantors litúrgics que canten en les funcions del culte (*chorus cantorum*). En aquest segon sentit el mot *schola* va ésser arraconat cada dia més pel de *chorus*, amb tot el nom *schola* perdura en les rúbriques del Pontifical. **2.** Lloc tancat en el presbiteri pels *cancelli* o reixes, reservat al cor de cantors dividit en dos grups (*chori*) col·locats en dues fileres a dreta i a esquerra de tal manera que els cantors més grans formin la línia del darrera i els petits (*infantes*) la del davant.

Scrinia (scrinium): Arxius. Nom molt emprat en època medieval i moderna. En el *scrinium* no sols s'hi custodiaven documents, sinó també llibres i àdhuc diners.

Scutra (*scutia*): Suport acabat amb un petit braser d'escalfar la roba.

Scutum: **1.** Nom que es donava en l'edat mitjana a la parura de l'amit i de l'alba; **2.** El *clipeus* de la part de darrera de la capa pluvial, característic de la mateixa, és una supervivència de la caputxa de la capa.

Scyphus: Calze gran que en els primers temps del cristianisme servia per recollir el vi de les oblacions i per distribuir als fidels i sacerdots que combregaven, la sang preciosa.

Sebastià (On. 20 de gener): Els seus atributs són arc amb fletxes, armadura, cadena, collar de perles, fletxes, tronc d'arbre i lligats amb un tronc.

Secció arxivística eclesiàstica: És la primera divisió amb què s'ordena un fons arxivístic, el qual, segons el principi de procedència i ordre original, s'organitza conforme a l'estructura orgànica o per la funció de la institució o organisme. En el present cas aquestes són institucions i organismes eclesiàstics.

Secreta: Oració que, variant segons els dies, de solemnitats, festes, memòries i circumstàncies, va darrera l'oblació i la resumeix. Un paral·lel del ritu ambrosià és l'*oratio super oblata*. Es diu *secreta* perquè es resava en veu baixa. El nom deriva del *Gelasianum*. En el *gregorianum* porta el sobrenom *Super oblata* que cap al segle XI va cedir de mica en mica a la *Secreta del gelasianum*. La *Secreta* va precedida de l'*Orate, fratres*.

Secretarium: Nom que en l'edat mitjana es donava a la sagristia.

Secretarius: Nom que en l'edat mitjana es donava al campaner dels convents.

Secundicerius. V. *Schola cantorum*.

Seda: La seda era usada amb preferència per la confecció dels ornaments litúrgics. Ho prova la carta cornutiana de 471 amb un inventari d'una església de campanya prop de Tívoli. Gregori de Tours parla en l'explicació de la missa gal·licana, de les tovalles de l'altar i d'una alba del sotsdiaca fetes de seda. El *Liber Pontificalis* i els inventaris de l'època carolíngia demostren l'extensió dels ornaments de seda emprats en el culte. Ricalf de Soissons ordenà el 889 que cada prevere de la seva diòcesi havia de tenir una casulla per la celebració de la missa. La predilecció que en la segona meitat de l'edat mitjana es tenia pels ornaments de seda, especialment per les casulles, ho demostren els inventaris de l'època sobretot del mig segle XIII en què la indústria de la seda es desenvolupà al centre d'Itàlia, els quals inventaris parlen arreu d'ornaments de seda. Per això no calia llavors cap prescripció perquè els ornaments fossin de seda.

Sedàs: Atribut de sant Bernat.

Sedes (seu): **1.** Tot seient que s'usa en les funcions litúrgiques (cadira o banc), aquests són els seients del cor, els seients del celebrant, diaca i sotsdiaca (abans del concili Vaticà II) en cantar el *Kyrie, Gloria i Credo* de la missa. **2.** En sentit especial el tron episcopal o el reclinatori que el substitueix. **3.** Misericòrdia. V. *Misericòrdia*

Sedilia: **1.** El seient del celebrant i dels assistents; bancs sense respatller per al celebrant i ministres que seuen en aquelles parts de la missa solemne o ofici quan la rúbrica els ho permet, per exemple, en cantar els *kyries*, el *Gloria* i el *Credo*, en resar els salms i lliçons; són al presbiteri davant l'altar i al costat de l'epístola. En l'època del gòtic aquests seients eren ricament tallats a la manera de les cadires del cor, sovint amb un baldaquí o amb un nínxol a la paret; **2.** Els bancs plegables del cor que ja en el segle XI eren anomenats *sedilia*.

Segell: **1.** En diplomàtica és diu *segell pendent* si en ser metàl·lic penja d'un fil o cordill (o cordills) en la part posterior del document. **2.** *Segell fitxa* al document que normalment és de cera i amb la figuració corresponent. El cordill o fils normalment són de seda. Cal observar que hi ha freqüentment capses de protecció dels segells. **3.** *Segell imprès*: el segell sobre el document fixat i amb l'escut o segell sobre cera. **4.** V. *Contrasegell Fig. 269*

Segell del pescador: És el del propi Papa, emprat per exemple per signar els "breus" pontificis especials.

Segells (diversos): En diplomàtica, segells de cera que poden tenir formes diverses: 1/ rodona, 2/ oval, la es dóna en els documents carolingis i des del segle XVI es generalitzen, 3/ gòtica o ogival, que es dóna al segle XIII en molts documents eclesiàstics, 4/ forma clipeal, emprat en documents dels nobles (des del segle XIII), 5/ forma quadrada, 6/ forma

robaial, 7/ forma hexagonal, 8/ forma octogonal, 9/ segells d'or, emprats especialment per reis espanyols, 10/ de plom, els més freqüents, 11/ de plata.

Segells (llegenda): És normalment la inscripció del document, o sigui, qui l'escriu amb noms i cognoms i títols. La llengua normalment és el llatí i la lletra capital.

Segells (mesura): En diplomàtica, al voltant de 30 mil·límetres durant la meitat de l'edat mitjana. Al segle X podien assolir els 70 mil·límetres. Al segle XV arriben als 135 mm. En èpoques més recents aniran disminuint de mida. Els segells pontificis normalment mesuraven de 30 a 40 mm, i eren de plom.

Segells (tipus): 1/ de Majestat (príncep al tron), 2/ de cavaller (príncep sobre un cavall), 3/ d'home dret, 4/ heràldic, 5/ de sant o hagiogràfic (figura d'algun sant), 6/ monumental (monument), 7/ sols d'escriptura.

Segimon, màrtir (On. 1 de maig): Els seus atributs són ceptre i esfera reial.

Semantron (grec, *sémantron*, senyal, matraques): Espècie de carrau format per una planxa de fusta o de metall amb un martell, també de fusta o de metall, amb el qual es criden els fidels als actes del culte fent donar cops a la placa amb el martell. En els ritus orientals que estan sota el domini de Turquia substitueix la campana. En són un paral·lel les tenebres que es toquen des del *Gloria* del Dijous Sant fins al *Gloria* del Dissabte Sant. Durandus ja les cita en el segle XIII. Honorius en el XII, Amalarius en el IX; indicava, al mateix temps, que els actes del culte anaven a començar; supervivència del temps en els quals les campanes encara no eren conegudes a l'Occident. V. *Matraca*

Semicinctium: V. *Subcinctorium*.

Semicolumna: És una mitja columna.

Semijejunium: Abstinència fins a les tres de la tarda, observada des dels primers temps del cristianisme a l'Occident tots els dimecres, divendres i dissabtes.

Semper pati numquam mori: Frase de santa Magdalena de Pazzi

Senalla: Atribut de santa Coloma.

Senatorium: Lloc que en les antigues basíliques romanes es reservava a la banda sud prop del presbiteri per a les persones de dignitat al darrera de les quals seguia la part dels homes.

Senglar: Atribut de sant Antoni Abat i sant Quirze.

Senyal: Toc de les campanes per cridar els fidels a l'església. Ja en l'edat mitjana era diferent segons el caràcter del dia i de les funcions litúrgiques, consistent en un toc, en dos o en tres; *ad invocandum, ad congregandum, ad inchoandum*, com diu Durandus; o bé tocant amb una o amb dues o amb totes les campanes (*classicum, classis*).

Senyal de la creu (*signum crucis*): Cerimònia freqüentíssima en els actes litúrgics, emprada en tots els ritus, que remunta als primers temps del cristianisme. Es fa en les persones i en les coses i consisteix en fer amb el dit polze o amb tota la mà sobre una cosa el senyal de la creu. En el ritu romà el senyal de la creu apareix infinitat de vegades en la missa, en l'administració del baptisme, en la consagració de l'església i de l'altar, així com també en els exorcismes. La forma amb què es fa en les accions litúrgiques és de dues maneres: petita com en l'evangeli de la missa, al baptisme, al començament del cànon, en la consagració de l'altar, quan es consagra per medi de l'aigua gregoriana, així com en tots els ungiments; la creu major es fa en la benedicció de persones i de coses, en senyar-se al començament de la missa. El primer es fa amb el dit polze de la mà dreta tocant l'objecte que s'ha de beneir, l'altre amb la mà estesa tenint tots els dits estirats segons usança del ritu llatí; segons els ritus orientals solament el dit polze ha d'estar estirat; el dit del mig i el dit xic estan una mica inclinats i el polze es té una mica doblat sobre l'anul·lar de manera que es formi amb els dits el monograma ICXC (Iesus-Christus). El costum de fer la creu major estirant tots els dits de la mà s'estengué per l'Occident al segle XIII; fins a aquesta època era costum d'estirar solament els tres primers dits en memòria de la Santíssima Trinitat mentre es tenien doblats els dos darrers. El costum de dir *In nomine Patris* en fer el senyal de la creu ha quedat en ús en la vida quotidiana i en les accions litúrgiques, solament en aquelles accions en les quals no va acompanyat de cap altra oració. El braç de la creu es fa d'esquerra a dreta en el ritu llatí i de dreta a esquerra en el ritu grec, costum que en l'edat mitjana (segle XIV) era vivent encara en molts llocs de l'Occident. El senyal de la creu en els actes litúrgics té un caràcter simbòlic o sagramental. Com a símbol, unes vegades expressa el misteri de la Santíssima Trinitat, la redempció de Crist, la seva mort expiatòria; altres vegades, especialment després de la consagració, fa referència a la mort de Crist a la creu, a la identitat del sacrifici de la missa amb el sacrifici del Calvari, a la mort de Crist en creu que és la font de tota glorificació divina i de tota salut. Com a sagramental allunya els enemics de Déu, guarda de les envestides de l'enemic maligne, dóna forces sobrenaturals i aconsegueix les benediccions divinals.

Senyal del prefaci: Abreviatura formada amb les lletres inicials del *Vere dignum et iustum est* que conté abreujadament les paraules de la introducció que en el prefaci sempre es repeteixen: *Vere dignum et iustum est aequum et salutare*... Aquesta abreviatura que era amb lletres senzilles en l'època carolíngia, va ésser ricament ornamentada en l'època romànica, esdevenint altra vegada senzilla en el domini del gòtic. En els segles XIV i XV va caure sempre més en desús, perdent-se totalment amb l'entrada de la impremta.

Senyar-se: Gest típicament cristià que consisteix en portar els dits de la mà dreta des del front fins al pit, i després portar els mateixos dits des de l'espatlla esquerra a la dreta. Es fa invocant la Santíssima Trinitat, dient: "En el nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant. Amén". En senyar-nos recordem el nostre baptisme.**

Senyor, patir per Vós i ser menyspreat: Frase de sant Joan de la Creu

Separació dels homes i de les dones en l'església: Regla i prescripció d'estar en l'església els homes i les dones separats en l'Orient i en l'Occident, des dels primers segles, seguint els ensenyaments de sant Joan Cristòstom, de sant Agustí, de les anomenades Constitucions apostòliques i del *Testamentum* de Nostre Senyor Jesucrist (els dos últims

del segle V). La part dreta de les esglésies orientades cap a llevant, per tant la part sud de la nau, ja en els primers temps del cristianisme, com ho prova el *Testamentum D. N. Jesu Christi* (segle V), era considerada com la més honorable, i per tant, destinada als homes. La part esquerra de la nau central de les esglésies, és a dir la banda nord de les esglésies orientades a sol naixent, seguint el *Testamentum D. N. Jesu Christi* (segle V) ja trobem que sempre era reservada a les dones. Fa més de dos segles i mig que no s'utilitza aquesta normativa.

Septenari gregorià: V. *Misses gregorianes*.

Sepulcre: Atribut de sant Llàtzer, sant Narcís de Girona, santa Sabina i sant Wenceslau.

Sepulcrum (*sepulcrum, confessio, locus, loculus*): Petit reconditori de l'*altare fixum* o de l'*altare portatile* en el qual el bisbe, en consagrar l'altar, col·loca relíquies que tapa amb la petita llosa de pedra (*sigillum*). L'*altare portatile* sempre sol tenir el reconditori al damunt; en canvi l'*altare fixum* pot tenir el reconditori al davant de la *stipes*, al damunt de la mateixa, sota la mesa, o també al damunt de la mesa; per raons de comoditat és posa sempre al damunt de la mesa. El costum de posar relíquies a l'altar, conegut al segle IV, procedeix de l'antic culte als màrtirs. Ben aviat aquest costum s'estengué per l'Occident; als segles XIV i XV, però, encara no s'havia generalitzat per raó de la manca de relíquies per col·locar als reconditoris quan es consagrava un altar, i per altra banda, perquè el col·locar-les en l'altar no era considerat com un element essencial i indispensable per la validesa de la consagració del mateix. Els altars portàtils encara durant tota l'edat mitjana no tenen el reconditori de relíquies. Encara després de l'edat mitjana hi havia canonistes que sostenien que el fet de posar relíquies a l'altar era un precepte i un deure que no afectava la validesa de la consagració. Després de les prescripcions taxatives de l'Església, és una part essencial de la consagració tant de l'un altar com de l'altre (sempre abans del concili Vaticà II), de tal manera que, si es deixava, la consagració era invàlida. En un començament les relíquies es col·locaven amb preferència als peus, sota de l'altar o a la tomba feta a la socolada que sol ésser una avantcambra de la confessió. Aquesta confessió és unes vegades entre la tomba i l'altar, altres davant de la tomba o en el mateix altar que té la forma d'armari. Aquest espai comunicava moltes vegades amb una mena d'excavació on hi havia les relíquies; des del segle VIII s'introduí una mena de corredor semicircular entorn de la cripta, aquesta cripta es deia cripta circular i venia a ésser una mena de passadís cap a la confessió subterrània que hi havia a l'extrem de la mateixa (com Sant Miquel de Terrassa o Ègara). Encara als segles XI i XII es construïren diverses tombes-criptes, però són aïllades. Exemplars de sepulcres en la *stipes* ja apareixen abundosament en els primers temps del cristianisme; esdevé el tipus predominant de reconditori de relíquies de l'edat mitjana. Les relíquies es col·locaven unes vegades al davant, altres —poques— al darrera, altres vegades al cim de la mateixa. El costum de col·locar les relíquies a la mesa, data de les darreries de l'edat mitjana; solament en els temps moderns ha passat a ésser costum general. A l'Orient, únicament el ritu grec coneix l'altar-sepulcre. Si l'altar té *stipes* les relíquies es col·loquen en un nínxol fet a la part del darrera de la mateixa; si no, es col·loquen en una arca posada sobre el sòl, entre els dos sustentacles posteriors de l'altar.

Seqüència (*sequentia*): Himne que segueix l'al·leluia del Gradual o el *tractus* de la missa. Les misses de la darreria de l'edat mitjana eren riques en seqüències, però en la reforma de sant Pius V gairebé totes foren expel·lides del missal, tant que el missal romà (d'abans del concili Vaticà II) en té cinc: *Victimae paschali laudes* (Pasqua), *Veni Sancti Spiritus* (Pentecosta), *Lauda Sion* (Corpus), *Stabat Mater* (Dolors de la Mare de Déu) i *Dies irae* (missa de difunts), i encara, totes elles després del concili Vaticà II, són potestatives, o sigui que hi ha llibertat de resar-les. Originàriament anomenaven seqüències les riques melodies de les darreres lletres de l'al·leluia del Gradual. Al segle IX es començà a França, i especialment a Sant Gall, de posar un text sil·làbic a aquest melisma al·leluiàtic dit també *jubilus* i *jubilatio* i *neuma*, que unes vegades era considerat com a prosa, altres com a melodia de l'al·leluia, que igualment era dita també *sequentia*. El creador principal de seqüències en aquesta forma és el monjo de Sant Gall: Notker Balbulus. Després en lloc d'aquestes primitives seqüències dependents de l'al·leluia del Gradual, van entrar seqüències rítmiques i poesies rimades amb melodies pròpies, que per ésser totalment independents de l'al·leluia del Gradual podien seguir immediatament al seu darrera, com també al darrera del *Tractus*. El representant més important d'aquesta segona etapa de les seqüències és Adam de Sant Víctor (+1190). La darreria de l'edat mitjana va produir gran abundància de seqüències però també introduí llur encarcarament en el contingut i en la forma. És una característica que distingeix les seqüències de la segona època dels himnes de l'ofici, la repetició de la melodia cada dues estrofes, per això melòdicament són més riques que els himnes del breviari.

Seqüenciari (*liber sequentialis, Prosar*): Col·lecció de seqüències ordenada segons l'any eclesiàstic i les seves festes, la majoria d'elles formant part d'un *tropari* o d'un gradual.

Serafí de Montegranaro, religiós (on. 13 d'octubre): Els seus atributs són anyell, bastó i captaires.

Serafina, verge (On. 29 de juliol): Els seus atributs són crani i corona de roses.

Sèrie arxivística eclesiàstica: Juntament amb els fons i les seccions, la sèrie és un apartat de l'organització dels arxius. La sèrie és la divisió de la secció que correspon al conjunt de documents produïts en el desenvolupament d'una mateixa funció o activitat administrativa regulats per la mateixa norma de procediment. Sempre es refereix a un tema específic. *Sèrie eclesiàstica* es refereix als arxius de les esglésies.

Serp alada sobre una copa: Atribut de sant Benet, sant Joan Evangelista, sant Joan de Sahagun i sant Lluís Bertran.

Serp: Atribut de santa Cristeta, sant Hilari de Poitiers, sant Juli, sant Vicenç d'Àvila, santa Sabina, santa Tecla i sants temptats pel diable.

Serra: Atribut de sant Isaïes, sant Josep, sant Quirze, sant Simó apòstol i sant Timoteu.

Servant, màrtir (on. 22 d'octubre): El seu atribut és la cadena.

Sestace: Paraula d'origen persa-aràbic anomenat *mantile i mappula*. És el maniple citat en un catàleg del segle IX procedent de Sant Gall en el qual es relacionen totes les vestidures sagrades d'aquella època usades dels clergues de Roma.

Seti: La part horitzontal d'un banc o pedrís, on reposa el cos de la persona que hi seu. També es diu *siti*.

Setmana Santa (*Hebdomada Sacra Major*): Es diu Santa per raó dels misteris que en ella es commemoren i es diu Major per raó de la seva significació litúrgica i per la seva categoria, comparada amb les setmanes de Quaresma. Tots els dies de la Setmana Santa exclou en totes les festes que s'hi escauen des del dilluns, dimarts i dimecres, anomenats aquests (abans del concili Vaticà II) *Feriae majores privilegiatae*.

Seu episcopal (*thronus, cathedra* i *sedes*): Seient assenyalat al bisbe en els oficis de pontifical, amb braços i respatller, amb tres graons per pujar-hi i col·locat sota d'un baldaquí. Originàriament la seu episcopal, tant en el ritu llatí com en el grec, estava al centre de l'absis —com és costum encara en el ritu grec— o al mig del cadirat de darrera l'altar de forma semicircular destinat als preveres (*subsellia*), com en la catedral de Lleida (seu nova). En l'Occident, del segle IX ençà, es va assenyalar el seient als preveres celebrants a la dreta de l'altar; i després de l'any 1000 ha estat el lloc seu usual. La seu (o càtedra), des dels temps més primitius, ha estat el símbol del magisteri, doctrinal i sacerdotal, és a dir, del ministeri episcopal. Dintre la diòcesi pertany solament al bisbe diocesà; els bisbes estranys o foranis solament poden servir-se de la seu episcopal en el lloc del *faldistorium* que els correspondria, quan ho acceptés el bisbe diocesà. Els metropolitans tenen dret a la seu o tron en tota la seva arxidiòcesi, els cardenals per tota l'església, i els abats solament en les esglésies posades sota la seva jurisdicció i encara la seu o tron de l'abat no pot tenir baldaquí ni més de dos graons. *Fig. 165*

Seure: El fet d'estar assegut durant les funcions litúrgiques en compte d'estar agenollat o dret. Poden seure en la missa el celebrant, el diaca i el sotsdiaca (abans del concili Vaticà II), quan es canten els *kyries*, el *Gloria*, el *Gradual*, el *Tractus*, la seqüència i el *Credo*; el que resa al cor, en cantar o resar els salms, les lliçons i els responsoris de matines; el sacerdot en administrar el sagrament de la penitència; el bisbe quan ordena o beneeix un abat o abadessa, en vestir una monja i en ungir un rei. Mai és permès asseure's en els actes d'oració, en el prefaci, himne i verset, en la lletania de tots els sants, en el *Pater noster, Ave i Credo* i actes semblants; i encara molt menys es pot seure durant el cànon de la missa.

Sever de Barcelona, bisbe i màrtir llegendari (On. 6 de novembre): Els seus atributs són clau, colom i teler (abans d'ésser bisbe es diu que era teixidor). *Fig. 209*

Sever de Ràvena, bisbe (On. 1 de febrer): El seu atribut és el colom.

Sexta (*hora sexta*): En grec *ora ékte*. És la segona de les hores menors de l'ofici, destinada en son origen a l'hora del migdia, tan antiga com la *tertia* de la qual té la mateixa estructura en l'ofici romà i en l'ofici monàstic.

Si quaeris miracula...: Frase d'Antoni de Pàdua

Sici de Girona, màrtir (On. 2 de juny): El seu atribut és el martell.

Sigillum: La placa de pedra amb la qual el bisbe, en consagrar l'altar, tapa i fixa amb malta l'obertura on ha posat les relíquies. Ha d'ésser d'una sola peça (abans del concili Vaticà II). Un deteriorament considerable del *sigillum* va seguit de l'execració de l'altar, igual que tot aixecament o tapament amb el mateix, fets sense permís del bisbe. Es diu *sigillum* aquesta placa perquè és una certificació de la consagració que s'ha fet de l'altar i perquè ve a ésser el segell del sepulcre.*

Signe de la creu: En diplomàtica, és el signe que es posa al principi del document, i és una simple creu.

Signe notaril: En diplomàtica, el notari signa posant davant la seva signatura un gràfic dibuix que vol dir quelcom propi i exclusiu de cada notari, gràcies al qual es distingeix. Es comença a emprar al segle XII, quan es forma la institució del notari públic. En el segle XVI hi ha els "*signa notarialia*" imprès. *Fig. 268*

Signe de subscripcions: En diplomàtica, un signe (creu, christograma o quelcom semblant) precedeix la fórmula de la subscripció. Després de la signatura segueix l'abreviatura de la paraula "*subscripsi*" amb unes tres "s".

Signes de l'escatocol: En diplomàtica, dins la part final d'un document hi consten, normalment, varis signes al davant o al darrera de la signatura que dóna validesa al document. Poden ser una creu o uns monogrames.

Signetum o segell privat: Provenien el contacte amb l'anell (la part d'armes o escut), i la cera moldejable. En els documents pontificis mesurava 30-40 mm.

Signum: Nom que ja apareix al segle VI per anomenar la campana. Molt popular en l'edat mitjana i encara avui en el Pontifical romà es designa aquesta campana.

Silvestre, Papa (On. 31 de desembre): Els seus atributs són baptisme, bou o animal amb banyes, brau, bressol, drac, nens, petxina de batejar, pila baptismal i destrucció de la Tarasca (ídol).

Símbol: En sentit litúrgic significa un senyal extern (objecte o acció) per medi del qual és manifestada externament una idea religiosa o un fet religiós. La representació simbòlica és, unes vegades natural (*signum naturale*), és altres vegades, convencional (*signum arbitrarium, conventionale*). És natural quan el signe extern simbolitza suficientment lo que es vol que signifiqui i la seva naturalesa ho expressa d'una manera suficientment clara, per exemple, el fet d'agenollar-se, inclinar-se, aixecar la vista, donar-se cops al pit, el bes de l'altar... És convencional quan no es veu clarament la relació entre l'acció o l'objecte i la cosa per ells simbolitzada amb tot i existir, per raó d'origen, o prescripció positiva. Així no són convencionals: la imposició de la vestidura blanca en el baptisme, la tramesa del ciri i posar sal a la boca, l'ungiment i la bufetada en la confirmació (abans del concili Vaticà II); la tramesa dels objectes del sant sacrifici en l'ordenació, la regla dels colors litúrgics, l'anell del bisbe, el bàcul episcopal, el senyal de la creu en la missa i en les benediccions. El culte cristià té una rica abundància de símbols. El seu objecte és allò sobrenatural, i allò superior als sentits. Aquest objectiu

el vol manifestar, a més de les paraules, causant al mateix temps una forta i impressionant acció als sentits; i aquesta corporització del culte cristià solament es pot aconseguir pels símbols. Els símbols són fills de l'essència del culte; es troben en tots els cultes, per tant no són de per sí manllevats del culte jueu o del culte pagà. La característica dels símbols del culte cristià és la que no sols representen i expressen allò superior als sentits i allò sobrenatural, sinó essent també sagraments instituïts per nostre Senyor Jesucrist o sagramentals instituïts per l'Església i per l'oració de la mateixa, esdevenen les canals de la gràcia, és a dir, són al mateix temps, signes distribuïdors de la gràcia.

Símbol dels apòstols (*symbolum apostolorum, symbolum apostolicum*): Aquest és anomenat símbol nicenoconstantinopolità o senzillament *Credo* que, segons la tradició, és la confessió de fe en el sant baptisme que remunta fins al temps dels apòstols. La forma actual és una ampliació de la redacció primitiva, comprovable en el segle VIII. Els actes litúrgics en els quals es resa, són: en el sant baptisme, en l'ordenació sacerdotal, etc.

Símbol de sant Atanasi (*Symbolum Athanasianum, symbolum Quicumque*): Confessió de fe atribuïda errònianment a sant Atanasi, que comença amb *Quicumque* i en la qual s'exposen, d'una manera molt clara, el dogma de la Trinitat i els de la cristologia. Sembla que és originari de la Gàl·lia meridional, format a la segona meitat del segle V. És citat per primera vegada per sant Cesari d'Arles i ben aviat es va estendre molt. Ja en el segle IX es podia comprovar a l'ofici de *prima*.

Símbol nicenoconstantinopolità: El *Credo* que es diu a la missa i que pren aquest nom per raó de les paraules del començament, com el símbol dels apòstols. Va entrar a la litúrgia de la missa al segle VI a l'Orient. El concili Toledà III l'introduïa a Espanya el 589; a la Gàl·lia i a Alemanya hi entrava al segle VIII. Va entrar al ritu de la missa a instàncies d'Enric II i per manament de Benet VIII el 1014. El ritu ambrosià i els ritus orientals el diuen després de l'ofertori; el ritu mossàrab després del cànon i abans de la fracció de l'hòstia, i el ritu romà després de l'evangeli en confirmació de les veritats de fe que en ell ens han estat anunciades. El ritu romà, segons antiga consuetud que ja es practicava al segle XII, té *Credo* solament en les misses del diumenge, de les solemnitats del Senyor, de la Mare de Déu, dels àngels, de sant Josep, dels apòstols, evangelistes i doctors, Tots Sants, consagració de l'església, festes del patró de la parròquia, del patró de l'Orde i de les relíquies en les esglésies en les quals es guarden relíquies insignes. Per exemple a la catedral de Barcelona les despulles del cos incorrupte de sant Oleguer.

Simbolisme de l'altar i del que li pertany: El simbolisme que l'Occident va atribuir a l'altar, des del primer temps del cristianisme i també durant l'edat mitjana; el dogmàtic és el principal, ben aviat però va ésser molt estimat el simbolisme moral. Segons el simbolisme dogmàtic l'altar representa el cos de Crist; primerament representava solament el cos real, després també se li va atribuir la representació del cos místic, és a dir, l'Església, segons aquesta, és símbol del cor, el lloc del sacrifici espiritual. El simbolisme de les coses que pertanyen a l'altar, les tovalles, vels, corporals, pal·lia, calze, patena, canelobres, s'adaptaren a la significació dogmàtica de l'altar, com si en fossin una extensió i una ampliació. El ritu grec des del segle VIII considerava generalment l'altar com una representació de la tomba del Senyor; d'aquí el doble revestiment, el *katasácra* i l'*endytion (endyté)* així com l'*eilletón* que fixat en aquest simbolisme significa, per regla general, les mortalles del sepulcre.

Simbolisme de les cerimònies litúrgiques: El simbolisme de les cerimònies litúrgiques té un caràcter moral, dogmàtic o representatiu (*commemoratiu*). Té un caràcter moral quan es refereix a la disposició d'esperit i disposició de l'ànima necessàries pels actes del culte; té un caràcter dogmàtic, quan expressa l'acció de les gràcies de les mateixes o representa les veritats de fe que hi estan en relació; té un caràcter representatiu, quan realment representa un fet de l'obra de la redempció. El simbolisme que radica en el fons de les cerimònies litúrgiques (simbolisme originari) o el simbolisme relacionat amb elles té solament un caràcter moral i dogmàtic. En són exemples la processó de les candeles per la Candelera del 2 de febrer, la processó de les palmes pel Ram, el descobriment de la creu el Divendres Sant, la benedicció del ciri pasqual el Dissabte Sant.

Simbolisme de la litúrgia: Senyal extern que representa una representació religiosa, un estat de l'ànima o un fet lligats amb una acció litúrgica externa o amb un objecte litúrgic. Es divideix en simbolisme **originari** o simbolisme **afegit**. És simbolisme originari quan el simbolisme de l'acció litúrgica o de l'objecte litúrgic han anat lligats des d'un començament. És simbolisme afegit quan les accions litúrgiques o els objectes litúrgics no tenien en son origen cap caràcter simbòlic i l'han adquirit després, o bé cerimònies i objectes que ja en tenien i n'han adquirit d'altres. Tenen un simbolisme originari la majoria de les cerimònies de la missa, del baptisme, de la confirmació, la matèria dels sants sagraments, els colors litúrgics, la creu, el pal·li arquebisbal, etc. Tenen un simbolisme afegit l'altar i la seva ornamentació, els objectes litúrgics del culte, els ornaments sagrats, etc. També té aquest mateix caràcter tot això que trobem en les cerimònies del culte i festes de l'any eclesiàstic sigui bell, elevat, impressionant i edificant, sigui ingenu, exòtic, infantil i artificial.

Simbolisme dels ornaments litúrgics: Aquest simbolisme té un caràcter dogmàtic, moral, representatiu (*commemoratiu*) o al·legòric. El simbolisme moral veu en els ornaments les qualitats morals i les virtuts que ha de posseir el sacerdot. El simbolisme dogmàtic considera en ells típicament a Crist, la seva Encarnació, les seves dues naturaleses, les seves virtuts, les seves relacions amb l'Església; considera la seva dignitat divina-humana i la seva mediació. El simbolisme representatiu veu en el sacerdot una figura del Redemptor que pateix i en els seus ornaments figures dels objectes que el torturaren i el simbolisme al·legòric veu en el sacerdot l'atleta de Crist i en els ornaments la seva armadura espiritual. A l'Occident solament després de l'època carolíngia els ornaments han adquirit un ric significat litúrgic. Els liturgistes medievals, la sèrie dels quals comença al segle IX amb Rabanus Maurus i l'influent Amalari de Metz, fins al segle

XII es preocupen solament del simbolisme moral. Al segle XII s'introduí també el simbolisme dogmàtic i l'al·legòric, adquirint aquest darrer poca extensió; els liturgistes del segle XIII estengueren el simbolisme representatiu que, per ésser el més comprensible, va fruir aviat d'una gran estima que durà molt temps. El simbolisme moral es repeteix sempre en les oracions que diu el sacerdot en revestir-se, del segle IX ençà, les quals s'estengueren portentosament en l'edat mitjana i oferien un caràcter múltiple. Algunes vegades només apareix en ells el simbolisme al·legòric. Entre els liturgistes grecs antics domina la significació representativa de Crist i dels seus turments. Cap al 1400 Simeó de Salònica va introduir el simbolisme moral, induït segurament per les oracions de revestir-se que es van estendre molt en el ritu grec i que tenen un caràcter moral.

Simeó, anacoreta (On. 5 de gener): El seu atribut és la columna amb ell a sobre.

Simeó, ancià de Jerusalem (On. 8 d'octubre): El seu atribut és el vel que porta per oferir al bon Jesús nat.

Simeó Estilita, monjo (On. 5 de gener): Els seus atributs són columna, creu, crucificat i nen Jesús.

Simó, apòstol (On. 28 d'octubre): El seu atribut és la serra.

Simó de Rojas, prevere (On. 28 de setembre): El seu atribut és un malalt.

Simó Stock (On. 16 de maig): Els seus atributs són aparició de la Mare de Déu, escapulari i purgatori.

Simonia: Adquisició de drets o possessions eclesiàstics amb diners o altres compensacions materials, àdhuc favors materials i afectius. La paraula ve de l'episodi de Simó el Mag, que segons els Fets dels Apòstols volia adquirir el do de fer miracles a través de diners. Les disposicions contra la simonia foren explícites en el tractat de Worms (1122).

Sinchoretikon (*sinchoresis*): Nom que es dóna en grec a l'absolució del penitent després de confessades les culpes en l'administració del sagrament de la penitència.

Sindon: En la llengua medieval significa: **1.** El vel del patenàrius. **2.** El vel amb el qual el sotsdiaca portava el calze i la patena des de la credença a l'altar. **3.** El vel amb el qual s'embolicaven les àmfores dels sants olis el dia del Dijous Sant quan es duien a consagrar els sants olis, des de la sagristia cap a l'altar.

Sinòpia: Dibuix preparatori d'un fresc que resta adherit a la paret entre el fresc acabat i la pròpia paret. Un cop separat el fresc resultant i definitiu, hom troba la sinòpia, que de vegades pot separar-se de la paret i ésser col·locada sobre un llenç nou.

Sinople: Color heràldic verd representat gràficament per una ratlla inclinada que va de cantó destre sobre el cap al sinistre de la punta.

Sisavat: Que té sis costats o cares laterals.

Sitja: Dipòsit subterrani on antigament es guardaven els cereals que es recollien amb els delmes i primícies, així com de la sagrera. En castellà *silo*. *Fig. 196*

Sixt II, Papa i màrtir (On. 7 d'agost): El seu atribut és bossa de diners.

Sixt III, Papa (On. 7 d'agost): Els seus atributs són aixada i neu, estàtua de la Mare de Déu i nen.

Sobrearc: Arc construït un sobre un altre. L'objectiu és alleugerir el pes que hi carrega a sobre.

Sobrellinda: Biga que es col·loca damunt d'un portal o finestra que suporta el pes de la paret que hi carrega a sobre.

Sobrellit: Cara superior d'un carreu de mitja dovella.

Sobrepellís (*superpellicium,suppelliceum o superlicium*): Espècie de túnica amb plecs abundosos que arriba fins al genoll; és de tela o de cotó blanc, amb mànegues amples o mig amples, o que té ales en compte de mànegues o purament sense ales i sense mànegues amb forats laterals per ficar-hi els braços (*superpelliceum*en forma de *colobium*). És una vestidura pròpia de tots els clergues i ve a ésser una mena de substitut de l'alba, i com aquesta, és una vestidura litúrgica de la qual es serveix el prevere en compte de l'alba en l'administració dels sagraments, en les benediccions, en els enterraments, etc. A Itàlia tenia i té encara vulgarment el nom de *cotta*. Tenim notícies del sobrepellís al segle XI; al segle XIII al més tard, ja havia entrat en ús a Roma, on sembla que a la meitat del segle XII encara no es portava, tota vegada que l'*ordo officiorum* de l'església de Laterà escrit en aquesta època, encara no en parla. Al segle XIV el seu ús es generalitzà, prenent l'extensió i usança que té avui, mentre que en son origen solament era una vestidura coral. Va prendre el nom de sobrepellís del costum de portar-lo sobre la pellissa amb la qual hom s'abrigava a l'hivern, quan es celebraven els actes del culte. La pellissa va ésser certament la causa del sobrepellís que, per la seva amplada, es feia molt més recomanable que no pas l'alba de mànegues estretes i cenyida. El sobrepellís era en son origen una túnica talar; guardà aquesta forma fins al segle XIV. De mica en mica, i d'una manera constant, es va anar escurçant de tal manera que al segle XV arribava fins a mitja cama, al segle XV i XVII arribava fins a sobre el genoll, al segle XVIII ni arribava al genoll i ni gairebé a mitja cuixa. El sobrepellís amb ales s'introduí per influència de la moda dominant al segle XIII i esdevingué freqüent al segle XV. Al segle XV ja hi havia a Anglaterra sobrepellissos en forma de *colobium*; a Venècia, al segle XVI se li llevaren les mànegues esdevenint una mena de mantell o casulla acampanada. *Fig. 291*

Sobrepellís alat: Classe de sobrepellís amb braços completament tallats en forma d'ales.

Soc: Humeral semblant a un mantell que l'acòlit patenari de la catedral de París va portar fins al segle XVIII quan sostenia la patena en la missa solemne des de l'ofertori fins a la fi del *Pater nost*er.

Sòcol: Element arquitectònic que surt al peu d'una paret o d'un pilar sota la base d'una columna o estàtua.

Sodalitat: V. *Germandat, confraria*.

Sofia, verge i màrtir (On. 30 d'abril): El seu atribut són tres nens.

Sofit: Plafó que és la part inferior de la volada o corona d'una cornisa.

Soga: Atribut de sant Bernabé, sant Domènec de la Calçada, sant Maties i sant Sadurní.

Sol: Custòdia. V. *Custòdia* **

Sol: Atribut de sant Joel profeta, sant Nicolau de Tolentino i sant Tomàs d'Aquino.

Sòl: Superfície del terreny sobre el que es camina.

Sol damunt del pit: Atribut de sant Vicenç Ferrer.

Sol invictus: El sol mai vençut, la naixença del qual (*natalis solis invicti*) es celebrava el 25 de desembre, aquesta festa deuria ésser el pretext extern perquè l'Església establís en aquest dia la commemoració de la naixença del vertader sol de justícia, cosa, però, poc probable perquè el *Natalis solis invicti* (romà i pagà) no tenia cap festivitat especial.

Sol a la mà: Atribut de sant Valentí romà.

Sola: Biga de fusta en posició horitzontal, damunt una paret que rep directament les emmetxades.

Soleas: (*soléas, soléa, soleion*): Espai una mica més alt que la nau, que hi ha davant l'altar en les esglésies de ritu grec, aquí els fidels hi combreguen i el diaca hi resa les seves oracions.

Solemnisatio matrimonii: La constatació del consentiment donat pels nuvis, feta pel sacerdot que presideix en nom de l'Església l'acte de contreure matrimoni. La forma amb la qual es practicava era múltiple. Un Ritual d'Augsburg de 1487 dóna la següent forma: *Matrimonium inter vos contractum confirmet Deus et ego illud approbo et in facie ecclesiae solemnizo in nomine sanctae et individuae Trinitatis*. El ritual romà actual diu: *Ego conjungo vos in matrimonium in nomine Patris*, etc.

Solemnitas matrimonii: La missa *pro sponso et sponsa* i la solemne benedicció dels esposos que segueix la celebració del matrimoni.*

Solera: Sostre pla format per dos o tres gruixos de rajola de poc gruix construït damunt l'embigat del pis.

Soli Deo: El *pileolus* o petit capell amb borla que tapa la corona del clergue, el "solideu" perquè treu sols per Déu i en nom d'Ell. És semblant al que utilitzen els hebreus (varons) en la vida pública, i especialment en la sinagoga. *Fig. 299*

Solsida: Enderroc.

Sono: El responsori de la segona antífona de vespres dels diumenges i dies de festa del ritu mossàrab, format per alguns versos.

Sonus: Càntic processional executat en el ritu gal·licà de la missa, mentre els fidels duen les ofertes a l'altar i que ve a ésser un paral·lel de l'himne dels querubins del ritu grec en la missa que es canta durant la gran entrada.

Sortilegi: Endevinació del futur mitjançant les arts màgiques. Tota mena d'accions tendents a utilitzar els poders dels esperits amb mitjans ocults als profans en la matèria.

Sospedrar: Reforçar els fonaments d'una construcció fent-los més profunds.

Sotana: **1.** Vestit clerical, que arriba fins als peus amb coll dret i obert de davant; és ample de baix i ajustat al cos; de dalt a baix va cordat amb botons. Segons el costum en uns llocs es du cenyit, en altres descenyit. La **sotanella** arriba solament als genolls; solament es corda amb botons la part superior del davant. En les funcions del culte abans del concili Vaticà II, a no ser en cas de necessitat, s'havia de vestir sempre la sotana, no la sotanella; **2.** En arquitectura, teula posada amb la part còncava cap amunt.

Sotavolta: Intradós, cara interior d'un arc o d'una volta.

Sòtil: Sostre, conjunt de materials disposats horitzontalment que separen dues habitacions sobreposades, servint de coberta a la de sota i de sostre la de damunt.

Sòtol: Fonament d'una paret.

Sotsdiaconat (*sots-diaconatus*): Després del concili Vaticà II aquest orde fou suprimit a l'església d'Occident o llatina. Era el primer dels ordes superiors pel qual un acòlit rebia l'orde del sotsdiaconat, és a dir, el servidor litúrgic immediat i auxiliar del diaca (*subdiaconus;* grec, *ypodiákonos, yperétes*). El sotsdiaca és conegut a l'Orient per sant Atanasi cap al 350 i citat pel sínode d'Antioquia del mateix any; a l'Occident és conegut un segle abans per sant Cebrià i pel papa Corneli. El sotsdiaconat és encara avui en els ritus orientals un orde menor; també ho era igualment en un començament a l'Occident fins el segle XII que va ésser comptat entre els *ordines sacri*. Les obligacions del sotsdiaca en el servei del culte a l'Occident es dedueixen de l'exhortació que el bisbe adreçava a l'ordenand, igual que en l'època carolíngia. La lectura de l'epístola, ja en el segle VIII era a Roma obligació del sotsdiaca, com es dedueix del primer *Ordo romanus* de Mabillon. Per unes observacions d'Amalari podem deduir que en molts altres llocs d'Occident tenia els mateixos deures. Al segle VIII el ritu d'ordenació del sotsdiaca era a Roma la tramesa d'un calze a l'ordenand i una breu oració d'ordenació. En el ritu gal·licà l'ordenació consistia en ofrenar el bisbe a l'ordenand un calze buit i una patena i l'ardiaca una canadella de l'aigua, una palangana i un lavabo. El ritu de l'ordenació del sotsdiaca data de l'època en què esdevingué orde sagrat; és una ampliació de l'antic ritu gal·licà que en constitueix la seva essència. Començava amb el nomenar l'ordenant i amb la indicació del títol d'ordenació; amb una exhortació que cridava l'atenció sobre la transcendència del pas que havien de donar, la lletania de Tots els Sants, unes benediccions especials que s'hi intercalaven, una instrucció dels candidats a rebre l'orde, la tramesa que els feia el bisbe d'un calze i d'una patena, tocar la canadella del vi, la palangana i el lavabo, seguia l'oració d'ordenació precedida d'un invitatori, la vestició de l'amit, del maniple i de la túnica i la tramesa de l'epistolari. La vestició de l'amit i la tramesa de l'epistolari es van introduir en l'edat mitjana. En rebre l'orde del sotsdiaconat, el sotsdiaca s'obligava a guardar el celibat i a resar l'ofici del breviari. Després del concili Vaticà II la promesa de guardar el celibat es fa en l'ordenació del diaconat.

Sous: V. *Moneda*

Speculum: V. *Cartulari*

Speculum titulorum ecclesiasticorum: Sèrie arxivística de l'Arxiu Diocesà de Barcelona en la qual es consignen els resums de totes les documentacions dels beneficis de la catedral i parròquies. Són 5 volums i foren fets pel Dr. Antoni Campillo (segle XVIII).

Sphragis: **1.** El segell que hi ha al mig de la creu feta damunt del pal i de forma quadrangular amb les inscripcions IC, XV, NI, CA que en la santa *proskomedi* és tallat amb la llança santa. **2.** El senyal de la creu que fa el prevere o el bisbe amb la mà en beneir una persona o una cosa.

Squilla: Nom medieval de la campaneta de l'altar.

Stabat Mater: Seqüència que es canta a la missa de festes dels Dolors de la Mare de Déu i també compartida en els himnes de matines, laudes i vespres d'aquestes festivitats marianes,

l'autor de la qual es presumeix que fou Jacopone de Todi, llec franciscà i abans jurista famós.

Stairoanastasimon: Estrofa de l'*odái* del cànon en l'*ordos* de l'ofici del ritu grec dedicada a honrar la Santa Creu i la Resurrecció del Senyor.

Stairopegion: La cerimònia del ritu grec que consisteix en alçar una creu tramesa del patriarca al lloc on s'ha d'aixecar (o construir) una nova església. La tramesa de la creu és el senyal del consentiment de la nova construcció donat pel patriarca.

Stalla (*stalli*): Nom que del segle XII ençà es dóna a les cadires del cor de les esglésies catedrals i de comunitats. A les esglésies de comunitats (i catedrals) es distingeixen les *stalla superiora* pels dignataris i les *stalla inferiora* pels eclesiàstics de menor categoria.

Stasídion: Cadira amb braços i respatller. En el presbiteri de les esglésies del ritu grec aquestes cadires estan col·locades a banda i banda de la cadira del celebrant o del bisbe; també n'hi ha davant del retaule, a dreta i a esquerra, i davant les tribunes dels cantors, les primeres serveixen per seure els concelebrants, les segones serveixen pels cantors i pels clergues que assisteixen a l'acte litúrgic.

Statio: **1.** El dejuni de la setmana o de la *statio* dels primers temps del cristianisme; un dejuni que es practicava els dimecres i els divendres —a l'Occident també els dissabtes— que consistia en no prendre res fins a les tres de la tarda a l'Occident, i fins a la posta del sol a l'Orient. Al segle V ja va caure en desús. **2.** Nom que en els primers temps del cristianisme es donava a les assemblees del culte cristià. **3.** En temps de sant Gregori a Roma es donava el nom de *statio* a la missa solemne celebrada en una basílica o església de cementiri (catacumbes) a la qual concorria la clerecia i el poble que s'havia reunit en altra església (*collecta*), d'on estant es dirigia a l'altra on es celebrava la *statio*, cantant les lletanies. Sant Gregori el Gran va establir un nou orde per aquestes festivitats i per tal de donar-los consistència va fer notar en el Sagramentari els dies i les esglésies on hi havia *statio*. A l'edat mitjana les estacions van perdre la seva importància degut, sobretot, a les llargues absències dels papes, sobretot les estades a Avinyó. Van decaure, però no van pas desaparèixer totalment; com abans en el sacramentari, foren registrades en el missal romà. El papa Pius VI el 1777 va regular novament les indulgències concedides durant diversos temps pels papes als que visitessin les esglésies estacionals el dia d'estació. **4.** La interrupció d'una processó que durant el seu curs es deté en una església, en una capella, en un viacrucis i es resen oracions i es practiquen actes del culte apropiats al lloc. El *Gregorianum* ja fa esment d'aquestes interrupcions i indica, per exemple, les oracions que s'han de resar en les processons de les lletanies majors en passar *ad sanctum Valentinum, ad crucem, in atrio S. Petri*...

Sticharion (*stichárion*): Nom que es dóna a la túnica en el ritu grec. Els ritus orientals l'anomenen túnica.

Sticheron: Himne extens de l'ofici del ritu grec que s'uneix a un verset d'un salm la idea fonamental del qual parafraseja.

Stichologia: Nom que es dóna en grec al cantar o resar els salms antifònicament.

Stichos: Vers en el ritu grec; especialment verset d'un salm.

Stímulus: La punta inferior del bàcul episcopal.

Stipendium: V. *Almoina de la missa*.

Stipes altaris (*stipes, titulus, basis*): La part inferior de l'altar que sosté la mesa. En l'altar de mesa hi havia diverses columnetes; en l'altar de caixa era una construcció amb una obertura; en l'altar de bloc una o diverses pedres o construccions que volten l'altar i en l'altar en forma de sarcòfag una espècie de sarcòfag. La *stipes*, segons el cànon 1198 i repetides decisions de l'antiga Congregació de Ritus, ha d'ésser de pedra natural. L'altar en forma d'armari o caixa han d'ésser els quatre caires (*cornua*); si és un altar-bloc construït amb maons, les parts primes o, almenys, els angles han d'ésser de pedra. En l'edat mitjana les prescripcions sobre la *stipes* no eren tan rigoroses; sovint els altars de bloc eren construïts amb maons tenint solament la mesa de pedra. Des de la renaixença la *stipes* de l'altar va rebre sovint ornamentació i incrustacions de marbre; fins a aquesta època era sense ornamentació perquè se li solia posar al davant un *antipendium* anomenat també *frontal* o *pal·li*.

Stola (*stola, orarium*): Ornament d'uns 2'50 m., de llargada, en forma de tira, que té una petita creu al mig, va regulada pels colors litúrgics; és distintiva dels ordes superiors i és portada damunt de l'alba o roquet, excepció feta del ritu ambrosià en el qual el diaca la porta damunt la dalmàtica. És portada en totes les cerimònies del culte específiques del prevere i del diaca, no però de les altres. El diaca la porta a manera de xarpa que va de l'espatlla esquerra al costat dret; el bisbe i el prevere la porten penjada al coll cap al pit; el bisbe la duu tirada; també el prevere. L'estola també està en ús en els ritus orientals; entre els maronites, els assiris i els caldeus també l'usa el sotsdiaca; entre els maronites fins i tot el lector. L'estola sacerdotal dels grecs (*epitrachélion, peritrachélion*), és una llarga tira aprimada amb un forat a la part superior per posar el cap i amb una petita creu. És lligada al cos per medi d'un cinyell. L'estola del diaca (grec, *orárion*) o és una tira que cau per davant i per darrera de l'espatlla esquerra, o volta la part superior del cos en forma de xarpa. El primer tipus d'estola és el més usual. El sotsdiaca dels ritus maronita, siri i caldaic es rotlla l'estola al coll abans de deixar-la caure cap al davant i cap al darrera de l'espatlla esquerra. L'ús que es fa de l'estola en els ritus orientals és el mateix que en el ritu llatí; la seva imposició és per tot arreu en ells una cerimònia de l'ordenació. És una característica del ritu grec ja comprovada en el segle XII, la de donar el diaca un senyal amb la punta de l'*orarium* en diverses parts de la missa. Originàriament en el ritu llatí l'estola també era coneguda amb el nom d'*orarium* per la seva forma antiga molt semblant a la de l'*orarium* d'ús quotidià. El nom *stola* sembla d'origen gàl·lic tota vegada que a la Gàl·lia ja és conegut al segle IX; d'aquí s'estengué fins al segle XIII per tot l'Occident; fins i tot a Roma va arraconar el nom *orarium*. A l'Orient l'estola ja és citada al segle V; a l'Occident al segle VI; en un i altre lloc ja apareix com a distintiu litúrgic. Al segle IX a Roma, l'usaven també el sotsdiaca, el diaca i l'acòlit per tal de distingir-los dels laics, dels quals no es distingien prou bé com la planeta encara no estava en ús; a França, al segle IX, era senyal distintiva

del prevere, de tal manera que era prescrit el portar-la en viatjar. A Milà al segle IX ja es pot comprovar el costum de portar el diaca l'estola al damunt de la dalmàtica. També es troba en el ritu espanyol antic i en l'antic gal·licà. A la fi del segle VII a Espanya el prevere ja es creuava l'estola davant el pit en els altres països d'Occident aquest costum no s'havia generalitzat encara a la fi del segle VIII. L'ús de l'estola era en conjunt en l'edat mitjana el mateix que avui. En la cerimònia de l'ordenació la imposició de l'estola ja apareix al segle VII i és un costum que data de temps molt anteriors. La seva forma originària era la d'un mocador doblat en forma de tira que com el pal·li arquebisbal i el maniple va prendre a poc a poc la forma d'una tira. Fins a la darreria de l'edat mitjana tenia una llargada considerable que es va anar escurçant: en l'època del barroc ni arribava als genolls. Per tal de suplir la llargada perduda s'introduí en els seus extrems uns eixamplaments en forma de pales. L'origen de l'estola no és pas ben clar del tot. Sembla que és a l'Orient on començà el seu ús litúrgic com a imitació de l'*onophorium* episcopal perquè tingui un distintiu del prevere i pel diaca; d'aquí la diversitat en el portar-la l'un i en el portar-la l'altre. De l'Orient passà l'estola a l'Occident, a la Gàl·lia i a Hispània com a distintiu dels ordes superiors. A Roma, donada l'alta categoria que tenia la clerecia, esdevingué el senyal característic de tots els clergues per tal de distingir-los dels laics.

Stola latior (italià *Stolone*): *Abans del concili Vaticà II*: Tira de color morat, sense creu, que portava el diaca en lloc de la planeta *plicata*, des de l'evangeli fins al *communio* en algunes catedrals i esglésies importants en temps de Quaresma i altres fèries de penitència, en celebrar missa solemne.

Stolé: En el ritu grec aquest mot no significa una peça de la indumentària litúrgica sinó el conjunt dels ornaments del culte.

Subarrhatio: Originàriament era la tramesa de l'*arrha* en un prometatge com a senyal d'haver clos el contracte; per això el mateix prometatge es deia *subarrahatio*; més tard significa la tramesa de l'*arrha* en el moment de contraure matrimoni en senyal de l'expressió externa del consentiment.

Subcingulum: V. *Subcinctorium*.

Subcintorium: Un ornament afegit al cíngol en forma de maniple que, en l'edat mitjana, el portava el bisbe i a Milà, al segle XVI encara pertanyia a la vestidura pontifical. Avui és reservat al Papa. En l'edat mitjana duia els noms de *praecinctorium*, *subcingulum*, *semicinctium i balteus*. Sempre es portava a la banda esquerra. En un començament tenia per objecte fixar l'estola al cíngol; després ha esdevingut una peça d'ornament. És citat per primera vegada a la fi del segle X. Sols per excepció és comptat entre les vestidures sacerdotals. Potser que era en son origen un segon cíngol.

Subcustos: El substitut del custos de les catedrals i col·legiates medievals. El *custos* tenia el nom de *thesaurarius*; en aquest cas el *subcustos* era anomenat *subthesaurarius* o simplement *custos*.

Subirretum: V. *Pileolus*.

Submitrale: V. *Pileolus*.

Subscripcions: En diplomàtica, és la part del document dins l'escatocol en què apareixen les subscripcions que són normalment de l'autor del document, dels testimonis i dels oficials de la cancelleria o notaris. Les subscripcions poden ser autògrafes en tota l'extensió o en part, per exemple, la signatura del Papa algunes vegades sols és la primera lletra del seu nom.

Subsellia: Bancs baixos que hi ha a l'absis de l'església, i que abans del concili Vaticà II estaven a l'un i a l'altre costat del tron del bisbe, destinats als sacerdots. Eren de pedra, de fusta o de pedra amb una coberta de fusta; a l'Orient ja eren coneguts al segle IV (grec, *bádra, badmídes*), i a l'Occident eren també coneguts en temps antics del cristianisme i a l'edat mitjana. Encara avui són molt usats en les esglésies orientals de ritu grec; a l'Occident, en canvi, sols apareixen aïlladament com a romanalles dels antics temps.

Substratorium: **1.** Drap ricament brodat i exornat amb la crucifixió o amb l'*Agnus Dei* que en molts indrets d'Alemanya, des del segle XV era costum de posar com a coixí, sota dels corporals. En alguns llocs d'Alemanya del sud es va conservar esporàdicament fins al temps modern. **2.** Nom que es donava a l'edat mitjana a les tovalles de l'altar.

Subta (*succa*): Nom que en l'edat mitjana es donava al roquet.

Subtalares: Calçat usat a Roma al segle IX pel sotsdiaca, diaca i prevere; no va durar gaire temps. Eren una espècie de plantofes semblants als *campagi* del bisbe i del diaca, sense corretges per lligar-los als peus.

Subtile: Nom que en l'edat mitjana es donava a la túnica a Alemanya.

Succentor (*subcentor*): Nom que en les col·legiates i catedrals es donava al substitut del *praecentor*; dirigia el cor del cant litúrgic i el poble que responia al cant; com el *praecentor*, el *subcentor* no era cap dignitat.

Sudarium: **1.** Nom medieval del manípul. **2.** El drap amb el qual el sotsdiaca preparava el calze i el duia a l'altar a l'hora de l'ofertori i en l'*elevatio* petita el tenia en l'aire.

Suffitorium: Denominació medieval de l'encenser.

Suffragium de omnibus sanctis: *Abans del concili Vaticà II*: Súplica formada d'una antífona, verset i oració que es resava després de *laudes* i de vespres, des de l'Epifania al diumenge de Passió i de la Santíssima Trinitat fins a l'Advent en tots els oficis ferials i festes simples, quan queien en octava. En temps pasqual en lloc de la *commemoratio de omnibus sanctis* es resava la *commemoratio de cruce*, lloança en honor de Crist crucificat i ressuscitat, formada també per una antífona, verset i oració.*

Suggestus: La trona.

Suís, escut: V. *Escuts* i *fig. 201*

Summa Theologica: Expressió de sant Tomàs d'Aquino

Superaltare: Nom que en l'edat mitjana es donava a Anglaterra a l'altar portàtil per tal com es col·locava damunt d'un altar no consagrat per poder celebrar-hi la missa.

Superfrontale: V. *Retrofrontale*.

Supertentorium: El baldaquí de l'altar.

Súplica: En diplomàtica pontifícia, són els escrits de súplica per trametre afers a la cúria pontifícia (papal). Tenen el seu origen al segle XII i XIII, ja que anteriorment a aquests segles el postulat calia que trametés verbalment a la cúria els seus requeriments. Les súpliques en un principi les

feien persones d'alta posició social o eclesiàstica, o bé corporacions –la universitat per exemple–. En altres ocasions s'adjuntaven en un únic bloc les diverses peticions. Aquest conjunt es deia "*rotulus*".

Súplica aprovada per la sola signatura: Súplica a la qual se li afegeix la signatura del Papa, la qual cosa ja és suficient per a la seva aprovació. Per tant, no hi ha dos documents sinó un de sol que fa convertir la súplica en aprovació.

Súplica reformada: Document que rep el Papa sota la forma de "súpliques" però que és una instància per modificar una súplica ja acceptada. En ella es troba copiada antecedentment la súplica precedent.

Súplica sumptuosa: En diplomàtica, és el document papal mitjançant el qual s'aprova la súplica anterior. No hi ha text específic de la mateixa aprovació sinó que la sola signatura del Papa ja és suficient. Tanmateix, l'esmentada signatura és decorada amb colors. D'aquí el nom de "sumptuosa".

Suppedaneum: La grada superior de l'altar quan n'hi ha dues o tres. V. *Grades de l'altar*.

Supplicationes: V. *Rogationes*.

Supra quae propitio i Supplices te rogamus: Dues oracions del cànon romà primer en les quals el sacerdot demana al Senyor que accepti benignament el sacrifici eucarístic perquè tots els que combreguin corporalment o espiritualment quedin plens de les celestials benediccions que d'ell deriven. La primera oració la deia (abans del concili Vaticà II) el sacerdot dret i amb els braços estesos, i la segona amb les mans juntes posades sobre l'altar que besava en dir les paraules *ex hac altaris participatione*. A l'edat mitjana es deia amb els braços creuats sobre el pit.

Susanna, màrtir (On. 24 de maig): Els seus atributs són bany, captaires, ganivet, ídol, llop, taronja i amb un tolit.

Susceptor: El padrí.

Suspensió: Denominació del sagrari suspès (francès, *suspension*).

Syleiturgós: En el ritu grec, són els preveres que celebren com a principal celebrant juntament amb altres sacerdots.

Sylleiturgión: Nom que es dóna en el ritu grec a l'acte de la concelebració.

Symptosis: Nom que es dóna a l'ocurrència de diverses festes del ritu grec en una mateixa diada.

Synapté: Oració alternada del ritu grec semblant a una lletania, que comença amb les paraules: *en pau preguem el Senyor*, formada per un nombre més o menys considerable de súpliques entonades del diaca i seguides de la resposta del cor o poble *Kyrie eleison*.

Synaxarion: Lliçonari emprat en el rés de l'ofici grec que conté una descripció breu de la vida del sant de qui es fa festa.

Synaxis: **1.** Reunió, assemblea. En els començaments de l'edat mitjana, significava també a l'Occident l'ofici: *synaxis matutinalis, vespertina, nocturna*. **2.** Tota reunió per un acte del culte i especialment, però, significa la santa missa.

Syntage: Nom grec de la cerimònia del baptisme que segueix l'abjuració del dimoni i el total lliurament a Crist, contestant a les preguntes que fa el sacerdot i diuen el "Crec en un Déu". En els ritus orientals el que és batejat durant la cerimònia està girat de cara a l'Orient, símbol de Jesucrist, "sol de veritat i llum vertadera".

Synthronon: Nom grec per designar a la vegada el tron del bisbe que hi ha darrera l'altar i de les cadires dels preveres col·locades al seu voltant.

Syon (*sion*): Denominació medieval del colador que servia per colar el vi que es tirava al calze.

T

Tabellae secretarum (*cartula cum secretis*): V. *Díptics*.

Tabernacle: Nom que rep el sagrari recordant la "tenda de l'encontre" que després de l'Aliança del Sinaí i al llarg de l'Èxode era signe de presència de Déu entre el seu poble.**

Tabernacle giratori: Tabernacle giratori amb tres capelletes, en les quals s'exposa la creu de l'altar, s'hi guarda la reserva del Santíssim Sagrament i s'hi fa l'exposició major, segons convingui, passant al davant, de cara a l'església, la capelleta que conté allò que es deu exposar. És una invenció del barroc tardà que es va estendre especialment per Alemanya, Àustria i Suïssa, però no a Itàlia ni a Espanya, encara que es pot veure en un retaule del Museu Diocesà d'Osca.

Tabernaculum: Nom del petit tabernacle transportable, on es guarda el *pyxis* amb el Santíssim. Solament el trobem per primera vegada al segle XIII igual que el sagrari penjat, el petit sagrari i la custòdia. Una vegada acceptat en el ritu romà esdevingué el nom oficial del sagrari de l'altar. *Fig. 281*

Tabernaculum pensile: Denominació medieval del sagrari penjat.

Tabula altaris: Nom medieval: **1.** De la mesa de l'altar. **2.** Nom de l'antipendi. **3.** Nom del retaule.

Tabula sacrata: Nom medieval de l'altar portàtil que tenia aquest nom per ésser l'altar una taula.

Tagarí: Musulmà convertit al cristianisme.

Talaiot: Construcció megalítica de planta circular o quadrangular i semblant a una torre de força altura que apareix en un gran nombre a Mallorca i Menorca i ha estat considerada com a antiga habitació, monument funerari o torre de defensa.

Tàlem: V. *Baldaquí portàtil*

Tàlem: Espècie de dosser ambulant, habitualment de seda, de forma rectangular i sostingut per quatre o sis vares llargues. El tàlem també pot ser anomenat pal·li, que caldrà distingir del pal·li arquebisbal.** *Fig. 288*

Tallamar: Obra en forma angular que s'afegeix als pilars d'un pont damunt d'un riu. V. *Elements del seu nom. Fig. 147*.

Tallantar: Tallar, picar o rebaixar la pedra amb una cinta tallant.

Tallat, membre: Atribut de sant Adrià, sant Antoni de Pàdua, santa Julita i sant Quirze.

Taller de ferrer: Atribut de sant Baldomer i sant Eloi.

Talls al cap: Atribut de sant Pere d'Arbués.

Talls al cos: Atribut de santa Cecília, santa Llúcia, sant Pere màrtir, sant Pere Pasqual, sant Plàcid i santa Quitèria.

Taló: Motllura el perfil del qual es compon de dos arcs de cercle, convexa en la part superior i còncava en la inferior.

Taló invers: *Fig. 114*.

Taló, motllura de: *Fig. 114*.

Tambor: Mur cilíndric o prismàtic elevat sobre el creuer d'una cornisa que serveix de base a una cúpula. Per exemple, el de la catedral de Barcelona (o pinacle gran sobre el qual hi havia a 84,50 m. santa Helena a l'esmentada catedral).

Tambor de la cúpula: *Fig. 67*.

Tapa de cervell: Atribut de sant Laureà.

Tapament litúrgic de cap: Apareix avui en tots els ritus. El capell dels occidentals és la mitra, dels bisbes el *pileolus* i la birreta (bonet); els dos primers són exclusius (dels bisbes), cardenals i alguns altres prelats de l'Església; els altres en poden fer ús solament si tenen el degut privilegi. En els ritus siríacs orientals i occidentals, en els coptes no units trobem un turbant i en els siríacs no units un mocador de cap. Els preveres de ritu grec tenen el *kamelaykion* i els armenis una mitra en forma de tiara. La birreta (*bonet*) té un ús litúrgic molt limitat en els ritus occidentals, molt més ample el té la mitra però es du quan el bisbe actua especialment com a pontífex d'oració, com per exemple, en les oracions de la missa, de l'ofici, en les benediccions i en casos similars.

Tàpia: Paret feta de terra humida que es fica dins un motlle (o posts anomenades *tapieres*) que un cop seca té resistència suficient, especialment si hi ha calç en la massa primera. Normalment són de tres pams.

Tapissos (*vela, cortinae, tapetia, dorsalia*): Teles o cortinatges per l'ornament de les parets del presbiteri, de la paret de darrera les imatges, de les columnes de la nau, de l'arc triomfal, etc. En els primers temps del cristianisme i en tota l'edat mitjana, de la manera més diversa i en gran nombre, servien d'ornament de les esglésies. Quan es va introduir el costum d'ornar amb marbre i amb estucats les esglésies especialment llurs interiors, l'ús dels tapissos va decaure molt. A la catedral de Barcelona eren molt nombrosos, però en l'actualitat han desaparegut. La catedral de Saragossa tenia i té una de les col·leccions més nombroses i importants d'Europa. *Fig. 289*

Tarasca (ídol) destrucció del: Atribut de sant Andreu, sant Florenci, sant Hilari, sant Jordi, sant Joan Evangelista,

santa Juliana, sant Lleó, santa Margarida, santa Marta, sant Miquel, sant Narcís, sant Norbert i sant Silvestre. *Fig. 179*

Tarja: Obertura rectangular o en ventall a la part superior d'una paret o porta.

Taronja: Atribut de santa Dorotea, santa Susanna i sant Venanci.

Taronja d'or: Atribut de sant Nicolau.

Tarsici (On. 31 de gener): Els seus atributs són pedres i patena.

Tassa: Atribut de santa Irene romana i santa Justa i santa Rufina.

Tassellus: Nom que en la llengua medieval es dóna: **1.** A la placa ornamental dels guants episcopals. **2.** A la tanca o a la gafa de la capa pluvial.

Tau grega: Atribut de Sant Antoni abat i santa Tecla.

Taula de la comunió: *Abans del concili Vaticà II*: Barana davant l'espai de l'altar; de vegades la taula és de pedra. S'anomena taula de la comunió perquè els fidels hi solien rebre la sagrada comunió. En les esglésies de Saragossa encara es conserven aquestes baranes per combregar, a l'altar major d'El Pilar.

Taula menorquina: Gran pedra plana posada horitzontalment damunt una altra vertical formant una T.

Taxació: En diplomàtica, fixació de diners a lliurar per la confecció del document. Normalment consta en el mateix document, en un extrem del mateix o de la plica.

Te Deum: Himne solemne de lloança i acció de gràcies. Consta de dues parts, una de lloança a Déu tri, al Fill, fet home per la salvació dels homes que seu a la dreta de Déu Pare, ple de glòria i majestat, i d'una sèrie de súpliques humils i plenes de confiança. Es diu *Te Deum* per les seves lletres inicials; *hymnus SS. Ambrosii et Augustini*, o breument himne ambrosià perquè, segons una notícia del segle XI aquests dos sants el van compondre alternant els versets, després del baptisme de sant Agustí; aquesta notícia, però, no és pas acceptable. Segons les darreres investigacions és el *Te Deum* una compilació de les lloances a la Santíssima Trinitat en la primera part, la més antiga, coneguda ja en el segle III; les altres dues es formaren als segles IV i V. El *Te Deum*, formant part de l'ofici, apareix a les regles de sant Benet, de sant Cesari d'Arles i de sant Aurelià d'Arles, per tant a la primera meitat del segle VI. Càntic de festa, el ritu romà, seguint el ritu monàstic, el va prendre com a fi de la vigília, és a dir, de les actuals matines, al més tard en temps de sant Gregori. En temps d'Amalari, al segle IX a Roma, es cantava solament en les festes de bisbes sants.

Te igitur: La primera oració del cànon romà primer de la missa per medi de la qual el sacerdot demana acceptació benigna i la benedicció dels dons oferts, per la benaurança de l'Església universal, del Papa, del bisbe de la diòcesi i per tots els fidels creients que formen part de l'Església catòlica i apostòlica. Precedeix el *Te igitur* dels missals una imatge (miniada i molt il·lustrada) de Crist crucificat. És una evolució de la T inicial del *Te igitur* amb la qual, del segle VIII ençà hom hi veié la figura d'una creu i tenia en un començament el caràcter d'inicial i, a poc a poc, des del segle XII esdevingué una representació independent que era posada al davant del *Te igitur*. *Fig. 267*

Tecla, verge i màrtir (On. 23 de setembre): Els seus atributs són braç i mà, brau, columna, creu, tau grega (T), flames, lleó i serp.

Teginat: V. *Enteixinat*.

Tegmen: Denominació del cibori de l'altar que apareix aïlladament.

Tegurium (*tigurium, tugurium*): Denominació del cibori de l'altar que apareix a la primera de l'edat mitjana.

Teia encesa: Atribut de sant Ireneu.

Tela: Com a matèria dels ornaments. V. *Material dels paraments*.

Teler: Atribut de sant Antoni Mª Claret, sant Lleonard, sant Pau i sant Sever de Barcelona.

Teleté: En llengua grega significa ritu, cerimònia, acte litúrgic.

Telm (Pere Gonzàlez), prevere (On. 15 d'abril): Els seus atributs són barca petita, maroma, pont i flames.

Teloni: V. *Lleuda*

Tempanell: Paret prima.

Temple (*templum*): La casa del Senyor (del Déu) amb l'adjunta significació de dignitat, santedat i grandesa.

Temple in antis: *Fig. 7*.

Templet: **1.** Construcció de planta circular construïda per una petita cúpula sostinguda per sis o més columnes. A dins hi ha una estàtua. **2.** Torre. V. *Custòdia*.

Témplon: Entre els grecs significa l'espai de l'altar que tanca el santuari.

Témpores (*ieiunia quattuor temporum, angariae*): Especialment *abans del concili Vaticà II*: Quatre temps de l'any de dejuni i d'abstinència: el dimecres, divendres i dissabte de la primera setmana de Quaresma (témpores de primavera, *jejunium mensis primi*), la setmana de Pentecosta (*jejunium mensis quarti*), la tercera setmana de setembre (témpores de tardor, *jejunium mensis septimi*) i la tercera setmana de desembre (témpores d'hivern, *jejunium mensis decimi*). Sempre en el marc de la disciplina anterior al concili Vaticà II. La litúrgia les comptava entre les *feriae maiores*. Tenen per pàtria la ciutat de Roma on eren celebrades molt abans de sant Lleó el Gran. Es van estendre per l'Occident cap al segle VII; en canvi a l'Orient mai hi ha tingut entrada. Solament el *jejunium mensis decimi* té en sant Gregori el Gran el caràcter d'una festa d'acció de gràcies per la collita, les témpores van adquirir gran importància quan el papa Gelasi les va fixar com a dates de les ordenacions, fent, especialment de llurs dissabtes, els dies oficials de l'ordenació. Això va tenir per conseqüència que alguns dies de Quaresma van passar a ésser dies de témpores i amb elles reberen també una litúrgia especial. El sínode celebrat per la Pasqua de 1078 per Gregori VII va fixar l'ordre que resi durant molt temps per les témpores, i va acabar amb les vacil·lacions i amb la confusió que per a la llur celebració va dominar fins molt endins del segle XI. S'ha volgut interpretar el dejuni de les témpores com una transformació i una substitució de les *feriae sementivae, feriae messis, feriae vindemiales,* però aquestes afirmacions no són encertades.*

Temps de baptisme: Els dies de l'any eclesiàstic en els quals, segons la disciplina dels primers segles del cristianisme i de l'edat mitjana, solament es podia administrar el baptisme, exceptuats els casos de necessitat. Segons el costum romà

eren aquests la vigília de Pasqua i la de Pentecosta. A l'Orient s'hi afegia la festa de l'Epifania com a record del baptisme del Senyor. A Espanya es batejava per Pasqua, per Pentecosta, per l'Epifania, per Nadal i per les festes dels apòstols i dels màrtirs. A la Gàl·lia també es batejava per sant Joan Baptista. A la segona meitat de l'edat mitjana es van treure a poc a poc les limitacions de batejar en determinades èpoques; s'estilà cada dia més el batejar els infants ben aviat després del naixement per tal d'evitar el perill de morir sense batejar. El cànon (antic) 770 prescriu aquesta obligació i el posa com un deure greu que els pares han de complir. Ja l'any 250, en un concili de Cartago, es manava que els infants rebessin el baptisme. Òbviament uns baptisteris grans com els que es troben per exemple a les esglésies visigòtiques de Terrassa fan suposar que hi haurien molts batejos fora dels pasquals i de Pentecosta.

Temps per celebrar la missa (abans del concili Vaticà II): Segons el missal antic (Rub. Gen. C. 15) és el temps que va des de l'aurora al migdia. A la tarda no es celebrava abans del concili Vaticà II. El Dret Canònic antic, càn. 821 i següents l'ha allargat. La missa el més d'hora que podia començar era una hora abans de l'aurora i al més tard una hora després del migdia. Per les esglésies de comunitat i els convents, el missal donava regles especials, que calia observar per la celebració de la missa conventual dels diumenges, després de tercia; després de sexta en les festes simples i fèries, després de nona pel temps de Quaresma, i les de difunts després de matines, de les laudes o de la nona. El rés de les matines i de les laudes presidia la celebració de la missa privada. En els primers temps del cristianisme, la missa es celebrava a imitació de la santa cena, immediatament després dels àgapes de germanor dels fidels, al vespre mateix; al segle III, però, ja es celebraven a l'endemà, els dies que no eren de dejuni cap a les nou (3a.) i els dies de dejuni cap a les tres (9a.). La missa celebrada al vespre es conservà solament en alguns dies i en diades especials fins endins de l'edat mitjana, com eren el Dijous Sant, el Dissabte Sant, la vigília de Pentecosta, en conferir ordes. L'hora habitual per a la celebració de la missa durant l'edat mitjana era les nou del matí pels diumenges i festes de guardar, les dotze pels dies feiners i les tres pels dies de dejuni. Com a la fi de l'edat mitjana es va avançar el rés de la sexta i de la nona abans del migdia, el missal també va prescriure que la missa fos celebrada després del rés de l'hora corresponent de l'ofici.* Actualment, després del concili Vaticà II, ja no hi ha normatives horàries per celebrar la missa.

Temps clos: *Abans del concili Vaticà II*: Segons el dret canònic antic comprèn el temps que va des del primer diumenge d'Advent fins a l'Epifania inclòs i des del dimecres de cendra fins al dia de Pasqua inclòs; abans comprenia les octaves de l'Epifania i de la festa de Pasqua. Es diu temps clos perquè en ell no es poden celebrar bodes solemnes i, quan hi ha una raó justa, solament amb permís del bisbe de la diòcesi.

Temps de confessar-se: El concili Laterà quart (1215) i l'antic Dret Canònic (càn. 906) prescriuen que tots els batejats, que han arribat a l'ús de raó i han pecat greument, s'han de confessar almenys una vegada a l'any. La prescripció del concili no assenyala un temps determinat de l'any; per aquells que estan obligats a la Comunió pasqual, però, com és una preparació obligatòria per a la comunió, per regla general, s'escau també en temps pasqual.*

Temps dels ordes: *Abans del concili Vaticà II*: Els dies assenyalats pel Dret Canònic i pel Pontifical per donar ordes. Eren aquests: els diumenges i festes dels apòstols per la consagració dels bisbes; els dissabtes de témpores, el dissabte i diumenge de Passió, el Dissabte Sant, els diumenge i dies de festa (càn. antic 1006) per conferir el presbiterat, el diaconat, i el sotsdiaconat; els diumenges i festes dobles per conferir els ordes menors. La tonsura es podia donar cada dia. Els ordes majors es conferien durant la missa, els ordes menors es conferien al matí, però no calia que fos durant la missa. En conferir ordes els dissabtes de témpores, es conferia el diaconat després de l'epístola; en altres diades: el primer després de la col·lecta i aquest després de l'epístola. El presbiterat i l'episcopat es conferien abans del darrer verset del gradual, del *tractus* o de la *seqüència* i en temps pasqual abans del darrer verset que segueix del cant de l'al·leluia a l'epístola. Però això era abans del concili Vaticà II.*

Temps pasqual: Els temps que van des de Pasqua a la dominica de la Pentecosta, o sigui: en sentit estricte el temps que va des del diumenge de *Pasqüetes* fins al diumenge de Pentecosta. Són característics del temps pasqual en aquest segon sentit els nombrosos al·leluia de darrera les antífones, versets i responsoris de l'ofici de la missa. El gradual de la missa és substituït per dos al·leluia i amb dos versets que el segueixen.

Temps de passió: *Abans del concili Vaticà II*: Comprenia les dues darreres setmanes de Quaresma. Pren aquest nom perquè l'Església ens prepara ja d'una manera immediata a la festa de Pasqua, atansant-nos a la commemoració de la passió i mort del Senyor ja ben propera, i que es celebra els tres darrers dies de la segona setmana, dita Setmana Santa, en la qual aconsegueix la seva completa expressió i el punt culminant. La gradació que el temps penitencial de Quaresma, adquiria en el temps de Passió es manifestava litúrgicament, abans del concili Vaticà II, pel tapament prescrit de la creu i de les imatges, pel començament menys solemne de la missa amb el prescindir del salm *Iudica me Deus* i la falta del *Gloria Patri* en l'introit, en el *Lavabo* i en la invitació i responsoris de l'ofici.* Això sempre abans del concili Vaticà II.

Temps de Septuagèsima: Després del concili Vaticà II es va abolir. Era el temps que va del diumenge de Septuagèsima al dimecres de cendra, i era una preparació per al temps de Quaresma. Era el temps de la penitència que començava; per això cessava l'al·leluia de la missa i de l'ofici; es deixava el *Te Deum* en els oficis *de tempore*; l'al·leluia de les hores era substituït pel *Laus tibi Domine*; el del gradual pel *tractus* i el salm de lloança de *laudes* de l'ofici *de tempore* pel salm *Miserere*. El color morat dels ornaments també expressava que era un temps de preparació a la penitència de Quaresma. L'abstinència no estava prescrita. El temps de Septuagèsima va ésser anteposat al de Quaresma. Els diumenges de Septuagèsima, Sexagèsima i Quinquagèsima ja són

coneguts en el *Gelasianum* i en el *Gregorianum*; són, però, una interpolació tardana en els mateixos. L'antic ritu gal·licà no coneixia un temps preparatori de la Quaresma. Des de Roma, al segle VII es va incorporar en el *Gelasianum*. La preparació per Pasqua comença en el ritu grec la dominica del fariseu i del publicà, deu diumenges abans de Pasqua, de tal manera que la preparació per la mateixa comprèn 70 dies. Aquest temps preparatori de Quaresma comprèn quatre setmanes en les quals encara no es dejunava, però en la tercera estava manada l'abstinència de carns (*ebdomás apocreos*) i en la quarta la de lacticinis (*ebdomás tu tyrophagon*).*

Tenalles: Atribut de santa Àgueda, santa Apol·lònia, sant Blai, santa Cristina, santa Engràcia, santa Eulàlia de Mèrida, sant Fabià, sant Fèlix Africà, sant Germà de Girona, sant Isaïes, santa Justa i santa Rufina, santa Martina, sant Paulí de Girona, sant Pelai, sant Rodrigo, sant Vicenç i sant Zoile.

Tenebrae (*Matutinae tenebrarum*): L'ofici de tenebres.

Tenebrari: V. *Ofici de tenebres Fig. 224*

Tenor: És el nom que es donava en la música vocal de diverses veus, a la darreria de l'edat mitjana, a la veu basada en la melodia gregoriana, dita també veu fonamental en relació al *discantus* o altres versus (*triplum, quadruplum*) per la seva gran simplicitat i per oposició a les veus acompanyants ricament brodades, dites també *cantus planus*. En la música vocal és la veu d'home més alta.

Teodor, soldat i màrtir (On. 7 de febrer): Els seus atributs són armadura, atxa, sobre un cavall, disciplines de penitència i drac.

Teodora d'Alexandria, es vestia d'home en un monestir de la Tebaida (On. 11 de setembre): Els seus atributs són joies, dit davant la boca, collar de perles a terra.

Terç: Unitat de còmput que antigament empraven els trencadors de pedra de masses per comprovar els mitjans o cantons.

Tèrcia: (*hora tertia*): Hora canònica resada per allà a les nou del matí; era la segona de les hores canòniques. En l'ofici romà consta de tres salms, el *Pater noster Ave*, verset i himne, i va seguida d'un *capitulum*, d'un *responsorium breve*, de les *preces feriales* en les *feriae maiores* d'una oració. La tèrcia de l'ofici monàstic es diferencia de la de l'ofici romà solament pels salms. La tèrcia ja és citada per sant Efrem (375), sant Basili (379) i Cassià (379).*

Teresa de Jesús, verge i doctora de l'Església (On. 15 d'octubre): Els seus atributs són àngels, angelets (ànimes), birret de doctora, colom, cor, dard encès, flors, llibre, lliri, nen Jesús, ploma d'au, purgatori, roses i el text en llatí *Misericordias Domine in aeternum catabo...*

Terradell: Terrat petit.

Tessaracostá: La missa de difunts celebrada en sufragi d'un difunt quaranta dies després de la seva mort.

Tessel·la: Elements de marbre de colors diversos que formen un mosaic, de forma semblant al trencadís de Gaudí.

Tessel·les: Petites peces cúbiques de marbre, terra cuita, vidre... gràcies a les quals es fa un mosaic. *Fig. 200*

Tesseracosté: Els quaranta dies de Quaresma que precedeixen la festa de Pasqua.

Testera: Part triangular superior de la façana d'un edifici amb coberta de dos vessants. També el través inferior d'una porta.

Testimoni: Precinte fet amb una capsa prima de guix mort. Gràcies a ell es pot comprovar, si es trenca, que la fissura es troba encara viva. Normalment s'escriu a sobre el dia que es va col·locar.

Tetramorfos: Motiu iconogràfic que representa els 4 evangelistes en els seus animals vivents que són l'àguila, el bou, el lleó i l'home o àngel alat, (Joan, Marc, Mateu i Lluc). L'evangeli de Mateu parla de la genealogia de Jesús com home. En el de Marc parla al principi de la veu del desert de Joan Baptista. Seria com el lleó del desert. En el de Lluc perquè parla del sacrifici del pare de Joan Baptista, Zacaries. Joan perquè és l'evangeli més elevat (àguila). *Fig. 198*

Tetravela: Nom medieval dels cortinatges de l'altar; prenien aquest nom perquè es posaven a les quatre bandes del cibori; eren, per tant, quatre.

Teula: Peça d'argila cuita corbada formant un canal una mica més ampla d'un cap que l'altre, cobreixen les teulades dels edificis.

Thalassidion: La piscina del ritu grec en la qual van a parar l'aigua de batejar, la cendra d'objectes del culte cremats i coses per l'estil. És al presbiteri, al costat de l'altar; antigament era al dessota d'aquest. En les esglésies on la pila baptismal és immòbil al nàrtex, al costat de la pila hi ha una segona piscina per l'aigua de batejar.

Theophania (grec, *theophánei*a): Nom que es dóna en grec a la manifestació del Senyor.

Theotókion: Himnes dividits en estrofes en honor de la mare de Déu que apareixen sovint a la missa i en l'ofici del ritu grec, trobant-se amb molta freqüència en l'*odai* de l'*ordos*.

Thermarion: En el ritu grec porta aquest nom un vas per dur l'aigua calenta que després de la consagració es barreja amb el *sanguis* i també l'aigua que en la consagració de l'altar serveix per rentar l'ara.

Thesaurarius: V. *Custos*. En molts capítols (canonges) abans del concili Vaticà II era una dignitat o càrrec.

Thronos: El seient reservat al bisbe en el presbiteri de les esglésies del ritu grec. Avui acostuma d'haver-hi dos trons: l'un que té respatller alt en forma de baldaquí, que està al costat de l'altar, és de data recent. L'altre està a l'angle de el absis i data dels primers temps del cristianisme.

Thronus: **1.** El tron del bisbe. **2.** *Abans del concili Vaticà II*: Tabernacle movible que es col·loca damunt de l'altar on es posa la custòdia en les exposicions solemnes amb el Santíssim Sagrament.

Thuribulum: L'encenser.

Thuriferarius: L'acòlit o ministre que, en les misses solemnes que hi ha encensaments, porta els encensers i la naveta i que els ofereix al celebrant per posar encens i per encensar, però en certes ocasions és ell mateix qui encensa.

Thus (*tus*): L'encens.

Thymiama: L'encens. És un fumigatori compost de reïna i d'altres ingredients, semblant a l'encens, però diferent, el qual, des del segle XI és emprat en la litúrgia per perfumar la campana nova que es beneeix. En l'edat mitjana era costum de beneir-lo com a sagramental.

Thyrai: Les portes que tanquen el presbiteri; separant l'*ikonostase* de la nau de l'església. Hi ha tres portes: la del centre que és la principal, la porta del bisbe, i la dels preveres i diaques de la qual es poden obrir solament en certs actes del culte; és la porta nord que duu a la *prothesis* i la porta lateral que va al *diaconium*. La porta central és de dues fulles (ales). Les seves ales arriben generalment fins a la meitat de l'obertura; si arriba fins al cim, la seva part superior és una reixa. En tots dos casos darrera la porta hi ha una cortina que es pot alçar i abaixar (*catapátasma*).

Thysiastérion (Lloc dels sacrificis, altar derivat de Zusià, sacrifici): **1.** Nom pres de la Sagrada Escriptura per designar en els primers temps del cristianisme a l'altar. En la Sagrada Escriptura s'usava també aquest nom per l'altar pagà. Els Sants Pares se'n serveixen únicament per designar l'altar del culte cristià per tal com reserven el nom *Bomos* per l'altar del culte pagà. **2.** En sentit translatici en el segle IV el lloc de l'església on estava col·locat l'altar, el lloc de l'altar o el presbiteri.

Tiara: Atribut de sant Pere Celestí (que té una tiara a la mà després d'haver renunciat al papat), de sant Pere (que porta la tiara al cap) i de Papes sants. *Fig. 197*

Tiara papal: El capell del Papa, en forma de rusc d'abelles, amb triple corona que portava en les processons i festivitats semblants; en els actes del culte es serveix (o servia abans de Pau VI) de la mitra. Als segles VIII i IX ja es cita un capell característic del Papa, pres de la cort de Bizanci i que es deia *camelaucum, pileus, phrigius, regnum*. Era una mena de barretina punxeguda, de tela blanca. No està clar quan se li va posar l'anell de corones, però segur que fou més enllà del segle XII en què ja n'hi havia una, és per això que se l'anomena corona. En temps de Bonifaci VIII va rebre la segona i ben aviat la tercera. Igualment que la mitra, la tiara ja tenia en època medieval dues cintes penjades enrere. La forma inflada que té avui data de després de l'edat mitjana. L'actual papa Benet XVI no la utilitza, tot i que diu que la podria utilitzar de nou. *Fig. 285*

Timete Dominum et date illi honorem: Frase de sant Vicenç Ferrer

Timoteu, bisbe i màrtir (On. 26 de gener): Els seus atributs són ídol, pedres, rotllo de pergamí i serra.

Timpà: Espai triangular comprés entre dues cornises inclinades d'un frontó i la part de base del mateix. *Fig. 139*.

Tinter: Atribut de sant Genís d'Arles, sant Iu i sants evangelistes.

Tintinnabulum: La campaneta de l'altar.

Tirantat: Subjecció de les parts d'una construcció amb elements metàl·lics per assegurar que no es mogui.

Títol canònic d'ordenació: *Abans del concili Vaticà II*: Fonaments jurídics que asseguraven la subsistència material del clergue que havia de rebre ordes majors i a base del qual solament li podien ésser conferits els ordes sagrats. Segons la pràctica anterior al concili Vaticà II, eren considerats com a vàlids els *tituli beneficii* (dret a un benefici eclesiàstic), *titulus patrimonii* (possessió privada suficient), *titulus paupertatis religiosae* (pertinença a un orde religiós), *titulus mensae* (acceptació de la càrrega de mantenir a l'ordenant per part d'una persona suficientment acabalada), *titulus servitii dioeceseos* (acceptació de l'obligació de servir la diòcesi), *titulus missionis* (acceptació del deure d'actuar en les missions durant tota la vida). En un començament l'església per la qual era ordenat un prevere, formava el títol d'ordenació dels seus interessos amb els quals havia de contribuir al seu sosteniment; en lloc d'aquest sistema s'introduïren els títols precedents, el primer dels quals fou el *titulus beneficii* i els darrerament introduïts els *titulus servitii dioeceseos* i *titulus missionis*.*

Titular de l'altar (*titulus, titularis*), (abans del concili Vaticà II): El sant o el misteri en honor del qual s'havia d'erigir un altar. Els altars fixes tenien un titular; els altars quasi fixes no tenien un titular prescrit estrictament però sí que els l'era atribuït. El titular d'un altar consagrat es podia canviar solament amb el permís de la Santa Seu.* Actualment s'ha canviat la normativa.

Titular d'església (*titulus ecclesiase, titularis*): El sant o el misteri en honor del qual una església està dedicada. Els titulars de la catedral de Barcelona són la Santa Creu i santa Eulàlia. Tota església consagrada o beneïda solemnement ha de tenir un titular. El titular que es dóna a una església que es consagra o que es beneeix solemnement, no es pot canviar per un altre. La clerecia parroquial ha de celebrar la festa del titular o del patró de la seva església.

Titular d'un orde (*titularis, patronus ordinis*): El titular (misteri o sant) era donat per l'antiga Congregació de Ritus a un orde, la festa del qual s'havia de celebrar segons el ritu indicat en l'indult romà.

Titulus: **1.** Les dues puntes (*cornua*) de la mitra. **2.** En els primers temps de l'Església i en la primeria de l'edat mitjana les esglésies que tenien adscrits un o alguns sacerdots per la cura dels actes del culte i pel servei de la qual eren ordenats sacerdots. Era *titulus maior* l'església que tenia un sacerdot fixament pel servei del culte, i que tenia fonts baptismals i gaudia dels altres drets parroquials en tota la seva circumscripció; era una *ecclesia parochialis* o un *titulus maior*. En canvi, l'església que tenia sacerdot fix, que podia celebrar actes del culte diví, però cap funció parroquial ni podia celebrar la missa per les festes anyals, era un *titulus minor*. Certes esglésies titulars de Roma eren especialment *tituli cardinales* les quals es distingien de les altres perquè el primer prevere de les mateixes tenia el costum de fer d'assistent del Papa en les funcions que celebrava en l'església de pontifical. En l'edat mitjana, i fins al papa sant Pius V, fora de Roma, també hi havia *tituli cardinales*; des d'aquest Papa n'hi havia solament a Roma i són aquelles esglésies que són cedides com a pròpies als cardenals després que han estat creats. L'actual cardenal de Barcelona, Martínez Sistach, és titular de la basílica de Sant Sebastià a les catacumbes.

Titulus cardinalis: V. *Titulus*.

Titulus maior (*minor*): V. *Titulus*.

Titulus ordinationis: V. *Títol canònic d'ordenació*.

Tobalea (*toaela*): En la llengua medieval: **1.** Les tovalles de l'altar. **2.** El gremial del bisbe. **3.** Les tovalles de la comunió. **4.** L'humeral del *patenarius* per sostenir la patena.

Tobies, màrtir (On. 2 de novembre): Els seus atributs són gos, peix i plat amb peix.

Toc de difunts: Toc de campanes després del toc d'oració, que es va introduir en les terres d'Occident al segle XVII per tal d'advertir als fidels que en les seves oracions facin memòria de les ànimes dels difunts.

Toc de mort: Toc de campanes anunciant als fidels la mort d'un germà i invitant a pregar per l'ànima del difunt. Durandus (segle XIII) ja el coneix com un costum generalitzat. Es tocava dues vegades per una dona, tres per un home i per un clergue tantes vegades com els ordes que havia rebut.

Toc d'oració (Toc d'Avemaria). Toc de les campanes del matí, del migdia i del vespres, fet per recordar devotament als fidels els misteris fonamentals de la religió cristiana: l'Encarnació del Fill de Déu, lloar Maria amb la salutació de l'àngel i invocar la seva poderosa protecció. Avui en tocar l'oració es resa el verset: *Angelus Domini* amb els responsoris corresponents i tres Avemaries; abans sols es resava l'Avemaria. El toc de l'*Angelus* data de la darreria de l'edat mitjana; el toc més antic és el del vespre que es deixa relligar amb el toc de festa a la vetlla (*ignitegium*) i que es pot arribar a comprovar existent fins al segle XIII. El toc del matí s'introduí al segle XIV i el toc del migdia al segle XV per una prescripció del papa Calixte III.

Tocar a bon temps: El tocar les campanes beneïdes quan vénen tempestats, pedregades, mal temps, etc. Són aquests tocs: 1. Una exhortació dirigida als fidels per demanar a Déu auxili i protecció en aquella necessitat per medi de l'oració; 2. Sagramental per lliurar-se dels danys i dels perills del mal temps que té la seva virtut per la benedicció de les campanes i de les oracions que en aquesta benedicció digué l'Església, les quals oracions tenen la seva repetició i continuació en el tocar de les campanes, i no en virtut del ressonar de les mateixes. Aquest costum estava molt estès durant l'edat mitjana i en les zones rurals es feia des del comunidor. Vegi's J.M. Martí i Bonet: *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2010), pàg. 118. V. *Comunidor*

Tocar la campaneta (abans del concili vaticà II): Tocs de campaneta prescrits de la rúbrica al *sanctus* en senyal de començar el cànon, a l'elevació en senyal d'haver-se operat la transsubstanciació, en portar el viàtic per tal d'advertir que els creients facin atenció al Santíssim i l'adorin. Això es feia especialment abans del concili Vaticà II. Tocar la campaneta a l'ofertori, al *Domine non sum dignus* i en donar la benedicció amb el Santíssim és solament un costum d'alguns indrets.*

Tocar l'orgue i altres instruments musicals: El tocar l'orgue en les cerimònies del culte no sols és tolerat sinó aprovat taxativament, però regulat ja abans del concili Vaticà II pel Cerimonial romà i per nombroses decisions de la Congregació de Ritus. En les cerimònies litúrgiques, és permetia tocar l'orgue: 1. Per acompanyar el cant del cor; 2. En certes alternances del cor (càntics, himnes, *Te Deum, kyrie, Gloria*, etc), alternant en lloc del segon cor, i en aquest cas el text que no es canta ha d'ésser dit en veu alta per algú; 3. Com a substitució o intermedi quan el cant para. De cap manera l'orgue podia apagar les veus dels que canten, ni destorbar a l'hora de l'elevació, ni pot tenir caràcter mundà, lleuger o ésser inedificant. Com el tocar l'orgue és senyal de festa i d'alegria, no es podia tocar en temps d'Advent i de Quaresma, exceptuats els diumenges *Gaudete* i *Laetare*, ni tampoc en dies de penitència, com són les témpores, a no ésser que s'hi escaigués una festa. La substitució de l'orgue per l'orquestra no era estrictament prohibida, però era necessari el permís del bisbe. La manera com ha de tocar i comportar-se és la mateixa del tocar l'orgue. El tocar les trompetes i altres instruments sorollosos a l'església, molts autors ho consideraven "intolerable en tota cerimònia del culte". Les prescripcions sobre tocar l'orgue i altres instruments en les funcions litúrgiques es troben reunides en el *Caeremoniale Episcoporum* (1. I. Co 2.) en el *Motu* propi de música sagrada de sant Pius X del 2 de novembre de 1903 i en recents disposicions de la Santa Seu.*

Tolit: Atribut de sant Josep Oriol amb un tolit, sant Joan d'Horta, sant Salvador d'Horta i santa Susanna.

Tolle Thomam et dissipabo: Frase de sant Tomàs d'Aquino

Tomàs, apòstol (On. 21 de desembre): Els seus atributs són albarda, escaire de paleta, cinturó rebut per la Mare de Déu, llança i llibre.

Tomàs d'Aquino, prevere i doctor de l'Església (On. 28 de gener): Els seus atributs són ales, altar, àngel, birret de doctor, capella petita a les mans, cinturó, collar de perles, colom, cor, instruments d'escriure, estrella al pit, mitra a terra, amb un sant Crist, ostensori (custòdia) i sol.

Tomàs Becket, màrtir i arquebisbe (On. 29 de desembre): Els seus atributs són cadena d'or, espasa, pal·li arquebisbal i damunt un cavall blanc.

Tomàs de Vilanova, bisbe (On. 10 d'octubre): Els seus atributs són bossa de diners i captaires.

Tomba de relíquies: Confessió, sepulcre (*sepulchrum, loculus, confessio, fossa, foramen*): Petit reconditori obert a l'altar en el qual el bisbe, quan el consagra, hi posa relíquies que tancava abans del concili Vaticà II amb el *sigillum*, espècie de planxa de pedra, aferrat amb malta. Antigament sempre que s'obria el reconditori de les relíquies de l'altar aquest quedava execrat. Segons el cànon antic 1200, solament és execrat quan és obert per persona incompetent, és a dir quan la petita placa de pedra és treta i posada de nou sense el permís del senyor bisbe. La tomba de les relíquies era primerament dessota l'altar, però ja en l'antic temps del cristianisme eren posades a la base; en aquest cas o es col·locaven al front (davant) o sota la mesa. En l'edat mitjana apareixia la tomba o reconditori en una forma i en l'altra. Al damunt de la mesa hi apareix sols excepcionalment en l'antiguitat cristiana; solament es generalitzà a les darreries de l'edat mitjana.

Tomba: **1.** Túmul, fèretre aparent, cadafal que en els funerals i altres honres de difunts es col·loca entre la nau i el cor on després de la missa té lloc l'absolució. **2.** Reliquiaris grans que tenen la forma de sepulcre.

Tomus: Títol d'un document dogmàtic famós de Lleó I el Gran

Tondo: Adornament circular rebaixat en un parament.

Tonell: Atribut de sant Gerard.

Tons eclesiàstics (*toni, modi*): Els vuit tons compresos en l'escala i les octaves que constitueixen el fonament del coral gregorià. Se'ls assenyalava amb números o amb noms grecs. Originàriament hi havia vuit tons, quatre principals i dits autèntics : *tonus primus* (*Dorius*) D-a-d, *tertius (Phrigius)*,

E-h-e, *quintus (Lydius)* C-f-c i el *septimus (Mixolidius)* C-d-g i quatre sèries secundàries derivades d'aquests, el *tonus secundus (Hypodorius)* A-D-a, *quartus (Hypophrigiu)* H-e-h, *sextus Hypolydius* C-f-c, i l'*octavus (Hypomixolydius)* D-gd. En el segle XV s'introduïren quatre sèries noves, dues d'elles autèntiques, el *tonus nonus (Aeolius)* A-e-a i l'*undecimus (Ionicus)* c-g-c i dos plagals el *tonus decimus (Hypoaeolicus)* E-a-e i el *duodecimus Hypoionicus* G-c-g. Les sèries d'octaves autèntiques consten d'una inferior al to cinquè i d'altre superior al to quart. Els plagals corresponents es van formar capgirant aquesta sèrie passant el to quart al to cinquè i al revés, de tal manera que el to cinquè va passar a ésser el to superior i el to quart el to inferior. El to inicial de l'escala autèntica és el to fonamental pels tons de l'escala autèntica i dels plagals formats amb ella; es diu tònica perquè la melodia s'hi basa. El to fonamental es diu també *finalis* perquè els corals o per regla acaben amb el to fonamental autèntic o amb l'octava autèntica o plagal, basada en el to fonamental. Les classes de tons litúrgics són diatònics, és a dir, avancen fins a cinc tons o a dos tons, acabant amb alçament o amb abaixament del tons que en deriven. És una excepció d'això l'abaixament de h a b per tal d'evitar l'interval f-h que son fort. La història primitiva dels tons litúrgics no és pas encara aclarida. Les dates dels músics medievals, segons les quals els tons autèntics deriven de sant Ambròs i els plagals de sant Gregori el Gran, avui no es pot sostenir. Probablement són d'origen oriental.*

Tonsura: (*prima tonsura*): *Abans del concili Vaticà II*: Sagramental que conferia el bisbe, els cardenals, els abats i els "prefectes apostòlics" que podien conferir per medi del qual el que el rebia entrava a formar part de la clerecia i era fet participant dels privilegis d'aquesta. Si algú rebia la tonsura d'algú que no era el seu ordinari, necessitava de dimissòries (*litterae commendatiae, o reverentiae*) per les quals el superior ordinari concedia permís per conferir la tonsura. La tonsura es podia conferir qualsevol dia i a qualsevol hora. El seu ritu consistia, abans del concili Vaticà II, en dir una oració introductòria, el salm 15 *Conserva me*, mentre el bisbe deia al tonsurat les paraules: *Dominus pars hereditatis meae et calicis mei tu es qui restitues hereditatem meam mihi*; li tallava per cinc llocs els cabells al davant, al darrera, als dos costats i al mig i deia una oració sobre el tonsurat, el salm 23 *Domini est terra*, altra oració de benedicció, li posava el sobrepellís, vestidura dels clergues, resava una tercera oració i una exhortació en la qual se li feia avinent de no perdre els privilegis clericals per culpa seva. Els ritus orientals desconeixien la tonsura.* Actualment, àdhuc en l'església llatina, no es dóna la tonsura. Són cèlebres els registres dels tonsurats del segle XIV conservats a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. *Fig. 311*

Tonus: El to amb el qual es canten les oracions de la missa i de l'ofici. És unes vegades senzill sense cadència final (*tonus ferialis*), és altres vegades més melodiós i festiu (*tonus festivus*).

Tor: Motllura grossa convexa i semicircular, que està a la base de columnes.

Tor deformat: *Fig. 114*.

Tor, motllura de: *Fig.114*.

Toral: Cadascun dels 4 arcs sobre els quals descansa una cúpula. O també és l'arc que separa dues voltes situades unides per l'arc toral.

Torchia: Denominació medieval de la torxa o atxa.

Toribi, bisbe (On. 16 d'abril): Els seus atributs són brases i/o flames i indi.

Torres: Nom destinat a significar el copó. Es diu torres perquè eren uns vasos cilíndrics o quadrats disposats al damunt d'un peu que els elevava a la manera d'una torre. La coberta que els cobria podia anar amb frontisses o sense.**

Torres campanar: V. *Campanar*

Tortuga: **1.** Peça de terra cuita amb forma de teula. **2.** Fitxa de recs.

Tortugada: Canal de tortugues.

Tortures: Atribut de sant Josep.

Torxa (*fax, facula, fanalè*): **1.** Atxa formada per una sèrie de candeles entortolligades de llarg o caragolades, dita, per això, *torchia o tortitium*, tenint, per tant, diferents blens. Serveix per fer llum en les processons, i a l'hora del *Sanctus*. **2.** El canelobre.

Tots Sants: Festa litúrgica anual en honor de tots els sants i benaurats (1 de novembre). Aquesta festa va néixer de l'aniversari de la consagració del Panteó de Roma, feta per Bonifaci IV als 13 de maig de l'any 609 ó 610 en honor de Maria Santíssima i de tots els sants màrtirs. Aquesta festa era dedicada primerament en commemoració de tots els sants màrtirs i van agregar-s'hi després els altres sants, esdevenint una festa en honor de tots els sants. Primerament es celebrava solament a Roma, i després Gregori IV la traslladà a la data actual i a petició de Lluís IV de França, l'estengué pel seu regne. Sixtus IV (+1484) li va concedir octava. En el ritu grec la festa de Tots Sants es celebra el diumenge després de Pentecosta, en canvi el ritu llatí celebra en aquest dia la festa de la Santíssima Trinitat.

Totxo: Peça d'argila cuita al forn i que té normalment una sèrie de forats.

Tova: Peça d'argila de grans dimensions, plana i feta de fang.

Tovalles de l'altar: Les tovalles de cànem o de lli que cobreixen, segons prescripció, la mesa de l'altar. El seu origen es deu a raons de netedat, decència i respecte; és per això que les tovalles són un dels ornaments més antics. Despullar l'altar significava, segons el cànon 7 del concili XIII de Toledo (683), fer-lo inservible per celebrar-hi els sagrats misteris durant un espai de temps. En l'edat mitjana les tovalles tenen molts noms: *linteamen altaris, camisia, velum, pannus altaris, pallium, palla, mantile, substratorium, mappa, mensale, tunica altaris, tobalea* i *toalea*. Originàriament es col·locava una sola tovalla damunt l'altar; en l'edat mitjana era costum de posar-n'hi dues, així s'observava encara en el segle XVI. El missal romà estengué l'ús de les tres tovalles, la superior de les quals ha d'arribar fins a terra pels dos costats. La matèria usada per la confecció de tovalles de seda era una raresa. Originàriament les tovalles eren sense ornamentació. A la segona meitat de l'edat mitjana la part anterior de les tovalles, en una amplada, com la de la *mensa*, era ornada d'uns afegitons anomenats *frontellum, frontiletum, aurifrisium, pretexta,* els quals en el segle XIV foren completats amb dos ornaments en forma de cinta (*appenditiae, angularia, pendilia,*

mappulae) que a la fi de l'edat mitjana es separaren de les tovalles i s'afegiren al frontal. Després de l'edat mitjana s'ha estès el costum d'afegir puntes a les tovalles. En el ritu grec l'altar no es revesteix amb les tovalles sinó amb les anomenades *katasárka* i *endité*.

Tovalles de la credença: Tapet que ha de tapar la credença fins a terra fet de tela, segons prescripció del cerimonial i del missal; ja apareix citat algunes vegades en l'edat mitjana. La credença no ha de ser mai un altar petit.

Tovallola (*manutergium, extersorium*): **1.** Eixugamà de les sagristies per eixugar-se les mans abans i després de la celebració de la santa missa. **2.** Petit drap amb el qual el sacerdot s'eixuga les mans a l'hora del *lavabo* mentre resa el salm *Lavabo*. **3.** Drap gran amb el qual el bisbe s'eixugava (abans del concili Vaticà II) durant el pontifical quatre vegades les mans: abans de revestir-se, després de llegir l'ofertori, després de l'encensament de l'oblata i després del *communio*. Des d'un començament que s'ha fet ús en la litúrgia dels draps de mà. En els primers temps del cristianisme era deure del sotsdiaca administrar al celebrant l'aigua per rentar-se i l'eixugamà per eixugar-se les mans; és per això que el dia de la seva ordenació se li feia memòria de les obligacions que li corresponien trametent-li la gerra, la griala i l'eixugamà (*manutergium*), cerimònia que ja apareix als *Statuta antiqua* (versa l'any 500).

Tovallola de la comunió (*linteum seu velum album*): *Abans del concili Vaticà II*: Drap blanc que, segons el missal, en donar la sagrada comunió, s'havia d'estendre davant els que combregaven. Era gairebé sempre lligat als baranats (barenilles) de la comunió. En l'edat mitjana ja s'hi fa referència i se li donen els noms de *mappula* i *tobalea*; pel nombre escàs de gent que en aquells temps combregava, no era fixament lligat a la barana. Després del concili Vaticà II ha desaparegut quasi totalment.

Traceria: Ornamentació arquitectònica formada per combinació de línies i figures geomètriques tallades en pedra. És normal en el gòtic. *Fig. 152*.

Tractus: *Abans del concili Vaticà II*: Espècie d'antífona integrada per un text de dos o més versets que substituïa el gradual de després de l'epístola en els temps de Septuagèsima, de Quaresma i en les misses de difunts. En les misses del temps de témpores substituïa l'al·leluia del gradual sense tenir sempre el caràcter penitencial. Per la Quaresma solament les misses dels dilluns, dimecres i divendres tenien un *tractus* en compte del gradual que sempre era el mateix, exceptuats els dies de la Setmana Santa. Els altres dies no tenien l'al·leluia darrer del gradual. El *tractus* remunta fins a l'època carolíngia, tota vegada que en parlen els *Ordines romani* més antics. Abans solament el cor el cantava, el prevere, però, no el resava, com és avui costum. Deu el nom al tenir un escurçament i un allargament del gradual.*

Traditio Symboli: Solemne comunicació o lliurament del text del *Credo*, feta als catecúmens (*competentes, electi*) admesos a rebre el sant baptisme i als quals, fins llavors, no havia estat manifestat; era un dels punts culminants de la disciplina dels catecúmens. Era costum romana de fer-la precedir de l'*aperitio evangeliorum*, breu explanació dels sants evangelis (*expositio evangeliorum*) i anava seguida de la *traditio orationis dominicae*, explicació del Parenostre. A més del nom de *traditio symboli* era coneguda també per *aperitio aurium*. No hi havia termini fixat per executar-la. A Roma, després de la introducció dels escrutinis (segles V- VI) es feia després del tercer escrutini, que tenia lloc la quarta setmana de Quaresma. La comunicació del text del símbol de la fe es feia primerament en grec i després en llatí. Corresponia a la *traditio symboli* la *redditio symboli* que tenia lloc poc abans de l'administració del baptisme davant de tota la comunitat dels fidels reunits. Des de la disminució dels baptismes d'adults i de la major extensió del baptisme d'infants la *traditio* i la *redditio symboli* van perdre la seva importància venint a ésser pures cerimònies. Quan es va formar el cerimonial posterior del baptisme, la *traditio symboli* va ésser deixada de banda. Són un record de la *redditio symboli* el *Credo* i el *Pater noster* que diu el sacerdot amb els padrins en el baptisme dels infants i amb el batejat en el baptisme d'adults.

Tram de volta: Cadascuna de les voltes, considerades com a element individual. La volta, per exemple, en un temple romànic es pot dividir en trams si hi ha arcs tranversals.

Transfiguratio D. N. J. C.: Festa antiga, ja coneguda al segle IX, però que solament el 1457 va ésser establerta i estesa a l'Església universal pel papa Calixte III, en acció de gràcies d'una victòria que Jordi Hunyadi obtingué sobre els turcs. És el seu objecte el misteri de la transfiguració; seguint el calendari grec es celebra el 6 d'agost.

Transitorium: Oració del ritu ambrosià de la missa que equival al *Communio* de la missa romana i que precedeix el *Post communio*. Es diu *transitorium* perquè per resar-lo el celebrant passa del mig de l'altar a la banda de l'epístola.

Transsepte: Nau transversal d'una església que forma una creu amb la nau principal.

Transsubstanciació: El canvi operat en virtut de les paraules de la consagració de la substància del pa en el vertader Cos i de la substància del vi en la vertadera Sang del Senyor dels quals queden, després que aquesta s'ha acomplert, sols els accidents aparents i palpables als sentits. La transsubstanciació és un gran dogma catòlic i un misteri entranyable de la nostra fe. V. *Sagrament de l'altar*.

Trapa: Porta que tanca una obertura practicada en un sostre per pujar-hi.

Traquell: Coll d'una columna dòrica grega.

Trasllat de relíquies: **1.** El desenterrament de les relíquies d'un sant i la seva conducció en un lloc més digne, sigui en una cripta d'altar, sigui en un reliquiari. **2.** El trasllat de relíquies d'un reliquiari a un altre o d'una església a una altra. En l'edat mitjana el trasllat de relíquies anava acompanyat de pregàries i dejunis i de grans solemnitats (processons de relíquies). El primer desenterrament i trasllat de relíquies d'un sant eren en l'edat mitjana l'expressió de la seva canonització. (V. *Trasllat del cor de Santa Eulàlia de Barcelona* a J. M. Martí i Bonet, *La catedral de Barcelona. Història i històries*, Barcelona 2010, pàg. 30). Avui no hi ha cap ritu prescrit per al trasllat de relíquies.

Traves: Les bigues de la columnata de les reixes.

Travessa: Paret mestra o de càrrega, no de façana ni mitgera.

Trecanum (cant triple): Himne de tres parts que, en el ritu gal·licà, es cantava després del *communio*, la primera part del qual es repetia en la segona i la segona en la tercera i al revés. En l'explicació de la missa gal·licana se li atribueix una representació de la Santíssima Trinitat i de les mútues relacions de les tres divines persones.

Trena: Motiu decoratiu constituït per dues o tres bandes o cordes entrellaçades.

Trencaaigües: Peça de ceràmica voltada cap avall.

Trencadís: Tècnica amb petits fragments de ceràmica molt emprada per l'arquitecte Antoni Gaudí. V. *Exposició Pia Almoina: Gaudí Parla Fig. 192*

Trencallum: V. *Mainell.*

Trentenari gregorià: V. *Misses gregorianes*.

Trepà: Instrument per foradar mitjançant una broca (barrina, filaberquí i barrobí).

Trevolat: Que té forma de trèvol.

Triádikon: Estrofa en lloança de la Santíssima Trinitat afegida a la fi de l'*odai* de l'*ordros (laudes)* de l'ofici del ritu grec.

Triangle: Atribut de sant Atanasi i sant Leandre.

Triangle: Nom que es dóna al canelobre que sosté els ciris que cremen i es van apagant mentre es canta l'ofici de tenebres durant la Setmana Santa.

Triangular, escut: V. *Escuts*

Tribuna: **1.** Element arquitectònic que té arcades sobre columnes que serveix de suport a una plataforma que divideix la nau en dues parts, una destinada als canonges (o cantors) i l'altre als fidels. **2.** Espai cobert i tancat amb vidres construït sobre la llosana d'un balcó. *Fig. 35 i 109*

Tribunal (*tribuna*): **1.** Nom medieval del presbiteri. **2.** Nom de l'ambó.

Trident: Atribut de sant Mamés.

Triduum sacrum: Els tres darrers dies de la Setmana Santa.

Trifori: Conjunt de les finestres per les quals la galeria que envolta la nau principal d'una església per damunt els arcs de les naus laterals té vista a l'interior. La Catedral de Barcelona en té dos. *Fig. 65* i *153*

Trikérion. Canelobre de tres braços amb el qual el bisbe del ritu grec dóna la benedicció. Si dóna la benedicció amb dos canelobres té el de tres braços a la mà dreta i el de dos a la mà esquerra.

Trimena: El funeral que en el ritu grec es celebra per un difunt, tres mesos després de la seva mort.

Triodion: El llibre litúrgic del ritu grec que conté les parts variables del culte (Litúrgia i Ofici) pels quatre diumenges abans de Quaresma, per la dominica dita del fariseu i del publicà fins al dissabte de la Setmana Santa. Es diu *triodium* perquè els *kanónes* que conté per l'ofici gairebé consten sempre de tres càntics (*odai*), sempre abans del concili Vaticà II.

Triplum: La veu tercera en els cants polifònics de les darreries de l'edat mitjana.

Trisagion (*trishagion*): **1.** El triple *Sanctus* de la fi del prefaci de tots els ritus. **2.** El càntic de lloança a la Santíssima Trinitat que es canta en cada missa després de l'epístola en el ritu copte, i en els altres ritus orientals abans d'ella, i en el ritu romà solament després del descobriment de la Vera Creu i després dels tres primers versets dels improperis: *hagios o theos; sanctus Deus; hagios ischiros, sanctus fortis; hagios athanatos, sanctus immortalis eleyson ymas*. A l'Orient ja apareix a les actes de la primera sessió del concili de Calcedònia (541).

Trobador amb instrument musical: Atribut de santa Lliberata.

Trompa: Cadascuna de les quatre petites volades fetes en un racó amb vèrtex a l'angle que unint els carcanyols dels quatre arcs torals d'un creuer l'espai passa de quadrat a octogonal. *Fig. 151*

Trompeta del judici final: Atribut de sant Vicenç Ferrer.

Trompeta de la fi del món: Atribut de sant Habacuc.

Trona (*suggestus, pulpitum*): **1.** Tribuna per predicar, construïda amb escala per pujar i baixar, barana al voltant i tornaveu. Es distingeix de l'ambó perquè serveix fonamentalment per predicar i no com aquell que serveix per cantar les epístoles i l'evangeli. **2.** Té el seu lloc al mig de la nau de l'església entre els fidels (abans del concili Vaticà II). El costum de tenir una càtedra fixa a l'església per predicar als fidels, data de les darreries de l'edat mitjana, del segle XV, en què ja era molt estesa, com ho comproven els molts exemplars que en queden d'aquesta època; per exemple la de Pisa a la plaça de la Senyoria de Sant Bernardí de Siena. El nom alemany *cancel* ve de què la tribuna des de on es predicava als fidels estava unida amb els cancells del cor. *Fig. 205*

Tronc: Fust o la part de la columna entre el capitell i la base. *Fig. 1*, *80* i *152*

Tronc d'arbre: Atribut de santa Afra, sant Cristòfol, sant Jaume Alfeo, sant Llucià, sant Marcià i sant Sebastià.

Tronc, lligat a un: Atribut de sant Llucià, sant Marcià i sant Sebastià.

Tronera: Element arquitectònic defensiu dins el mur exterior d'època medieval, normalment en castells, en muralles i altres monuments singulars; es pot veure un exemplar a la planta baixa al recinte de l'ascensor de l'Arxiu Diocesà de Barcelona. V. *Matacà*

Tropari (*troparium*): Col·lecció de tropus per ésser cantats en la missa i en l'ofici; solia anar relacionada amb les col·leccions de seqüències.

Troparium: **1.** En el ritu grec les estrofes de l'*odai* de l'*ordros* (*laudes* de l'ofici). **2.** Càntics breus de la missa i de l'ofici en la glorificació del misteri del qual es fa festa, o del sant la festivitat del qual es celebra.

Tropus (*tropus, farcia, farsa*): En llenguatge litúrgic significa l'ampliació melòdica i textual del text d'un cant litúrgic amb afegiments prefixats, immiscirsats o sufixats segons el text que ells amplien sigui anomenat *versus, prosa, prosella, laus*. Es tropitzaven els textos de l'ordinari de la missa (*kyriale*): *Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei, Ite missa est*, mai el *Credo* ni el propi de missa de temps o de sants: *Introitus, Graduale, Ofrertorium, Communio* i *Epistola* així com les antífones i responsoris de l'ofici, particularment els responsoris 3, 6 i 9 de matines (*verbeta*) d'abans del concili Vaticà II. Sembla que França és la pàtria dels tropus. Originats al segle IX, al segle XI s'havien generalitzat. Els tropus del *proprium missae* van desaparèixer de l'ús al segle XIII, en canvi els altres es van conservar fins al segle XVI. Heus aquí alguns exemples

de tropus senzills:
Omnipotens genitor lumenque lucis origo
De nihilo jussu verbi qui cuncta creasti,
Humano generi, peccati pondere presso
Kyrie eleison
Ad caelum terrae missus genitoris ab arce
Indueras carnem, casta de virgine natus,
Et mundi culpam mundasti sanguine fuso
Christe eleison
Aequalis Patri seu nato, spiritus almus,
Primus personis, Deus, in deitate sed unus,
Kyrie eleison
Kyrie eleison
Deus Pater misericordiae
Christus
Qui resurgens a mortuis hostem devicisti
Kyrie eleison
Paraclite, bone Deus, in personis trine eleison
Sanctus, Rex sine principio nec habens in tempore finem,
Sanctus, Verbum, Christe, Patris et pari patriae deitatis
Sanctus, Spiritus alme, pari deitate manens in utroque
Dominus, Deus Sabaoht in excelsis
Has trinas personas, unum facit una potestas
Agnus Dei qui tollis peccata mundi.
Qui pius ac mitis es, clemens atque suavis, miserere nobis.
Agnus Dei qui tollis peccata mundi, Angelicus panis, sanctorum vita
perennis miserere nobis. Agnus Dei peccata mundi, culpas indulge, virtutum munera praebe, dona nobis pacem.

Túmid: Arc o volta que és més de la seva alçària i l'arrancada de la volta o de l'arc.

Tunica altaris: Nom de les tovalles de l'altar.

Túnica en els ritus orientals: Túnica emprada en tots els ritus d'Orient. En serveixen els sacerdots generalment quan celebren la missa i les funcions litúrgiques que estan relacionades amb ella. La túnica episcopal i la sacerdotal es cenyeixen, en canvi la del sotsdiaca no és cenyida. No hi ha prescripcions pel color de les túniques; pel sacerdot i pel bisbe és preferida la de color blanc. La túnica del bisbe entre els grecs tenia al davant i al darrera, com a ornament, dues franges o tires (*potamoi*) que anaven de dalt a baix, citades ja en el segle VIII com a ornament de la mateixa. Avui, com les ornamentacions *clavi* de la dalmàtica occidental, no són ja estilades aquestes franges. Tampoc hi ha res prescrit sobre la matèria de la qual han d'ésser aquestes túniques. En el ritu grec el sotsdiaca i el lector vesteixen la túnica solament de l'edat mitjana ençà; fins a aquell temps es servien del *phelonion*.

Tunica linea: Nom medieval: **1.** De l'alba; **2.** De la *tunicella* del sotsdiaca.

Tunica stricta o simplement **stricta** (ital. *Stretta*): Nom medieval de la *tunicella* del sotsdiaca per la seva marcada estretor i per l'amplada dels seus braços.

Tunica talaris: La túnica llarga que arriba fins als peus. V. *Alba*.

Tunicel·la (en l'edat mitjana era anomenada *tunica, tunica linea, tunica stricta, stricta, dalmatica minor, dalmatica subdiaconalis, dalmatica inea, roccus, subtile*): *Abans del concili Vaticà II*: Vestidura litúrgica del sotsdiaca, molt semblant a l'actual dalmàtica pel seu material, forma i ornamentació i de la qual es diferencia solament per les seves mànegues estretes. Tanmateix cal recordar que el sotsdiaconat ja no existeix en l'església llatina després del concili Vaticà II. La tunicel·la com la dalmàtica s'usava en la missa solemne, en l'ofici, processons i benediccions solemnes, i no era un ornament exclusiu en la missa. No es portava en dies i en funcions que tenien un caràcter de penitència. El sotsdiaca en la seva ordenació, abans del concili Vaticà II, era revestit pel bisbe amb la *tunicel·la*. Els bisbes que vestien per dret la *tunicel·la* la portaven també en celebrar de pontifical i en la missa d'ordenació. Una túnica equivalent a la dalmàtica ja apareix a Roma al segle VI com usada del sotsdiaca. Sant Gregori el Gran la va abolir, però al segle IV va tornar a comparèixer i es va propagar ràpidament fora de Roma com a vestidura del sotsdiaca. Al segle VIII entre les vestidures del Papa hi figura, a més de la dalmàtica *maior*, una dalmàtica *minor*, és a dir, la *tunicella*. Fins al segle XII el bisbe es posava sota la casulla solament la dalmàtica o la *tunicella*; d'aquesta data en avant s'introduí el costum de portar-les totes dues en celebrar de pontifical. O sigui, el bisbe en els pontificals es posava la sotana morada, esclavina, faixa, alba, tunicel·la, dalmàtica, estola i casulla. Possiblement eren masses vestits, tots ells per significar que ell tenia potestat sobre tots els estaments clericals i sacerdotals, tanmateix molestos en l'acumulació. La túnica sots-diaconal es va introduir a Roma per caracteritzar l'ofici dels sots-diaques, distingint-los amb ella de tota la clerecia de servei juntament amb la qual havien portat la planeta que servia a tots els clergues, sense distinció, de vestidura superior. En son origen la túnica era talar, anava cenyida i era de tela blanca igualment que la dalmàtica dels diaques; es distingia d'aquesta per ésser més estreta, per les mànegues estretes i per la falta de *clavi*. Les modificacions que van experimentar la dalmàtica i aquesta túnica (o tunicel·la) des de l'any 1000 en la forma, llargada, color i matèria, feren que la túnica cada vegada fos més semblant a la dalmàtica; sobretot des del segle XIII en què desaparegueren els *clavi* i els colors litúrgics esdevingueren els colors reguladors de la túnica diaconal i la del sotsdiaconat. A les darreries de l'edat mitjana gairebé no es distingien la túnica i la dalmàtica; en l'època del barroc s'identificaren. L'ús litúrgic de la túnica del sotsdiaca era en l'època carolíngia, gairebé igual a la dalmàtica. L'ús de vestir amb ella els sotsdiaques que s'ordenen, data del segle XII. El nom *tunicel·la* entrà en ús al segle XIII.*

Turbant: Atribut de sant Joan de Capistrano.

Turíbul: Sinònim d'encenser, del llatí "thus" (encens). El ministre que porta l'encenser i el presenta al qui hi aboca l'encens i duu a terme l'encensament rep el nom de "turiferari" (que porta el turíbul).**

Typica: En el ritu grec, dos salms (el 102 i el 145) cantats a les esglésies a dos cors a mode d'antífona a l'inici de l'*enarxis* de la primera part principal de la missa de tots els diumenges i festes de sant de molta categoria. El primer salm va precedit de la gran *synapté* i el segon va precedit de la petita.

Typicarion: V. *Diaconium*.

Typicon: Espècie de directorium del ritu grec que assenyala com s'han d'ordenar les festes de l'any eclesiàstic i com s'han de classificar les oracions de l'ofici de les mateixes, quan hi ha ocurrència de diverses d'elles.

Typos: Nom del ritu grec corresponent al llatí *ordo, ritus*.

U

Ubald, bisbe (On. 16 de maig): El seu atribut són possesos.

Ubaldesca de Pisa, verge (On. 28 de maig): Els seus atributs són acetre, bracer, espigues i hisop.

Udones (*odhones*; grec, *periskelídes*): **1.** Denominació de la part interior d'un calçat profà (mitges) de l'època postconstantiniana; **2.** Nom del romà antic, donat a les mitges litúrgiques, que eren una evolució dels *udones* profans, anomenades *caligae*.

Ull de bou: Finestra o lluerna de forma circular. *Fig. 155.*

Ull de llebre: Pedra granítica amb la qual es fan les llambordes per empedrar els carrers.

Ulls: Atribut de santa Llúcia.

Últim evangeli: *Abans del concili Vaticà II*: L'evangeli que formava en el ritu romà i ambrosià l'última part de la missa. Era generalment anomenat evangeli de sant Joan (S. Johannis evangelium*)*. Solament quan en un diumenge o *feria major* s'esqueia una festa, l'evangeli de sant Joan era substituït per l'evangeli de la dominica o de la fèria. Durandus (finals del segle XIII) ja el cita; però el seu ús es generalitzà a la fi de l'edat mitjana. El missal de sant Pius V el va prescriure. Es llegia, com a el primer evangeli, a la dreta de l'altar, solament el bisbe, després d'acomplida la cerimònia que precedeix la seva lectura, en les misses pontificals el deia anant cap al seu tron, com en l'edat mitjana, el sacerdot el deia sovint tornant de l'altar cap a la sagristia.*

Umbraculum: Nom que els pontificals medievals donen al cibori de l'altar.

Umbrella (*umbraculum*): **1.** El baldaquí de l'altar. **2.** Pavelló semblant al paraigües que és costum de dur estès damunt el sacerdot que porta el viàtic a un malalt. *Fig. 284*

Unctio extrema: V. *Extremunció*.

Unde et memores: Oració del cànon primer. En el ritu romà segueix l'acte de la consagració i que va lligada pel seu contingut a les paraules *Hoc facite in meam commemorationem*, en la qual el sacerdot fa memòria de la Passió, Resurrecció i Ascensió del Senyor i que ofereix a Déu nostre Senyor en memòria del sacrifici de la Carn i de la Sang realment presents sota les espècies de pa i sota les espècies de vi.

Ungiment: En sentit litúrgic és l'ungiment de persones o coses, fet amb els olis sants en l'administració de sagraments i en les consagracions. En la confirmació i en l'extremunció té el caràcter de sagrament; en els altres casos és un sagramental.

Ungiment del cap: Cerimònia solemne que s'observa en el ritu romà quan es consagra un bisbe. Es fa amb crisma i té lloc en l'oració de consagració que té la forma de prefaci, durant la qual s'interromp; va acompanyada de les paraules: *Ungatur et consecretur caput tuum caelesti benedictione in ordine pontificali, in nomine Patris*, etc. Amalari de Metz ja la cita al començament del segle IX. En els segles X i XI, segons el Pontifical anglès, també s'usava en l'ordenació sacerdotal. Entre els ritus orientals només és coneguda en l'armeni, que la prengué del ritu llatí a les darreries de l'edat mitjana.

Ungiment de les mans: Cerimònia dels ritus de l'ordenació del prevere i de la consagració del bisbe per la qual s'ungeix el palmell de la mà del que ha d'ésser ordenat o consagrat; primerament en forma de creu, després tota la superfície amb olis dels catecúmens i sant crisma. Prové del ritu gal·licà en el qual és citat com pertanyent a l'ordenació sacerdotal cap a l'any 700; el ritu romà se'n servia primerament per les ordenacions sacerdotals; cap el segle X entrà en la consagració dels bisbes, solament que en aquesta s'emprava el crisma en lloc de l'oli dels catecúmens. Els ritus orientals solament tenen l'ungiment de les mans del sacerdot que s'ordena i del bisbe que es consagra. A les darreries de l'edat mitjana aquest costum fou manllevat al ritu romà.

Ungiment amb l'oli dels catecúmens: Cerimònia del baptisme, consistent en ungir-li amb l'oli dels catecúmens el pit i la creuera de les espatlles. La tenen tots els ritus del baptisme amb petites variants. Les *recognitiones* del segle III ja els citen en l'Orient; sant Ciril de Jerusalem el cita en el segle IV; el *Pseudo Ambrosius* ja el certifica per l'Occident al segle V. Sembla que al segle VII encara no s'havia connaturalitzat amb el ritu romà al qual hi va entrar del ritu gal·licà i en aquest s'introduí per vies de l'Orient.

Unicorni: Atribut de sant Fermí.

Uniones piae: Les associacions piadoses. V. *Germandat*.

Urbà I, Papa (On. 25 de maig): Els seus atributs són baptisme, cep i pila baptismal.

Urbs: Ciutat gran, en contraposició de l'orbis (o tot el món o cel i terra).

Urceolus: Nom molt antic de les canadelles de la missa que ja apareix als *Statuta ecclesiae antiquae* (segle V).

Úrsula, verge i màrtir (On. 21 d'octubre): Els atributs són arc i fletxes, fletxes, bandera o estendard, barca petita i colom.

V

Vaca: Atribut de santa Perpètua i santa Felicitat.

Valentí, sacerdot cristià romà (On. 14 de desembre): Els seus atributs són casulla, espasa clavada al pit, sol a la mà per haver curat un cec.

Valentí i Engràcia, germans de Segòvia, anacoretes (On. 25 d'octubre): Els seus atributs són palma i espasa mora.

Variae Cassiodori: En diplomàtica, són les cartes o documents dels reis ostrogods (com Teodoric) registrades a Ràvena.

Vas: Atribut de sant Abdies, sant Cosme i sant Damià i santa Irene romana.

Vas de ceràmica: Atribut de sant Beda, sant Cosme i sant Damià, santa Isabel d'Hongria, santa Isabel de Portugal, santa Justa i santa Rufina i sant Pantaleó.

Vas electionis es mihi: Frase de sant Pau

Vedell alat: Atribut de sant Lluc.

Vel: Atribut de sant Abel, sant Emeteri, sant Ildefons, sant Joan Evangelista, santa Magdalena de Pazzi i santa Mònica.

Vel del cibori: Peça amb la qual s'havia de cobrir, segons el Ritual romà i abans del concili Vaticà II, el cibori (o copó) que conté el Santíssim. No hi ha cap prescripció sobre la seva forma ni sobre la seva matèria. El mateix pot representar un mantell que un petit capell. En l'edat mitjana sovint es cobria el *pyxis* amb un vel quan era guardat suspès davant l'altar. Si això es practicava també en altres vasos que guardaven el Santíssim, no és cosa clara. En tot cas encara no era cap precepte. Sant Carles Borromeo fou el primer de prescriure un vel pel cibori; molt temps més tard, però, encara no s'havia generalitzat.* Després del concili Vaticà II s'ha abandonat pràcticament.

Vel de cobrir els obsequis: Atribut dels Reis Mags i sant Simó.

Vel del Sagrament: Humeral llarg de les dues bandes de davant amb el qual el sacerdot cobreix les mans quan porta la custòdia en les processons del Santíssim o quan dóna amb Ell la benedicció. Les primeres notícies que en tenim són del 1400 i procedeixen de l'*Ordo* romà escrit per Pere Amelii i que fa referència a les cerimònies del Dijous i Divendres Sant. Segons el Ritual romà també s'ha de portar en dur solemnement el Viàtic. Sempre abans del concili Vaticà II.*

Vel de tapar el Santíssim Sagrament: Vel que té la forma d'una bandera creuada amb el qual es tapa el Santíssim quan es posa a l'adoració del mateix en comptes de retirar-lo del tabernacle. L'antiga Congregació de Ritus el 10 de maig de 1890 va declarar com a permès aquest costum.*

Velamen: El vel que es posa a les verges que l'han de rebre en la cerimònia de la velació de verges. Es troba pintat ja des del segle II.

Velatio nuptialis: Vel que es posava damunt dels nuvis (home i dona) fins a les darreries de l'edat mitjana en contraure matrimoni. La *velatio* és citada per sant Ambròs, pel papa Sirici (399) i pel papa Nicolau I (867) com una cerimònia practicada en les esposalles. Solament es practicava la *velatio* en els que contreien matrimoni per primera vegada.

Velatio virginum: En el ritu de la consagració de verges, la cerimònia d'imposar el vel a les verges consagrades al Senyor. *Fig. 181*

Vels de Passió: *Abans del concili Vaticà II:* Draps morats amb els quals en temps de Passió (diumenge i setmana abans de Setmana Santa) es cobrien les creus i les imatges dels altars. Aquest costum almenys es remunta al segle XI. Eren de color morat, llevat el vel de l'altar major que el dia del Dijous Sant era de color blanc. No hi havia cap prescripció sobre la matèria de la qual havien d'estar fets.*

Velum: **1.** En la llengua medieval significa el baldaquí de l'altar, les tovalles, el *pannisellus*, l'humeral del *patenarius* i el "bacallà" de les catedrals. **2.** En el llenguatge actual significa el cobrecalze, el vel del copó, l'humeral, l'humeral de l'acòlit que sostenia la mitra en celebrar el bisbe de pontifical, i les tovalles de la comunió (abans del concili Vaticà II).

Velum templi: El "bacallà" de Quaresma que es penjava en les catedrals. Podeu veure l'article "El bacallà salvà l'arxiu de la catedral" en el llibre de J. M. Martí i Bonet *La catedral de Barcelona. Història i històries* (Barcelona, 2010), pàg. 75.

Venanci, bisbe de Poitiers (On. 14 de desembre): Els seus atributs són, taronja, pal·li arquebisbal i el text llatí: *Vexilla Regis prodeunt.*

Veni creator Spiritus: Himne en honor de la Santíssima Trinitat compost per Rabanus Maurus que es canta en les vespres i tèrcia de l'ofici de l'Esperit Sant. Amb ell s'invoca l'Esperit Sant en el ritu de la consagració episcopal i ordenació sacerdotal, en celebrar un sínode en col·locar la primera pedra d'una església, en consagrar-la, etc.

Veni Sancte Spiritus: Seqüència poètica per la seva forma i pel seu contingut que es diu en la missa de Pentecosta. El seu

autor és desconegut; és atribuïda, però, a un tal Hermannus (1054), a Robert II rei dels francs (1031), a Innocenci III i a Robert arquebisbe de Canterbury.

Venite ad me et dabo vobis: Frase de sant Pancràs

Ventalla: V. *Gelosia*.

Ventalls litúrgics (*flabellum*): Ventall que, manejat per un dels ministres, servia per esquivar les mosques, els mosquits i altres insectes de l'oblata i del sacerdot a l'hora del cànon. Com pot deduir-se de l'*Ordo* de Durandus, aquest ventall servia encara per aquesta finalitat a l'Occident durant el segle XIV. En els ritus grec i armeni encara compareix avui, solament però en les misses pontificals i no per fins pràctics sinó purament com a simbolisme, representant els querubins que rodegen l'altar, adorant el sacrifici eucarístic.

Veranda: Galeria o pòrtic exterior a l'edifici, allargat amb una barana de ferro o fusta o balustrada.

Verbeta: Denominació medieval dels tropus de l'antifonari, especialment dels responsoris 3, 6 i 9, de les matines abans del concili Vaticà II. Les *verbeta* remunten al segle X i van estar en ús fins al segle XVI.

Verduga: Cordó o faixa feta amb dues o tres filades de totxos col·locats de pla amb morter amb pedres.

Verònica (On. 29 d'agost): El seu atribut és rostre de Crist.

Verset (*versiculus, versus*): Oració breu, formada per una petita frase i la resposta (*responsum*), tret amb preferència de la Sagrada Escriptura, i reproduint molt sovint el verset d'un salm. Els versets compareixen amb preferència i abundosament en l'ofici, com introducció i acabament de les hores, com a pas dels salms a les lliçons, dels himnes als càntics, dels *responsoria brevia* a les oracions, així com en les *preces*, disposats en sèrie l'un darrera l'altre. On compareixen més abundosament és en les consagracions i en les benediccions, com a introducció de les oracions.

Versus: **1.** Verset de la Sagrada Escriptura usat com a oració litúrgica o com a text d'un càntic. **2.** Petita oració o càntic-versicle breu format per invocació i resposta. En els llibres litúrgics antics com són, per exemple, els *Ordines romani*, significa algunes vegades l'antífona del salm.

Versus aperitionis: Nom que en l'explanació de la regla de sant Benet es dóna al verset amb el qual es comença l'ofici: *Domine, labia mea aperires*, etc.

Versus clusor: Nom que es donava a l'edat mitjana al verset final de les hores de l'ofici.

Vertent: Vessant de teulada. *Fig. 148*

Vèrtex d'un arc: *Fig.12*

Vesperale: La reunió en un sol volum dels cants de vespres i de completes.

Vespres (*Vespera, lucernarium, duodecima*): L'oració canònica del "sacrifici vespertí". Primerament es resaven a la primera hora del vespre, i d'aquí el nom de *vigilia prima*. S'havien d'encendre les llànties en resar-les, d'aquí el nom *lucernarium*; grec, *lychnikón*. Ben aviat, però, es va avançar l'hora de resar-les a l'Occident, ordenant sant Benet en la seva regla que els monjos les resessin més aviat per no haver de necessitar llum al sopar que feien després del seu rés, costum que es va anar reculant cap a l'haver dinat, arribant al segle XIV a resar-les en temps de Quaresma abans de dinar, perquè, durant aquest temps, els monjos, segons antigues prescripcions, solament podien menjar després d'haver-les resat. La seva estructura en l'ofici romà és com segueix: verset *Deus in adjutorium meum*, himne, salms, capítol, verset de pas al càntic del *Magnificat*, *preces*, l'oració final i el verset de cloure. L'ofici monàstic es diferenciava per tenir quatre salms i un responsori després del capítol. Ara en té tres.*

Vespres pontificals: *Abans del concili Vaticà II*: Vespres celebrades seguint les indicacions del *Caeremoniale Episcoporum* per un bisbe o per un prevere que tenia privilegi per a això. El que fa de celebrant tenia un prevere assistent (caper), dos diaques que anaven amb capa pluvial o dalmàtica; si el celebrant no estava en el tron, sinó que es posava al reclinatori, els assistents anaven amb hàbits de cor.*

Vestició de religioses: *Abans del concili Vaticà II*: Cerimònia en els ordes i congregacions religioses en fer l'emissió dels primers vots quan tenien indumentària especial; consistia en llevar al novici o novícia la vestidura secular i posar-li el vestit de l'orde beneït bo i dient unes oracions.

Vestidura clerical: Avui dia pràcticament ha desaparegut. V. *Sotana* i la *Síntesi conclusiva de Sacralia Antiqua*.

Vestiment de l'altar i antependis: Tapa que serveix d'ornament de l'altar i cobreix la seva base (*vestis [vestimentum] endothis, dorasale [dossale], pannys, pallium, cortin, tabula*). Ja es troba d'ús corrent en els temps primitius del cristianisme. En un principi rodejava tota la base de l'altar tant a l'Orient com a l'Occident; més tard solament tapava les parts davantera i laterals, i finalment, vers l'any 1000, tapava solament la part davantera, per això es va anomenar *facies, frontale, frontellum, antealtare, antipendile, antipendium*. En els ritus orientals aquest vestiment sempre és de tela; en el ritu grec està format per dos draps de tela de lli, un que es posa al dessota (*katasárka*) i altre que es posa al damunt (*endóte, endytion*). A l'Occident, ben aviat es va fer de metall (d'or, de plata o de coure daurat); de la segona part de l'edat mitjana ençà s'han construït de fusta, per això se l'ha anomenat *tabula*; en l'època del barroc s'han construït de cuiro ornamentat i daurat anomenats guadamacils. Els antependis de l'altar eren ornats amb escultures, perles, pedres precioses, treballs esmaltats, filigranes i treballs de talla; els antependis de tela, fets especialment de seda, estaven ornats amb figures bordades. Les figures que es representen en els antependis són el *Pantocrator*, la Mare de Déu, els apòstols i el sant al qual l'altar està dedicat. En l'època barroca es prescindí completament dels antependis. Fou una innovació de les darreries de l'edat mitjana la de posar en els antependis l'ornamentació de les tovalles de l'altar; primerament com afegitons solts, després com a brodats encaixats en els mateixos. En el temps del barroc era costum de muntar l'antependi llis de l'altar en un vestiment; però aquest costum passà aviat de moda perquè s'introduí l'altre costum d'adornar la base de l'altar. Segons l'antic missal, l'antependi havia d'ésser tant com sigui possible, del color del dia.

Vestimentum: Nom que en les darreries de l'edat mitjana es donava: **1.** A l'alba; **2.** A la casulla com a ornament de celebrar la missa; **3.** Al conjunt de paraments per a la celebració de la missa solemne; **4.** A les tovalles de l'altar.

Vestit del baptisme (*alba*): La túnica blanca amb la qual eren vestits els neòfits després de rebre el sagrament del baptisme i que havien de portar tota la setmana després de Pasqua fins al dissabte de l'octava inclòs, almenys en assistir als actes del culte. Es diu *alba* per motiu del seu color. El costum de posar un vestit blanc als neòfits, després de rebre el baptisme, és conegut en tots els ritus. A l'Occident, a les darreries de l'edat mitjana, la túnica es va substituir per una capa amb caputxó o amb una gorreta de tela blanca dita mitra. El ritu romà del baptisme dels infants ha substituït aquest vestit per un vel blanc de tela que el sacerdot els posa al cap; en canvi, en el baptisme dels adults s'ha conservat fins avui. La cerimònia de la imposició d'aquest vel significa la puresa i la santedat sobrenaturals, conferits al batejat pel baptisme, aital cerimònia va acompanyada de les paraules del sacerdot de conservar-lo immaculat fins a presentar-se davant del tribunal de Crist, a l'hora de la mort. En el ritual posterior al concili Vaticà II es conserven aquestes expressions.

Vestits (*vestimenum*): Nom que en la primeria i durant l'edat mitjana es donava a les tovalles de l'altar.

Vestits de blanc: Propis dels neobatejats. Signe de purificació ja efectiva. Ens diu sant Pau: "Tots els qui heu estat batejats en Crist us heu revestit de Crist". Entrem a les fonts baptismals despullats de l'home vell i en sortim vestits de l'home nou: de Crist.**

Vestits litúrgics: Vestits de la clerecia compostos per una sèrie de peces vestides damunt la indumentària de cada dia, que serveixen solament pels actes litúrgics. Per la seva forma i faisó es diferencien de totes les altres vestidures. Llurs peces principals abans del concili Vaticà II s'havien de beneir abans d'usar-les. En un principi no existia un vestit litúrgic en aquest sentit, amb tot i haver-se fet ús des dels primers temps del cristianisme dels millors vestits per a les cerimònies litúrgiques. El vestit litúrgic començà a desenvolupar-se en el segle IV i en el segle VIII ja havia adquirit el seu complement en les peces principals. La seva evolució comprèn: 1. Separació entre vestits litúrgics i vestits alitúrgics; 2. Introducció dels senyals litúrgics; 3. Designació de diferents vestits per les diverses classes de clerecia que pren part en les cerimònies litúrgiques; 4. Posar-se els vestits litúrgics damunt dels vestits d'ús quotidià; 5. Benedicció dels ornaments. En els temps següents s'introduïren pocs vestits sagrats, solament la mitra, els guants episcopals, la capa pluvial, el sobrepellís, el *subcinctorium*. Aquest temps fou més important per la regulació definitiva de l'ús dels vestits litúrgics, per la transformació que van sofrir alguns ornaments en la llur forma i en llur ornamentació i per la seva separació, cada dia major, dels usos no litúrgics. Els nous ornaments que s'introduïren en els ritus de l'Orient i les modificacions que experimentaren són molt menys importants que les del ritu llatí. Entre els vestits litúrgics que poden portar tots els clergues hi ha el sobrepellís, l'alba amb cíngol i la capa pluvial; però els clergues minoristes usaven solament el sobrepellís. Eren usats pel diaca el maniple; i actualment també l'estola i la dalmàtica, i pel prevere l'estola i la casulla. El bisbe usava el calçat pontifical i els guants. La mitra i el *pileolus* són emprats pels bisbes, i els arquebisbes duen el *pallium*. Els ornaments característics del Papa són el *fanon* i el *subcincotirum*. La birreta (o bonet) és el capell de tots els estaments eclesiàstics. El sobrepellís, l'humeral, l'alba, el cíngol, la *tunicella*, la capa pluvial, la mitra, la birreta i el *pileolus* no són ornaments específics de dir missa. Tots els altres es duen solament en dir missa. Els lectors de tots els ritus orientals duen una túnica talar blanca o de color (grec, *sticharion*); els sotsdiaques, fins i tot els llatins abans del concili Vaticà II, a més d'aquesta túnica que va cenyida entre els grecs i els coptes i en els altres ritus es duia sense cenyir, els armenis tenen el maniple, els siris (jacobites) i els caldeus (nestorians) tenen una mena d'estola. Els diaques es caracteritzen per tot arreu per una túnica sense cenyir amb braços oberts i una estola penjada a l'espatlla pel davant i pel darrera (grec, *orarion*). Els sacerdots duen en tots els ritus túnica, estola, cíngol, casulla acampanada (grec, *phelonion*), mantell de forma de capa pluvial, en el ritu armeni un humeral i una mena de mitra, i en el ritu copte un mocador del cap. El vestit episcopal, que en l'Orient és molt més senzill que en l'Occident, està integrat en tots els ritus per les vestidures sacerdotals; en el ritu grec, en compte de dur el *pehlonion* porten el sac en forma de dalmàtica; llevat del ritu nestorià, tots els bisbes d'Orient es posen l'*omoforion* equivalent al pal·li; finalment, els bisbes dels ritus grec i armeni es posen l'*epigonation* i una mitra; els coptes, en lloc de la mitra, duen un turbant i els nestorians un mocador del cap.

Vexilla regis prodeunt: Frase de sant Venanci

Vexillum: La bandera de la processó.

Vi: Una de les matèries del sacrifici de la missa. Ha d'ésser natural (*vinum de vite*) i no pot ésser falsificat. És cosa indiferent si és de color vermell o de color blanc. Els ritus d'Orient prefereixen el vi vermell, en canvi els d'Occident el prefereixen blanc. El vi que no ha fermentat és matèria vàlida, però il·lícita. A més d'ésser emprat el vi com a matèria del sacrifici, s'usava abans del concili Vaticà II en la purificació del calze i com a vi d'ablucions en la missa en la qual s'havien ordenat nous preveres. També com a part integrant de l'aigua gregoriana emprada en la consagració de l'església i de l'altar, així com s'emprava com a sagramental en el vi dit de sant Joan.

Vi de sant Joan: Vi que es beneeix per la festa de sant Joan (27 de desembre) i en altres ocasions invocant sant Joan evangelista. Es dóna a beure als fidels immediatament després de la benedicció, o el prenen cap a casa i se'l beuen allí. És un sagramental que vol que sigui el vi de preservar del verí de tots els mals provinents del menjar i del beure, conservi sans el cos i l'ànima i faciliti la consecució de la vida eterna. També és anomenat *amor sancti Joannis*, perquè es beneeix i es beu en honor d'aquest sant i en senyal de confiança en la seva intercessió i en testimoni d'amor envers ell. Aquest costum remunta al segle XII en ús gairebé solament a Alemanya, havent-se conservat molt estès fins als darrers temps. Es basa en una narració llegendària de les *Virtutes Joannis* apòcrifes (segle VI) segons les quals sant Joan es va beure un vas de verí sense

que li fes mal després d'haver fet el senyal de la creu i beneït amb una oració. El vi de sant Joan es dóna per beure dient simplement: *Bibe amorem S. Johannis. Fig. 182*

Via sacra: V. *Processó de la missa*

Viàtic: La comunió donada al malalt (greu, o simplement per ésser ancià o per haver la proximitat d'una greu intervenció quirúrgica) com a reforç sobrenatural pel viatge a l'eternitat. El ritu de la seva administració és el mateix de la comunió ordinària. El viàtic es pot administrar a tothora. El malalt que el rep tampoc ha d'estar en dejú. *Fig. 284*

Vicenç, diaca i màrtir (On. 22 de gener): Els seus atributs són àguila dins l'escut, àngels, barca petita, cap, corb, creu en aspa, falç, ganivet de veremador, pedra i tenalles.

Vicenç d'Àvila, màrtirs amb els seus germans Sabina i Cristeta (On. 27 d'octubre): El seu atribut és la serp.

Vicenç Ferrer, prevere (On. 5 d'abril): Els seus atributs són ales, capell de cardenal a terra, Crist en el disc, estrella en el pit, flames, graella, mitra a terra, pila baptismal, lliri, sol sobre el pit, trompeta del judici final i el text en llatí *Timete Dominum et date illi honorem.*

Vicenç de Paül, prevere (On. 27 de setembre): El seu atribut són els nens.

Vicenç i Flora (On. 11 de juny): El seu atribut és l'au de rapinya.

Victimae paschali laudes: La seqüència de la missa de Pasqua i de la seva octava, redactada de Wipo capellà de la cort de Conrad II i Enric III d'Alemanya.

Víctor de Marsella (On. 21 de juliol): Els seus atributs són ídol i molí de vent.

Victòria, verge i màrtir (On. 23 de desembre): Els seus atributs són punyal o llança, monograma de Crist i Tarasca (o drac).

Vidi arcana Dei: Expressió de sant Pau

Vidriera amb vidres emplomats: *Fig. 77.*

Vigília de Pentecosta: La festa que precedeix a la Pentecosta. Històricament era el segon termini oficial per rebre el baptisme i, per tant, una festa celebrada a imitació del Dissabte Sant, faltant-hi solament la benedicció del foc nou i del ciri pasqual; el nombre de profecies que precedia la benedicció de les fonts era (abans del concili Vaticà II) de sis; les oracions que la seguien feien referència la misteri de Pentecosta i no al de Pasqua; en la missa solemne de la vigília, després de l'oració de la pau, és donada la pau i les vespres primeres de Pentecosta no anaven enganxades amb la missa. Com la vigília de Pasqua aquesta era (abans del concili Vaticà II) celebrada també el matí; en canvi, fins molt avançada l'edat mitjana era celebrada a la tarda, com la vigília de Pasqua. Actualment ha tornat al vespre.

Vigílies (*vigiliae*): **1.** Vetlla de nit, denominació transportada del servei militar romà als usos litúrgics. Encara avui du aquest nom el dia abans de certes festes grosses de les quals ve a ésser una mena de preparació (*profestum*). Les vigílies de Nadal, de Pentecosta i de l'Epifania (també aquesta abans del concili Vaticà II) eren vigílies privilegiades. Les dues primeres no poden cedir el lloc a cap altra festa. El *Gelasianum*, el *Gregorianum*, el *Liber antiphonarius* de Gregori el Gran coneixen les vigílies com a dies que serveixen d'avant festes de les festes grosses, si bé la seva forma fins a les darreries de l'edat mitjana presentava una gran diversitat. Les vigílies deriven de les funcions del culte que en els primers temps del cristianisme es celebraven com a preparació a les festes de Pasqua i de Pentecosta, a les festes dels natalicis dels màrtirs i altres festivitats. La clerecia i el poble les celebrava les nits precedents; per raó dels inconvenients de la nit i per les queixes, es van traslladar a la vetlla precedent i després al dia abans absolutament. **2.** Nom que fins a les darreries de l'edat mitjana es va donar a les matines dites també *officium nocturnum*. Van rebre el nom de *vigiliae* perquè començaven després de la mitja nit i s'emportaven bona part de la nit. **3.** L'ofici de difunts que es resava (abans del concili Vaticà II) en cas d'una mort o d'un aniversari a manera de vigília (*vigiliae defunctorum*).

Violació de llocs sagrats (*violati, pollutio*): La violació té lloc per assassinat, per suïcidi, vessament de sang, per accions impies i deshonestes comeses en lloc sagrat; sempre que s'estigui segur que aquests actes van ésser comesos i que també siguin coneguts públicament. Els llocs sagrats que havien estat violats no perdien la consagració o benedicció, però no podien servir més pel culte fins que no eren reconciliats.

Violí: Atribut de sant Francesc Solano.

Virga (*virga pastoralis*): Denominació medieval del bàcul pastoral.

Viril: V. *Custòdia* i *Melchisedech* **

Visita, dret de: Anomenat també dret de procuració. Es pagava per la parròquia visitada al bisbat en concepte de la visita episcopal. En un principi (a l'edat mitjana) no es considerava com a cens, ni tampoc es podien cobrar diners; era només el que la parròquia havia d'oferir al visitador i als seus acompanyants: "el modest i frugal menjar del dia o dels dies que durava la visita pastoral". El papa Joan XXII (1326) concedí de cobrar diners encara que el bisbe enviés un visitador prevere.

Visitatio infirmorum: Conjunt d'oracions, lectures i salms reunits en el Ritual romà per ésser llegits del sacerdot en visitar un malalt. Acabaven amb la imposició de les mans, lectura de l'evangeli de sant Joan i la benedicció.

Visites pastorals: Són les visites realitzades pel bisbe o un delegat episcopal nomenat visitador a les parròquies, monestirs, hospitals o altres centres eclesiàstics, en les quals es fa una revisió dels costums, pràctiques eclesiàstiques, béns mobles i immobles... Tenen una estructura semblant a un procés. Començaren en el pontificat d'Innocenci III. Arxivísticament és una sèrie que conté aquestes visites. A l'Arxiu Diocesà de Barcelona els registres de les mateixes comencen el 1303; són les més antigues d'Europa. *Fig. 184*

Vito, bisbe (On. 9 de novembre): Els seus atributs són calderó d'oli, gall, gos, feres i forn.

Vitrall: *Fig. 165*, romànics *Fig. 165*, gòtics *Fig. 166*, renaixentistes *Fig. 167* i modernistes *Fig. 168*.

Vittae: Les cintes que pengen del darrera de la mitra.

Voladís: Que fa volada o surt enfora de la part on està adscrit.

Volat: Que surt enfora d'un mur.

Volta: Obra de fàbrica, de forma arquejada que serveix per cobrir un espai comprés entre parets o pilars per formar un

sostre o una coberta o per sostenir una escala. V. *Elements d'una volta*. *Fig. 157;* diverses voltes *Fig. 158, 159, 161, 162, 163 i 164*; voltes de compartiments *Fig. 160*.

Voluta: Ornament en figura d'espiral característic del capitell jònic i que també es troba en forma diferent en el corinti i compost.

Vox clamantis in deserto: Frase de sant Marc

Vuitavat: Que té vuit costats o cares. Es diu també octogonal.

Vulgata: La traducció de la Bíblia deguda en gran part a sant Jeroni, la qual, des del segle VI va arraconar cada dia més la Itala, passant a ésser d'ús gairebé general a la darreria de l'edat mitjana —d'aquí el nom de *Vulgata*— essent declarada pel concili Tridentí com a autèntica per l'ensenyament de l'Església. Sant Jeroni va traduir de nou els llibres protocanònics de l'Antic Testament, exceptuats els Salms, i també les parts deuterocanòniques d'Ester i de Daniel, revisant els Salms i el Nou Testament; els llibres deuterocanònics de l'Antic Testament han estat presos sense modificació de la versió més antiga de la Bíblia. Els llibres litúrgics oficials del ritu romà (en llatí), especialment el missal i el breviari, tenen les lectures i els salms presos de la *Vulgata*, exceptuat el salm 94 que procedeix de la primera revisió jeronimiana del saltiri, coneguda amb el nom de *psalterium hieronymianum*. *Fig. 185*

W

Waardecor: Nom medieval francès de la dalmàtica.
Wanti: Nom antic dels guants litúrgics del bisbe.
Wenceslau de Praga, bisbe (On.28 de setembre): Els seus atributs són àguila dins l'escut, punyal, sepulcre.

X

Xai : Atribut de sant Daniel profeta.
Xaira de sabater : Atribut de sant Crispí i sant Crispià.
Xantre: Dignitat dins el capítol catedral. V. *Cabiscol* i *Praecentor*
Xap: Clivella o obertura estreta. En castellà *grieta*.
Xarnera: V. *Frontissa*.
Xarxa : Atribut de sant Andreu, sant Conrad i sant Pere.
Xarxa de gladiador : Atribut de sant Néstor.
Xebró: Llata.
Xepitell: Agulla o acabament de certes torres.
Xerophagia: Abstinència practicada en el ritu grec en la qual solament es pot menjar pa, certs enciams, sal i aigua. S'observa de dilluns a dijous de Setmana Santa.
Xindri: Cintra o motlle de fusta emprat en la construcció d'un arc o d'una volta. Així s'ha fet per reconstruir el cimbori de la catedral de Barcelona (2009).
Xurrigueresc: És un barroc especial, propi de l'arquitecte Josep de Churriguera (nat a Madrid el 21 de març de 1725). L'estil es caracteritza pel protagonisme de la decoració. És de Churriguera el retaule de l'església Sant Esteve de Salamanca i l'església de l'Encarnació de Madrid.

Y

Yphasmata: Quatre peces que porten cadascun un nom d'un evangelista que el bisbe del ritu grec fixa als quatre caires de la mesa, després d'haver acabat la consagració de l'altar, amb el *kiromastiche*, abans de revestir l'altar amb el *katasárka*.

Ypiretis (*riat*): Denominació grega del sotsdiaca en els primers temps del cristianisme.

Ypodiakonos: Nom que es dóna en grec al sotsdiaca.

Ypómmema (*commemoratio*): Extret del *synaxarion o menologion* que en el ritu grec es llegeix després de l'*odé* sisena de l'*ordros*.

Yposis: **1.** Nom que es dóna en grec a l'elevació de la missa. **2.** L'exaltació solemne de la Santa Creu que es practica des de molt antic en el ritu grec pel 14 de setembre, que per raó d'aquesta elevació prengué la denominació *Exaltatio S. Crucis*.

Z

Zacaries, sacerdot, profeta i pare de sant Joan Baptista (On. 5 de novembre): Els seus atributs són àngels, canelobre de set braços, encensers i estilet per escriure.
Zelo, *zelatus sum*: Frase del profeta Elies
Zenital: Llum zenital que entra a una habitació pel sostre.
Zenó, màrtir i bisbe de Verona (On. 12 d'abril): Els seus atributs són el dit davant la boca i peix.
Zéon: Petit vas de metall amb una nansa amb el qual es dóna al celebrant aigua calenta que barreja amb la Sang (vi consagrat) abans de la comunió.
Ziga-zaga: Línia trencada en forma de Z.
Zigurat: Nom del tipus de temple amb forma piramidal escalonada.
Zimara: Espècie de sotana sense mànegues i amb un coll curt. Arriba fins als peus.
Zita, verge (On. 27 d'abril): Els seus atributs són captaires, claus, flors i gerro.
Zoile (On. 27 de juny): Els seus atributs són disciplines de penitència i tenalles.
Zóne. Nom grec del cinyell del bisbe i del sacerdot.
Zoòfor: Fris amb escultures d'animals.
Zucchetto: Nom italià del *pileolus*.
Zumzejar: Fimbrar o oscil·lar.

Síntesi conclusiva de Sacralia Antiqua

Tothom qui consulti el present diccionari podrà observar l'evolució històrica de cadascun dels termes. Cal dir que s'ha tingut present per assolir l'esmentat objectiu les primitives arrels del cristianisme i com vivien els cristians, la posterior organització existent dins l'Església i, per últim, els trets més importants que condicionen l'evolució històrica dels termes elencats. En definitiva, en la present "Síntesi conclusiva" presentem l'explanació dels termes i dels seus conjunts.

LA VIDA DE LES COMUNITATS CRISTIANES (ANYS 88-250)

Per copsar la realitat de la història de la nostra Església catòlica durant els seus primers segles, cal endinsar-nos en la seva vida, en la de les seves institucions, en el concepte que els cristians tenien de la mateixa església, dels grans sagraments del baptisme i de la reconciliació; del caràcter de revelació divina que atribuïen als llibres de l'Antic i del Nou Testament... Tots aquests aspectes ens porten necessàriament a palesar l'autèntica vida dels cristians durant els segles que van del I al IV. En època posterior, per conèixer la vida de l'església caldrà esbrinar la seva història, la litúrgia, l'art cristià, els costums... com hem fet en el nostre estudi intitulat *Sacralia*, del qual en presentem també la seva síntesi o introducció.

Com són els cristians?

L'esperança i l'audàcia en la fe

Una de les il·lusions més grans de l'historiador de l'església és arribar al convenciment de què hi ha possibilitat de conèixer la vida de les primitives comunitats cristianes: què feien, què pensaven, quines preocupacions tenien, com eren... Ens agradaria entrar dins llur intimitat per veure com donaven testimoni de Crist. Esbrinar fins a quin punt eren sincers. Certament que la història té aquest al·licient: ens submergeix en la mateixa vida dels qui són objecte del nostre estudi. Després de la lectura de tantes actes dels màrtirs, de tants concilis, de tants escriptors eclesiàstics i pagans... ens podem interrogar sobre quin és el tret que més ens ha corprès dels cristians. Amb tota sinceritat, jo haig de dir que és l'esperança en l'audàcia de la professió de la fe. Aquells cristians eren uns valents. Es necessitava molt valor per afirmar, en oposició a totes les autoritats jueves i romanes i de moltíssima gent, que aquell crucificat, condemnat per tots, era el Messies anunciat pels profetes. No ens podem fer una idea de què significava en aquell ambient l'escàndol de la creu, que òbviament semblava contradir totes les promeses i profecies[1].

La mateixa fe estava sotmesa a una terrible prova, ja que s'esperava el retorn immediat de Crist. I aquest, cada cop s'allunyava més. El temps passava. Hi havia torbament en els ànims dels cristians. Per què Crist espera tant? Es preguntaven: per què la fi dels temps no havia coincidit amb l'ascensió del Senyor? Com és que Crist ressuscitat permetia la derrota i la mort dels qui creien en Ell...? Fou —no hi ha cap dubte— la més forta temptació dels

---

[1] Totes les cites d'aquesta síntesi conclusiva es poden trobar a J.M. MARTÍ i BONET: Història de l'Església antiga, la seva fe és la nostra (Barcelona, 2001), p. 301-350 i en Esclat del cristianisme (Barcelona, 2011), que es pot trobar a la web de Patrimoni Cultural de l'Arquebisbat de Barcelona.

màrtirs deixebles del Salvador i d'aquells primitius cristians. Cert és que els apòstols es van esforçar a donar una resposta. Deien: "*Déu és fidel a les seves promeses. El que vol és que els pecadors es converteixin, per això els dóna un temps*". La seva misericòrdia és infinita. Déu també espera. Però aquest temps als cristians se'ls feia insuportable! Els apòstols insistien: "*no us afligiu; no sigueu com els que no tenen esperança; quan retorni el Crist ressuscitat, us emportarà amb Ell a vosaltres i tots els que dormen en el seu amor*". Malgrat tot, és extraordinàriament admirable observar l'esperança d'aquells bons cristians quan tot semblava que els anés en contra.

La pedagogia pacient de l'església ajudarà els creients a comprovar que aquella promesa feta pel mateix Jesucrist podia dilatar-se durant molts segles. Avui dia (any 2013) encara no s'ha acomplert la profecia de la parusia. Els homes i dones cristians continuem esperant. Malgrat tot, els cristians primitius vivien també en l'esperança apassionada del Senyor, Jesús, tal com ho testifica el final de l'*Apocalipsi* —llibre que data de l'última dècada del segle I— i que ha conservat una entranyable invocació tan antiga que apareix amb tota la seva força sense traducció, formulada no en grec, sinó en arameu, la vella llengua de Palestina: "*Marana tha!*", "Vine, Senyor Jesús!". Aquest és, doncs, —segons el nostre criteri— el tret fonamental de la manera de ser dels cristians primitius: una forta esperança de què el Senyor és fidel en les seves promeses i també una gran audàcia en professar la fe en Crist Ressuscitat.

L'estudi de tants testimonis documentals dels tres primers segles del cristianisme —àdhuc no tenint en compte el *Nou Testament*— ens permet conèixer amb molta precisió la vida de l'església entre els anys 68 i 313. Podem respondre als següents interrogants: 1/ Qui són els cristians? Per què són perseguits? Quines són les seves característiques peculiars? 2/ Què creuen els cristians? Quin és el Déu dels cristians? 3/ Què fan els cristians? Quina és la seva moral? Quines són les seves virtuts? 4/ Concepte d'església en els primers segles de cristianisme. 5/ Escriptures dels cristians. 6/ Els cristians preguen. 7/ Baptisme i perdó. i 8/ Matrimoni.

Els quasi trenta testimonis documentals que podem aportar[2] ens permeten contestar els interrogants suara anunciats.

Qui són els cristians?

Moltes eren les opinions i les acusacions que els pagans dirigien contra els cristians. De totes elles, ens sorprèn aquell rumor blasfem que Minuci Fèlix posa en llavis d'Octavi: "*Dels falsos rumors mantinguts pels dimonis, prové aquell del qual te'n fas ressò, i segons el qual un cap d'ase seria per a nosaltres, cristians, objecte diví. Qui pot ser tan babau com per creure que aquest objecte* (l'ase) *pugui rebre culte*" (Minuci Fèlix, *Octavius*, 38,7). A l'obra apologètica del segle II intitulada *Octavius*[3], hi podem llegir també que el protagonista (Octavius) diu que els cristians són acusats de ser seguidors d'un criminal. També que els cristians tenen una doctrina insignificant i secreta; per a Suetoni (autor pagà romà) es tracta d'una superstició nova i malèfica; per a Tàcit d'una superstició funesta... Altres pagans no són tan durs, afirmant que la doctrina dels cristians és insignificant, tot i que no deixen de dir que els cristians són una pobra gent i de molt poca cultura, com Orígenes i Minuci Fèlix respectivament. Però per sobre de tot, se'ls acusa de tenir una influència malèfica, d'ésser enemics del gènere humà, causants de les calamitats i desastres que esdevenen a l'Imperi i als seus súbdits: "*Els cristians estan fora de les lleis de l'Imperi i tenen inclinació al desacatament a l'emperador*"; o dit amb altres paraules, incorren en el delicte de "lesa majestat", tal i com afirmaven

---

[2] Entre els segles I i III hem tingut present: del segle I Climent romà (88-97, difunt el 97), Didajé o doctrina dels 12 apòstols (c. 90-110) i Autor anònim de la carta del pseudo-Bernabé (c. 90-110); del segle II Ignasi d'Antioquia (c. 110-117, difunt el 117), Policarp d'Esmirna (c. 110-117, difunt el 155), Pàpies d'Hieràpolis de Frígia (c. 125-130, difunt el 130), Justí (c. 150-163, difunt el 163), autor del Pastor d'Hermes, germà del papa Pius I (c. 140-155), Arístides d'Atenes (c. 140-160), autor de la carta a Diognet (c. 170-200), Aristó de Pel·la (c. 177-125), Quadratus, autor d'una apologia dirigida a Adrià, emperador (c. 117-138), Melitó de Sardis (c. 176, difunt el 190), Atenàgores (c. 177), Tacià (c. 180-190), Apol·linar d'Hieràpolis (c. 180), Milcíades (c. 180), Ermia (c. 180-190) i Ireneu, bisbe de Lió (c. 180-200, màrtir el 200); i del segle III Tertul·lià (c. 197-217, difunt c. 240), Climent d'Alexandria (c. 202-215, difunt el 215), Minuci Fèlix (c. 210-220), Orígenes (c. 218-247, difunt el 253), Hipòlit romà (c. 218-235, màrtir del 235), i Cebrià, bisbe de Cartago (c. 249-258, màrtir el 258).

[3] Minuci Fèlix és un apologista d'inicis del segle III, autor de l'obra intitulada *Octavi*. Era de Cirta (Algèria), Àfrica. Advocat, establert a Roma, on es convertí al cristianisme. La seva obra *Octavius* s'articula en forma de diàleg. Els interlocutors són Marc (possiblement el mateix Minuci Fèlix), Cecili Nàtalis (pagà) i Octavi. En el debat guanya el cristià Marc.

Plini el Jove o Octavi: "*Són ateus i no volen adorar altre déu que no sigui Jesucrist*". Els rumors contra els cristians són múltiples, variats i denigrants: practiquen infanticidis, participen en banquets incestuosos, en sectes secretes...

Totes aquestes calúmnies i moltes d'altres, així com el culte al sexe dels sacerdots cristians, fan pràcticament insostenible la presència dels cristians en aquell injust món pagà. Així ho afirma Tertul·lià: "*I en primer lloc, quan en virtut de la llei plantegeu [els pagans] el següent principi: "no està permès que existiu [els cristians]", i ens l'imposeu sense cap consideració humanitària, feu professió de violència i d'un domini injust, com un tirà que ordena des del més alt de la seva ciutadella. Almenys caldria que ens diguéssiu ben clar que no ens està permès existir només en raó del vostre caprici, i no perquè, en efecte, això no hagi d'estar permès*" (Tertul·lià, *Apologètica*).

Acceptació de les persecucions

La famosa *Carta a Diognet* diu expressament referint-se als cristians perseguits: "*Tothom els persegueix, però ells* [els cristians] *estimen tothom... Els insulten i ells beneeixen. Els injurien, però ells honoren. Els cristians estimen a aquelles que els odien*".

Ignasi d'Antioquia té unes frases que són molt celebrades per molts autors en la història de l'església primitiva. És un fragment de la seva carta als romans: "*Deixeu-me ser aliment de les feres per les quals jo pugui assolir Déu. Blat sóc de Déu que ha de ser mòlt per les dents de les feres per així ser presentat com a pa pur i net de Crist*".

Les persecucions eren considerades pels cristians com una benedicció divina i també una purificació de la vida cristiana. La majoria dels màrtirs perdonaven els botxins, ja que, tot complint el manament del Senyor Jesús que vol que els seus deixebles estimin els mateixos perseguidors, veuen més aviat en el martiri un providencial instrument de purificació. Així ens diu Cebrià: "*El Senyor ha volgut posar a prova els seus fills. Una llarga pau havia corromput en nosaltres els ensenyaments que el propi Déu ens havia donat, i hagué de venir la repressió del cel per aixecar la fe que es trobava decaiguda. Nosaltres, en oblidar la llei que se'ns havia donat, hem donat, amb els nostres pecats, motiu del que ara succeeix: com hem menyspreat els manaments de Déu, som cridats amb remeis severs a donar prova de la nostra fe. Almenys, malgrat ésser tard, ens hem de convertir al temor de Déu, disposats a sofrir amb paciència i fortalesa aquesta amonestació i prova que ens ve de Déu*".

Costums dels cristians

L'esplèndida *Carta a Diognet* afirma: "*Els cristians no són pas distints dels altres homes ni per la terra, ni per la parla, ni pels costums. Viuen a les seves pàtries, però com si fossin forasters. Participen en totes les activitats dels bons ciutadans i accepten totes les càrregues, però com si fossin pelegrins... Ho diré breument: el que l'ànima és per al cos, això són els cristians en el món*".

També Tertul·lià en la seva *Apologètica* afirma que els cristians són bons ciutadans que fan totes les activitats comunes del seu temps, menys aquelles que no són pròpies de la seva condició, com la participació en els espectacles: "*Renunciem als espectacles perquè renunciem a les supersticions que els donen origen i perquè som estranys als fets que allí succeeixen. La nostra llengua, els nostres ulls i les nostres oïdes no tenen res en comú amb la follia del circ, amb la immoralitat del teatre, amb les atrocitats que es desenvolupen en l'arena, amb la frivolitat del gimnàs*".

Els cristians són homes i dones consagrats i consagrades a Déu, disposats a donar la vida en testimoni de Crist. Així ho afirma Arístides d'Atenes: "*Estan disposats a donar la pròpia vida per Crist, ja que guarden fermament els seus manaments, vivint en santedat i justícia com el Senyor Déu ordenà*".

Una de les característiques essencials dels cristians és l'amor al pròxim, àdhuc als mateixos perseguidors. Entre ells mateixos cal que regni l'amor i la unitat, tanmateix per assolir aquesta unitat hi ha moltes dificultats que difícilment poden superar-se en alguns casos tal i com afirma Climent romà (segle I). En l'església, malauradament sempre s'ha donat el cisma i l'heretgia. Ja a principis del cristianisme existí una heretgia molt malèvola: ens referim a la dels gnòstics, que féu trontollar l'ànim de molts cristians. Ireneu de Lió fou el gran defensor de la doctrina ortodoxa catòlica i tradicional. Però quan els cristians estan units en la professió personal i comunitària a Jesucrist i en la vertadera comunió fraterna entre tots els membres de l'assemblea, formen les pedres vives de l'església i de

l'altar únic, tal com ens explica de forma esplèndida Orígenes. Per això, cal que constantment s'estigui edificant la comunitat cristiana, o com insisteix Climent romà: "*els cristians no han d'ésser ganduls ni remisos a fer bones obres*".

La riquesa pot sufocar els cristians

Per a esdevenir cristià calia trencar amb les mol·lícies del món pagà. Als cristians se'ls exigia molt. En primer lloc els catequistes els ensenyaven que els pobres eren els predilectes de l'església, i alhora incitaven tots a posar en comú llurs béns. D'aquí l'elogi a la pobresa. Un dels grans entusiastes d'aquesta virtut fou l'escriptor i poeta Minuci Fèlix –ja abans esmentat–, oriünd de Numídia, de finals del segle II. En el seu *Octavius*, en un diàleg bellíssim, Octavi ens diu: "*Tenim fama* (els cristians) *de ser pobres i això no és cap deshonra per a nosaltres, tot al contrari, és la nostra glòria. Doncs si el luxe debilita les ànimes, la vida senzilla les enforteix. És més pobre el que posseeix molt, però desitja encara més. Per altra banda, et vaig a dir clarament el meu pensament: ningú pot ser tan pobre en la seva vida com ho va ser en néixer. Els bens viuen sense patrimoni, i els ramats pasturen cada dia... A nosaltres ens passa el mateix que aquell caminant que avança cada vegada més content com menys carregat va. Així és com per a nosaltres, els més feliços són els qui accepten la pobresa, ja que els fa més lleugers i el pes de la riquesa no els sufoca. A més, si necessitéssim recursos, els demanaríem a Déu. A Ell tot li pertany. Ell podria sempre i de la manera que volgués, concedir-nos una porció. Tanmateix, nosaltres* (els cristians) *preferim menysprear la riquesa, aspirem a ser innocents* (sense màcula)*; exaltem la paciència i preferim la virtut a l'abundància exagerada*".

Qui és exclòs del cristianisme?

Sant Hipòlit romà, l'antipapa, ens exposa amb detall en el seu famós llibre *Tradició apostòlica* qui eren exclosos del catecumenat de l'església romana: prostitutes, escultors d'ídols, autors i actors teatrals d'obres indecents, mestres de ciències profanes, participants dels jocs públics, gladiadors, sacerdots dels ídols, soldats que maten, magistrats que condemnen els cristians, sodomites, i autors d'altres aberracions, mags, concubines... Tots ells han de deixar l'ofici o la condició anterior si volen ser inscrits en l'escola de catequesi o catecumenat. El text següent s'ha d'entendre en el marc de les persecucions a principis del segle III, quan fou escrita la famosa *Tradició apostòlica*: "*...que es faci una investigació sobre els oficis i professions dels que han de ser instruïts (catecúmens que volen ser batejats). Si algú (d'aquests) té una casa en la qual es dóna la prostitució, que no ho faci de nou; i en el cas que continuï que se l'expulsi. Si hi ha algun escultor o pintor entre ells (els que volien ser cristians) que se l'ensenyi a no fer ídols. Si no ho vol deixar, que se l'expulsi. Si hi ha algun autor que dóna representacions teatrals, que ho deixi o se l'expulsi. Si hi ha algú que ensenya als infants ciències profanes (mitologia...) és preferible que ho deixi; tanmateix, si no té altre ofici se li pot permetre que continuï ensenyant ciències profanes. El "conductor" o simplement el que participa dels jocs públics, assistint a ells, ha de deixar aquesta professió, o si no vol, que se l'expulsi. Un gladiador o aquell que és mestre de gladiadors, o el que participa en els jocs dels gladiadors, cal que ho deixi, o si no vol deixar-ho, que sigui expulsat. Si hi ha algun sacerdot dels ídols o custodi dels ídols, cal que ho deixi, o si no, que sigui expulsat. Al soldat que serveix el governador que se li digui que no mati; si rep ordres de matar, que no ho faci, i si no accepta aquestes admonicions, que se l'expulsi. Si hi ha algun catecumen, o àdhuc un que ja sigui batejat, que desitja ser soldat, cal expulsar-lo perquè ha menyspreat Déu. Una prostituta, un sodomita, o algú que fa allò que ni es pot parlar, que se l'expulsi ja que està maculat. El mag tampoc és admès a l'examen introductori (per entrar al catecumenat). L'embruixador, l'astròleg, l'intèrpret de somnis i el prestidigitador han de cessar en el seu ofici, i si no ho volen, han de ser expulsats. La concubina d'algú, si és esclava, si ha educat els seus fills i no té relacions més que amb ell, pot ser admesa si deixa de ser-ho, si no ho vol, que se l'expulsi. Un home que té una concubina que la deixi i es casi legalment; si es nega a fer-ho, que sigui expulsat. Si hem omès alguna cosa, vosaltres mateixos (els preveres de la comunitat) preneu la decisió, ja que tots posseïm l'Esperit Sant*".

Referent als soldats, Tertul·lià afirma que entre els cristians hi ha soldats sense determinar cap condicionament, i a finals del segle III i principis del IV hi havia molts soldats cristians, tal com consta en la persecució de Dioclecià. Tertul·lià afirma: "*Els cristians sovintegem el fòrum i altres llocs de comerç, habitem aquest món amb vosaltres. Navegueem amb vosaltres, servim com a soldats, treballem la terra, ens dediquem al comerç; canviem també amb vosaltres els productes de les nostres arts i el nostre treball*".

Finalitzem la primera resposta —a la pregunta "Qui són els cristians?"— amb aquest fragment: "*Entre nosaltres podeu trobar gent corrent, artesans i vellets que si bé són incapaços de sostenir de paraula la utilitat d'aquesta doctrina [dels cristians], en canvi estan manifestant l'eficàcia d'aquesta amb llur comportament (donant la seva vida si és necessari)*" (Atenàgores d'Atenes, *Súplica dels cristians*), lliurant la seva pròpia vida, si cal.

Què creuen els cristians i quina moral tenen?

La veritat dels ensenyaments cristians

Segons l'últim fragment d'Atenàgores d'Atenes, els cristians en la seva gran majoria —durant aquests tres primers segles— manifestaven "*l'eficàcia del que creien amb llur comportament*".

Justí, el gran màrtir i apologista vol defensar la fe cristiana dels atacs dels filòsofs pagans. En el seu interessant llibre anomenat *Apologies* ens exposa quina era la fe dels primitius cristians. Sorprèn la seva clara exposició, malgrat que es veu en ell un difuminat escrúpol en no revelar tots els misteris cristians, el coneixement d'alguns dels quals era prohibit revelar-los als no cristians (llei de l'arcà). Diu així: "*Qui hi ha que sigui assenyat, que no admeti que nosaltres (els cristians) no som ateus? Adorem el creador de l'univers. Reconeixem, com la nostra doctrina ho ensenya, que Déu no necessita sang, ni libacions, ni encens. Nosaltres elevem Déu com podem, amb himnes de pietat i acció de gràcies. La vertadera manera d'honorar-lo —segons el que ens ha estat ensenyat— no és consumir inútilment pel foc les coses que Ell ha creat per a la nostra subsistència, sinó usar-les en benefici nostre i compartir-les amb els pobres, oferint-li el nostre homenatge solemne i els nostres himnes d'acció de gràcies per la vida que ens ha donat i la seva preocupació per conservar-nos sans. Li demanem també la immortalitat futura per la fe que tenim en Ell.*

Us mostrem també que adorem Aquell que ens ha ensenyat aquestes coses i que ha estat engendrat, Jesucrist, fou crucificat sota Ponç Pilat, governador de Judea en temps de Tiberi Cèsar, en el qual veiem el Fill, vertader Déu, i hi posem el tercer, l'Esperit profètic. Qui creu en la veritat de les nostres ensenyances i de la nostra doctrina, prometen en primer lloc viure segons la llei. Nosaltres els ensenyem a pregar i a demanar a Déu, dejunant, la remissió dels seus pecats".

La "gnosi" que dóna vida als cristians

És evident que els cristians, àdhuc abans dels concilis de Nicea (325), de Constantinoble (381) i d'Efes (431), professaven la fe en un sol Déu creador, en la Trinitat, en Jesucrist redemptor i l'Esperit Sant. Seria inacabable presentar els fragments que fan referència a aquesta creença. Sols farem unes breus pinzellades, escollint els fragments que, segons la nostra opinió, són els més significatius. Insistim de nou que és la doctrina anterior a Nicea i això és molt important. Podríem dir que hi ha una coincidència entre nosaltres (homes i dones creients del segle XXI), així com n'hi havia entre els assistents als grans concilis trinitaris i cristològics (325-451) i els cristians de l'església primitiva: "*La nostra fe és la d'ells: la de l'església dels primers temps*".

En primer lloc, cal recordar que aquesta església primitiva tingué uns grans pedagogs: Justí, Climent d'Alexandria, Orígenes... Ells exposen que, gràcies a Jesucrist i a les Sagrades Escriptures, podem arribar al coneixement de Déu, sempre imperfecte, però que és suficient, ja que aquí a la terra se'ns ofereix la possibilitat de trobar la vida que ens dóna aquesta sublim gnosi o coneixement doctrinal. Ens hi ajuda una sana filosofia. Així hi ha testimonis documentals en Justí, en Climent d'Alexandria, Orígenes, i Teòfil d'Antioquia.

El gran mestre Climent, cap de la *Didaskaleion* (o escola de catequesi) d'Alexandria, ens diu: "*La gnosi [o coneixement] és un perfeccionament de l'home quant a home, que es realitza plenament mitjançant el coneixement de les coses divines, conferint en les accions, en la vida i en el pensar una harmonia i coherència amb ella mateixa i amb el logos diví* (Jesucrist). *Per la gnosi es perfecciona la fe, de sort que únicament així el fidel assoleix la perfecció. Perquè la fe és un bé interior, que no investiga sobre Déu, sinó que en confessa l'existència i s'adhereix a la seva realitat. Per això és necessari que, a partir d'aquesta fe i creixent en ella per la gràcia de Déu, cadascú es procuri el coneixement que li sigui possible sobre Ell. No obstant això, afirmem que la gnosi difereix de la saviesa que s'adquireix per l'ensenyament, perquè quan alguna cosa és gnosi serà també saviesa, però quan alguna cosa és saviesa no per això serà necessàriament gnosi: perquè el nom de saviesa s'aplica només al que es relaciona amb el Verb explícit* (Jesucrist)".

Climent d'Alexandria continua exposant les relacions del *logos* (Jesucrist), la gnosi i la tradició. Diu també que el *logos* és el revelador i il·luminador, "*Fill u i tot, principi i fi*", el gran pedagog. Jesús ens ensenya el camí per conèixer més perfectament Déu, tot i que, de per sí, l'home fou fet per conèixer-lo.

Orígenes exposa d'una manera admirable com l'home pot arribar al coneixement de Déu: "*Per la nostra part, nosaltres afirmem que la naturalesa (humana) no és de cap manera capaç de cercar Déu i de trobar-lo en el seu pur ésser, si no és que sigui ajudada d'Aquell mateix que és objecte de la recerca. Arribem a trobar-lo els qui després de fer tot el que està en la nostra mà, confessem que necessitem de la seva ajuda, i Ell es manifesta als qui creu convenient, en la mesura en què una ànima humana, estant encara en el cos, pot reconèixer Déu*".

Déu és visible per als qui poden veure'l

Teòfil, bisbe d'Antioquia (a 160-180), afirma: "*Déu és vist pels qui poden veure'l; només els cal tenir oberts els ulls de l'esperit. No hi ha ningú que no tingui ulls, però alguns homes els tenen entelats, i no poden veure la llum del sol; ara, del fet que els cecs no s'hi vegin, no es segueix que la llum del sol no brilli. Així, els cecs espirituals s'han d'acusar ells mateixos, han d'inculpar llurs propis ulls. Tu, oh home, tens els ulls de l'ànima entelats per causa dels teus pecats i de les teves males obres... Però si ho vols, pots ser guarit: lliura't al metge i et medicarà els ulls de l'ànima i del cos. Qui és aquest metge? Déu és aquell que guareix i vivifica per la saviesa de la seva paraula, Jesucrist*".

El Déu dels cristians envoltat de llum i bellesa, és "u" i "tri"

És evident que els cristians primitius creien en la Santíssima Trinitat. Hipòlit romà afirma: "*De Déu només n'hi ha un, el qual coneixem solament per la font de les Santes Escriptures... Creguem com vol ser cregut el Pare, glorifiquem el Fill tal com Ell vol que sigui glorificat i rebem l'Esperit Sant de la mateixa manera que Ell vol que sigui rebut*".

No menys clara és la fe en la Trinitat —cent cinquanta anys abans de la celebració del concili de Nicea— tal com proclama un altre excel·lent escriptor clàssic. Ens referim a Atenàgores. Diu: "*Nosaltres no som ateus. Reconeixem un sol Déu, increat, etern, invisible, impassible, incomprensible, impossible de circumscriure, conegut únicament per l'esperit i la raó, envoltat de llum, de bellesa, d'esperit, d'una força inenarrable, pel qual l'univers sencer ha estat creat, ordenat i es conserva per mediació del seu Verb, que està al seu costat... Reconeixem també el Fill de Déu. El Fill de Déu és el Verb del Pare en coneixement i poder. Tot ha estat fet segons Ell i per la seva mediació, essent un el Pare amb el Fill. Estant el Fill en el Pare i el Pare en el Fill, el Fill de Déu és esperit i verb de Déu per unitat i poder de l'Esperit*".

La Santíssima Trinitat ve confessada per la totalitat dels sants pares i escriptors eclesiàstics d'aquests primers segles de l'església. Per exemple, en la carta de Climent romà a l'església de Corint, veiem constantment la confessió de la Trinitat. En tot el text hi ha l'acceptació del gran misteri cristià (un sol Déu i tres persones), així com es diu i confessa que Jesucrist és vertader Déu i vertader home. De totes aquestes doctrines se'ns parla amb gran amor i amb una admirable senzillesa i espontaneïtat. D'Ireneu trobem també fragments esplèndids de la confessió de la santíssima Trinitat: "*...en tot i per damunt de tot hi ha un sol Déu Pare, un sol Verb, el Fill i un sol Esperit; i hi ha una salvació només pels qui creuen en la Trinitat*".

Tertul·lià exposa àmpliament el misteri de la Santíssima Trinitat, i afirma: "*La gent senzilla, en efecte, que és sempre la major part de la que ens creuem (no vull dir pas els desassenyats i obtusos), atès que la mateixa regla de fe ha passat dels molts déus del món a l'únic Déu veritable, en no entendre com pot ésser un Déu únic que ha d'ésser cregut amb l'economia dels tres, la gent s'espanta d'aital cosa... S'afiguren que el nombre i la separació de la Trinitat introdueix la divisió de la unitat... Tingues sempre present, però, que jo professo aquesta fe per la qual afirmo que el Pare, el Fill i l'Esperit Sant mai no se separen. Fixa't que dic que el Pare és un, el Fill un altre i un altre l'Esperit. No hi ha separació entre ells, però tampoc hi ha una sola persona, sinó tres*".

Afirmació contundent de la unitat de la Trinitat. Exageracions d'Orígenes

La preeminència dins el pensament d'Orígenes la té l'afirmació de Déu u i de la Trinitat. Per a Orígenes, i per a tots els cristians del seu temps, aquesta afirmació ha d'ésser contundent i definitiva. Tanmateix, hi ha algunes

expressions en Orígenes que es poden interpretar com una subordinació del Fill en relació amb el Pare. La frase que pot semblar més contrària a la igualtat de les tres persones és la següent: "*Afirmem que tant el Salvador com l'Esperit Sant no poden posar-se en igualtat amb cap de les coses creades, sinó que les sobrepassa amb una transcendència supereminent; però al mateix temps el Verb i l'Esperit Sant són sobrepassats pel Pare. Així per exemple el Logos* (segona persona) *per la seva substància, la seva dignitat, el seu poder i la seva saviesa, no pot comparar-se en res al Pare* (sic)".

Òbviament, Orígenes té expressions subordinistes, o almenys així ho poden semblar. Tanmateix, no ho són ni més ni menys que les que es poden derivar d'una frase de l'evangeli mal interpretada: "*El Pare que m'ha enviat és més gran que jo* (Jesucrist)". I en l'evangeli de sant Marc no s'accepta l'apel·lació "de bo" que hom dóna al mestre Jesucrist. Són frases que cal interpretar en el conjunt de l'evangeli, i així ho intentà Orígenes, possiblement amb poca fortuna. Crec que es féu un garbuix.

Podríem presentar molts fragments que testimonien la creença de què Jesucrist és vertader Déu i vertader home: Ignasi, Climent romà, Ireneu, Policarp, Tertul·lià... Caldria també subratllar el testimoni de Tacià, sobre la generació del Verb, o d'Hipòlit romà.

Per a Tertul·lià, Jesucrist és el pontífex de la gran promesa. Climent d'Alexandria afirma que Jesucrist és "*Fill u i tot, principi i fi, i és el nostre gran mestre*". Per Aristó de Pel·le, Jesucrist acompleix les profecies de *l'Antic Testament*.

L'aigua i la creació

La creació del món, obra de Déu, ve exposada explícitament per molts sants pares d'aquests segles. Recordem, per exemple, Hipòlit romà: "*Quan existia només Déu i no hi havia res coexistent amb Ell, va resoldre crear el món. Va crear-lo amb el pensament, amb la voluntat i amb la paraula. El món va existir a l'acte, i tal com Déu el desitjà*".

Segons Hipòlit els dies de la creació del Gènesi no són altra cosa que una venerable al·legoria que vol afirmar que l'home, el cel, els mars, els animals, la terra, l'aigua... foren creats per Déu en un sol acte. També hi ha una preferència per fer intervenir les aigües i l'Esperit en la creació, ja que és el símbol de la nova creació. Així, afirma Tertul·lià: "*Cal fixar-nos en aquells orígens (del món) en els quals ja s'hi troba el fonament del baptisme, o sigui, l'Esperit que amb la seva manera de fer prefigurava el baptisme, l'Esperit que en el principi es movia sobre les aigües, l'esperit que havia de romandre damunt d'elles per transmetre la seva eficàcia. Oh home! Has de venerar l'antiguitat de les aigües perquè són l'antiga substància! Has de venerar la seva dignitat, perquè són la seu de l'esperit de Déu, més agradable en aquells moments que tots els altres elements. Les tenebres eren encara informes, sense la bellesa de les estrelles, l'abisme era trist, la terra inacabada, i el cel a mig fer. Només l'aigua que sempre és una matèria perfecta, fecunda, simple i pura per ella mateixa, s'oferia com un digne vehicle per a Déu. I el que direm en veure la bellesa del món, depèn d'alguna manera de la distribució de les aigües feta per Déu?*".

La creació de l'home i dels àngels no s'exclou en els sants pares de l'església primitiva. El pseudo-Bernabé afirma que l'home fou creat a imatge de Déu i Orígenes exposa com l'home fou creat. Climent romà té uns bonics fragments sobre la creació dels àngels, i el Pastor d'Hermes afirma que els àngels acompanyen l'home en el pelegrinar per aquest món.

La doctrina i la moral dels cristians

L'ensenyança dels continguts de la fe cristiana —com hem vist anteriorment—, de la moral peculiar cristiana i de llurs virtuts eren objectius essencials que les primitives comunitats volien assolir. Per això, la pedagogia tenia un lloc cabdal en la vida cristiana. Aquells homes i dones creients tingueren la gran sort d'estar formats pels que anomenaven doctors i mestres. Entre ells, no mancaren grans personatges, les lliçons dels quals encara avui dia ens impressionen. Per exemple, Climent d'Alexandria, el gran pedagog de finals del segle II i principis del III. Era el cap de l'Escola alexandrina i va escriure —arribant a nosaltres— una exhortació als grecs, denominada *Stromata* (relacions entre la ciència profana i la religió cristiana) i el famós *Pedagogus*, on exposa com els iniciats han d'aprendre la doctrina i la moral cristianes.

El problema del mal

Evidentment, el camí que ens condueix cap al cel es troba esvaït pel mal. És un dels grans problemes amb què es troben els cristians primitius. Orígenes ens ho exposa amb frases contundents: "*Segons les divines Escriptures, considerem breument el que es refereix al bé i al mal... Segons les divines Escriptures, els béns pròpiament dits són les virtuts i les obres que d'ells provenen, i els mals pròpiament dits són tot el contrari d'això... Nosaltres* (els cristians) *afirmem que Déu no féu els mals, ni la mateixa maldat, ni les accions que d'ella procedeixen*".

Els cristians també són pecadors

Els cristians no es distingeixen dels altres ciutadans tal com ho afirma l'autor de la *Carta a Diognet* o el mateix Tertul·lià. Són també pecadors. El mal moral envaeix, malauradament, alguns dels seus membres com ho manifesta, per ell mateix, l'autor de la visió del *Pastor* d'Hermes. Aquest autor ens diu que el pecat entristeix l'Esperit Sant, però que el pecat també ens pot servir per assolir el perdó i la nostra purificació. Tanmateix, entre els cristians primitius, hi ha autoconsciència que els costums dels pagans són immensament més perversos que els dels cristians tal i com vèiem als textos de Climent romà, Justí, Tertul·lià, Minuci Fèlix, Arístides d'Atenes... D'aquest últim podem presentar aquest interessant fragment: "*Els cristians no cometen adulteri, no forniquen, no aixequen falsos testimonis, no envegen les coses d'altri, honoren el pare i la mare, estimen els veïns, jutgen amb justícia. El que no volen que se'ls faci a ells, no ho fan als altres; cerquen reconciliar-se amb aquells que els han ofès, fent-se amics; s'esforcen per fer el bé als seus enemics; són mansuets i modestos... S'abstenen de tota unió il·legítima i de tota impuresa. No menyspreen les vídues, ni fan sofrir els orfes. El que té béns els subministra al qui no en té sense gasiveria. Si ve un foraster, l'acull sota el seu sostre i s'alegra amb ell com un autèntic germà. S'anomenen entre ells "germans", no segons la carn, sinó segons l'esperit*".

Després de la lectura d'aquest fragment d'Arístides potser es podria deduir falsament que aquells cristians eren uns sants immaculats. No era pas així, el propi Cebrià, per exemple, ens diu: "*La persecució* (de Deci, any 250) *és més aviat una prova per la nostra purificació; ja que entre nosaltres cadascun s'amoïnava d'augmentar la pròpia hisenda, i oblidant-se de la fe i del que acostumava a practicar en temps dels apòstols i que sempre s'hauria d'haver seguit practicant, s'entregaven amb cobdícia insaciable a augmentar llurs possessions. Entre els sacerdots ja no hi havia religiosa pietat, no existia aquella fe íntegra en desenvolupar el seu ministeri, aquelles obres de misericòrdia, aquella disciplina en els costums... Els homes es corrompien cuidant de la seva barba, les dones amoïnades per la bellesa i els maquillatges; s'adulterava la forma dels ulls, obra de les mans de Déu; els cabells es tenyien amb falsos colors. Amb fraus hom enganyava els senzills i amb torçades intencions hom abusava dels germans... Molts bisbes que havien de ser exemple i exhortació per als altres, s'oblidaven del diví ministeri i es feien ministres* (servents) *dels poderosos del segle: abandonaven llurs seus, deixaven destituït el seu poble, recorrien les províncies estrangeres seguint els mercats a la recerca de negocis lucratius... Nosaltres* (els cristians) *en oblidar la llei que se'ns havia concedit hem donat, amb els nostres pecats motius pel que ara succeeix* (les persecucions)*; és una prova que ens ve de Déu*".

Fe, esperança i caritat. "Em veig absolutament forçat a estimar-vos"

Les virtuts teologals són molt preuades pels cristians primitius: la fe, l'esperança i la caritat. Així, Ignasi d'Antioquia en la carta a l'església de Magnèsia diu textualment: "*La fe en Jesucrist és el principi i la caritat és el terme final. Les dues travades en la unitat són de Déu i totes les virtuts morals provenen d'elles. L'arbre es manifesta gràcies als seus fruits. Així qui professa ser de Crist es posarà de manifest per les seves obres*".

La carta del Pseudo-Bernabé, que alguns cristians dels segles III i IV consideraven inspirada en la Sagrada Escriptura, valora molt les tres virtuts teologals, així com presenta un grup de virtuts estimades pels cristians primitius. Malgrat que l'esmentada carta no es pot considerar Sagrada Escriptura (o llibre canònic), cal tenir-la com un dels testimonis més respectables, fonamentals i remarcables de l'església primitiva: "*Em veig absolutament forçat a estimar-vos més que la pròpia vida, perquè són grans la fe i la caritat que teniu per l'esperança de la vida divina... Són tres les grans realitats revelades del Senyor: l'esperança de la vida, que és el principi i la fi de la nostra fe; la justícia, que és el principi i la fi del judici; i l'amor amb alegria i goig, que són testimonis de les obres de la justícia. Mireu els*

auxiliars de la nostra fe, que són el temor i la paciència. Els nostres aliats són la generositat d'ànima i la continència. Si en el que fa referència al Senyor mantenim fermament i santes aquestes virtuts, aleshores tindrem, amb elles, la saviesa, la intel·ligència, la ciència i el coneixement. Practicar aquestes virtuts és el que importa per al cristià: efectivament, el Senyor per mitjà de tots els seus profetes, ens ha manifestat que no necessita ja sacrificis ni holocaustos, ni ofrenes... Defugim tota vanitat, odiem mortalment les obres del mal camí. No visquem aïllats i encongits entre nosaltres mateixos, com si ja estiguéssim justificats; no, aplegueu-vos en un lloc comú per a tots i cerqueu plegats el que convé a tots. Fem-nos espirituals, fem-nos temple perfecte per a Déu... El camí de la llum és aquest: si algú vol fer el seu camí envers un lloc determinat, que s'apressi per mitjà de les obres... Seràs senzill de cor i ric d'esperit. No t'uniràs als que caminen pel camí de la mort, avorriràs tot el que no sigui agradable a Déu, odiaràs tota mena d'hipocresia, no abandonaràs els manaments del Senyor. No t'exalçaràs a tu mateix. No decidiràs coses que puguin perjudicar el teu proïsme. No posaràs temeràriament la teva ànima en perill. Estimaràs el teu proïsme més que la teva pròpia vida. No mataràs el fill en el si de la mare, tampoc no el mataràs quan ja hagi nascut... No et precipitaràs en les teves paraules, perquè la boca és una xarxa mortal. No siguis d'aquells que estenen la mà per rebre, i la retiren quan es tracta de donar. Estimaràs com les ninetes dels teus ulls a aquell que et parli del Senyor".

El cristià no ha de viure aïllat

L'autor de la carta del Pseudo-Bernabé insisteix que els cristians no han de viure aïllats i encongits dintre de cada u individualment. Cal que els cristians s'apleguin en un lloc comú per a tots, cercant plegats el que convé per a tots. Aquestes reunions són essencials per als cristians. Aquestes assemblees tenen forma externa, de celebracions eucarístiques o simplement de dinars o sopars de germanor, en les quals es tractaven els temes espirituals. Eren els famosos àgapes dels cristians. A vegades, especialment en els primers temps, s'unia l'eucaristia als àgapes.

Als cristians els vincula entre sí la fe en Déu Pare, Fill i Esperit Sant. Formen "*un sol cos* —com diria Tertul·lià—; *unitat que prové del sentiment comú d'una única creença o fe*". Els detalls són esplèndids, referents a com es reuneixen per ajudar-se, per pregar i per celebrar l'eucaristia. En tots ells es reflexa la gran categoria, per exemple, d'aquella església africana de la que Tertul·lià en formava part. El seu escrit *Apologètica* va dirigit als pagans, d'aquí que molts misteris estiguin velats, tal com ho manava "la llei de l'arcà". Tertul·lià veia tan clara la grandesa de ser cristià que es tornà exigent i exageradament inquiet; per això s'apartà de l'església oficial en no admetre que tots els pecats podien ésser perdonats. El fragment que oferim, traduït, és un magnífic relat del que era —o ell desitjava que fos— la comunitat cristiana de l'Àfrica del nord. Deia: "*Formem un cos pel sentiment comú d'una mateixa creença, per la unitat de la disciplina, i pel vincle d'una mateixa experiència. Formem una unió i una congregació per a assetjar Déu amb les nostres pregàries com un batalló compacte. Aquesta violència agrada a Déu. Preguem també pels emperadors, pels seus ministres i pels pobres; per l'estat present del món, per la seva pau, i per l'ajornament del dia final*".

Les reunions dels cristians. La caixa de la caritat

Tertul·lià afirma: "*Ens reunim per a la lectura de les Sagrades Escriptures si els esdeveniments del temps present ens obliguen a cercar en elles, ja sigui un advertiment per al futur o bé explicacions del passat. Per aquestes santes paraules alimentem la nostra fe, animem la nostra esperança, envigorim la nostra confiança, i perfeccionem la nostra disciplina inculcant els seus preceptes. En aquestes reunions es fan també les admonicions, les correccions i les censures en nom de Déu. En efecte, en elles es pronuncien també judicis d'una gran transcendència, convençuts tots nosaltres d'estar en la presència de Déu. Tanmateix, suposa un terrible inconvenient per al judici futur si algú d'entre nosaltres ha comès una falta tal que el faci indigne i per tant exclòs de la comunió, de l'oració, de les assemblees i de tot tracte amb les coses santes.*

Les nostres reunions -continua Tertul·lià- *són presidides per adults experimentats, que no obtenen aquest honor per diners sinó pel testimoni de la seva virtut, ja que cap cosa de Déu és assolida per diner. I malgrat que existeix entre nosaltres una espècie de caixa comuna, no es composa d'una "suma honorària" pagada pels elegits, com si la religió estigués sotmesa a subhasta. Cada un de nosaltres paga una contribució mòdica, en un dia establert cada mes o quan ell ho vol, sempre si vol i ho desitja. Ningú n'està obligat. L'aportació és lliure. Es tracta d'una caixa de caritat. En efecte, d'aquesta caixa no se'n treu res per a les festes ni per a les folgances, ni per als tecs. Els diners d'aquesta caixa sols són*

emprats per sepultar els pobres i per alimentar-los, per a auxiliar els joves que no tenen parents ni fortuna i per a socórrer els esclaus i servents (que són vells) i els nàufrags. Aquesta caixa també serveix per a auxiliar els cristians que, per causa de la defensa del nostre Déu, sofreixen en les mines, en les illes de càstig, en les presons... Tots ells són ajudats per la religió que professen.

És per causa d'aquesta pràctica de caritat que, a la vista de molts, se'ns moteja amb una marca, per a ells, infame, dient-nos: "Mireu com s'estimen els uns als altres". Així, estretament units en esperit i ànima, no dubtem en compartir els nostres béns amb altri. Tot ho compartim, menys les nostres mullers. Tot està a l'ús comú entre nosaltres. No realitzem la comunitat precisament en el que els altres (els no batejats) *la practiquen. Què hi ha d'estrany en celebrar aquesta gran caritat amb àpats en els quals tots s'asseuen a taula? Els nostres àpats tenen una raó de ser com el seu nom indica: es denominen amb una paraula que entre els grecs significa "amor"* (àgape). *Costin el que costin, és profitós fer aquestes despeses per raó de la pietat. En efecte, és una acció amb la qual ajudem els pobres...*

Ens asseiem a la taula, després d'haver pregat a Déu. Mengem sols allò que l'apetit ens exigeix; bevem tant com la sobrietat ens permet. Ens assadollem conscients que som homes que recorden que, àdhuc durant la nit, hem d'adorar Déu.

Parlem -acaba Tertul·lià- *com a persones que saben que el Senyor els escolta. Després d'haver-nos rentat les mans i encès els llums, cada un de nosaltres és convidat a aixecar-se per cantar en honor a Déu un càntic que trobem en les Sagrades Escriptures, o que hem composat nosaltres mateixos. Bé, això pot demostrar el que hem begut. Un cop acabat, cadascú se'n va..., com persones que han pres una lliçó a taula, i no tant un àpat*".

Els pobres són els predilectes en les comunitats cristianes, així com els que guarden la castedat i la virginitat. Contra l'avortament

Tertul·lià afirma que els cristians "*formen una unió i una congregació per assolir Déu amb les seves oracions i obres, units entre sí com un batalló compacte*". Tanmateix, hi ha entre ells uns predilectes: els pobres, els orfes, vídues i pobres afamats. La pobresa és molt preuada pels cristians, ja que la riquesa els resulta molt perillosa. També la virginitat i la castedat són molt ben valorades entre els cristians.

L'autor de la carta del Pseudo-Bernabé afirma: "*Guardaràs tant com et sigui possible la castedat de la teva ànima*". De cap manera s'admet l'adulteri i aquelles professions contràries a l'ètica i la moral cristianes (gladiadors, escultors...), tal i com hem dit anteriorment. Tampoc s'accepta de cap manera l'avortament, i així ho diu Atenàgores d'Atenes: "*Com podem matar nosaltres, que no volem ni mirar els vostres espectacles per no contraure en nosaltres mateixos cap taca ni impuresa?* (es refereix a l'assistència als jocs circenses). *Nosaltres afirmem que les dones que fan ús de mètodes avortius cometen un homicidi, i que n'hauran de donar comptes a Déu. Tampoc volem exposar els nadons, perquè els que els exposen són infanticides*".

I el Pseudo-Bernabé diu: "*No mataràs el fill en el si de la mare, tampoc el mataràs quan ja hagi nascut*".

El gran i compassiu cor de les comunitats cristianes. L'alegria sense tanques

Les exigències per ser un bon cristià són moltes i molt complexes. Tanmateix, l'església apostòlica i les comunitats primitives dels cristians tenen un cor ample. Respecten i àdhuc estimen el pecador. Recorden aquelles paraules del seu fundador: "*Estima els teus enemics*". El perdó, la penitència i el desig d'esmena seran ben acollits en l'església. Ho trobem, per exemple, en les cartes de sant Cebrià, en les quals afirma que no són els confessors els qui poden perdonar, sinó els bisbes i preveres. El mateix autor del Pastor d'Hermes —pseudònim d'un gran personatge anomenat Caius— que era germà de Pius I (a. 140-154), en el seu llibre, que és una espècie d'Apocalipsi, insisteix una i altra vegada en la necessitat de concedir el perdó. D'aquest mateix autor és el *Càntic a l'alegria*. Malgrat les persecucions, les calúmnies, els martiris, les injustícies..., el cristià ha de ser un home alegre. El pecat porta, més aviat o més tard, a la tristesa. En aquest sentit el cristià mai ha d'estar trist. La tristesa, farcida de pecat, cal allunyar-la del cristià. Diu: "*Revesteix-te de l'alegria que sempre agrada a Déu i que Ell acull favorablement. Posa en ella les teves delícies. Tot home alegre fa el bé, pensa bé i menysprea la tristesa, fruit del pecat. L'home trist està abocat al mal; més encara, el trist fa el mal perquè entristeix l'Esperit, cometent així iniquitat, ja que difícilment prega, ni lloa les meravelles del Senyor. L'oració de l'home trist (pecador) mai té la força per pujar a l'altar de Déu. Per què la pregària d'un*

home trist no puja a l'altar? Perquè la tristesa li assetja el cor. Barrejada amb l'oració, la tristor no li permet pujar vers l'altar. El vinagre i el vi mesclats, ja no tenen el mateix encís. Així l'Esperit Sant, mesclat amb la tristesa, no és capaç de fer emergir una grata pregària a Déu".

L'autor de la carta del Pseudo-Bernabé diu: "*Atès que les gràcies que el Senyor us dóna són moltes i molt grans, jo me n'alegro en extrem i, per damunt de qualsevol altra cosa, me n'alegro que els vostres esperits siguin feliços i gloriosos... L'amor, amb alegria i goig, és testimoni de les obres de la justícia (o santedat)*".

Ignasi d'Antioquia també manifesta la importància de trobar l'alegria que prové de Jesucrist: "*Cal que entre vosaltres hi hagi una única oració comú, una sola súplica, una sola ment, una esperança en la caritat, en l'alegria sense tanques, que és Jesucrist*".

Evidentment aquells cristians primitius manifestaven una immensa alegria "sense tanques" o límits quan les seves obres, especialment llur caritat, els transformaven en Jesucrist vivent de nou en aquella societat. Un bon exemple que hem de seguir els cristians del segle XXI. És el que jo vaig viure i veure en els rostres alegres i serens de molts, moltíssims joves que pregaven en un dia memorable (18 d'agost del 2000) en un via crucis a Roma (a prop del Coliseum), en el jubileu de l'any 2000, que bé es pot definir com el jubileu de la reconciliació i de l'alegria cristiana. Jo ho vaig viure personalment! Jo vaig palpar l'alegria cristiana! Vaig ser un afortunat! L'experiència del goig que ens dóna Jesucrist és immensa!

Concepte d'església

La comunitat dels cristians. Lloc d'oració

Per als Pares Apostòlics (o deixebles immediats dels apòstols) i per als altres Sants Pares, fins l'any 313, la paraula *Ecclesia* es referia més aviat a la reunió o assemblea de creients, o també a la comunitat cristiana amb els seus bisbes, preveres, diaques, doctors, profetes, mestres, vídues, pobres i especialment el poble de Déu que pelegrina en aquesta vida terrenal, redimit per Jesucrist. El concepte d'església inclou, com és obvi, també els termes següents: el cos místic, l'esposa de Jesucrist, i no exclou, ni molt menys, els difunts redimits i salvats. Per tant, és un concepte molt ampli que conté també el temple material, encara que com se sap no apareixen temples cristians fins al segle III. Recordem per exemple les paraules de Tertul·lià referents al lloc de l'oració dels cristians, als que els estava prohibit reunir-se durant les persecucions: "*Quant al temps de l'oració no hi ha res prescrit, llevat que cal pregar en tot lloc i en tot moment. Però, què vol dir en tot lloc, si ens és prohibit de pregar en públic? Dic "en tot lloc", o sigui, on et dugui l'oportunitat o la conveniència. No es considera pas que els apòstols obressin contra cap precepte quan pregaven a la presó i cantaven a Déu mentre ho sentien els escarcellers; o bé Pau quan en el vaixell va celebrar l'eucaristia en presència de tothom. També sobre el moment de l'oració, no estarà fora de lloc l'observança d'algunes hores, vull dir d'aquestes més conegudes que marquen els moments del dia;* tertia, sexta *i* nona, *i que trobem com a més acostumades en les Escriptures. L'Esperit Sant va ser infós als deixebles congregats a l'hora* tertia".

Els ministeris

En els primers anys després de la fundació de l'església per Jesucrist, les comunitats cristianes estaven organitzades sota la vigilància i autoritat d'un cap, que era qui després anomenaran *episcopus* o el primer del col·legi de preveres. En el primer segle els termes "*episcopus*" i "prevere" algunes vegades són coincidents, tanmateix en les comunitats cristianes hi havia una suficient estructura, organització i autoritat. Quant als altres ministeris, observem en els primers anys que mentre n'existien uns, altres després desaparegueren en part, com és el cas dels profetes. Dels profetes ens en parla, per exemple, el *Pastor* d'Hermes, que ens explica com diferenciar un vertader d'un fals profeta. Els diaques són molt primitius, com estudiarem tot seguit.

Climent romà —recordem que escriu pels anys 88-97— ens diu: "*S'establiren les primeres comunitats, de les quals l'Esperit Sant feia emergir bisbes per als futurs creients. Els apòstols han rebut per a nosaltres la bona nova per mitjà del Senyor Jesucrist. Jesús, el Crist ha estat enviat per Déu. Per tant, Crist ve de Déu i els apòstols vénen de Crist. Ambdues coses procedeixen del bon ordre de la voluntat de Déu. Reberen instruccions, i convençuts de la resurrecció de Nostre*

Senyor, Jesucrist, reafirmats per la paraula de Déu, amb plena certesa de l'Esperit Sant, sortiren a anunciar la bona nova de què el regne de Déu arribaria. Predicaven als llocs rurals i a les ciutats".

El mateix Climent romà afirma que els cristians han d'estar ben units formant un cos presidit per Jesucrist: "*Militem, doncs, germans, amb tot fervor sota les seves* [de Crist] *ordres perfectes. Aquells que són grans no poden subsistir sense els petits, i tampoc els petits sense els grans; en la conjunció de tots és on radica la seva utilitat. Prenem l'exemple del nostre cos: el cap sense els peus no és res, però tampoc no són res els peus sense el cap. I és que els membres més petits del nostre cos són necessaris i útils per al conjunt, i tots col·laboren i s'ordenen de comú acord a la conservació de tot el cos*".

L'església, és la que ofereix una oblació pura al seu Senyor, segons afirma Ireneu: "*També nosaltres hem de fer una oblació a Déu, perquè Ell, que ens ha creat, ens trobi agradables en tot; en paraules pures, en fe sense farses, en esperança ferma, en amor fervent: hem d'oferir a Déu les primícies d'aquelles criatures que són seves. Una oblació així, només l'església la pot oferir pura al seu creador: la hi ofereix amb acció de gràcies d'allò mateix que Ell ha creat*".

Ireneu afirma el mateix referint-se a l'Eucaristia que s'ofereix a l'església: "*L'oblació de l'església que el Senyor va manar oferir per tot el món, és tinguda per sacrifici davant de Déu i li és acceptable, no pas perquè Déu necessiti el nostre sacrifici, sinó perquè qui l'ofereix, és glorificat, ell mateix en allò que ofereix, si el seu do és acceptat*".

Els cristians, pedres vives del temple de Déu

Orígenes fa una esplèndida comparació entre l'edifici de l'església i la comunitat cristiana: "*Vosaltres* [cristians], *com pedres vives deixeu que Déu faci de vosaltres un temple espiritual, un sacerdoci sant, que oferirà víctimes espirituals, acceptables a Déu per Jesucrist... Quines són aquestes pedres col·locades com a fonament? Els apòstols i els profetes. El mateix diu sant Pau: "Formeu un edifici construït sobre el fonament dels apòstols i profetes que té per pedra angular el mateix Jesucrist..." Però, oh tu que m'escoltes, perquè aviat estiguis preparat per a la construcció d'aquest edifici, l'església, perquè siguis com la pedra més propera al fonament, aprèn que també Crist és fonament d'aquest edifici que ara descrivim*".

Els habitants de la casa de Déu i la seva ànima. El colom

Cebrià, bisbe de Cartago, afirma: "*En la casa de Déu, en l'església de Crist, s'habita per la unanimitat i es persevera per la concòrdia i la senzillesa. I per aquesta raó vingué l'Esperit Sant en forma de colom: aquest és un animal senzill i alegre, sense amargor de fel, que no mossega amb malícia ni esgarrapa violentament amb les urpes, sinó que estima l'hospitalitat que els homes li donen, i se sent vinculat a una única morada. Aital és la senzillesa que cal procurar que sigui patent a l'església; aital és la caritat que cal aconseguir: l'amor fratern ha d'imitar el dels coloms, i la mansuetud i la suavitat ser similars a la dels anyells i ovelles. Quin sentit té en un pit cristià la ferocitat del lleó, o la ràbia del gos, el verí mortífer de la serp, o la sagnant crueltat de les feres? Ens n'hem d'alegrar quan aquests se separen de l'església, ja que així les ovelles de Crist no rebran el contagi del seu maligne verí... No pensi ningú que els bons puguin marxar de l'església*".

L'església catòlica. Obediència als bisbes

Ignasi d'Antioquia afirma –així ho diu a la carta als d'Esmirna– que la vertadera església cristiana és l'església universal o catòlica; i per tant no hi ha vertadera església quan una comunitat cristiana es tanca en si mateixa i exclou les altres esglésies. Això es manifesta en la celebració de l'eucaristia: "*Que el poble vagi on aparegui el bisbe. Així com on està Crist, allí està l'església universal* Katholiké".

El propi Ignasi, en la carta a la comunitat de Magnèsia, exposa molt clarament l'autoritat i obediència que cal obsequiar al propi bisbe, com a successor dels apòstols, malgrat que aquest (el de Magnèsia), sigui molt jove: "*... us convé no abusar del fet que el vostre bisbe sigui jove; mireu en ell la virtut de Déu Pare i reteu-li tota reverència. Jo he sabut que els vostres preveres no miren d'eludir la seva joventut, que prou que es veu, ans com a homes prudents en el Senyor, obeeixen el seu bisbe, o més ben dit no l'obeeixen a ell, sinó al Pare de Jesucrist, que és el bisbe que vetlla per tots nosaltres. Aleshores, per l'honor del Déu que ens ha estimat, convé obeir sense cap fingiment. Perquè no és aquest bisbe que*

veiem a qui enganyaríem, sinó que pretendríem esquivar el bisbe invisible. L'afer per consegüent, no és una cosa humana, sinó que afecta Déu, que veu àdhuc tot el que és ocult. Cal que siguem cristians no només de nom, també de fets; perquè entre vosaltres n'hi ha alguns que de paraula reconeixen el seu bisbe, però després actuen només a espatlles d'ell. Crec que uns homes així no poden tenir la consciència neta, ja que no es congreguen vàlidament per al culte diví, tal com ens ha estat manat... Qui obeeix el seu bisbe, no l'obeeix a ell, sinó el Pare de Jesucrist que és el bisbe que vetlla per tots nosaltres".

Res sense el bisbe

La presència dels bisbes a l'església dels cristians és òbvia i abundant en els testimonis que estudiem. Ja hem vist el testimoni de Climent de Roma, que afirma que els bisbes són els successors dels apòstols i que l'Esperit Sant fa emergir bisbes, preveres i diaques al servei dels futurs creients. Ignasi d'Antioquia no sols ens parla dels bisbes en la carta als cristians de Magnèsia, tal com hem aportat exemples en un petit fragment anteriorment, sinó en altres cartes com la dirigida als d'Esmirna: "*Que ningú* —diu— *sense el bisbe faci res del que pertany a l'església. Aquella eucaristia sols pot tenir-se per vàlida si la fa el bisbe o aquell que ha estat autoritzat per ell... No és lícit celebrar el baptisme o l'eucaristia sense el bisbe. El que ell aprovi serà també agradable a Déu... El que el bisbe honora és honrat per Déu. El qui fa quelcom ocult del bisbe, ret culte al diable. Cal que vosaltres conveniu* (coincidiu) *amb el pensament del vostre bisbe... que ningú us enganyi; qui no està dintre l'àmbit de l'altar es priva del pa de Déu. Perquè si l'oració d'un o dos té tanta força, major serà la del bisbe amb tota l'església... Fem tot el possible per no enfrontar-nos al bisbe, de manera que si estem amb ell estem units a Déu... Cal mirar el bisbe com el mateix Senyor... Que no hi hagi res entre vosaltres que us pugui dividir, sinó formeu tots una unitat amb el bisbe i amb qui us presideix. Així com el Senyor no féu res sense el Pare, sent una mateixa cosa amb Ell, tampoc vosaltres feu res sense els bisbes i els preveres*".

"L'església sempre ha estat establerta sobre els bisbes"

No menys clara és la doctrina de Cebrià referent a la doctrina sobre la gestió de les comunitats cristianes que ja en el segle III era ben palesa. Diu: "...*Al llarg dels temps es van succeint els bisbes i l'administració de l'església, de sort que aquesta sempre està establerta sobre els bisbes, i tot acte de l'església és dirigit per aquests prepòsits. Estant això fundat en la llei divina, em meravella que alguns, amb audàcia temerària, hagin intentat escriure'm presentant la seva carta en nom de l'església, essent així que l'església està constituïda pel bisbe, clergat i tots els fidels*".

Els preveres són els col·laboradors dels bisbes. Els diaques

Els preveres, o el seu col·legi, apareixen clarament en els documents que estem estudiant. És una figura que ja a mitjan segle II es diferencia dels bisbes. També hi ha una constant: els preveres són col·laboradors dels bisbes. No poden actuar a part d'ells. Recordem els fragments d'Ignasi d'Antioquia: "*El bisbe té el lloc de Déu, i els preveres tenen el lloc del col·legi dels apòstols, i dels diaques, per mi dolcíssims, que tenen confiats al servei de Jesucrist. Cal coincidir amb el pensament del vostre bisbe com ja ho feren els de l'església d'Esmirna, perquè en efecte el vostre col·legi de preveres, digne d'aquest nom i digne de Déu, està amb el vostre bisbe en una harmonia comparable a la de les cordes de la cítara; la vostra concòrdia i la vostra unísona caritat eleven així un himne a Crist.*

Formeu tots una unitat amb el bisbe i amb tots els qui us presideixen. Així com el Senyor no féu res sense el bisbe, tampoc heu d'actuar sense els qui us presideixen. Així, com el Senyor, no féu res sense el Pare, sent una mateixa cosa amb Ell, així tampoc vosaltres no feu res sense el bisbe i sense els preveres".

També Climent romà parla de la unitat entre els preveres, bisbes i diaques, als quals els fidels cal que obeeixin, i demana que no es faci una església separada d'ells. Policarp també ens parla del presbiterat com una institució fortament vinculada amb el bisbe. Així la seva carta està encapçalada amb la frase "*Policarp i els preveres que estan amb ell a l'església de Déu, que habita com a forastera a Filipos*".

Des de principis del segle II els preveres ja tenen unes atribucions ben concretes. En molts d'altres testimonis d'autors que hem estudiat, és constant trobar els preveres sempre al costat del bisbe. I el mateix caldrà dir dels diaques. Sant Ignasi ens diu: "*Els diaques, per mi dolcíssims, tenen confiats el servei de Jesucrist*".

També Policarp i la majoria d'autors estudiats ens parlen dels **diaques**. Aquests tenen com a funció el "servei de Jesucrist": en concret la primera evangelització de zones on encara no ha arribat l'Evangeli. Són el que llegeixen l'Evangeli i escriptures i en fan els pertinents comentaris o homilies. També es dediquen a administrar la beneficència o caritat als pobres, orfes i vídues. No són, per tant, com uns sagristans majors, sinó molt més, són els pioners de l'Evangeli i per part d'Ignasi col·laboradors "dolcíssims".

En el mateix nivell que els diaques es troben les **diaconesses**, per tant, participants de l'orde sagrat. Òbviament que administraven o ajudaven a administrar el baptisme de les dones, però també tenien un paper molt important en l'església primitiva, tal i com ens consta en la carta que Plini envià a Trajà. El governador de Bitínia (Plini) va voler saber què eren els cristians rebent la declaració de dues "ministras", o sigui que portaven la gestió de l'església primitiva, almenys a Bitínia. L'existència indiscutible de les diaconesses és molt important, car pot obrir una porta del "ministeri eclesial" a les dones dins el si de l'Església. El papa beat Joan Pau II afirmà que les dones no poden ser sacerdots perquè en l'Església mai hi havia hagut una tradició que la recolzés; tanmateix, cal dir que en l'orde diaconal sí que existien aquestes "ministres" o diaconesses.

La presència de Pere i dels seus successors en l'església

En el primer capítol hem exposat l'expansió de l'Evangeli en les diverses regions del món romà, gràcies als apòstols. El tema de la successió apostòlica en diverses diòcesis, és apassionant i a la vegada intricat, car hi ha molts testimonis, alguns dels quals procedeixen de llegendes no demostrables i que no es donen fins l'època medieval. Però la presència de sant Pere a Roma és comprovable també per Climent romà, Pàpies, Ireneu, cànon Muratorià, Dionís de Corint, Cebrià, i posteriorment pels papes Innocenci I (any 416) i Lleó I (440-461), i molts d'altres Sants Pares. De tots aquests testimonis escollim el de Cebrià: "*Uns heretges i cismàtics que han donat (ordenat) un fals bisbe* —creació dels heretges—. *Ells han tingut l'audàcia de fer-se a la vela —navegar— i de portar cartes de part dels cismàtics i profans a la càtedra de Pere, a l'església "principal" de la qual sorgí la unitat del sacerdoci; i ni tan sols pensaren que aquells són els mateixos romans, la fe dels quals l'Apòstol lloà, quan els predicà, al qui no deuria tenir accés la perfídia. Per què anaren, doncs, a Roma a anunciar que havia estat creat un pseudo-bisbe contra els bisbes?*". És ben cert que Cebrià considera inoportuna aquesta concreta apel·lació a Roma, ja que diu que: "*Fou establert per tots nosaltres que és cosa raonable i justa que la causa de cadascun, es tracti allí on es comet el crim, i que cadascun dels pastors tingui adscrita una porció del seu ramat, que cadascun ha de regir i governar tot donant compte dels seus actes al Senyor*". Tanmateix, en el text de sant Cebrià consta que la càtedra de Pere és la de l'església principal de la que sorgí la unitat del sacerdoci. A una mateixa conclusió arribaríem si estudiéssim la intervenció de Climent romà a l'església de Corint.

Les escriptures dels cristians

Quines són les sagrades escriptures dels cristians?

Els llibres inspirats i reconeguts com a tals per l'església van tenir en llur origen una interessant evolució: primerament els fets o les paraules foren transmesos oralment, després aquests fets o paraules foren recitats oficialment i per últim es van fixar definitivament en els escrits que denominem Sagrades Escriptures. En les comunitats cristianes de l'època dels apòstols es predicava oralment el que en direm *Nou Testament*. L'església representava la tradició vivent i l'òrgan de transmissió d'aquest missatge oral sota l'acció de l'Esperit Sant, tot i que de mica en mica s'intenta posar per escrit tota aquesta tradició oral, sempre amb el guiatge i autoria principal de l'Esperit Sant.

Repetir les paraules i fets de Jesús i dels Apòstols

En els orígens de l'església sembla que domina la preocupació de repetir exactament les mateixes paraules de Jesús; d'aquí neixen els llibres dels evangelis del *Nou Testament*, així com les cartes de sant Pau i d'altres apòstols que foren transmeses i copiades entre les esglésies primitives. Que aquests llibres ja existien a principis del segle II, es pot demostrar gràcies a les obres literàries d'autors que paral·lelament a les Escriptures Sagrades, en feien

comentaris o exegesis. Per exemple sabem que Pàpies (a. 65-130) escriví cinc llibres *d'Explicacions dels dits del Senyor* que són considerats com la primera obra d'exegesi dels evangelis. Així diu textualment: "*Jo vaig aprendre molt bé dels ancians i vaig gravar ben bé en la meva memòria... els manaments que foren donats pel Senyor a la nostra fe... Jo preguntava sempre què és el que havien dit Andreu, Pere, Felip, Tomàs, Jaume, Joan, Mateu o qualsevol altre deixeble del Senyor, o què és el que diuen Ariston i Joan el prevere, deixebles del Senyor. Marc fou intèrpret de Pere i escriví amb fidelitat, encara que desordenadament, el que acostumava a interpretar, que eren els dits i fets del Senyor. Ell mateix no els havia sentit del Senyor, ni havia estat el seu deixeble; tanmateix, més endavant havia estat deixeble de Pere, el qual donava llurs instruccions segons les necessitats, però sense pretensió de composar un conjunt ordenat de sentències* (o frases) *del Senyor... Quant a Mateu, ordenà en hebreu les sentències del Senyor i les interpretà segons la seva capacitat*".

És un fragment de gran interès no sols per als exegetes dels evangelis sinó també per als historiadors de la història de l'església primitiva. Pel mateix fragment podem arribar a la conclusió hipotètica de que aquest Joan prevere era Joan evangelista, l'apòstol del Senyor —que afirma que era ancià— i que encara vivia en temps de Pàpies. També ens sorprenen els detalls que ens dóna sobre Marc, del que diu que era un xic desordenat, i de Mateu, coneixedor de l'hebreu. Aquest fragment és, doncs, una peça-testimoni de notable interès històric.

L'Antic i el Nou Testament

En la carta que durant els segles III i IV alguns atribuïen a sant Bernabé, company de sant Pau, hi ha una comparació entre l'Antic i el Nou Testament. És evident que l'autor anònim d'aquesta carta de l'any 130 es mostra molt negatiu amb les institucions dels jueus i només dóna, amb la seva interpretació, un valor al·legòric a l'Antic Testament. Diu textualment: "*El nostre Pare no vol que caminem esgarriadament com els hebreus quan cerquem la manera d'atansar-nos a Ell... El Senyor va invalidar tots els sacrificis antics, perquè la nova llei de Nostre Senyor Jesucrist, que no està sotmesa al jou de cap necessitat, tingui una ofrena no feta per mà d'home*".

Malgrat les anteriors expressions, el pseudo-Bernabé admet l'Antic Testament com una profecia referida a Jesucrist. Afirma: "*Els profetes posseïen la gràcia de Jesucrist i en vista a Ell profetitzaren... Sí, l'Escriptura (Antic Testament) ens diu a nosaltres el mateix que Déu va dir al seu Fill: fem l'home a imatge nostra...*".

Les cites del Nou Testament dels Sants Pares

L'anterior postura, contrària als hebreus, no era compartida per la majoria dels cristians, ni molt menys. Notem també que, en tots els testimonis que estudiem, s'observa una gran admiració vers l'Antic Testament, així com vers el recent format Nou Testament. Ambdós blocs es consideren llibres inspirats i paraula de Déu indiscutible, i que cal seguir sempre si un vol ser cristià. Climent romà cita constantment l'Antic Testament amb gran reverència i veneració, però també fa insistents referències al Nou Testament amb el mateix respecte i honor. Gràcies a aquestes últimes es poden entreveure alguns fragments dels evangelis i això ajuda molt a provar l'autenticitat i àdhuc l'exegesi dels llibres canònics. Un segle després, l'homònim Climent d'Alexandria, gran pedagog, en el seu tractat *Stromata*, té unes frases molt interessants referents a la relació existent entre la Sagrada Escriptura, la gnosi i la tradició, així com a la profunditat de la mateixa Sagrada Escriptura, en la qual inclou els evangelis i les cartes de sant Pau. Diu: "*...de fet, als qui són adults en la fe, sí que els ensenyem una saviesa amagada en el designi de Déu... Com diu l'Escriptura "cap ull no ha vist mai, ni cap orella ha sentit" ni el cor de l'home somia allò que Déu té preparat per als qui l'estimen. A nosaltres, però, Déu ens ho ha revelat per mitjà de l'Esperit (per les Escriptures)... Ara bé, l'Apòstol, per contraposar la fe comuna a la perfecció del coneixement, de vegades anomena a aquella "fonament". Que cadascú miri bé com construeix; això és el que el coneixement edifica sobre la base de la fe en Jesucrist... Sabem bé que el Salvador no diu res d'una manera purament humana, sinó que ensenya als seus deixebles totes les coses amb una saviesa divina i plena de misteris, per la qual cosa no hem d'escoltar les seves paraules amb una oïda carnal, sinó que, amb un religiós estudi i intel·ligència, hem d'intentar trobar i comprendre'n el sentit amagat... El que té més importància per al fi mateix de la nostra salvació està com protegit per l'embolcall del sentit més profund, meravellós i celestial, i no convé rebre'l a les nostres oïdes de qualsevol manera, sinó que cal penetrar-lo amb la ment fins al mateix esperit del Salvador i fins al secret de la seva ment... Crist és el logos, revelador, il·luminador, i el nostre gran pedagog que ens explica les escriptures*".

Les Escriptures són la veu de Déu

El prevere Orígenes, deixeble de Climent d'Alexandria, té un elevat concepte de la Sagrada Escriptura. Afirma que és la mateixa veu de Déu. Caldrà beure sempre dels pous profunds de les Escriptures. Diu: "*El poble mor de set, tot i tenir a mà les Escriptures, mentre Isaac* —Jesucrist és el nou Isaac— *no ve per obrir-les i treure-les del pou... Ell és qui obre els pous, qui ens ensenya el lloc en el que cal cercar Déu, que és el nostre cor... El nostre Isaac* —Jesús— *ha tornat a cavar el pou al nostre cor, i ha fet brollar en ell fonts d'aigua viva... Així doncs, avui mateix, si m'escolteu amb fe, el nou Isaac realitzarà la seva obra en vosaltres, purificarà el vostre cor i us obrirà als misteris de l'Escriptura fent-vos creure en la intel·ligència de la mateixa... La Paraula de Déu és a prop vostre; millor, és dins vostre, i treu la terra de l'ànima de cadascun per fer saltar en ella l'aigua viva... Supliquem al nou Isaac, ajudem-lo a cavar, estudiem les Escriptures: cavem tan profundament que l'aigua del nostre pou pugui ser suficient per abeurar tots els ramats...*".

Testimonis oculars contemporanis a Jesús

Podríem aportar, en aquest petit resum que només intenta conèixer el pensament cristià anterior al 313, altres notícies sobre les Escriptures i sobre els seus autors. Ja ens hem referit a Pàpies, que ens dóna informació sobre Pere, Marc, Mateu i Joan. D'aquest últim tenim un fragment a l'obra d'Ireneu, deixeble de Policarp, que ens diu: "*Essent jo* (Ireneu) *nen, vaig conviure amb Policarp a l'Àsia Menor... Aquest explicava com havia conviscut amb Joan i amb els qui havien vist el Senyor. Deia que recordava molt bé les seves paraules i explicava el que els havia sentit dir, referent al Senyor, als seus miracles i les seves ensenyances. Havia rebut totes aquestes coses dels qui havien estat testimonis oculars del Verb de la vida, i Policarp ho explicava tot en consonància amb les Escriptures... Ell havia rebut dels apòstols la veritat única, idèntica a la transmesa en la tradició de l'església*".

L'última frase sintetitza el gran valor i interès que els cristians professaven per la Sagrada Escriptura (Antic i Nou Testament), i també per la Tradició, idèntica a les Escriptures. Per a nosaltres, cristians del segle XXI, produeix una grandíssima satisfacció observar que les Escriptures d'aquells homes i dones dels primers segles del cristianisme, són les mateixes en les que nosaltres volem aprofundir per pouar l'aigua viva que és la Paraula de Déu. Els mateixos sentiments i les mateixes Escriptures. Déu ens ha parlat! Estem d'enhorabona! Llegim les Escriptures! Seguim i estimem Jesucrist, el *Logos* diví! La seva fe és la nostra!

Es cristians preguen

Entonaven himnes a glòria de Jesús-Déu

Els cristians pregaven. L'oració és per a ells un manament del Senyor, però especialment l'aliment de l'ànima. Sobre aquesta pràctica hi ha moltíssims testimonis. Recordem la tan significativa carta de Plini el Jove a l'emperador (Trajà), en la qual diu que havent agafat per la força dues ministres o diaconesses de l'església de Bitínia, després de diversos turments, aquestes li explicaren què feien els cristians quan es reunien durant l'albada de cada diumenge; digueren que commemoraven la resurrecció del Senyor Jesucrist. En aquestes reunions s'entonaven himnes, alternant dos grups entre els cristians assistents, dirigits (aquests himnes) al propi Jesucrist com a Déu i salvador.

El Parenostre

Evidentment en els primers anys de l'església no es van produir canvis essencials en la manera externa de pregar dels jueus des dels temps de Jesucrist. Tanmateix, a causa de la seva resurrecció s'hi introdueix la pregària directa a Jesucrist com a vertader Déu i home, recordant i celebrant la seva mort i resurrecció. És també evident que s'afegeix com a pregària dels cristians l'oració del Parenostre que Jesucrist ensenyà. Per exemple, Orígenes confeccionà tot un llibre explicant el Parenostre.

Pregar de genolls

Tertul·lià explica alguns detalls de l'oració dels cristians primitius: "*Quant a pregar de genolls a terra, hi ha varietat en l'oració per part d'alguns —no gaires, tanmateix— que no s'agenollen en dissabte (durant l'eucaristia), divergència que*

es nota sobretot d'una església a l'altra. El Senyor els donarà la seva gràcia a fi que deixin aquest costum o el practiquin sense escàndol dels germans. Pel que nosaltres hem après, no hem d'agenollar-nos els diumenges, i fins i tot hem d'evitar qualsevol treball, ajornant els negocis i afers... Ens abstindrem d'agenollar-nos durant el temps Pasqual... Per altra banda, un dia qualsevol, qui deixarà d'agenollar-se davant de Déu, almenys en la primera oració amb què comença la jornada? Els dies d'Statio i de dejuni cap oració no s'ha d'adreçar a Déu sense agenollar-se; cal fer signes d'humilitat... Quant al temps d'oració no hi ha res prescrit, llevat que cal pregar en tot lloc i tot moment... Tanmateix, cal que es marquin els moments d'oracions del dia: tertia, sexta *i* nona, *i els que trobem com a més acostumats a les Escriptures*".

Pregar en tot lloc i moment. Diumenge. Statio

Del text suara transcrit podem deduir que els dies més adequats per a l'oració dels cristians són el dissabte, a la nit, i el diumenge, malgrat que "*cal pregar en tot lloc i moment*". En temps de Tertul·lià, que va viure entre els anys 160 i 240, podem deduir que l'oració dels cristians ja es va independitzar totalment de la pràctica de l'oració dels seguidors del judaisme. Fins i tot ja es comença a parlar d'alguns recintes apropiats per aquesta activitat que no eren exclusivament l'eucaristia, i es parla de les oracions durant tres moments que representen fites del dia: *tertia*, *sexta* i *nona*. També ens diu que hi ha dies de dejuni i penitència en els quals es feia l'*Statio*. Per últim, hi ha el temps pasqual, que cal celebrar-lo amb tota solemnitat i alegria, i en el qual l'oració no es farà de genolls.

El sacrifici de Jesucrist

També observem que es sublima l'oració i no es volen continuar els sacrificis de l'Antic Testament. Ireneu afirma: "*Déu no vol sacrificis ni holocausts; el que vol és fe, obediència i justícia que salvin els homes. L'únic sacrifici agradable a Déu és el de Jesucrist*".

Orígenes fa la comparació entre el sacrifici d'Abraham i el de Jesucrist. Diu: "*Llavors Abraham alçà els ulls i veié un moltó agafat per les banyes a una bardissa. Abans he dit que Isaac era figura de Crist, però aquest moltó també em sembla figura de Crist. Considerem atentament com Isaac, que no fou degollat, i el moltó, que ho fou, són figura —cadascun de diferent manera— de Crist. Crist és la Paraula de Déu però la Paraula es va fer carn, va patir i sofrí la mort en la carn*".

Les eucaristies i els àgapes dels cristians

Ja hem esmentat anteriorment —en l'apartat intitulat *Què fan els cristians?*— un fragment de Tertul·lià en el qual explica en què consisteixen les reunions —eucaristies i àgapes— dels cristians primitius. Efectivament són molt freqüents els testimonis segons els quals els cristians es reunien per a celebrar l'Eucaristia. També el gran màrtir sant Justí ens explica què fan els cristians en reunir-se per a celebrar-la. Ens diu que primer reciten unes oracions, i segueixen les següents parts: lectura de la Sagrada Escriptura; homilia del bisbe o president de l'Assemblea; oració en comú per a tots els homes; presentació de les ofrenes: pa i vi mesclat amb aigua; consagració mitjançant les paraules de Jesucrist, a les que els assistents responien "amén" en senyal d'adhesió; comunió del president de l'assemblea i distribució de la mateixa per part dels diaques a tots els assistents.

L'anàfora

Si són admirables aquests trets fonamentals de la celebració de l'Eucaristia en el segle II, ho és encara més el testimoni de sant Hipòlit romà (antipapa 217-235) que va tenir l'encert de fer-nos arribar la mateixa oració de l'anomenada anàfora (o part central de la Santa Missa). Diu així:

"*Els diaques li presenten l'ofrena i ell, el bisbe, imposant les mans sobre aquesta, davant de tot el col·legi de sacerdots, diu la següent oració:*

El Senyor sigui amb vosaltres. Contesten tots: I amb teu Esperit.

Amunt els cors. Els tenim posats en el Senyor.

Donem gràcies al Senyor. És digne i just.

El bisbe continua:

Jesucrist, a qui heu enviat en aquests darrers temps com a Salvador, Redemptor i Missatger de la vostra voluntat; Ell que és el vostre Verb inseparable, a través del qual heu creat tot, i en el que reposeu les vostres complaences; Ell, a qui heu enviat del cel al si d'una verge i que havent estat concebut, s'ha encarnat i s'ha manifestat com el vostre Fill, nascut de l'Esperit Sant i de la Verge; Ell, que ha acomplert la vostra voluntat i que per adquirir-vos un poble sant, ha estès els seus braços mentre sofria per a alliberar dels sofriments a tots els qui creuen en vós.

Mentre voluntàriament es lliurava al sofriment, per a destruir la mort i trencar les cadenes del diable, per a dominar l'infern, il·luminar els justos, establir el Testament, i manifestar la seva resurrecció, havent pres pa i donant gràcies, digué: preneu i mengeu, aquest és el meu cos, crebantat per vosaltres. Igualment, prengué el calze dient: aquesta és la meva sang, vessada per vosaltres. Quan feu això, feu-ho en memòria meva".

Recordant, doncs, la seva mort i resurrecció, us oferim el pa i el vi, donant-vos gràcies per haver-nos jutjat dignes d'ésser a la vostra presència i de servir-vos. I us demanem que envieu el vostre Esperit Sant sobre aquesta ofrena de la santa església. Congregueu a tots els sants que la reben, i concediu-los emplenar-se de l'Esperit Sant per enfortir la seva fe en la veritat, a fi que us alabin i glorifiquin pel vostre Fill Jesucrist, per qui teniu la glòria i l'honor. Glòria al Pare i al Fill, amb l'Esperit Sant, en la vostra santa església, ara i pels segles dels segles. Amén".

"Feu això que és el meu memorial"

Sant Justí afirma: "*Aquest àpat s'anomena entre nosaltres eucaristia i a ningú li és lícit de participar-hi si no creu com a vertaders els ensenyaments (cristians) i si no s'ha rentat en el bany del perdó dels pecats i de la regeneració, vivint d'acord amb el que Crist ens ensenya. Perquè això no ho prenem com a pa comú ni com a beguda ordinària, sinó perquè Nostre Salvador Jesucrist encarnat per virtut del Verb de Déu, tingué carn i sang per a la nostra salvació. Així se'ns ha ensenyat que en virtut de l'oració del Verb que procedeix de Déu, l'aliment sobre el qual fou pronunciada l'acció de gràcies (eucaristia) és el cos i la sang d'aquell Jesús encarnat. I en efecte, els apòstols en els records que escriviren, que s'anomenen Evangelis, ens transmeten que així els fou encomanat; quan Jesús prengué el pa, donà gràcies i digué feu això que és el meu memorial*".

També podríem presentar les referències a l'Eucaristia d'Ignasi d'Antioquia. Aquest sant ens diu que se celebra en un altar i en un calze, o que tant l'altar com el calze són un, així ho és Jesucrist. També l'Eucaristia és comú al mateix Jesucrist, i cal celebrar-la sota l'obediència i autoritat del bisbe.

El pa i el vi eucarístics

Respecte a aquest tema, Cebrià (a. 250) fa unes advertències ben concretes, gràcies a les quals ens exposa la creença dels cristians a l'Eucaristia. Diu: "*Alguns, per ignorància o per inadvertència, en consagrar el calze del Senyor i administrar-lo al poble, no fan el que Jesucrist Senyor i Déu nostre, autor i mestre d'aquest sacrifici, féu i ens ensenyà a fer... En oferir el calze ha de guardar-se la tradició del Senyor... El calze s'ofereix en la seva commemoració amb una barreja de vi i aigua. No pot creure's que està en el calze la sang de Crist amb la qual hem estat redimits i vivificats, si no hi ha en el calze el vi pel que es manifesta la sang de Crist. Cal oferir pa i vi*". No es pot celebrar sols amb aigua.

L'Eucaristia, doncs, com ja hem comprovat, és un fet obvi en el relat històric i evidentment se celebrava ja en els primers temps del cristianisme. En època dels apòstols se celebrava per la tarda amb un menjar de germanor (àgape) en record del darrer sopar del Senyor. Però ja sant Pau hagué de corregir alguns abusos en aquests àgapes (*1Cor* 9, 20).

Pa àzim i dues espècies

En prohibir l'emperador Trajà les "etèries" (reunions nocturnes), els cristians celebraren l'Eucaristia pel matí, separant-la del menjar de germanor, que a poc a poc (l'àgape) va esdevenir una espècie d'ajut de beneficència per als pobres. Però els àgapes anaren desapareixent definitivament durant el segle IV.

L'Eucaristia es podia celebrar amb pa àzim o fermentat. Els fidels rebien la comunió amb les dues espècies: pa i vi. Als nens infants —àdhuc de pocs dies— se'ls podia donar algunes gotes de vi consagrat. Quan era portada als

malalts i/o a llurs cases, només se'ls lliurava el pa consagrat. El pa eucarístic, com és obvi, el rebien a la mà. El dejuni eucarístic (hores abans de rebre la comunió) ja ve esmentat per Tertul·lià.

Referent a l'Eucaristia, existia la denominada "llei de l'arcà". Les notícies de què els cristians menjaven la carn i bevien la sang eren mal interpretades pels pagans. Sembla ser que en l'església primitiva, els ensenyaments referents a l'Eucaristia s'impartien als fidels després del baptisme. Els Pares diuen que els no iniciats no poden comprendre aquest gran misteri que prové del mateix Jesucrist.

El cant fou sempre part integrant de la missa. El papa Silvestre (314-335) instituí a Roma la primera *Schola Cantorum*. Fins Gregori Magne (590-604) no existí, però, uniformitat en el cant eclesiàstic (cant gregorià).

Pel que fa a vestits litúrgics, al principi no existien els ornaments. A partir del segle IV, els vestits emprats durant la celebració de l'Eucaristia ja s'excloïen de l'ús ordinari. Posteriorment, aquests vestits comuns, quan s'introduïren noves modes en el vestir dels romans, esdevingueren ornaments litúrgics.

Dia del Senyor. Festes cristianes

Els cristians solemnitzaren el primer dia de la setmana en memòria de la Resurrecció del Senyor: "Dia del Senyor". S'abstenien de fer treballs servils (dits també manuals) i –com diríem avui– oïen missa.

L'església acceptà, des d'un principi, les dues festes principals del judaisme, però interpretant-les en sentit cristià. Aquestes són el *Pentecosta*, vinguda de l'Esperit Sant, i *Pasqua*, commemoració de la resurrecció del Senyor.

A partir del segle II s'introduí a l'església d'Orient la festa de l'*Epifania*, en la que es commemorava el baptisme de Crist i el miracle de Cannà; aquesta festa passà a l'església occidental en el segle IV. La festa de la *Nativitat* és d'origen occidental; així com l'Epifania és el Nadal oriental. A Hispània se celebrava des de principis del segle IV la festa de l'*Ascensió*.

La Pasqua

La data de la celebració de la Pasqua no era uniforme a tota l'església. Les esglésies d'Orient la celebraven un dia fixat: el catorze de Nisan (*Quatordecimanos*). L'església llatina —i algunes regions de l'Orient— la celebraven el diumenge següent a la primera lluna després de l'equinocci de primavera. Sant Policarp d'Esmirna havia vingut ja a Roma per tractar aquesta qüestió amb el papa Anicet (a. 150). No arribaren a un acord, però cadascun pogué seguir en pau amb el seu costum. Tanmateix l'enfrontament sorgeix quan el papa Víctor volgué que totes les esglésies s'acomodessin al costum romà. Cap a l'any 190 el papa ordenà la celebració de concilis a tota l'església: Roma, Gàl·lies, Ponto, Àsia Menor, Palestina, etc. Tots coincidiren en què la Pasqua s'havia de celebrar el diumenge, a excepció de les esglésies d'Àsia Menor, liderades per Efes, que decidiren continuar amb el costum de celebrar-la el dia 14 de Nisan. El papa Víctor els comminà a uniformar el costum universal, sota pena d'excomunicació. La intervenció de sant Ireneu dissuadí el papa Víctor de prendre aquesta decisió, per considerar-la massa dràstica.

El concili d'Arles (a. 314) i el concili de Nicea (a. 325) aconseguiren definitivament que tota l'església es conformés amb el costum romà. I s'encarregà a l'església d'Alexandria l'establiment de la "Taula pasqual" per a cada any.

Culte als màrtirs

A mitjan segle II es començà a formar el "Calendari dels sants". Inicialment cada església commemorava solament l'aniversari dels màrtirs propis. Posteriorment s'introduïren en el calendari de cada església els màrtirs principals de la resta de la cristiandat. Sant Martí de Tours (difunt el 401) fou el primer sant "confessor no màrtir" proclamat per unanimitat per les seves esglésies.

Oració oficial

En l'oració oficial de l'església es distingien tres temps reconeguts oficialment per a l'oració: *tercia*, *sexta*, i *nona*. Hipòlit romà esmenta també l'oració de mitja nit: "*Quan reposa tota la creació i els justos lloen al Creador*"; i l'oració de l'hora del cant del gall: "*Quan els jueus renegaren de Jesús*".

Dejuni i almoina

Referent al dejuni, la *Didakhé* parla d'un per al dimecres i un altre pel divendres; a Roma es dejunava també el dissabte. Sant Ireneu parla d'un dejuni preparatori per a la Pasqua, però el primer document que esmenta el dejuni de quaranta dies (quaresma) és el cànon cinquè del concili de Nicea (a. 325). El dejuni durava només fins a les tres.

L'almoina es considera superior a l'oració i el dejuni. Sant Cebrià, que escriví una obra sobre l'almoina, la considera com el mitjà per a alliberar-se de les "cadenes de la cobdícia", com a "rescat dels pecats" i com a "dret al regne dels cels".

Els cristians es bategen i reben el perdó

Els efectes del baptisme

L'admissió a l'església es fa pel baptisme. Els apòstols, seguint el precepte del Senyor, l'administraven immediatament després que els convertits fessin una professió de fe en Jesucrist. En els testimonis documentals que hem aportat des de Climent romà (a. 88-97) fins al concili de Nicea (325), són constants les referències al baptisme; com a una *nova il·luminació*, un *perdó dels pecats* i un *nou naixement*, necessari per a la resta dels sagraments i per a la *integració a l'església*.

Un dels testimonis més notables, més explícits i més primitius el trobem en Justí, màrtir del 165. Sant Justí exposa com els catecúmens es preparen per rebre el baptisme. Primer cal manifestar la creença en Crist i la Trinitat. Es preparen amb dejunis i pregàries, demanant perdó dels pecats. En concret, Justí afirma: "*Ara us explicaré com nosaltres* [els cristians], *renovats per Crist, ens hem consagrat a Déu... Els conduïm a un lloc on hi hagi aigua i allà són regenerats, tal com ho fórem nosaltres. Perquè aleshores reben el baptisme d'aigua en nom del Senyor Déu, Pare de l'univers, en el de Nostre Salvador Jesucrist i en el de l'Esperit Sant. Crist va dir: 'Ningú no podrà entrar al Regne de Déu sense haver nascut de nou'. I és ben clara la impossibilitat de que ja nascuts retornin al ventre de les seves mares. S'han de deslliurar dels seus pecats els qui pecaren i volen fer penitència... La raó de tal cerimònia, l'hem apresa dels apòstols... Així esdevenim fills elegits i aconseguim en l'aigua la remissió dels pecats que haguéssim comès... Aquest lavatori és anomenat 'il·luminació' perquè la ment dels qui aprenen aquestes coses s'il·lumina. I el qui és il·luminat, és rentat en el nom de l'Esperit Sant, que ja havia anunciat amb anticipació, per mitjà dels profetes, tot el referent a Jesús*".

A principis del segle II Ignasi d'Antioquia, el gran màrtir, amb tota naturalitat ens parla del baptisme dels cristians, emprant frases indirectes que suposen un coneixement per part dels qui reben les cartes d'Ignasi. En elles s'exposa el contingut d'aquesta pràctica, la del sagrament del baptisme. Afirma: "*Jesucrist, Nostre Senyor, fou concebut en el si de Maria segons el designi de Déu... Nasqué i fou batejat perquè així l'aigua* (del baptisme) *fos purificada amb la passió... No és lícit celebrar el baptisme o l'Eucaristia sense el bisbe*".

Sermons d'Hipòlit i d'Orígenes sobre el baptisme

Hipòlit romà, de principis del segle III, té un sermó sobre el baptisme. Diu: "*Jesús anà fins on era Joan i fou batejat per ell... El qui és omnipresent, el qui està en acte a tot arreu, el qui ni els àngels poden entendre ni els homes veure, s'adreça vers el baptisme perquè vol... Us prego que poseu en tensió les vostres intel·ligències, aguditzeu-les, perquè vull córrer cap a la deu de la vida, contemplar la font d'on ragen els nostres remeis... Aleshores, si l'home s'ha tornat immortal* (pel baptisme) *serà àdhuc un déu. Però si es torna un déu per l'aigua i l'Esperit Sant, la regeneració del lavatori el transforma per després de la resurrecció d'entre els morts, en cohereus amb Crist... El qui davalla amb fe fins aquest lavatori de regeneració renuncia al malvat, i s'uneix a Crist; nega l'enemic i confessa que Crist és Déu. Es despulla de l'esclavitud i es revesteix de la filiació divina, surt del baptisme resplendent com el sol, refulgent amb els raigs de la justícia i, retorna fet ja fill de Déu i cohereu amb Crist*".

Orígenes, en una homilia, explica la comparació entre el pas del Jordà i el bateig dels cristians: "*...No t'admiris si aquests fets* (el pas del Jordà) *succeïts en el poble d'abans, es refereixen a tu, oh cristià, que pel sagrament del baptisme has traspassat els corrents del Jordà... En tu* (cristià) *s'acompleix tot, per bé que místicament... Quan t'has agregat al nombre de catecúmens i has començat a obeir els preceptes de l'església, has passat el Mar Roig, i situat en les estacions del desert...*

En la suposició que hagis arribat a la font mística del baptisme, entraràs a la terra promesa, en la qual t'acull Jesús, que succeeix Moisès i es converteix per a tu en guia del teu nou camí".

De tots els testimonis documentals que hem presentat, qui parla més extensament del baptisme és Tertul·lià. Els epígrafs en què es pot dividir el llarg fragment són ja de per si mateixos significatius: *L'aigua en la creació primera i segona*; *L'aigua i l'esperit*; *El baptisme cristià*; *Necessitat del baptisme*; *El baptisme dels heretges*; *El baptisme de sang i el ministre del baptisme*.

El baptisme de nens i el ministre del sagrament

Fins al segle II, sembla que el baptisme —com a pauta general— solament era administrat als adults, malgrat que es troba la pràctica de batejar infants en moltes esglésies i en els ensenyaments d'Ireneu (a. 180) i Orígenes (a. 230) se'ns diu que batejar els nens és de tradició apostòlica. El concili de Cartago (a. 250) condemna als que afirmen que cal diferir el baptisme als infants.

El baptisme podia ser administrat per qualsevol cristià, però generalment el bisbe era qui l'administrava. Normalment es batejava per immersió, encara que ja trobem casos per infusió o per aspersió. Pràctica, aquesta última, considerada abusiva, però que sols es practicava quan eren una multitud els que es volien batejar; recordem, per exemple, el baptisme o conversió dels pobles gots, i calia que força aigua caigués sobre cadascun dels batejats. No es considerava batejat qui sols rebia unes poques gotes d'aigua.

El catecumenat

El catecumenat era el temps destinat a la preparació dels neòfits per al baptisme. Sembla ser que ja sant Pau s'inclinava per algun moment determinat per l'administració del baptisme (*1Cor* 1, 144); però el catecumenat no va rebre una forma fixa fins al segle III. Durava de dos a tres anys, però podia ser abreujat si el candidat estava suficientment preparat. Els catecúmens es dividien en dues classes: *audientes* (oients) i *competentes*. Els oients eren instruïts durant dos anys per un doctor o catequista, i llur conducta era observada pels diaques o les diaconesses. Als catecúmens se'ls exigia un bon comportament moral, com el que es manava als cristians. Això es veu en un text d'Hipòlit. Si no donaven garanties de comportar-se cristianament, se'ls perllongava el catecumenat per més anys o àdhuc per tota la vida. Alguns romangueren voluntàriament en aquest estat de prova i formació i no reberen el baptisme fins a l'hora de la seva mort o fins contraure una malaltia greu, ja que deien que no podrien suportar la penitència si, com preveien, caiguessin en pecat.

La segona classe de catecúmens era la dels *competents*. En aquest estament ingressaven els destinats a ésser batejats 30 ó 40 dies abans de rebre el sagrament. Era un període de preparació immediata. El baptisme s'administrava amb tota solemnitat sols dues vegades l'any: les vigílies de Pasqua i Pentecosta.

Tertul·lià ens parla d'un padrí i una padrina, que responien davant del bisbe de les intencions del candidat al baptisme.

Quan un catecumen sofria el martiri, la seva mort era considerada com un baptisme: anomenat "baptisme de sang".

El sagrament de la confirmació s'administrava tot seguit al del baptisme. En l'església llatina, únicament el bisbe el podia administrar; però en l'oriental també els sacerdots ho podien fer. El ritus s'integrava en les uncions del baptisme.

Baptisme dels heretges

Quan començaren a pul·lular les heretgies, succeí sovint que els heretges batejats en llur secta demanaren l'admissió en l'església catòlica. Aleshores sorgí la qüestió de la validesa del baptisme administrat pels heretges. Tertul·lià, a principis del segle III, negava la validesa del baptisme dels heretges. Alguns concilis —Cartago (a. 220), Sinnada (a. 230) i Iconi (a. 230)— decidiren que calia rebatejar (tornar a batejar) els heretges que demanessin de nou l'admissió en l'església catòlica. El papa Esteve es veié obligat a amenaçar amb l'excomunicació (a. 254) dos bisbes,

Elè de Tars i Firmilià de Cesarea, per seguir el costum de rebatejar els heretges. La intervenció de Dionís Alexandrí evità un cisma a l'església per aquest motiu.

Una disputa sorgí entre Cebrià de Cartago i el papa Esteve. Dos concilis de Cartago (anys 255 i 256) confirmaren la pràctica africana de rebatejar els heretges. El papa Esteve ho negà, i àdhuc defensà la validesa del baptisme administrat per un heretge si aquest l'havia administrat en nom de la Santíssima Trinitat. La persecució de Valerià, que s'emportà els dos protagonistes —moriren màrtirs—, evità un cisma de l'església africana.

La pràctica (de no batejar de nou els heretges) s'anà imposant paulatinament a tota l'església. I el concili d'Arles (any 314) contra els donatistes silencià definitivament la qüestió a favor de la validesa del baptisme conferit pels heretges.

El perdó dels pecats

Les paraules de Jesús, dirigides a Pere i als apòstols, segons les quals se'ls dóna la potestat de perdonar tots els pecats, foren acceptades i cregudes des de l'inici de l'església per tots els cristians. Recordem aquelles paraules de Jesucrist contundents: "*Rebeu l'Esperit Sant; als qui perdonàreu els pecats, perdonats els són, als qui els retingueu, els són retinguts. Et donaré* -dirigint-se a sant Pere- *les claus del regne del cel: allò que lliguis a la terra serà tingut per lligat al cel, i allò que deslliguis a la terra serà tingut per deslligat al cel. Aneu per tot el món i pregoneu l'Anunci Joiós a tota criatura: el qui creurà i serà batejat es salvarà; però el qui no creurà, es condemnarà*".

És obvi pels testimonis documentals que hem aportat, que un dels efectes del baptisme (d'aigua o de sang) és el perdó dels pecats. Però també apareix el perdó dels pecats per als que ja havien rebut el baptisme a través d'una altra via de misericòrdia divina i eclesial. En efecte l'Església els podia —i així ho feia sempre— perdonar. Junt amb aquest fet indiscutible, apareix la penitència que fa realitat l'eficàcia de l'esmentat perdó. D'aquí neix també un estament dins la comunitat cristiana anomenada el grup dels "penitents".

El propi Climent romà (finals del segle I) proposa als que han caigut en el pecat de la desunió en l'església de Corint que practiquin la penitència i seran perdonats. Policarp, de mitjan segle II, afirma: "*Cal que els preveres tinguin entranyes de misericòrdia i siguin compassius amb tothom; han de procurar portar al bon camí els extraviats*".

D'aquesta època (140-155) tenim l'exemple de l'autor del llibre *Pastor d'Hermes*, amb un protagonista que està molt preocupat i té grans remordiments per no haver sabut mantenir bones relacions familiars amb la seva muller i els seus fills, i per no haver sabut fer bon ús dels béns que va perdre. Té consciència de culpabilitat. Demanava el perdó una vegada més després del baptisme ja rebut, amb la preocupació de que alguns —no tots— dels doctors de l'església no acceptin un segon perdó. Malgrat tot, demana insistentment el perdó de l'església. Hermes, en una visió, rep aquest consol: "*No tinguis més rancúnia contra els teus fills. No abandonis la teva esposa. Així tindreu la possibilitat de purificar-vos dels vostres pecats... No et sembla que el mateix penediment és ja una espècie de saviesa? El pecador afirma: "Senyor, he escoltat alguns doctors (mestres) dient que no es dóna nova penitència o absolució dels pecats fora d'aquella per la qual baixen a l'aigua* —del baptisme o baptisteri—, *quan assolim el perdó dels nostres pecats anteriors". I li contestà: "Qui ha rebut el perdó dels seus pecats, ja no hauria d'haver pecat de nou, sinó que caldria que visqués pur". Però el Senyor té establerta una nova penitència... el Senyor té entranyes de misericòrdia i disposa d'aquesta penitència i de nou perdó*".

L'autor de la carta atribuïda impròpiament a sant Bernabé ens parla també del perdó dels pecats. Tanmateix es pot referir al baptisme, encara que, en no concretar-ho, també es pot aplicar a la que anomena "penitència" o "nova reconciliació". Diu: "*El Senyor va lliurar la seva carn a la destrucció, perquè nosaltres fóssim purificats per la remissió dels pecats, que és el que se'ns concedeix per l'aspersió de la seva sang*".

Unes paraules de Justí (mitjan segle II), es refereixen al perdó dels pecats pel baptisme, tot i que no s'exclou la pràctica de l'església de perdonar tots els pecats. Diu: "*De la Verge Maria nasqué aquell al qual hem mostrat que es refereixen tantes Escriptures, per qui Déu destrueix la serp i els àngels i homes que a ella* (serp) *s'assemblen, i lliura de la mort* (espiritual) *als qui es penedeixen de les males obres i creuen en Ell... Als pecadors se'ls ensenya a demanar, per mitjà de dejunis i de pregàries, perdó a Déu pels pecats que han comès*".

A principis del segle III observem que la discussió sobre si es podien perdonar tots els pecats o si se n'havien d'excloure alguns, com el d'apostasia, es féu molt viva en les comunitats cristianes. Tertul·lià, entre els anys 197 i 217, escriu les trenta-una obres que constitueixen el seu *corpus* literari. Òbviament es manifesta molt rigorós, i segons el seu criteri no s'ha de donar el "perdó segon" —després del baptisme—, especialment quan s'hagin comès uns pecats molt greus. En el resum de fragments que hem presentat, Tertul·lià concreta què és la penitència i parla de la necessitat de la penitència; qui ha rebut la penitència no ha de recaure; la penitència és per una sola vegada. Evidentment, l'església —tan misericordiosa— reaccionà en contra de les teories de Tertul·lià, tal com es veu en la situació dels *lapsi* i apòstates, després de la persecució de Deci (a. 250). Cebrià, en els seus escrits i concilis fixà clarament la doctrina sobre el perdó dels pecats. Sant Pacià, bisbe de Barcelona, seguí aquesta mateixa doctrina, al segle IV (Vegi's el nostre estudi *Barcelona i Ègara-Terrassa...* (Terrassa-Barcelona 2004), p. 56-68).

Els cristians eren com tothom

El matrimoni cristià

El matrimoni cristià, amb els seus tres elements (consentiment, benedicció i imposició d'un vel a la núvia) es celebrava normalment en presència del bisbe, com es pot veure en la capella *velata* o "orant" de les catacumbes romanes de Priscil·la dels segles II i III.

Les segones núpcies en algunes comunitats no eren permeses. Es veia també amb mals ulls el matrimoni en el qual una de les parts fos pagana.

El divorci era quasi totalment vetat a l'església d'occident. A orient, en canvi, es podia donar sols en alguns casos concrets i especials.

"Els cristians es casen com tothom, però hi ha normes establertes per nosaltres"

Tanmateix, simultàniament es complien els requisits civils del matrimoni romà, almenys en els primers segles. Així ens diu la *Carta a Diognet* (segle II): "*Els cristians viuen en ciutats gregues o bàrbares, segons la sort que ha correspost a cadascú, i s'adapten al vestit, al menjar, als hàbits i als costums de cada país... Es casen com tothom, com tothom engendren fills, però no exposen els nascuts. La taula els és comuna, però no el llit*".

L'any 177 Atenàgores d'Atenes escriu una *Súplica a favor dels cristians* dirigida a l'emperador Marc Aureli. En ella diu: "*Cadascun de nosaltres tenim una esposa, la qual prenem seguint les normes establertes per nosaltres i amb vista a la procreació com a mesura del designi; tot i que en podríeu trobar també molts entre nosaltres* (cristians), *homes i dones, que arriben a la vellesa cèlibes, amb l'esperança d'una relació més profunda amb Déu*". Posteriorment, Atenàgores fa un elogi als cèlibes i s'oposa clarament al divorci.

No a l'avortament

Climent d'Alexandria, a finals del segle II o principis del III, escriu sobre el matrimoni cristià, la virginitat i la igualtat entre home i dona. Diu: "*Només per als casats pot entrar en consideració veure el temps oportú de la mútua entrega. El fi més immediat del matrimoni és el de procrear fills, però el fi més ple és el de procrear bons fills... En el matrimoni l'home i la dona resulten ser imatges de Déu, ja que ells mateixos contribueixen a la creació de l'home... El matrimoni és el desig de procrear fills, no una desordenada efusió de semen, contrària a la llei de la raó. La nostra vida estarà tota ella d'acord amb la raó si no matem amb perversos artificis el que la Providència divina ha establert pel llinatge humà. Perquè hi ha qui oculta la fornicació utilitzant drogues abortives que porten a la mort definitiva, essent així causa de la destrucció no només del fetus, sinó també de l'amor del gènere humà*". Acaba Climent d'Alexandria fent un gran elogi a la virginitat i a la igualtat entre home i dona.

Hom observa que, en llegir aquests fragments, podem deduir que els cristians es casen "seguint unes normes internes de l'església", però sí és clar que externament compleixen les normatives legals dels romans. També s'insisteix en el fi primari del matrimoni, però s'incideix en la contribució a la creació divina, essent la parella matrimonial imatge i col·laboradora de la creació divina de Déu. El matrimoni no és sols una mera funció biològica;

cal procrear bons fills, amb amor al gènere humà i amb gran amor entre els dos conjugues. També és ben cert que el cristià no accepta l'avortament ni els anticonceptius.

La unció dels malalts, denominada també abans del concili Vaticà II "**extremunció**", és el sagrament instituït per Jesucrist per alleugerir espiritualment i corporalment les dolences dels fidels greument malalts o ancians. La base en l'escriptura rau en un fragment de la carta de sant Jaume: "*Si algú d'entre vosaltres es posa malalt, que convoqui els preveres de l'església perquè preguin sobre ell i l'ungeixin amb oli en el nom del Senyor...*". En la *Didakhé* trobem indicacions d'aquest costum (sagrament) d'ungir els malalts; així mateix en Ireneu, Hipòlit romà i Tertul·lià.

Dels testimonis històrics d'escriptors eclesiàstics i sants pares de l'església que van de l'any 88 al 255, es pot extreure l'existència del sagrament de l'**Orde sagrat** que inclou l'episcopat, presbiterat i diaconat. Tots ells són suficientment estudiats en el nostre estudi *Sacralia*. No volem repetir conceptes.

Els cristians també eren dèbils però esperaven la vida eterna

Els cristians, doncs, no es distingien dels altres ciutadans en la majoria dels costums, a no ser per una gran espiritualitat i una serena alegria. Però no convé deixar-se arrossegar pel romanticisme, que veu un sant a cada cantonada de l'església primitiva. Els cristians d'aleshores eren dones i homes dèbils, potser com els d'avui dia. La història de la Penitència (o sagrament de la reconciliació) i les defeccions d'alguns cristians durant les persecucions ho demostren. Però sí que hi ha una cosa clara: el cristianisme donava serenitat i alegria, i aquesta última —com hem vist— era una exigència del ser cristià, perquè eren conscients de la presència de Jesús i que els esperava la vida eterna. Precisament la doctrina sobre l'escatologia de l'església primitiva era ben clara en aquest punt: els cristians esperaven el premi de llur perseverança en la fe i en la misericòrdia infinita. Així ho veiem en diversos fragments de Justí i d'Ireneu. Climent Romà exposa en què consisteix la vida eterna; veure Déu. I l'autor de la carta del Pseudo-Bernabé espera la vida eterna. Així com Teòfil d'Antioquia afirma que ja podem veure Déu, aquí a la terra: "*Déu és vist pels qui poden veure'l; només els cal tenir oberts els ulls de l'esperit. La pràctica totalitat dels humans tenen els ulls entelats i no poden veure la llum del sol; ara, del fet que els cecs no s'hi vegin no se segueix que la llum del sol no brilli. Així els cecs espirituals s'han d'acusar a ells mateixos i han d'inculpar llurs propis ulls... L'home tacat pel pecat no pot, de cap manera, contemplar Déu... I quan ja siguis immortal –si no tens pecat greu- veuràs l'Immortal per antonomàsia, perquè ja abans havies cregut en ell*".

LA VIDA ORGANITZATIVA DE L'ESGLÉSIA OCCIDENTAL FINS L'EDAT MITJANA

Després de la pau de Constantí (a. 313) l'església es pogué desenvolupar, i gràcies als quatre concilis (Nicea I, Efes, Constantinoble I i Calcedònia) l'estructura del dogma revelat per Jesucrist i pels apòstols es fixà, tanmateix la vida quotidiana de l'Església es vertebrava al voltant de dos grans principis: la col·legialitat episcopal i les figures dels sínodes i dels metropolites; tot i que ja comença l'evolució vers un predomini molt eficaç del primat del Papa. És aquesta l'evolució que tot seguit exposem i que ajudarà a entendre tots o bona part dels contexts dels continguts exposats en el nostre diccionari *Sacralia*.

Les províncies a l'Hispània romana i visigòtica

Tant a la Hispània romana com a altres províncies de l'imperi romà, la *civitas* o *municipium* amb el seu corresponent *territorium* fou la base de l'organització diocesana civil i eclesiàstica de l'època antiga. A la Hispània de finals del segle I, segons Ireneu i Tertul·lià, el cristianisme ja havia arribat a les ciutats d'aquesta península, i la romanitat pràcticament estava tan establerta a totes les províncies romanes d'aquella zona hispànica, com ho podia estar a la mateixa Itàlia.

L'organització geogràfica eclesiàstica prengué com a base -per no dir que la va calcar- la divisió civil d'època imperial. Tant és així que el mateix Carlemany, en reorganitzar l'estructura diocesana i metropolitana de l'Europa occidental que estava sota el seu domini, intentà copiar el que es deia en un còdex molt antic romà anomenat

Notitia dignitatum (segle IV). Així establí unes cinquanta metròpolis amb les seves respectives diòcesis, sempre amb conformitat del papa Lleó III i, abans, amb la d'Adrià I. Però també cal recordar que el concili de Calcedònia del 451, en el cànon 17, assenyala que a les possibles variacions externes de la geografia civil se li han d'acoblar les eclesiàstiques. I el mateix mana el concili de Toledo IV en el seu cànon 35.

La divisió primera de l'Hispània *Citerior* i la *Ulterior* fou modificada més tard amb la divisió tripartida d'August en *Citerior*, *Bètica* i *Lusitana*. En temps de Dioclecià Hispània es dividí de nou, ara en sis províncies: Bètica, Lusitana, Cartaginensis, Galaica, Tarraconensis i Mauritano-Tinguitana. La *Notitia dignitatum* (a. 398-400) afegeix una província anomenada *Balears*, però aquesta passà durant un llarg període íntegrament al grup d'illes (incloent Sicília i Sardenya) de tal manera que en l'església visigòtica els bisbes de les Balears no anaven als concilis de la zona hispànica. És molt difícil determinar amb total precisió els límits de les províncies[4]. Així, per exemple, Amaia estava al límit entre la Galaica i la Tarraconense en la part de Cantàbria. I el mateix cal dir de l'Oca (zona extrema de Burgos medieval). Hi ha una frontera natural amb una serralada que va de Penya Igaña i Serra Salvada fins la serralada d'Oca.

Hi ha una font importantíssima per conèixer els primers bisbats d'Hispània a finals del segle III, que ens la dóna el concili d'Elvira que es celebrà l'any 305. En ell enumeren els bisbats d'Acci (Guadix), Còrdova, Sevilla, Tucci (Martos, Jaén), Espagra (Aguilar de la Frontera), Càstulo (Cazlona, Jaén), Mentesa (La Guardia, Jaén), Elvira (Granada), Urci (Almería), Mérida, Saragossa, Toledo, Fibulària (Calahorra), Ossonoba (Faro, Portugal), Elvora (Evora, Portugal), Eliocraca, Basti, Baza i Málaga.

Òbviament alguns d'aquests bisbats poden remuntar-se a entre els segles II i III, com el d'Elvira, Acci, Urci, Mérida, Tarragona, Astorga-Lleó, Saragossa i Astigi (Écija). En el concili d'Arles del 314 i en el de Sàrdica del 342 apareixen Mérida, Tarragona, Saragossa, Astigi (Écija), Beteka (Braga), Urso (Osuna), Còrdova, Càstulo, Astorga i Barcelona. Referent a la Tarraconense, al segle V apareix Ègara, Girona, Calahorra, Roses (Rotdon), Empúries[5].

La 'metròpolis eclesiàstica' -que avui en diríem arquebisbat[6] o seu metropolitana- ja va aparèixer al segle III-IV, primer a Orient i després a Occident. Recordem les cartes de Cebrià o la mateixa figura del bisbe de Cartago al segle III i àdhuc les seves cartes dirigides a Hispània, per exemple a Lleó-Astorga (a. 254-258) i el concili d'Elvira. En tots aquests documents es dóna com a segur que Hispània estava dividida en províncies eclesiàstiques. A la mateixa conclusió podem arribar llegint la carta del papa Sirici a Himeri de Tarragona[7]. Sirici fou bisbe de Roma del 29 de desembre del 384 al 26 de novembre del 399. La província Galaica tenia Bracara (a. 400) com a seu metropolitana[8]. La província Cartaginense tenia Cartago Nova (Cartagena) com a seu metropolitana des del 432[9]. La província Lusitana tenia Mérida (Emerita) com a seu metropolitana[10].

---

[4] D. MANSILLA: *Geografía eclesiástica* (Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972), vol. II, p. 983-1014.

[5] Dintre la província emeritense trobem ja al segle IV els bisbats de Mèrida, Ossanoba (Faro), Èvora Olissipo (Lisboa) i Àvila. A la província de Galícia apareixen al segle IV Lleó-Astorga, Beteka, Celinis Aquae Flaciae i Palència.

[6] El terme "arquebisbat" i "arquebisbe" no apareix fins el segle IX, tot i que, com és obvi, a cada província hi havia una primera seu que era la del metropolita.

[7] J.M. MARTÍ i BONET: *Historia de las diócesis españolas*, vol. 2 = *Barcelona, Terrassa i Sant Feliu de Llobregat...* (Madrid, editorial BAC, 2006), p. 34.

[8] Les diòcesis sufragànies de Braga eren: *Durmium*, 561 (Dumio a l'est de Braga); *Tude*, 561 (Tuy); *Iria-Flàvia*, 561; *Magneto*, 572 (Oporto); *Beteka*, 314 (Boticas, Braga); *Aquae Flaviae*, 460 (Chaves, Portugal); *Asturica*, 254 (Astorga); *Secobia*, 589 (Segòvia); *Abela*, 381 (Àvila); *Oxuma*, 597 (Osma); *Pallantia*, 433 (Palència); *Amaia* (Amaya); i *Auca*, 589 (Villafranca de Montes d'Oca, Burgos). És molt probable que aquestes últimes pertanyessin a la Tarraconense.

[9] Les diòcesis sufragànies de Cartagena eren: *Abula*, segle II (Abla, Almería); *Carcesi*, 303-306 (Cieza, Múrcia); *Elicroca*, 303-306 (Lorca Múrcia); *Acci*, 303-306 (Guadix); *Mentesa*, 303-306 (La Guardia, Jaén); *Basti*, 303-306 (Baza); *Urci*, 303-306 (Golf urcità, Almería); *Castulo*, 303-306 (Cazlona, Jaén); *Compluto*, 400 (Alcalá d'Henares); *Toletum*, 303-306 (Toledo); *Arcavica*, 589 (Cabeza de Griego, Cuenca); *Valeria*, 589 (Cuenca); *Segontia*, 689 (Sigüenza); *Segobriga*, 389 (Segorbe); *Valentia*, 527-547 (València); *Setabi*, 589 (Xàtiva); *Oreto*, 589 (Granàtula, Ciudad Real). Són de dubtosa existència en època romana *Biatia*, 675 (Baeza); *Illici*, 633 (Elx); i *Diamia*, 636 (Dènia). En canonge Vicenç Castell pretenia (a. 1995) en la seva tesi doctoral que existia una província *Valentina*.

[10] Les diòcesis sufragànies de Mèrida eren: *Elbora*, 303-306 (Evora); *Ossonoba*, 303-306 (Faro); *Olissipo*, 357 (Lisboa); *Pace*, 531-538 (Beja); *Coimbra*, 561

La província Bètica tenia des del 303 Híspalis o Sevilla com a seu metropolitana[11]. La província Tarraconense tenia des del segle III *Tàrraco* com a seu metropolitana i es considerava la primera (primada) de la Hispània Citerior com ho vam explicar al congrés "Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII"[12]. Les diòcesis sufragànies a l'edat antiga i fins els visigots foren: *Bàrcino*, 347 (Barcelona); *Ègara*, 450 (Terrassa); *Gerunda*, 516 (Girona); *Ausona*, 516 (Vic); *Ilerda*, 516 (Lleida); *Dertosa*, 516 (Tortosa); *Urgell*, 527 (Urgell); *Rotdon* o *Rodae*, segle V (Roses); *Emporiae*, segle V (Empúries); *Caesaraugusta*, 254 (Saragossa); *Turiaso*, 549 (Tarazona); *Calagurris*, 306 (Pamplona); *Maiorica*, 484 (Mallorca); *Minorica*, 418 (Menorca); *Ebussus*, 562 (Eivissa); *Auca* (Oca, Burgos); *Amaia*, *Segia* i *Alesanco* (La Rioja).

Per tot l'Orient i Occident es va configurant l'organització metropolitana, fixant-se de nou ja en l'època de Carlemany; en aquesta es té com a model la famosa *Notitia dignitatum*. Tanmateix cal dir que ens els segles VII i VIII s'estableix el que els estudiosos alemanys denominen "Landeskirchen" (esglésies territorials)[13]. Es tracta dels pobles visigots, merovingis, germànics, carolingis... que volen un metropolita superior que esdevingui el primer de totes les províncies de la nació en fragmentar-se l'imperi romà i en anar-se desdibuixant posteriorment. Recordem a Leandre de Sevilla, a Siagri d'Autun, Agustí i Teodor de Canterbury, Bonifaci de Germània, Crodegango i Drogo de Metz[14].

En l'època visigoda -cal reconèixer-ho- a Occident el vicariat papal, que era Arles, perdé importància, de la mateixa manera que a la Hispània Citerior la primacia de Tàrraco[15] perdé atribucions pràctiques de poder. Nasqueren dos focus importants: a les Gàl·lies Lió, i a Hispània Toledo, seu aquesta última ciutat del regne visigot, que amb el rei Euric passà a formar part del regne visigot de Tolosa. Tàrraco perdia així la seva capitalitat romana; primer a favor de Tolosa, després a favor de Barcelona, i finalment de Toledo. Recordem que la famosa Gal·la Placídia de la família imperial romana, esposa d'Ataülf, tingué un fill a Barcelona, i que poc després de néixer va morir. Fou

(Coimbra); *Vesensis*, 561 (Viseo); *Lamecensis*, 561-572 (Lamego); *Egitania*, 569-573 (Idanha); *Caurium*, 589 (Coria); *Salamantica*, 589 (Salamanca); és molt probable que algunes d'aquestes diòcesis fossin creades en temps dels visigots, com va passar amb *Caliabria*, 633 (Ciudad Rodrigo).

11 Les diòcesis sufragànies de Sevilla eren: *Iliberis*, segle II (Granada); *Vergi*, segle II (Berja, Almería); *Iliturgi*, segle II (Cuevas de Lituergo, Andújar); *Astigi*, segle III (Écija); *Malaca*, 303-306 (Màlaga); *Egabro*, 303-306 (Cabra); *Ipagro*, 303-306 (Aguilar de la Frontera); *Tucci*, 303-306 (Martos, Jaén); *Itàlica*, 589 (Santiponce); *Elepla*, 589 (Niebla, Huelva); *Carcere*? (Cárchel, Jaén). Són de dubtosa existència: *Ursona*, 314 (Osuna); *Asidona*, que no va ser bisbat fins època visigoda (Medina Sidònia).

12 Vegi's la nostra ponència "*Tarragona, seu metropolitana i primada, dels primers documents papals fins la restauració definitiva de Tarragona com a seu metropolitana i primada*" (Tarragona, 2010).

13 Th. SCHIEFFER: *La Chiesa nazionale* (Roma- Friburg, 1954), p. 74

14 J.M. MARTÍ i BONET: *El palio, insígnia pastoral de los papas y arzobispos* (Madrid, ed. BAC, 2008), p. 19, 24, 26, 28, 48, 88, 104.

15 El bisbe metropolità de Tàrraco ja en època romana exercia les atribucions primacials. Així ho demostràrem en la ponència esmentada "Tarragona seu metropolitana...", p. 416: "*Òbviament que en aquests primer segles no apareix la paraula "primas", car segons creiem, aquesta institució eclesiàstica fou específicament creada pels falsificadors del Pseudo-Isidor al segle VIII. Tanmateix cal dir que alguns metropolites de Tàrraco exercien les funcions d'ésser el primer entre els bisbes de l'extensíssima regió que era la Hispània Citerior amb les Illes Balears i probablement València primer, i després aquestes dues zones sortiren de la seva òrbita: ens referim a la situació de després de les invasions bàrbares. Que el bisbe de Tàrraco tenia funcions primacials, ho veiem l'any 385 en l'actuació del papa Sirici (384-399), quan exigeix al bisbe metropolità de Tàrraco, Himeri, que actuï davant l'heretgia priscil·liana, estesa per Galícia i per moltes altres diòcesis d'Hispània; com Àvila, Lleó, Còrdova i Saragossa. El pontífex romà ordena al bisbe de Tàrraco que faci complir les seves disposicions no sols als* corepiscopos diocensis tuae*, sinó també als gallecs, als bètics i als lusitans. Aquesta carta serà la primera decretal papal dirigida a un bisbe de l'Església llatina. És ben cert que es pot interpretar com un exercici sobre totes les esglésies d'Hispània, tanmateix considerem que és una actuació molt puntual i concreta que es deu a unes circumstàncies excepcionals, ja que era una heretgia que s'estenia per tota la Península. Es veu que el papa tenia a nivell personal confiança amb el bisbe Himeri, però també tenia present que Tàrraco gaudia d'una clara preponderància sobre totes les esglésies d'Hispània, respectant, però, totes les atribucions de la província emeritense i bracarense. Un segle després es palesa la importància de Tàrraco a les cartes i decretals que envià el papa Hílar a Ascani —bisbe metropolità de Tàrraco— l'any 450. El papa afirma que Ascani presideix diverses províncies eclesiàstiques i que el metropolita de Tàrraco ha de tenir molta cura de totes i de cadascuna d'elles. Per aquest motiu Hílar considera que ha estat "indigne" permetent coses "il·lícites" com el trasllat d'Ireneu, bisbe d'Ègara, a Barcelona prescindint de les normes establertes de participació del clergat i del poble en l'elecció d'un bisbe. El papa conclou que tot plegat és en detriment de la disciplina que Ascani ha d'imposar a les esglésies d'Hispània. Dels concilis de l'església visigòtica també en podem deduir la importància de Tàrraco, malgrat que la corona visigòtica romangués a Toledo i que aquest darrer arquebisbe assolís una preeminència palesa en el famosíssims concilis de Toledo* ".

enterrat a Alcalà d'Henares sota la protecció de les relíquies de sant Just i sant Pastor. Després d'aquests esdeveniments i del trasllat de la capitalitat dels visigots a Toledo, Tarragona pràcticament sols exercia les funcions metropolitanes. Les primacials no les recupera fins la seva total restauració durant el pontificat de sant Oleguer, entrant en picabaralles amb el prepotent bisbe de Toledo, ciutat que també feia poc havia estat reconquerida. Malgrat tot, Tarragona o les seus que la suplien en llur efectivitat, com Vic, Barcelona i Narbona, exercien els drets metropolitans sobre la zona de la província reconquerida. Cal tenir molt present que l'Església en aquesta època es vertebrava en l'estructura metropolitana i la sinodal. Les dues institucions eren molt importants, però durant l'alta edat mitjana minvaren pel centralisme papal. Tot seguit -fent síntesi- exposarem l'evolució i els factors que la causaren.

El deteriorament de l'organització metropolitana

Les esglésies d'Occident i d'Orient —tal com hem exposat anteriorment— estaven organitzades fins el segle XII fonamentalment sota la figura jurídica del bisbe metropolita i del seu sínode. El cap de la província eclesiàstica —el metropolita— ordenava i inspeccionava els bisbes sufraganis, convocava i presidia sínodes o concilis, rebia apel·lacions, vigilava l'administració de les diòcesis vacants de la seva província, rebia la professió i jurament de fe dels bisbes electes sufraganis —requisit previ a l'ordenació episcopal—, inspeccionava l'elecció d'aquests bisbes, intervenia en alguns casos, com en les províncies de Narbona i Tarragona, en la presentació de candidats per ser elegits bisbes... Exercia, doncs, funcions àmplies, la majoria de les quals avui estan reservades al papa[16].

El metropolita era el posseïdor d'aquests drets metropolitans i el president del sínode episcopal o concili de la província eclesiàstica. Aquesta institució (el *sínode*) també podia prendre decisions de gran transcendència en la vida de l'església. Per exemple, podia erigir noves diòcesis; prenia part decisiva en la confirmació del nomenament dels bisbes; permetia —fins i tot en casos molt especials i sense que fos en perjudici de les diòcesis veïnes— desmembrar una regió en vàries diòcesis, traslladar un bisbe d'una diòcesi a una altra, encara que en algunes èpoques això últim estigués totalment prohibit... En el sínode es tractaven col·legialment temes relacionats amb la pastoral de les diòcesis, del ministeri propi dels preveres... El concili provincial o sínode jutjava no només els fidels, sinó també els preveres i bisbes de la província. Àdhuc podia deposar els bisbes sense avisar a Roma... A l'emparament de les atribucions, doncs, del metropolita i del sínode provincial, s'estructurava la vida eclesial. Aquest règim estava basat en el principi teològic i jurídic de la col·legialitat dels bisbes. Era autònom i no precisava de la intervenció immediata del papa o de la seva cúria. No obstant això, el bisbe de Roma —reconegut com a principi suprem de comunió eclesial i patriarca d'Occident— exercia, en casos especials, un arbitratge inapel·lable.

El dret o funció d'ordenar els bisbes sufraganis era el més important dels que formaven el cúmul dels drets denominats 'metropolitans'. Una cosa semblant succeïa amb el dret de beneir els abats. Aquest últim dret del bisbe equivalia a què se li reconegués el domini sobre el monestir al que pertanyia l'abat que calia beneir. En els primers segles de la història de l'església era inacceptable que el papa concedís a un metropolita la prerrogativa d'ordenar els seus bisbes sufraganis. Aquest dret —que, com hem indicat equivalia a una espècie de jurisdicció sobre la diòcesi a la qual pertanyia el bisbe consagrat— procedia de la mateixa condició o rang metropolità, per ser l'arquebisbe el cap de la província. Sense intervenció o autorització directa del papa —encara que sempre en comunió amb ell— el bisbe metropolità, segons els cànons, ordenava, conjuntament amb altres dos bisbes de la província, el bisbe elegit pel poble i el clergat. Efectuada l'ordenació, es notificava amb l'epístola sinòdica el nom del nou bisbe, tant als metropolitans veïns, com en alguns casos al mateix papa. S'assenyalava també que la fe professada i jurada abans de l'ordenació pel nou bisbe coincidia amb la professada pel bisbe de Roma. Aquesta era la pràctica canònica seguida en l'església en els primers segles[17].

El papa abans del segle XI, com hem indicat, no intervenia directament, és a dir, no es reservava el dret de nomenar els bisbes, ni el de confirmar o constituir els arquebisbes.

---

[16] J.M. MARTÍ i BONET: *El palio...* p. 47-61

[17] J.M. MARTÍ i BONET: *Història de l'Església medieval...*, p. 375-397.

El primer document papal en el que el bisbe de Roma atorga aquesta important funció (concreta en el cas) d'ordenar els bisbes sufraganis és el privilegi *Cum certum sit* (22 de juny de 601), dirigit a sant Agustí de Canterbury. Forma part dels nombrosos privilegis denominats '*de concessió*' papal *del pal·li.* Juntament amb la concessió d'aquesta insígnia, el papa atorga a sant Agustí el dret d'ordenar els bisbes sufraganis. L'actuació del papa penetra en el mateix cor de l'estructura primitiva eclesial, o sigui, la metropolitana o sinodal. Certament, el papa justifica aquesta —podríem dir— intromissió. I els motius adduïts són la negligència dels bisbes metropolitans de les Gàl·lies que no s'atreveixen a fundar una nova església: l'anglesa[18]. Tanmateix, l'èxit de la missió agustiniana serà tal que de mica en mica totes les altres províncies metropolitanes de l'església llatina dependran del papa a l'hora de constituir i confirmar un arquebisbe o metropolita honorant-lo sempre amb el pal·li: insígnia de poder i honor supraepiscopals, amb totes les prerrogatives o drets metropolitans que evolucionen de forma lenta però segura passant a mans del papa, que serà l'únic que constituirà, confirmarà i ratificarà l'elecció de tots els metropolitans de l'església occidental. L'estructura metropolitana-sinodal passa així a dependre totalment del papa. Aquesta evolució s'inicia l'any 601 i finalitza —cristal·litzant en estructura primacial o papal— després dels últims papes de la Reforma Gregoriana, o sigui, a mitjan segle XII. En els darrers documents papals es diu explícitament: "*...et* (al nou metropolita) *concedim, per autoritat del beat Pere i la nostra pròpia la llicència i la potestat de consagrar bisbes*". Des d'aquest moment (després de la Reforma Gregoriana) la potestat d'ordenar bisbes està en mans del papa, que benignament concedeix als nous metropolitans —després d'un rigorós examen de la seva fe— exercir l'esmentat dret, el qual abans d'aquesta interessant evolució els arquebisbes tenien pel sol fet d'ésser bisbes metropolitans sense cap altra mediació. Quin canvi més gran!

En les denominades *Decretals del Pseudo-Isidor*, en la falsa carta atribuïda a sant Climent I papa, s'afirma que el bisbe de Roma, no podent regir totes les esglésies, envià arquebisbes i bisbes a les ciutats per governar en nom seu les esglésies que en un principi van ser encomanades a ell. És a dir, en un principi (es dedueix d'aquesta carta) només existia un únic pastor i responsable en l'església; la fal·làcia arribà amb el convenciment que la creació d'arquebisbes es devia exclusivament al papa. Malgrat que aquesta carta de Climent I és una falsificació, fou acceptada durant molts segles com a autèntica. D'aquí possiblement es comprèn l'actuació centralitzadora d'alguns papes, però també d'aquí hem de constatar un lent procés històric que va des de la confirmació de l'elecció dels nous candidats a ésser arquebisbes, al jurament de fidelitat al papa d'aquests nous arquebisbes o metropolites.

La confirmació papal d'un electe metropolita, especialment en eleccions conflictives, era freqüent en els segles VI-VIlI. Aquesta intervenció papal suposava el reconeixement del primat romà. Si exceptuem sant Agustí i els seus successors, la confirmació papal dels metropolitans, però, era simplement una garantia de la validesa canònica de l'ordenació, i en els casos conflictius en les eleccions dobles el papa donava la raó a la part més justa segons el seu criteri. Però en els primers intents de restauració de províncies eclesiàstiques en el regne franc, ja a finals del segle VIII, es constata que es va introduint el costum segons el qual el metropolita demanarà a Roma la seva confirmació. Passa el mateix —com hem indicat— en el regne de Carlemany i els seus successors: en aquell temps, en la constitució d'un arquebisbe, el rei carolingi el nomenava (arquebisbe) i el papa el confirmava. En el cas de la creació de noves províncies, el papa erigia, conjuntament amb l'emperador franc, la nova província i l'atorgava a l'interessat[19].

A finals del segle X i principis del XI, hi ha varis documents papals dignes d'atenció. Especialment cal destacar el privilegi conservat a l'Arxiu Capitular de Vic, escrit sobre papir (que es va poder veure a l'exposició *Millenum* celebrada al Museu Diocesà de Barcelona l'any 1989)[20]. És un document dirigit a l'arquebisbe Ató de Vic, en el qual es diu textualment que "*el papa concedeix l'arquebisbat*". No es tracta d'una simple confirmació, sinó d'una

---

18 W. LEVISON: *England and the continente in the eight Century* (Oxford, 1947).

19 J.M. MARTÍ i BONET: *El palio...* p. 84-92

20 *Millenum. Història i art de l'Església catalana*. Catalunya 1000 anys. Mil·lenari del naixement polític de Catalunya (Barcelona, 1989).

total concessió. El papa, doncs, en aquesta època és conscient que té un domini de tanta categoria sobre la figura dels arquebisbes i sobre la mateixa condició del metropolita, que ell, el papa, és la font jurídica de l'estructura sinodal i metropolitana. Des d'aquell precís temps l'atorgament canònic d'un "arquebisbat" no procedia tant de l'elecció i de l'ordenació com del cim de l'organització eclesiàstica: el papat. D'aquesta manera entenem que en molts documents papals s'arribi a afirmar que els arquebisbes són uns simples *vicaris* del papa, que posseeixen una relació similar a l'existent entre l'arquebisbe i els bisbes sufraganis, que són considerats (malament) auxiliars de l'arquebisbe. S'ha estructurat la nova piràmide de l'organització jeràrquico-eclesial. Què lluny queda aquella organització eclesiàstica primitiva autòctona i col·legial! Cal reconèixer-ho: s'ha produït un gran canvi. En els documents d'aquesta època també queda palès que el papa és pastor de totes les esglésies locals, i que no podent-les atendre ell personalment, cal que els seus vicaris (els arquebisbes), en nom seu (del papa), presideixin sínodes i realitzin totes les funcions supraepiscopals. Per això és lògic que el papa concedeixi als seus fidels bisbes *vicaris* tant la insígnia arquebisbal com l'arquebisbat, amb totes les seves possessions i drets.

En el període de la Reforma Gregoriana (segles XI-XII) els arquebisbes electes havien d'anar personalment a Roma per ser confirmats en el seu càrrec i perquè se'ls concedís l'arquebisbat. El primer document que ens parla d'aquesta prescripció és el del papa Alexandre II (a. 1063). El motiu de l'esmentada norma era, segons afirmen els privilegis papals, la "*cautela contra la simonia*". La Reforma Gregoriana intenta eradicar el costum, molt estès en aquells temps, d'aconseguir, mitjançant diners o altres ofertes materials, els càrrecs eclesiàstics, especialment en el cas de la constitució dels metropolitans, en què, com a contrapartida, la Santa Seu seguia unes fèrries normes. Els papes reformadors podrien intervenir, assegurant-se així que els nous arquebisbes fossin propagadors de la Reforma Gregoriana, tan necessària.

En aquest període reformador, els papes exigien no només que l'electe arquebisbe enviés un legat a Roma perquè, en nom seu, jurés la professió de fe i rebés el pal·li de mans del mateix papa, sinó que també es prescrivia que l'arquebisbe electe, anant personalment a Roma, fos ell qui es comprometés a complir el que s'havia establert en la recepció del pal·li. D'aquesta manera el mateix papa podria examinar personalment la professió de fe i les qualitats del nou arquebisbe. Seria lògic —afirmen alguns documents papals de l'època— que fos el mateix papa qui ordenés els bisbes i no que ho fessin tres bisbes de la província, ja que aquests són menors en dignitat a l'arquebisbe que ordenen i un antic costum prescriu que "*el més gran ha de beneir l'inferior*". Segons es dedueix d'aquests documents, correspon al papa no només confirmar i constituir metropolites, sinó també atorgar el títol d'arquebisbe. I amb aquests drets s'afegeix el dret papal d'ordenar els metropolitans, ja que ell (el Papa) és superior a l'arquebisbe; malgrat tot, per raons òbvies de distàncies i costums, el papa transigeix magnànimament, i pot delegar l'ordenació de l'arquebisbe en els bisbes de la província. És molt interessant el canvi d'argumentació que constatem en aquests darrers documents papals. En un principi, el papa és molt respectuós amb els drets de les províncies eclesiàstiques, però a poc a poc, davant la consciència de la supremacia papal, es deformen els arguments, apel·lant a principis generals com el que abans hem indicat *("el menor ha de ser beneït pel més gran")* i es van acumulant drets; és a dir, es va restringint el camp de l'exercici de la col·legialitat episcopal i es va augmentant el poder papal.

Els controls que els nous arquebisbes havien d'acceptar eren cada vegada més nombrosos i més restrictius de la seva autonomia primitiva, arribant fins i tot a determinar-se que abans de la recepció del pal·li havien de jurar obediència feudal al papa. Els primers indicis d'existència del jurament d'obediència feudal els trobem en el pontificat d'Alexandre II (1061-1073), i en aquest també s'incloïa l'obligació d'ajudar el papa en la guerra (o millor dit en la milícia armada cristiana) si aquest l'havia de fer per combatre la invasió musulmana o dels usurpadors del patrimoni de sant Pere.

Igualment, segons el text del jurament de fidelitat al papa, els bisbes metropolitans havien de visitar periòdicament Roma. S'establí, doncs, l'obligatorietat de la denominada visita *ad limina Apostolorum* dels metropolitans.

Una vinculació tan estreta amb Roma i un control tan exigent dels arquebisbes per part del papa, provocaren les protestes dels que podríem anomenar partidaris de l'antic règim col·legial-autòcton. La justificació de tan rígida vigilància per part del papa ens l'exposa el papa Pasqual II en una carta dirigida als magnats d'Hongria (1099-1118): "*El successor de sant Pere* —afirma textualment el papa Pasqual II— *ha de pasturar les ovelles, d'aquí la sol·licitud que*

ha de tenir, especialment quan es tracta d'una església metropolitana. A més, —continua Pasqual II— *els arquebisbes electes es presenten a Roma; molts d'ells ens són desconeguts; per això és lògic que abans de constituir-los arquebisbes jurin fidelitat a l'Església romana i que el Papa s'asseguri que el nomenament no sigui infectat per la simonia*".

Insistim que la raó principal per la qual el papa exigia el jurament no era tant l'exclusió de la simonia com la convicció, per part del papa, que ell era l'únic que podia constituir els arquebisbes i, per tant, imposar tota classe de condicions. Aquestes eren nombroses, però més nombrosos eren —segons afirmen els documents papals d'aquesta època— els privilegis i funcions atorgades pel papa: ordenació dels sufraganis, convocar i presidir sínodes, rebre apel·lacions menors, vigilar la disciplina de la província, usar el pal·li en les cerimònies solemnes i en dies preestablerts... O sigui, una munió de facultats que el papa benignament els concedia. A més, a aquests drets cal afegir-ne d'altres de caràcter més honorífic: el *naco* (o ornamentació especial de la cavalcadura en les processons litúrgiques), la creu processional especial usada només pel papa i els seus legats, l'asseure's en el tron... Totes aquestes funcions, drets i honors —molts dels quals el metropolita, en el règim autòcton, sense concessió papal especial, abans el metropolita exercia o posseïa—, el papa ara se'ls reserva i els concedeix al bisbe metropolita que prèviament li juri fidelitat. S'ha produït, doncs, un gran canvi, o, si es prefereix, una visible ruptura que ja seria hora de reparar al segle XXI! Així sembla deduir-se de les actes del concili Vaticà II.

Els metropolitans i l'auge de la devoció a sant Pere

Un altre factor important que influí en el procés de la supremacia papal sobre totes les esglésies particulars d'Occident fou la devoció a sant Pere, i d'una manera especial a la seva tomba vaticana. Des del segle VI el culte a sant Pere s'havia estès no només a Itàlia, sinó a les Gàl·lies i a Hispània. Sant Pere —s'assenyalava en aquest culte, recordant les mateixes paraules de Jesús— era qui podia lligar i deslligar, era el primer dels apòstols, el guardià i porter del cel. El seu sepulcre era venerat en el Vaticà. En la missió de sant Agustí —a la qual abans ens hem referit— es predicà i s'insistí molt sobre la importància d'aquesta devoció a Pere. Gràcies a la mateixa, i al gran prestigi de sant Agustí de Canterbury, l'Illa britànica fou l'església més vinculada al papa. Bé pot dir-se que semblava que Anglaterra fos més romana que la mateixa ciutat de Roma. Possiblement, a l'emissari del papa, sant Agustí, se li atorgà —després de la fundació de l'església d'Anglaterra i l'ordenació d'alguns dels seus sufraganis— un peculiar vicariat papal. Així, sabem que canvià la capital de la seva província, Londres, per la de Canterbury. Decisió de gran transcendència en la història eclesiàstica d'Anglaterra i que indica que sant Agustí actuava amb les màximes atribucions papals. Similar vincle amb Roma i gran devoció a sant Pere constatem, en els successors de sant Agustí, especialment a Just, Honori i Teodor de Canterbury, i així com a Paulí de York, que reberen successivament privilegis del papa.

Posteriorment, també els missioners anglosaxons, especialment sant Bonifaci estengueren el culte de sant Pere per tota la geografia de l'Europa dels carolingis. Cada cop més, els grans personatges de l'imperi romano-francès (emperadors, reis, magnats...), per devoció o potser per tàctica política —unió amb el nou imperi—, pelegrinaren a Roma per a suplicar, després de venerar la tomba del príncep dels apòstols, la protecció del cel i l'absolució dels seus pecats. Si es tractava de greus i notoris pecats, els mateixos bisbes acostumaven enviar els culpables al papa, ja que li atribuïen un judici més segur, o almenys, de més autoritat. No obstant, no s'ha d'interpretar aquest costum com si es tractés de pecats reservats al papa. Però sí que se li considerava com la suprema autoritat eclesial, primat universal i patriarca d'Occident.

A Roma acudien, ja el segle VII, els metropolitans per a rebre la confirmació del rang d'arquebisbe. Si no podien realitzar el viatge, enviaven —com hem assenyalat anteriorment— els seus delegats. A Roma es controlava minuciosament la professió de fe jurada pels electes arquebisbes. De vegades, abans de donar el dictamen, aquest examen durava varis mesos, Si la fe expressada i jurada pel neo-metropolita coincidia, amb la professada per Roma, se li atorgava tot seguit el pal·li, insígnia de poder supraepiscopal. Aquesta insígnia està —encara avui— especialment vinculada a la devoció de sant Pere. Efectivament, els pal·lis —beneïts en la festa de sant Pere— són custodiats al costat del recinte reservat a la tomba de sant Pere, per indicar que l'autoritat que els metropolites exerceixen deriva de la delegació atorgada pel vicari de Pere.

Per a rebre el pal·li s'exigia un tribut en diner, com a donació a sant Pere. A finals del segle X, i durant el segle XI, la quantitat exigida era tan abusiva que feia aixecar greus protestes contra el papa, al qual fins i tot se'l va considerar simoníac. Tots els bisbes i sacerdots de l'Illa britànica escriviren al papa Benet VIII, l'any 1017 queixant-se de la quantitat que se'ls exigia per a la confirmació dels arquebisbes de Canterbury i York. *Existeix* —afirmen— *un precepte del nostre Salvador en el que es diu: "el que heu rebut gratis, doneu-ho també gratuïtament". El mateix apòstol Pere deia a Simó: "el teu diner serà per a tu la perdició".* Aquesta sentència —diuen— pot aplicar-se al papa pel preu abusiu que exigeix als nous arquebisbes[21].

Malgrat tan greus acusacions, la devoció de sant Pere —sempre en auge— vinculà tan fortament les esglésies d'Occident a Roma que aquestes queden força desarticulades de la seva antiga organització metropolitana, convertint-se el papa en l'única font jurídica dels drets eclesiàstics.

Un altre factor basat en la devoció a sant Pere que contribuí eficaçment en l'evolució històrica vers la supremacia papal, fou la canonització dels sants. Fins al segle XIII no era una prerrogativa exclusiva dels papes, sinó que tant els sínodes com els bisbes, amb el consentiment de tota l'església local, elevaven a sants a l'honor dels altars. Però l'any 993, en un sínode romà, fou canonitzat pel papa Joan XV, un bisbe que no era de la província eclesiàstica de Roma. Aquest fou sant Ulric. bisbe d'Augsburg. Aquesta innovació papal tindrà en la vida de l'església una àmplia repercussió. Molts bisbes i sínodes, devots de sant Pere, demanaran que el papa com a successor i vicari de sant Pere canonitzi els seus sants. Especialment ho demanaran les esglésies i províncies poc organitzades eclesiàsticament i que estaven encara sota el règim de missions d'influència romana. Elles prescindeixen del seu dret de canonitzar els seus sants perquè Roma —primat universal de l'església i la seu de més prestigi—, amb gran festa i honor, els canonitzi.

Pocs anys després de la canonització de sant Ulric, Joan XVIII elevava a l'honor dels altars a sant Marçal de Limoges. Un successor seu, Benet IX, canonitzà sant Simeó de Siracusa. I així es va introduint lentament el costum per a tota l'església d'Occident, fins que el papa Innocenci III (1208) reservà a la Santa Seu el dret de canonitzar. Aquest dret fou ratificat en les decretals de Gregori IX (1234).

Amb l'exempció dels monestirs i d'alguns bisbats arribà també el centralisme romà

El poder polític que el papat aconseguí després de la Reforma Gregoriana, s'estén no sols en l'estructura metropolitana, sinó també en els monestirs i en algunes diòcesis exemptes. Aquí també es produeix una peculiar evolució.

L'exemple de l'exempció dels monestirs —o sigui dependents dels papes i no dels bisbes locals— va estendre's també en algunes peculiars diòcesis. El cas més significatiu és el de la diòcesi alemanya de Bamberg.

L'any 1046 fou elegit papa —després del famós sínode de Sutri— el bisbe de Bamberg, Suitger, amb el nom de Climent II. El nou papa atorgà a la seva antiga diòcesi amplis privilegis i el mateix emperador Enric II determinà que la diòcesi de Bamberg fos unida a la romana amb uns llaços típicament feudals, o sigui, amb la relació de "*mundiburdium*". Per aquest motiu, hi haurà picabaralles entre els bisbes de Bamberg i la seu metropolitana de Magúncia. Aquells afirmaven que no sols en l'ordre temporal depenien de Roma directament, sinó àdhuc en l'ordre jurisdiccional, no reconeixent altra immediata autoritat superior que la del papa[22].

En la península ibèrica també es donen casos de diòcesis exemptes durant i després de la Reforma Gregoriana, i per tant dependents directament de Roma. Són els següents bisbats: Compostel·la l'any 1095, Burgos l'any 1096, Lleó l'any 1104, Oviedo l'any 1105, Besalú (Catalunya) l'any 1020, Cartagena l'any 1225 i Mallorca l'any 1232[23].

---

[21] J.M. MARTÍ i BONET: *El palio...* p. 169.

[22] J.M. MARTÍ i BONET: *Història de l'Església medieval...* p. 390.

[23] *Set segles i mig de germanor* (Barcelona-Ciutat de Mallorca, 1988).

La Reforma Gregoriana suposà no només la guerra de les investidures, sinó també la lluita de drets. Era precís, per part de l'església en la seva reivindicació de la "*libertas Ecclesiae*", en contra de les pretensions dels senyors laics, investigar les fonts del dret eclesiàstic. Per a això s'estudiaren els drets o preceptes inclosos en els "*Ordines Romani*", en el "*Liber Diurnus*", en els registres dels documents papals, en les actes dels concilis, en el dret Justinià, en els privilegis imperials i especialment en les més importants col·leccions canòniques: la "Hispana"(633-638) i la del "Pseudo-Isidor"(847-852). Aquesta última té un peculiar interès en l'evolució històrica de la ruptura de l'antic règim eclesial, basat en la figura del metropolita i del seu sínode. Les "Falses Decretals del Pseudo-Isidor"— atribuïdes falsament a sant Isidor de Sevilla— i probablement elaborades en la província eclesiàstica de Reims— són una amalgama dels denominats "cànons dels apòstols", concilis, cartes i privilegis que van des del papa sant Climent I fins a les capitulars de principis de segle IX. La mescla del vertader i del fals és magistral, de tal manera que la col·lecció pseudo-isidoriana gaudí d'una ràpida i fàcil acollida, precisant-se molts segles en la història de l'església catòlica perquè es distingís l'autèntic del fals. Els autors de l'esmentada col·lecció no inventaren una ideologia, sinó uns decrets, costums o lleis que serviren de base històrica a la ideologia. Es un procés similar al que hem constatat anteriorment en tractar els privilegis dels papes.

Restringir les funcions del metropolitans era l'intent ocult però real dels falsaris i a més del que ells mateixos exposen textualment: és a dir, la reforma del clergat i de l'església. En doble sentit foren disminuïts els drets metropolitans: és a dir, en relació amb Roma, fent sobresortir de vegades fins a l'exageració, l'autoritat amb la supremacia papal en relació amb els bisbes sufraganis, dificultant tot el possible els tradicionals tràmits dels sínodes metropolitans. Seguint el concili de Sàrdica, que havia previst que la Santa Seu era la darrera instància en l'acusació dels bisbes, els autors de l'esmentada col·lecció exageraven amb falsos textos la intervenció del papa. Els falsaris afirmaven que els bisbes acusats "*podran anar a la Santa Seu en qualsevol estadi del procés i el papa podrà immediatament reservar-se per a ell qualsevol causa d'un bisbe sense que passi pel sínode metropolita*". Més encara, arribaren a afirmar que els judicis sinodals sobre els bisbes "*no tindran validesa si no són aprovats pel papa, i que qualsevol sínode metropolita o nacional haurà de ser convocat i aprovat únicament per la Santa Seu*". Es provocà, doncs, una evolució històrica encara que lenta, ja que els seus principis no seran acceptat per tota l'església d'Occident fins a finals del segle XI, la qual evolució fou el fonament, conjuntament amb els factors abans estudiats, d'una nova forma jurídica de l'autoritat de Roma en contra o al marge de l'organització metropolitana.

ELS CONTINGUTS DEL DICCIONARI SACRALIA ANTIQUA

Temaris extrets dels nostres arxius, litúrgia, ritus...

Temes curiosos

Dèiem al principi del llibre (*Sacralia Antiqua*) que si la paraula "missal" va sorprendre aquell noi que participava en un programa de televisió, molt més l'hagués sorprès —àdhuc a nosaltres— les paraules: *missa seca*, *díptics*, *dikerion*, *glagòlits*, *fals borinot*, *diesi musical*, *galilea*... Molts d'aquests termes van evolucionant i alguns s'esvairan. Si obrim, per exemple, el nostre anterior diccionari *Sacralia Antiqua* per la paraula *missa*, trobem *missa seca*, que és una missa sense la seva part fonamental, o sigui sense el cànon on hi ha la consagració. Va propagar-se a les primeries de l'any 1000 i s'estengué molt per França i Catalunya durant l'època medieval. Es practicà a Roma fins ben entrat el segle XVI. La *missa seca* es deia també quan un sacerdot volia celebrar una segona o una tercera missa o havia de celebrar-la en circumstàncies molt especials com en els romiatges, o també si no hi havia cap sacerdot en dejú per oferir el sant sacrifici. La *missa seca* també es deia en els vaixells, quan la celebració completa de la missa era considerada perillosa (d'aquí els noms *missa nàutica* i *navalis*) o a les caceres (*missa venatoria* i *venàtica*). En les visites pastorals de Barcelona del segle XIV, el bisbe es queixava que en aquestes misses de caceres els gossos eren lligats a les piques baptismals dins l'església i durant la missa; tot i que eren més breus i a les quatre de la matinada. Òbviament en aquest cas hi havia un gran rebombori que molestava el sacerdot, tot i que als feligresos, ja només pensant en la cacera, els hi era igual, i el que volien era que la missa s'acabés el més aviat millor.

Hi havia dues maneres de celebrar la *missa seca*: una consistia en llegir l'epístola, l'evangeli, dir el Parenostre i donar la benedicció; i l'altra es celebrava resant totes les oracions de la missa, deixant solament el cànon (consagració...). Tampoc es feia l'ofertori ni es resava el prefaci, ni l'*Agnus*, i l'oració, ni el bes de pau ni la comunió. El sacerdot, que deia la missa d'esquena al poble, no es girava quan deia, per exemple, *Dominus vobiscum*. En la *missa seca* el celebrant duia només l'estola i no la casulla. L'extensió o èxit de la *missa seca* s'entén si es té present que durant molt de temps es prohibí que el sacerdot celebrés més d'una missa. Aquesta pràctica era abusiva referent a la denominació "missa". S'hauria de denominar d'una altra manera. També s'explica la seva existència per l'obligació d'oir missa els dies de precepte en contraposició d'un altre precepte, ja que el sacerdot sols podia dir una missa, car una missa anterior trencava el dejuni obligatori de no menjar ni beure res després de mitja nit. Era un mar de preceptes en el que hi havia el perill d'ofegar-se o almenys treure el valor immens de la missa. En part, les darreres disposicions eclesiàstiques del dret canònic del concili Vaticà II retornen els valors originaris dels sagraments.

Altres termes ens criden molt l'atenció, i alguns d'ells són per nosaltres veritables enigmes. Mireu sinó el *fals borinot* (o *falsobordone*) en el cant de la missa; el *dikerion* o canelobre de dos braços emprat en la litúrgia grega amb el qual el bisbe dóna la benedicció en les solemnitats litúrgiques; els *díptics*, que consistien en dues petites taules de fusta o marfil, de forma rectangular, unides amb juntures plegables, les quals a la part inferior contenien els noms dels vius i difunts dels quals s'havia de fer memòria durant la missa. Els *díptics* es posaven sobre l'altar, i els Sants Pares en els seus escrits ja ens diuen que en aquests *díptics* —que anomenen *libri vitae*—, sobre els altars de les catedrals especialment metropolitanes, hi havia un lloc destacat pel nom del papa i els dels metropolitans veïns, de manera que quan es produïa un cisma, eren esborrats els noms dels que es consideraven heretges o cismàtics.

Podríem estendre'ns en les explicacions sobre termes com *embolisme*, *anàfora*, *glagotis*... tanmateix repetiríem conceptes que ja es troben exposats a l'anterior diccionari *Sacralia Antiqua*.

Lavatoris dels peus, narthex, matroneum i aiguamanils a Ègara

L'evolució dels continguts exposats en els termes es palesa en alguns d'ells que resulten ben curiosos. Per exemple, la petita concavitat que servia per rentar-se els peus en una peculiar zona dins l'espai que ocupa el baptisteri. Sabem que els qui assistien a un baptisme aprofitaven aquesta sacra ocasió per practicar un sagramental semblant al que Jesucrist proposa en rentar els peus als apòstols. Segons el costum d'algunes esglésies, després del baptisme, els que assistien a la cerimònia, es feien rentar els peus, recordant aquelles paraules de Jesús dirigides a sant Pere, que ell (Pere) no necessitava rentar-se tot ell, sinó sols els seus peus, perquè ja estava net de pecat. Aquesta cerimònia, doncs, evocava el baptisme rebut. Precisament existeixen indicis d'aquesta pràctica en els primers temps del cristianisme, i és coneguda a Espanya, nord d'Àfrica, Milà, i encara es mantenia a la Gàlia durant el segle VII. Recentment s'ha trobat en les excavacions del baptisteri visigòtic d'Ègara un interessant lavatori de peus del segle V. En el mateix conjunt visigòtic de les esglésies de Sant Pere de Terrassa —seu d'Ègara—, s'ha trobat al voltant de l'església de Sant Miquel un nàrtex que feia les funcions d'atri al voltant de tot l'exterior del temple funerari. A l'interior d'aquest edifici es troba l'*opus signinum* —propi del segle V—. Aquesta aparell o element constructiu format per morter, cal, arena i fragments petits de roca silícia, rep la denominació de *signinum* per la ciutat italiana Segni del Lacio. Era emprada en construccions que els propietaris constructors no podien pagar ni utilitzar el marbre per motius econòmics. Era molt habitual en època paleocristiana, als segles V-VII. Aquest element constructiu és una mica posterior al denominat *opus spicatum*, és a dir amb forma d'espiga, que també es troba a Ègara, concretament al compluvi de la residència episcopal. Aquest era el pati (o celobert de planta quadrada o rectangular) que hi havia al centre de les cases romanes per donar llum a l'interior i recollir les aigües pluvials.

Durant molts segles hi van haver espais separats per a homes i per a dones. Trobem moltes referències, per exemple, a les visites pastorals de Barcelona al segle XIV. En elles se'ns diu que les dones havien d'estar als bancs o cadires que hi havia rere els homes. El visitador observa que si no es fes així, els homes es distraurien i no pararien l'atenció necessària durant la missa.

També en el conjunt monumental de la seu d'Ègara s'han trobat diversos *aiguamanils*, és a dir unes grilles (o receptacles) que serveixen per recollir l'aigua procedent dels rentats litúrgics. Apareixen ja a finals del segle V.

Significa també la grialla que serveix per rentar els atuells que s'usaven per posar l'aigua per rentar les mans durant la missa; aquests eren sovint de bronze, i als segles XII i XIII tenien preferentment la forma d'un drac, d'un lleó o d'un altre animal, o fins i tot podien ser figures amb cap antropomorf.

Indicis de xenofòbia

Els *maitines* i les *laudes* dels tres dies de Setmana Santa es deien "oficis de tenebres", ja que al final de tots els salms s'apagava l'últim ciri d'un canelobre de quinze ciris en forma de triangle que es deia tenebrari. Aquests oficis han pres, doncs, el nom de *matutinae tenebrarum*, o simplement *tenebrae*, del costum antiquíssim d'apagar el darrer ciri de l'esmentat triangle amagant-lo darrera l'altar, a la banda que abans del concili Vaticà II es deia epístola, després del cant del *benedictus*. Tota l'església quedava fosca, i els assistents a l'ofici podien manifestar el seu "enuig contra el poble jueu" per haver "assassinat Jesucrist". Ho feien fent molt soroll amb els bancs, i àdhuc remetien contra les pintures dels retaules on hi havia representat algun jueu. Aquesta manifestació menyspreable de xenofòbia contra els jueus també s'anomenava "fassos" (o fassols). Els bisbes, durant les visites pastorals, manifesten el seu disgust per aquest costum, possiblement, però, de manera no massa convincent. Era una mala tradició que gràcies a Déu ja s'ha eradicat de les esglésies després del concili Vaticà II.

Una altra manifestació de la xenofòbia contra altres pobles seria la representació de "Santiago matamoros". El sant —representat dalt d'un cavall— matava els sarraïns. Aquesta seria la representació d'una malèvola llegenda a partir de la batalla de Clavijo. No hi ha cosa més absurda que veure un sant (i més si és un apòstol) matant.

Una altra manifestació contra els pobles d'Occident era l'abjuració o rebuig del dimoni escopint de cara a Occident, car alguns dels orientals afirmaven que Satan habitava allà (és a dir, aquí, a casa nostra).

Violències, altercats i greus defectes

Òbviament que en èpoques remotes de l'edat mitjana, l'església va actuar de manera violenta en moltes ocasions, o almenys així es defensava. Aquesta realitat es veu àdhuc en la mateixa construcció dels temples: esglésies amb espitlleres, merlets, torres defensives... Els mateixos bisbes manaven que les esglésies fossin fortaleses. Recordem, per exemple, que durant el mateix segle XVII es manà que sobre la nau de l'església es construís un espai defensiu on hi haguessin espitlleres. Així ho trobem a moltes esglésies del Vallès de Barcelona que hem catalogat.

També, de vegades, els incidents es manifestaven en les processons per raó de precedència d'una parròquia davant de l'altra o d'una confraria contra l'altra. Qui no ha sentit a dir algun cop "Això acabarà com el rosari de l'aurora" o "processó que es celebrava a la matinada abans que s'aixequés el dia"? La gent que no anava a la processó encara dormia i protestava amb virulència contra els cants d'aquells que anaven a la processó, i fins i tot baixaven al carrer per imposar silenci. Tanmateix, a totes les processons alguns cel·ladors de l'orde portaven contundents "bordons" per si era necessari emprar la força. És curiós com una pietat malinterpretada podia portar a la violència: en podríem posar molts exemples. Tot i que l'església intentava en moltes ocasions que la sang no arribés al riu, freqüentment hi arribava.

Els membres de l'església tenen pecats i defectes. Per això hi ha la confessió, i àdhuc normes per reparar els defectes. Ens crida molt l'atenció un capítol que es trobava a l'inici de l'antic missal romà, que parlava dels *Defectus in celebrando* i la manera com aquests s'havien de corregir. Es distingien, per exemple, faltes referents a la matèria (el pa i el vi), faltes referents a la persona del celebrant (intenció, disposició espiritual i corporal) i defectes originats per celebrar amb presses i a corre-cuita la missa. Ja als missals medievals podem trobar aquests registres de faltes; les del missal de sant Pius V és una ampliació dels mateixos.

Els diners i les "pallofes" de l'església

El règim beneficial abordà àmpliament la utilització de monedes —àdhuc pròpies— dins l'església i vinculades al culte. Calia "aixecar les càrregues" annexes al benefici: pregàries pels difunts, misses pels aniversaris de difunts, pregàries pels municipis, per les confraries, per les associacions; pregàries per les desafortunades conseqüències de

les pestes...; cants, salmodies, celebracions de novenaris; acompliments d'obligacions com les de l'organista, del mestre, de la sagristia, de la mateixa administració de la pabordia... Era incòmode emprar diners corrents o usuals de la societat civil. D'aquí que es comenci a parlar d'una moneda que sigui més fàcil de menar en aquest àmbit com seria la denominada "pallofa" o "plom", pròpia de cada església, que a finals de mes es podia canviar en moneda corrent. Aquesta es dividia —durant molts segles— en tres classes: les lliures, els sous i els diners. En època més recent, en rals, pessetes i duros. També doblons, mancusos, etc... Hi havia grans catedrals que esdevingueren petites banques amb els seus "scrinia" o "arxius" on es conservaven aquestes monedes, a més de pergamins o documents molt importants. Tot plegat tancat amb tres claus perquè no hi pogués accedir un sol administrador, sinó amb el consentiment dels altres prohoms escollits democràticament per la corresponent associació. Eren els anomenats "obrers", "junta parroquial" o "obraria", que tingueren moltíssima importància fins el mateix segle XIX.

Les cerimònies

No tot eren, ni molt menys, defectes ni diners a les reunions dels fidels. Hom queda, per exemple, admirat de la importància que es donava a les cerimònies. Aquestes, en sentit ampli, es consideren el conjunt dels ritus externs d'una funció litúrgica (celebració de la missa, administració dels sagraments, rés de l'ofici canònic, processons...), sempre que es celebri amb solemnitat. I, en un sentit estricte, s'entén per cerimònia l'acció i moviment que acompanyen un acte del culte diví, i s'unifiquen amb ell formant un ritu. La cerimònia enriqueix i embelleix els actes de culte, els dóna diversitat i significació, fa tangibles les idees, les sensacions i les veritats en elles contingudes, i dóna una expressió externa al simbolisme de la posició, de les accions i dels moviments. Les cerimònies són el complement de la paraula pronunciada. Són d'una gran importància per a una execució digna, entenedora i edificant dels actes litúrgics; els treuen de la monotonia; la paraula i l'oració es fan comprensibles fins i tot a aquells que són menys il·lustrats. Les cerimònies fan intel·ligible el text litúrgic en els seus diversos aspectes, exciten la pietat i la devoció, provoquen els actes d'oració i condueixen a una participació interior de les accions sagrades. Al llarg dels temps, l'església ha considerat les cerimònies com a dignificadores i saludables, protegint-les d'una manera molt especial, declarant-les justificades i concordants amb el dogma en el concili Tridentí (sess. 22 i càn. 7) i reivindicant-les contra els protestants, que deien que les consideraven en part inútils, supersticioses i contràries als bons costums.

Podríem continuar exposant la importància sacra de les cerimònies, però, tal i com apareix al diccionari, volem centrar la nostra atenció en quatre cerimònies: el despullament i l'execració dels altars, la significació de les processons de les festivitats conceptives i de l'espai anomenat *galilea*. La cerimònia del despullament dels altars —anterior al concili Vaticà II— és la que es celebrava al Divendres Sant, i consistia en llevar les tovalles i altres ornamentacions dels altars, després de la missa i de les vespres. Les executaven els celebrants, tot dient el salm "*Deus meus*" en memòria de l'abandonament del Senyor en la creu i del despullament de les seves vestidures. Però l'altar també significa el sepulcre del Senyor, ja que en ell es realitza el seu sacrifici i es venera com si fos el mateix Senyor al sepulcre amb les tovalles que són els seus vestits. En altres circumstàncies el despullament podria arribar a l'execració. L'execració també es produeix en un altar (sempre abans del concili Vaticà II) quan es trenca l'ara o quan li són tretes les relíquies, o quan el segell de les relíquies està fet malbé o s'ha llevat sense permís del bisbe, o simplement quan la "mensa" es trenca.

També les processons tenen un significat molt profund i són molt estimades entre els catòlics. Així, hi havia les que es celebraven a les festivitats *conceptivae* o *sementive*, o sigui del temps de la sembra, les festes entre l'11 de novembre i el solstici d'hivern. En elles es demanava, beneint els camps, que aquests rebessin unes bones llavors i que fructifiquessin els arbres i sembrats.

També hi havia espais plens de significació, com podria ser la *galilea* o lloc on es reunien les persones que encara no eren cristianes. En un sentit ben diferent, però ple de significació era el *matroneum*, una espècie de tribuna de les basíliques antigues de Roma, situades al nord de l'altar i reservada per a les matrones i dames d'alt paratge. Al seu darrera hi havia el lloc destinat a les altres dones.

Creus i nimbes

Entre tots els signes emprats en l'àmbit sacre, n'hi ha un que diríem és el més excel·lent: la creu. És el signe cristià primordial i el que més identifica la realitat i l'existència cristianes. La passió i la mort de Crist van fer de la creu el signe de la nostra redempció. És així com la creu ha esdevingut símbol de victòria sobre la mort i el pecat, alhora que ha esdevingut font de vida. La creu és signe de benedicció per a tots els qui s'acullen als seus braços. Al nostre diccionari *Sacralia* n'hem elencat vint-i-vuit: creu patriarcal, creu papal, creu ancorada, creu grega, creu de sant Antoni, creu de sant Felip, creu celta, creu copta, creu de Malta, creu esvàstica, creu vera (vera-creu), creu d'altar, creu arquebisbal, creu canonical, creu de cendra, creu forcada, creu il·luminada a la mà, creu pectoral, creu portàtil, creu processional, creu triomfal, creu entre les banyes del cérvol, creu comissa (en forma de T), creu immissa, creu estacional, creu d'*albats* (en processons d'un *albat* o nen sense ús de raó). Precisament es deia *albat* perquè el sacerdot que presidia l'exèquia no anava amb ornaments negres, sinó blancs, car es considerava que l'infant no necessitava que es pregués per ell, doncs estava ja al cel i no al purgatori. Els mateixos infants difunts eren considerats sants, i per això les seves despulles (o petits fragments) podien servir per ésser col·locades molt properes a les ares dels altars.

No sempre fou la creu el signe primordial de les reunions cristianes, ja que en l'època de les esglésies primitives o de les cruents persecucions la creu es considerava un instrument esgarrifós i nefast de mort. Per això els cristians no l'empraven, i tenien per emblema altres símbols com per exemple el peix (Ιχθυς) per indicar que eren cristians. Així mateix, es pot veure la recomanació d'alguns Sants Pares que indiquen la conveniència de fer-se anells amb el símbol del peix. Era un signe que sols els cristians coneixien. Ιχθυς vol dir Jesús, Crist, Déu, unigènit, salvador.

El diccionari ens parla d'altres signes sacres. Entre ells trobem els atributs dels sants o les aurèoles o nimbes dels mateixos amb forma circular per significar la santedat. S'aplicaren a les representacions de Jesús, de Maria i dels sants des del segle IV. Els atributs dels sants són molt variats i cal conèixer-los per fer una bona identificació dels mateixos. Per aquest motiu a *Sacralia* hem volgut que figurin tots els que hem trobat a les nostres catalogacions.

Benediccions

Les cerimònies més freqüents en la litúrgia són les benediccions. Àdhuc després del concili Vaticà II se'n troben als rituals. En elles es demana o concedeix la benedicció de Déu sobre els fidels. Les benediccions sempre es demanen en un context de pregària, tot beneint Déu per la seva immensa bondat. Sovint s'acompanyen amb l'aspersió amb aigua benïda, signe de purificació, o amb el senyal de la creu, font de totes les benediccions. Les benediccions en un sentit ampli són els sagraments, i tots els sagramentals units a una benedicció; per tant, fins i tot ho són les consagracions per les quals una persona, un lloc o un objecte reben d'una manera permanent un caràcter santificat (*benedictiones constitutivae*). Les benediccions en sentit estricte, són aquells sagramentals pels quals s'invoca la protecció divinal i la benedicció per una persona, per un lloc o per una cosa sense concedir-los d'una manera duradora una certa santedat externa (*benedictiones invocativae*), com són la benedicció dels esposos, les benediccions i encensaments en les exèquies, les benediccions d'una casa, d'una font, de la taula (de menjar), etc.

En un altre aspecte, hi ha les benediccions que es diuen sagramentals mitjançant les quals i en virtut de l'oració i de la benedicció de l'església, les persones, els llocs i els objectes prenen d'una manera duradora un caràcter sagrat o, almenys, aconsegueixen una nova dignitat religiosa. Aquestes últimes eren abans del concili Vaticà II les benediccions dites *constitutivae*, com la tonsura, els ordes menors, el sotsdiaconat, la benedicció de l'abat i l'abadessa, el ritu de la vestició de verges, la consagració dels vasos sagrats, la benedicció de paraments, la de les palmes i la de les candeles. Si en elles hi entra una unció amb el sant crisma, com són la consagració de l'església, de l'altar, del calze, de la patena, etc., llavors prenen el nom de consagració.

També exposem a *Sacralia* les diverses benediccions que es donen o s'han donat a través de la història, com pot ser la benedicció de les fonts en temps de l'epifania, de la cendra, d'un cavaller, de rams, dels raïms en la festa de sant Sixt, de fesols, de la sal, de durant la festa de sant Blai, de la taula domèstica...

Canonitzacions i beatificacions

Es diu canonització a la definició infal·lible del papa com a suprem pastor i mestre de l'església per la qual, segons la doctrina dels teòlegs, un beat és reconegut entre els sants que al cel gaudeixen de la visió beatífica. La diferència entre el beat i el sant rau en què aquest té el culte il·limitat, mentre que el beat el té limitat. Així, es pot donar el cas que es pugui donar culte públic en una església o capella a un beat, i no a tot el món, perquè aquest culte està limitat a una zona geogràfica o d'influència d'una congregació religiosa. La beatificació és, segons els preceptes actuals de l'església, un grau anterior a la canonització, però es distingeix d'aquesta essencialment i profundament en dos punts: que encara no es pot donar als beats un culte general, públic, i il·limitat, i també que la declaració de "beat" no té encara caràcter infal·lible, i per això encara no és invariable. Fins al segle XII els bisbes podien canonitzar a les seves diòcesis; el papa Alexandre III (1181), i especialment Innocenci III, prohibiren el costum que els bisbes ho poguessin fer i es reservà exclusivament a la seva autoritat papal la canonització dels sants.

Cal observar que fins el 1483 no s'emprava el terme beat o beata pels que estaven en la primera etapa del procés de canonització; es començà a fer amb el papa Sixt IV (1471-1484).

La fórmula de canonització és la següent: "*Ad honorem Sanctae et individuae Trinitatis... auctoritate Domini nostri Iesu Christi, beatorum apostolorum Petri et Pauli et nostra... Beatum N.N. Sanctum esse decernimus ac definimus, ac Sanctorum Catalogo adscribimus, statuentes eum in universo Ecclesia inter sanctos pia devotione recoli debere*". I la fórmula de la beatificació és: "*Facultatem facimus ut venerabilis servus Dei N.N. Beati nomine in posterum appelletur, eiusque festum... in locis ac modis iure statutis quotannis celebrari possit*". La beatificació és, doncs, la concessió del culte públic per mitjà d'un indult del papa, limitat al servent de Déu (o serventa de Déu), que li reconeix les virtuts en grau heroic o el seu martiri. Així succeeix en el beat Pere Tarrés de Barcelona, o el beat (màrtir) Dr. Samsó de Mataró (diòcesi de Barcelona) o el beat Josep Tous (caputxí i sacerdot de Barcelona).*Consagracions i execracions*

Segons el present diccionari *Sacralia*, hi ha una acció positiva i eficaç referent a les consagracions (o benediccions) de temples i altars, i alhora es presenten alguns casos d'execracions dels llocs consagrats amb normes i ritus molt precisos vigents ja abans del concili Vaticà II. També hi ha termes molt vinculats als anteriors, com poden ser: la lustració (o reconciliació litúrgica purificant de les influències del dimoni mitjançant aspersions i purificacions d'aigua benеïda), exorcismes, abjuracions (o deposició de la confessió en la readmissió o condemnació d'un heretge i cismàtic), violació de llocs sagrats... Referent a aquesta darrera figura, cal dir que es dóna violació d'un lloc sagrat per: assassinat en aquest lloc, suïcidi, vessament de sang, accions impies i deshonestes comeses en lloc sagrat... Tanmateix, quan els actes anteriors no es coneixen públicament, el lloc no queda violat.

Òbviament, el que hem dit en gran part es refereix a la legislació anterior al concili Vaticà II. Actualment hi ha molts termes que han variat, com per exemple els referents a les sepultures a cementiris, i àdhuc s'admet (per part de l'església) la incineració, cosa que abans era gravada amb penes molt greus. També hi havia normes molt rigoroses referents al lavatori de les mans, i àdhuc dels dits que havien tocat la sagrada forma. La mateixa aigua o el vi que s'havia emprat en aquests lavatoris, es dipositava en receptacles especials denominats *aiguamanils*. La majoria d'aquestes normes després del concili Vaticà II han desaparegut, però, igualment, llur estudi i coneixement ens és molt útil per entendre alguns documents i atuells referents a aquests rigorosos costums.

Monuments, estils i elements arquitectònics

Al diccionari *Sacralia* hi ha molts termes referents a la distinció existent entre els temples; per exemple entre catedral, basílica, parròquia (església), ermita, esglésies de monestirs, col·legiates, priorats, convents... També es defineixen els diversos estils arquitectònics que pot tenir una església (romànic, gòtic, renaixentista, plateresc, barroc, rococó, modernista, neogòtic, neoclàssic, neoromànic, paleocristià, preromànic... i d'altres molt específics, com pot ser el mudèjar (s. XII-XIV), emprat pels tagarins o musulmans convertits.

En el mateix diccionari es pot apreciar la diferència entre els diversos arcs gràcies a les figures annexes al mateix diccionari: agut, apuntat, boterell, carpanell, rebaixat, catenari, conopial, de ferradura, apuntat de ferradura, de frontó, de gola, de mig punt, deprimit, deprimit convex, de diafragma, flamíger, lobulat, peraltat, pla, rebaixat,

trevolat, d'ogiva (o arc acabat en punta compost per dos arcs de cercles còncaus i simètrics que es troben formant un angle curvilini).

Hom tracta també, abastament, els diversos elements arquitectònics, com poden ser els capitells (àrab, bizantí, corinti, dòric, egipci campaniforme, jònic, romànic, gòtic, modernista...), les claus de volta, l'arquitrau, l'arquivolta, la cúpula, el cimbori, les agulles (o pinacles), el rosetó (o rosassa), l'ull de bou, el contrafort, l'espitllera, l'esplandit, els vitralls, les voltes, els elements d'una volta, la traceria (ornamentació arquitectònica), les gàrgoles, el templet, el baldaquí, el pòrtic, la porta dels diaques, el *lectrum*, el *xindri*, l'*ikostase* (denominació que els russos i els sud-eslaus donen al retaule que tanca l'espai de l'altar), el campanar, l'espadanya, el comunidor, el baptisteri (edifici), la sagristia, la canonja (habitacions dels canonges), el cor, el claustre, l'atri, el nàrtex, la cripta, les capelles laterals, les capelles radials, el deambulatori, l'*hypogeum*, el *sacrarium*, el *martyrium* (amb el *brándeum*), la confessió...

A *Sacralia* es fa un ampli esment de l'orientació de les esglésies, i de l'orientació que s'aconsella per fer la pregària. Per exemple, es diu que cal mirar cap a Orient, i el presbiteri també s'orienta vers la mateixa direcció, car indica el naixement del sol, és a dir el lloc que simbolitza la resurrecció (*ex oriente salus venit*). L'altar major també està sota un arc, que representa l'arc del triomf de la resurrecció sobre la mort, que no és altre que el fruit del sacrifici de la missa.

Litúrgies, llibres de sagraments i variació de ritus

Els termes més freqüents que es troben al nostre diccionari, ultra els arquitectònics, són els litúrgics. Cal que ens referim quasi sempre a abans del concili Vaticà II, ja que el nostre diccionari és eminentment històric. La litúrgia en sentit ampli —un dels objectes primordials del nostre diccionari—, significa el culte públic celebrat en comú, regulat per l'autoritat competent o per l'ús i el costum. En èpoques anteriors, la Santa Seu tenia una congregació que vetllava i legislava, en nom del papa, les qüestions litúrgiques. Aquesta era la Congregació de Ritus. En el nostre diccionari tractem dels següents termes (en ordre alfabètica): litúrgies ambrosiana, armènia, clementina, copta, gal·licana, grega, gregoriana, jacobita (o de sant Jaume), maronita, mossàrab, de sant Basili, de sant Joan Crisòstom, de sant Marc, de sant Pere, siríaca occidental, siríaca oriental...

Els estats absolutistes dels darrers segles volgueren imposar les respectives litúrgies, com si es tractés d'un afer estatal. Així, trobem el gal·licanisme litúrgic i el josefinisme litúrgic.

Els diversos llibres que presenten les oracions i els ritus poden ésser molt complets. Així els leccionaris (epistolaris i evangeliaris), els *ordines romani* (o ordinacions del culte de Roma en època medieval), el *liber ordinarius* o *consuetudinarius* (inclou també els costums de l'església, monestirs, i convents consignats en ella), el *ceremoniale episcoporum*, el *liber comicus* (inicis de les lectures assenyalat per una coma), són fragments del breviari (o *llibri* de l'ofici diví).

També hi ha rituals (pontifical romà, grec, copte, armeni...) que es refereixen a l'administració dels sagraments en llurs zones. Així, per exemple, el patriarcat d'Aquilea tenia un peculiar ritual per als sagramentals.

Existia un ritual de la litúrgia de ritu malabàric de la Índia que deien que era de temps de sant Tomàs apòstol quan segons la tradició evangelitzà la Índia (segle I).

Els llibres que s'empraven a l'altar o a les cerimònies de la Missa es deien leccionaris o llibres ordenats segons les festes de l'any per les lectures que es fan de la Sagrada Escriptura durant la Missa: és a dir epistolari (*epistolarium apostoli*) i leccionari en sentit estricte quan solament conté les epístoles, i evangeliari (*evangeliarium*) quan solament conté els evangelis. Els evangeliaris més antics que es coneixen són del segle VII; al segle IX, en canvi, són ja freqüents. A les visites pastorals de Barcelona dels segles XIV i XV surten constantment. El leccionari prové del *liber comiens* o *comes*, que consistia en una mena de registre de les lectures de la missa donant sols llur començament i llur acabament, el qual en donar íntegres les lectures passa a ser un vertader leccionari. També en època medieval hi havia els leccionaris anomenats *graduales*, el *gregorianum*, *gelasianum leonianum*, *ordinarium sanctae romanae ecclesiae*... De tots ells en tracten els autors següents: Durandus, Mabillón, Sicard de Cremona, Amalari de Metz...

Temps litúrgics i festivitats

L'any solar està dividit en 52 setmanes, de set dies cada una, amb les misses i els oficis que es celebren a cadascuna d'elles, i amb les festes movibles i amovibles, això és els temps i les festes litúrgiques que s'escauen en dates fixes dels mesos corresponents.

Comença amb la primera dominica d'Advent, i s'acaba amb la dominica 33 del temps ordinari i el diumenge dedicat a Jesucrist Rei. Hi ha tres cicles, A B i C amb lectures diverses segons el cicle corresponent. La Dominica és el dia del Senyor, el primer dia de la setmana cristiana en el qual l'església commemora la Resurrecció del Senyor, la vinguda de l'Esperit Sant i el primer dia de la creació. Al diccionari *Sacralia* es dóna informació sobre el calendari romà cristià antic a través de l'*epacta* (o còmput que ens diu la diferència de dies que hi ha entre l'any solar de 365 dies i l'any lunar de 354). També s'informa sobre l'*epacta* del calendari julià i el gregorià, el còmput de la Pasqua a Orient i a Occident. També s'estudien els dies alitúrgics, les festes (*fori*) de precepte a assistir a Missa o les de no treballar, així com els dies de lletanies menors, vigílies, "*ferie conceptivae*...", festa amovibles, festivitats, commemoració de sants màrtirs o confessors. En temps d'advent es parla de la dominica *laetare*, dels dies de les antífones de la o. Al Nadal, es detalla en què consisteixen les misses de mitja nit, del gall i del mateix dia de Nadal. Pel que fa a la Setmana santa, s'exposa en què consisteix la *Pascha pelitum* (Diumenge de Rams), Pasqua Florida i Granada (Pentecosta), el còmput de la Pasqua, el *Praeconium Paschale*, *Parasceve*, l'*Exultet* o *Preconium*, el *Rotulus* del *Praeconium paschale*, Aniversari de la Pasqua (*Pascha annolinum*), la Quinquagèsima o la Pentecosta.

Sagraments

El Baptisme

El diccionari *Sacralia Antiqua* defineix el baptisme com el Sagrament instituït pel Nostre Senyor Jesucrist que purifica de les culpes, especialment la culpa original, a aquell que el rep, si no havia estat batejat, i, per la gràcia santificant que rep, esdevé membre de l'església fundada per Jesucrist. És administrat tirant l'aigua al cap del qui és bateja, mentre es diu "Jo et batejo en nom del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant". Hem distingit onze denominacions de baptisme: per aspersió, immersió, infusió, de foc, de necessitat, de sang, submersió, dels infants, solemne, al domicili, de les clíniques quan s'ha esperat fins poc abans de morir i és administrat en el mateix llit de mort.

El lloc propi del baptisme és el baptisteri, en el qual hi ha la pica baptismal o la piscina baptismal. El baptisteri abans del concili Vaticà II formava part normalment d'un recinte a part de les naus del temple, preferentment a l'entrada d'ell, la que es considera com la porta de l'ingrés a la comunitat dels cristians, en ser el baptisme el primer dels sagraments.

El baptisme té uns ritus molt especials: així hi ha els escrutinis. Originàriament aquests eren una mena d'exàmens als catecúmens els quals havien d'ésser admesos al baptisme. Tenien per objecte provar i avivar llur disposició d'esperit i de costums, i per això eren anomenats *scrutinia*, és a dir exàmens. Els padrins i els pares tenen el deure de contestar en nom de l'infant quan aquest encara no té ús de raó. Les preguntes que es fan són les referents a la creença a la Santíssima Trinitat, a la Redempció obrada per Jesucrist, l'església cristiana, la comunió dels sants, la remissió dels pecats i la vida perdurable. Es diu que el símbol dels apòstols és el conjunt de preguntes que eren contestades en aquests escrutinis de l'església de Cesarea de Palestina. En el concili de Nicea I (325) foren apuntades pel seu bisbe Eusebi de Cesarea.

En el baptisme no sols hi havia —i hi ha— uns abundants escrutinis i formulacions de fe, sinó que hi ha altres signes com el d'alenar sobre el batejat per fer fora els mals esperits, obrir les oïdes i els ulls amb la saliva, donar sal beneïda, signes de les esperades benediccions del bon Déu. També, com hem explicat les mateixes fonts baptismals i la ubicació del baptisteri a l'entrada de l'església tenen un riquíssim significat.

Recordem també que en alguns baptisteris hi havia unes concavitats (*lavatoria*) per rentar-se els peus algunes persones que ja havien rebut el baptisme evocant l'episodi en què Jesús renta els peus a sant Pere i els seus deixebles. També tot el tema dels sants olis té un cúmul de significats i símbols de gran importància, així com els ritus de la confirmació, sagrament que durant alguns segles es vinculava i s'administrava amb el baptisme.*Santa Missa*

La santa Missa amb tots els ritus, ornaments i tot el que està a l'entorn d'ella, constitueix un dels temes principals del nostre diccionari *Sacralia*. «*La missa és el sacrifici eucarístic de la nova llei que el sacerdot ofereix d'una manera incruenta sota les espècies del pa i del vi en nom, en comanda i en força de la persona de Crist, renovant el sacrifici del calvari, ofert una vegada per tots a la Creu, per la redempció, guariment i santificació del llinatge humà caigut*». És igual en els ritus orientals i en els occidentals. L'esmentat concili Tridentí defineix un altre concepte fonamental: la *transsubstanciació*. En tots els ritus el sacrificant és Crist en la persona del sacerdot que el representa, l'oferta, és el mateix Crist realment present que s'oferia en la creu i que es troba damunt l'altar, sota les espècies del pa i del vi i l'acte de la consagració que, segons el ritu romà, té lloc en el moment en què el sacerdot en nom de Crist pronuncia les paraules de la consagració i no esperant el moment posterior de l'*epiclese* (*per ipsum et cum ipso*...) segons creença dels grecs no units. Els protestants neguen el caràcter del sacrifici a la Missa per raó de llur doctrina sobre la justificació. Per a ells la litúrgia de la Missa, tal com l'han conservat, va ser una cena commemorativa de la mort del Senyor.

El nom de Missa es dóna ja als segles VI i VII. "Missa" significa el "comiat" o "*dimissio fidelium*", "*ite Missa est*". És la fórmula amb què es concloïa l'eucaristia. Posteriorment el desconeixement del llatí féu que als fidels els quedés en gran part sols aquest terme: "Missa".

Al diccionari *Sacralia* tractem temes molt diversos, com poden ser: "*L'Anoignysis*" (o denominació grega de la consagració), l'anàfora, la fracció del pa, els cànons major i menor, el "*jube*" o reixa que tot separant la zona de l'altar es feia servir en una espècie d'ambó elevat per proclamar l'evangeli, la col·locació sobre l'altar de les formes consagrades (especialment en els ritus orientals)... En el diccionari *Sacralia* també es tracten els següents termes: *proskomidi*, l'introit, la sacreta, l'oblació dels pobres, el *vere dignum* del prefaci ornamentat, el bes litúrgic (*pax tecum*), les diverses purificacions dels dits que han tocat o han de tocar l'eucaristia, les ablucions del calze, l'elevació de la sagrada hòstia que en el ritus llatí ha de veure's per tots els fidels (per això hi ha textos en les Visites Pastorals de Barcelona que els fidels es queixen al Sr. Bisbe perquè el sacerdot, ja vell, en 'l'elevació no els ensenyava Jesucrist')...

Hom també observa la preocupació que es tenia i es té perquè l'hòstia tingui les condicions establertes. Així, el pa s'ha de pastar amb farina pura i aigua sense cap mena de mescla. L'Occident, de del segle VIII, es serveix de pa alís (sense llevat); l'Orient, en canvi, exceptuant els armenis i els maronites, fa ús del pa llevat. Les hòsties primes en forma de moneda amb una creu o amb la figura del sacerdot, grosses per al sacerdot i més petites per a la comunió dels fidels, entraren en ús després de l'època carolíngia; per raó de la seva comoditat ja s'havien generalitzat a inicis del segle XII. El vi no ha d'ésser falsificat. Es prohibeix (concili de Nicea II) que el vi consagrat es mescli amb les pintures per a ornamentar les imatges, així com que a l'interior de les mateixes s'hi posin petites formes consagrades. També es defineix en què consisteix el *Ferrum oblatorium*, i el *Fermentum*.

Al voltant de la creença de la presència de Jesús a l'Eucaristia, s'estableix la festivitat del "Corpus" amb les seves processons, custòdies, virils, *melchidesech*, *lunula*, *pyxis*, sagraris, calzes, copons, *aer*, *syon*, *palla*, *scyplus* i tots els atuells de l'altar: antipendi, ara, retaule, *katasarka*, *kerotegia*, credença (no altar), corporals, *eileton* (o tovalles que signifiquen la mortalla de Jesús en el sepulcre; per això la gran veneració que es té a l'altar, que s'encensa i se li fa reverències i petons).

També hi ha termes que fan referència als diners per a les misses que són anomenats "estipendis" però que sempre es consideren no compra de la missa sinó com ofrenes que el sacerdot rep per invocar la benedicció i la purificació de les ànimes del purgatori. L'estipendi en els seus inicis era la quantitat corresponent per a l'alimentació diària del sacerdot; així es deia "Missa pro mensa". Aquesta almoina donada pels fidels al sacerdot, en acceptar-la aquest contreia el deure de celebrar la missa a intenció del donant. També hi ha termes que es refereixen al viàtic (públic), per exemple viàtic amb ombrel·la de combregar o llanterna... L'apartat dels retaules mereix moltes entrades al diccionari *Sacralia*, així com l'estudi de les diverses parts que té i els seus orígens amb les seves evolucions.

L'Orde sagrat

Referent als ordes sagrats abans del concili Vaticà II (a l'església catòlica) es considerava que hi havia vuit graus o ministeris encapçalats per l'episcopat. Eren: l'episcopat, presbiterat, diaconat, sotsdiaconat, acolitat, exorcistat, lectorat i ostiariat. Per a ingressar als graus de l'orde sagrat, era necessari rebre la tonsura, per la qual qui la rebia era constituït clergue. El concili Vaticà II ha suprimit el sotsdiaconat, i els ordes menors: exorcistat i ostiariat. Per tant, s'estableix dos ministeris: el lectorat i l'acolitat; aquests no són ordes, sinó simplement ministeris, i els qui els reben es diu que són instituïts, i no ordenats. La doctrina catòlica actual (2011) sobre el sagrament de l'orde és la següent: en primer lloc es defineix com el sagrament gràcies al qual la missió confiada per Crist als Apòstols continua essent exercida a l'església fins a la fi dels temps. És, doncs, el sagrament del ministeri apostòlic. Comprèn sols tres graus: l'episcopat, el presbiterat i el diaconat. La mateixa doctrina catòlica expressada a la litúrgia, el magisteri i la pràctica constant de l'església reconeix que existeixen dos graus de participació ministerial en el sacerdoci de Crist: l'episcopat i el presbiterat. El diaconat està destinat a ajudar-los i a servir-los. Per això el terme "sacerdot" designa, en l'ús actual, a bisbes i preveres, i no pas a diaques. Malgrat tot, la doctrina catòlica ensenya que els graus de participació sacerdotal (episcopat i presbiterat) i el grau de servei (diaconat) són els tres conferits per un acte sacramental denominat "ordenació", és a dir pel sagrament de l'Orde. Aquesta sagrament configura amb Crist mitjançant una gràcia especial de l'Esperit Sant a fi de servir d'instrument de l'Esperit Sant a favor de la seva església. Per l'ordenació hom rep la capacitat d'actuar com a representant de Crist, cap de l'església, en la seva triple funció de sacerdot, profeta i rei. Com en el cas del Baptisme i de la Confirmació, aquesta participació en la missió de Crist és concedida d'una vegada per sempre. El sagrament de l'Orde confereix també un caràcter espiritual indeleble i no pot ser reiterat ni ser conferit per sols un temps determinat. És per sempre en l'existència de la persona a la terra.

Al diccionari *Sacralia* s'exposa en què consisteixen els *intersticis* o espais de temps que segons els cànons de l'anterior dret canònic calia que existissin entre la recepció d'un orde i l'altre; així com les *publicates* per l'ordenació o proclama feta pública a l'església d'aquells que són candidats a rebre els ordes sagrats (abans del concili Vaticà II). En elles es seguia el mateix procediment que en les *amonestacions*, amb la diferència que les *publicates* es llegeixen una sola vegada. No es precisava, però, que les *publicates* es llegissin a l'hora de la Missa major d'un dia de festa; era suficient que es donessin a conèixer en una missa de qualsevol dia en la qual hi assistien un bon nombre de fidels.

El títol canònic d'ordenació era molt important en temps anteriors a l'any 1950. Era el fonament jurídic que assegurava la subsistència del clergue que havia de rebre ordes majors i a base del qual solament li podien conferir aquests ordes sagrats. Segons la pràctica anterior al concili Vaticà II, eren considerats com a vàlids els títols següents: benefici (dret a un benefici eclesiàstic), el títol de patrimoni (possessió privada (o capital) suficient per mantenir un clergue), el títol de la pobresa religiosa (pertinença a un orde religiós), títol de "mensa" (acceptació de la càrrega de mantenir a l'ordenant per part d'una persona suficientment acabalada), títol de servei a la diòcesi (acceptació de l'obligació de servir la diòcesi i compromís per part del bisbe per a la subsistència del clergue concret) i títol de missió (acceptació del deure d'estar al servei apostòlic en terres de missions durant tota la vida).

El Matrimoni

El sagrament del Matrimoni fou instituït per Jesucrist, tanmateix és possiblement el sagrament que ha tingut més variació de ritus. El ritus del Matrimoni comprèn dues parts, les denominades "*nuptiae*" (o unió) i la "solemnització del matrimoni". Aquesta última pot constar de la missa nupcial i de la benedicció nupcial. A l'edat mitjana el Matrimoni es podia celebrar en presència del sacerdot, no essent així un matrimoni (pròpiament eclesiàstic): diríem que el podríem considerar purament laic. Aquest seria una espècie de casament en el que la núvia era donada en matrimoni al nuvi, no pel sacerdot sinó per un laic que podia ser el pare o el tutor legal. Per això, la solemnització del matrimoni tenia lloc a la porta de l'església —denominada "porta del matrimoni"— i no dins l'església, on només es celebrava la missa i la benedicció nupcials. Sovint la celebració d'aquest matrimoni era solament una repetició i confirmació de l'esmentat matrimoni laic celebrat, no a l'església, sinó al redós de llocs de la família. La manifestació del consentiment es feia, fins al segle XII, per l'acceptació dels dos; en concret per part

del nuvi, la col·locació de l'anell i acceptació mútua d'anells i arres. Aquests actes es feien davant l'església i eren considerats com a suficients per la validesa del matrimoni i, per tant, reconegut com a sagrament del matrimoni. La intervenció del sacerdot en el matrimoni laic es limitava a celebrar el matrimoni *in facie ecclesiae*, davant la porta de l'església, i que consistia en investigar si hi havia algun impediment. El sacerdot donava la benedicció dels anells i també la benedicció nupcial. El matrimoni pròpiament laic vingué a menys quan, al segle XII la núvia pogué escollir el seu tutor i, per tant, el sacerdot com a tal cada dia s'allunyava més d'ell. Els sínodes del segle XIII feren decrets prohibint el matrimoni laic sense, però, declarar-lo invàlid. Li fou presa la validesa pel concili Tridentí amb el cànon *Tamen si* amb la seva prescripció que el matrimoni solament es pot contraure en aquelles parròquies on s'han fet les amonestacions. L'antic dret canònic amb el cànon 1009 va treure la validesa del matrimoni laic entre catòlics i del matrimoni mixt en alguns casos, tot prescrivint per tot arreu la forma tridentina.

El bisbe (ordinari), el sacerdot rector o el seu representant, actua d'una manera indirecta en l'administració del sagrament: 1/ Representant l'Església dóna lloc a la declaració de mutu consentiment; 2/ Com a oficial designat per l'Església accepta i dóna valor jurídic al mutu consentiment; 3/ El rector o delegat confirma el consentiment en nom de l'Església; 4/ El rector o delegat dóna la benedicció de l'Església al matrimoni conclòs pel mutu consentiment. Aquesta última intervenció de l'Església ve dels primers temps del cristianisme. La intervenció del rector assenyalada en la condició segona, data del concili Tridentí i fou introduïda per tal d'evitar els matrimonis clandestins, exigint per a la validesa de tots els matrimonis la presència del rector o de "l'ordinari" en l'acte de manifestar el mutu consentiment. Les condicions 1 i 3 s'introduïren en època medieval al matrimoni purament laic. En el diccionari *Sacralia* insistim també en la importància i peculiaritats de les "arres" i de la "beguda matrimonial".

Sagrament de la reconciliació, penitència i indulgència

El sagrament de la reconciliació a través de la història ha rebut diversos noms: penitència, confessió o metànoia.

La confessió és el reconeixement de les faltes comeses després del baptisme que es fa al sacerdot per tal de rebre l'absolució que fa en representació de Déu. Formen parts essencials del sagrament de la Penitència (o Reconciliació) els següents moments: el penitent ha de donar manifestació externa del seu penediment i del seu convenciment i seguiment cal que estigui dolgut d'haver pecat. Per últim es dóna l'absolució (o denegació) del sacerdot confessor.

Existia fins al segle XVI una curiosa "confessió" dels laics. En cas de necessitat hom confessava les culpes (o pecats) a un que no era sacerdot, que fins i tot podia ser una persona laica (ni clergue, ni monjo). No anava acompanyada de cap absolució, no era cap sagrament, sinó que més aviat era una substitució del sagrament, de la mateixa manera que el *baptismum flamis* és una mena de substitució del baptisme d'aigua. Els teòlegs medievals estaven dividits en les seves opinions sobre la necessitat i l'eficàcia d'aquella confessió laica.

En el nostre diccionari *Sacralia* es parla abastament de l'absolució pròpia del sagrament de la reconciliació, de l'absolució general amb la indulgència plenària, és a dir la remissió de la pena temporal pels vivents (i àdhuc pels difunts i ànimes del purgatori) degut als pecats. També cal tenir present la remissió dels pecats venials amb el signe de la creu i aigua beneïda així com la pràctica que es realitzava a les basíliques de Roma segons la qual el confessor, des del confessionari, donava amb una llarga canya un petit cop al cap dels penitents agenollats al seu voltant. Perdonava els pecats venials sense la seva confessió oral. Actualment (2011) no es fa.

Capítol a part es mereixeria el tema de la *Reconciliació dels penitents* en època antiga i medieval de la història de l'església. El dia de Dijous Sant es celebrava a les esglésies catedrals un ritu solemne i emocionant en el qual el bisbe tornava a admetre a l'església els penitents que havien estat expulsats el dimecres de cendra. Es feia abans de la missa o de l'ofertori d'aquella diada. Aquesta pràctica ja és coneguda en el *Gelasianum*, aquí i allà es va conservar fins a les darreries de l'edat mitjana, com hem dit anteriorment, però avui no es conserva enlloc, com tampoc es conserva l'expulsió dels penitents, per més que el pontifical romà d'abans del concili Vaticà II registrava encara el seu ritu.

També es mereixerien un capítol apart les "penitències imposades", les indulgències, el perdó papal amb les seves *litterae papales* que arribaven de Roma (o Avinyó) previ pelegrinatge i veneració a les tombes de sant Pere i sant Pau, o viatjaven —en època de l'estada papal a Avinyó— arribant d'aquesta bonica ciutat de la Provença.

El tema de les indulgències fou de gran interès, però potser problemàtic i també d'actualitat en el protestantisme, certament que fou una de les causes del cisma provocat per l'esmentada Reforma. El concepte "indulgència" es podria definir com "la remissió de la pena temporal aquí al món, o a l'altra vida deguda als pecats, concedida fora de la penitència (sagrament) pels prelats de l'església, aplicant els mèrits de Crist i dels sants". És condició indispensable per guanyar les indulgències, l'execució de les bones obres prescrites, com són l'oració, les almoines, així com rebre els sagraments de la penitència i eucaristia, o sotmetre's a dejuni. És de fe (per als catòlics) que l'església pot concedir indulgències i també que guanyar-les és cosa saludable. La doctrina sobre les indulgències es basa en les veritats de fe que ensenyen que l'església té poder de perdonar les culpes i les penes per elles degudes; que Crist va satisfer de sobres per les culpes dels homes i que als membres de l'església juntament amb Crist i els sants es comuniquen els uns amb els altres els mèrits i les remissions de les penes. La indulgència es distingeix, segons la pena perdonada, en plenària i parcial; aquesta última és una remissió d'una part de la pena temporal deguda pels nostres pecats, mentre que la plenària és una remissió de tota la pena deguda si el que la guanya practica les condicions prescrites. Les indulgències es poden aplicar als difunts solament en qualitat de sufragi.

Les indulgències ja apareixen en els primers temps del cristianisme. La indulgència consistia primerament en una condonació mediata de les penes temporals, perdonant en part o totalment les penes imposades per l'església o en el canvi de la mateixa en una pena menys carregosa. Només a la segona meitat de l'edat mitjana va tenir lloc la indulgència que aportava la remissió immediata de les penes temporals amb la condició de practicar certes bones obres per tal d'obtenir-la. Les expressions 10, 40, 80 i 100 dies d'indulgències, així com 7 anys i 7 quarantenes recorden la pràctica primitiva de l'església: els "penitents" tenien un nombre fixat de dies per a acomplir les pràctiques penitencials i estant separats de l'eucaristia.

També caldria deixar explicat en què consisteix el confessionari: és el seient del sacerdot que confessa i que el separa del penitent mitjançant dues parets (o mampares) laterals que tenen a una certa alçada un finestró reixat. Del concili Tridentí ençà que té aquesta forma. Abans estava format per un banc sense parets laterals que tenia un petit reclinatori on s'agenollava el penitent. No tenia un lloc fix a l'església. En els últims segles de l'edat mitjana es trobava sovint darrer l'altar major; a la part posterior del retaule. En ell hi havia pintat el judici final o la Verònica, o un altre quadre de temàtica similar. Però més tard es va prohibir tenir el confessionari darrera un retaule o en un lloc obscur.

La unció dels malalts

L'extremunció o unció dels malalts —tal com s'anomena després del concili Vaticà II— "és el sagrament instituït per Jesucrist per a la salut de l'ànima i el cos dels malalts". Abans del concili Vaticà II sols s'administrava al malalt en perill de mort. Actualment s'admeten els qui són ancians o grans, o els que tenen una malaltia forta o que es preparen per a una intervenció quirúrgica greu. En el nostre diccionari s'exposen les fórmules vàlides d'aquest sagrament.

El ministre de la unció dels malalts és un (únic) sacerdot. Tanmateix, abans del segle XIII, partint del text de sant Jaume 5, 14, eren molts els sacerdots —i no un de sol— els presents en l'administració d'aquest sagrament. També s'ungien altres parts del cos a més de les assenyalades en el ritual d'abans del concili Vaticà II (peus, mans, front, ulls, orelles). Les fórmules que acompanyen l'ungiment eren moltes. Unes vegades eren deprecatives, és a dir, en forma de petició, com és l'actual; altres eren indicatives, assenyalant l'acte. *Ungo te oleo sanctificato in nomine Trinitatis ut salveris, in saecula saeculorum, amen*; altres vegades era imperativa, acompanyada d'un comanament: *per istam sanctam uncionem et accipe sanitatem corporis et remissionem peccatorum*; altres vegades era amb forma d'oració. Al segle XVI la fórmula deprecativa devingué la predominant.

En els ritus orientals l'extremunció (*eychélaion*) s'administra a tots els malalts, no solament als greus. A Orient, sempre que sigui possible han de ser set sacerdots els que l'administren. L'oli que serveix per a la unció és beneït expressament cada vegada entre els orientals. La fórmula que acompanya la unció té el tipus d'oració. L'extremunció està en ús solament en el ritus grec i siríac occidental (jacobita), però no en l'armeni ni en el siríac oriental (nestorià).

Molt vinculat a la unció dels malalts, el viàtic es pot definir com "la comunió donada al malalts com a reforç sobrenatural per al viatge a l'eternitat". El ritu de la seva administració és com el de la comunió ordinària, però de vegades es feia una vertadera processó des de l'església fins la casa del malalt, anant el sacerdot sota l'ombrel·la, semblant a un paraigües, o àdhuc sota pal·li quan el malalt (o moribund) era un bisbe o un gran personatge.

Vestidures, objectes sagrats, relíquies, ofici diví...

Vestidures clericals, no litúrgiques

De bell antuvi cal fer la distinció entre les vestidures litúrgiques i les clericals no litúrgiques. Originàriament no hi havia pas distinció entre els vestits dels clergues i dels laics. Els sínodes del segle VI, com els d'Agde de 506, de Maçon de 583, i de Narbona de 589 ja feien, però, distinció entre la indumentària clerical i la laica i prohibien als clergues l'ús de vestits i calçat mundans. Per les dates que trobem en els cronistes podem deduir que la vestidura del clergue era un vestit que arribava fins als peus i un mantell que el cobria de tots cantons (*anphibalus*, *casulla* i *planeta*). Sant Jeroni i els *Statuta antiqua* amonesten els clergues de no vestir robes sumptuoses. Els sínodes de l'època carolíngia prohibeixen repetides vegades a la clerecia l'ús dels vestits laics, especialment el del mantell obert; en trobem exemples en el *Concilium Germanicum* i en parlen els cànons sinodals de sant Bonifaci, el sínode de Rispbach de 779, el d'Aquisgrà de 817, el de Ponthión de 876 i el de Metz de 888. El clergue havia de dur pel damunt la capa, no la cogulla monacal, i pel dessota una túnica de lli anomenada *alba*. Les primeres prescripcions obligatòries que es van donar sobre la vestidura clerical són del concili Laterà IV (1215) que prohibí els vestits oberts pel davant, massa llargs o massa curts, de color vermell o verd. Es prohibeix també l'ús de sabates amb bec, les capes amb mànegues (*cappae manicatae*), l'ornamentació, etc. Però aquestes prescripcions no van tenir cap èxit, com tampoc les van tenir les del concili de Vienne de 1312, ni les constants prescripcions dels sínodes diocesans que es continuen fins al segle XVI contra la secularització de la indumentària de la clerecia. El decret de reforma del concili Tridentí que amenaçava amb penes greus als clergues d'ordes superiors i als beneficiats que no vestissin segons les prescripcions i la butlla de Sixt V (1589) que imposava a tota la clerecia el vestit talar, fins i tot als minoristes, va acabar amb els costums que havien dominat fins a aquella època, introduint-se una manera de vestir que variava segons les terres i les diòcesis en petits detalls. Fou en aquest temps que es va introduir el vestit talar o la sotana que solament ha sobreviscut en els països llatins, mentre que a Alemanya, a Holanda, a Anglaterra i als Estats Units es va introduir una espècie de levita que arribava fins els genolls. Això sempre abans del concili Vaticà II. El color o tonalitat prescrit per la vestidura clerical és la fosca (negra) o la blava. El color morat és reservat als bisbes i als prelats, i el color vermell (o porpra) és exclusiu dels cardenals. El dret canònic antic, càn. 136 prescriu això que segueix sobre la indumentària clerical: "Tots els clergues han de vestir tal com és consuetud en el país i tal com mana el bisbe diocesà". Avui dia (2011), però, la sotana gairebé podríem dir que ha desaparegut.

En el nostre diccionari *Sacralia* s'exposen els diversos vestits litúrgics i no litúrgics, com poden ser la sotana, la sotanella, el rabat (o el pitet col·locat a la part davantera del coll de la sotana), el *kamelaykion* (que és un capell de forma cilindrada que s'utilitza entre els grecs), la museta (o espècie de capeta amb una miniatura de caputxa al darrera), la "teja" (barret clerical a Castella).

V*estits i ornaments litúrgics*

Els vestits litúrgics són els formats per una sèrie de peces de vestit damunt la indumentària de cada dia i que només serveixen per als actes litúrgics. El vestit litúrgic començà a desenvolupar-se al segle IV, i al segle VIII ja havia adquirit el seu complement en les peces principals. Cal fer especial esment dels següents: la mitra, els guants episcopals, la capa pluvial, el sobrepellís, l'alba, el cíngol, el maniple, la tunicel·la, la dalmàtica, el calçat pontifical, els guants, el *subcincotirum*, la birreta, el *pileolus*, el *sticharion*, l'*orarion*, el *phelonion*, l'*omoforion*, el pal·li... L'autor del present llibre té dos estudis sobre el pal·li publicats pel Consell Superior d'Investigacions Científiques i recentment per la BAC de Madrid (Biblioteca de Autores Católicos).

En tots aquests vestits és molt important el simbolisme moral que consisteix en el conjunt de qualitats morals i virtuts que ha de posseir el sacerdot o clergue. També cal esbrinar el simbolisme dogmàtic dels vestits litúrgics

considerant en ells típicament a Crist, la seva encarnació, les seves dues naturaleses, les seves relacions amb l'església, la mediació de Crist i de l'església. El simbolisme moral és repeteix en les oracions, abans del concili Vaticà II, de quan el sacerdot es revestia dels ornaments sagrats ja al segle IX.

Com hem dit, entre tots els ornaments sagrats que vesteixen els sacerdots, cal fer esment de la casulla, l'alba, el roquet, el sobrepellís, la capa pluvial, la *paenula*.... Cada sacerdot calia que tingués un casulla, i així ho explica el cronista francès de l'any 889 Ricalfus de Soissons. El rang de diferència entre diaques i sotsdiaques es palesa en l'ús de la dalmàtica (per als diaques) i de la tunicel·la (per als sotsdiaques). També hi havia distinció en el calçat.

La tonsura era el distintiu del clergue, i venia representada en llur dimensions en els llibres de visita pastoral del segle XIV i àdhuc la descrivia en aquestes dimensions, per distingir-la segons els diversos graus de l'orde sagrat. La tonsura monàstica era de més grans dimensions.*Vestits i insígnies dels bisbes i del papa*

Aquí també cal distingir els vestits, atuells i insígnies no litúrgics (com el *mandyas*, la *mantelleta*, el *camauro*, el *mantum*...) i els vestits, atuells i insígnies litúrgics. D'aquests últims, el diccionari *Sacralia* fa un ampli esment del *phrigium* (*frisium*), la corona, el *regnum*, la mitra, la tiara, el bàcul, el *camelaucum*, la *crocia*, la *cambuta*, el pectoral, la capa magna, el *mantelión*, el pal·li, el rationale... No oblidem els calçats especials dels bisbes, les mitges i els guants episcopals, les sandàlies, les *pugnalia* i calçats litúrgics.

També el clergat assistent al bisbe, i especialment al papa -com els membres de la capella pontifícia- podien revestir-se en vestits especials i podien portar insígnies molt vistoses i capes en forma de cues que en el cas dels cardenals podien assolir els set metres de llarg, i en el cas dels bisbes els 4 metres. Els bisbes (i per suposat també els papes) gaudeixen d'un setial especial, com el tron, seu, càtedra, "*faldistorium*" episcopal, "*clipeus*"... També els hàbits de cor dels canonges, en solemnitats, aquí Catalunya i a Aragó podrien tenir cua.

Peculiaritats dels altars

Els altars també tenien moltes varietats i modalitats. N'hem comptat trenta, de les quals ja abans hem fet esment. Per exemple, hi ha l'altar papal i l'altar *privilegiatum*. El primer és el que només el pot usar el papa per celebrar, excepte en el cas que el mateix papa doni un indult a un sacerdot per celebrar-hi. Són altars papals: l'altar major de Sant Pere, el de Sant Pau i de les altres esglésies patriarcals de Roma; l'altar de la capella Sixtina.

L'altar privilegiat és aquell en el que s'assoleix, per indult (o gràcia) del papa, una indulgència plenària aplicable a l'ànima del difunt en sufragi del qual es celebra la Santa Missa. La missa s'havia de celebrar —abans del concili Vaticà II— si ho permetia la rúbrica, amb ornaments de color negre, per tant havia d'ésser de difunts i si s'havia de dir sufragis dels difunts als quals s'aplicava la indulgència.

Abans del concili Vaticà II es dictaminà sobre les tovalles de l'altar i es manifesta el simbolisme d'aquestes tovalles, ja que "l'altar és el mateix Jesucrist en el sepulcre". Elles cobrien l'altar com si fos el cos de Jesús o el seu sepulcre. L'altar té quatre "cornua", és a dir quatre angles de l'altar, que en època medieval eren molt importants perquè simbolitzaven l'empara que donava el mateix Jesucrist a aquells que agafats a ells apel·laven una justícia superior quan eren perseguits per la justícia civil. Eren signes d'immunitat.

Per a la història, també és molt important la indumentària de l'altar, és a dir la tapa que serveix d'ornament de l'altar i que cobreix la seva base (*vestis [vestimentum] endothis, dorsale [dossale], panys, pallium, cortin i tabula*). Ja es troba d'ús corrent en temps primitius del cristianisme. En un principi envoltava tota la base de l'altar tant a l'Orient com a l'Occident; més tard tapava les parts davantera i laterals, i finalment, vers l'any 1000, tapava solament la part davantera, i per això es va anomenar *facies*, *frontale*, *frontellu*, *antealtare*, *antipendile*, *antipendium*, *pallium*... En els ritus orientals aquest vestiment sempre és de tela; en el ritu grec està format per dos draps de tela de lli, un que es posa al dessota (*katasárka*) i un altre que es posa al damunt (*endóte*, *endytion*). A Occident ben aviat es va fer de metall (d'or de plata o de coure daurat); de la segona part de l'edat mitjana ençà s'han construït de fusta, per això se l'ha anomenat *tabula*; en època barroca s'han construït de cuiro ornamentat i daurat anomenats *guadamassils*. Els *antependis* de l'altar eren ornats amb escultures, perles, pedres precioses, treballs esmaltats, filigranes i treballs de talla; els antependis de tela, fets especialment de seda, estaven ornats amb figures brodades. Les figures que es

representen en els antependis són el Pantocràtor, la Mare de Déu, els apòstols i el sant al qual l'altar està dedicat. En època barroca es va prescindint dels antipendis.

Objectes sacres

En el nostre diccionari *Sacralia* també hi podem trobar diversos termes referents a altres objectes o instruments sacres i l'ús d'ells, com per exemple l'orgue, les campanes, els canelobres, els vels, els tabernacles, el tàlem, els reliquiaris, les matraques.... Referent a la matraca, cal dir que és un instrument compost per dues o tres fustes articulades que posat en moviment fa un soroll sec i repetitiu. S'usava per Setmana Santa, i molt especialment el Divendres Sant, temps en el qual no es podien tocar les campanes en senyal d'austeritat i penitència. El genial Gaudí dissenyà una matraca pel campanar de l'església de la Colònia Güell (actual diòcesi de Sant Feliu de Llobregat).

La campana té una llarga història, que com exposem al diccionari va des del segle VI fins ara que, per exemple, s'intenta posar en pràctica un disseny de campanes tubulars pel temple-basílica de la Sagrada Família de Barcelona.

També són curiosos els diversos tocs de campana; per exemple, durant els segles XVIII i XIX, en els manuals de campanes es determina que dos tocs de difunts eren per a una dona difunta, mentre que tres eren per a un home i set per a un sacerdot. Hi havia un toc molt especial denominat *igniterium* que era "el toc de queda", que prenia aquest nom perquè en sentir-lo tocar hom havia de colgar (apagar) el foc de la llar.

En quant als canelobres, n'hi ha tres de ben singulars: les *Maries*, el *tenebrari* i el *ciri pasqual*. Les *Maries*, anomenades *tersia*, *candelabrum* i *triangulare* eren uns canelobres que acabaven en triangle i que s'utilitzaven abans del concili Vaticà II en els oficis de Setmana Santa i en els quals s'hi col·locaven quinze ciris. *El tabernacle és molt ric de simbolismes*

El nom de "tabernacle" el rep recordant la "tenda de l'encontre" que després de l'Aliança del Sinaí i al llarg de l'Èxode era signe de presència de Déu entre el seu poble. En època barroca hi havia el tabernacle giratori amb tres capelletes, en les quals s'exposava la creu de l'altar, s'hi guardava la reserva del Santíssim Sagrament i s'hi feia l'exposició major (o especial adoració del Santíssim). Aquest tabernacle és una peculiar invenció (com la coneixem avui dia) del barroc tardà que es va estendre especialment per Alemanya, Àustria i Suïssa, però no tant a Itàlia o a Espanya.

Molt important és el sagrari, que pot ser un petit tabernacle transportable, on es guardava el *pyxis* amb el Santíssim pels malalts. Solament el trobem per primer cop al segle XIII. El sagrari penjat, o el petit sagrari és anterior. La custòdia (o ostensori) és del segle XIV o almenys s'estén per Europa en aquest segle. Un cop acceptat en el ritu romà esdevingué el nom oficial del sagrari de l'altar. També hi ha, però, el *tabernaculum pensile*, denominació medieval del sagrari penjat algunes vegades en forma de colom, que el posaven dins una espècie de gàbia oberta penjada. El colom en una part lateral o a la seva esquena hi tenia un petit receptacle on s'hi posaven tres o quatre hòsties pels possibles malalts.

Relíquies i reliquiaris

El món de les relíquies és ben peculiar. La justificació de la utilització de les relíquies per a la veneració dels sants té la seva arrel dogmàtica en el concili de Nicea II (a 787), motivat per la heretgia iconoclasta. Les relíquies poden ser definides com "les restes corpòries de sants i beats". Es distingeixen relíquies en sentit estricte (relíquies primàries), relíquies en sentit més ampli (relíquies secundàries) i relíquies en el sentit més ampli que es pugui comprendre. Entre les primeres es compten les relíquies dels cossos (*de corpore*), entre les segones els objectes i els utensilis que estaven en més relació amb el sant, com podrien ser les cadenes, els vestits, els utensilis dels quals es servia, i entre les relíquies en el darrer sentit tot allò que d'alguna manera ha estat en contacte amb el sant o el beat, encara que sigui d'una manera molt remota; com són els embolcalls de les relíquies, dits *brandea*, etc. A l'edat mitjana es donava un sentit molt ampli a la paraula relíquies; es donava aquest nom als objectes que eren purs recordatoris com els que tenim avui, per exemple, de Terra Santa, (claus de la passió, corones d'espines...) són semblants a les fotografies dels nostres avantpassats en la vida domèstica.

Existeixen també les relíquies que denominem *insignes*, que són les declarades així pel dicasteri apropiat romà. Normalment són relíquies insígnies: el cap, el braç (braç i avantbraç) o la cama d'un sant; el cor, la llengua i la mà (ho són quan són íntegres) i també ho és aquella part del cos en la qual el màrtir va sofrir el martiri, sempre que no sigui massa petita. A l'església on hi ha una relíquia d'aquestes insígnies, el dia de la festa del sant s'hi pot celebrar l'ofici i la missa pròpia amb *Credo*.

En el nostre diccionari *Sacralia* exposem diversos llocs i recintes en els quals es custodien relíquies importants, com pot ser la cripta o el *martiryum*.

Les relíquies es col·loquen als reliquiaris, capses o estoigs de plata i/o metall de formes molt variades. Els reliquiaris són usats des dels primers segles del cristianisme, i podien ser d'argila i vidre, com les denominades *ampullae*, que contenien roba xopada amb sang d'un màrtir. A l'edat mitjana adopten formes arquitectòniques similars als dissenys de les façanes, cimboris o pinacles. En general són peces molt importants per a l'orfebreria i molt estudiades en els catàlegs i investigacions específiques, com és el reliquiari d'un pèl de la Mare de Déu que es venera a Salerno (Itàlia), que fou exposat en una mostra celebrada a la Pia Almoina de Barcelona l'any 2009, però sense el pèl, perquè els canonges de Salerno no s'atreviren a deixar que viatgés a Catalunya.

Al diccionari *Sacralia* exposem diversos temes d'interès per a l'estudiós, com pot ser el *enkolpium*, la bandera, el retaule de relíquies, la cataracta (o porta que condueix al lloc on eren custodiades les relíquies), la *reconditio* de les relíquies... tenint sempre molt presents els estudis d'especialistes com els de la catedràtica doctora Núria de Dalmases, de la Universitat de Barcelona.

Proteccions i reixes dels altars

Fins el concili Vaticà II les reixes s'empraven moltíssim per distingir les diverses zones ja siguin del clergat o dels membres d'alguna confraria. Òbviament les reixes podien produir una separació exagerada entre el poble (o fidels) i el clergat. Exagerada perquè segons el significat de la sagrada eucaristia tots hem de formar una sola assemblea o fraterna reunió dels creients i tota separació suposa una contraindicació a la unitat o "comunió" típica de les celebracions eucarístiques. Com diem al diccionari *Sacralia*, les reixes durant el segle IV ja apareixen a Orient; i vers l'any 400 es constaten a Occident. La seva disposició a l'Occident ha estat sempre la d'una barana baixa amb barrons més o menys espessos. Les reixes altes amb una o dues portes que es poden obrir, apareixen primer en les baranes de la trona i aquestes s'estenen cap al nord dels Alps, durant els segles XIII al XVI i eren preferides en les esglésies de convents i monestirs per tal de separar el cor de la nau del temple. A Itàlia des dels temps primitius del cristianisme fins a l'edat mitjana, són preferides les reixes amb barrons o columnes. Aquest tipus de reixa era molt estès en el ritu grec fins a la fi de l'edat mitjana, època en la qual es van transformar en un mur amb figures pintades (*ikonostase*) i amb tres portes. En el ritu siríac l'espai de l'altar o presbiteri era separat de la nau per un mur que arribava fins el sostre i que tenia una sola porta d'obertura. És costum a Occident, de temps molt antics del cristianisme ençà, de donar la comunió als fidels en aquest barandat anomenat per això *barandilla* de la comunió.

Abans del segle XVII les reixes de les nostres catedrals es fixaven sense cap mena de soldadura. Per tant, els artistes tenien un gran mèrit en l'art de les reixes. Concretament a la catedral de Barcelona hi ha 60 reixes, algunes potser molt rústiques, però totes són meravellosament treballades. Són obres mestres dels forjadors dels segles XIV i XV. L'art que conté la forja d'aquestes peces és molt notable. Tant els ferros rodons, com quadrats, com els passamans i la xapa, van ésser modelats donant les diferents formes amb l'escalfor de la fornal i a cop de mall sobre enclusa. Foradant amb punxons l'acer per passar-hi les barres rodones i amb els passamans plans forjaren sanefes cargolades que acoblaren amb anells i reblons sempre sense soldadures. En les peces que tenen mecanisme, com ara els panys i forrellats de les portes per tancar les capelles, es pot apreciar encara més la importància de la forja, ja que al llarg dels segles no han perdut la seva funcionalitat.

En construir-se les capelles sorgia la necessitat de tancar-les. Així es feren les reixes. Coneixem alguns noms dels artistes que les van fer: un d'ells va ser Joan Vilalta, fill de Barcelona, que l'any 1450 va fer algunes reixes de la catedral de Barcelona, per les quals va cobrar 335 florins. Un altre forjador va ser Joan Scot, que l'any 1566 també

va fer algunes reixes per l'import de 200 lliures. El 1373 la catedral de Barcelona rebé d'Huguet de Cardona 600 sous per la capella i la reixa de Sant Benet del claustre, i va fer posar els escuts de la casa de Cardona, amb un card.

En les reixes de la catedral de Barcelona tot és esplèndid: diferents rams i fulles, la forma de les poncelles, i lliris, flors obertes o tancades, i figures de diferents vegetals... Però tot també al servei de la seguretat i de l'art alhora. A tall d'exemple podríem recordar quan el 20 de juny del 2004, en tancar-se a la catedral gairebé dos mil immigrants, les reixes de les capelles que foren tancades evitaren tota possibilitat que els retaules i objectes de l'interior de les mateixes es poguessin fer malbé. Serviren, evidentment, de protecció. En alguns moments en aquell episodi hi hagué autèntic perill de destrucció.

Ofici diví

A *Sacralia* exposem àmpliament en què consistia (històricament) l'ofici diví. Ultra els conceptes generals, es parla també d'oficis concrets, com l'ofici ferial, el festiu, de la missa, monàstic, el *lucernarium*, el nocturn de les vigílies, dels difunts, de l'octava, de les tenebres (Divendres Sant), rimat, de la Mare de Déu en el dissabte...

Cal fer esment del denominat "ofici del sepulcre", que era la representació dramàtica que tenia lloc a les esglésies de molts convents el matí de Pasqua de Resurrecció i anava unida a la pregària de la festa. Es representava la visita de les "tres Maries" al sepulcre, la dels apòstols i l'aparició de Crist ressuscitat a Maria Magdalena. A cada església hi havia diferents detalls.

Dins l'ofici diví hi ha els salms, que són part integrant d'ell. Es fa esment, del salm 150 (més adequat per demanar perdó a Déu). Hi ha salms penitencials, graduals, d'introducció a la Missa (desapareguts en part després del concili Vaticà II). També hi ha l'ofici dels difunts, que es dedica fonamentalment a pregar pels difunts. Especialment els monjos de Cluny tenien obligacions derivades dels testaments o últimes pies voluntats dels que atorgaven als monjos terres, diners i beneficis a favor d'un fidel difunt. L'argumentació era molt simple: els monjos "reformats" de la gran congregació de Cluny eren molt devots de sant Pere, sant del qual es deia que tenia les claus del cel. Aquells bons pagesos volien assegurar l'entrada al paradís després de la mort, i per això feien una mena de pacte, mitjançant el qual ells donaven moltes terres i els monjos els havien de dedicar moltes pregàries, o com es deia: "*devien aixecar les càrregues dels beneficis o obligacions adquirides i per aquest motiu passaven tot el dia al cor del monestir i àdhuc gran part de la nit sempre resant i no complint l'altra obligació del monjo que era el treball*". Els seus amables contrincants, els del Císter, deien que els de Cluny no complien totalment l'obligació que sant Benet imposà *ora et labora*. Tanmateix els monjos de Cluny i els similars a ells com els de la congregació de Sant Víctor de Marsella, de la qual depenien els monjos de Montserrat, posseiran molts béns i moltes obres d'art i pregaven tot el dia i part de la nit. També cal observar que en aquesta època van gaudir d'un gran apogeu les celebracions del "dia dels difunts", instituït per l'abat Odiló de Cluny el 998, així com les pregàries de les ànimes del purgatori i els ritus i els costums típics com aixecar el túmul al mig de l'església evocant un difunt molt important.

Germandats i costums religiosos

Al voltant de les germandats, confraries, associacions laicals,... es creen diversos ritus, atuells, objectes sacres i costums, tots ells de gran interès. La germandat és "l'associació de fidels amb entrada lliure, fundada per a uns fins caritatius o religiosos, erigida formalment o amb aprovació de l'autoritat eclesiàstica, enriquida amb indulgències o altres privilegis eclesiàstics". L'antic dret canònic (c. 707) distingeix: 1/ *Piae uniones*: associacions que han de tenir una missió específica orgànica com l'apostolat i són les germandats usuals; 2/ *Sodalitates*: associacions com les congregacions marianes i les de terciaris; 3/ *Confraternitates*: que són germandats en sentit estricte i que tenen per finalitat promoure el culte públic, com són les confraries del Santíssim Sagrament o de la doctrina cristiana. El dret canònic (c. 708 ss.) conté les prescripcions detallades sobre la situació canònica de les tres classes de germandats. Les devocions practicades en comú per aquestes germandats tenen caràcter litúrgic perquè el tenen per elles mateixes; pel que fa a la pregària són actes del culte privat. Les germandats de l'església són datades al segle XI. Les germandats d'oració del segle VII són els seus predecessors. Establertes pels dominics, carmelites, servites..., es propagaren al segle XIII i més encara al segle XVI.

A les juntes de les confraries, festes patronals i actes de gran relleu com podien ésser les "passanteries", es mesclaven pregàries, ritus, contractes, juraments... que feien que els gremis fossin considerats en part com associacions pietoses i eclesials. Cal remarcar, per exemple, la "passanteria" dels fusters, que encara es celebra al cor de la catedral de Barcelona el dia de sant Josep, i gràcies a la qual, qui "passa" la prova amb una obra que indiqui que sap l'ofici, esdevé "mestre" fuster, deixa de ser jove fuster. L'any 2009 van "passar" cinc homes mestres fusters i quatre dones mestresses fusteres.

Arts, ciències auxiliars de la història, atributs dels sants i vària

Les ciències auxiliars de la història

En el nostre diccionari *Sacralia* es presenten diversos termes de les denominades ciències auxiliars de la història que òbviament poden ajudar al catalogador, per exemple, a conèixer ràpidament la traducció actual d'expressions que l'ús d'avui dia s'ha perdut en part. Aital és el cas de diverses cronologies, de l'elenc dels papes i bisbes (aquests últims, de les diòcesis catalanes), del calendari romà, dels elements de l'heràldica, de l'arxivística, de la paleografia, de la diplomàtica, de l'epigrafia... En concret, per exemple, fem la distinció entre *registre* i *regest*, visites pastorals i comuns, gràcies i processos, miniatura i gravats, segells, butlles, pallofes o ploms, breus pontificis, butlles papals, privilegis solemnes, "*motu propio*", colors heràldics, parts de l'escut, parts del document (segells, protocol, arenga, *salutatio*, *inscriptio*, *intitulatio*, *clausulae*, sanció, context, *decretum*, *dispositio*, data i *datum*, *litterae apostolicae*, indicció, eres, computació del temps...). Tot és molt útil a l'hora de catalogar o identificar un document, un monument o un objecte d'art o d'història. Totes aquestes disciplines són considerades auxiliars de la història, o potser podríem dir millor que són "necessàries" per fer una correcta història i una científica catalogació dels objectes històrics o de la mateixa història de l'art.

Les arts

Una gran part del diccionari *Sacralia* es dedica a definir i explicar l'evolució històrica de diversos elements d'arquitectura, pintura i escultura... Molts d'ells vénen àdhuc representats a l'apèndix del diccionari en figures, dibuixos i fotografies realitzades pel nostre col·laborador Francesc Tena. Òbviament que el catalogador no ha de ser necessàriament ni escultor, ni arquitecte, ni arqueòleg, però sí ha de conèixer la terminologia específica per poder catalogar adequadament el monument o la peça d'art de la que s'informa si vol presentar-la correctament especificada. També hi ha moltes peces que provenen del mobiliari litúrgic, com passa per exemple amb els confessionaris, les piques baptismals, els lampadaris, els seients del celebrant, la càtedra o la seu, la trona, el cadirat, fonts de la sagristia... tots ells són estudiats, així com les parts d'ells com el retaule amb llurs cossos, carrers, guardapols, predel·les...

L'orfebreria

La temàtica referent a l'orfebreria sacra és molt àmplia i rica. El vi consagrat i el mateix pa consagrat necessiten uns adequats i molt dignes suports. Per això es presenta al nostre diccionari *Sacralia* què és el calze, les parts del mateix (nus, copa i peu), el punxó si és de plata i or, la patena... També s'exposa què és el copó, les parts del mateix, la coloma eucarística, el tabernacle, el pixis, el sagrari, la custòdia, el cimbori eucarístic, l'ostensori... Altres objectes sacres són els canelobres, les canadelles, les campanetes de missa... Entre els canelobres, n'hi ha un de molt significatiu anomenat "pasqual" que serveix per a suportar el ciri pasqual, el tenebrari (oficis de Setmana Santa), les Maries, el delfí, els "apòstols" denominats així perquè són dotze canelobres junts, la llanterna del viàtic, la custòdia en forma de cimbori o de sol, les sacres, el portapau, els ganfarons, els conopeus, les llànties, els lampadaris, els salomons (que aguanta els lampadaris), els encensers, la naveta, la *thymiana*... Aquest últim és l'encens o fumigatori compost de reïna i d'altres ingredients, semblant a l'encens però diferent, el qual des del segle XI és emprat en la litúrgia per perfumar, per exemple, la campana nova que es beneeix. Es deia que l'encens espantava els diables i els mals esperits. També és prou interessant estudiar la història dels encensers i de l'acció d'encensament.

Sants, atributs i dignitats

Una part del diccionari *Sacralia* es dedica a descriure els sants a través dels seus atributs. De vegades el nostre diccionari podria semblar un mot encreuat, que jo gosaria anomenar "*crucigrama sacra*". Freqüentment ens trobem els catalogadors davant un sant que no saben identificar-lo, i aquesta part del diccionari els podrà ser de gran ajuda. A mi, personalment, m'han encès la curiositat els següents exemples: les aigües del mar sobre les quals es troba sant Ramon de Penyafort; el gos de sant Roc (amb una nafra al genoll del sant); la dalmàtica de sant Rafael arcàngel; la giralda (com la de Sevilla) de santa Rufina i santa Justa; el clau al cap de sant Sever; els cabells llargs de santa Magdalena i sant Onofre; el braç de santa Tecla de Tarragona; el dit tocant la boca en senyal de silenci de sant Bru; la mitra a terra (als peus del sant) símbol de renúncia a l'episcopat; el porquet en sant Antoni Abat; el queixal de santa Apol·lònia; sant Jaume (Santiago) matant moros; lleó en sant Jeroni; disciplina, pa i aigua, i bigotis en sant Josep Oriol; les rates en santa Gertrudis i sant Martí de Porres; el rotllo (d'arxiu) en sant Damàs; sabata o bota de sant Marc; serra en sant Quirze; gran ganivet en santa Julita; serps alades en sant Joan Evangelista; ulls en santa Llúcia; pits en santa Àgueda; violí en sant Francesc Solano; sant Isidre i sant Galderic amb vestits de pagesos...

També cal tenir present en identificar un sant la dignitat o càrrec que tenia: bisbe, abat, rei, abat *nullius*, sagristà (anomenat també *apocrisarius*, o *custos* o *monachus*), canonge arxiprest, canonge xantre, canonge degà, canonge *personatus*, *clavari*, *parochus*, *capellanus*, beneficiat, altarista (el que tenia dret a dir missa en un altar o part d'ell quan eren molts sacerdots)...*Objectes paralitúrgics, denominacions peculiars i l'*Agnus Dei

Hi ha molts objectes que no es poden dir litúrgics però que són molt propers a aquests, com per exemple la beguda de sant Joan que es pren com a sagramental en honor de sant Joan. Està relacionada amb les begudes que prenien els germànics en honor de Wotan i altres divinitats. Quan aquests es van cristianitzar, van substituir les divinitats pels sants, i com abans es bevia en honor d'aquelles, ara es beu en honor dels sants, especialment en honor de sant Joan evangelista. Primerament el vi que es bevia en honor de sant Joan no era pas vi beneït; era una pràctica de devoció exclusivament germànica. Si aquesta beguda es practicava a l'església, el sacerdot en distribuir el vi beneït en honor de sant Joan deia aquestes paraules: ...*amorem sancti Johanis*.

També és ben curiosa la denominada *aigua gregoriana*, que era l'aigua beneïda solemnement en la consagració de l'església i de l'altar, en la qual, a més de la sal com en l'aigua beneita usual, s'hi barrejava cendra i vi. La seva benedicció ja apareix al *Gelasianum*; al *Sacramentarium* franc (segona meitat del segle VIII) està ja molt desenvolupada; al pontifical del segle IX està ja formada en les seves parts més importants.

Altres temes amb els corresponents termes o conceptes són també ben curiosos; tots ells es poden trobar en el nostre diccionari *Sacralia*. Per exemple aigua exorcitzada, arqueria cega, cervell de gat, *dona et munera*, tetramorfs, coberta de l'ambó, fetge de gat, vulgata, zoofor, rosa d'or del papa, *Agnus Dei*... Referent a aquesta darrera denominació cal dir que els *Agnus Dei* eren medallons fets amb la cera sobrera dels ciris pasquals, barrejada amb aigua beneita, bàlsam i crisma. En una cara tenen la figura de l'Anyell de Déu. El papa l'acostuma a beneir durant l'any primer del seu pontificat i cada any setè. Al segle IX ja es parlava a Roma dels *Agnus Dei*. Llur confecció i benedicció sembla que en aquella època ja era d'antiga procedència i substituïa la benedicció dels ciris pasquals que es feia a Roma i a les diòcesis suburbicàries. La cera que servia per a la confecció de l'*Agnus Dei* es mesclava amb el sant oli, que era probablement oli dels catecúmens, del segle XII ençà, fins ben avançada l'edat mitjana; aquesta mescla es feia amb el sant Crisma sobrer de l'any anterior. El 1471 Sixt IV va reservar llur benedicció al papa.

Música

La música està present en tota la litúrgia, en els cants populars devots, en els goigs... però especialment es destaca la importància del cant gregorià. Aquest és el cant litúrgic de coral reformat per sant Gregori el Gran (segle VI). La influència d'aquest sant el féu créixer, expandir i li va donar nom. Assenyalem cinc *cantus* més: el *directaneus* (*cantus in directum*), *cantus firmus*, *cantus hypophoricus*, *cantus planus* i *cantus tractus*. Cal distingir entre cant homofònic i el polifònic. El primer és una classe de cant en el qual la melodia de la veu és l'element principal sense anar junt amb altres veus, essent la cosa principal en ella la impressió harmònica del període. L'harmonització

homofònica entra al segle XVII, subsistint la polifònica que havia predominat fins aquella època. I el cant polifònic (o contrapuntat) és el cant de moltes veus en el qual les veus acompanyants es combinen harmònicament amb la veu fonamental (*cantus firmus*), formant, però, melodies independents i mostrant una direcció de la veu independent. El cant polifònic és essencialment un cant compassat, que pressuposa que cada nota té una determinada duració. Es diu cant figurat per raó de les moltes figures que hi intervenen en les diverses veus. Procedeix del *discantus* i va adquirir el màxim esplendor amb els grans compositors eclesiàstics dels segles XV-XVIII. A Barcelona i a la seva catedral destaca el mestre Jaume Valls que ha estat estudiat amb molta profunditat i extensió per l'actual canonge Dr. Josep Pavia durant l'última dècada del segle XX.

Oracions i postures del qui prega

En el nostre diccionari *Sacralia* hem definit l'oració com "la conversa amb Déu i amb els sants", que pot tenir les següents característiques: de lloança, d'acció de gràcies, de súplica i d'expiació. L'oració cristiana més excel·lent és l'eucarística. També s'exposen, però, les diverses actituds o manifestacions externes que adopta el qui prega: amb els braços estesos, les mans plegades, metànoia o postració, agenollar-se (genuflexions), donar-se cops al pit, estar dret, cobrir-se el cap, els zèfirs; signes d'oració: el senyal de la creu, persignar-se, posar-se cendra al cap... Hi ha oracions peculiars, com poden ser l'oració de les 40 hores (recordant les 40 hores que Jesús romangué sepultat abans de la resurrecció), l'oració de les 13 hores (per demanar una bona collita), les rogatives majors en el dia de sant Marc i les menors en la festivitat de l'Assumpció)... Expressions d'oració com l'assentiment amb l'*amen* en rebre la forma consagrada, l'alegria amb l'*al·leluia*...

Malgrat tot hi ha pràctiques i costums en la història d'alguns pobles que esdevenen supersticions i xenofòbies, com poden ser els *fassos* (o indignació manifesta contra els jueus), els miralls (espills) beneïts que diuen que "gràcies a ells es descobreixen els lladres". Es creia falsament que era suficient descobrir-los si s'emmirallaven en ells

Hi ha també sagramentals, tots ells impregnats d'oracions que s'empren en circumstàncies molt especials, com pot ser el comunir (les tempestes i les accions malignes), els improperis, el *salpàs*... És una llàstima que hi hagi alguns costums que es perdin. Altres, però, desapareixent han purificat l'església. Un d'ells (dels primers) seria el *salpàs*, que es celebra (o celebrava) durant l'octava de Pasqua de la Resurrecció. Era, podríem dir, una celebració domèstica de la Pasqua, perquè era beneïda cadascuna de les cases dels cristians, recordant la vigília del dia en què els israelites deixaren Egipte i el *pas de l'àngel exterminador* castigant les famílies d'Egipte que no tinguessin el senyal de la sang de l'anyell pasqual a la porta de les seves cases. Pasqua, doncs, significa el "*pas*" vers la terra promesa, vers la resurrecció o la salvació; i "*sal*" (la beneïda pel sacerdot). Pasqua és una paraula molt emprada pels israelites, que -com hem dit- és el pas pel desert camí vers la Terra Promesa. Els cristians també celebrem el pas o Pasqua que ens porta el Regne Etern, la nostra pàtria definitiva, però per això és molt oportuna la benedicció sacerdotal, en aquest cas de la sal beneïda incrustada al dintell de cada casa cristiana, o sigui el salpàs.

En el salpàs, com a recompensa, les masies donaven ous que el sacerdot compartia amb els escolans que l'acompanyaven. Hi havia sacerdots que eren molt generosos i donaven molts ous als escolanets, però d'altres eren més garrepes, de tal manera que Rafael Amat, Baró de Maldà —autor del Calaix de sastre (segle XVIII)— exposa que els sacerdots s'enfadaven molt quan els escolans cantaven, després de la cerimònia del *salpàs*, la sarcàstica lletra: "Ous pels escolans / i bastonades pels capellans".

Moribunds i difunts

Al voltant dels rituals d'exèquies, i concretament de la mort, hi ha costums i àdhuc objectes que poden desvetllar la nostra curiositat: em refereixo al cadafal o *lectus mortuorum*, el *modus juvandi morientibus* (l'art de ben morir), l'*officium sepulcri* o la representació dramàtica que tenia lloc a les mateixes esglésies evocant la vida d'un difunt recent... al final de les exèquies es representaven escènicament en algunes ocasions les *Tres Maries* al sant sepulcre, l'aparició de Crist ressuscitat a Maria Magdalena, i l'apoteosi de la resurrecció amb els apòstols i Maria Santíssima. Precisament referint-nos a la Mare de Déu hi ha moltes esglésies grans (com la de Santa Maria del Pi de Barcelona) que representaven la dormició i l'assumpció amb grans escultures i àdhuc amb un llit ben parat. Cal recordar

també els costums funeraris, l'ofici de difunts, els cementiris, els llibres d'òbits, les indulgències plenàries pels difunts, els ornaments emprats en relació als difunts normalment de color negre (a no ser que fossin infants, que en aquests casos eren blancs, d'aquí la denominació d'*albats* i les creus d'*albats*, que eren molt més petites que les denominades creus professionals). En el concili Vaticà II es permet el color morat per les exèquies dels difunts (no infants).

En el nostre diccionari també exposem abastament els objectes que hom emprava en l'administració de la unció dels malalts, així com el viàtic. Moltes cases tenien corporals, vasos o copes amb forma de copó on es posava l'aigua en la qual el sacerdot es rentava els dits que havien tocat la sagrada forma. Aquesta aigua, un cop utilitzada es vessava a les plantes. Els corporals i tovalles eren normalment guarnides amb brodats al·lusius a l'eucaristia. Tots ells es guardaven en les calaixeres més íntimes de la casa cristiana. Era com el tresor íntim, amagat i àdhuc secret.

Vària. El judici de Déu o del foc

El nostre diccionari també tracta termes diversos sobre costums, sagramentals, tradicions, objectes i rituals emprats, per exemple, en la consagració del rei, de la reina i de l'emperador, en les processons de lletanies, processons dels sants, de les candeles, del Corpus Chisti, del Divendres Sant, de les *stationes*...

Sacralia ofereix una àmplia informació sobre associacions de germandat, solidaritat, pies unions... amb llurs patronatges, tradicions, costums i àdhuc menjars; com el pa beneït de sant Antoni, i els trossos de cansalada que es donaven en dies assenyalats a la capella de la Pia Almoina de Barcelona (avui Museu Diocesà d'aquest bisbat).

Vàries i diverses són les informacions sobre la sal beneïda, regalies, "quicumque"... La maçoneria era i és l'obra feta amb pedres i maons lligats amb morter, i d'aquí vindria el nom de l'associació de la maçoneria que tenia tant a veure amb l'arquitectura i símbols arquitectònics.

Concloem l'apartat de *vària*, i possiblement ens dol, explicant en què consistia el *iudicium*. Aquest seria el ritu litúrgic relacionat amb els judicis de Déu medievals anomenats prova del ferro roent (*iudicium ferri candentis et iudicium ferri ferventis*), prova de l'arada (*iudicium vomerum*), de l'aigua bullint (*iudicium aquae ferventis*, *bullientis*, *calidae*), de l'aigua freda (*iudicium aquae frigidae*). El ritu simple anomenat *iudicium* al segle IX, es complica als segles X i XI, esdevenint un acte ple de conjuracions. Prohibit pel concili Laterà (1215) caigué en desús als segles XIII i XIV. Era especialment usat a França, Anglaterra i Alemanya; els papes al segle IX ja l'havien prohibit; i des d'aquella època fou vetat en repetides ocasions. El procediment general en aquests judicis (molt diversos segons els casos) era: benedicció del lloc on s'havia de fer la prova, missa en la qual l'acusat després de fer el jurament, combregava; es donava aigua beneïda per beure a l'acusat, es beneïa i s'exorcitzava el foc, el ferro i l'aigua per apagar després el foc, es resaven les lletanies dels sants, seguien moltes benediccions i exorcismes adaptats al caràcter de l'acusat, se li llegia l'evangeli de sant Joan, es feia la prova i s'acabava amb una benedicció. Possiblement era una confiança en Déu ben intencionada, però desencaminada i greument exagerada que òbviament no estava d'acord amb els ensenyaments primers de l'església; era un terreny ben abonat per cometre aberracions i injustícies; els "judicis de Déu" mai haurien d'haver existit dins l'església i aquesta mai hagués hagut d'acceptar-los. Es tracta d'una barbaritat històrica, però lamentablement molt real.

* * *

Els nostres arxius de Barcelona ens narren que durant el segle XIV (inicis) a la ciutat es construïen alhora, en un radi de menys d'un quilòmetre, "quatre catedrals", referint-se a la catedral gòtica de la Santa Creu i Santa Eulàlia, el temple de Santa Maria del Mar, el de Santa Maria del Pi i el de Sants Just i Pastor. Totes aquestes basíliques, si bé només la de la Santa Creu i Santa Eulàlia era la catedral, posaven de manifest que a Barcelona, en temps del rei Jaume II (a principis del segle XIV), hi havia molta fe i molts diners. Actualment s'està intervenint en totes elles, restaurant-les, però cal assenyalar que en l'actualitat hi ha poca fe i escassos diners; tot i que hi ha molt d'interès per visitar aquests temples. Més de tres milions de persones al any ens visiten, tant al temple de la Sagrada Família com a la catedral i a les tres basíliques que hem esmentat. Els turistes són com una "nova raça", que malgrat estar "cansats" –això diuen- quan visiten els monuments gaudeixen moltíssim veient els nostres béns culturals i culturals.

Nosaltres, els gestors del patrimoni cultural de l'Església, hem d'acollir-los amablement i alhora introduir-los en els continguts de fe i de cultura que podem descobrir a través de *Sacralia* en les nostres catedrals i monuments eclesiàstics, gràcies també a la documentació catedralícia i arxius, objectiu principal de les jornades nacionals de cabildos catedrals d'Espanya celebrades a Barcelona entre el 10 i el 13 d'abril de 2012.